

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
1 (34) 2024

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
1 (34) 2024

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
1 (34) 2024

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилишод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Начот *Доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимишо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Сафаров Холмад Хоркашович *Номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирализода Абдусалом Мустафо *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Ислон *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятовна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ҳоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Баҳриддин Раҳмонович *Номзади илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. **E-mail:** rayot@kgu.tj **Тел.:** 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, заместитель начальника управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Сафаров Холмад Хоркашович Кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирализода Абдусалом Мустафо Доктор педагогических наук, профессор общепедагогической кафедры педагогики Таджикского национального университета.

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Ислон Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Изатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общепедагогической кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, deputy head of the department of science and innovation at Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Safarov Kholmad Khorkashovich *Candidate of Historical Sciences, senior lecturer at the Department of History and Methods of Teaching History, Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Miralizoda Abdusalom Mustafo *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, Tajik National University*

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innoyatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Interfaculty Department of the Russian Language of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

**СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ РУССКИХ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК**

Нурматова З.Ш. к.ф.н., заведующая кафедрой современного русского языка
Кулябского государственного университета имени А. Рудаки

В теории синтаксиса предложение имеет наиболее важное значение как значимая синтаксическая единица, что отмечалось учёными-лингвистами ещё в период проведения первых работ по теории синтаксиса. При этом трактовка предложения в современном понимании претерпела значительные изменения. В современном синтаксисе предложение интерпретируется как многоплановое явление, оно расценивается в качестве комплекса нескольких относительно независимых устройств, которые при этом всё же взаимосвязаны.

По вопросам синтаксических взаимоотношений в сложных предложениях сопоставляемых нами языков в современной лингвистике издан целый ряд книг и монографий, написаны кандидатские и докторские диссертации, опубликовано большое число учебников и учебных пособий. Среди наиболее значимых трудов можно назвать докторские и кандидатские диссертации Д.Т. Таджиева [14], Д. Ходжаева [15], М.Б. Нагзибековой [10], Р.Д. Салимова [11] и других.

Хотя в современном понимании синтаксиса сложносочиненные и сложноподчиненные предложения трактуются в качестве центрального объекта исследования синтаксиса, однако до сих пор нечасто встречаются какие-либо отдельные исследования по сопоставлению сложноподчиненных предложений в таджикском и русском языках. Поэтому нами выбрано исследование структуры сложноподчиненных предложений в таджикском и русском языках, которое мы осуществили в сопоставительном ключе, что на сегодняшний день актуально для контрастивной лингвистики.

Русская синтаксическая наука восходит к трудам академика М.В. Ломоносова, в частности, следует упомянуть его фундаментальную «Российскую грамматику», состоящую из 1000 страниц. Эта «Грамматика» была в течение 150 лет основным учебным пособием для студентов Московского университета.

С точки зрения истории русского языка М.В. Ломоносовым были описаны, в частности, сложноподчиненные атрибутивные предложения как распространители простого предложения в качестве определителя каких-либо субстантивных компонентов главного предложения. Автор указал и средства связи атрибутивных придаточных предложений, которые сохранили свою актуальности поныне, но называл их как союзы, а не союзные слова. Придаточные части атрибутивных предложений акад. М.В. Ломоносов описывал с точки зрения грамматической, но находил для них в главном предложении принципы связи с атрибутивной частью. Эта связующая цепочка двух предложений хорошо описывалась М.В. Ломоносовым, хотя более поздние ученые как бы не замечали этого и изучали ее заново [9, с. 480]. Например: *Обнаружил, что в левом кулаке зажата большая серая пуговица* [13, с. 111]; *Ва дасти чапашро, ки њанӯз њам гирењ буд, кушода, дар кафаш як тугмаи калонро диду «њмм...» - гӯён онро ба кисааш андохт* [12, с. 118]. *Ба сари ин одам як саллаи кабудии калон буд, ки фааширо мисли афѓонон дароз карда партофта буд* [2, с. 66]; *На голове громоздкая голубая чалма, слева свободно свисает конец как это принято у афганцев* [1, с. 57]. *Фируз ловил себя на том, что ведет машину непривычно осторожно* [13, с. 154]. Позиция придаточных частей в приведенных предложениях стабильна и устойчива, в этих предложениях придаточную часть нельзя поставить перед всей главной.

Видный ученый В.В. Виноградов писал: «Строительным материалом для сложного предложения является не слово и не словосочетание, а простое предложение» [8, с. 118].

Сложноподчиненные предложения представляют собой таких видов предложений, в которых связь простых предложений обеспечивается с помощью подчинительных союзов или союзных слов. В таких предложениях придаточная предикативная часть находится в зависимости от главной части. Она придаёт ей распространённый характер и соединяется с этой главной частью с помощью подчинительных союзов и союзных слов: **что, чтобы, если, где, когда, который, потому что** и др. Часть предложения, которая в грамматическом плане подчиняет себе другую её часть, в лингвистике называют главной частью, а ту часть, которая проявляет признаки подчинения, называют придаточной частью. Союзы (и союзные слова) всегда находятся в придаточном предложении (за исключением тех случаев, когда союз двойной и одна его половина помещается в главной части: **если... - то; раз... - так** и др.).

По традиции изучение видов придаточных предложений в таджикском языке начиналось с разъяснения особенностей придаточных подлежащих предложений, и заканчивалось изучением придаточных обстоятельственных предложений.

По мнению таджикского лингвиста С. Шербоева, такой подход традиционного метода изучения придаточных предложений не отвечает нормативным требованиям [16, с. 393]. С. Шербоев полагает, что такой метод обучения для учащихся создает трудности в усвоении соответствующего материала. Суть и структура придаточных подлежащих и сказуемых предложений является более сложной, чем у других придаточных предложений. Также они менее употребительны по сравнению с другими придаточными в устной и письменной речи.

Теперь прежняя форма и порядок изучения придаточных предложений в таджикском языке изменились. Новый порядок изучения этих предложений предстаёт таким образом: а) придаточное дополнительное; б) придаточное определительное; в) придаточное подлежащее, г) придаточное сказуемое; д) придаточное обстоятельственное и его виды. *Сониян, сарбанди сесадметрае, ки мо соф аз бетон месозем, дар шароити заминчунбиҳои сахти Осиеи Миёна бақодор буданиш дар гумон аст* [3, с. 105]; *К тому же трёхсотметровая плотина из бетона, которую мы построим в условиях повышенной сейсмичности, ненадёжна* [4, с. 77]. В главном предложении данного примера подлежащим является *сарбанди сесадметрае* и придаточное предложение *мо соф аз бетон месозем* поясняет его. Большинство придаточных частей в составе атрибутивных придаточных предложений в русском языке по расположению занимают постпозицию (т.е. за главным). Данное явление мы наблюдаем в фиксированных выше примерах.

Специфика любого языка ярко проявляется в процессе сопоставительного анализа конкретных лингвистических фактов. Закономерности и специфика любого языка, в частности таджикского и русского, ещё глубже понимается, когда на неё смотришь через призму их отличительных синтаксических черт [11, с. 4]: *Мирзо, ки майли сайру тамошо надоит, фурсате беҳуда ин сӯ-он сӯ қадам заду боз ба ҳамон номери нимторики салқини меҳмонхона баргаиш* [3, с. 157]; *Мирзо вернулся в свой полутёмный номер, где все же было прохладнее* [4, с. 119]. В этом придаточном атрибутивном предложении подлежащим в главном предложении считается имя собственное существительное Мирзо, придаточное *майли сайру тамошо надоит* поясняет его в свою очередь. Перевод этого предложения показывает другое. Придаточное предложение здесь поясняет в главном обстоятельство места-*Мирзо вернулся в свой полутёмный номер*, которое выражается существительным.

В следующем примере можем заметить соответствие обоих языков по структуре и семантике: *Ниҳоят амаки Ҷамолбек, ки дар синну сол аз ҳама калон буд, каландаширо монда, барои имрӯз охири бор бо нӯги дастораи арақи сару рӯяширо пок карда, гуфт: ...* [5, с. 117]; *Наконец Джамолбек, как самый старший по возрасту, опустил кетмень и, вытирая пот, сказал:...* [6, с. 84]. В главном предложении обоих предложений удаётся пояснение подлежащего придаточным предложением *амаки Ҷамолбек* и *Джамолбек*.

Сложноподчиненные предложения с придаточными атрибутивными, изъяснительными, образа действия, меры и степени представляют собой нерасчлененный вид. А способом образования СПП, в которых с семантической точки зрения большую роль

играют придаточные места, времени, причины, цели, следствия, условные, уступительные, сравнительные, присоединительные, зачастую является их расчлененная структура.

Анализ сложноподчиненных предложений в современном русском языке показывает, что сложное предложение имеет характерные грамматические свойства. Структура сложного предложения в русском языке создается совокупностью разнообразных языковых средств, из которых, прежде всего, нужно отметить: а) потенциальный количественный состав сложного предложения, т. е. открытость или закрытость предложения; б) средства соединения частей сложного предложения и выражения отношений между ними, т. е. особенности употребления союзов и союзных соотнесительных слов; в) возможности порядка следования частей сложного предложения и др.

С точки зрения количественного состава сложного предложения в русском языке они могут состоять из двух, трех и более частей, что дает основание для различия открытых и закрытых структур. Части сложного предложения с открытой структурой однотипны в структурном и семантическом отношении, в то время как части сложного предложения с закрытой структурой разнотипны по своему отношению к тому смысловому и структурному целому, каким являются все сложные предложения. В сложных предложениях с закрытой структурой отсутствует перечислительная интонация, а части предложения соединяются простыми и сложными неповторяющимися союзами и др. В русском языке предложения с закрытой структурой более разнообразны по составу и встречаются в подавляющем большинстве случаев, предложения же с открытой структурой весьма немногочисленны.

Порядок расположения частей сложного предложения играет существенную роль при выражении синтаксических отношений. Он тесно связан со значением сложного предложения в целом и является одним из элементов его структурной цельности. Нарушение порядка следования частей может привести к бессмысленности, а иногда даже к разрушению сложного предложения. Некоторые типы сложного предложения характеризуются твердым порядком расположения их составных частей. Однако в большинстве **сложных предложений порядок расположения предикативных частей** относительно свободен, что находится в прямой зависимости от смысловых отношений сложного предложения в целом. Прежде всего, это касается сложноподчиненных предложений с придаточной атрибутивной частью.

Проблема классификации сложноподчиненных предложений в работах ученых-лингвистов рассматривается на основе установления характера взаимоотношений между главным и придаточным предложением. Видный ученый в области синтаксиса сложноподчиненных предложений В.А. Белошапкова выступает за двухуровневую классификацию с делением сложноподчиненных предложений на расчлененный и нерасчлененный структурные типы на первом этапе [7, с. 560]. На втором уровне на основе способа синтаксической связи она разделяет предложения с присловной, детерминантной, корреляционной и т.д. связями. Судя по рассуждениям авторов академической грамматики русского языка, исследования, проводимые с использованием структурного и семантического подхода, в основном опираются не на семантические параметры предложения, а на его структурные особенности. Такое определение процесса развития теории классификации сложноподчиненных предложений стало основой для формирования нового подхода в исследовании данного аспекта сложноподчиненных предложений, который предполагал исследование сложноподчиненного предложения с точки зрения его сущности и содержания.

О характере семантико-синтаксической связи главного предложения с придаточной частью в целом говорится в работе профессора Д. Таджиева, но конкретного названия для характеристики подобной связи не предлагается. Для выражения термина «**присловная связь**», который обозначает отношение между придаточным предложением и опорным компонентом в главном предложении, мы предлагаем в таджикском языке синтаксический термин «**такядор**», поскольку при подобной связи придаточные предложения опираются на конкретное слово или словосочетание. Для выражения понятия «**неприсловная семантико-**

синтаксическая связь», в котором придаточные предложения опираются на главное предложение, в целом целесообразно использовать термин «**бетака**» или «**алокаи бетака**», что означает не имеющую определённой опоры в главном предложении синтаксическую связь. Позиция придаточного предложения по отношению к главной части является важным элементом строения сложноподчиненных предложений. В одних предложениях придаточная часть всегда стоит после слова, к которому она относится, или после главной части.

Сравнение сложноподчинённых предложений таджикского и русского языков даёт *возможность* увидеть те особенности языка, подойти к которым изнутри трудно или даже невозможно. В отличие от таджикского языка в русском языке пределы данной семантической группы более объёмны. Для того чтобы образовалось сложноподчинённое предложение, необходима синтаксическая связь, выраженная специальным показателем или совокупностью формальных показателей. Для достижения данной цели должны быть описаны способы и средства передачи главных и второстепенных членов в составе атрибутивной части сложноподчиненного предложения в таджикском языке и их передача на русский язык; тщательно рассматривается и ключевой вопрос синтаксиса двух сопоставляемых языков – порядок слов в предложении.

История становления и развития исследований сложноподчиненных предложений в русском и таджикском языках характеризуется разнообразием направлений и подходов к лингвистическому анализу. Наиболее продуктивными стали структурно-грамматическое и структурно-семантическое направления исследования сложноподчиненных предложений.

Союзные слова синкретичны и обладают двумя функциями – кроме грамматической функции подчинения придаточного предложения, также в главной части реализуют функцию члена предложения. Данная функция союзного слова обусловлена использованием в качестве союзного слова знаменательных слов - относительных местоимений. На новом этапе развития таджикского языка изучение сложноподчиненных предложений с придаточной частью, принципов и средств образования синтаксических конструкций занимает важное место в научных исследованиях многих ученых. Анализ исторических текстов русского языка свидетельствует о том, что наиболее многочисленным средством связи в них являлось местоимение **который**.

Структурно-семантический подход к анализу сложноподчиненных предложений является важным аспектом современной контрастивной лингвистики, в том числе и русско-таджикских сопоставительных лингвистических исследований. Большой интерес языковедов к структуре и семантике сложноподчиненных предложений вполне закономерен. В рамках структурно-семантического анализа сложноподчиненных предложений в сопоставительном синтаксисе предлагается решение актуальных и прагматических вопросов взаимосвязи структуры и семантики сложноподчиненных предложений. Существуют сложноподчиненные предложения в таджикском и русском языках, и способы передачи подобных сложноподчиненных предложений с таджикского на русский и наоборот требуют структурного соответствия, определения средств образования сложноподчиненных предложений в русском и таджикском языках и т.д.

Очень часто сложноподчинённые предложения с одного языка на другой переводятся причастными, а иногда - деепричастными оборотами, что свидетельствует о сжатости и краткости стиля языка. В таджикском языке почти все придаточные предложения могут передаваться причастными оборотами, но придаточные атрибутивные предложения среди них выделяется частотой такой передачи. В связи с тем, что сказуемое превращается в причастные словосочетания и выпадает союз (в таджикском языке) или союзное слово (в русском), придаточное атрибутивное предложение превращается в простое предложение. Как и причастный оборот, деепричастный оборот по сравнению с параллельными придаточными предложениями отличается большей краткостью и выразительностью и свойствен книжному стилю. Однако придаточные предложения, благодаря наличию различных союзов, более четко передают оттенки значений, которые характеризуют каждый тип таких предложений. Применение этого приема позволило выявить следующие

функциональные тенденции причастий в текстах таджикских и русских авторов: выпадение подчинительного союза; придаточное предложение, которое составляет одно простое предложение, передаётся причастием; одно сложноподчиненное предложение превращается в простое предложение; знак препинания (запятая) не пишется. Придаточное атрибутивное предложение не может находиться вначале предложения, а в отличие от него причастие может занять такую позицию.

Наблюдения над языковыми фактами позволяют рассуждать о предложениях, которые передаются из одного языка на другой не только похожей конструкцией, но и другими различными способами (простые предложения, сложносочиненные, бессоюзные сложные предложения, предложения усложненного типа или многосоставные предложения, предложения с несколькими придаточными частями). Структура у этих сопоставляемых примеров разные, если таджикский пример имеет структуру сложноподчиненного предложения, то в русском эта синтаксическая структура состоит из двух разноплановых предложений. Кроме прочих причин несоответствия (степень употребительности, способы образования конструкций, выражение различных значений и тому подобное) структура в таких предложениях зависит от стиля писателя и уровня мастерства переводчика.

Литература:

1. Айни, С. Бухарские палачи. Смерть ростовщика. Ятим [Текст] / С. Айни — Душанбе: Ирфон, 1970. -348с.
2. Айни, С. Чаллодони Бухоро [Текст] / С. Айни. — Душанбе: Ирфон, 1978. -464 с.
3. Ақобиров, Ю. Норақ [Текст] / Ю. Ақобиров. — Душанбе: Ирфон, 1979.-360 с.
4. Ақобиров, Ю. Нурак [Текст] / Ю. Ақобиров. — М.: Советский писатель. 1980. -264 с.
5. Ақобиров, Ю. Замини падарон [Текст] / Ю. Ақобиров: -Душанбе, Ирфон, 1976.-393 с.
6. Ақобиров, Ю. Земля отцов [Текст] / Ю. Ақобиров: — М.: Художественная литература, 1980. -381 стр.
7. Белошاپкова, В.А., Брызгунова Е.А., Земская Е.А., Милославский И.Г., Новиков Л.А., Панов М.В. Современный русский язык [Текст] / В.А. Белошاپкова, — М.: Высш. шк., 2-е изд. 1989. - 800 с.
8. Гафурова, М.Х., Сайдамирова К.Дж., Шарипова О.П. Пособие по современному русскому языку (синтаксис) [Текст] / М.Х. Гафурова и др. — Куляб, 2014. – 220с. (99, 118)
9. Ломоносов, М.В. Российская грамматика [Текст] / М.В. Ломоносов -СПБ: Имперская Академия Наук, 1998. -890 с.
10. Нағзибекова, М.Б. Глагольные словосочетания с зависимым прямым объектом в русском языке (в связи с отражением их специфики в передаче таджикскими грамматическими средствами): автореферат дис. дис. канд. филол. наук. – Горький 1986. 25 с.
11. Салимов, Р.Д. Русские инфинитивные предложения и способы их передачи в таджикском языке [Текст] / Р.Д. Салимов. — Душанбе: РТСУ, 2017. -66 с.
12. Саттор Турсун. Камони Рустам [Текст] / С. Турсун. Душанбе. Маориф, 1982. -176 с.
13. Саттор Турсун. Лук Рустама [Текст] / С. Турсун. — М.: Мол. Гвардия, 1979. - 335с.
14. Таджикиев, Д. Т. Чумлаҳои мураккаби тоbei сертаркиба (СПП усложненного типа) [Текст] // Д.Т. Таджикиев. – Душанбе: Ирфон, 1966. 16с.
15. Ходжаев, Д. Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными в современном таджикском литературном языке [Текст]: автореферат дис. канд. филол. наук // Ходжаев Давлабек. Душанбе: ТГУ, 1980.-20с.
16. Шербоев, С. Методика преподавания таджикского языка [Текст] / С. Шербоев. — Душанбе: Шуҷоиён, 2009. -459 с.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ РУССКИХ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

История становления и развития исследований сложноподчиненных предложений в русском и таджикском языках характеризуется разнообразием направлений и подходов к

лингвистическому анализу. Автор отмечает, что наиболее продуктивными стали структурно-грамматические и структурно-семантические направления исследования сложноподчиненных предложений.

Сравнение сложноподчинённых предложений таджикского и русского языков даёт *возможность* увидеть те особенности языка, подойти к которым изнутри трудно или даже невозможно. В отличие от таджикского языка в русском языке пределы данной семантической группы более объёмны. Для того чтобы образовалось сложноподчинённое предложение, необходима синтаксическая связь, выраженная специальным показателем или совокупностью формальных показателей. Для достижения данной цели должны быть описаны способы и средства передачи главных и второстепенных членов в составе атрибутивной части сложноподчиненного предложения в таджикском языке и их передача на русский язык; тщательно рассматривается и ключевой вопрос синтаксиса двух сопоставляемых языков – порядок слов в предложении.

Наблюдения над языковыми фактами позволяют рассуждать о предложениях, которые передаются из одного языка на другой не только похожей конструкцией, но другими различными способами (простые предложения, сложносочиненные, бессоюзные сложные предложения, предложения усложненного типа или многосоставные предложения, предложения с несколькими придаточными частями).

Ключевые слова: сравнение, сложноподчиненные предложения, наблюдения, союзное слово, русские авторы, семантические оттенки.

ТАРЗИ ИФОДАЁБИИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ РУСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Таърихи ташаккул ва рушди таҳқиқот оид ба чумлаҳои мураккаб дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ самтҳо ва равишҳои гуногуни таҳлили лингвистиро тавсиф мекунанд. Самтҳои самарабахштарин самтҳои сохторӣ-грамматикӣ ва сохторӣ-семантикӣ омӯзиши чумлаҳои мураккаби тобеъ мебошанд.

Муаллиф қайд, муқоисаи чумлаҳои мураккаби тобеи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ имкон медиҳад он хусусиятҳои забониро бубинем, ки аз дохил дарки онҳо душвор ва ҳатто имконнопазир аст. Дар муқоиса бо забони тоҷикӣ дар забони русӣ доираи ин гурӯҳи маъноӣ васеътар аст. Барои сохтани чумлаи мураккаб робитаи синтаксисӣ зарур аст, ки бо нишондиҳандаи махсус ё маҷмуи нишондиҳандаҳои шаклӣ ифода ёфтааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф усулҳо ва воситаҳои ифода ёфтани саръазо ва аъзоёни пайрав дар таркиби чумлаи пайрави муйянкунандаи чумлаи мураккаби тобеъ дар забони тоҷикӣ ва ифодаи он ба забони русӣ бояд тавсиф карда шаванд; масъалаи калидии синтаксиси ду забони муқоисашаванда - тартиби калима дар чумла низ дар мақола бодикқат баррасӣ шудааст.

Мушоҳидаҳо оид ба далелҳои забонӣ ба мо имкон медиҳанд, ки дар бораи чумлаҳои русӣ, ки аз як забон ба забони дигар на танҳо бо як сохтори монанд, балки бо тарзҳои гуногуни дигар интиқол дода мешаванд (чумлаҳои содда, чумлаҳои мураккаби пайваст, чумлаҳои мураккаби бепайвандак, чумлаҳои навъи мураккаб кардашуда ё чумлаҳои бисёрҷузъӣ, чумлаҳо бо якчанд чумлаҳои пайрави тобеъ), мулоҳиза намоем.

Калидвожаҳо: муқоиса, чумлаҳои мураккаби тобеъ, мушоҳидаҳо, пайвандвожа, муаллифони рус, тобишҳои маъноӣ.

WAYS OF EXPRESSING RUSSIAN COMPLEX SENTENCES INTO THE TAJIK LANGUAGE

The history of the formation and development of research on complex sentences in the Russian and Tajik languages is characterized by a variety of directions and approaches to linguistic analysis. The author notes that the structural-grammatical and structural-semantic directions in the study of complex sentences have become the most productive.

Comparing complex sentences of the Tajik and Russian languages makes it possible to see those features of the language that are difficult or even impossible to approach from the inside.

Unlike the Tajik language, in the Russian language the limits of this semantic group are more voluminous. In order for a complex sentence to be formed, a syntactic connection is necessary, expressed by a special indicator or a set of formal indicators. To achieve this goal, the methods and means of transmitting the main and minor members as part of the attributive part of a complex sentence in the Tajik language and their transmission into Russian must be described; The key issue of the syntax of the two languages being compared – the order of words in a sentence – is also carefully considered.

Observations of linguistic facts allow us to reason about sentences that are transmitted from one language to another not only by a similar construction, but in other different ways (simple sentences, compound sentences, non-union complex sentences, sentences of a complex type or multi-component sentences, sentences with several subordinate clauses).

Key words: comparison, complex sentences, observations, conjunctive word, Russian authors, semantic shades.

Сведения об авторе: Нурматова З.Ш., кандидат филологических наук, заведующая кафедрой современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматова З.Ш., номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

Information about the author: Nurmatova Z.Sh., Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Modern Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova street, 16. Tel: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

УДК:82-3 (2-тадж)

ББК:82.2 (2-тадж)

A-91

ПРОЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Асоева Комилахон Аломидиновна.-к.ф.н., доцент,
Сайдамирова Клара Джумаевна. ст. преподаватель
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Лексический состав языка отражает в большей или меньшей степени различные стороны жизни народа на протяжении всей его истории. Поэтому изучение лексики в историческом аспекте является необходимым звеном в русской лексикологии, на актуальность и важность которого не раз указывалось в лингвистической литературе.

Но проблема создания исторической лексикологии как науки остается до сих пор решенной не полностью в силу того, что планомерное научное описание словарного состава языка и выяснение исторических закономерностей его развития представляет определенные трудности, тогда как “главная задача русской исторической лексикологии заключается в том, чтобы выяснить, как происходило развитие лексических средств русского языка в целом, во всех его разновидностях - литературного языка и говоров, включая и профессиональную терминологию, в том, чтобы установить, с чего это развитие началось, как протекало, какие этапы прошло, установить хронологические рамки отдельных слов или целых групп и категорий слов, т.е. изучить внутренние законы развития этого словарного состава в связи с историей народа.” [8, с. 67].

Развитие исторической лексикологии находится в зависимости от наличия хороших и полных исторических и этимологических словарей. Известно, что составление словарей -

одно из самых старых занятий, сопутствующих развитию письменной культуры. «Вычленение слова из текста, его объяснение; изучение его происхождения, изменение фонетического состава, морфологической структуры, эволюции значений, изучение функционирования слова на фоне развития языка, отражающего исторический опыт данного общества - необходимое условие разработки исторической лексикологии русского языка.» [2, с. 90]. Все это составляло и составляет основной предмет исторического языкознания (лексикологии и лексикографии) с момента его возникновения.

Наиболее значительный вклад в развитии русской исторической лексикологии XIX века внесли такие выдающиеся языковеды, как А.Х. Востоков, И.И. Срезневский, Ф.И. Буслаев, А.А. Потебня.

Много и плодотворно потрудился на поприще русской исторической лексикологии В.В. Виноградов, обращающийся к изучению истории отдельных слов, лексических групп слов и даже отдельных выражений. Большая заслуга в этой области принадлежит Б.А. Ларину, Р.А. Будагову.

Появление на протяжении последних десятилетий нескольких крупных исследований, в которых ученые останавливаются на описании словарного состава в относительно ограниченные и более или менее четко определенные эпохи развития языка (труды Ф.А. Филина, П.Я. Черных, Ю.С. Сорокина) - свидетельствуют о начале создания обобщающего исследования по исторической лексикологии русского языка.

Все вышеперечисленные труды и работы по различным вопросам исторической лексикологии свидетельствуют о заметном росте интереса к семантическому анализу лексики. Семантика - наука о значении, являющаяся непосредственным составляющим такой науки, как лексикология. «И исследование истории значений отдельных слов доставляет для исторической семантики (а, значит, и для исторической лексикологии) ценный материал. Исследование истории значений слов русского литературного языка помогает глубже осознать лексико-семантические связи и взаимодействие литературного языка с русскими народными говорами и другими славянскими языками». [1, с. 4].

Вопрос определения лексического значения слова нашел широкое освещение в трудах таких выдающихся ученых-лингвистов как И.В. Арнольд, Т.И. Арбекова, И.Р. Гальперина, Р.З. Гинзбурга, М.А. Кронгауза. Однако, ученым до сих пор не удалось получить однозначного и общепринятого ответа на этот вопрос.

Значение слова нельзя отождествлять ни с понятием (или предметом), которое оно выражает, ни с самим словом, ни с его звучанием.

Значение слова имеет объем и содержание. Объем значения - это совокупность предметов одного и того же класса, к которым данное слово применимо в качестве названия. Содержание значения - это знание о данном предмете и его характеристика. [5, с. 78]

Лексическое значение слова представляет собой сложную структуру, включающую в себя целый ряд составляющих: 1) вещественное содержание: денотативный и сигнификативный аспекты; 2) коннотативный аспект;

3) прагматический аспект [4, с. 93]. В свою очередь, в коннотативном и прагматическом аспектах выделяют различные компоненты. Все аспекты образуют единую структуру, определяющую системные и функциональные характеристики слова.

Анализ смысловой структуры слова способствует установлению типов и видов лексического значения. Общепринятой классификации и терминологии типов лексического значения не существует.

Слово может быть однозначным (моносемичным): могущество, модельер, набросок, навигатор, овация, научно-популярный, волнение, мнение, наука, ум, смелость, борьба, победа, поражение и др. Однозначные слова разнообразны по морфологической структуре: имя существительное (остроугольник, многоугольник) имя прилагательное (остроугольный, многоугольный), глагол (остроумничать,), наречие (остроумно) и т. д.;

Слова с непроизводной (мяч) и производной основой (заведующий), сложные слова (благополучие, космовидение, остроумие, языковедение, лингводидактика). Термин, в

идеале, стремится к однозначности, и большинство терминов являются однозначными: мед. гастрит, инфаркт; литер. аллитерация, анафора, хорей; лингв. деепричастие, причастие, фонема, морфема, синтаксис, морфология и др.

Однозначные слова входят в разнообразные тематические группы - названия растений, представителей животного мира: берёза, крыжовник, ромашка, пескарь, сойка, ласточка, ворона, сорока, ястреб и др.; названия людей по роду деятельности, специальности: хирург, врач, садовник, строитель, зоотехник, лётчик и др. [4, с. 89].

Однако большинство слов в русском языке имеет несколько значений. Способность слова иметь не одно, а несколько значений называется многозначностью, или полисемией (гр. *polészmos* - многозначный), а слово называется многозначным.

Например: модель - 1) образцовый экземпляр какого-л. изделия, а также образец для изготовления чего-л. (выставка моделей женского платья); 2) воспроизведение или схема чего-л., обычно в уменьшенном виде (модель станка); 3) тип, марка, образец, конструкция (новая модель автомобиля); 4) то, что служит материалом, натурой для художественного изображения, воспроизведения; 5) образец, с которого снимается форма для отливки или для воспроизведения в другом материале [7, с. 153].

Земля – 1) планета, на которой мы живем: Земля вращается вокруг Солнца;

2) реальная действительность в противоположность миру идеальному, воображаемому, небу: Все говорят: нет правды на земле. 3) суша (в отличие от водных пространств): Наконец моряки увидели на горизонте землю;

4) почва, верхний слой коры нашей планеты: плодотворная земля, пахать землю; 5) вещество темно-бурого цвета: песок смешан с землей;

6) поверхность, по которой ходим, низ: упал на землю; 7) страна, государство, край, область: родная земля, земля отцов и дедов, Ростово-Суздальская земля; 8) участок находящийся в чьем – либо владении: арендовать землю, приусадебная земля.

В момент возникновения слово всегда однозначно. Новое значение является результатом переносного употребления слова, когда название одного явления употребляется в качестве наименования другого. Предпосылкой для употребления слова в переносном значении является сходство явлений или их смежность, вследствие чего все значения многозначного слова связаны между собой. Несмотря на многозначность, слово представляет собой семантическое единство, которое называется семантической структурой слова [7, с. 67].

Различаются два основных вида переносного значения слова - метафорический перенос и метонимический перенос.

В основе метафорического переноса лежит сходство предметов, явлений в широком смысле этого слова; следовательно, метафорический перенос связан с сопоставлением и сравнением явлений, а новое значение у слова является результатом ассоциативных связей. Такой перенос может быть осуществлен на основе сходства внешних признаков: по форме, месторасположению предметов, цвету, вкусу, а также по сходству функций предметов и др. [7, с. 152]. Например:

лапа - 1) нога, ступня; 2) ветвь хвойного дерева; **игла (иголка)** - 1) заостренный металлический стержень с ушком для вдевания нитки, используемый для шитья; 2) лист хвойных деревьев; 3) твердые, колючие образования на теле некоторых животных (у ежей, ершей); **гроза** - 1) атмосферное явление; 2) беда, опасность; 3) кто-что-л., внушающее страх, наводящее ужас; **полотёр** - 1) человек, натирающий полы; 2) приспособление для натирания полов; **сторож** - 1) лицо, охраняющее что-л.; 2) приспособление для кипячения молока;

клубок ниток – клубок событий; рукав рубахи – рукав реки – пожарный рукав; дно бочки – дно общества; тяжелая ноша – тяжелое горе; яркие краски – яркое стихотворение; плывут корабли – плывут облака и др.

Метонимический перенос - это перенос наименования по смежности явлений, их взаимосвязи (пространственной, временной и т. п.): действие - результат действия [набор - 1) действие по глаголу набирать (набор рабочей силы); 2) совокупность предметов (набор

инструментов); наварка - 1) действие по глаголу наварить; 2) то, что наварено]; действие - место действия (вход - ср. вход воспрещен, вход в зал); материал - изделия из этого материала [золото - 1) минерал; 2) изделия из золота]; учреждение - люди, которые работают в этом учреждении (учиться в институте, весь институт вышел на воскресник) и т. д. Чаще всего метонимический перенос наблюдается у отглагольных имен существительных. Например: сочинение стихов, передача движения, детская присыпка.

В результате метонимического переноса происходит развитие многозначности терминов: словообразование - 1) процесс образования новых слов; 2) раздел науки о языке, изучающий процессы словообразования; фразеология - 1) совокупность устойчивых словосочетаний; 2) раздел науки о языке, изучающий устойчивые словосочетания [7, с. 167].

Разновидностью метонимии является синекдоха - такой перенос значения, когда название целого используется для наименования части целого, и наоборот. Нередко такой перенос значения наблюдается у соматизмов - слов, обозначающих части человеческого тела (голова, рука и т. д.): голова - «умный человек», рука - «тот, кто оказывает поддержку» [7, с. 189]. Например: У него в доме пять ртов. Это лицо мне знакомо. Вот голова, какой в России нет.

Выделяются две разновидности синекдохи: 1) расширение значения (бас - самый низкий мужской голос - певец с таким голосом) 2) сужение значения (соболь - хищный зверек семейства куньих - мех этого зверька).

В результате переноса у слов образуется новое значение, которое закрепляется речевой практикой. Слово в переносном значении, как и в прямом, продолжает выполнять номинативную функцию. Такой вид переноса (метафора, метонимия, синекдоха) называется общезыковым. От общезыковых метафор, метонимии, синекдохи следует отличать индивидуальные, или индивидуально-авторские. Они возникают в определенном контексте с целью придать речи большую образность, выразительность.

Индивидуально-авторские метафоры, метонимии, синекдохи - это тропы, т. е. изобразительно-выразительные средства языка. Экспрессивность этих приемов создается за счет соединения в слове двух значений - называется то, с чем сравнивается, подразумевается то, что сравнивается: Теперь его одноглазое кожаное лицо... стало хитрым и ликующим (М. Г.); Поздний вечер печален и тих, точно медленные и лёгкие шаги мальчика, едва слышные в сумеречном, утолщённом молчании засыпающих полей (М. Г.); Одна изба стремилась перещеголять другую по обилию света (Ал.) [7, с. 184,].

1. Катясь чрез сонные долины,
Туманы сонные легли.
И только топот лошадиный,
Звуча, теряется вдали.
Погас, бледнея, день осенний;
Свернув душистые листы,
Вкушают сон без сновидений
Полузавядшие цветы (М. Лермонтов).
2. Зима изгрызла бок у стога,
Вспорола скирды, но вдомек
Буренке пегая дорога
И грай нахохленных сорок. (Н Клюев).

Развитие многозначности слова - это длительный исторический процесс. Многие слова в русском языке имеют большое количество значений: бить, жизнь, идти др.

Следует отметить, что базой для образования новых значений слова может быть основное, прямое значение слова, тогда от него образуется ряд новых значений. Новое значение может быть образовано и от переносного значения слова (как результат вторичного, последовательного переноса): игла, натура, описать и др.

Литература:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1956.
2. Богатова Г.А. История слова как объект русской исторической лексикографии. М., 1984.
3. Виноградов В.В. Материалы и исследования в области исторической лексикологии русского литературного языка. //Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977.
4. Гак В.Г. К проблеме гносеологических аспектов. // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. М., 1971, ч.1.
5. Городецкий Б.Ю. К проблеме семантической типологии. М., 1969.
6. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. М., 1982.
7. Левашов Е.А. История слов и картотека толкового словаря. // Вопросы практической лексикографии. Л., 1979.
8. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке. М., 1977.

ПРОЯВЛЕНИЕ ПОЛИСЕМИИ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается полисемия и ее разновидности. Дается планомерное научное описание словарного состава языка и показан анализ смысловой структуры слова, способствующий установлению типов и видов лексического значения.

Развитие исторической лексикологии находится в зависимости от наличия хороших и полных исторических и этимологических словарей. Известно, что составление словарей - одно из самых старых занятий, сопутствующих развитию письменной культуры. Появление на протяжении последних десятилетий нескольких крупных исследований, в которых ученые останавливаются на описании словарного состава в относительно ограниченные и более или менее четко определенные эпохи развития языка свидетельствуют о начале создания обобщающего исследования по исторической лексикологии русского языка.

Ключевые слова: лексикология, полисемия, моносемичный, метафорический перенос, метонимический перенос, метафора, метонимия, синекдоха.

ЗУҲУРИ ПОЛИСЕМИЯ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУСӢ

Ин мақола полисемия ва навъҳои онро баррасӣ мекунад. Тавсифи муназзами илмии луғавии забон ва таҳлили соҳти семантикии калима нишон дода шудааст, ки барои муқаррар намудани намуд ва навъҳои маъноӣ луғавӣ кумак мерасонад.

Инкишофи лексикологияи таърихӣ ба мавҷуд будани луғатҳои хубу мукаммали таърихӣ этимологӣ вобаста аст. Маълум аст, ки таълифи луғатҳо яке аз қадимтарин қорҳои, ки бо инкишофи маданияти хаттӣ ҳамроҳ мешавад. Дар давоми даҳсолаҳои охир пайдо шудани якҷанд таҳқиқоти қалон, ки дар онҳо олимони ба тавсифи лексика дар давраҳои нисбатан маҳдуд ва каму беш равшан муайяншудаи инкишофи забон тавачҷуҳ мекунанд, аз оғози эҷоди як таҳқиқоти умумӣ оид ба лексикологияи таърихӣ забони русӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: лексикология, полисемия, моносемикӣ, интиқоли маҷозӣ, интиқоли метонимикӣ, метафора, метонимия, синекдоха.

MANIFESTATION OF POLYSEMY IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE

This article discusses polysemy and its varieties. A systematic scientific description of the vocabulary of the language is given and an analysis of the semantic structure of the word is shown, which helps to establish the types and types of lexical meaning.

The development of historical lexicology depends on the availability of good and complete historical and etymological dictionaries. It is known that compiling dictionaries is one of the oldest activities accompanying the development of written culture. The appearance over the past decades of several large studies in which scientists dwell on the description of vocabulary in relatively

limited and more or less clearly defined eras of language development indicate the beginning of the creation of a generalizing study on the historical lexicology of the Russian language.

Key words: lexicology, polysemy, monosemic, metaphorical transfer, metonymic transfer, metaphor, metonymy, synecdoche.

Сведения об авторах: Асоева Комила – кандидат филологических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Сайдамирова Клара Джумаевна – старший преподаватель кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 985 37 92 77

Маълумот дар бораи муаллифон: Асоева Комила – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Сайдамирова Клара Ҷумаевна – муаллими калони кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: (992) 985 37 92 77

Information about the authors: Asoeva Komila - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

Saidamirova Klara Dzhumaevna - Senior Lecturer, Department of Modern Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 985 37 92 77

УДК:8136+811.111(575.3)

X-66

ПОДЛЕЖАЩЕЕ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Холикзода А., к.ф.н., доцент

Таджикский национальный университет

Начиная с 1970-х годов, в научный обиход попадают сотни выполненных на высоком уровне описаний синтаксиса языков разной структуры, генетической принадлежности, причем количество синтаксических описаний языков продолжает быстро расти.

Важная особенность нового поколения описаний заключается в том, что они адресованы не только специалистам по данному языку или данной языковой семье, но и более широкому кругу лингвистов. В этой среде стремительно развивается и приобретает широкую популярность синтаксическая типология — научное направление, изучающее сходства и различия структуры предложения в языках мира.

Не случайно за последние 20 лет большинство новых идей и концепций в области синтаксиса выдвинуто именно в рамках типологии, а наиболее популярная грамматическая теория — порождающая грамматика, начиная приблизительно с 1980-х годов, также реализует своеобразную теоретическую программу — исследование так называемого параметрического варьирования между языками.

Подлежащее, является группой, представляющей некоторую фразовую категорию. Понятия членов предложения - подлежащего, сказуемого, дополнения, определения, обстоятельства — содержательно отличаются от фразовых категорий, таких, как именная группа, предложная группа, предложение и т. п.

Тип фразовой категории определяется по ее собственной внутренней структуре, безотносительно к той более крупной единице, в состав которой она входит. Например, ИГ (именная группа) сохраняет свою структуру - вершина-существительное и определения к

нему - независимо от того, выступает ли она в роли подлежащего, дополнения, именной части сказуемого, приложения, употребляется изолированно и т.д.

Используя терминологию Н.Ю. Шведовой [Шведова, 1980, 13], можно сказать, что фразовые категории определяются на основе наблюдающихся в них связей, а не на основе позиции, которую они занимают в предложении. Член предложения, напротив, определяется и опознается по той функции, которую он выполняет в составе включающей синтаксической единицы. Например, подлежащее - это отношение, которое связывает некоторую группу А и предложение S, в состав которой входит А. Недостаточно знать внутреннюю структуру А, чтобы установить, является ли А подлежащим S; необходимо также исследовать внутреннюю структуру S.

В самом деле, подлежащими (или такими единицами, которые по некоторым признакам похожи на подлежащее) могут быть группы, принадлежащие к самым разным фразовым категориям: именная группа (1) [Писарам бемор аст. - Мой сын] болен, предложная группа (2) [Аз Маскав то Тула. - От Москвы до Тулы] недалеко, инфинитивный оборот (3) [Бо роҳи автомобилгард рафтан хатарнок аст. -Ходить по проезжей части опасно], придаточное предложение (4) [Бетаачуб, ӯ тарсид.-Что он испугался, не удивительно]; [Ў меояд ё не - Придет он или нет,] зависит от ряда обстоятельств и т. д.

Дополнения также могут сильно отличаться по своей внутренней структуре: (5) **Ин бачаро дида истодаам. - Вижу [этого мальчика], Ба соат нигоҳ дорам. - Смотрю [на часы], ба хона рафтан мехоҳам. - Хочу [уйти домой], медонам, ки ту чӣ мехоҳӣ. - Знаю, [что ты хочешь].** Понятие подлежащего основывается на той особой синтаксической функции, которую оно (и только оно одно) имеет в составе предложения, но выполнять эту функцию может разный синтаксический «материал». Именно поэтому в западной лингвистической традиции подлежащее и дополнения нередко называют «реляционными» понятиями, или грамматическими отношениями.

Подлежащим называется та ИГ в составе клаузы, которая характеризуется положительными значениями всех или большинства признаков грамматического приоритета.

Однако в силу такого определения может оказаться, что в одной клаузе на основе приоритетных признаков придется выделять одновременно более одного подлежащего. Может быть и так, что эти признаки не коррелированы друг с другом, т. е. разные ИГ в одном и том же предложении (или типе предложений) принимают положительные значения для разных приоритетных признаков. В таком случае окажется, что подлежащее на основе множества приоритетных признаков в русском языке не выделяется или что на их основе выделяется нечто совершенно не похожее на традиционное подлежащее. Чтобы проверить, так ли это на самом деле, рассмотрим некоторые приоритетные грамматические признаки ИГ в таджикском языке.

В английском языке обнаруживается несколько ярких признаков подлежащего, которые в таджикском языке отсутствуют.

Во-первых, в английском языке с его жестким порядком слов линейная позиция подлежащего определяется достаточно строго. Подлежащее предшествует сказуемому и дополнениям (кроме особого случая инверсии, когда подлежащее и финитная часть сказуемого меняются местами). Левее подлежащего может располагаться только сентенциальное обстоятельство (т. е. такое, которое по смыслу относится ко всему предложению и является его непосредственной составляющей):

On Monday John left - В понедельник Джон уехал.

Обстоятельство можно без нарушения правильности предложения переместить в его конец:

John left on Monday, а подлежащее нельзя: **On Monday left John.**

Во-вторых, в английском языке существует инверсия подлежащего и вспомогательного глагола, которая употребляется в основном для образования

вопросительных предложений (и гораздо реже в некоторых предложениях с отрицанием или с особыми видами выделения).

В вопросительном предложении **первую** позицию занимает вопросительное слово (если оно есть).

Вторую позицию занимает вспомогательный или модальный глагол (первый в цепочке вспомогательных или модальных глаголов, если их несколько).

На **третьем** месте стоит подлежащее. Например, в утвердительном предложении обстоятельство может занимать начальную позицию:

John has often given me good advice или **Often John has given me good advice** Джон часто давал мне хорошие советы.

В вопросительном предложении две первые позиции для обстоятельства недоступны:

(Often) Has (often) John often given me good advice? Часто ли Джон давал мне хорошие советы?

Инверсии подвергаются не только подлежащие-ИГ, но и некоторые другие фразовые категории, занимающие позицию подлежащего, например, **[Into the house] is where she ran** букв. **В доме есть [то место, куда] она вбежала** также **Is [into the house] where she ran? В дом ли она вбежала?**

Следующий признак подлежащего в английском языке - структура так называемых «расчлененных вопросов» (tag questions), которые состоят из утвердительного предложения и «бирки» (tag), которая, в свою очередь, состоит из вспомогательного или модального глагола и местоимения, соответствующего подлежащему:

Johns coming, isn't he? Джон придет, правда?

He can't read, can he? Он не может читать, правда?

Какой глагол должен быть употреблен в «бирке», определяется по тем же правилам, что и выбор «подвижного» глагола при инверсии:

They haven't left, have they? Они не уехали, правда?

They left, didn't they? Они уехали, правда?.

Отрицание употребляется следующим образом: если в полном предложении оно есть, то в «бирке» его нет, и наоборот.

Местоименное подлежащее «бирки» соответствует подлежащему полного предложения, и только ему: **said the truth to the man, didn't I? / Я сказал этому человеку правду, не так ли? / said the truth to the man, didn't it? /said the truth to the man, didn't he? / Bill should give the candies to Janet, shouldn't he?**

Если в предложении несколько подлежащих, то выбирается подлежащее главной клаузы, например,

Bill hopes that Mary will come, doesn't he? /... wont she? Билл надеется, что Мэри придет, не так ли? но при некоторых главных глаголах это не так: **I suppose she isn't coming, is she? / ... don't I?** [Золотова 1995, 104].

Аналогично «расчлененным вопросам» употребляются повторы со словом **indeed** в самом деле:

Joe said that the tall guy would show up, and indeed he did- Джо сказал, что **высокий парень еще покажется, и в самом деле, он показался.**

В английском языке имеются некоторые пустые лексемы, которые могут, по-видимому, выступать только в функции подлежащего. Это безударное местоимение **there** и местоимение **it** в значении времени и явлений природы, так называемые «подлежащие-пустышки» (dummy subjects).

There употребляется с глаголом-связкой (и реже с глаголами появления или возникновения), например,

There will be peaches for dessert. На десерт будут персики, то же с вопросительной инверсией.

Will there be peaches for dessert? и в «расчлененном вопросе»: **There is a tornado coming, isn't there? (// isn't it.)** **Приближается торнадо, правда?** Также конструкцию с **indeed: Frank predicted that there would be a riot and indeed there was (// it was)** **Фрэнк предсказывал, что произойдут волнения, и действительно, они произошли.**

По крайней мере, один приоритетный признак подлежащего, однако, не свойствен **there**: глагол-связка согласуется со своим актантом:

There are two boys in the room -В комнате два мальчика;

There is a boy in the room. В комнате один мальчик/ There is two boys in the room.

Некоторые ИГ всегда выступают только в роли подлежащего в определенных идиоматических выражениях. Например, можно сказать

The cat is out of the bag Тайна вышла наружу, букв.: Кот вылез из сумки или

The fur will fly - Начнется смятение, букв.: Шерсть полетит.

В составе этих фразеологизмов ИГ **the cat** и **the fur** могут быть только подлежащими, и никакое их преобразование, при котором они становились бы другими членами предложения, невозможно. Нельзя, например, употребить выражение **to drive the cat out of the bag** выгнать кошку из сумки в значении добиться разглашения тайны или **to see the flying fur** увидеть, как летит шерсть в значении **видеть смятение**.

Приоритетным признаком подлежащих является возможность употребления наречия **alone** в конце ИГ в значении только, например:

Father alone can help you **Один отец может помочь тебе, но**

Call Bob alone **Позовите одного Боба, / believe that alone** **Я верю только в это, / talked to Smith alone** **Я говорил только со Смитом, / refuse to work with her alone** **Я отказался работать только с ней.**

Впрочем, наблюдаются и архаичные конструкции типа **He put his faith in God alone** **Он уповал только на Бога**, а также употребления **alone** с дополнениями, достаточно близкие по семантике к только **I spent more on books alone than you spent on books, xeroxing, and journals** **На одни книги я потратил больше, чем ты на книги, ксерокопирование и журналы.**

Только подлежащее может присоединять выражения **not many** и **not much** - **не многие, не много**, например: **Jane earns not much money** - **Джейн заработала не много денег.**

Sally talked to Bob about not many problems - **Салли говорила с Бобом не о многих проблемах.**

Понятие подлежащего основывается на идее грамматического приоритета. Приоритетные признаки в английском языке ориентированы на несколько различных категорий. К ним относятся:

1) каноническое подлежащее (именная группа в им. п., с которой согласуется глагол-сказуемое), 2) более широкое понятие (собственно) подлежащего, 3) агенс и 4) абсолютив.

Приоритетные признаки в английском языке в основном согласованно ориентированы в разных типах предложений на одну и ту же привилегированную именную группу, однако и здесь имеются трудности, связанные со вторичными дополнениями и подлежащими «малых клауз». Типологические данные заставляют усомниться в том, что подлежащее - универсальная категория.

Литература:

1. Азначеева Е.Н. Типология пассивных конструкций и функционально-семантическая категория аспектуальности в современном английском языке: Дис. канд. филол. наук. М., 1977. - 195 с.

2. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. - М.: Наука, 1974. - 366 с.

3. Балин Б.М., Немецкий пассив и способы его перевода на русский язык // Уч.зап./Ивановский пед. ин-т им. Д.А. Фурманова. - Иваново: Ивановск. 11ед.ии-т, 1963. Т.33. - С.3-66.
4. Бархударов, Л.С. Семантика связочных глаголов в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.С. Бархударов. - М., 1951. - 218 с. 21.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - Москва «Высшая школа» 1983. -262 с.
6. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.,1981, с.74-80
7. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. Л.,1969, с.230-278.
8. Иртеньева, Н.Ф. Грамматика современного английского языка. (теоретический курс) / Н.Ф. Иртеньева. - М., 1956. - 224 с.
9. Кобринна Н.А., Болдырев Н.Н., Худяков А.А. Теоретическая грамматика современного английского языка: учеб. пособие. М.: Высшая школа, 2007. – 368 с.
10. Русская корпусная грамматика. Употребления показателя -ся: семантика и синтаксис [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://rusgram.ru/Bo3BpaTНОСТb#2> — 21.12.2013.
11. Тошов А.Ю. Страдательный залог в таджикском, английском и русском языках. Материалы 50-й юбилейной международной научной студенческой конференции (13-19 апреля 2012 г.). - Новосибирск, 2012. - С. 154-155.
12. Чоботарь А. Грамматика современного немецкого языка. 2005.- 431 с.

ПОДЛЕЖАЩЕЕ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается подлежащее в таджикском и английском языках. Важная особенность нового поколения описаний заключается в том, что они адресованы не только специалистам по данному языку или данной языковой семье, но и более широкому кругу лингвистов.

В английском языке обнаруживаются несколько ярких признаков подлежащего, которые в таджикском языке отсутствуют.

Во-первых, в английском языке с его жестким порядком слов линейная позиция подлежащего определяется достаточно строго. Подлежащее предшествует сказуемому и дополнениям (кроме особого случая инверсии, когда подлежащее и финитная часть сказуемого меняются местами).

Во-вторых, в английском языке существует инверсия подлежащего и вспомогательного глагола, которая употребляется в основном для образования вопросительных предложений (и гораздо реже в некоторых предложениях с отрицанием или с особыми видами выделения).

Ключевые слова: залог, глагольная категория, субъект, объект, синтаксический, подлежащее, дополнение, морфологический, форма глагола, таджикский, английский.

МУБТАДО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мубтадо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ карда мешавад. Хусусияти муҳимми шакли нави тавсифҳо дар он аст, ки онҳо на танҳо ба мутахассисони ин забон ё оилаи забонҳои дигар, балки ба доираи васеи забоншиносон рағбати гардидаанд. Дар забони англисӣ мо ба якчанд аломатҳои возеҳи мубтадо рӯбарӯ мешаваем, ки онҳо дар забони тоҷикӣ вучуд надоранд.

Якум, дар забони англисӣ бо тартиби қатъии калимаҳо мавқеи хаттии мубтадо ба таври мураккаб муайян карда мешавад. Пеш аз предикат ва иловаҳо (ба ғайр аз ҳолати махсуси инверсия, вақте ки предикат ва қисми ниҳонии предикат ҷойҳои худро иваз мекунад).

Дуюм, дар забони англисӣ инверсияи мубтадо ва феъли ёрирасон мавҷуд аст, ки асосан барои ташаккули ҷумлаҳои саволи истифода мешавад (ва хеле камтар дар баъзе ҷумлаҳои радшуда ё бо намудҳои махсуси ҷудоқунӣ).

Калидвожаҳо: тарз, категорияи феълӣ, субъект, объект, синтаксисӣ, мубтадо, пурқунанда, морфологӣ, шакли феълӣ, тоҷикӣ, англисӣ.

SUBJECT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article examines the subject in Tajik and English. An important feature of the new generation of descriptions is that they are addressed not only to specialists in a given language or a given language family, but also to a wider range of linguists.

In English, there are several striking signs of the subject, which are absent in the Tajik language.

Firstly, in English, with its rigid word order, the linear position of the subject is determined quite strictly. The subject precedes the predicate and the complements (except in the special case of inversion, when the subject and the finite part of the predicate are reversed).

Secondly, in English there is an inversion of the subject and auxiliary verb, which is used mainly to form interrogative sentences (and much less often in some sentences with negation or with special types of emphasis).

Keywords: Voice, verbal category, subject, object, syntactic, subject, complement, morphological, verb form, Tajik, English.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқзода Айниддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ, суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 Тел.: (+992) 918-78-00-47, E-mail: aynijon@mail.ru

Сведения об авторе: Холиқзода Айниддин – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 918-78-00-47, E-mail: aynijon@mail.ru

Information about the author: Kholiqzoda Ainiddin – Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the university, Department of English Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.:(+992) 918-78-00-47, E-mail: aynijon@mail.ru

ТДУ 659
ТКТ 76.12
З-33

ВИЖАГИҶОИ ЖАНРИИ ОСОРИ БАДЕИЮ ПУБЛИТСИСТИИ ҶИЛОЛИЁН АСКАР

Зарипова Ш.Т., муаллими калони кафедраи иттилоот ва технологияҳои робитавии
МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»
Самадова Д.Х., н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва тарҷумаи МДТ
«Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Омӯзиш ва мухтассоти осори ин ё он нависанда дар шинохти хунари нависандагӣ ва корномаи эҷодии ӯ нақши муассир дорад. Аз ин лиҳоз, ба риштаи таҳқиқ пазируфтани гуногунрангии жанрӣ ва хусусиятҳои хоси осори бадеию публицистии Ҷилолиён Аскар аз муҳимтарин аҳдоф маҳсуб мешавад. Навъҳои мухталифи образҳои публицистикаи бадеии Ҷилолиён Аскарро таҳлил карда, метавон образҳои хабаррасон (образҳои аснодӣ) ва назарии тасвириро ҷудо кард. Г.Н. Поспелов дар шарҳи иттилооти образнок (образная информация) ва назарию тасвирӣ (теоретико-иллюстративный) чунин навиштааст: «ин маълумот» дар

бораи чунин далелҳои чудогона ва ҳодисаҳои ҳаёти ҷомеа ва табиат аст, ки бо ин ё он сабаб аҳаммияти ҷамъиятӣ пайдо карда, тавачҷуҳи умумро ҷалб мекунад. Вале дар ҳодисаҳои фардӣ умумият, хусусияти асосии онҳо ва ин зухуротро дарк карда, муаллифон чизи муҳимро инъикос мекунанд, ки онро аз воқеият дармеёбанд. Онҳо фардияти ҳодисаи коркарди эҷодиро барои баёни дарк ва арзёбии он рад намекунанд... Фақат интиҳоби далелҳои муҳим ва инъикоси тасвирии онҳо метавонанд воқеиятҳоро тафсир кунанд» [5, с. 261-262].

Ба ин тартиб, тавсифи образҳои ёрирасон дар осори бадеию публитсистии Ҳилолиён Аскар, ки аз назарияи Г.Н. Поспелов берун меояд, хусусияти хоси ин навъи осори ӯро мушаххас месозад. Илова ба ин дар чунин навъи публитсистика наметавон нақши ёрирасони образҳои бадеиро низ ба ҳисоб нагирифт. Ҷамчунин, осори бадеию публитсистии Ҳилолиён Аскар аз нигоҳи жанр ва сифат гуногунанд. Ин ба истеъдод ва талаботи сиёсати адабии шоъе сахт вобаста мебошад. Бинобар ин мафҳуми публитсистию бадеиро ба ҳамон асарҳои метавон нисбат дод, ки ба талаботи назарии ёдшуда ҷавобгӯ бошад. Тачрибаи рӯзноманигорӣ ва нависандагии Ҳилолиён Аскар дар таълифи очерки бадеию публитсистӣ қобили мулоҳиза буда, дар ин равиш вай анъанаҳои мусбати қаламкашони тоҷик, аз ҷумла А. Мирзоев «Очеркҳои агрономӣ», М. Миршакар «Ваҳши азим», Алӣ Хуш «Дар бағали кӯҳҳо», Ф. Муҳаммадиев «Муҳочирон», «Раиси нав», «Фаттоҳ ва Музаффар», М. Наҷмиддинов «Якраҳа», А.Сидқӣ «Ҷӯраи деринаи ман» ва дигаронро идома дода, таҳаввул бахшидааст. Дар эҷодиёти ӯ мо се навъи очерки бадеию публитсистӣ – очеркҳои портретӣ, проблемавӣ ва сафариро мушоҳида мекунем.

Солҳое, ки Ҳилолиён Аскар ба очеркнависӣ шуруъ кард, дар адабиёт ва матбуоти тоҷик очерки портретӣ ё худ чехранигорӣ ҷойгоҳи хос дошт. Хусусияти муҳими ин гуна очеркҳо аз он иборат буд, ки қаҳрамонони асосии онҳо шахсиятҳои шинохта, мардони меҳнат, фидоӣни соҳаи хоҷагиву фарҳанг буданд. Дар маркази диққат гузаштани сифатҳои фардӣ ва умумии қаҳрамонони кор хусусияти фарқкунандаи чунин очеркҳо буд.

Ҳилолиён Аскар дар ҳамин шароит аввалин очеркҳои портретии худро офарид. Очеркҳои «Қаҳрамони майдони меҳнат» [1948], «Аз майдони ҷанг ба майдони меҳнат» [1948], «Депутати қаҳрамон» [1948], «Саркори бағайрат» [1949], «Муҳаббати касбу кор» [1952], «Тоҷи кӯҳсор» [1963], «Дар талоши номи нек» [1967], «Аз Яғноб ба Мирзочул» [1970], «Гули сахна» [1972], «Кӯҳ ва мӯй» [1991] ва ғайра хусусиятҳои муҳими мундариҷавӣ ва сохтори ин навъи очеркро ифода мекунанд. Дар очеркҳои зикршуда чехраи қаҳрамонон дар матни воқеият офарида шуда, муаллифи очерк тавонистааст, ки аҳаммияти хоси шароит, ҳодисаҳо ва ашӯҳоро дар офаридани чехраи ҷомеи қаҳрамонаш нишон диҳад.

Дар очерки «Қаҳрамони майдони меҳнат» [Тоҷикистони сурх.– 1948.– 25-уми март] сарнавишти пуर्वоқеа ва ибратбахши «қаҳрамони ҷанг ва меҳнат» Санг Муҳиддинов тасвир шудааст. Муаллиф ҳамчун иҷтимоъшинос амал карда, чехраи ҷомеи иҷтимоии қаҳрамонашро офаридааст, ки аз унсурҳои тасвири бадеӣ ва воқеӣ ба ҳам омадааст.

Е.П. Прохоров «ташаққули ҳадафманди шахсият, ба даст овардани ваҳдат ва ҷомеияти ҳамаи паҳлуҳои он (амалӣ, ҳиссӣ, иродатмандӣ) дар асоси андешаи пешқадам»-ро маънии тарбия медонад [6, с. 71-72]. Очерки ёдшуда хангоми барқароркунии хоҷагии халқ дар солҳои баъди ҷанг таълиф шуда, ҳамин гуна вазифаи таълимиро адо мекард, ки ҷанбаи хоси публитсистии он ва бисёре аз дигар очеркҳои портретии муаллифро ташкил медиҳад. Созмони хоси публитсистию бадеии очеркҳои Ҳилолиён Аскар, аз ҷумла очеркҳои портретии «Тақдири Арбоб», «Гули сахна», «Тоҷи кӯҳсор», «Кӯҳ ва мӯй», «Дар талоши номи нек» ва ғайраро, пеш аз ҳама, ҳадафҳои иҷтимоиву таълимӣ ва ҳунари ташаққул ва таҳаввул бахшидаанд. Масалан, дар очерки «Тақдири Арбоб» нависанда тавонистааст, ки чехраи воқеии инсонӣ ва иҷтимоии қаҳрамони меҳнат Саидхоҷа Ҷунҷоҷаевро офарад. Муаллиф фаъолияти қаҳрамонашро дар ҷараёни меҳнат, муқовимат, муҳолифат ва муқобилат бо афроди носазовор нишон дода, тавачҷуҳи хонандаро ба сахнаҳои фидокорӣ ва ободкорӣ ҷалб мекунад.

Ба ифодаи Е.П. Прохоров «забони ҳис, пеш аз ҳама забони образ аст» [6, с. 77]. Бисёре аз очеркҳои портрети нависанда ин хулосаи муҳаққиқро тасдиқ мекунанд. Ин амал чанбаи ибратпазирии публитсистикаи бадеии ӯро ташаккул ва таҳаввули хос бахшидааст.

Ҳилолиён Аскар дар очерки «Гули сахна», ки аввалин таълифоти чехранигории хунарпеша Сайрам Исоева аст, сарнавишт ва корномаи хунарии ӯро бо камоли хунар воқеӣ ва таъсиргузор офаридааст. Ёде, ки чехраи қаҳрамонро месозад, амалу кирдори ӯро собит месозад ва муаллифро низ дар тарҳ додани чехраи ҷомеа ва навъии хунарманд шарик месозад. Ин ёд василаи пайванди қаҳрамон бо муҳит, одамони алоҳида ва воқеиятҳои тақдирсоз низ ҳаст, ки хунармандона корсозӣ шудааст. Пори зер далели хунармандии муаллиф буда, яке аз унсурҳои сохтори очеркҳои портрети ӯст:

«Ба ёди Сайрам соли 1960 омад, ки ӯ таҳсили худро дар мактаби миёна тамом карда, мехост ба институти тиббӣ дохил шавад. Дар ҳамин вақт хоҳари калониаш Марям, ки дар институти театрии Москва мехонд, барои гузаронидани таътил ба Тоҷикистон омад. Марям дар дили хоҳараш оташи меҳри санъатро афрӯхт. “Ҳарду хунарпеша мешавему дар як ҷо кор мекунем. – мегӯяд Марям, – олами санъат ҷӣ ҷаҳони зебост. «Охир ман ақаллан аъзои кружоки ҳаваскорони мактабамон ҳам набудам,» – изҳор меварзад Сайрам, вале Марям аз мақсад даст намекашад: «Ту барои хунарпешагӣ офарида шудай. Ман аз ҳар як калому рафтори ту инро мефаҳмам...» [Тоҷикистони советӣ.– 1972.– 9-уми апрел].

Дар очеркҳои портретиаш Ҳилолиён Аскар ба инъикоси хислатҳои қаҳрамонон эътибори хос дода, шахсияти онҳоро аз нигоҳи одоби ахлоқ, амалу кирдор, масъулиятнокӣ, ба эътибор гирифтани манфиати ҷомеа ва аъзои он, ширкат дар ҷорабиниҳои ҷамъиятӣ, пешоҳангӣ ва ташаббускорӣ тасвир ва арзёбӣ мекунад. Ба ин далел, қаҳрамонони очеркҳои портрети нависанда «инсонии қору пайкор, бунёдгузор ва созанда ва инсонии инсонпарвар» [8, с. 50] буда, муаллиф дар ин гуна асарҳои бадеии публитсистӣ лаҳзаҳое аз зиндагии қаҳрамонони худро интихоб мекунад, ки ҳар ҷузъи он чехракушоии қаҳрамон аст. Яке аз ҳамин гуна очеркҳои ҷолиби портрети ӯ «Дар талоши номи нек» [Тоҷикистони советӣ.– 1967.– 6-уми август] буда, чехраи инсонӣ ва иҷтимоиву ахлоқии қаҳрамони меҳнат – Носир Аюбовро падида овардааст. Чехраи инсон дар ин очерк на фақат «субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ, балки мавзӯи ҳоси санъат буда, мавзӯи донишҳои иҷтимоӣ низ ҳаст» [8, с. 229] ва хусусияти сохтори очеркҳои чехранигории нависандаро мушаххас месозад.

Дигар аз намуди очерк, ки дар эҷодиёти нависанда мақоми хос дорад, очерки проблемавӣ ё худ масъалагузор мебошад. Дар ин радиф аз очеркҳои «Аз Масҷох ба Масҷох», «Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад», «Сохтакорӣ дар сохтмон», «Орзу ҷомаи амал мепӯшад» ва ғайра метавон ёд кард, ки хусусиятҳои жанрии ин навъи очеркро дар худ таҷассум сохтаанд. Ин гуна очеркҳои Ҳилолиён Аскар масъалагузор буда, муаллиф «онро барои ҷомеа бо сухан ва тасвир нишон медиҳад ва бо ташреҳу ироаи қори душвор ё шеваи амали қаҳрамонон ва иштироки онон дар арзёбии масъала ба ҳалли он қадам мегузорад» [8, с. 47]. Очеркҳои – «Ду Оббурдон», «Полдоракиҳо», «Шаъну шараф ба баҳодурон», «Бобо Сафар», «Инженери об боз пайдо мешавад», «Ҷ дар кучост?», «Шаккоқӣ», «Замини ҳазориспанддор», «Дар колхозҳои ҳамсоя», «Халқ қарор мекунад», «Ҷӣ қадар инҳо аз онҳо фарқ доранд» ва «Дар оинаи на он қадар дур» низ ҳар қадоме масъалаҳоеро, ки ҳалли онро вақт тақозо дорад ба миён гузоштаанд. Дар очерк муаллиф ба проблемаҳои иҷтимоӣ, хоҷагӣ, муҳочират ва ахлоқӣ таваҷҷуҳ карда, ҳалли якҷояи онҳоро муҳим медонад. Дар очерк масъалаи омили инсонӣ ба миён гузошта шуда, ҳалли бисёре аз мушкилот вобастаи он доништа шудааст [3, с. 198].

Очерки дигари проблемавии нависанда «Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад» ном дошта, муаллиф масъалаҳои «сустии қори пахта», «беаҳаммиятии роҳбарон», «кӯҳнакорӣ» барин масъалаҳоро ҷиддан ба миён гузоштааст.

Очеркҳои проблемавии Ҳилолиён Аскар дар мавзӯҳои гуногун навишта шуда, масъалаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ахлоқиро ба миён гузоштаанд. Масалан, муаллиф дар очерки дигараш – «Орзу ҷомаи амал мепӯшад» масъалаҳои тараққӣ додани ҷорводорӣ, баҳусус моли майда, обшор қардани заминҳои беоб, ташкили хоҷагиҳои нав ба қори доимӣ

чалб кардани табақаҳои гуногуни аҳолиро ба миён гузашта, ба таври мушаххас роҳи ҳалли мушкилоти мавҷудро низ нишон медиҳад [Тоҷикистони советӣ. – 1960. – 19-уми май].

Дигар аз намуди очерк дар эҷодиёти адиб – очерки сафарист. Агар андешаи муҳаққиқонро дар бораи хусусияти очерки сафарӣ ба эътибор гирем, баъзе очеркҳои Ҳилолиён Аскар низ тасвири сафари ӯро аз ҷое ба ҷое ифода менамоянд. Аз ин ҷиҳат ин гуна очеркҳои ӯ «як навъ маҳсули таассуроти сафари нигорандааш» [3, с. 199] буда, даҳолати муаллиф ба масъалаҳои ҳаёт ҷанбаи публитсистии онро таъйид мекунад.

Яке аз ҳамин гуна очеркҳои ҷолиби ӯ «Сафар ба Моғиён» [Ҳақиқати Ленинобод. – 1958. – 2-уми ноябр] унвон дошта, хати ҳаракати муаллиф то Моғиён ва бардоштҳои ӯро аз ин сафар дар бар мегирад. Аввалин ҷизе ки дар ин сафар нависандаро ба андеша бурдааст, масъалаест, ки унвони ҷасди нахустини очерк – «Муғиён ё Моғиён?» матраҳ кардааст.

Ба ин тартиб, ҷасдиҳои дигари очерк – “Филмандар”, «Дуоб», «Ағбаи Ваҳана», «Ҷанори пули гирдоб» ва «Қалъаи вайрона» ҳар кадоме мавзӯ ё масъалаеро оид ба таърих, вазъи иҷтимоӣ, гузаштаву имрӯзаи ин диёр ва натиҷагирҳои муаллифро фаро гирифтаанд, ки арзиши таърихӣ ва маънавий доранд. Ҷиҳати ҷолиби ин очерк мушоҳидаҳо ва ҷустуҷӯҳои мушкилонаи нависанда аз гузашта ва имрӯзи ин диёр мебошад, ки маънавиёти хонандаро афзун месозад. [7, с. 55].

Дигар аз жанрҳои ӯ, ки нависанда дар фаъолияти рӯзноманигориаш истифода кардааст, лавҳа мебошад. Лавҳа, ба ифодаи М.С. Черепанов «жанри бадеию публитсистӣ буда, дар он ҳодисаи ибратбахш, тақлиди арзишманд, амали шахсият, гурӯҳҳо, ки дар ҷой ва лаҳзаи муайян воқеъ шудааст, инъикос мешавад» [12, с. 253].

Муҳаққиқ М. Муродов лавҳаро нигоштае донистааст, ки «дар асоси лаҳзаи ягона, гуворо ва муассиру ибратбахш эҷод гардидааст» [3, с. 181].

Дигар аз лавҳаҳои ҷолибе, ки Ҳилолиён Аскар офаридааст “Муъҷиза” ном дошта, муаллиф онро бо нияти “сохтани симои хоси қаҳрамон” [3, с. 126] эҷод кардааст. Лавҳа бо сатрҳои зер, ки ҳадафи ҷалби тавачҷуҳи хонандаро дорад, оғоз мешавад: “Муъҷиза ду хел мешавад: муъҷизаи афсонавӣ ва ҳақиқӣ. Дар афсонаҳо мешунавед ва ё мехонед, ки чи тавр паҳлавоне ҳазорон нафар душманони худро маҳв месозад, ҳайрон мешавад. Аз диндорон мешунавед, ки чи гуна худо одамро аз хок офаридааст ва писханд мезанед. Аммо муъҷизаҳои ҳақиқӣ доимо касро ба ҳаяҷон меоваранд, руҳбаланд мекунад, ба эҷодкорӣ ва бунёдкорӣ даъват менамоянд. Чунин муъҷизаҳо дар ҳаёти халқи қаҳрамони советӣ бисёранд. Яке аз онҳоро имсол пахтакорони диловари Масҷид нишон доданд” [Тоҷикистони советӣ. – 1964. – 15-уми декабр].

Лавҳаи “Муъҷиза” проблемавӣ буда, масъалаи муҳими афзудани ҳосилнокӣ ва беталаф ғундоштани пахтаро мавриди тасвир ва арзёбӣ қарор додааст [3, с. 184]. Ҳ. Аскар дар ин лавҳа дар бораи шахсе сухан мегӯяд, ки “фаъолияти ҳолисонаву софдилона” дошта, “амалу рафтораш ба дигарон намунаи ибрат аст” [2, с. 182] ва ин аз вежаҳои ин жанр дар эҷодиёти адиб аст.

Дар лавҳаи дигар, ки «Бунёдкорон» [Тоҷикистони советӣ. – 1967. – 20-уми декабр] номида шудааст, воқеа ва муносибати инсон ба ҳақиқати воқеъ бо камали ҳунар тасвир шудааст. Нависанда воқеаи ибратангез – безъиноии инсонро ба имрӯзу ояндааш тасвир карда, ба василаи таҳлил ва қаринаҳои образнок аз воқеият натиҷа мегирад. Барои таъсиргузор шудани лавҳа муаллиф аз ангеҳои муҳит, манзараҳо ва ёди худ кор мегирад. Лавҳаро тасвирҳои ботаани бадеӣ ҷаззоб карда, таъсири бадеию публитсистии онро афзудаанд. Лавҳаи зикршуда бо фарогирии “ҳиссиёти нигоранда” нисбат ба ҳодисаҳои табиат [3, с. 184], бо тарзу шеваи тасвир диққатангез аст. Лавҳаи ёдшударо воқеият, шахсият ва тасвир «ҷон» бахшида, тавоноии нависандаро дар шинохти моҳияти масъала ва нақши тафаккури пешрафта дар инкишофи ҷомеа равшан ифода мекунад. Лаҳзаҳои гуворои пораҳои аз ҳаёти шахсияти лавҳа – Дадобоев хеле муъҷаз тасвир шуда, ба андешаи хонанда таъсир мегузорад, ки далели маҳорати муаллиф дар қорбурди ин жанрҳои публитсистию бадеӣ мебошад.

Ҳилолиён Аскар аз жанрҳои ҳаҷвии публитсистӣ низ фаровон истифода кардааст, ки фелетон намунаи он аст. Муаллиф дар фелетонҳои шахсиятҳои шош мекунад, ки амалу кирдорашон «хоси мафкураи ҷамъияти сотсиалистӣ» [4, с. 147] набуда, бо рафтори нодурусти худ монеаи пешрафти ҷомеа мешаванд. Аз ин ҷиҳат, аксари фелетонҳои нависанда «дар асоси факту далоил навишта» ва ҳаматарафа таҳқиқ шудаанд. М. Муродов моҳияти мабдаи ҳаҷвии фелетонро дар он дидааст, ки «ба хотири намакин ва созанда гардонидани матлаб ба мазмуну шакли жанр унсурҳои танзу зарофат»-ро [3, с. 222] шомил менамоянд.

Дар ин замина яке аз аввалин фелетонҳои нависандаро, ки «Зарафшон дар кучост?» [Тоҷикистони советӣ.– 1967.– 5-уми феврал] унвон дорад, аз назар мегузаронем. Сужети он одист: «Идораи хоҷагии гази минтақаи Ленинобод» Зарафшон ном дорад. Ин ном ба Зарафшони маҳал ҳеҷ рабте надорад. Сардори ин идора, ки шахси воқеист, аз ин ном танҳо бо ҳадафи «гӯр сӯзаду кабоби қаландар пазад» истифода мекунад. Яъне моликияти давлатиро ҳар қадар ки метавонад, тороч мекунад». Муаллиф ҳадафи асосии худро дар ин фелетон ба воситаи ҳаҷву истеҳзо ва таъриз ба воситаи типикунонии ҳодиса ва таҳлил ба иҷро мерасонад. Дар фелетон аз воситаҳои омехтаи тасвири бадеӣ ва публитсистӣ ҳунармандона истифода шудааст.

Дар ин ва фелетонҳои дигари нависанда, аз ҷумла, «Шарм дар бозори ҷарм» [Тоҷикистони советӣ.– 1967.– 24-уми июл], «Ҳар чӣ бодо бод» [Тоҷикистони советӣ.– 1967.– 24-уми декабр], «Мандарин» [10, с.130-134] ва ғайра факти фелетонӣ «неруи муҳимми ҷамъиятии ҳаҷвӣ» [13, с.181] дошта, ҷонибдорӣ аз он имконияти иҷрои ҳадафи публитсистии маводро дорад.

Муаллиф дар навиштаҳои образи қаллобону фиребгаронро, ки бо амалу кирдори музҳик ва зиёноварашон ҷомеаро бадном мекунанд тасвир карда, дар замина аз мафҳум ва маъниҳои гуногун истифода мебарад. Ҳилолиён Аскар дар таълифи фелетон ҳамеша шакл ва василаҳои тоза ҷуста, ҷеҳраи аслии одамони ба истиллоҳ «садоқатманд»-ро шош месозад. Дар ин равиш фелетони «Ҳарчӣ бодо бод!» [Тоҷикистони советӣ.– 1967.– 24-уми декабр] ҷолиб буда, он беҳтарин намунаи ба тарзи типӣ офаридани образи одамони манфиатҷӯ ва худҳо мебошад.

Дар фелетон нависанда аз воқеаи руҳдода ва сарнавишти шахсиятҳои мушаххас – Нуриддин Мунавваров (сартароши камгап) ва «ронандаи таксӣ» Ҳоҷӣ Аҳмадов барин одамони худҳо бо танз сухан мегӯяд ва ҷеҳраи аслии «интиқокдихандаи бадӣ»-ро [1, с. 231] ба хонанда менамояд. Фелетонҳои ёдшуда дар натиҷаи омӯзиши воқеияти иҷтимоӣ, таҳқиқ ва киёси далелҳо эҷод гардида, истифодаи ҳунармандонаи воситаҳои бадеии тасвир, ангеҷаҳои хиссӣ ҷанбаи публитсистӣ ва бадеии онҳо тақвият додааст.

Дар тарзи нигориши Ҳилолиён Аскар яке аз унсурҳои сохтори мундариҷавии фелетон – таҳайюл нақши хос дошта, василаи муҳимми умумиятдиҳӣ низ мебошад. Матни фелетонҳои нависандаро калимаю образҳои таҳдор, мисли «арақи ҷабин», «қувваи номаълум», «коркуни идораи дахлдор» ва ғайра оро дода, ботин ва зоҳири «сартароши камгап» барин одамони серҷоғ ва худкомаро шош месозанд. Махсусияти дигари фелетонҳои Ҳилолиён Аскарро тарзи истеҳзоомез ва нақизагунаи тасвир, муколамаи танзомези шахсиятҳо ва маъниҳои тамасхуромези вожаҳо мушаххас месозанд, ки далели ҳунар ва огоҳии касбии муаллиф мебошад. Риояи сабки рӯзномаӣ низ аз хусусияти хоси ин навъи эҷодиёти нависанда буда, таъсири публитсистии навиштаҳои афзоиш додааст.

Ба ин тартиб, жанрҳои публитсистию бадеии очерк, лавҳа ва фелетон дар эҷодиёти Ҳилолиён Аскар ҷойгоҳи хос дошта, василаи шаклии инъикос ва эҳёи афкори иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ будаанд ва дар шаклирии афкори умум таъсири созанда доштаанд. Хусусияти жанрии ин осорро, пеш аз ҳама, низоми мундариҷавӣ, шаклӣ ва таъсиргузориҳои зебоишинохтӣ ва ахлоқию равонии онҳо муайян ва мушаххас месозад.

Адабиёт:

1. Ворошилов, В.В. Журналистика. Базовый курс. Учебник. 5-е издание / В.В. Ворошилов.- СПб: Издательство Михайлова В.А., 2006.- 640с.
2. Муқим, Ҷ. Мақоми жанрҳо дар радиои «Озодӣ» / Ҷ. Муқим. – Душанбе, 2010. – 294 с.
3. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ /Китоби дарсӣ// М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 236 с.,
4. Нуралиев, А. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, П. Гулмуродов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
5. Поспелов, Г.Н. Целостно – системное понимание литературных произведений / Г.Н. Поспелов // Вопросы литературы. – 1982. – №3. – С. 21-28
6. Прохоров, Е.П. Публицистика в жизни общества / Е.П. Прохоров.– Издательство Московского Университета, 1968.– 101с.
7. Саъдуллоев, А., Гулмуродзода, П. Жанрҳои таҳлилии матбуот /А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. – Душанбе, 1994. – 60 с.
8. Саъдуллоев, А., Гулмуродзода, П. Ҳамосаи инсонӣ қор / А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. – Душанбе, 1995. – 64 с.
9. Тертичный, А.А. Жанры периодической печати. Учеб. пособие для студентов вузов / А.А. Третицкий. 3-е изд. Испр. И доп.– Москва: Аспект Пресс, 2006.– 320 с.
10. Усмонов, И. Журналистика ва публицистика / ҷ.4/ / И. Усмонов. – Душанбе, 2011. – С. 53-65.
11. Усмонов, И. Назарияи публицистика / И. Усмонов.– Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 100с.
12. Черпахов, М.С. Проблемы теории публицистика / М.С. Черпахов. – Москва: Издательства «Мысль», 1973. – 271с.
13. Якушин, Н. Живой голос эпохи / Н. Якушин // Публицисты «Современника». Сост. выступит. стат. библиографич. очерки и примеч. Н. И. Якушин. – Москва: Детская литература, 1985. – С. 3-41

ВИЖАГИҶОИ ЖАНРИИ ОСОРИ БАДЕИЮ ПУБЛИЦИСТИИ ҲИЛОЛИЁН АСКАР

Дар мақола омӯзиш ва баррасии бархе аз жанрҳои бадеӣ-публицистӣ, ки аз ҷониби нависанда ва публицисти маъруф Ҳилолиён Аскар эҷод гардидаанд, ҷараён гирифта, муаллиф бо далелҳои мушаххас аҳамияту арзиш ва мушаххасоти ҳунарии муаллифро ба тасвир кашидааст. Ҳамчунин, бо қорбасти мулоҳизаҳои арзишманди олимони ватаниву хориҷӣ пиромунӣ шинохти жанрҳои бадеӣ-публицистӣ андешаҳои худро дар мавриди шинохти эҷодӣ Ҳилолиён Аскар баён намудааст, ки аҳамияти илмӣ мақоларо афзун намудааст. Дар мақола таъкид меравад, ки жанрҳои публицистию бадеии очерк, лавҳа ва фелетон дар эҷодӣ Ҳилолиён Аскар ҷойгоҳи хос дошта, василаи шакли инъикос ва эҳёи афкори иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ будаанд ва дар шакли афкори умум таъсири созанда доштаанд. Хусусияти жанри ин осорро, пеш аз ҳама, низоми мундариҷавӣ, шаклӣ ва таъсиргузори зебоишинохтӣ ва ахлоқию равонии онҳо муайян ва мушаххас месозад. Ин мақола дар муаррифӣ ва шинохти шахсияти адабӣ ва эҷодӣ Ҳ. Аскар маълумоти фаровон дошта, собит месозад, ки эҷодӣ публицистии нависанда шоистаи таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Ҳилолиён Аскар, анвои адабӣ, публицистика, жанрҳои бадеӣ-публицистӣ, лавҳа, очерк, фелетон, очерки сафарӣ, сафарнома, тасвир, образ, характер

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХИЛОЛИЁНА АСКАРА

В статье подвергнуты исследованию и анализу некоторые художественно-публицистические жанры, используемые известным писателем и публицистом Хилолиён

Аскар, также автором на основе конкретных фактов проиллюстрированы ценность и особенности творчества писателя. Более того, на основе ценностных соображений отечественных и зарубежных ученых о художественно-публицистических жанрах, высказал свои мысли об особенностях творчества Хилолиёна Аскара, что способствует повышению научной значимости статьи. В статье подчеркивается, что особое место в творчестве Хилолиёна Аскара занимают художественно-публицистические жанры: очерк, зарисовка и фельетон, ставшие средством отражения и социальных, нравственных и культурных мыслей и оказавшие конструктивное влияние на формирование общественного мнения. Жанровая характеристика этих произведений, прежде всего, определяется и конкретизируется их содержанием, формой и эстетическим, нравственно-психологическим воздействием.

Данная статья имеет большое значения в представлении творческой личности Х. Аскар и удостоверяет в том, что публицистическое наследие писателя достойно исследования и научного изучения.

Ключевые слова: Хилолиён Аскар, литературный жанр, публицистика, художественно-публицистические жанры, зарисовка, очерк, фельетон, путевой очерк, путевой образ, персонаж.

GENRE FEATURES OF ARTISTIC AND PUBLICISTIC WORKS OF HILOLYON ASKAR

The article subjected to research and analysis of some artistic and journalistic genres used by the famous writer and publicist Hilolyon Askar, also the author, based on specific facts, illustrates the value and features of the writer's work. Moreover, based on the value considerations of domestic and foreign scientists about artistic and journalistic genres, he expressed his thoughts about the features of Hilolyon Askar's work, which contributes to increasing the scientific significance of the article. The article emphasizes that a special place in the work of Hilolyon Askar is occupied by artistic and journalistic genres: essay, sketch and feuilleton, which have become a means of reflecting social, moral and cultural thoughts and have had a constructive impact on the formation of public opinion. The genre characteristics of these works are, first of all, determined and specified by their content, form and aesthetic, moral and psychological impact.

This article is of great importance in the presentation of the creative personality of H. Askar and certifies that the journalistic heritage of the writer is worthy of research and scientific study.

Key words: Hilolyon Askar, literary genre, journalism, artistic and journalistic genres, sketch, essay, feuilleton, travel essay, travel image, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зарипова Шахноза Тохировна, саромӯзгори кафедраи иттилоот ва технологияҳои робитагии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд) E-mail: shahnoz_0005@mail.ru

Самадова Дилбар Ҳасановна, н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва тарҷумаи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд). E-mail: d-samadova@mail.ru

Сведения об авторах: Зарипова Шахноза Тохировна, старший преподаватель кафедры информация и коммуникационные технологии ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова (Таджикистан, г. Худжанд). E-mail: shahnoz_0005@mail.ru

Самадова Дилбар Ҳасановна, к.ф.н., дотсент кафедры теории и перевода ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова». E-mail: d-samadova@mail.ru

Information about the authors: Zaripova, Shahnoza Tohirovna, assistant of the Department of information and communication technologies, SEI «Khujand State University named after academician Bobozhan Gafurov» (Tajikistan, Khujand). E-mail: shahnoz_0005@mail.ru

Samadova Dilbar Khasanovna, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of journalism and translation theory SEI «Khujand State University named after academician Bobozhan Gafurov» (Tajikistan, Khujand). E-mail: d-samadova@mail.ru

ТДУ: 82-1/9 (2-тоҷ)

ТКТ:83.3 (2-тоҷ)

Қ-12

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИРИКИИ ҲИКОЯҲОИ АМИНЧОН ШУКӢҲӢ

Шамшоди Қ., доктори фалсафа (PhD) доктор аз рӯи ихтисоси филология, дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аминчон Шукӯҳӣ аз зумраи адибонест, ки бо офаридани асарҳои назмию насрӣ дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи махсусро касб кардааст. Ҳамин аст, ки осори басоғановатманди адиб аз ҷониби адабиётшиносону мунаққидони зиёде таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Тавре маълум аст, фаъолияти нависандагии Аминчон Шукӯҳӣ ба аввали солҳои шастуми асри XX рост омада, бо фарогирии мавзӯҳои гуногун дар асоси ҳақиқати воқеӣ ва диди бадеии адиб таълиф шудаанд. Дар ин миён эҷоди ҳикоя, ки яке аз навъҳои адабии маъмули адабиёти тоҷику форс маҳсуб меёбад, ҷойгоҳи махсус дошта, аз маҳорати баланди эҷодии нависанда дар ин самт дарак медиҳад.

Аз баррасиҳои муҳаққиқон маълум мешавад, ки «нависандагон дар тасвири воқеаву ҳодиса ва эҷоди образи қаҳрамонони ҳикоеӣ худ услубҳои ҳамосӣ ва ғаной-лирикиро истифода бурданд ва дар давраи ҳозира ҳардуи ин шакли таҳқиқи бадеии воқеият раванку ривоч дорад» [5, с. 31]. Аз ҷумла, ҳикояҳои зерини Аминчон Шукӯҳӣ –“Тарҷумони дил”, “Деҳқон ва муаллими мантиқ”, “Шохтут”, “Номи кӯча”, “Ду варақ қоғаз”, “Онҳо ду кас буданд”, “Ғалабаи бекоршуда”, “Гул дар пояи ҳайкал”, “Иншо”, “Лолаи аввалин”, “Садбарги рӯи барф” ҷанбаҳои лирикиро доро мебошанд.

Дар ҳикояҳои мазкур оҳангҳои ишқию фалсафӣ ва панду ахлокиро мушоҳида карда метавонем. Ва гоҳе нависанда ду ҷиҳатро дар як ҳикоя ба ҳам тавҷам кардааст.

Ҳикояи “Тарҷумони дил” мансуб ба лирикаи ишқӣ буда, қаҳрамонҳои он Зулфия ва Замир мебошанд ва ба ҳайси “тарҷумони дил” зарғилдоқ ном паранда хидмат кардааст. Оғози ҳикоя хеле форуму муъҷаз тасвир гардида, хонандаро ба тамошои боғу бӯстон раҳнамун месозад. Нависанда бо тасвири намои умумии боғ, ки айни арӯсии боғро мемонд, нишон додааст, ки перохани ниҳолон аз боди бомдодӣ чун пардаҳои харири сабз мавҷ мезаданду ба машоми кас бӯи меваҳои қариб пухтарасида меомад. Зулфия ва Замир дар ҳамин гуна мавзӯ бо ҳам ошно шудаду дилбастаи якдигар шудаанд.

Аминчон Шукӯҳӣ симои Зулфияро чунин тасвир месозад: “Зулфия олиҳаи ҳусн буд. Чавгонҳои мачнунбед аз зулфонаш дарозӣ, олуболуҳо аз чашмонаш сиёҳӣ, себҳо аз рухсораш сурхӣ, ниҳолҳо аз қаду қоматаш малоҳат омӯхта буданд” [8, с. 342].

Мушоҳида мешавад, ки Аминчон Шукӯҳӣ баръакси дигар адибон, ки сифатҳои маъшуқаро ҳамчун монандшаванда баён кардаанд, дарозии зулф, чашмони сиёҳ, сурхии рухсора, мавзунии қаду қомати Зулфияро чун монандкунанда зикр кардааст.

Замир, ки ҳар гоҳ бо Зулфия вохӯрад, аз ҷаззобии ҳусну ҷамоли ӯ чизе гуфта наметавонад ва қасд мекунад, ки агар бори дигар вохӯрам, ҳатман бо ӯ рози дил мекунам, аммо боз ҳам бенатиҷа. Аминчон Шукӯҳӣ барои ба висол расонидани ин ду ошиқ зарғилдоқро ҳамчун василаи ба мақсад расонидани онҳо ба миён овардааст. Зулфия ва Замир, ки хомӯшона вохӯрданд, ин дафъа ба онҳо зарғилдоқ кумак кард:

Рӯзе аз рӯзҳо дар вақти мулоқоти хомӯшонаи онҳо зарғилдоқе ҳуштаккашон гуфт:

- Духтари сӯфӣ, биё!

Замир ба паранда мурочиат кард:

- Духтари сӯфӣ не, духтари зебо биё, гӯй!

Паранда гӯё ки инро фаҳмида бошад, овози худро чунон тағйир дод, ки айнан гӯё «духтари зебо, биё» - гуфт. Зулфия ба ақиб нигоҳ карда хандид ва андаке таваққуф намуда, илова кард:

Тарҷумони хуб ёфтед.

- Ин тарҷумони дил, - лаб кушод Замир [8, с. 343].

Тавре мебинем, андешаву гуфтори қаҳрамони лирикӣ бо як эҳсосу ҳаяҷон зикр гардидааст. Аз чунин ранг гирифтани кор лабханди ширине тамоми руҳсори Зулфияро фаро гирифт. Онҳо дер боз дар лаби ҷӯ нишаста, ҳар саволе, ки доштанд, тавассути тарҷумони дилашон мегуфтанду ҷавоб мегирифтанд.

Дар идома нависанда нишон додааст, ки Зулфия низ хост сухани дилнишине гӯяд, то зарғилдоқ онро тарҷума кунад, аммо аз уҳдаи дуруст хуштак кашидан набаромад. Ба ҳар ҳол зарғилдоқ ин амали Зулфияро аз самимият дониста, онро «ишқ» тарҷума кард.

Замиру Зулфия бо ҳам оила барпо карда, баъди як сол ба ҳамон боғи ошиқон мераванд. Лекин манзараи қаблро намебинанд, ҳатто зарғилдоқ ба оҳанги хуштаки Замир ҷавоб намедихад. Ба тасвири нависанда: «Насими ҳардамхаёл ҳам дар ким-кучое ором хобида буд. Гулҳо руҳсори рангини худро васеъ кушода, нурҳои офтобро тамошо мекарданд. Фақат оби софи ҷӯйбор мусикии якранг ва бенақароти худро тараннум карда, оромиро халадор мекард» [8, с. 344].

Умуман, Аминҷон Шукӯҳӣ дар ҳикояи мазкур тасвири манзараву воқеаҳоро бо як оҳанги махсуси лирикӣ баён дошта, барои ҷаззобияти фикр аз санъатҳои бадеӣ бамаврид истифода кардааст. Ҳикоя аз аввал то ба анҷом хусусияти лирикиро гирифтааст, ки инро мо аз суханони Зулфия ва Замир баръало мушоҳида мекунем.

«Шоҳтут» яке аз ҳикояи дигари лирикӣ аст, ки дар он персонажи асосӣ Нодир ном ҷавон мебошад. «Шоҳтут» ном гирифтани ҳикоя бесабаб нест, зеро маҳз ҳамин мева сабаб мешавад, ки Нодир ба духтари соҳибҷамоле ошиқ шавад. Дар ҳикоя омадааст, ки дар бозор духтари соҳибҷамоле шоҳтут мефурӯхт. Нодир, ки аз назди бозор мегузашт, шоҳтутро дида, майли харид кард. Нодир бо чунин савол ба фурӯшанда мурочиат кард:

- Ин қадар қимат?

- Чиданаширо намегӯед-мӣ, ака, - ҷавоб дод духтар.

- Чӣ, магар ин кори мушкиласт? – пурсид Нодир дар омади гап.

- Як санҷида мегӯед, сонӣ мефаҳмедед, - гуфт духтар бепарвоёна [8, с. 345].

Ҳамин гуфту гузори Нодирро фурӯшанда сабабгори ҳаводисҳои баъдӣ гардида, Нодирро ошиқи шайдо кард. Бо гузашти чанд ҳафта, Нодир рӯзе ба колхоз ба коре меравад ва дарахтони мевадоре таваччуҳи ўро ба худ ҷалб мекунад, махсусан дарахти шоҳтут. Ў ханӯз суханони он духтарро фаромӯш накарда, мехоҳад санҷад, ки чидани шоҳтут то кадом андоза мушкил бошад, нархаш ҳам қиммат будааст.

Манзараи ба болои дарахт баромадану чидани шоҳтут ва ба монеа дучор шудану аз азм кардан ба чунин кор пушаймон шудани Нодир, болои ин ҳама ба ҷанҷоли падару модар рӯ ба рӯ шудан, ки мегуфтанд, «наход барои як шоҳтутхӯрӣ кас ба ҳамин аҳвол афтад», бо як равиши муайян нақл шудааст. Лекин, андешаву эҳсосоти Нодир баъди ин воқеа пайдо шуда, ҷанҷоли лирикии ҳикоя кувват гирифтанд мегирад.

Аз байн як сол гузашта бошад ҳам, Нодир воқеаи шоҳтутхӯриву шоҳтутфурӯширо фаромӯш накардааст. Ў рӯзе ба бозор рафта, бо духтар рӯ ба рӯ мешавад. Нависанда ин лаҳзаи ҳикояро чунин ба қалам додааст: «Куртаи гулнорӣ ба қадду қомаи духтар чунон шинам фаромада буд, ки диққати ояндаву равандагонро ба худ ҷалб карда, беихтиёр аз роҳ медошт. Лабҳои ӯ бо ранги шоҳтут мусобика мекарданд. Чашму абрувони сиёҳ бо рӯю гардани сафедаш тазоди ҳусн буданд» [8, с. 347].

Ҳамин тавр, Нодир ҳар рӯз шоҳтут мехарид ва бо ин восита аз «баҳори ҷамол» дидан намуда, шарораҳои муҳаббат аз дил ба дил меҷаҳид. Ва баъди ин низ онҳо гоҳ-гоҳ вохӯрӣ мекарданд.

Ҳикояи «Садбарги рӯи барф» аз ҷумлаи беҳтарин ҳикояҳои ишқии нависанда буда, муколамаю мувоҳида, рӯзҳои лирикӣ бо маҳорати баланди эҷодӣ тасвир шудааст. Дар маркази диққат ишқи ду ҷавон – Нозгул ва Алӣ буда, ҳатти сюжет низ аз самти муайяншуда дур нарафтааст.

Тавре аз мазмуни ҳикоя равшан мешавад, Нозгул, ки дар курси дуҷум таҳсил мекард, барои ҷашни соли нав ба деҳа раҳсипор шуда, роҳро тавассути автобус тай мекунад. Аммо то

расидан ба хона дар ҳаёти ӯ дигаргуние ворид шуда, дунёи орзуҳои ӯро ширинтар месозад. Нозгул дар дохили мусофиркаш бо ҷавони қадбаланде вохӯрда, баъди шиносӣ маълум мешавад, ки ӯ, яъне Алӣ ҳам донишҷӯ буда, дар як донишкада дарс мехондаанд.

Баъди мочарои зиёди дохили автобус, билохира онҳо ба роҳи асосии деҳаҳояшон расиданд. Акнун лозим буд, ки ҳар кас ба самти худ равад. Лекин Алӣ хост Нозгулро то хонашон гусел кунанд, ҳарчанд ки Нозгул аз чунин ҳамроҳ, ки қарибии шом буд, ҳам хурсанд буд, ҳам дар ташвиш. Онҳо хомӯшнояю ором зери бориши барф ба роҳ баромаданд. Баъди чанде Нозгул хост хомӯширо халалдор кунад:

- Барои чӣ гап намезанед?

- Шумо бахти ман! – яку якбора сухан сар кард ҷавон.

- Чӣ? – аз роҳ истод Нозгул ба ғазаб омада. – Чӣ гуфтед?

- Не, не... Шумо гапи маро нафаҳмидед. Шуморо, ки дидам, қорам омад мекунад. Як сол боз ҳамин хел...

- Маро мешиносед?

- Набошад, чӣ. Шумо, Нозгул, дар курси дуҷум мехонед. Фақат намедонистам, ки шумо аз ин кишлок, ҳардуямон аз як район. Ман аз курси чорум. Физмат. Алӣ, Алӣ Самадов. Мо дар дигар бино мехонем. Мо аз як институт [8, с. 361].

Ин муколама оғозбахши суханони ояндаи Нозгулу Алӣ гардида, онҳо то расидан ба хона, албатта хонаи Нозгул, аз гузаштаи на чандон дури худ ёдоварӣ карда, Алӣ, ки кайҳо ошиқӣ Нозгул шуда буд, Нозгулро низ ба худ моил мегардонад.

Аминҷон Шуқӯҳӣ дар симои Алӣ як ҷавони боктинату қавииродаро тасвир карда, хиссиёти ҳаяҷони ӯро, ки хеле ҳассос сухан мекард, обу ранги бадеӣ бахшидааст. Аз ҷумла, Алӣ барои дили Нозгулро ба даст овардан, дидани ӯро барои худ рамзи некӣ медонад ва ба Нозгул иброд медорад, ки «ҳар боре, ки шуморо мебинам, қорам омад мекунад». Ин сухан ба дили Нозгул нишаста, муносибати ӯро нисбат ба Алӣ нармтар кардааст.

Чун пайроҳа хеле танг буд ва барф бо як низом борида истода буд, онҳо пасо пеш мерафтанд. Нависанда ин ҳолатро, ки Алӣ аз пушт ба Нозгул ба ҳасрат менигарист, чунин нишон додааст: «Ҳар боре, ки Нозгул ба ақиб нигоҳ мекард, ба назари Алӣ парии афсонавӣ чилва мекард: дар болои чанбари мӯйҳои сиёҳи Нозгул, ки аз зери рӯймол баромада меистод, барф тоҷи нуқрагин мегузошт. Торикии шаб гӯё аз сафедии барф тарсида дар ду чашмони бодомии ӯ паноҳ бурда буд. Дар болои мижгонҳои дарозаш зарраҳои барф чун парашютҷаҳои хурдак нишаста, сонӣ ба рӯи чун лаҳҷаи оташ дурахшони ӯ фаромада, ба марворид мубаддал мешуданд. Алӣ ғарқи олами малоҳат буд, ки имшаб табиат бо панҷаи барфи сафед онро дучанд зинат меод» [8, с. 363].

Дар порчаи боло бо истифода аз санъати ташбеҳ эҳсосоти Алӣ хеле муассир нишон дода шудааст. Акунун барои ӯ дигар роҳи баргашт набуд. Агар пештар Нозгулро танҳо аз дур назора мекард, бо ӯ дар як роҳ рафтани пардапӯшона дарди дил қардан роҳи ишқӣ ӯро кушода кард. Ҳар як сухани Нозгул ӯро ғарқи хаёл карда, ба дуриҳои дур мебард. Масалан, вақте Нозгул дар роҳ баъзе ҷойҳоро ба ӯ муаррифӣ мекард, дар тасаввуроти ӯ дигар манзара намудор мешуд. Ӯ гоҳе «зарраҳои барфро ба гулҳои шуқӯфони зардолу» монанд карда, «дар пеши пой ӯ қолини сабз ва нармӣ ачирик» намудор мешуд. Бо шунидани гули шафтолу ва шафтолузор хаёлан Нозгулро дар паҳлуи гулҳои шуқӯфон ва дар тан куртаи ранги гули шафтолу мидид.

Дар робита ба чунин тасвир, адабиётшинос Муҳаммадҷон Шақурӣ дар хусуси Нозгул ном персонажи романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» сухан ронда, таъкид доштааст, ки «дар ин сурат на тасвири ҳуди персонаж, балки таассуроти шахси дувум, таассуроти он касе, ки ӯро аз назар мегузаронд, бештар аҳаммият пайдо кардааст» [10, с. 52].

Ҳамин тавр, бо наздик шудани роҳ, Нозгул аз зери барф буттаеро афшонда ду гули навшуқӯфтаре қанда якеро ба Алӣ ҳамчун тухфаи солинавӣ тақдим мекунад. Онҳо бо ҳам хайру хуш карда, Нозгул ба ҳавлиашон даромад.

- Садбарги рӯи барф! – гуфт Алӣ... [8, с. 366].

Умуман, дар ин ҳикоя нависанда нишон додааст, ки кас метавонад, бо рафтори хуб ва суханони дилфорам ба худ ва дигарон эҳтиром карда бошад. Алӣ, ки як чавони хушмуомила ва ростқавл буд, тавонист дили Нозгулро ба даст орад. Чавоби кори нек, ки Нозгулро то хона ҳамроҳӣ карда, дар роҳ ба ӯ кумак кард, бо як гули садбарги навшукуфта ба Алӣ руҳу илҳоми дигар бахшид.

Адабиётшинос М. Шакурӣ дар хусуси лирикаи А. Шукӯҳӣ сухан ронда, ибраз намудааст, «А. Шукӯҳӣ чун лирик ташаккул меёбад ва кӯшиш менамояд, ки бо забони дили пурэҳтирос шеър нависад... Тематикаи эҷодиёти ӯ гуногун буда, аз ҳама муҳиммаш ин аст, ки мавзӯҳои актуалии мушкил интиҳоб менамояд ва қувваи худро дар ҳалли онҳо месанҷад» [9, с. 68].

Дар як қисми ҳикояҳои лирикии Аминҷон Шукӯҳӣ оҳангҳои фалсафӣ ва пандуахлоқӣ мушоҳида мешаванд. Масалан, дар ҳикояи «Дехқон ва муаллими мантиқ» нависанда ҳушдор додааст, ки бояд дар ҳар як кор дурандеш буд ва ин андешаро дар симои деҳқони тачрибадидае нишон додааст. Деҳқон ва муаллими мантиқ, ки ҳамсоя буданд, дар фасли баҳор ниҳол харида, дар ҳавлиашон шинониданд. Деҳқон навдаҳои дарахтро тамоман бурида, инро ба муаллим низ тавсия медиҳад. Аммо муаллими мантиқ ин корро накарда, деҳқонро маломат карда, ибраз медорад, ки дар вақти кӯчонидани дарахт, ки решаашро захмдор кардаанд, аз ин рӯ, боз навдаҳояшро буридан бар зарари кор аст. Ин корро аз рӯи мантиқ доништа, ба гапи деҳқон гӯш намедиҳад.

Баъди чанде, ки ҳаво гарм шуд, ниҳоли шинонидаи муаллим гул кардаву аз они деҳқон не. Муаллим аз ин ҳол хурсанд шуд. Аммо дер давом накард, чун моҳи саратон омад, ниҳоли шинонидаи деҳқон нардҳои нав бароварда сабз шуд, аз они муаллим бошад хушк шуд. Муаллим аз ин ҳайрон шуда, сабабашро пурсон мешавад:

«– Мантиқ аз тачриба пайдо мешавад, на бар акси он.

– Дар ин сухан мантиқ ҳаст, – гуфт муаллим ҳаёл карда истода» [8, с. 345].

Аз мазмуни ин ҳикоя бармеояд, ки Аминҷон Шукӯҳӣ мисли дигар нависандагон ба зиндагӣ файласуфона нигариста, андешаву афкораш асоси илмӣ низ касб кардааст. Воқеан ҳам, «бузургтарин сарвате, ки гузаштагони мо ба наслҳои оянда, ба имрӯзиён аз худ боқӣ гузоштаанд, бисёр аст ва қисман ҳамин панду ҳикмат аст, ки аз дарсҳои рӯзгори серташвиш, аз тачрибаи зиндагӣ ҳосил гардидааст ва асрҳост, ки ба дарди оламиён даво шудааст» [1, с. 57].

Дар ҳикояи «Ду варақ коғаз» инсон ва мавқеи ӯ дар ҷамъият нишон дода шудааст. Ду варақи сафед, ки паҳлуи ҳам мехобиданд, ояндаи худро фикр карда, яке меандешид, ки дар ман мактубе ошиқонае навишта, ду ошиқ бо ҳам мерасанд. Дигаре мегуфт, ки дар рӯи ман олиме ҳалли масъалаеро навишта, маро ҳамчун ёдгорӣ дар осорхона нигоҳ медорад. Рӯзи орзуҳои онҳо фаро расид, аммо на чун хостаҳои онҳо:

«Дар варақи якум шахси палиде бо имзои маҳфӣ дар ҳаққи як одами нағз тухматномае навишт. Варақи коғаз чӣ ҳам гуфта метавонист! Вай на фарёд кашида метавонаду на оху нола.

Дар варақи дуюм одами нағз маҷбур буд, ки ба тухмати ноҳақ раддия нависад» [8, с. 349].

Аминҷон Шукӯҳӣ тавассути ин ҳикоя дарди дили инсонҳои ранҷуру ба доми тухмат гирифтор шударо навишта, инчунин, нишон додааст, ки инсон, махсусан наврасон монанди варақи коғаз сафед аст ва ҷамъият ӯро метавонад сӯе барад, хоҳ бад бошад, хоҳ нек. Дар фалсафаи Аминҷон Шукӯҳӣ инсон ва тақдири ӯ мавқеи намоён касб карда, адиб кӯшидааст, баъзе аз паҳлуҳои онро дар ҳикояҳои алоҳида баррасӣ намояд.

Дар ҳикояи «Онҳо ду кас буданд» низ инсон ва кибру ғурур дар маркази диққат қарор дода шудааст. Ду нафар, ки бо ҳам қаҳр карда, маҷрои дигарро пеш гирифтаанд, боз ҳам дилашон моил ба якдигар аст. Онҳо мехоҳанд якдигарро бахшанд, бо ҳам оштии кунанд, аммо ғурур намегузорад. Ғурур дар бештари маврид ба онҳо ғолиб мешавад, аз ҷумла, суханони «ба гап ҳар кас надаро», «дудила нашав», «пеш даро», «агар туро дӯст дорад, аз пасат давида меояд», «сустиродаҳо аз роҳ мегарданд», «шаъни худро нашикан», «наход ту

мард шуда истода, ба духтар таслим шавӣ?», «кадом духтар мардро ҷеғ задааст»... аз ғурур сар зада, боиси парокандагӣ ва нофаҳмии он ду кас мешавад.

«Лолаи аввалин» ҳикояи дигари лирикӣ аст. Дар ҳикоя нишон дода шудааст, ки бо омадани фасли баҳор, чун анъана, ҳама шоду хурсанд мешаванд. Нишонаҳои ин фаслро дар буттаю дарахтон эҳсос кардан мумкин аст. Аммо шукуфтани гули лола ба омадани баҳори ҳақиқӣ мужда медиҳад. Чавоне дар даст гули лола дар хиёбонҳои шаҳр давр мезад ва ҳар гузарандаро ба худ ҷалб мекард. Ҳар кас бо дидани он чавон гумон мекард, ки гули лоларо аниқ барои дилдодааш мебарад, зеро «чавонӣ ба сӯи чавонӣ ва гул ба сӯи гул бояд равад» - гуфтаанд.

Чавон бар хилофи анъана кори дигар мекунад, ки риштаи муҳаббати ӯ ва дӯстдоштааш канда мешавад. Ба таъкиди нависанда: «Чавон лоларо тозон-тозон ба хонаи ҳамсояшон бурд, ки дар он ҷо духтарчаи панҷсолаи ҳамсоя – Лутфия дар дами марг буд. Лутфия ду рӯз ин тараф «Лола!», «Лолаи сурх!» – гуён ҳазён мегуфт, чавон лоларо ба духтарча дод. Духтарча лоларо даст-даст карда, баъд ба димоғаш наздик бурда, чашмашро кушода табассумкунон оҳиста «лола!» гуфт. Ин акнун ҳазён набуд. Таби ӯ акнун паст мефаромад. Гӯё ин лола дорӯи шифобахше шуд. Лолаи аввалин, хурсандии аввалинро ба ин хона бахшид» [8, с. 358].

Нависанда дар охир савол гузоштааст: «Риштаҳои муҳаббати ду чавон чӣ?»

Ҳарчанд роҷеъ ба он худи нависанда каме ишора кардааст, аммо ҷавоби пурраро бояд ҳар хонанда дарёбад. Оё чавон кори хуб кард ё не. Чунин ҳолат барои ҳар кас метавонад рух диҳад. Ба андешаи мо, фалсафаи ин ҳикоя дӯст доштани инсонхост. Ва мушоҳида мешавад, ки Аминҷон Шукӯҳӣ дар ҳар ҳикояаш хостааст, як тарафи зиндагӣ ва моҳияти онро омӯзад, ки чанде аз онро мухтасар ишора намудем.

Ҳамин тавр, аз баррасии мавзӯ равшан мешавад, ки нависанда «барои ғаёл гардонидани робитаи олами ботинии инсон ба муҳити иҷтимоӣ масъалаи худшиносии шахсро» [2, с. 506] дар зинаи аввал гузоштааст. Аминҷон Шукӯҳӣ чун нависандаи забардаст бо офаридани асарҳои гуногунмавзӯ дар тарбия ва ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон саҳм гузоштааст.

Адабиёт:

1. Акбаров Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър. – Душанбе: Дониш, 1980. – 197с.
2. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
3. Бобомаллаев И.Ҷ. Таҳаввули назми муосири тоҷикӣ дар солҳои 50-70-уми асри ХХ (дар мисоли осори Аминҷон Шукӯҳӣ) // Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – 193с.
4. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
5. Раҳмонов Ҳ.А. Фазлиддин Муҳаммадиев ва таҳаввули ҳикояи муосири тоҷик (солҳои 60-80-уми асри ХХ). Душанбе, 2023. – 174с.
6. Сайфуллоев А. Уфуқҳои тозаи наср. Нашри дуюм бо таҳрир ва такмил дар се мучаллад. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
7. Солеҳов Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80-и қарни ХХ. – Душанбе: Дониш, 2006. – 170 с.
8. Шукӯҳӣ А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2 (Повестҳо ва ҳикояҳо). – Душанбе: Ирфон, 1978. – 544 с.
9. Шукуров М. Баъзе масъалаҳои маҳорати бадеии шоирони чавон // Шарқи сурх. – 1955. - №8. – С.67-77.
10. Шукуров М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ. Душанбе: Ирфон, 1973. – 160с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИРИКИИ ҲИКОЯҲОИ АМИНҶОН ШУКӢҲӢ

Аминҷон ШукӢҲӢ аз зумраи адибонест, ки бо офаридани асарҳои назмию насрӣ дар адабиёти муосири тоҷик махсусро касб кардааст. Шеърҳои адиб аз эҳсосоти иҷтимоӣ ва ошиқона саршор буда, ба забону услуби содаю раван эҷод гардидаанд.

Мақола ба таҳқиқи яке аз паҳлуҳои эҷодиёти Аминҷон ШукӢҲӢ марбут буда, дар он баъзе ҷанбаҳои лирикии ҳикояҳои нависанда баррасӣ гардидааст. Муаллиф равшан намудааст, ки дар ҳикояҳои нависанда бештар оҳангҳои ишқию фалсафӣ ва панду ахлоқӣ мушоҳида мешаванд.

Баррасии ҷанбаҳои лирикии ҳикояҳои Аминҷон ШукӢҲӢ аҳаммияти таълимию тарбиявӣ дошта, он ба доираи васеи хонандагон пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: Аминҷон ШукӢҲӢ, лирика, ҳикоя, ишқӣ, фалсафӣ, панду ахлоқ, тасвир.

ЛИРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗОВ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

Аминдҷон Шукухи – один из литераторов, занявших особое положение в современной таджикской литературе благодаря созданию поэтических и прозаических произведений. Стихи поэта наполнены социально-романтическими чувствами, написаны простым и свободным языком и стилем.

Статья связана с исследованием одного из аспектов творчества Аминдҷона Шукухи, в ней рассматриваются некоторые лирические аспекты рассказов писателя. Автор уточнил, что в рассказах писателя больше романтических, философских и нравственных тонов.

Обзор лирических аспектов рассказов Аминдҷона Шукухи имеет просветительское и воспитательное значение и предлагается широкому кругу читателей.

Ключевые слова: Аминдҷон Шукухи, лирика, рассказ, любовь, философия, советы и этика, образ

LYRICAL FEATURES OF AMINJON SHUKUKHA'S STORIES

Aminjon Shukuhi is one of the writers who has occupied a special position in modern Tajik literature thanks to the creation of poetic and prose works. The poet's poems are filled with social and romantic feelings, written in a simple and free language and style.

The article is connected with the study of one of the aspects of the work of Aminjon Shukuhi, it examines some of the lyrical aspects of the writer's stories. The author specified that there are more romantic, philosophical and moral tones in the writer's stories.

The review of the lyrical aspects of Aminjon Shukuhi's stories has educational and educational value and is offered to a wide range of readers.

The review of the lyrical aspects of Aminjon Shukukha's stories has educational and educational value and is offered to a wide range of readers.

Key words: Aminjon Shukuhi, lyrics, story, love, philosophy, advice and ethics, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамшоди Ҷамшед - доктори фалсафа (PhD), аз рӯи ихтисоси филология, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. E-mail: mr.shamshod93@mail.ru, тел: +992 918906365

Сведения об авторе: Шамшоди Ҷамшед - доктор философии (PhD) доктор по специальности филология, дотцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Республики Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. **E-mail:** mr.shamshod93@mail.ru, **тел:** +992 918906365

Information about the author: Shamshodi Jamshed - Doctor of Philosophy (PhD), majoring in philology, associate professor of the Department of Tajik Literature at Kulob State University. Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova street 16. E-mail: mr.shamshod93@mail.ru, tel: +992 918906365

УДК – 811.21/88 (2 тадж)

ББК – 81 (2 тадж)

И - 67

ПЕРИОДЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИССКОННО - ИРАНСКИХ СЛОВ НА РУССКИЙ ЯЗЫК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАКСА ФАСМЕРА

Искандарова М.Н., к.ф.н., доцент

«ГОУ Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова»

Словарные единицы того или иного языка за время их длительного существования могут быть связаны с несколькими другими языками и в дальнейшем будут развиваться по правилам и законам каждого и претерпевают определенные изменения в звучании и значении. Множество таких изменений в форме и значении лексических элементов языка можно показать на примере сотен слов. Еще в 70-е годы XX века Абаев указывал, что обще-иранское слово в разных иранских языках имело разные судьбы, и его значение может быть расширено в одних языках и ограничено в других.[1, с. 32] Он в доказательство своей точки зрения приводит пример лексической единицы «лошадь» и подчеркивает, что это слово употребляется ныне осетинами только в значении «байтал» [1, с. 256].

После того как определенное слово переносится с исходного языка на группу родственных или иностранных языков, оно может измениться до неузнаваемости. Еще в тридцатые годы XX века Нарзулла Бектош сосредоточил свое внимание на этом вопросе и писал, что «в результате постепенного увеличения числа носителей языка и постепенного разделения его на стили и диалекты, характеристики языка в одном из языков таких племен появляются новые языки, но в языке других категорий исходные черты сохраняются буквально. Таким образом, в языке близких друг к другу племен появляются большие различия...» [7, с. 269-270].

Задача науки этимологии состоит в том, чтобы научно определить эти правила и законы, и способы изменения лексических единиц одного языка на несколько других языков. Поэтому его функция заключается не только в определении исходной формы и исходного значения элементов словаря, скорее, необходимо показать «...всю «биографию» слова: фонетические, семантические изменения и с помощью каких словообразовательных средств оно образовалось» (насколько это возможно):» [2, с. 36] Поэтому наука этимология должна опираться на три основных функций, без которых эта часть языкознания не может быть научной:

1. Определение первоначального значения корня слова, которое зависит от понятия о его предмете, т. е. необходимо выявить время и контекст, в каком языке и с каким первоначальным значением появилось слово.

2. Соответствие голосового состава словарных единиц фонетическим правилам и законам их языков.

3. Существование различных форм и значений лексических элементов в родственных языках, т.е. для определения значения и исходной формы слова сравнивают различные значения и формы языковых единиц в своих языках.

С этой точки зрения, если проанализировать заимствованные в русском языке таджикские слова и сравнить их между собой, то станет ясно, что время проникновения и степень изменения таких лексических единиц в русском языке неодинаковы, они в разные периоды произошли в той или иной степени. Некоторые из этих слов были переведены на русский язык с древнеиранского, другие с древнеперсидского, третьи со средне- и современного персидского.

Историки установили существование на землях сформированных таджикским народом ряд древнеиранских племен, живших до времён авестийцев [5, с. 11]. Следует отметить, что ареал обитания древних иранских племен был очень широк в веках до нашей эры и «охватывал обширные земли от Юго-Восточной Европы до Восточного Туркестана, от Урала до юга Ирана». [3, с. 50]. Временем их существования считается начала первого

тысячелетия до нашей эры, а областью их перемещения в Юго-Восточную Европу являются восточные районы Поволжья и Урала [3, с. 50-51]. Именно это миграция древних иранцев в указанные регионы и их проживание в этих странах оставила след в течение определенного периода времени, что можно увидеть в отдельных лексических элементах (лемех, сошник, большой, грива, дом), а также были составлены топонимы и гидронимы в названиях ряда рек, деревень, скал [7, с. 8, 54-56, 57, 63, 68]. Именно с этого периода в языке древних славян, в том числе и в русском, такие лексические единицы можно отличить по фонетическим признакам. Например, Т.В. Гамкрелидзе и В.В. Иванов предполагали, что основой лексической единицы «собака» в древнерусском языке является иранская форма слова с суффиксом-ка [2, с. 190].

Анализ и сравнение таких цитируемых слов показывает, что таких лексических единиц в русском языке много и они также различны по значению. Это можно увидеть в этимологическом словаре М. Фасмера. При анализе таких лексических единиц автор упомянутого словаря делает специальные пометки. Например, в ходе своего анализа он использовал такие слова и выражения, как «иранский», «старо-иранский», «возможно, из иранского» и т. д. Например, если М. Фасмер указывает, что слово **ворс** [ворсистая материя - 9, т. 1, с. 355] иранское, то при объяснении лексического элемента **гуня** [ветхая одежка - 9 т. 1, с. 475] подчеркивает его происхождение из древнеиранского, но значение **куртки** предполагает, что она могла происходить из иранского. Оказывается, **ворс** родственен слову **волос** (см. там же). Из собранного фактологического материала видно, что такие слова не являются уникальными по принадлежности к частям речи, а принадлежат больше существительным и меньше прилагательным. Также в словаре упоминаются иранские существительные, неодинаковые по смыслу, но часть из которых употребляется для описания названий тканей и одежды, другая часть – для описания названий деревьев и животных, а третья группа описывает названия мест, городов, гор и рек. Выше говорилось об употреблении некоторых лексических единиц, обозначающих названия тканей и одежды. К этому мнению хотелось бы добавить, что иногда М. Фасмер также подчеркивал использование подобных лексических единиц в нескольких вариантах. Он указывает, что слово **шалвар** цитируется в русском языке в форме **шаровара**, и указывает на происхождение этого слова **šaravāra (ščaravāra)** с иранского языка [9, т.4, с. 410]. Также автор этимологического словаря указывает на необоснованность мнения некоторых исследователей о греческом происхождении этого слова и доказывает, что лексическим элементом **шалвара** в этом языке считается заимствование. В другом месте автор словаря упоминает о связи этого словарного элемента с формами **чембары и чамбары** [9, т. 4, с. 331]. И в конце своего объяснения он ссылается на слово **шаровары**. В связи с этим М. Фасмер приходит к выводу, что если форма лексического слова **шаровары** непосредственно перешла в русский язык, то две другие формы этого слова (**чембары и чамбары**) были связаны с этим языком через тюркские языки.

Таким же образом связь слов можно увидеть на примере лексической единицы **куртка**. М. Фасмер упоминает о связи этого лексического элемента с формами **куртка** и **курта**. Он отмечает сомнительность включения этого слова из турецкого языка в русский язык и предполагает его иранское происхождение [9, т. 2, с. 429 – 430]. Некоторые существительные, приведенные с русского языка, обозначают названия растений, деревьев или животных. В группу таких существительных входят **тис, бирюк и блоха**. Автор упомянутого словаря трактует слово **тис** как «**кедр, сосна**» и соглашается с мнениями различных ученых: Р. Траутмана, Ф. Шпехта, А. Вальде, О. Хофмана, Д. Ростафинского, А. Брукнера и Мошинского, которые выясняют истинную этимологию лексической единицы **тис**.

Также автор этого словаря указывает, что слово «**бирюк**» не имеет тюркского происхождения, указывает на его иранские корни и пишет, что «его источником является западно - осетинский **beræg** и восточно-осетинский **bireg**, а в авестийском языке оно встречается как **vehrka**» [9, т.1, с. 168]. М. Фасмер, объясняя и интерпретируя такие

лексические элементы, в некоторых случаях упоминает не только их русскую форму, но и упоминает, что они употребляются в ряде других языков, а затем указывает на их корни. Например, при объяснении словарной единицы **блоха** он пишет, что она употребляется в украинском языке как **блиха**, древнерусская **блѣха**, болгарская **бълха**, сербо-хорватская **буха**, словенская **bolha**, чешская, словацкая **blcha**, польская **pchla**, литовская **blusa**, латышская **blusa**, пуштунская **vraža** и все эти формы происходят от древнеиранского слова **Brūša** [9. т.1, с. 176-177].

Если все лексические элементы, объясненные М. Фасмером, сравнить, то станет ясно, что он объяснял более конкретные существительные, обозначающие названия городов, гор, рек и их притоков, а иногда и людей. К таким лексическим единицам относятся такие слова, как **Самарканд**, **Горавица**, **Хорол**, **Хоропут**, **Днепр**, **Прут**, **Сев**, **Сем** и др. Например, об этимологии топонима **Самарканд** он пишет: «Первая его часть - от иранского **asmara** («камень»), а вторая часть - **кнд**, **кндh** («город») от согдийского» [9, т. 3, с. 553]. На сегодняшний день существуют разные мнения о происхождении слова Самарканд: одна группа придерживается мнения, что это слово было другой формой **Мараканда**, другая часть считала его видоизмененной формой **Шамарканда** (от Шамар, названия племени в Йемене, и канд означает «город»), другая группа считает за происхождение этого лексического элемента понимали Самарканд (от Самар - имя царя у тюрков и долька сахара) [9, т. 2, с. 184-185].

Как уже говорилось выше, М. Фасмер иногда объясняет происхождение некоторых личных имен, которые используются сегодня в русском языке как слова, выражающие признаки и характеристики из древнеиранского языка. Например, он подчеркивает происхождение слова «хулиган» от иранской фамилии **Houlihan**. Оказывается, это слово вошло в русский язык через английский язык (hooligan) [9, см. т. 4, с. 284]. Некоторые из этих имен существительных составлены из названия народов. К числу таких слов относятся этнонимы **тиверси**, **хорват** и **ясин**. М. Фасмер предполагает, что **Тиверси** - это название одного из восточнославянских племен на Днестре, и оно, вероятно, происходит от названия реки **Тивр**, а его корень восходит к иранскому эквиваленту древнеиндийского слова **tivras** «быстрый». [9. т. 4, с. 55].

Иногда автор настоящего словаря приводит две этимологии таких лексических элементов, подчеркивая сомнительность одного из них и обоснованность другого. Например, о лексической единице **хорват** он пишет: «...древнейшее название, представляющее славянскую народность **хъrvatъ**, которое происходит от древнеиранского слова (**fčū**) **haurvatā** «хранитель животного». В авестийском языке оно встречается как **pasu-haurva-: haurvaiti** «охраняет». Не столь достоверно предполагает корень этого слова из компонентов **hu-** и **zavah** «досуг, свобода» [9, т. 4, с. 262]. Малое количество упоминаний о таких древнеиранских элементах можно увидеть в новых иранских языках, таких как таджикский, что может служить примером объяснения лексической единицы **ясин**. М.Фасмер указывает, что это слово является древнейшим осетинским названием и предполагает, что оно достигло древнеиранского периода. Далее он пишет, что **ясин** в авестийском языке произошёл как **āsu** «быстрый» и остался в современном персидском языке как **āhu** «острый» [9. т. 4, с. 564-565].

Некоторые словарные единицы древнеиранского периода, вошедшие в славянские языки, особенно русский, выражали религиозные понятия, в том числе слова **Рай**, **Стрибог**, **Хорс**. Например, М. Фасмер считает «**рай**» заимствованным из древнеиранского языка [9, т. 3, с. 435]. Кроме того, он считает, что мордовское слово **riz** «счастье» иранским, а источником греческого слова **paradēizoc** считает древнеиранское «**pairidaēza**» [Там же]. В ходе этимологического анализа таких лексических единиц автор словаря признал отсутствие прочной основы для объяснений их этимологии и полагает, что они имеют древнеиранское происхождение. Например, он пишет: «**Стрибог** - бог ветров» и считается, что оно произошло от древнеиранского **sribaya** «высший бог» [9, т. 3, с. 777].

Как уже говорилось выше, с древнеиранского языка в русский язык заимствовались не только лексические единицы, относящиеся к именам существительным, но и некоторые

слова, выражающие признаки и характеристики, однако количество таких лексических единиц в этом словаре было, выявлено очень мало. Слова «синий» и «хромой» могут служить подтверждением такого утверждения. Хотя М. Фасмер и допускает, что общий корень таких лексических единиц соответствуют словам некоторых арийских языков, но он воздерживается указать причину их происхождения. Однако можно заметить, что он согласен и с мнением некоторых исследователей относительно их этимологии. Например, он отмечает, что лексические единицы **синий**, а также **сиять** или **сивый** имеют единый корень с древнеиндийским словом *ṽṛāmas* «**черный, темный**». То же самое он сделал и по поводу слова **хромой**. Автор словаря упомянул точку зрения некоторых учёных относительно связи этого слова с древнеиндийским **srāmas** «**хромой**». [9, т. 4, с. 277].

Из приведенного фактологического материала нетрудно определить, что в анализируемом этимологическом словаре количество заимствованных слов, относящихся к существительному, больше, чем к прилагательному. Причина этого, вероятно, в том, что русский язык включает в себя больше предметов или связанных с ними понятий. Все лексические единицы иранского происхождения в этимологическом словаре М. Фасмера неодинаковы с точки зрения содержания названий существующих в природе и обществе, они обозначают фауну и флору, ткани и одежду, географические названия и тому подобное. М. Фасмер, упоминая русскую форму иронизмов, показывает также их исторический путь в большинстве славянских языков.

Литература:

1. Абаев В.И. Скифо-европейские изоглоссы на стыке Востока и Запада. –М.: Наука, 1965. 168с.
2. Бархударов А.С. Развитие индоарийских языков и древнеиндийская культурная традиция. –М.: Наука, 1988. 215с.
3. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Том 1.-Тбилиси: 000 Изд-во Тбилисского университета. 1984. 428 с; том 2.-С.439-1328.
4. Донишномаи Сомониён. Зери назари академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Н.Ю. Салимов. Хучанд: Нури маърифат. Ҷилди 1 (А-М), 2008. 544 с; Ҷилди 2 (Н-Я), 2009. 526 с.
5. Кузьмина А.А. Простые персидские лично- собственные имена в историческом освещении // Вопросы восточного языкознания. М., 1984.
6. Мирбобоев А. Нақши ориёиҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ. –Хучанд: Нури маърифат, 2006. 130с.
7. Набиев А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2004. 312с.
8. Оранский И.М. Иранские языки в историческом освещении. – М.: Наука, 1979. 279 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В четырех томах. – М.: Прогресс, том 1 (А-Д), 1986. 573 с.; том 2 (Е - муж), 1986. 671 с.; том 3 (муза – сят), 1987. 830 с.; том 4 (Т- ящур), 1987. 860 с.

ПЕРИОДЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИССКОННО - ИРАНСКИХ СЛОВ НА РУССКИЙ ЯЗЫК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАКСА ФАСМЕРА

В данной статье рассматриваются словарные единицы иранского происхождения, которые за время их длительного существования могли быть связаны с несколькими другими языками и развивались по правилам и законам каждого, претерпевая определенные изменения в звучании и значении.

По мнению автора статьи, очень много таких изменений в форме и значении лексических элементов языка, которых можно показать на примере сотен слов из этимологического словаря М. Фасмера.

Автор научной статьи приходит к выводу, что все лексические единицы иранского происхождения в этимологическом словаре М. Фасмера неодинаковы с точки зрения

содержания названий существующих в природе и обществе, они обозначают фауну и флору, ткани и одежду, географические названия.

Ключевые слова: словарные единицы, развиваться, лексические элементы, разные судьбы, носители языка, словообразовательные средства, время проникновения, древнеиранские племена, фонетические признаки.

PERIODS OF BORROWING ORIGINAL IRANIAN WORDS INTO RUSSIAN LANGUAGE FROM MAX FASMER'S POINT OF VIEW

This article examines vocabulary units of Iranian origin, which during their long existence could be associated with several other languages and developed according to the rules and laws of each, undergoing certain changes in sound and meaning.

According to the author of the article, there are a lot of such changes in the form and meaning of the lexical elements of the language, which can be shown by the example of hundreds of words from the etymological dictionary of M. Fasmer.

The author of the scientific article comes to the conclusion that all lexical units of Iranian origin in M. Fasmer's etymological dictionary are not the same in terms of the content of the names existing in nature and society; they denote fauna and flora, fabrics and clothing, and geographical names.

Key words: vocabulary units, develop, lexical elements, different destinies, native speakers, word-formation means, time of penetration, ancient Iranian tribes, phonetic features.

ДАВРАҶОИ ИҚТИБОСӢ КАЛИМАҶОИ АСЛИИ ЭРОНӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ АЗ НИҶОҶӢ МАКС ФАСМЕР

Дар мақолаи илмӣ воҳидҳои луғавии аслии эронӣ, ки дар тӯли мавҷудияти тӯлониашон метавонистанд бо чанд забони дигар пайвандӣ дошта бошанд ва тибқи қонунҳои ҳар кадоме инкишоф ёфта, дар садо ва маъно тағйироти муайяне доранд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар шакл ва маънои унсурҳои луғавии забон ин гуна тағйиротҳо ҳеле зиёданд, ки инро метавон мисоли садҳо вожаҳо дар луғатномаи этимологии М.Фасмер нишон дод.

Муаллифи мақолаи илмӣ ба хулосае меояд, ки тамоми воҳидҳои луғавии аслии эронӣ дар луғати этимологии М.Фасмер аз ҷиҳати мазмуни номҳои дар табиат ва ҷомеа мавҷудбуда яқсон нестанд, онҳо олами ҳайвоноту наботот, номҳои ҷуғрофӣ, матоъ ва либосро ифода мекунанд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои луғавӣ, инкишоф, унсурҳои луғавӣ, сарнавишти гуногун, забони модарӣ, воситаҳои калимасоз, замони воридшавӣ, қабилаҳои эронии қадим, хусусиятҳои фонетикӣ.

Сведения об авторе: Искандарова Мадинахон Набиджоновна кандидат филологических наук, доцент кафедры развития устной и письменной речи русского языка факультета русской филологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова , 1 Тел.: (+992) 92 757 27 97 sayda.badalova.n@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандарова Мадинахон Набиджоновна номзоди илмӣ филологӣ, дотсенти кафедраи рушди нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ забони русӣ, факултети филологияи руси Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров” 73570 , Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1 Тел.: (+992) 92 757 27 97 sayda.badalova.n@mail.ru

Information about the author: Iskandarova Madinakhon Nabidzhonovna candidate of Philology, associate professor of the department of development of oral and written speech of the Russian language the faculty of russian philology SEI "Khujand State University named after academician B. Gafurov" 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov avenue, 1 Tel. : (+992) 92 757 27 97 [said.a.badalova.n@mail.ru](mailto:saida.badalova.n@mail.ru)

ЛУҒАТҲОИ ОМИЁНАИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ
ПРЕДМЕТИИ АШЪОРИ АШЪР САФАР

Чалилова А.Н., н.и.ф., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ашъори Ашър Сафар луғатҳои омиёнаи ифодакунандаи мафҳумҳои предмети хеле зиёд буда, соҳаҳои гуногуни зиндагиро дарбар мегиранд ба монанди либос, пойафзол, хонаву ҷой, асбобҳои рӯзғор ва ғайра. Шоир баъзе вожаҳоро на танҳо чун унсури зарурии масолеҳи забон истифода кардааст, балки ба воситаи онҳо нишон додани манзараи зиндагии халқ, асбобу анҷоме, ки барои ҳаётгузарони онҳо муҳиманд ва ҳар он чизе, ки онҳоро ихота менамояд, корбасти намудааст. Дар баробари луғатҳои омиёнаи сермаҳсул дар ашъори шоир силсилаи луғатҳои омиёнае, ки баёнгари ашӯҳо, яъне мафҳумҳои предмети буда ва ба гурӯҳи лексикаи архаистӣ дохил мешаванд, вомехӯранд, ки тобишҳои мухталифи маъноӣ ва ҷилоҳои услубиро доро мебошанд. Чунончӣ, дар байти:

Бар замин афтода гоҳо боз мезад якпара,
Чарх мегаштӣ сараш гӯё ки бар сони **чалак**,

[11, с. 11]

чалак – вожаи халқӣ-гуфтугӯӣ буда, бо мурури замон ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ (матрук) гузаштааст. Дар «Фарҳанги Доро» чунин омадааст: *чилиқ, урчу, чарха; дуқи дастии нахресӣ*. Чунонки аз фолклор иқтибос оварда шудааст:

Дар сараки санг шишта, **чалак** мересӣ,
Монанди бузи калак, намак мелесӣ,

[2, с. 497].

вожаи мазкур дар «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро» чунин шарҳ дода шудааст: *чилиқ як хел асбоби паширесӣ, ду ҷӯбҷаи аз болои ҳам гузаронидашудаи тирдор, ки бо вай паши мересанд* [6, с. 239]. Дар мисоли мазкур ба маънои *чарха* корбасти гардидааст.

Дар байти дигар бошад:

Вақти «қорам» пар занад гар пашшае бар сӯи ман,
Шуғ ба мисли дӯғҳои чайра гардад мӯи ман.

[11, с. 44].

Ё ки:

Кунад **шуғ** аз ғазаб он ёли гардан,
Бигӯӣ ё нагӯӣ ту ба вай «тӯр»,

[11, с. 152]

шуғ – вожаи халқӣ-гуфтугӯӣ буда, дар байтҳои мазкур ба маънои *тавора* омадааст. Забоншинос Ш. Кабилов дар рисолааш «Хусусиятҳои лексикалии Таърихи Бадахшон» онро чунин шарҳ додааст: «*шуғ гирифтани*» – бо растанӣ ва хасу хор атрофи ҷойи обҷакорӣ кардашударо барои аз ҳайвонот нигоҳдори кардан *шуғ / тавора* мегиранд. Калимаи *тавора* муодили адабии он мебошад. Дар марказу ҷануби шарқии Тоҷикистон калимаи *шуғ* ба маънои аслиаш хеле серистеъмол мебошад [3, с. 24]. Аммо дар шеваҳои Исфара дар шакли *чих/чиг* серистеъмол аст [5, с. 13]. Дар хусуси ин калима дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин навишта шудааст: *чег /чиг* навъе аз бурё, ки бо ресмонҳои қатор-қатор бо ҳамдигар зич пайванд карда мешавад ва ҳамчун парда дар пеши хонаҳо ва айвонҳо мегиранд [15, с. 4–П. 538]. Дар «Фарҳанги Доро» ба таври зайл тафсир ёфтааст: *чиг (чег, шуғ, камалӣ)*. 1. бофтае аз навдаҳо бо риштаҳои маҳкам, ки ба сифати девораи гирди қаппаҳо, тавораҳо, ғавшодҳо, ҳавлиҳо, полезҳо ва ғоҳе ҳамчун дарвағна мавриди корбурд қарор мегирад. *Чиг* бо истифода аз навдаҳои рости ҳамвори туг, бед, зарбед, фарк, ангет (*дар ноҳияи Ванҷ*) ва бархе дарахтони дигар бофта мешавад ва *чиги* бофта аз навдаҳои тутро ба далели сахтии навдаҳо афзалтар мешуморанд. *Чигбофӣ* аз ҳунароҳои мардумӣ ба шумор мерафт ва ҳоло ин ҳунар равнақи пешини худро гум кардааст [2, с. 507].

Вожаи **қурчак** омиёна буда, Доро Наҷот онро чунин шарҳ додаст: бели дастадарози чӯбинест, ки хирманкӯбҳо бо он гандумро бод диҳанд [2, с. 216]. Дар порчаи зерин низ ба ҳамин маъно корбаст гардидааст. Чунончи:

Тахтаи бедии **қурчак** дидаӣ,
Мисли он ман гаштаам аз ғам хароб.

[11, с. 39].

Дар байти:

Монанди **чапар** риш мабон пахну дароз,
Бадном шавад **чапар**, дилам месӯзад,

[11, с. 147]

чапар вожаи омиёна буда, онро *дар забони ҳиндӣ: чаҳпар ва муғулӣ: кепар* гӯянд. Зикр намудан лозим аст, ки калимаи мазкур ба якчанд маъно корбаст мегардад. 1. деворе, ки аз чӯбу алаф ва шохаву навдаҳо созанд; низ ба маънии тавора, чӯббаст, шохбаст. 2. олате дар бофандагӣ ва рағзабофӣ, ки навори торҳоро болову пойин бибарад. 3. гурӯҳе аз мардум ё ҳайвонот, ки доиравор гирдиҳам оянд ва ҳалқа зананд. 4. дастгоҳи хирманкӯбист, ки шохҳо ё чӯбҳои мусовиро ба ҳам баста, чиҳати вазнин шудан рӯи он санг гузоранд ва ду барзагов онро рӯи дарзаҳои пахнгардида бикашад ва бад-ин васила дона аз хӯша ҷудо ва коҳ реза шавад; ин тарзи хирманкӯбӣ дар навоҳии Дарвоз бештар роиҷ аст; *чапар гардондан* – амали истифодаи чапар дар хирманкӯбӣ. Дар мутуни қадим, аз ҷумла дар «Асрор-ут-тавҳид», аз ин навъи олати хирманкӯбӣ бо номи *гардин* ёд шудааст ва ба истилоҳи имрӯзаи аҳолии шаҳри Кирмон онро *могарчин* гӯянд. 5. ҷанаи чӯбин барои реза кардани коҳ дар хирман ва кулӯхҳои замини шудгоршуда, ки онро барзаговҳо бикашанд ва ин навъи чапар дар минтақаи Кӯлоб маъмул аст, ки онро мола низ гӯянд [2, с. 509].

Чагдон—вожаи халқӣ—гуфтугӯӣ буда, вожаи зебо ва дорои ифодаҳои мутаносиби маъноист; бад-ин вачҳ, ки аз решаи «чак» ва пасванди «дон» таркиб ёфта ва *чак* дар таркиби *чак задан* ба маънии *сили ё тарсаки* меояд; ҳамчунин *чак* ифодаест аз садои бархӯрди ҳамира ба танаи танӯр ва низ шояд аз ҳолати чакидану рехтани ҳамири рақиқ дар доҳили танӯр; ва андаке дигаргунаи лафзии ин вожа дар таркиби *чуж задан (чукка нишастан)* маънии сари ду по нишастанро дорад. Ин ҳама ҳамбастагии маъноии хеле созгор ба фароянди нонпазӣ дар танӯри заминист. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги Доро» чунин шарҳ дода шудааст: навъе танӯр, ки дар жарфно насб кунанд ва сари зону нишаста дар он нон пазанд; танӯри заминӣ [14, с. ҷ-I.325; 2, с. 494-495]. Чунончи:

Ба бошишгаҳ шавем аз шавқи пахта соате меҳмон,
Биёяд бӯи нони гарм ин ҷо аз бари **чагдон**.

[11, с. 18].

Дар байти:

Бо бузургон як шудӣ, устод шав,
Лоиқи **чақ-чақ** шудӣ, устод шав,

[11, с. 200]

вожаи тақлидии **чақ-чақ** омиёна буда, шоир барои ҷилоҳои услубӣ онро истифода бурдааст, ки маънои *чапак, қарсак* ва *кафкӯбиро* дорад [7, с. 816]. Муродифи адабиаш қарсак буда, дар айни замон серистеъмол мебошад. Аммо калимаи *чапак* доираи истифодабариааш ниҳоят кам гаштааст.

Вожаи **суқ** аз рӯи пайдоишаш туркӣ-ӯзбекӣ буда, хосси забони омиёна мебошад, инчунин аз чиҳати хурофот ин калима хеле дар байни мардум серистеъмол мебошад. Чунончи:

Гусолаи фарбеҳу маст,
Шояд ки аз **суқ** мурдааст,

[11, с. 198].

вожаи мазкур дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: *суқ; чашми бад, захми чашим* [7, с. 631]. Дар мисоли мазкур ба маънои *чашим кардан* корбаст гардидааст.

Дар байги:

Зи чӯри мо канора вай чун тундари само гузашт,
Мана, бигир *тоқии* нодида сар аз они ту!,

[11, с. 60]

тоқӣ (кулох) ба гурӯҳи калимаҳои умумистеъмоли ва омиёна дохил гардида, роҷеъ ба маншай он андешай ягона нест. Чун вожаи мазкур бо *итқӣ* (*тоъ*) навишта мешаваду шакли дигараш *тоқия* зикр шудааст, бад-ин асос дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» онро вожаи арабӣ ба қалам додаанд. Лекин дар як қатор фарҳангномаҳо, аз ҷумла «Фарҳанги Амид» ва «Фарҳанги Сабо»... баромади он ишора нашудааст, пас онро тоҷикӣ пиндоштаанд. Забоншинос А. Ҳасанов низ онро эрониясл (дар катибаҳои порсии бостон ба шакли (*така*) дар таркиби калимаи мураккаби *takabaza* тозкулаҳпӯш) зикр намудааст [17, с. 32]. Дар нутқи омиёна *тӯпӣ*, *телпак* низ маъмул аст, лекин дар забони гуфтугӯӣ, хусусан, дар минтақаи ҷануб *тоқӣ* мустаъмал мебошад.

Хардумкаҳ вожаи омиёна буда, дар «Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: *як навъи алаф, ки хӯшааш ба гандум монанд бошад* [7, с. 749], аммо дар фарҳангу луғатномаҳои дигар доир ба он маълумоте дода нашудааст, лекин аз лиҳози ба думи хар шабеҳият доштан онро дар байни халқ *хардум* мегӯянд. Чунончи:

Дигар он ошиқи «ишқи печон» нест,
Ба *хардумкаҳ* гули наврӯз ҳамоғӯш аст.

[12, с. 74].

Дар байги:

Эй шеър, маро давлати ночиз набошӣ,
Як ҳандалаки *лошии* полиз набошӣ,

[11, с. 8]

лош–шакли мухаффафи *лошайи* арабӣ (ло–не ва шай–чиз) буда, маънояш чизе, ки вучуд надорад, яъне *ҳеч чиз* мебошад [4, дафтари аввал, 341, 638; дафтари шашум, 414].

Аммо дар «Ғиёс-ул-луғот» *лош*-ба шини муъҷама дар туркӣ тани мурдаро гӯянд ва ба арабӣ мухаффафи *лошай*, ки маъдуми иборат аз он аст [9, с. 434].

Чунончи:

Гургро гуфто, ки: «Ҷинси пурзиён,
Лошаи хар хайф бошад бар ту, дон»!

[11, с. 30].

Забоншинос А. Ҳасанов зимни таҳқиқоти хеш ба туркӣ будани он шубҳа дошта, онро эрониясл пиндоштааст [17, с. 24].

Дар забони гуфтугӯӣ минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон ин калима дар мавриди баъди ғундоштани маҳсулоти полези, хусусан тарбузу харбуза, истифода мешавад: *полез лош шуд, яъне ҳеч чизи (тарбузу харбуз) меарзидагӣ намондааст*. Чунончи:

Ба ғам н-афтадам, зи полиз ар наёбам тарбузе пӯхта,
Қаноат мекунам то соли пешомад ба *лошиҳо*.

[11, с. 37].

Дар байги:

Алав сар дода дӯзах сохтӣ барпо,
Ки гӯӣ он замон дунё, ба охир мерасад ин ҷо,

[12, с. 27]

вожаи *алав*, (*алов*) синоними адабиаш *отаи* буда, хосси забони халқӣ-гуфтугӯӣ мебошад. Калимаи *алав*, (*алов*) дар забони гуфтугӯӣ умумӣ аз синоними худ серистеъмолтар аст, аммо дар забони адабӣ истеъмоли калимаи *оташ* бартарӣ дорад. Калимаи *алав* тобиши зиёди маъноӣ надошта, бештар ба маъноӣ конкретии худ меояд ва бо синоними худ фарқи зиёди услубӣ ҳам надоранд.

Калимаи *алавкоб*, аз ду ҷузъ *алов*: *оташ* ва *ков*: *кованда* [16, ҷ-1. с. 616] таркиб ёфта, ба маъноӣ ҷубе, ки оташро мекобанд; *аловковак*.

Чунончи:

Босмачиеро зане дар Балчувон,
Бо *алавкобаи* задаст аз пушти сар.

[11, с. 186].

Дар лаҳҷаи мардуми минтақаи Кӯлоб онро *аловишур* низ мегӯянд.

Вожаи маъмули **тоба** дар форсии эронӣ ва форсии тоҷикӣ, ки корбурди он дар тоҷикӣ маънии изофиро ба худ ихтисос додааст. Чунончи: ба маънои гуноҳи содирнамудаи худро фаҳмида ва бахшиш пурсидану онро такрор накардан корбаст гардидааст. Чунончи:

Беҳтараш, ки ту биё бо тӯдаат,
Тоба кун дар пеши халқу аскарон.

[11, с. 10].

Инчунин «**тоба**» ё «**това**»: зарфе бошад паҳн, ки дар он куку ва хогина ва моҳӣ бирён кунанд ва нон ҳам бар болои он пазанд [10, ҷ–II. с. 264]. Ноне, ки дар он зарф пухта мешавад, дар гӯйиши мардуми Хатлон тобагӣ гӯянд. Чунончи:

Ба як сӯ нони гарми **тобагӣ** –хуршеди дастархон,
Ба як сӯ меваҳои хушқу тар аз боғи кӯҳистон.

[11, с. 10].

Дар байти:

Аз нолиши покасал бигирям,
Бар ҳоли табоҳи **шал** бигирям,

[12, с. 244].

дар ин мисраи шеъри вожаи **шал** омадааст, ки аз рӯи пайдоишаш арабӣ буда, маънои касе, ки даст ё пояш ба иллоте аз кор баромада бошад; фалаҷ: шал шудан, ба иллоте аз кор баромадани даст ё поро дорад. Аммо дар «Фарҳанги Амид» ва «Фарҳанги Сабо» вожаи мазкур ба таври зайл тафсир шудааст: «Шал (л) (ба фатҳи шин ва ташдиди лом) касе, ки дасташ маъюб ва аз кор афтода бошад» [8, с. 658].

Вожаи мос ба аксарияти лаҳҷаҳои шимол хос буда, ҳоло дар гуфтугӯ ғайб аст. Чунончи дар байти:

Чӯраҳои рӯзи сахтӣ рафтаанд аз хотирам,
Чои онҳо бо дигарҳо сахт **мосам** кардай.

[11, с. 36].

Дар лаҳҷаи Бухоро, назар ба ақидаи мураттибони «Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро», **мос** ба маънии *мувофиқ, созгор, лоиқ, монанд* мавриди истифода мебошад [6, с. 155]. Инчунин дар «Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» **чунин шарҳ ёфтааст: мос: дарбех; олуда кардан, пайваст кардан, васл кардан** [7, с. 455]. **Шоир айнан ба маънои шеъраи ҷанубӣ онро дар порчаи мазкур қайд намудааст.**

Дар байти:

Дунёи суруд ачаб ширин аст,
Аз **бузма** ва ё ангубин аст,

[12, с. 57]

вожаи **бузма** аз рӯи пайдоишаш туркӣ-ӯзбекӣ буда, дар шева онро *ширеши камол* ва *вълчакамол* ном мебаранд ва як навъи растани бисёр талхеро гӯянд, ки ба ҳар гуна касалиҳо даво дорад [7, с. 118]. Инчунин, *бузма* шакли лаҳҷавии бемории *гулӯзиндонак* мебошад [16, ҷ–I. с. 241]. Аммо дар порчаи мазкур *бузма* ба маънои *ғам* омадааст, чунки шахс сурудро хангоми ғамгинӣ ё хурсандӣ месарояд. Калимаҳои *бузма* ва *ангубин* антоним шуда омадаанд, яъне талху ширин.

Вожаи **чочак** хосси забони гуфтугӯӣ буда: чизест ба шакли пистон барои шир ё об додан ба тифл; чизе пистоншакл, ки ба даҳони кӯдаки гирён гузоранд; дар забони туркӣ онро *эмизак*; дар форсии эронӣ: *пистонак*; хар чиз ё ҳар овезаи монанди пистон [2, с. 524]. Аммо дар порчаи зерин вожаи чочак ба маънои маҷозӣ яъне *ҳамавақт вирди забони дигарон будан* корбаст гардидааст.

Бар даҳони навқаламҳо доимо,
Аз ҳавас **чочак** шудӣ, устод шав.

Дар байги:

*Зачча будам, бедаво будам ханӯз,
Мурдае бо зиндаҳо будам ханӯз,*

[12, с. 84]

вожаи *зачча* дар гуфтори халқӣ хеле серистеъмол буда, дар як қатор фарҳангҳо доир ба ин калима маълумоте дода нашудааст. Танҳо дар «Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» чунин маълумот дода шудааст: *зани нав таваллуд карда; як навъ касалӣ, ки пас аз таваллуди кӯдак пайдо мешавад* [7, с. 272]. Дар порчаи мазкур ба маънои *як навъ касалӣ, ки пас аз таваллуди кӯдак пайдо мешавад* омадааст.

Вожаи *патак* порчаи матоъ ё намад, ки барои нармағӯ доштани пой дар даруни пойафзор мениҳанд [14, ҷ-I. с. 45]. Дар мисоли зерин айнан ба ҳамин мазмун корбасти гардидааст. Бояд зикр кард, ки муҳаққиқ Доро Начот вожаи *патакро* ба ғӯрӯҳи маҳаллоӣ дохил намудааст, ки танҳо вижаи гуфтори мардуми тоҷик ба шумор мераванд ва онро чунин шарҳ додааст: тиккае аз матои патдор, ки ба пой печида, мӯза, маҳсӣ ва чорукро ба рӯи он бипӯшанд; пайтоба, пойтоба; потоба [2, с. 6–338]. Аммо, ба андешаи мо, ин ақида саҳеҳ нест, чунки патак дигарасту пойтоба дигар. Аз порчаи зерин аён мегардад, ки ростӣ, барои баъзе мансабдорон дар ҷойи охир меистад, яъне чун патак дар зерин пой. Чунончи:

*Ростиро чун патак дар зерин по дорад мудир,
Аз азал монанди далла сад даго дорад мудир,*

[11, с. 88]

вожаҳои *далла* ва *даго* хосси забони омиёна буда, дар мисоли мазкур ба маънои маҷозӣ омада, «*миёнрав; хабаркаш; айёр; мунофиқ; фитнаангез*»-ро ифода намудааст [7, с. 211]. Калимаи *даго* бошад, ба маънои *макру фиреб, ҳила* корбасти гардидааст [16, ҷ-I. с. 400]. Калимаҳои дар боло зикр шуда, ҳамчун шакли ифодаи хислат ва муносибати тамасхуромезу нописандона воқеъ гардидаанд.

Ҳамин тариқ, доираи истеъмоли луғатҳои омиёнаи ифодакунандаи мафҳумҳои предметии ашъори Ашӯр Сафар нисбатан васеътар буда, аксарияти онҳоро калимаҳои ташкил медиҳанд, ки аз рӯи пайдоишашон арабӣ ва туркӣ мебошанд. Инчунин, дар баробари онҳо маҳаллоӣ дохил шудаанд, ки танҳо вижаи гуфтори мардуми тоҷик ба шумор мераванд. Қисмати зиёди ин вожаҳо умумистеъмолӣ бошанд ҳам, маҳз А. Сафар дар ашъори худ онҳоро ба маънои хосси забони зиндаи гуфтугӯӣ будаашон корбасти намудааст.

Адабиёт:

1. Джуразода, Ш. Лексико-грамматические особенности «Маснави маънави» Джалаладдина Руми. / Ш. Джуразода, – Душанбе, 1998. – 146 с.
2. Доро, Начот. Фарҳанги Доро./ Начот Доро – Душанбе: Пайванд, 2012. – 572 с.
3. Кабилов, Ш. Хусусиятҳои лексикӣ «Таърихи Бадахшон»./ Ш. Кабилов. – Душанбе, 1984. – 174 с.
4. Карим Замонӣ. Шарҳи ҷомеи «Маснави маънави» (дар ҳафт дафтар) – Техрон: интишороти иттилоот, 1384 ҳ.ш. Дафтари якум, 1140 с. Дафтари шашум, 1262 с.
5. Мақсудов, Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе, Ирфон, 1977. – 160 с.
6. Маҳмудов, М. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро./ М. Маҳмудов., Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш: 1989. – 280 с.
7. Маҳмудов, М. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ./ М. Т. Мақсудов. – Душанбе, Ирфон, 1977. – 160 с.
8. Муҳаммад, Биҳиштӣ. Фарҳанги Сабо./ Биҳиштӣ Муҳаммад – Душанбе, 1365 ҳ. – 1199 с.
9. Муҳаммад, Гиёсиддин. Гиёсуллуғот./ Гиёсиддин. Муҳаммад ҷ-II. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.

10. Муҳаммад, Ҳусайни, Бурҳон. Бурҳони қотеъ ҷ-I. / Бурҳон Ҳусайни Муҳаммад – Душанбе: Адиб, 1993. –416 с.
11. Сафаров, А. Гапи подор./ А. Сафаров.–Душанбе: Ирфон, 1987–224 с.
12. Сафаров, А. Борони ҳидоят./А.Сафаров–Душанбе: Адиб, 2008–336 с.
13. Сирочуддин, А. О. Чароғи ҳидоят./ А. О. Сирочуддин. –Душанбе: Ирфон, 1992.– 286 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ/. ҷ-I.–Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ/ҷ-II.–Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ/ҷ-I.(А-Н).Душанбе:2008–950 с.
17. Ҳасанов, А. Сайри сухан./ А. Ҳасанов. – Хучанд, 2006.-73 с.

ЛУҒАТҲОИ ОМИЁНАИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ ПРЕДМЕТИИ АШЪОРИ АШЪР САФАР

Дар мақолаи мазкур чанде аз луғатҳои омиёнаи ифодакунандаи мафҳумҳои предметии ашъори А. Сафар мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз мисоли порчаҳои шеърӣ маълум мегардад, ки истифодаи моҳиронаи чунин луғатҳо ашъори шоирро пурмазмун ва пуробуранг намудаанд.

Дар ашъори шоир луғатҳои омиёнаи ифодакунандаи мафҳумҳои предметӣ зиёд ба назар мерасанд ва таҳқиқу таҳлили онҳо аз нигоҳи забонӣ тақозои замон мебошад. Дар ин мақола бештар вожаҳои мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд, ки нисбат ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ бахшида шудаанд. Шоир ба воситаи ин вожаҳо ҳаёти халқи худро инъикос намудааст. Чунин вожаҳо дар гуфтори омиёнаи мардум низ воҷеҳанд, шоир нисбат ба шаклҳои адабии гуфтугӯӣ намуди омиёнаро бештар қорбаст намудааст. Инчунин, истифодабарии ин гуна калимаҳо ё истилоҳҳо дар ашъори дигар шоирони тоҷик воҳӯрдан мумкин аст.

Калидвожаҳо: луғат, мафҳум, унсур, омиёна, предмет, порчаи шеърӣ, маъноӣ маҷозӣ, забони зиндаи гуфтугӯӣ, маҳал.

СЛОВАРИ ПРЕДСТАВЛЯЮЩИЕ ПРЕДМЕТНЫЕ ПОНЯТИИ ПОЭЗИИ АШУРА САФАРА

В данной статье исследуются некоторые словари из поэзии Ашура Сафара, репрезентирующие предметные понятия. На примере стихотворных отрывков видно, что умелое употребление таких слов сделали стихи поэта более содержательными и красочными.

В стихах поэта много слов, выражающих понятия предмета, и их исследование и анализ с лингвистической точки зрения является своевременным. В данной статье анализируются большое количество слов, которые охватывают разные сферы жизни. В этих словах поэт отразил жизнь народа. Такие слова часто встречаются в народном говоре, поэт больше использовал просторечие, чем литературные формы просторечия. Следует отметить, что употребление таких слов или терминов также встречается в стихах других таджикских поэтов.

Ключевые слова: словарь, концепт, элемент, просторечие, предмет, стихотворный отрывок, метафорическое значение, живой разговорный язык, контекст.

DICTIONARYS REPRESENTING SUBJECT CONCEPTS ASHURA SAFAR'S POETRY

This article examines some dictionarys from the poetry of Ashura Safar, representing subject concepts. On the example of poetic passages, it can be seen that the skillful use of such dictionarys made the poet's poems more meaningful and colorful.

There are many dictionarys in the poet's poems expressing the concepts of the subject, and their study and analysis from a linguistic point of view is timely. This article analyzes a large number of words, words that cover different areas of life. In these words, the poet reflected the life of the people. Such words are often found in folk speech, the poet used colloquial speech more than e literary forms of colloquial speech. It should be noted that the use of such words or terms is also found in the poems of other Tajik poets.

Key words: dictionarys, concept, element, vernacular, subject, poetic passage, metaphorical meaning, living colloquial language, context.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалилова Анварби Нематовна – номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ умуидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров – 16. Телефон: (+992) 985 06 30 51.

Сведения об авторе: Джалилова Анварби Нематовна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова - 16. Телефон: (+992) 985 06 30 51.

Information about the author: Anvarbi Nematovna Jalilova – candidate of Philological Sciences, senior lecturer at the Tajik language department of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Phone: (+992) 985 06 30 51

ТДУ:81'373.72

ТКТ:81+81.2 (2-точ)

A-20

ТАРКИБУ ИБОРАҶОИ РЕХТАИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ИФОДАИ ОНҶО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИӢ

Авғонова Н., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ибораҳои фразеологӣ аз ибораҳои озодаш бо хусусияти рехтагӣ ва ҷудонашавандагӣ фарқ мекунад. Ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ мисли ибораҳои озод бо калимаҳои гуногун намеоянд, онҳо ба як ё ду қолиби муайян маҳдуд мемонанд. Ибораҳои фразеологӣ аз ҷиҳати ифодаи маънӣ ба калимаи алоҳида наздик буда, ба қисмҳои тақсим намешаванд. Онҳо аз ҷиҳати сохт ба ибораҳои озод зоҳиран монанд бошанд ҳам, аз бобати маъно ва ҷудонапазирии ҷузъҳо аз онҳо фарқи қуллӣ доранд [4, с. 123]. Ибораҳои фразеологӣ дар ҷумла танҳо ба вазифаи як аъзои он меоянд, вале ҷузъҳои ибораҳои озод метавонанд вазифаҳои гуногунро иҷро намоянд. Доираи истифодаи ибораи фразеологӣ маҳдуд мебошад. Ибораҳои синтаксисӣ ва фразеологӣ бо ҳам алоқаманд буда, ибораҳои фразеологӣ аз ҳисоби ибораҳои синтаксисӣ тадриҷан тақмил меёбанд.

Ибораро ҳастанд, ки дар ташкили онҳо ва ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ мақоми воситаҳои грамматикӣ бузург аст. Ин ҳолат бештар дар ибораҳои феълие мушоҳида мешавад, ки ҷузъи тобеи онҳо ба ҷузъи асосӣ бо ёрии пешояндҳои номӣ алоқаманд шудааст. Пешояндҳои асли дар нишон додани тафриқа ва тобишҳои муносибатҳои гуногун ёрии калон мерасонанд.

Ибораҳои фразеологӣ як ҳиссаи бойигарии забонро ташкил дода, аз ҷиҳати маъно, ифода ва таркиб хеле гуногун буда, дар забон вазифаҳои мухталифи лексикӣ семантикӣ ва услубиро адо мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи маъно, мавқеи истеъмол ва вазифаҳои синтаксисӣ ба калимаҳо наздик бошанд ҳам, бо сохту таркиби худ аз онҳо фарқ карда, ба ибора ва ҷумлаҳои озод монанданд. Бо вучуди ин, воҳидҳои рехтаи забонро бо калима ва воҳидҳои синтаксисӣ омехта намудан мумкин нест.

«Воҳидҳои фразеологӣ бо воҳидҳои синтаксисӣ низ робитаи қавӣ доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои синтаксисӣ ба вучуд меоянд. Дар асоси фразеологизмҳо қолабҳои муайяни синтаксисии забон, ки дар тули асрҳо шакл гирифтаанд, меистанд» [1, с. 9].

Ибораҳои рехта баръакси калимаҳо мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамоянд. «Ҷузъҳои ибораҳои ин повест ба шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошад» [1, с. 14]. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Инчунин, мафҳуми мучарради калимаҳо аз мафҳуми мучарради ибораҳо хеле баланд аст.

Онҳо чун воҳидҳои мустақили забон аломатҳои хос доранд. Қобили қайд аст, ки таъбирҳои рехта барои ҳамаи забонҳои дунё сарвати умумии забон ба ҳисоб мераванд. Бесабаб нест, ки қисми бештари ибораҳои фразеологӣ дар забонҳои ҳиндуаврупой ифодаҳои ҳамсохт, ҳаммаъно ва ҳамвазнро доранд.

Таркибу ибораҳои рехтаи феълӣ дар забони матбуоти англисӣ ба мақсад ва тақозои услуби жанрҳои гуногуни публитсистика истифода бурда мешаванд.

Ҳоло мо доир ба тарз ва мавқеи истифодаи воҳидҳои рехтаи феълии забони матбуоти англис [The Times., International Herald Tribune] баъзе мулоҳизаҳои худро баён мекунем:

Because of the need to keep her flight secret from the Japanese, no one had thought to tell Chiang kai - sheik where she was landing [The Times. 2010,10/03].

Ибораи рехтаи to keep smth. secret хоси услуби бадеӣ ва публитсистӣ буда, дар забони матбуоти англисзабон маъмул аст. Дар мисоли боло он ба маънои чизеро махфӣ нигоҳ доштан истифода шудааст. Дар фарҳанг ҳам ба маънои розро пинҳон доштан; чизеро махфӣ нигоҳ доштан корбаст мешавад. Инчунин, ибораи дигар keep a secret бо маънои чизеро пинҳон доштан, сирро фош кардан зикр шудааст [2, с. 802]. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» бо ин маънӣ ибораҳои рехтаи сир надодан- сирреро пинҳон кардан, ба ҳеч касе сирри худро нагуфтан ва сирри касеро пӯшидан- айб ва гуноҳи касеро пинҳон доштан, кори ношоистаи касеро фош накардан [5, с. 102] ва забони худро нигоҳ доштан аз гуфтани чизе худдорӣ намудан, сирреро ошкор накардан [5, с. 48] шарҳ ёфтааст.

Қайд намудан зарур аст, ки дар забони англисӣ як гурӯҳ таъбирҳо ба шакли феълҳои мураккаби номӣ кор фармуда мешаванд. Онҳо аслан ба гурӯҳи феълҳои мураккаб дохил шаванд ҳам, ба воситаи маънои маҷозиашон хусусияти идиоматикӣ пайдо мекунанд. Онҳо дар нутқ хеле серистеъмоланд. Таркиби феълии «warn smb.» ва ё warn smb. about/against smth. низ аз ҳамин қабил феълҳои тофтан аст.

Мисол: I had even received a phone call from a sympathetic hard – line source, who warned me [The Times. 2010, 10.03].

Таъбири warn smb. about/against smth. дар саҳифаҳои рӯзномаҳои англисӣ серистеъмол шуда истодааст. Он дар «Oxford Dictionary of Current Idiomatic English» бо маънои касеро пешакӣ огоҳонидан; ба касе пешакӣ аз чизе хабар додан, огоҳ кардан [7, с. 358] тафсир шудааст. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи ибораи warn smb. about / against smth. таъбирҳои гӯши касеро қашида мондан, гӯши касеро тоб додан, гӯши касеро тофтан касеро танбех додан, гӯшмол додан, хотиррасон кардан [5, с. 263] мавҷуданд.

Historically, a large turnout meant that reformist candidates had the upper hand [The Times. 2010, 10.03].

Ибораҳо аз чихати сохт содда ва мураккаб мешавад. Ибораҳои содда асосан аз ду калимаи мустақил ташкил меёбанд: мисол, оши палав. Ибораҳои мураккабаш бошанд аз се ва зиёда калимаҳои мустақил ташкил меёбанд. Масалан, иборои номи меъдаи ҳайвонот-*intestine*, вале иборои «Ман медонистам, ки халтаи меъдаи ҳайвонотро, ки дар он чо хӯроки хӯрдашуда ҷамъ мешавад, «ишқамба» меноманд» [5, с. 7] мураккаб мебошад. Ибораҳои мураккаб аз се ва зиёда калимаҳои мустақил бо тарз ва усулҳои гуногун ташкилёбанд, ба тарзи зерин ба амал меоянд:

Калимаи асосии ибораро ду калимаи тобеъ эзоҳ медиҳанд, ки байни худ ҳеҷ гуна муносибати грамматикӣ маъноӣ надоранд: рӯзе аз рӯзҳо – *once upon a time*, дер омадан – *to be late*, ба худ омадан – *come to oneself, come to oneself*. Калимаи тобеи иборои содда эзоҳдиҳанда мегирад: моҳиёни дарё – *river fish*.

Иборои *have [gain, get] the upper hand on smb./ smth.* чи дар забони адабӣ ва чи дар гуфтугӯи англисӣ маъмул буда, дар саҳифаҳои матбуот серистеъмол аст. Он дар фарҳанг чунин тафсир шудааст: зафар кардан, муваффақ [қомеб] шудан, ноил гардидан, ба дасти худ гирифтан, зери итоати худ гирифтан [2, с. 419].

Муодили он дар забони тоҷикӣ иборои рехтаи дасти касе боло гардид- ғолиб шудан, муваффақият ҳосил кардан, ғалаба кардан [5, с. 300] мебошад. Қайд намудан лозим аст, ки онҳо дар маънӣ баробаранд.

For thirty years Afghanistan has cast a long dark shadow over world events [International Herald Tribune. 2008, 25.09].

Таъбири рехтаи феълии *cast a shadow on/ upon/over smth.* дар забони матбуоти англисӣ маъмул буда, ҳоси услуби публицистӣ аст. Воҳиди фразеологӣ мазкур обуранги ҳиссии манфӣ дошта, дар фарҳанг хира [торик, тира, кунд] шудан; сард шудан, ба сарди овардан [2, с. 811] маънидод шудааст. Гарчанде дар фарҳанги фразеологӣ тоҷикӣ бо ин маънӣ иборое қайд нашудааст, дар саҳифаи рӯзномаҳои тоҷикӣ таркиби феълии соя афкандан мушоҳида мешавад. Он тарҷумаи таҳтуллафзии иборои рехтаи *бросить тень-и русӣ* буда, дар «Фарҳанги русӣ – тоҷикӣ» маъниҳои зерини он ташреҳ шудаанд: чизеро торик, тира, хира ва муғлақ кардан [3, с. 15]:

Ҳадафи асосии Эмомалӣ Раҳмон даҳлати СММ ба ин мавзӯи ҳассос аст, ки далели гирех хӯрдан ба ҳадафҳо ва ғаразҳои сиёсӣ, дар равобити кишварҳои Осиёи Марказӣ соя афкандааст [Точ., 2008, №41].

Мисоли дигар: *He describes how the ISI extended its roots deep into Afghanistan like a cancer puts down roots in the human body [The Times. 2010, 10.03]. In the last two decades it has put down deep roots in the corporate world as well [International Herald Tribune. 2008, 25.09].*

Таркиби феълии *to put down root in smth.* Дар луғатномаҳои фразеологӣ бо маънои реша давондан [7, с. 1049] зикр ёфтааст. Ҳангоми таҳлилу баррасии таркиби мазкур дар луғатномаҳо, мо иборои дигар *take [a] root* -ро мушоҳида намудем, ки бо маъниҳои реша давондан, реша гирифтан, паҳн шудан [гаштан] [6, с. 534] корбаст мешавад. Инчунин, дар вақти таҳқиқи ин таъбир, дар луғатномаҳои англисӣ мо бо варианти дигари он - иборои *strike [take] root* реша давондан, реша гирифтан, омӯхта шудан, одат кардан, хӯ [унс] гирифтан [2, с. 772] вохӯрдём.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маънии он таркиби феълии *реша давондан* мустақкам чойгир шудан низ [ниг.:2.4.с.889] зикр шудааст. Дар «Standart Tajik- English Dictionary» таркиби феълии *реша давондан* *take [strike] root* [ниг.:2.8.с. 307] маънидод шудааст.

Мисоли дигар: *President Obama's pugnacious lunch time address from the White House represented a clear attempt to strike fear into the hearts of some of the world's most powerful financiers [The Times. 2010, 10.03].*

Воҳиди фразеологӣ феълии *to strike fear into the hearts of smb.* ҳоси услуби бадеӣ буда, дар забони матбуот камистеъмол аст. Дар мисоли мазкур бо маънои ба дили касе воҳима [даҳшат] андохтан истифода шудааст. Дар фарҳанг он дар шакли *put fear in smb's hearts* ба дили касе воҳима андохтан, касеро ё чизеро тарсондан, таҳдид кардан

[ниг.:2.2.с.316] зикр шудааст. Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и тоҷикӣ ба ин маънӣ наздик таъбири ба дили касе воҳима [даҳшат] андохтан - касеро тарсондан, ба дили касе ваҳму ҳарос андохтан [5, с. 365] тафсир шудааст, ки ба иборай мазкур муодили пурра ба ҳисоб меравад.

Ибораҳои аз рӯи морфологии калимаи асосӣ тасниф мешаванд. Аз ин ҷиҳат, хелҳои ибора ба ҳиссаҳои мустақили нутқ мувофиқат мекунад: ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ. Воситаҳои асосии алоқайи грамматикӣи ҷузъҳои ибора бандакӣ изофӣ, пешояндҳо, пасояндҳо, тартиби калима ва интонатсия аст. Дарачаи вобастагии калимаҳо дар ибораҳои пешояндиву пасояндӣ як хел нест. Алоқайи баъзе аз онҳо хеле мустаҳкам буда, калимаҳои таркиби ибораро дар ҷумла аз ҳам ҷудо кардан мумкин нест ва баръакс, алоқайи гурӯҳӣ ба дарачае аст, ки ҳатто ҳангоми истифодаи он ибора, дар ҷумла истисно кардани калимаи тобеъ мумкин аст.

Ибораҳои феълии пешояндҳое низ ҳастанд, ки калимаи асосии онҳо ногузирии калимаи тобеъро тақозо намекунад. Навъи алоқа ва воситаҳои грамматикӣи ифодаи он дар ҳамаи хелҳои ибора як хел ва баробар нест. «Ҷузъҳои ибораҳо муносибатҳои умумии муайянқунандагӣ, пурқунандагӣ ва ҳолиро ифода мекунанд ва ҳар кадоми ин муносибатҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои зиёди маъноиву грамматикӣ тақсим мешаванд» [3, с. 46].

Қоидаи иборасозӣ ба табиати морфологии ҳиссаҳои мустақили нутқ вобаста мебошад, ки ҳар кадоми онҳо категория ва шаклҳои хос доранд. Масалан, сифат аломату хосияти предметро мефаҳмонад ва ба исм бештар бо бандакӣ изофӣ тобеъ мешавад: гули сурх – red flower, санги сиёҳ – black color, оби сафед – white water, ранги зард – yellow color.

Ташкили ибора ва ба ҳамдигар алоқаманд шудани калимаҳо дар таркиби он на танҳо ба мансубияти калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ, балки ба маъноии луғавии онҳо низ вобаста мебошад. Доираи истифодаи калимаҳои таркиби ибора низ ба маъноии луғавии калима вобаста аст.

Дар иборасозӣ, ки калимаи асосӣ аз феълҳои монда иборат буда, алоқайи байни ҷузъҳо андаке сулҳ аст, барои ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ ҳиссаи калимаи тобеъ ва воситаҳои грамматикӣ алоқа нисбатан барҷастатар мебошад. Масалан, танҳо ба феъли фурумадан чандин калимаҳо бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ тобеъ шуда, боиси ба амал омадани муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ гардидаанд: бо падар фурумадан, аз гул фурумадан, аз асп фурумадан, аз ағба фурумадан, аз тарс фурумадан, ногоҳ фурумадан, ларзида фурумадан ва ғайра.

There was serious concern that what really happened in the case would never come to light [The Times. 2010, 10.03]. The investigations come to light yesterday at the Oxford Media Convention [International Herald Tribune. 2008, 25.09].

Дар саҳифаҳои матбуоти англисзабон таркиби феълии come to light серистеъмол буда, ба маъноии ба ҷиҳе рӯшанӣ андохтан, ҷизеро ошкор кардан қорбаъ мешавад. Иборайи come to light дар ягон фарҳанг зикр нашуда бошад ҳам, дар мисоли боло маъниро равшан ифода намудааст. Дар «Фарҳанги фразеологии англисӣю русӣ» иборайи cast [shed, throw, turn] light on [upon] smth. бо маънии ба ҷиҳе рӯшанӣ андохтан, ҷизеро ошкор кардан [2, с. 553] зикр шудааст.

Таркиби ҷиҳе ба касе равшан шудан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маъниҳои возеҳ шудан, ошкор шудан [4, с.113] маънидор шудааст. Таркиби ба ҷиҳе рӯшанӣ андохтан тарҷумаи таҳтуллафзӣи иборайи внести ясность-и русӣ буда, барои забони адабии тоҷик бегона аст. Дар луғатномаҳо таркиби феълии «внести ясность» бо маънии шарҳ додан, равшан кардан, тавзеҳ додан, аниқ кардан, дақиқ кардан омадааст [3, с. 22].

Аз таҳлили мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки таркиби ба ҷиҳе рӯшанӣ андохтан аз забони англисӣ ба русӣ ба василаи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ба забони тоҷикӣ омадааст.

People who were tired of being bulled and losing their land took the law into their own hands [International Herald Tribune. 2008, 25.09]. Воҳиди фразеологии take smth. in hands дар забони матбуоти англисӣ умумистеъмол буда, бо маъноии ба тасарруфи худ даровардан [2, с. 237] истифода мешавад.

Дар ташкили ибораҳои номӣ мақоми бандаки изофӣ басо калон аст. Ибораи изофӣ аз ибораҳои пешоянддор бо он фарқ мекунад, ки дар он воситаи грамматикӣ алоқа бо калимаи асосии ибора меояд. «Дар ибораҳои изофӣ калимаи тобеъкунанда ҳамеша дар аввали ибора меояд» [1, с. 45]. Дар ибораҳои дигари «Ёддоштҳо»-и Айнӣ акси ин ҳолат мушоҳида мешавад, зеро фразеология то солҳои наздик қисми таркибии лексикологияро ташкил меод.

Ҳоло ҳам баъзе таҳқиқотчиён онро як қисми лексикология меонанд. Бо вучуди он, бояд иқрор шуд ки ин соҳа ҳамчун боби махсуси забоншиносӣ аз доираи лексикология хориҷ шуда, ба илми мустақил табдил ёфтааст. «Аз ҷиҳати обурани бадеӣ воҳидҳои фразеологӣ санъатҳои гуногуни бадеиро ба хотир меоранд.

Як силсила санъатҳои лафзӣ-ҳамоҳангии овозҳои ҷузъҳои таркибӣ маҳз дар воҳидҳои фразеологӣ боқӣ мемонад» [2, с. 11]. Фразеология илмест, ки дар ҳудуди як силсила илмҳои на фақат филологӣ-лингвистӣ адабиётшиносӣ, балки илмҳои дигар таърих, этнография, психология ва амсоли инҳо ба вучуд омадааст. «Ҳамчун соҳаи мустақили илми забон фразеология низ ба якҷанд навъ ҷудо мешавад» [2, с. 27].

Муодили ин ибораи фразеологӣ дар забони тоҷикӣ чизеро ба даст гирифта буда, дар луғат бо маъноҳои ба иттиҳоди худ даровардан, фармонбардор, гапдари намудан, зердаст кардан, мутеъ кардан, ба ихтиёри худ гирифта [5, с. 302] тавзеҳ мешавад. Аз мисоли боло бармеояд, ки воҳиди фразеологӣ забони англисӣ take smth. in hands ва забони тоҷикӣ чизеро ба даст гирифта дар соҳт ва маънӣ баробаранд.

Ҳулоса, аз таҳлилу баррасии воҳидҳои рехтаи феълии матбуоти англисӣ бармеояд, ки муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ мавҷуданд ва истифодаи бамавриди онҳо дар тарҷума ба равшан ифода кардани матни хабар мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе.: ДДТ, 1982. 104 с.
2. Маъсумӣ М. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод.: 1959, – 145 -159 с.
3. Арзуманов С.Д., Аҳрорӣ Х.А., Беҳбудӣ М. и др.; Русско-таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985. -1280 с.
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Советская энциклопедия. Ч.1-2. 1984. 942 с.
5. Молоткова А.И. Фразеологический словарь русского языка. – М.: Рус. Яз., 1986.– 543 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. Ҷ-1. – 951 с.
7. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе.: Нашрдавтоҷик, 1963. 1964. Ҷ-1, Ҷ-2.
8. Oxford Russian-English, English - Russian Dictionary. – New York. Oxford University Press, 2000. – 1293 с.
9. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. – Hong Kong. Oxford University Press, 1991. – 686 pg.
10. Randall B. Olson Rochelle A. Olson. Standard Tajik-English Dictionary. – Б.: Аль Салам, 2001. – 624 с.

ТАРКИБУ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба омӯзиши муқоисавӣ-типологии системаи фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст, ки барои таҳлили илмӣ фонди ғании воҳидҳои фразеологии ду забони аз ҷиҳати генетикӣ ба ҳам наздик алоқаманд аст. Ҳам соҳти сохтори воҳидҳои фразеологӣ ва ҳам хусусиятҳои семантикӣ онҳо мавриди таҳлили муфассали илмӣ қарор гирифта, аҳамияти он ва зарурати таҳқиқи ҳамачониба таъмин карда мешавад. Дар асоси маводи бойи фразеологӣ назарияи омӯзиши муқоисавӣ-типологии системаи фразеологии

забонҳо дар маҷмуъ ва сохтори лингвистии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: ибораҳои фразеологии шифоҳӣ, таҳқиқоти муқоисавии типологӣ, воҳидҳои фразеологӣ, забонҳои аз ҷиҳати генетикӣ алоқаманд, системаи фразеологӣ.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ВЫРАЖЕНИЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена сопоставительно – типологическому исследованию фразеологической системы английского и таджикского языков, что является актуальным для научного анализа богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков. Детальному научному анализу подвергается как структурное построение фразеологических единиц, так и их семантические особенности, обеспечивающее ее актуальность, и необходимость комплексного исследования. На основе богатого фразеологического материала обосновывается теория сопоставительно – типологического исследования фразеологической системы языков в целом и в языковой структуре таджикского и английского языков.

Ключевые слова: глагольные фразеологические словосочетания, сопоставительно–типологическое исследование, фразеологические единицы, генетически родственные языки, фразеологическая система.

ENGLISH VERB PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS AND THEIR EXPRESSION IN TAJIK LANGUAGE

The present article devote to one of the important problem of modern linguistics, particularly phraseological system of English and Tajik languages, which is actual for research analysis of reach fond of phraseological system of two genetic relative languages. The author gives a wide range of idiomatic expressions and shows their use in context, and explained the way of their translation into Tajik. Finally, it is important for the user to keep in mind the way of using and translation idiomatic expressions from English into Tajik.

Key words: verbal phrase logical phrase, typological research, phraseological units, genetic relative languages, idiomatic expressions, modern linguistics, research analysis

Маълумот дар бораи муаллиф. Авғонова Натичамо, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к.С.Сафарова 16.Тел: [992] 985-739012

Сведения об авторе: Авғонова Натиджа – ассистентка кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: [992] 985-739012

Information about the author: Avgonova Natija - assistant of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16.Phone: Тел: [992] 985-739012

УДК:81'373.72 (075.8)

ББК:81.2Р+81.2 англ

X-12

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Хакимов Н.Д., ассистент

Кулябский государственный университет имени абуабдуллох рудаки

В последние десятилетия в таджикском, языкознании достаточно внимание уделялось исследованию различных проблем фразеологии в плане изучения, языка и стиля

произведений современных писателей, видных деятелей науки, языка предков. Работы по фразеологии становятся, разнообразнее, в соответствии с требованиями лингвистики, отражая потребности разных ее сторон, и смежных отраслей.

Фразеология устного народного творчества богатая выразительными устойчивыми оборотами, долго оставались без анализа и исследования.

Фразеологические единицы (ФЕ), тесно связаны с особенностями культуры общностью людей, в языке которой они образовались, и с отличительными чертами реальности, окружающей представителей данной общности.

Изучение фразеологизмов является актуальным, так как их анализ позволяет проследить связь между устойчивыми выражениями языка и традициями, поверьями, мифологией, историческими событиями и природными чертами места образования подобных выражений.

А.В. Кунин рассматривает английскую фразеологию как системное явление со свойственными ей закономерностями, включая и асимметрию. Исследование А. В. Кунина заключается в том, чтобы на основе углубленного и всестороннего изучения конкретных фактов автору удалось установить общую характеристику фразеологического фонда современного английского языка, его специфические особенности, разработать метод его изучения и охарактеризовать современное состояние науки о фразеологическом фонде английского языка. Особое внимание автор уделяет изучению устойчивости фразеологических единиц, их семантической структуре и компонентному составу, проблеме моделированности фразеологизмов, происхождению фразеологических единиц современного английского языка, описанию структурно-семантических и грамматических особенностей различных классов фразеологизмов, а также раскрытию закономерностей функционирования фразеологизмов, определению ведущих тенденций их развития, обусловленных комплексом лингвистических и экстралингвистических факторов и рассматривает на большом фактическом материале теоретических проблем с описанием фразеологического фонда современного английского языка [Кунин,1996,43].

Образование — система воспитания и обучения личности, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, функций, опыта деятельности и компетенций.

Слово «**тахсилот- education** - образование» употребляется в качестве компонента целого ряда фразеологических единиц (ФЕ) и паремий. Совокупность этих устойчивых оборотов представляет разностороннюю характеристику данной лексемы. [ТРС,2008,345]

Рассмотрение семантические особенности группы фразеологизмов, включающих данный компонент, а также установление особенности соотношения их внутренней формы способствуют определить его актуального значения.

В таджикском языке самой многочисленной группой является фразеологические единицы со структурой словосочетания, номинирующие определённое качество характера человека.

Главное отличие фразеологизма от обычного словосочетания заключается в том, что в свободном словосочетании составляющие его слова имеют каждое свое собственное значение. От фразеологических единиц следует отличать, с одной стороны, обычные или традиционные словосочетания, которые, хотя и повторяются бесконечное число раз в речи, не представляют собой эквивалентов слов.

Субстантивные фразеологизмы таджикского языка являются изафетными. Зависимые компоненты таджикского языка соединяются с существительными посредством изафета, предлога, послелога и примыкания. Такие сочетания обозначают определительное, обстоятельственное, дополнительное и субъективное отношение.

Структурный тип изафетных ФЕ таджикского языка относится к наиболее продуктивным, поскольку в основе его лежит изафетная конструкция, одна из характерных синтаксических моделей. На базе этой конструкции, кроме свободных словосочетаний, возникают многочисленные устойчивые обороты, закрепившиеся за предметом или

явлением как его постоянное обозначение. Изафетные ФЕ с точки зрения строения представляют с собой устойчивые обороты, восходящие к свободным изафетным словосочетаниям. Анализ структуры изафетных ФЕ показывает, что их компоненты соединены и фактически соотносятся с членами (исходной) изафетной конструкции. При этом следует иметь в виду, что не каждый структурный элемент, восходящий к знаменательному и незнаменательному слову, можно рассматривать в составе изафетного фразеологизма в качестве его отдельного компонента.

Рассмотрим компонентный состав фразеологизмов. Фразеологический фонд современного таджикского и английского языков состоит из системно связанных типологически однородных объектов, одним из которых является модель **N +Adj; Adj+N**.

Особенно ярко обнаруживается языковая специфика фразеологических единиц при сопоставительном изучении их синтаксических свойств.

В субстантивных фразеологических единицах основным компонентом является существительное. Необходимо отметить то, что существительное может быть как главное определяемое слово, так и адъективное существительное, обычно стоящее в препозиции и выступающее в роли определителя.

В таджикском языке фразеологические единицы, относящиеся к образованию, описываются при помощи фразеологических единиц с моделью **N+ Adj**. Примеры: «дипломи аъло – **Diploma with honours**» - диплом с отличием, **бахои баланд high praise-высокая оценка; баҳои обуна - subscription price - подписная цена, Комитети марказӣ» - Central Committee Центральный комитет, «Совети вазирон- Presidential Council Совет министров** т.д. [ТРС, 2008: 64-152]

В английском языке фразеологические единицы, относящиеся к образованию, описываются при помощи фразеологических единиц с моделью **Adj+N**. Данная группа состоит из следующих фразеологических единиц. Примеры: **exact sciences - точные науки, food the reflection – пища для размышлений, classical scholarship- классическое образование** и др. [Кунин, 1984: 83-183]

Так же возможны случаи, когда оба элемента фразеологической единицы являются существительными. Этот тип может включать в себя предложно-именные образования (сочетание двух имен существительных, состоящих из трёх и более компонентов:

N +adj +N Ходими хизматнишондодаи илм» - Honored Worker of Science-Заслуженный работник науки, Қаҳрамони иттифоқи Советӣ - Hero of the Soviet Union - Герой Советского Союза, ба гӯш расидан - get the word out - довести до ушей, «ба сахна гузоштан- set out постановка на сцену и другие. «ифтихорномаи чин - double Dutch - китайская грамота, «маълумоти миёна - high-school instruction - среднее образование»; «пири кордида, одами пухта- an old hand – опытный, мастер своего дела»; «Chapter and verse – ссылка на источник/ цитата»; «забони адабӣ - the king's english – литературный/правильный английский» и «махзани дониш mental furniture – багаж знаний тд.

Английский язык еще более разнообразен по структурным типам фразеологизмов, с компонентом образование. Следующий способ является довольно продуктивным в образовании фразеологических единиц английского языка. Например: **a thorn in the flesh - источник постоянного беспокойства, раздражения, неприятностей и строится по модели N + prep + N; Live and learn. Век живи - век учись** и т.д. [БАРФС, 158]

Способы выражения лексемы «**education –образование**» в английском языке отражают отношение представителей англоязычной культуры к познавательной деятельности.

Национальное понимание учебного процесса в англоязычной культуре раскрывается через фразеологизмы, содержащие лексемы **learn, know, study, drill, train, teach** и др. Они наглядно демонстрируют, что данному лексемау присуща богатая ассоциативная насыщенность; в разнообразных семантических блоках актуализируются отношение носителей англоязычной культуры к обучению.

Так, в английских фразеологических единицах лексема «**education -образование**» выражается в качестве значимой полезной деятельности:

Learning is the eye of the mind. – Ученье - лучше богатство, **Learning makes people wise.** - Учиться - всегда пригодится. **Knowledge is power.** Ученье - свет, а неученье - тьма. Знание - сила. [Кунин, 2005, 32-89].

В контексте следующих фразеологизмов в английской картине мира «**education - образование**» выступает как процесс, требующий усилий для преодоления трудностей:

There is no royal road to learning. - Без муки нет и науки.

Do / learn something the hard way. - The harder the training, the easier the mission.

From the school of hard knocks. Без терпенья нет ученья.

Hit the books. Грызть гранит науки. **Grind away at one's studies.** Засесть за книги. **A hard drill makes an easy battle.** Корень учения горек, да плод его сладок. **Train hard, fight easy.** Тяжело в учении - легко в бою.

Возраст учащегося имеет большое значение в английской лингвокультуре и находит свое отражение во множестве фразеологических выражений. Таким образом, значимость обучения неразрывно связана с представлениями о возрасте человека:

What is learned in the cradle is carried to the tomb. We must learn to walk before we can run. Don't run before you can walk. Впитать с молоком матери.

At your mother's knee. Учиться никогда не поздно.

You are never too old to learn. Не учись до старости, а учись до смерти.

Проведенное исследование англоязычных фразеологизмов о человеке позволило выявить доминирование глагольных фразеологизмов, ядром компонентов которых является глагол.

По грамматической структуре фразеологические единицы могут быть словосочетаниями, предикативными сочетаниями и предложениями.

Примерами в таджикском языке могут быть фразеологизмы, как **муаллими тачрибадида** - опытный преподаватель; опытный учитель, **устоди варзиш** мастер спорта; **устоди сухан** мастер слова; **устодони санъат** мастера искусств; **устоди тачрибадор** опытный учитель; **муаллими хонагӣ** репетитор, **сабақ гирифтаан аз касе** брать пример с кого-л.; **сабақ гирифтаан аз чизе** извлекать урок из чего-л., брать пример с чего-л.; *ӯ ҳанӯз аз ҳаёт сабақе нагирифтааст он ёщё не извлёк уроков из жизни, он ёщё не научен жизнью*; **сабақ додан** давать урок; **сабақ шудан** послужить уроком; кн. домашнее задание; кн. обучение; преподавание; **сабақ хондан** обучаться; учить уроки, **устодӣ кардан** - быть учителем; наставником; преподавать, **таҳсилоти ибтидоӣ** - начальное образование; **таҳсилоти олии** - высшее образование; [ФТЗТ, 2008, 36-644]

Анализ языкового материала фразеологизмов относящиеся к образованию позволило выявить доминирование глагольных фразеологизмов.

Также мы обнаружили, что фразеологизмы в таджикском языке частотны и составляют следующие виды:

- Наречные фразеологизмы, имеющие значение наречий: *on the quiet* - тайно, скрытно, *off the record* – неподлежащий оглашению, *face to face, within these three walls, between you, me and the lamppost.*

- адъективные фразеологизмы, основным компонентом, которого является прилагательное. Для адъективных фразеологических единиц характерна модель Adj+Adj с ключевым словом.

Типологические особенности таджикского и английского языков оказывают значительное влияние на морфологические особенности построения фразеологизмов.

Так, в таджикском языке можно наблюдать множество фразеологизмов, по своей структуре представляющих собой сложные слова: **адабомӯз** - учитель; **ученик, бибиотун ист. бибиотун** (учительница, обучавшая девочек начальной грамоте); **бибиотун-начётчица** (женщина с религиозным образованием) **бибихалифа ист.** (учительница духовной школы для девочек) [ГРС, 2006: 291-307].

Приведенные фразеологизмы являются сложными словами, образованными посредством сложения основ двух исходных слов.

Анализ оценочных характеристик показывает, что объектами отрицательной оценки в таджикском языке выступают следующие фразеологические единицы: **кунчковӣ кардан** – любопытствовать, [ГРС, 2006: 306] **тагпурсӣ**- кардан выспрашивать, выпытывать, **гап гирифтан**- выспрашивать, выпытывать, **гап кофтан**- выпытывать, разузнавать и т.д. [ГРС, 2006: 155].

Глагольных ФЕ больше в таджикском языке, однако, в английском языке обнаружено значительное разнообразие структурных подклассов, наблюдаются «Choose an author as you choose a friend – выбирай книгу так, как выбираешь друга».. «Good advice is beyond price - доброму совету цены нет» и т.д.

Таким образом, мы видим, что в англоязычной культуре обучение расценивается как деятельность, помогающая добиться успеха в социуме; в языковой системе отражено важнейшее значение практических навыков, трудность, но необходимость их своевременного приобретения; непрерывность образования в течение жизни.

Инструментарий корпусной лингвистики позволяет выявить и существенно расширить лексический фонд устойчивых словосочетаний разного типа и особенности их бытования.

Проведённый анализ фразеологизмов позволяет раскрыть особенности сочетаемости идиом, уточнить их возможные грамматические формы. а также исследовать особенности их функционирования в аутентичных текстах и реальных ситуациях общения, позволили установить частотность вхождения представленных ФЕ с различными структурными трансформациями: изменением формы глагола, заменой артикля, притяжательного местоимения, указательного местоимения, числа существительного, расширение прилагательным.

Изучение способов формирования английских фразеологических единиц с семантическим компонентом «**education - образование**» позволяет сделать выводы о его тесной связи с понятиями мудрости, силы, трудного пути, практики, опыта, успеха. Рассмотренные фразеологизмы с компонентом «**education - образование**» в английском языке демонстрируют соответствие тех же характерных признаков концепта «учение» в их составе. [Кунин, 2005, 76].

Фразеология особенно ярко отражает историю, культуру, быт и нравы народа, его психологические воззрения. Когда-то возникшие ассоциации, представления закреплялись в языке, становились общенародным достоянием.

Соотнесенность фразеологических единиц в английском и таджикском языках может определяться в разной степени и по различным критериям. Первым и главным фактором принято считать смысловую соотнесенность. Она подразумевает, что фразеологические единицы по общему значению полностью или частично совпадают с их коннотативным значением.

Литература:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в английском языке / В.В. Виноградов // Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140-161
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // ВЯ. - 1953. - № 5.
3. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация: Общие вопросы / Отв. ред. Б.А. Серебренников и А.А. Уфимцева. - М., 1977.
4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - Изд. 4-е, переработанное и дополненное. - М., 1984
5. Кунин А.В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - М., 1964.

6. Кунин А.В. Теория фразеологии Шарля Балли // ИЯШ.-1966.-№ 3.
7. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. - М., 1972.
8. Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика. Уфа.- 1978.-141с. Словообразование современного русского языка. Русский язык и советское общество. Издательство. Наука.- Москва.1968.-269с
9. Мачидов Ҳ Забони адабии муосири тоҷик.Чилди 1.Луғатшиносӣ.-2007, 241с.
10. Словообразовательные единицы - их семантика и взаимодействие. Сборник научных трудов.- Душанбе, 1986.- 121 с.
11. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи лмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримов—Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. 813с.
12. Фразеологизм и слово в русском языке. Межвузовский сборник научных трудов. Ростов-на-Дону. 1983.115с
13. Фразеологическая система языка. Челябинск,1979.-110с
14. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press. 2000

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена особенностям фразеологических единиц, относящие к сфере образования в таджикском и английском языках.

Изучение фразеологизмов является актуальным, так как их анализ позволяет проследить связь между устойчивыми выражениями языка и традициями, поверьями, мифологией, историческими событиями и природными чертами места образования подобных выражений.

Фразеологические единицы (ФЕ), тесно связаны с особенностями культуры общности людей, в языке которой они образовались, и с отличительными чертами реальности, окружающей представителей данной общности.

Автор статьи особое внимание уделяет изучению устойчивости фразеологических единиц, их семантической структуре и компонентному составу, проблеме моделированности фразеологизмов, происхождению фразеологических единиц современного английского языка, описанию структурно-семантических и грамматических особенностей различных классов фразеологизмов, а также раскрытию закономерностей функционирования фразеологизмов, определению ведущих тенденций их развития, обусловленных комплексом лингвистических и экстралингвистических факторов и рассматривает их на большом фактическом материале теоретических проблем с описанием фразеологического фонда современного английского языка.

Автор подчеркивает, что в таджикском языке самой многочисленной группой является фразеологические единицы со структурой словосочетания, номинирующие определённое качество характера человека.

Особенно ярко обнаруживается языковая специфика фразеологических единиц при сопоставительном изучении их синтаксических свойств.

Проведённый анализ фразеологизмов автору позволяет раскрыть особенности сочетаемости идиом, уточнить их возможные грамматические формы, а также исследовать особенности их функционирования в аутентичных текстах и реальных ситуациях общения, позволили установить частотность вхождения представленных фразеологическими единствами с различными структурными трансформациями: изменением формы глагола, заменой артикля, притяжательного местоимения, указательного местоимения, числа существительного, расширение прилагательным.

Ключевые слова: фразеологические обороты, усвоить, сущность, существительное, местоимение, анализ, сопоставление, результат, общение, речь, особенность

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ, КИ БА СОҲАИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАҲЛ ДОРАНД

Ин мақола ба хусусиятҳои воҳидҳои фразеологии марбут ба соҳаи маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Омӯзиши фразеологизмҳо муҳим аст, зеро таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки робитаи байни ибораҳои устувори забон ва анъанаҳо, эътиқодҳо, мифология, рӯйдодҳои таърихӣ ва хусусиятҳои табиӣ ҷои ташаккули чунин ибораҳоро пайгирӣ кунад. Воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) бо хусусиятҳои фарҳанги ҷомеаи одамон, ки дар забони онҳо ташаккул ёфтаанд ва бо хусусиятҳои фарқкунандаи воқеият, ки намоёндагони ин ҷомеаро ихота мекунанд, алоқамандии зич доранд.

Муаллифи мақола ба омӯзиши устувори воҳидҳои фразеологӣ, сохтори семантикӣ ва таркиби компонентии онҳо, мушкилоти моделсозии фразеологизмҳо, пайдоиши воҳидҳои фразеологии забони англисии муосир, тавсифи хусусиятҳои сохторӣ-семантикӣ ва грамматикӣ синфҳои гуногуни фразеологизмҳо, инчунин ошкор кардани қонуниятҳои фаъолияти фразеологизмҳо, муайян кардани тамоюлҳои пешбари рушди онҳо, ки бо маҷмуи забоншиносӣ ва омилҳои экстралингвистикӣ ва онҳоро дар бораи маводи зиёди воқеии мушкилоти назариявӣ бо тавсифи фонди фразеологии забони англисии муосирро баррасӣ мекунад.

Муаллиф таъкид мекунад, ки дар забони тоҷикӣ гурӯҳи аз ҳама сершумор воҳидҳои фразеологӣ бо сохтори таркиби калимаҳо мебошанд, ки сифати муайяни хислати инсонро пешбарӣ мекунанд. Хусусияти забонии воҳидҳои фразеологӣ ҳангоми омӯзиши муқоисавии хосиятҳои синтаксисии онҳо махсусан равшан ба назар мерасад.

Таҳлили фразеологизмҳои гузаронидашуда ба муаллиф имкон медиҳад, ки хусусиятҳои мутобиқати идиомаҳоро ошкор кунад, шаклҳои имконпазири грамматикӣ онҳоро дақиқ кунад ва инчунин, хусусиятҳои фаъолияти онҳоро дар матнҳои асли ва ҳолатҳои воқеии муошират таҳқиқ кунад, ин имкон дод, ки басомади воридшавии ягонагии фразеологӣ бо дигаргуниҳои гуногуни сохторӣ муайян карда шавад: тағйир додани шакли феъл, иваз кардани артикл, ҷонишини ҷалбкунанда, ҷонишини нишондиҳанда, шумораи исм, сифат.

Калимаҳои калидӣ: ибораҳои фразеологӣ, азхуд кардан, моҳият, исм, ҷонишин, таҳлил, муқоиса, натиҷа, муошират, сухан, хусусият

SOME FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED TO THE FIELD OF EDUCATION IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the peculiarities of phraseological units related to the field of education in the Tajik and English languages.

The study of phraseological units is relevant, since their analysis allows us to trace the connection between stable expressions of the language and traditions, beliefs, mythology, historical events and natural features of the place of formation of such expressions.

Phraseological units (FE) are closely related to the peculiarities of the culture of the community of people in whose language they were formed, and with the distinctive features of the reality surrounding the.

The author of the article pays special attention to the study of the stability of phraseological units, their semantic structure and component composition, the problem of modeling phraseological units, the origin of phraseological units of modern English, the description of structural, semantic and grammatical features of various classes of phraseological units, as well as the disclosure of the patterns of functioning of phraseological units, the definition of the leading trends in their development due to a complex of linguistic and extralinguistic factors and considers.

They are based on a large factual material of theoretical problems with the description of the phraseological fund of the modern English language.

The author emphasizes that in the Tajik language, the most numerous group is phraseological units with a phrase structure that nominate a certain quality of a person's character.

The linguistic specificity of phraseological units is especially vividly revealed in the comparative study of their syntactic properties. The analysis of phraseological units allows the author to reveal the peculiarities of the compatibility of idioms, clarify their possible grammatical forms, as well as explore the features of their functioning in authentic texts and real communication situations, allowed to establish the frequency of occurrence of phraseological units with various structural transformations: changing the verb form, replacing the article, possessive pronoun, demonstrative pronoun, noun number, adjective extension.

Keywords: phraseological phrases, assimilate, essence, noun, pronoun, analysis, comparison, result, communication, speech, feature

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақимов Н., ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ, 735360, ш. Қўлоб, кўчаи С. Сафаров 16. E-mail: aynijon@mail.ru, тел. (+992) 918-78-00-47

Сведения об авторе: Хақимов Н., ассистент кафедры иностранных языков факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. E-mail: aynijon@mail.ru, телефон: (+992) 918-78-00-47.

Information about the author: Khakimov N., assistant at the Department of Foreign Languages, Faculty of Foreign Philology, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360, Kulob, st. S. Safarova 16. E-mail: aynijon@mail.ru, phone: (+992) 918-78-00-47.

ТДУ 659.148.4:796 (575.3)

ТАҲЛИЛИ МУНДАРИЦАВӢ ВА МАВЗУИЮ ЖАНРИИ ТОК-ШОУИ «ҚАВИТАН» ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «ВАРЗИШ»

Носиров И.Н., унвонҷӯй
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ток-шоу яке аз жанрҳои серистифода дар телевизионҳои ҷаҳон ба шумор рафта, тамошобини зиёд дорад. Ин яке аз жанрҳои калидиву муаррифкунандаи телевизион маҳсуб меёбад. Перомунӣ табиноти ин жанр то ҳол баҳсҳо идома доранд. Гурӯҳе аз муҳаққиқон бар чунин назаранд: “баъзан ҳамагуна барномаи муколамавие, ки дар он журналист суҳбати озод менамояд, чун ток-шоу шинохта мешавад” [1, с. 304]. Ба ин ақидаи муҳаққиқи рус ба пуррагӣ розӣ шудан душвор аст, зеро дар дигар жанрҳо мисли мусоҳибаву суҳбат баъзе журналистон хеле озод суҳбат карда метавонанд, аммо барномаи онҳо дар қолаби дигар жанр омода шудааст. Муҳаққиқи тоҷик А. Саъдуллоев менависад: «...намоишҳои зиндаи сабтшуда (аҳён-аҳён мустақим)-ро ток-шоу мегӯянд. Агар онро айнан ва таҳтуллафзӣ аз англисӣ баргардонем, маънояш тамошои шифоҳӣ (гуфтугӯӣ), намоиши гуфтугӯӣ аст» [2, с. 112]. Аммо аз нигоҳи муҳаққиқ Д. Давронов, ин жанр оддӣ ба назар мерасад: «Ток-шоу дар асоси таваҷҷуҳи мардум ба ягон масъала таҳия мешавад» [3, с. 156]. Ба иқрори пажӯҳишгарони журналистика: «Ток-шоу» аслан аз баҳс иборат аст ва ба матраҳи масъалаҳои муҳим, инчунин ҷанбаи фароғатӣ, маърифатӣ ва ҳамзамон, омӯзишӣ низ дорад [4, с. 76]. Яқинан аз аввал, баҳусус имрӯз ҳар барномае, ки дар қолаби жанри гуногун таҳия мешавад, новобаста ба он, ки дар телевизиони давлатӣ аст ё хусусӣ, мақсаду мароми худро дорад. Ва яке аз ҳадафи асосӣ таъсир расонидан ба афкори мардум ва идораи он ба шумор меравад. Рӯзноманигорони ботаҷрибаву хушманд, ки дар асоси жанри ток-шоу барнома омода мекунанд, истисно нестанд, зеро таъсири чунин барномаҳо нисбатан бештар аст. Ба ақидаи муҳаққиқ М. Муродов, «...шоумен бо робитаи психологӣ таваҷҷуҳи аудиторӣ зиёдро ба худ ҷалб менамояд» [5, с. 146]. Яъне метавон гуфт, ток-шоу таъсири раванӣ низ доштааст.

Дар ток-шоу мисли воқеаҳои зиндагӣ ҳама лаҳзаҳо вучуд дошта метавонад – чиддият, ҳазлу шӯхӣ, шарҳу таҳлил, хулосабарорӣ ва ғайра. Ба ақидаи муҳаққиқон М. Шоев ва С. Гулов, ток-шоу хусусияти саргармсозӣ ва тафреҳӣ дошта, бинандаро аз ахбори воқеӣ дур мебарад: “Вақтҳои охир ақидаи мардум нисбати теленавигариҳо тағйир хӯрдааст, онро дар бисёр мавридҳо бо ҳар гуна сархушиҳо (шоу) меангезанд, ахбори асил андак камарзиш шудааст” [6, с. 95].

Дар ҳақиқат, ток-шоу хислати саргармсозӣ дорад, аммо дар баъзе маврид масъалаҳои баррасӣ мешавад, ки воқеан муҳиманд ва онро наметавон дур аз чиддият гуфт. Яъне ҳам масъалаҳои чиддӣ ва ҳам ба истилоҳ “сабук” дар ток-шок мавҷуд аст. Ба ҳамин мазмун муҳаққиқ И.Ҳамидиён навиштааст: «...ток-шоу ин баҳс, таҳлили проблемаи рӯз, руҳдодӣ ҷолибу саргармкунандае мебошад, ки хусусияти омӯзишию фарҳангӣ дорад» [7, с. 256]. Перомуни андешаҳои болозикр муҳаққиқ З.Эшматов низ аз паҳлуҳои дигари ин жанр зикр намудааст: «...ток-шоу дар заминаи таҳия ва паҳш кардани барномаҳои иқтисодӣ, публитсистӣ, фарҳангӣ маърифатӣ, таълимӣ, шавқангез ва варзишӣ бештар шакл пайдо карда метавонад» [8, с. 95]. Аслан, ҳар барнома барои мардум омода карда мешавад ва агар он хусусияти ҳангомавӣ, ҷолиб ё умуман, ғайриоддӣ бошад, мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Ба ақидаи муҳаққиқ Азизов Фируз, “...ҷойи инкор нест, ки дар ток-шоу қисмати бештари барномаро нақл ташкил медиҳад. Ин ба он хотир аст, ки дар ҳар мавзӯ паҳлуҳои номаълуме ҷой доранд, ки бо мисолҳои аниқ бояд онҳоро шарҳ дод. Ҳар қадар нақлкунанда тавонад диққати аудиторияро ба худ ҷалб намояд, ҳамон қадар бинанда низ мутаваҷҷеҳ мегардад” [9, с. 61].

Барои мисол шоу-барномаи “Қавитан” тарзе таблиғ мешавад, ки бинанда мунтазири тамошо шуда, муаррифии чунин барномаҳо бо садои марғуладори шореҳӣ варзиш Меҳроби Исроилиён аст ва тамошобинро ба худ ҷалб карда метавонад. Аз ҷониби дигар, шакли хоси ҷумласозӣ ва ҷобачогузори наворҳо низ дар сатҳи касбӣ гузошта шудаанд.

- Меҳмони навбатии шоу-барномаи “Қавитан” овозхони шинохтаи тоҷик, ҷавони боистеъдод, оҳангсоз ва продюсер Ҷонибек Муродов. Ҷонибек дар баробари овозхони моҳир буданаш варзишгари касбӣ низ будааст. Бовари кас намеояд, ки Ҷонибек мисли моҳӣ дар об шино кунад, вале ин ҳақиқат аст. Вай қавитан буданашро бо ҷобуксарӣ нишон дод ва исбот намуд, ки ҳунару варзиш тавъаманду якдигарро пурра мекунанд. Интизори шоу-барномаи варзишии “Қавитан” бошад...

Агар ба мантиқи ҷумлаи ироакардаи Меҳроби Исроилиён нигарем, “Бовари кас намеояд, ки Ҷонибек мисли моҳӣ дар об шино кунад, вале ин ҳақиқат аст”. Дар асл, ҳеч инсон мисли моҳӣ шино карда наметавонад ва мантиқан ин ҷумла нодуруст аст, вале ба хоҳири образ ва диққатҷалбкунанда баромадани ҷумла бамаврид истифода шудааст. Агар ба таблиғи пеш аз барномаи дигар телевизиону радиоҳо назар кунем, нукс зиёд аст ва на ҳар рӯзноманигор чунин қобилиятро дорад.

Ба исрори баъзе муҳаққиқон, ток-шоу ба тақдирӣ инсонҳои алоҳида низ сару кор дорад, ки бештар ба паҳлуи мусбати он назар мекунанд. Ин чизро дар барномаи “Қавитан”-и телевизиони “Варзиш” дидан мумкин аст. Ба андешаи муҳаққиқ А. Саъдуллоев: «Дар жанри ток-шоу аносири бисёр жанрҳои телевизионӣ истифода мешавад. Масалан, дар ҳар гуна ток-шоу ҷузъе аз мусоҳиба, мубоҳиса, сужаҳои бозидор дар атрофи шахсияти баранда (модератор) гирд оварда ва дар мавқеъгирии муаллиф нақши ҷузъӣ асосиро иҷро менамояд» [9, с. 112].

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар аксари барномаҳои телевизионӣ мушкилии асосӣ бар дӯши ду нафар – рӯзноманигор ва коргардон воғузор мегардад. Ин чиз яке аз сабабҳои ба таври бояду шояд омода нашудани ток-шоу мешавад. Ба ақидаи муҳаққиқ Азизов Фируз, ток-шоу дар телевизион хусусияти публитсистиро дорад ва онро аз рӯйи пешниҳод ба ду равия ҷудо менамоянд.

1. Муқобилфикрӣ (алтернативӣ)
2. Озодбаёнӣ

Агар ба таърихи телевизиони «Варзиш» назар кунем, барномаҳо дар жанри ток-шоу қаблан низ рӯи эфир буданд. Масалан, “Майдони баҳс” бо Сухробшоҳи Фаррухшоҳ. Барнома бо ҳадафи баррасии масоили мубрами соҳаи варзиш таҳия мешуд. Ба иқрори муаллиф “бо сабаби пайдо накардаи ҷойи мувоффиқ ва доимӣ барнома камтар ба эфир меравад, аммо баста нашудааст”. Дар ин барнома меҳмононе даъват мешуданд, ки аз мавзӯ оғох буданд ва бо доштани фикри зид аллакай ба ду ё чанд гурӯҳ чудо мегардиданд. Яъне ҳар кас ё гурӯҳ барои ҳақ баровардани андешаи худ кӯшиш мекард чизе бигӯяд ва назарияи хешро исбот намояд. Бо ин намуди барномаҳо бештари вақт барномаҳои мубоҳисавӣ ва озмунӣ дохил мешаванд.

Хусусияти дигаре, ки муҳаққиқ қайд кардааст, озодбаёнӣ буда, яке аз омилҳои фарқкунандаи ток-шоу мебошад. “Ҳама иштирокдорон имкони баробар дошта метавонанд озодона перомунӣ мавзӯи интихобшуда андешаи худро гӯянд. Дар ток-шоу баҳс рӯкни асосӣ ба шумор меравад” [10, с. 70]. Ин барнома аввалин маротиба соли 2019-ум оид дар мавзӯи камонварӣ бо ҷалби коршиносон, мухлисон ва рӯзноманигорону варзишгарон ба эфир рафт ва дар он баҳсҳои тезтунд низ сурат гирифтанд. Дар оғози барнома муаллиф қайд мекунад: “Телевизиони “Варзиш” лоиҳаи навро роҳандозӣ кардааст, то масъалаҳои марбут ба варзиш ба баҳс гирифта шаванд...” Журналист барномаро бо муаррифии меҳмонон ва сайри таърихӣ намуди варзиши камонварӣ бо гузоштани порафилми Рустам ва Сӯҳроб шуруъ кард. Овардани чунин далелҳо, агар аз як ҷониб барномаро ранги дигар диҳад, аз ҷониби дигар, донишу ҷаҳонбинии журналистро нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат ӯ барои омода намудани барнома ҷӯстҷӯ кардааст. Муҳаққиқон бар он назаранд, ки ҳар қадар суҳан кам бошад, қолаби жанрӣ ҳамон қадар дурусттар сурат мегирад, зеро мушаххасгӯӣ аз ҳунари журналист дарак медиҳад. Чун далелҳо оварда шуд, ки ниекони мо маҳорати волои камонварӣ доштанд ба оҳистагӣ онро ба замони кунунӣ наздик намуда, як гузориш аз вазъи ин намуди варзиш пешниҳод мегардад ва сипас, журналист суол гузошт: “Чаро вазъи ин навъи варзиш чунин аст оё ба ин минвол мо метавонем ба бозихҳои олимпӣ роҳ ёбем?” тавре олимони мепиндоранд, «...ҷиҳати хоси шоу-барнома суръати тези саволу ҷавоб, баҳс, луқма-партоӣ, шӯҳӣ, далели дақиқу мушаххас доир ба мавзӯ мебошад» [12, с. 67].

Ҳамин тавр, интихоби ровӣ дар барномаҳои ток-шоу гуногун аст ва дар ҳар як барнома вобаста ба сохтори он интихоб мегардад. Дар ҳама ҳолат, шоумен дорои дониш, одоб ва маҳорати суҳангӯӣ бояд бошад, то тавонад бо меҳмонони аудитория муоширати дуруст кунад. Суҳбатро намояндаи кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш оғоз кард ва баҳс ҳам гоҳе суръатнок мешуду гоҳе баръакс, аммо дар маҷмӯъ масъалагузорӣ, таклиф, пешниҳод ва роҳи ҳалро ҳар кас ба иқтидори фаҳмиши худ баён мекард. Нахустбарнома бо сабаби ошкоргӯӣ сару садоҳо ба вучуд овард ва ҳадсҳо буд, ки муваффақ мешавад. Барномаи дуюм моҳи июни соли 2019 оид ба варзиши бокс ба эфир рафт, ки аз шароит, маблағгузорӣ, омодагӣ ва муваффақияту камбудӣ суҳан мерафт. Шоумен публитсисти фаъоли ҷамабинест, ки бо назардошти уфуқҳои мавзӯ интихоби дурусти иштирокдоронро таъмин менамояд. Ба ин хотир, даъват намудани шахсони маъруф ва аз нигоҳи равониву сиёсӣ баррасӣ кардани мушкилот ба ҷӣ гуна муносибат намудани ӯ ба мавзӯ вобаста мебошад. Вале дар ҳама ҳолат шоумен бояд маълумоти барояш заруриро аз мутахассисон бигирад. Дар он ҳолат меҳмонон ва бинандагон ба ӯ бовар менамоянд. “Ба бинандагон асли воқеаро расонидан, образҳои ҳақиқиро офаридаву паҳлуҳои аҷиби ҳаёти мардумро тасвир намуда тавоништан талаботи онҳост” [13, с. 78].

Хулосабарориву ҳукми шоумен нақши калон дорад. Ӯ бояд ҷумлаҳои обшустаро ба забон наорад. Мураккаббаёнӣ суҳанбозихҳои печида муваффақияти қори ӯ нест. Муваффақияти ин барнома дар он буд, ки журналист ҳирфай аст ва ҳар лаҳза метавонад суоле диҳад, ки мусоҳибро ба андешаи водор намояд. Аз ҷониби дигар, ба хоҳири баҳс шудан муаллиф дар ҳар барнома то ду рӯзноманигорро, ки аз варзиш то ҳадде оғохӣ доранд, ба студия даъват мекард. Дар умум, ин барнома хусусиятҳои ток-шоуро дошт. Чанд сабаби рушд накардан ва ё ба шакли зарурӣ омода нашудани ток-шоуро муҳаққиқ Азизов Фируз ба омилҳои зерин вобаста кардааст:

- 1) сарпараст надоштани барнома;
- 2) ҳамаи вазифахоро иҷро намудани танҳо як рӯзноманигор;
- 3) ҷавобгӯй набудани декоратсияи барномаҳо;
- 4) аз мактаби хоссаи шоумен нагузаштани журналистон.

Албатта, ин омилҳо асосӣ ва ягона буда наметавонад, зеро дар шароити кунунӣ худсензура низ метавонад аз омилҳои дигар бошад.

Ҳарду барномаро дар шабакаи ютубии телевизиони “Варзиш” дастрас кардан имкон дорад, аммо то оғози соли 2024 тамошобини барномаи мазкур аз ҳазор нафар зиёд нашудааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таҳиягарон дар пешниҳоди чунин барномаи таҳлилий ва танқидӣ ба таври зарурӣ таваҷҷуҳ надоранд ва бештар барномаҳои пеш мебаранд, ки аз мушкилот камтар гӯяд.

Шоу-барномаи дигар бо муаллифии Лутфуллои Азиз зери унвони “Шухварз” мавҷуд буд. Шакли пешниҳоди барнома фарқ мекард, яъне бо хузури меҳмон муаллиф ва як ровии дигар суолу ҷавоби тафреҳӣ мекарданд. Барномаи “Шӯҳварз” чанд маротиба ба эфир рафт ва дар шабакаи Ютуб низ қобили пайдо аст. Ба намоиш варзишгарони шинохта даъват гардида, дар бахшҳои гуногун бо онҳо суҳбат ташкил мешуд. Ҳоло намунаи барномаи мазкурро, ки 22-юми июни соли 2019 ба эфир рафта буд, мисол меорем. Журналист бо варзишгар Акмалиддин Каримов бахшҳои барномаро муаррифӣ мекунад: “Барномаи мо аз бахшҳои мухталиф иборат аст, яъне ин 5-6 бахше, ки мо чорӣ кардаем, вобаста аст ба хусусияти барнома. Бахшҳои ҳазломез ҳастанд ва перомуни қору рӯзгори ҳамарӯзаи шумо мебошанд ва бояд аз ин наранҷед ва ё хуб қабул карда бошед”.

Меҳмони барнома Акмалиддин Каримов мегӯяд: “Бале, ҳар як нафар ин шӯҳихоро бояд қабул кунад ва ба ҳамагон маълум аст, ки ин барномаи “Шӯҳварз” аст ва шӯҳихо зиёд мешавад ва мо қабул дорем ...”

Барномаи мазкур аз бахшҳои “Латифа”, “20 савол”, “Реклама”, “Хандарез”, “Гапу гузор” ва “Фотошоп” иборат аст, ки бисёр диданӣ ва фароғатӣ мебошад. Дар бахши латифа журналист ва ё меҳмони барнома як латифа мегӯянд, ки таъби бинандагон болида гардад. Дар бахши “20 савол” журналист бевосита аз мавзӯҳои гуногун ба меҳмони барнома савол медиҳад, ки бояд ба зудӣ посух гардонида шавад. Масалан: журналист ба меҳмони барнома савол медиҳад:

- Дар хона ту роҳбар ё янга?”
- Ман.
- Дар мактаб баҳои “2” мегирифтӣ?
- Рӯзеш мешуд, ки мегирифтем.
- Бисёр ё кам?
- Кам.
- Душанбе ё Париж?
- Душанбе. Аниқ.
- Харсаворӣ кардаед?
- Не.
- Ягон бор? Дар деҳот қалон нашудаед?
- Не.
- Инстаграм ё толори самбо?
- Толори самбо.
- Аз қадом ҳайвон метарсӣ?
- Аз ягонтааш.
- Аз ягон ҳайвон наметарсӣ хирс, гург, шер...?
- Не.
- Ба ту 10 млн доллар пешниҳод мекарданд, чӣ қор мекардӣ?
- Мегирифтам. Нимашро ба ту меодам, нимашро ба худам.
- Ташаккур. Олуҷадудӣ кардай?
- Ҳо.

-Қапидан? Чазо доданд?

-Не.

-Дар кӯдакӣ вақте шаб ба хона дер мекардӣ, бо кадом баҳона аз дарвоза мебаромадӣ?

-Аз тори дар мепаридам.

-Чиро бо худ ҳар субҳ мегири?

-Телефон.

-Барои истифодаи интернет?

-Не, ман истифода намебарам”...

Ҳамин гуна саволҳои ғайриинтизор ба меҳмонони барнома пешниҳод мегарданд. Дар бахши “Фотошоп” аз лаҳзаҳои гуногуни барнома меҳмон аксбардорӣ шудааст. Қаҳрамони намоиш худро дар экран дида, фақат механдад. Бахши “Ғапуғзор”-ро журналист Саёҳат Саидзода аз хиёбонҳои шаҳр таҳия кардааст.

Муаллиф дар ҳар барнома кӯшиш мекунад, ки ба тамошобинон тафреҳ бахшад, аммо баъзе суолу суҳбатҳояшон аз доираи этикаи рӯзноманигорӣ каме дуртар буда, гоҳе ба суоли шӯхиомези барандагон меҳмон ҷавоби ҷиддии лоиқӣ шундан медиҳад. Чунин суолдихӣ ва посухҳои хубро дар барномаи дигар, ки санаи 21.02.2019. бо иштироки Мавзуна Ҷориева ба эфир рафт, мушоҳида кардан мумкин буд. Масалан дар бахши “20 суол” журналист Лутфуллои Азиз суол медиҳад: “Боре аз ҳоҷатхонаи мардона истифода бурдаед?” Ӯ бахши дигарро муаррифӣ карда гуфтанд, ки “ҳоло аз мардум пурсон мешавем, ки Мавзуна Ҷориеваро мешиносанд”, аммо баъди бахши “20 суол” боз мардум ҳудуди 10 суоли дигар медоданд ва Мавзуна ҷавоб мегуфт. Ӯ ҷои дигар, вақте суҳан атрофи ишқ рафт, Мавзуна мегуфт, ки “Ман ошиқи варзишам...”. Муаллифи барнома Лутфуллои Азиз ба ровии дигар бо номи Саёра нигоҳ карда гуфт, ки “Манзури Саёра аз ишқ дигар чиз буд” ва хандид. Саёра низ посух дод, ки “Дар ин масъала кори ту чӣ аст?”. Ҳам суол ва ҳам ҷавоб хеле нороҳаткунанда буд. Қариб дар ҳар барнома чунин суолгузори ба гуфтаи муаллиф “шӯх” мушоҳида мешуд, аммо дар аксари он меҳмонон ҷавоби шӯхиомез не, балки ҷиддӣ мегуфтанд ва тамошобинро ба андеша водор мекард. “Шӯхварз” бо сабаби ба кори дигар гузаштани муаллифаш баста шуд, аммо яке аз барномаҳои номуваффақи телевизиони мазкур дар жанри “ток-шоу” ба шумор мерафт.

Аслан зери фаҳмиши ток-шоу бисёриҳо барномаҳоро дар назар доранд, ки дар студия бо ҷамъи коршиносону нафарони оддӣ перомунӣ як мавзуи мушаххас баҳсу баррасӣ мешавад, аммо барномае, ки мавриди таҳлили хоса қарор додем, “Қавитан” дар жанри ток-шоу буда, бо шакли пешниҳод аз дигар шоубарномаҳо фарқ мекунад. Одатан, меҳмони асосии барнома аз ҳунармандон, сарояндагон, варзишгарон ва дигар нафарони муваффақ дар соҳаҳои гуногун мебошанд, ки бо иҷрои машқҳои мухталиф рӯзноманигор аз қору пайкор ва дигар масъалаҳо ба суолҳои худ посух мегирад. Ба ин шакл тамошобин ҳам аз фаъолияти меҳмони барнома огоҳ мешавад ва ҳам ҳаёти варзишии ӯро мебинад, ки то кадом андоза аслан ҳунармандону сарояндагони мо ба тамрини бадан шугл меварзанд. Барнома бо тарғиби чехраҳои намоён ва ҳаёти варзишии онҳо миёни тамошобинон тез маъруфият пайдо намуд ва дар жанри ток-шоу нисбат ба ду барномаи дигар “Майдони баҳс” ва “Шӯхварз” то андозае муваффақ шуд. Дар ин барнома нақши журналист бештар мушоҳида мешавад, зеро бо малакаву қардонии худ хатти суҳбату суолгузори ва андешаи меҳмони даъватшударо аксаран идора карда метавонад. «Нақши асосиро дар барнома баранда дорад. Асоси кори ӯ қобилияти қор бурдан бо омма аст. Вай бояд пеш аз ҳама дониши кофии сиёсиву фарҳангӣ, иҷтимоиву ҳуқуқӣ ва дар бораи мавзуи интихобкардаш маълумоти муфассал дошта бошад» [14, с. 22-26].

Баранда ӯ шоумен дар ток-шоу бояд нафари фаъол бо донишу ҷаҳонбинии фарроҳ бошад, зеро маҳз фаъоли ӯ ва аз мавзуи интихобкардаш ба қулӣ огоҳӣ доштани боиси қобилияти барнома ва маъруфият пайдо кардани мегардад. Мутолиаи беохир, ки хоси рӯзноманигорон аст, метавонад барои тақвияти ҷаҳонбинӣ ва захираи фонди луғавии онҳо кумак кунад. Шоумен аслан бояд шахсе бошад, ки қобилияти хуби идоракунии афкорро

дошта, уфукҳои мавзӯӣ ва фарогири ҳар масъаларо донад. Дар ин сурат метавон ток-шоуи хуб омода кард.

Дар баъзе барномаҳои “Қавитан” журналист бо сабаби камфаъл будани меҳмон зиёд сухан мекунад, аммо дар барномаҳои алоҳида, ки шахсони хеле сухандону нуктасанҷ даъват мешаванд, нақши журналист дуҷумдараҷа мегардад, зеро лаҷоми суҳбатро ба меҳмон мегузарад. Рӯзноманигор ғайр аз додани ду се суоли умумӣ дигар аксаран ба иҷрои машқ мепардозад. Новобаста ба ин, дар барнома услубҳое, ки муҳаққиқон барои ток-шоу муаян кардаанд то ҳаде истифода мешавад. Масалан:

-масъала бо далелҳои мушаххас, дар мисоли ҳаёти нафарони аниқ баррасӣ ва ҳал мешавад;

-барнома сохт ва таркиби ҷиддӣ дорад;

-баъзе қисматҳои маъноӣ ҷудо ҳастанд;

-коркарди сценария ҳатмист:оғоз, ташаккул, авҷи аъло, ҷамъбаст;

-хулосаи зарурӣ; [10, с. 186].

Барномаи «Қавитан» маводи хуби телевизионӣ ба шумор рафта, тамошобини худро дорад.

Аз фаъолияти телевизиони «Варзиш» дар соли 2024-ум 8 сол сипарӣ мешавад, аммо дар ин муддат ин шабака тавонист барномаҳои аз ҷиҳати эҷодӣ ва техникӣ пешрафтаре манзури бинанда гардонад. “Варзиш” аз ҷумлаи аввалин телевизионе гардид, ки барномаҳояшро бо сифати баланди HD омода намуда, бо банду бастӣ фарқкунанда ва инъикоси саривақтии воқеаҳои варзишӣ аз шабакаҳои дигар фарқ кунад. Аз рӯзҳои нахустини таъсис ба моҳвора пайваст шуд, ки ин талабот ва масъулияти кормандонро дучанд мегардонад.

Омили дигари рушд ёфтани ин телевизион ба кор ҷалб кардани ҷавонони болаёқату нигоҳи замонавидошта маҳсуб меёбад. Ошкоро, ҷасурона ва бодалел дар паҳши мустақим баромад намудани онҳо гуфтаҳои болоро собит мекунад.

Таъсири ВЭА, хусусан телевизион нисбат ба матбуот мубрамтар мешавад ва мардум низ барои гирифтани ахбори дасти аввал ба телевизион муроҷиат мекунанд. Дар ин маврид андешаи профессор И. Усмонов бамаврид аст: «Дар тамоми ҷаҳон телевизионро чун воситаи тавоноии тарғибгариву ташвиқотӣ, инъикоскунандаи тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа, эҳсосоти иҷтимоӣ, дарки олам, раҳнамои инсон ба ҷаҳони илму маърифат, кайфияти меҳнату фароғат ва эҷодсозии ҷомеаи солим хуб мешиносанд» [11, с. 27]. Ҷои дигар муҳаққиқ перомуни хусусияти кори телевизион чунин қайд кардаанд: «Телевизион нисбати воситаҳои ахбори ташвиқотӣ - матбуот, радио, синамо хусусиятҳои ба худ хос дорад. Вай ҳар лаҳза вориди ҳар хонадон мегардад. Мардумро дар лаҳзаҳои кӯтоҳ ба воқеоти муҳимми кишвару олам ошно месозад, ба таври фаврӣ мустақиман аз рӯйдодҳои мубрами рӯз иттило медеҳад».

Метавон гуфт, ки телевизион ба қисми асосии зиндагии қавму миллатҳо ворид шудааст ва бидуни он ҳаёти одамон мушкил хоҳад буд. Ба иқрори муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев “шакли ҳастии телевизион барнома (намоиш) аст” [12, с. 8]. Аз суханони муҳаққиқ метавон хулоса кард, ки агар ҳастии телевизион аз барнома иборат бошад, пас барномасозон бояд маҳорати баланди офариниши онро мувофиқ ба завқи тамошобин ва талаботи замон дошта бошанд, аммо набояд фаромӯш кард, дар барномае, ки рӯзноманигор омода мекунад, матн ва ироаи он низ нақши муҳим дораду таъсиргузор аст. Инчӯ албатта, нақши журналист ва дониши ӯ дар навиштани матн муҳим аст, зеро тамошобин ба навори бидуни матн баҳо намедихад, балки суханони рӯзноманигор уро ба андеша водор хоҳад кард.

Барномаҳои телевизиони “Варзиш” аз ҷиҳати банду баст ва шакли эҷоду пешниҳод аз ҳамдигар фарқ дошта бошад ҳам, аммо мақсад як аст - тарғиби варзиш ва тарзи ҳаёти солим. Шуруъ аз барномаи субҳгоҳии “Хабар” то шарҳи нимашабаии бозиҳои футбол, ки ҳамаи он ба тарзи гуногун ва бо истифодаи жанрҳои таҳлилий, хабарӣ ва публицистӣ пешниҳоди тамошобинон мегардад, ҳаёти солимро таблиғ мекунанд. Имрӯз ба барномаҳои варзиш тавачҷуҳ бештар гардидааст.

Бинобар ин, кормандони телевизиони мазкур кушиш мекунад барномаҳои гуногун ва гузоришҳои мустақим таҳия намуда, ба ин васила аудиторияи худро қонеъ намоянд.

Ба қатори чунин барномаҳо метавон “Еврогол”, “Сулолаи паҳлавонӣ”, “Роҳи зафар”, “90 дақиқа”, “Иртибот”, “Дар шабакаҳои иҷтимоӣ”, “Қавитан”, “Вожаварз” ва ғайраро шомил кард, ки бо ҷолибияту ҳадафмандиашон маҳбуб гаштаанд. Муҳаққиқ Саидмуроди Хочазод қайд мекунад: «Барномаҳои наву тоза рӯҳияи замонаро ифода мекунанд» [13, с.152]. Ба андешаи муҳаққиқ метавон розӣ шуд, зеро аксари мардум барномаҳои телевизионро тамошо мекунанд ва ҳар сухане, ки журналист мегӯяд таваҷҷуҳ мекунанд ва ҳатто баъзе барномаро мунтазир мешаванд, ки наشري навбатияшро бинанд. Яке аз чунин барнома, ки дар жанри ток шоу пешниҳод мешаваду хусусияти махсуси пахши худро дорад, “Қавитан” бо муаллифии Абдурабӣ Рабизода мебошад.

Мақсаду ҳадафи барномаи мазкур ба иқрори ҳуди муаллиф “тарғиби варзиш ва тарзи ҳаёти солим” аст. Мавриди зикр аст, ки дар телевизионҳои кишвар вобаста ба жанри ток-шоу барномаҳо дар мавзӯҳои мухталиф пешниҳод мешавад, аммо аксаран ба талаботи ин жанр ҷавобгӯ нестанд. Ба хусус дар журналистикаи варзишӣ аз ин жанр камтар кор мегиранд. Муаллифони китоби “Ток-шоу дар телевизиони Тоҷикистон” Гавҳари Абдуллобек ва Хушбахти Бекзод бар ин назаранд: “Ток – шоу, ки онро шоубарнома низ меноманд, асосан ба масъалаҳои мубраму баҳсноки рӯз, мавзӯҳои иҷтимоиву сиёсӣ, фарҳангӣ, бозиҳои гуногуни телевизионӣ дахл мекунад ва диққати бинандаҳои бештареро ба худ ҷалб менамояд” [14, с. 27].

Воқеан, хусусияти асосии ток-шоу изҳори мулоҳиза ба шумор рафта, аз барандаи он маҳорати баланди пешбурди барнома, дониши васеъ ва луқмапартоиву шӯҳӣ, суолу ҷавоби зуду мушаххас ва маҳорати хунармандиро тақозо мекунад. Аз ҷониби дигар, интиҳоби меҳмон низ ба ҷолибияту тамошобоб шудани ток-шоу ва тамоми барномаҳои дигар новобаста ба он, ки дар асоси кадом жанр омода мешавад, хеле муҳим аст, зеро меҳмони хушсухану донишдор зеби барнома шуда метавонад. Баъзе муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки ток-шоу ба тақдирӣ инсонҳои алоҳида сару кор дорад. Тақдирсозии ток-шоу бештар аз паҳлуи мусбат сурат гирифта, зиндагиву мушкilotи печидаву ҳайратбахши як нафар дар маркази ток-шоу қарор мегирад. Ба таърифи пажӯҳишгарони жанрҳои публитсистика: «Ток-шоу» баҳс аст, ток шоу матраҳи масоилҳои доғи рӯз аст, ток-шоу фароғат аст, ки ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳамзамон, омӯзишӣ низ дорад» [15, с. 76].

Шоубарномаи “Қавитан” бо хусусиятҳои фарқкунандаи худ яке аз барномаҳои муваффақи телевизиони “Варзиш” дар жанри мазкур ба шумор меравад. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи барнома дар он аст, ки журналист-шоумен кӯшиш мекунад ба меҳмонҳои даъваткардааш хислату ҳуво гуфторашро мутобиқ кунад. Агар ҳаҷвнигор аст, пас барнома бо ягон ҳазл оғоз мешавад ва агар хунарманд бошад, бо ёдоварӣ аз лаҳзаҳои филме, ки ҳамон хунарманд нақш офаридааст. Журналист бо ин роҳ меҳроҳад нишон бидиҳад, ки дар бораи фаъолияти қаҳармонаш маълумоти кофӣ дорад.

Ба андешаи муҳаққиқон Давронов Д. ва Раҳмонова Ҷ., дар ҳошияи фаъолияти шоумен чанд хунари дигар илова мешавад: «Ровӣ–журналист бояд донишҳои сиёсиву ҳуқуқӣ, фалсафию психологӣ ва журналистию актёрӣ дошта бошад» [20, 156]. Шоуменро аксар муҳаққиқон чун корманди театр ва кино (актёр) мешиносанд ва аз ин ҷиҳат омодагиву намои зебои зоҳирии ӯро дар сахнаи телевизион муҳим арзёбӣ мекунанд.

«Қавитан» дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои зӯр, бақувват ва тани солимдошта меояд. Шоу-барномаи варзишии «Қавитан» сабқати санҷиши устувории бадани чехраҳои шинохтаи ҷумҳуриро инъикос менамояд. Охири соли 2019-ум ба эфир баромада, аввалин иштирокчии он ровии радиои «Ватан» Субҳон Ҷалилов буд.

«Қавитан» ягона шоу барномаи варзишиест, ки ҳам ҳазлу шухӣ ва ҳам суолу ҷавоб аз рӯзгору фаъолияти варзишии чехраҳо ва паҳлуҳои дигари ҳаёти ононро дар бар мегирад. Метавон гуфт, ҳоло ягона барномаи варзишиест, ки ба худ қолаби жанри ток-шоуро гирифтааст. «Мақсад аз таҳияи барнома, пеш аз ҳама, тарғиби тарзи ҳаёти солим миёни

чомеъа бахусус чавонону наврасон мебошад. Ҳамзамон санчиши устувори бадани чехраҳои шинохтаи ҷумҳуриро имтиҳон карда аз дунёи варзиши онҳо огоҳ шудан аст» [16].

Рабизода Абдурабӣ, масъули шоу-барномаи «Қавитан» хатмкардаи факултаи муносибатҳои байналхалқии ДМТ буда, ҳамзамон устои варзиши ҶТ аз намуди муҳорибаҳои тан ба тан мебошад. Ровӣ бо меҳмонони даъватшуда дар асоси тамрин ва иҷрои чанд машқи бадан ба суҳбат мепардозад ва ба ин минвол, аз қору фаолияти онҳо ба тамошобинон маълумот медиҳад ҳамзамон аз муҳимияти варзиш, ки қудрати ивази зиндагиро дорад, маслиҳатҳои муфид барои солимии бадан, инчунин барои болида намудани рӯи инсон ҳаҷву ханда низ дар барнома инъикос мегардад.

Хусусияти дигари барнома дар он аст, ки рӯзноманигор аз шакли баргузори тамринҳо огоҳ аст ва аввал худаи иҷро намуда, нишон медиҳад, баъд меҳмон онро иҷро мекунад. Ровӣ барнома новобаста ба он, ки рӯзноманигори ҳирфавӣ нест, дорои истеъдоди хуби барандагӣ буда, дар суҳбат бо меҳмононаш худро хеле озод ҳис мекунад. Ин бурди асосии рӯзноманигор дар барнома ба шумор меравад, зеро ҳангоми суҳбат меҳмон низ худро озод ҳис карда, меҳонад фаротар аз ҷаҳорҷубаи муаяни суҳбат сухан гӯяд.

Агар ба танзими барномаи мазкур назар кунем, пас истифодаи эффектҳои гуногуну мусиқӣ, гузоштани садои ханда ҳангоми ҳазлу шуҳии баъзе меҳмонон барномаро ҷолибтар мекунад тамошобинро хаста шудан намегузорад. Наворбардорон низ дар навбати худ дар сабти барномаи ток-шоу нақши хоса доранд, зеро ҳарчанд вазифаашон ба навор гирифтани аст, вале пайдо кардани кадри лозима ҳангоми суҳбат қори осон нест, камтарин табассум ва ё ҳолати дигар метавонад бинандаро ҷалб кунад. Декоратсия низ дар пешниҳоди барнома омили муҳим ба шумор меравад, аммо дар барномаи варзиши «Қавитан» аз он анкариб истифода намешавад, зеро барнома дар толори варзиши сабт мешавад.

Барнома аз нигоҳи муҳтаво, банду баст, мазмуну мундариҷа, шаклу пешниҳод хеле ҷолиб бошад ҳам, вале аз нигоҳи мо, аз камбудиву норасоӣҳои оғӣ нест. Ҳангоми тамошои барномаи мазкур мушоҳида гардид, ки услуби баёни баранда гоҳе бо истифодаи гоҳ-гоҳ аз лаҳҷа сурат мегирад, махсусан ҳангоми ҳазлу шӯҳӣ бо меҳмони барнома. Иштибоҳҳои услубӣ ва такрори бемавриди калимаҳои алоҳида низ дида мешавад. рӯзноманигор бояд қоидаҳои имлои забони тоҷикиро хуб риоя наояд. Аз истифодаи баъзе ҷумлаҳои содда ва калимаҳои мисол меорем: «Бинандагони гиромӣ, ин нигоҳи мо ба истилоҳ «фейс ту феис» мегӯянд, рӯ ба рӯ, варзишгарони ба истилоҳ «профессиональный» чӣ қор мекунад?» мурочиат мекунад ба меҳмонаш. Меҳмонаш мегӯяд, ки «вақте одамда зур омад, ҳар қор мекунад», «чӣ доред дар ин сеткаи, ки овардед?», «оста, оста саросема нашавед». Ин ибораҳои ровӣ дар рафти барнома бо ҳунарманд Ҷамшеди Ҳолим истифода бурд [17].

Ҳамзамон, дар рафти ҳамаи барнома баранда хеле зиёд аз калимаҳои такрорӣ, ки гӯшхарош ҳастанд истифода мебард, мисли «масалан, шуд, аҳсант, офарин, хуб». Албатта, ровӣ калимаҳои «аҳсант ва офарин» - ро бо мақсади руҳбаланд намудани меҳмон талаффуз мекард, аммо борҳо такрори он дилбазанд мешавад. Инчунин, дар рафти барнома ровӣ шаш суоли умумӣ медиҳад, «яъне», «мақсади ман» зиёд истифода мешавад. Барои мисол «Як саволи дигар, ҳозир, ҳозир дар замони ҷаҳонишавӣ глобализатсия, тамоми нақшаву системаҳо ба ҳам пайванданд, ҳозир масалан чавонони мо бисёртар ҳам реп, ҳам масалан сурудҳои замонавӣ, манзури ман, суоли ман дар чӣ буд, ки масалан ҳозир ғайр аз ана ҳама тачҳизотҳои, ки шумо мебинед, замонавӣ барои бадансозӣ аст, боз ҳастанд масалан, варзиши якҷаҳонии шарқӣ, муҳорибаҳои тан ба тан, масалан, дар рӯ ба рӯи шумо ягон кас мебиёяд ҳамаинҳел, масалан тела мекунад, чӣ хел худатонро муҳофизат мекунед?». Дар як суоли ровӣ ҷаҳор маротиба калимаи «ҳозир» ва шаш маротибаи дигар «масалан» истифода шуд. Дар ҳоле, ки ин суолро метавон ба тарзи муҳтасар ва фаҳмотар пешниҳод кард, зеро ӯ доништан меҳонад, ки ҳангоми ҳамла ба Ҷамшеди Ҳолим ҳунарманд худро чӣ тавр муҳофизат мекунад?

Суҳбати рӯзноманигор Абдурабӣ Рабизода бо Ҷамшеди Ҳолим нашри 50-уми барнома буд, яъне то ин дам ровӣ тавонист то андозае рафтору гуфторашро дар эфир тағйир диҳад. Инро бо барномаҳои нахустинаш метавон қиёс кард, зеро дар ин муддат дар банду

басти барнома чанд дигаргунӣ ба вучуд омадааст. Барои мисол, нахустбарнома чунин оғоз шуда буд. Дар навор Субҳон Чалилов ҳангоми суҳбаташ дар радиои «Ватан» нишон дода мешавад ва вақти хайрухуш телефонаш занг мезанад. Ровии барномаи «Қавитан» худро муаррифӣ мекунад ва аз Субҳон Чалилов хоҳиш менамояд, ки дар нахустин барнома ӯ меҳмон бошад ва фардо ба маркази тамрини бадан «ПроФит» ояд. Инҷо маълум аст, ки рӯзноманигор бо роҳбарияти маркази тамрин шартномаи ҳамкорӣ дорад ва онро ба шакли гуногун бояд таълиф кунад. Феврари соли 2019-ум меҳмон ва ровӣ дар назди маркази тамрини бадан вомехӯранд ва дохили он шуда, барнома оғоз мешавад. Меҳмоне, ки дар нахустин барнома даъват карданд, бо ровӣ ҷойи худро иваз намуд – шуруъ аз гуфтани дуруд, меҳмон лаҷоми суханро ба дасти худ гирифт ва ҳатто аз ровии барнома суол мекард, ки «Абдурабӣ, мумкин аст, ки дар оғози тамрин дар берун бидазем? Вазро дар чанд муддат метавон кам кард?» Ва чанд суолу маслиҳату қиссаҳои дигар мегуфту хомӯшии рӯзноманигорро пур мекард. Баъди иҷрои ду навъи тамрин ровӣ иброз кард, ки «ҳоло ба машқи нав шуруъ мекунем», аммо меҳмон хеле хаста буд, инро пайҳас накард ва ё аҳамият надод. Меҳмони барнома гуфт, ки «Мо фақат тамрин мекунем, биед каме нишинем, суолу ҷавоб кунем, нафасро рост намоем, баъд давом медиҳем». Дар ин барнома аз ҷониби ровӣ танҳо иҷрои тамринҳои гуногун буд ва ду-се суоли умумӣ дигар лаҷоми барнома дар дасти Субҳон Чалилов қарор дошт. Ба бинандагон мурочиат мекард, тавсияҳо медод ва тарзи ҳаёти солим ва варзишро нисбат ба ровӣ хубтару беҳтар тарғиб мекарду бо забони адабии гуфтугуи суфтатар суҳбат менамуд. Албатта, ин камбудии рӯзноманигорро набояд мавриди интиқоди шадид қарор дод, зеро меҳмон аз нозуқиҳои журналистика оғаҳ буд аз ин сабаб, суҳбат барояш роҳат мебаромад.

Метавон хулоса кард, ки шоу-барномаи варзишии «Қавитан» дар баробари тарғиби тарзи ҳаёти солим ва варзиш, тариқи нафарони шинохтаи кишвар, дар тақвият бахшидани маънавиёти бинанда, рушди камолоти фарҳангӣ ва заковати инсонӣ низ таъсиргузор аст ва бо ҳамин хусусиятҳо ба дили тамошобинон роҳ ёфтааст. Чунин барномаҳо дар жанри ток-шоу ҳамеша сербинанда ҳастанд ва бояд мунтазам дар телевизион паҳш карда шаванд.

Адабиёт:

1. Азизов, Ф. Уфуқҳои эҷод дар жанри ток-шоу / Ф. Азизов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – №1 (319) – С. 274-280.
2. Азизов, Ф. Баъзе қолабҳои жанрии ток-шоу / Ф. Азизов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – №1 (84). – С. 175-180.
3. Гулов С., Ҷумъаев М. Муқаддимаи журналистика. Дастури таълимӣ-Душанбе: Мега-принт, 2016. – 176 с.
4. Давронов Д, Раҳмонова Ҷ. Ҷаҳони муосир: мавқеи садо ва симо. – Душанбе, 2012. – 156 с
5. Муродов, М. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2011. – 146 с.
6. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. Бахши дуввум бо тағйири иловаҳо. – Душанбе, 2010. – 112 с.
7. Сафарова М. Таъсири телевизион ба афкори омма. – Душанбе, 2018. – 174 с.
8. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2005. – 96 с.
9. Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика. – Душанбе, 2009. – 140 с.
10. Умарова Г., Бекзод Х. Ток-шоу дар телевизиони Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – 250 с.
11. Телевизионная журналистика: Учебник. 4-е издание //Редколлегия: Г.В.Кузнецов, В.Л.Цвик, А.Я.Юровский.–М.: Изд-во МГУ, 2002.–304 с.
12. Хамидиён И., Абдурахим Б. Содержательное и жанровое многообразие на таджикском телевидении. –Душанбе, 2018. – 256 с.

13. Хочазод С. Махсусияти жанрҳои радиои Тоҷикистон/ С. Хочазод. - Душанбе: Шучоён, 2010. – 19 с.
14. Ҳамидов И. Мақола: аз назария ба амалия. – Душанбе, 2008. – 108 с.
15. Ҳучаста А. Мусоҳиба (равишҳо ва усулҳо). – Машҳад, 2001. – 18 с.
16. Чумъа Қ. Жанрҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2003. – 82 с.
17. Шоев М., Гулов С. Телевизион ва имкониятҳои он // Дар моварои сухан (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2005. – 95 с.
18. Эшматов З. Таърих ва ташаккули ТВТ // Дар моварои сухан (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2005. – 95 с.
19. Эшматов З. Журналистикаи варзишӣ дар телевизион: муаммо ва пешомадҳо // Воситаҳои электрони ахбор ва ормонҳои миллӣ. – Душанбе, 2015. – 126 с.

Сарчашма:

1. Барномаи «Қавитан» // Телевизиони «Варзиш». 2019-2022
2. Барномаи «Қавитан» // Телевизиони “Варзиш”, 2021. 5 ноябр.
3. Барномаи «Қавитан» // Телевизиони «Варзиш». 2022. 20 феврал
4. Барномаи «Шӯхварз» // Телевизиони «Варзиш». 2020. 8 март
5. Барномаи «Майдони баҳс» // Телевизиони «Варзиш». 2019. 2 июн
6. Барномаи «Майдони баҳс» // Телевизиони «Варзиш». 2019. 6 июн
7. Барномаи “Шӯхварз” //ТВ “Варзиш”. 2019. 22 июн
8. Сухбат бо Рабизода Абдурабӣ аз 28.03.2022
9. Сухбат бо Сухробшоҳи Фаррухшоҳ аз 02.08.2022
10. <http://varzishtv.tj/o-kanale/>

ТАҲЛИЛИ МУНДАРИЧАВӢ ВА МАВЗУӢЮ ЖАНРИИ ТОК-ШОУИ «ҚАВИТАН» ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «ВАРЗИШ»

Дар мақола ҳадаф, вазифа ва вижагиҳои ин барномаи варзишӣ-фароғатӣ, ки дар миёни тамошобинони телевизион маҳбубияти зиёд дорад, баррасӣ мешавад. Барномаи “Қавитан” дар тарбияи варзишии одамони синну соли гуногун нигаронида шуда, миёни бинанда мавқеи шоиста касб кардааст. Дар мақола хусусиятҳои жанрии журналистикаи телевизион таҳлил карда м. Маводи мақола мувофиқи мантиқи дохилӣ пешниҳод шуда, муаллиф камбудии барномаи мазкурро низ ошкоро ва асоснок кардааст. Махсусан, гуфта мешавад, ки аз ҷониби муҳаррирони барнома дар талаффуз ва шеваи пешниҳоди барнома ғалатҳо роҳ дода мешаванд.

Калидвожаҳо: Телевизиони «Варзиш», «Қавитан», ток-шоу, барнома, жанр, шабакаи варзишӣ ва фароғатӣ, мундариҷа, хусусият, таҳлил.

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ, ТЕМАТИЧЕСКИЙ И ЖАНРОВЫЙ АНАЛИЗ ТОК-ШОУ “КАВИТАН” НА ТЕЛЕВИДЕНИИ “ВАРЗИШ”

В статье рассмотрены цели, задачи и особенности данной спортивно–развлекательной передачи, которая пользуется большой популярностью среди телезрителей. Яркая и красочная программа, вещания которой осуществляется в вечернее время, направлена особенно на спортивное воспитание людей самых разных возрастов. В статье проанализированы жанровые особенности телевизионной журналистики. Материал статьи изложен с соблюдением внутренней логики. Автором выявлены и обоснованы недостатки, которые встречаются в передаче. В частности, ошибки допущенные ведущими передачи, как в плане произношения, так и нарушения стиля ведения передачи.

Ключевые слова: ТВ «Варзиш», «Қавитан», ток-шоу, передача, жанр, спортивно-развлекательный канал, контент, особенности, анализ.

INFORMATIVE, THEMATIC AND GENRE ANALYSIS OF THE «KAVITAN» TALK-SHOW ON «VARZISH» TELEVISION

The article discusses the goals, objectives and features of this sports and entertainment program, which is very popular among viewers. The bright and colorful program, which is broadcast in the evening, is aimed especially at the sports education of people of all ages. The article analyzes the genre features of television journalism. The material of the article is presented in compliance with the internal logic. The author identifies and justifies the shortcomings that occur in the transfer. In particular, mistakes were made by the presenters of the program, both in terms of pronunciation and violations of the style of conducting the program.

Keywords: TV "Varzish", "Kavitan", talk-show, program, genre, sports and entertainment channel, content, features, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носиров Исфандиёр Нёматуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17, E-mail: Isfand.90@mail.ru Тел.: (+992) 919561016

Сведения об авторе: Носиров Исфандиёр Нёматуллоевич – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры телевидения и радиовещания. E-mail: Isfand.90@mail.ru. Телефон: +992 919561016.

Information about the author: Nosirov Isfandiyyor Nematulloevicn – Tajik national University, candidate of the Department of Television and Radio Broadcasting. Email: Isfand.90@mail.ru. Phone: +992 919561016.

ТДУ:81'373.43 (075.8)

ТКТ:81+81.2 (2-точ)

Я- 44

БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ ПАЙДО ШУДАНИ НЕОЛОГИЗМҶО ДАР ЗАБОНҶОИ РУСӢ ВА ТОҶИӢ

Якубова С.Қ., унвонҷӯи

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бо рушди ҷомеа, фарҳанг, эҷоди техника, технологияҳои нав ва ташаккули тасаввуроти нав дар бораи ҷаҳон, ашӯ ва мафҳумҳои нав пайдо мешаванд, ки ифодаро бо калимаҳо тақозо мекунанд. Дар ин маврид вожаҳои ба вучуд меоянд, ки дар қиёс бо вожаҳои ошно, зуд-зуд истифодашаванда ё вожаҳои хеле кӯҳна, ки ашӯ ё падидаҳои қадимино номбар мекунанд, мазмуни тозаи нав доранд. Ҷунин калимаҳои навро неологизмҳо меноманд.

Захираи луғат ба ҳама дигаргунӣ, ки дар ҳаёти одамон ба амал меоянд, хеле ҳассос муносибат карда, дастовардҳои навтарини тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро инъикос мекунанд. Зарурати ҷамъ кардан, омӯختан ва тавсиф кардани воҳидҳои нави луғавӣ дар забони русӣ ҳеҷ гоҳ шубҳаангез набуд, аммо на дар асри 19 ва на дар нимаи аввали асри 20 дар илми забоншиносӣ барои омӯзиши навоариҳо дар лексика ҷои махсусе надошт (ҳарчанд худ истилоҳи «неологизм» ҳанӯз дар асри 18 маълум буд). Танҳо дар нимаи дууми асри 20 ворид шудани калимаҳои нав ва зарурати тавсифи онҳо боиси ба вучуд омадани як бахши махсуси лексикология - неология – илм дар бораи калимаҳои нави ифодакунандаи предмет ва мафҳумҳои нав гардид, ки ба таркиби луғавии фаъоли забон дохил шудааст [6, с. 2].

Неологизм - калима, маънои калима ё ибораест, ки ба наздикӣ дар забон пайдо шудааст (нав ташаккулёфта, қаблан вучуд надошта) ва неология неологизмҳоро меомӯзад.

Тароват ва ғайриоддӣ будани ин гуна калима, ибора ё шакли нутқро истифодабарандагон ва забоншиносон баръало эҳсос мекунанд. Ин истилоҳ дар таърихи забон барои ғайрӣ шудани тавсифи лексикаи луғавӣ дар давраҳои муайяни таърихӣ истифода

мешавад - масалан, дар бораи неологизмҳои замони Пётри Кабир, неологизмҳои шахсиятҳои фарҳангии алоҳида (М.В. Ломоносов, Н.М. Карамзин ва мактаби ӯ) сухан рондан мумкин аст), неологизмҳои давраи Чанги Бузурги Ватанӣ, таъсири ин неологизмҳо ва мавқеи истифодабарии онҳо дар забони халқҳои собиқ Иттиҳоди шуравӣ ва неологизмҳои давраи ҳозира ва ғ.

Ҳамасола дар забонҳои пешрафта даҳҳо ҳазор неологизмҳо пайдо мешаванд. Аксари онҳо умри кӯтоҳ доранд, вале баъзеашон дар забон муддати тулонӣ собит шуда, на танҳо ба матои рӯзмарраи он дохил мешаванд, балки як чӯзӣ ҷудонашавандаи забону адабиёти ин миллатҳо низ мегарданд. [2, с. 226].

Аз рӯи сарчашмаи пайдоишашон неологизмҳо чунин таксим мешаванд: умумӣ (навташаккул), муаллифӣ, фардӣ-услубӣ. Аз рӯи мақсад: нишон додани объектҳо, ҳодисаҳо ва мафҳумҳои қаблан вучуддошта: масалан, дар баробари воқеиятҳои мувофиқ калимаҳои «стансияи электрикӣ» ё «космонавт», «барномасозӣ», «НТР» пайдо шуданд. Ба вучуд омадани неологизмҳои умумии забоншиносӣ одатан маҳз бо таъйини воқеияти нав алоқаманд аст; ҳамчун номҳои хоси объектҳои навтаъсис (масалан, «KFC», «Кодак»); барои тавсифи мухтасартар ё ифоданоктар; ба таъсири бадеӣ (шеърӣ) ноил шуданд. [9, с. 11].

Неологизмҳо бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд:

1. Вожасозӣ аз морфемаҳои дар забон мавҷудбуда аз рӯи амсилаҳои маълум (одатан маҳсулноқӣ), яъне аз рӯи амсилаи вожаҳои дар забон мавҷудбуда сохта шудани калимаҳои нав, масалан: «сабзабон» (Н.В. Гоголь), «халқ», «каста-болга» (В.В. Маяковский) ва ғайра;

2. Ҳосилшавии маъноӣ - дар калимаи мавҷуда инкишоф ёфтани маънои нав, дуумдараҷа дар асоси шабеҳии падидаи нав таъйиншуда бо падидаи аллақай маълум;

3. Ворид шудан гирифтани аз забонҳои дигар.

Неологизм як ҳалқай силсилаи шаклҳои нави забонӣ- «калимаҳои эҳтимолӣ - окказионализм - неологизм» буда, бо забон пурра азхуд карда шуда, аз неологизмҳо баромада, ба калимаҳои асосии захираи асосии забон табдил меёбанд.

Ташаккули калимаҳои нав яке аз равандҳои тезу тунди забоншиносии ҳозира мебошад. Мо дар ҷаҳони тағйирёбанда зиндагӣ мекунем. Дар ҷаҳоне, ки баъзе воқеиятҳо пайдо мешаванд, нопадид мешаванд ва сипас дубора ба амал меоянд. Албатта, ин воқеиятҳо дар ниҳоят номи луғавии худро мегиранд. Даҳсолаҳои охир барои соҳаи забоншиносӣ, махсусан аз ҷиҳати вориди неологизмҳо пурғановат буд, зеро соҳти давлатии кишварҳо тағйир ёфт, сарҳадҳо кушода шуданд (ва ин барои воридшавии луғати нав заминаи мусоид аст), инкилоби компютерӣ ба амал омад, технологияҳои телекоммуникатсионӣ инкишоф ёфтанд ва ғайра [11, с. 24].

Дар ин раванд воқеиятҳои нав фаъолон пайдо шуданд, ки баъдан номи худро гирифтанд. Бисёре аз онҳо дар забони меъёр устувор гашта, аз неологизм будан маҳрум шуданд.

Аксарияти неологизмҳо бо инкишофи илм, техника, маданият, иқтисодиёт ва муносибатҳои истеҳсолӣ алоқаманданд ва ин вожаҳо дар забони гуфтугӯи ҳамаҷуза мустақкам ҷой гирифта, навоариҳои худро гум мекунанд ва ба таркиби луғати фаъол дохил мешаванд. Масалан, дар солҳои 50-70-ум асри гузашта миқдори зиёди истилоҳҳои марбут ба инкишофи кайҳоннавардӣ пайдо шуданд: космонавт, космодром, космовизион, телеметрия, киштии фалакпаймо ва ғайра. Аксари ин вожаҳо ба далели мувоҷеҳу зарурӣ будани худ хеле зуд мавриди истифода қарор гирифтанд ва ба луғати фаъол ворид шуданд. [3, с. 87].

Даҳсолаи охири асри 21 низ барои ташаккули калимаҳои нав хеле мусоид буда, дар ин давра неологизмҳои самтҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва компютерӣ пайдо шуданд. Ин, пеш аз ҳама, ба таҷдиди сохтор ва рушди технологияи компютерӣ, инчунин фурупошии пардаи оҳанӣ вобаста аст.

Масалан, дар луғати иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва технология вожаҳои нав ба мисли ВАО, муассиса, PR, ланч, оффшорӣ, брокерӣ, гиперинфлятсия, лизинг, фьючерс, брокер, риэлтор, сервер, антивирус, аниматсия, диски саҳт ва ғайра пайдо шудаанд.

Илова бар ин, калимаҳое, ки дигар дар истифодаи умумӣ набуданд, дубора ба корбарӣ баргаштанд. Чун қоида, онҳо назар ба пештара маъноӣ каме дигар (баъзан тамоман дигар) пайдо мекунанд. Ин падида пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки баъзе воқеиятҳо ба ҳаёти мо баргаштанд. Инчунин, бисёр калимаҳои муосир маъноӣ иловагӣ мегиранд ва ба ин васила неологизмҳо (семантикӣ) мешаванд. Пас, сабабҳои асосии пайдоиши неологизмҳо пайдоиши воқеият ё падидаҳои нав мебошад.

Калима то даме ки тару тоза аст, неологизм аст. Ҳамин тавр, дар як давра калимаи «космодром» неологизм буд. Ҳоло ин калима ба таркиби луғавии забони ҳозираи рус, инчунин баъзе забонҳои дигар дохил шудааст. Ва ин дар навбати худ аз он бармеояд, ки агар мафҳум мувофиқ бошад ва калимае, ки онро номбар мекунад, бо калимаҳои дигар хуб алоқаманд бошад, пас ин вожа ба зудӣ аз неологизм буданаш дур мегардад. Аммо, агар мо ба таснифи калимаҳои нав амиқтар равем, дар байни неологизмҳои лингвистӣ фарқкунанда мебошанд:

Ба неологизмҳои лексикӣ он калимаҳое дохил мешаванд, ки аз рӯи моделҳои мавҷуд дар забон нав сохта шудаанд ё аз забонҳои дигар гирифта шудаанд. [1, с. 56].

Неологизмҳои семантикӣ вожаҳое мебошанд, ки қаблан маълуманд, ки дар партави тағйироти забоншиносии ахир маъноҳои нав пайдо кардаанд.

Неологизмҳои услубии муаллифӣ, фардӣ аз ҷониби нависандагон ва шоирон барои илова кардани тасвир ба матни бадеӣ эҷод карда мешаванд.

Окказионализмҳо (аз латинии оккасионис-«тасодуфӣ») неологизмҳои муаллифӣ мебошанд, ки аз рӯи моделҳои ғайриоддӣ сохта шуда, берун аз контексти мушаххас вучуд надоранд. [8, с. 23].

Неологизмҳои инфиродӣ гоҳ-гоҳ вазифаҳои синтаксисӣ доранд, ки аз вазифаҳои синтаксисии калимаҳо ё ибораҳои аз ҷиҳати услубӣ бетараф, ки асоси ташаккули онҳо буданд, фарқ мекунанд, ки ин моҳияти калимасозӣ гоҳ-гоҳ тавассути конверсия мебошад. Калима (ё ибора), ки гоҳ-гоҳ дар муҳити тамоман ғайриоддӣ ҷойгир мешавад, ба қонуниятҳои шаклӣ-сохтори эҷод ва истифодаи он муҳолиф аст. Дар натиҷаи чунин қорбасти инфиродии ғайриоддӣ, ифоданок ва маҷозии калимаи маъмулӣ дур шудан аз контекстҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ бошуурона ва муқарраршудаи истеъмоли он, аз алоқаҳои хоси луғавии калимаҳо бо дигар калимаҳо, ки бо қонунҳои омезиши маъноӣ феълӣ муайян шудаанд, ба амал меояд, ки хоси забони додашуда аст.» [5, с. 23].

Вобаста ба замони пайдоиш неологизмҳоро ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

Неологизмҳои гурӯҳи якум воқеиятҳо ва мафҳумҳоро номбар мекунанд, ки қаблан дар ҳаёти мардум вучуд надоштанд, масалан: **венчур** - ба маблағгузориҳои ғояҳои нави санҷидашуда, лоиҳаҳои хавфнок, эҳёгарон - пайравони ҳаракатҳои гуногуни псевдопатриотӣ, ки ба эҳёи Русия равона шудаанд, **грант** - шакли маблағгузориҳои иловагии таҳқиқоти илмӣ дар шакли дотатсияи муайян, **декоммунизатсия**, **де-советизм** - барҳам додан ё табдил додани советҳо ҳамчун органҳои ҳокимияти давлатӣ, инчунин **гамбургер**, **гигабайт** ва ғайра аз ин қабил неологизмҳо мебошанд.

Неологизмҳои гурӯҳи дуюм барои номбар кардани ҳодисаҳое, ки дар ҳаёти ҷамъият аллақай ба амал омадаанд, вале бо ин ё он сабаб, алалхусус характери идеологӣ номи худро нагирифтаанд, пайдо мешаванд ва зуд аз забон нест мешаванд. **ғайрисудӣ** - берун аз доираи муҳаббатҳои судӣ ҷойгиршуда; бе суд ва тафтиш гузаронда мешавад, **баргашта** шахсест, ки аз муҳочират ихтиёран ба Ватан бармегардад, **-бюрократизм- фармонфармой**.

Ба **гурӯҳи сеюм** неологизмҳое дохил мешаванд, ки воқеиятҳои дар ҳаёти воқеӣ вучуд надошта, вале пешгӯишуда, дар фантазияи имконпазирро, ки бо рушди минбаъдаи илму техника рафт доранд, ифода мекунанд, масалан: **киборг** – нимодам, ним робот, (космический корабль) кайҳонӣ - фалакпаймо, фалакпаймо, ядрой ва ғ.

Гурӯҳи **чоруми** неологизмҳо аз воҳидҳои луғавӣ иборат аст, ки калимаҳои якхеларо такрор мекунанд. Инҳо метавонанд синонимҳои мукамал (идеографӣ) бошанд, ки аз ҷиҳати маъно ва ранги услубӣ якхелаанд: соҳибхитӣ - давлатист, содиқ - хидматкор, мутавозин - андешаманд, тақдирсоз - таърихӣ.

Неологизмҳои забони калимаҳои мебошанд, ки ҳамчун номи ашё, падидаҳо, мафҳумҳои, ки ҳанӯз дар забон ном надоранд ва ё ҳамчун номҳои нави ашё ё мафҳумҳои мавҷуда пайдо мешаванд.

Неологизмҳои забони бо роҳҳои зерин ба вуҷуд меоянд:

1) дар забон калимаи нав, воҳиди луғавии нав пайдо мешавад. Он тавассути воридшавӣ аз дигар забон ва ё дар ҳолатҳои зарурӣ пайдо мешавад. Мисол: **маркет, устав, форма, фотошоп;**

2) калимаи дар забон мавҷудбуда маънои нав пайдо мекунад. Мисол: чойник - «омехтаи маҳлул дар чизе», штрих - «ислоҳи матн», стадия - «марҳилаи гуфтушунӣ», пиратка - «беичозатнома» [6, с. 253-276]

Дар оянда ин маъно метавонад аз ҳам ҷудо шуда, калимаи омоними нав ба вуҷуд оварад. Агар предмет, мафҳум, падидае, ки неологизм ном дорад, зуд беаҳаммиятӣ пайдо кунад, он шояд натавонад, ки калимаи маъмулӣ шавад ва ин вожа дарҳол ба таркиби луғавии ғайрифайол даромада, историзм шавад. Ин ҳолат ба бисёр неологизмҳои дар давраи НТР (инкилоби илмӣ-техникӣ) ва солҳои аввали бозсозӣ ба вуҷуд омада буд, мисол: кооператор, гека, чекист, ваучер, коммуна ва ғ. [2, с. 6].

Неологизмҳои шевагӣ аз ҷониби мардуми маҳаллӣ дар нутқи ҳаррӯза истифода мешаванд ва барои бисёриҳо маълум ва оммафаҳм мешаванд. Агар мавҷудияти неологизми лингвистӣ асоснок бошад, ба зудӣ неологизм ба луғати файол дохил мешавад ва ҳамчун калимаи нав эътироф шуданро қатъ мекунад. Аммо пайдоиши калимаҳои нав, калимасозӣ дар дигар ҳолатҳо низ, масалан калимаҳои адабӣ баъзан дар вазъияти муоширати дӯстона, дар нутқи бачае, ки ҳанӯз забони адабиро ҳанӯз пурра азхуд накардааст, имконпазир аст. Агар шахси калонсол, шоир, нависанда барои ифодаи баён ё бозӣ қардан аз имкониятҳои гании калимасозии забон бошуурона истифода мекунад, кӯдак бошад, ин корро бешуурона мекунад. Натиҷаҳои чунин калимасозиро неологизмҳои инфиродӣ (контекстӣ, муаллифӣ) ё окказионализм меноманд. Мисол: мо дар асарҳои А.С. Пушкин калимаҳои **огончарова** (Гончарова), **кучелбекерно** (Кучелбекер), дар ашъори В.В. Маяковский **любёночек-ро** мебинем, ки окказионализм (контекстӣ, муаллифӣ) мебошанд.

Баъзан неологизмҳои муаллиф ба калимаҳои ҳақиқӣ табдил ёфта, ба забони адабӣ дохил мешаванд. Мисол: маятник, насос, аттракцион, бурҷ, шахта. [5, с. 1].

Ҷоизи қайд аст, ки дар забони русӣ низ теъдоди зиёди калимаҳои мавҷуданд, ки дар баробари ҳамчун калимаҳои иқтибосӣ истифода шудан, ҳамзамон неологизм ба шумор мераванд ва таркиби луғавии забони русиро пурра мекунад. Чунин вожаҳои тоҷикӣ низ мегӯянд, ки ба мавзӯҳои гуногун тааллуқ доранд. Ҳар қадом аз калимаҳои иқтибосии мазкур тарзу роҳҳои ба худ хоси истифода дошта, бо мақсадҳои гуногун ва муайян ба қор мераванд.

Калимаҳои иқтибосии тоҷикӣ ба доираи гурӯҳбандии луғавию маъноӣ фаро гирифта шуда, ба луғавию маъноӣ ҷудо қарда мешаванд. Қисми зиёди ин вожаҳо решаҳои ўзбекӣ, туркманӣ, қирғизӣ низ доранд, вале дар маҷмӯъ дар забони русӣ як ҳиссаи муштаракӣ таркиби луғавиро ташкил намуда, ифодагари предмет ва мафҳумҳои гуногунанд, зарурати ба гурӯҳҳои гуногуни мавзӯӣ ҷудо қардани онҳо ба миён меояд. Ба ин гурӯҳҳо калимаҳои шомил мешаванд, ки обурани милли-маҳаллӣ ва мазмуни сиёсӣ-иҷтимоӣ доранд.

Гурӯҳи аввал –вожаҳои тобиши милли-маҳаллидошта мебошанд, ки хусусиятҳои асосии моддӣ ва маишию маданияти хоси милли дошта, ифодагари анъанаҳо, урфу одат ва расму русуми халқоянд. Азбаски доираи ифодаи маъноӣ ин гурӯҳи калимаҳои иқтибосӣ фарох аст, онро дар навбати худ боз ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо қардан мувофиқи матлаб аст:

а) калимаҳои, ки лавозимот ва ашёи рӯзгорро ифода мекунанд: дастархан, курпача, палас, пиала, каса ва ғайра;

б) номи либосу пойафзол: джураб(ы), кауш, чапан (чопон), паранджи, чашмбанд, чакман (чекмень), чадра, тубетейка ва ғайра;

в) номи асбобҳои мусиқӣ: дойра, чанг, танбур, най, қарнай, сурнай, рубаб, тар, мақом, гиджак ва ғайра;

г) номи таомҳои миллӣ: нишалла, нават, шурпа, кебаб, халва, люля-манты, лагман, плов, дуг, шашлык, кулча, фатир, чепати, самбуса, курут ва ғайра;

д) номи солу моҳҳо, вақту айём, солшуморию тақвим: мосяц, сафар, мизон, хиджри, шамси, камари, сафар-ул-музаффар, каус, хут, хамал, абжад ва ғайра;

е) номҳои бино, иморат, манзилгоҳ, қисмҳои он, масолеҳи бинокорӣ: айван, балахана, чайхана, қарвансарай, сарай, базар, хауз ва ғайра;

ж) номи асбобҳои ороишӣ ва кайфияту маишати одамон: сурма, хна, нас, насавой, анаша, шербет ва ғ.;

з) номи рустаниҳо: алыча, кунжут, фисташка, хурма, чинара, исрык, ва ғ.;

и) номи маҳалҳои аҳолинишин: кишлак, маҳалля, рабат, хиябан, майдан (мейдан) ва ғ.;

к) номи ченаки андоза, пул, масоҳат: таньга, пуль, санг, фарсанг, танаб, чайрик, динар, пуд, ман, арчин, чакрим ва ғ.;

л) калимаҳои ки ба соҳаи кишоварзӣ марбутанд: хирман, гуза, гузапоя, джугара, маш, курак, амач, яҳоб, канал, дехканин, баклажан, джуда, кетмень, кашка;

м) номи ҳайвонот ва парандаҳо: кеклик, шакал, газель;

н) номи ҳодисаҳои табиат: сель, буран;

о) номи матоъҳо: алача, бекасаб, атлас, парча, адрас ва ғ.;

п) номи маҳлуқоти афсонавӣ, мифологӣ: джин, пери, дива ва ғ.

Воҳидҳои луғавии мазмуни сиёсӣ-иҷтимоидоштаро дар навбати худ ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

а) калимаҳои ифодакунандаи касбу кор, машғулият ва ихтисос муайян мекунад: арбакеш, дехканин, қараванбаши ва ғ.;

б) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои мазҳабӣ: Аллах, ислам, Қоран, мусулманӣ, мулла, амин, тумор, мечеть, дервиш, ҳаджи, ишан ва ғ.;

в) калимаҳои ифодакунандаи мансубияти иҷтимоии одамон: падишах, шах, эмир, хан, бай, бек, султан, кази, везир ва ғ.;

г) калимаҳои ифодакунандаи воҳидҳои маъмурӣ: туман, джамаат, маҳалля;

д) номи маъракаю идҳо, расму оин: ураза, қурбан, навруз, бузкаши, пойга, гуштингири ва ғ.;

е) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳешутаборӣ ва муносибатҳои байни одамон: дадо, (баба, бабай), дадошка, акадҷан ва ғ.;

ж) калимаҳои мансуб ба соҳаҳои маорифу маданият, илму фарҳанг, тибб: медресе, касыда, газель, бейт, рубаи ва ғ.

Дар ин радбабандӣ топонимҳо, антропонимҳо, гидронимҳо мавқеи махсус доранд:

а) топонимҳо ва микротопонимҳо: Таджикистан, Бадахшан, Памир, Ферғана, Худҷанд, Қурган-Тюбе, Зеравшан, Истаравшан, Қанибадам, Панджшанбе, Чой-руқдарон, Пангаз, Палас, Вахш, Ашт, Самарқанд, Бухара, Адҷина-Теппа, Қансай, Чашма ва ғайра;

б) антропонимҳо: Айни, Фирдоуси, Қамол Худҷанди, Дақиқи, Рудақи, Рустам, Сухроб, Шомухамед ва ғ.;

в) гидронимҳо: Сырдарья, Искандарқуль, Пяндж, Вахш, Қафирниган, Сарықуль;

г) фитонимҳо-номҳои махсуси рустаниҳо, меваю сабзавот: инҷир, фисташка, хандаляшка, олуча, арбуз, маш, [13, с. 6].

Бояд гуфт, ки неологизмҳо аксар вақт, пеш аз он ки серистеъмол шаванд, тавассути калимаҳои ғайриоддӣ дар шева мавқеъ мегиранд ва маъмул мешаванд. Неологизмҳо метавонанд дар як вақт якҷанд вазифаҳоро иҷро кунанд: ҳамчун воситаи муайян кардани мафҳумҳо ва падидаҳои нав - вазифаи илмию маърифатӣ, вазифаи услубӣ ё рангорангро иҷро мекунад, зеро онҳо барои дарки ҳонанда таъсири навоарӣ ва ғайриоддӣ доранд.

Асри мо асри рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ аст ва ин суръат бештар аз он вобаста аст, ки мо чӣ қадар қорҳоро ба нақша гирифтаем ва дар як рӯз чӣ қадар қор қардан мехоҳем. Технологияҳои муосир ёрдамчи содиқи мо дар ҳалли бисёр масъалаҳои рӯзмарра гардида, неологизмҳои технологияҳои иттилоотӣ барои

истифода пайдо шуданд, ки бо пайдоиши технологияҳои нав ва одатҳои нав ба вучуд омадаанд.

Ислоҳоту тағйирпазирӣ дар самти забоншиносии муосир ва таҳқиқи масъалаҳои вожашиносӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки забони тоҷикӣ дар иқтибоси вожаҳо, ғановати луғавӣ аз ҳисоби забонҳои дигар, аз ҷумла истилоҳот аслан таҳти таъсири забонҳои таъсиргуздор қарор гирифтааст.

Бо тараққиёти илму технологияи муосир ҳазорҳо ҳазор мафҳумҳои нави сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ ба забон ворид шуда истодааст. Воридшавии калимаҳои нав (неологизмҳо) низ талаботи замон буда, ба тамоми забонҳои дунё хос аст. Чунин ақидае комилан ғалат аст, ки гӯё муодили тоҷикии як истилоҳ бори маънии мафҳуми хориҷӣ ё байналмилалиро намекашида бошад. Ин ҷо нотавонӣ дар забон не, балки дар забондонии мост.

Дар забони тоҷикӣ,- андеша дорад забоншиноси тоҷик Гавҳар Шарофзода - меъёри иқтибоспазирӣ бо риояи қонунҳои савтиёти арабӣ (яъне, калимаву истилоҳоти юнонию лотинӣ шомиланд) ва дар даврони шуравӣ бар асоси савтиёти русӣ муқаррар гардидааст. Ҳатто дар истилоҳоту вожагони туркӣ низ савтиёти ин забон бар савтиёти забони тоҷикӣ нуфуз ва бартарӣ пайдо карда буд. Таҷрибаи забонҳои Шарку Ғарб собит месозад, ки чунин равиш ва меъёр дар мисоли забонҳои миллии дорои собиқаи хаттӣ ва осори адабӣ чандон муҳим арзёбӣ намешавад. Забони миллӣ танҳо дар заминаи истилоҳоти илмӣ густариш меёбад. Ба ин мақсад Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбатҳои худ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 4 октябри соли 2010 баргуздор гардида буд, чунин зикр намудаанд: «Ба вучуд овардани истилоҳоти илмӣ вазифаҳои асосии ҳама сохторҳои илмӣ ва кафедраҳои мактабҳои олии кишвар маҳсуб меёбад». [15, с. 2].

Тарҷумаи калимаву истилоҳоти соҳавӣ аз ҷониби мутахассисони соҳавӣ ва тарҷумонҳо сурат мегирад. Дар иқтибоси калимаву истилоҳот бояд аз равишҳо ва усулҳои илмӣ бо риояи меъёрҳо ва қолабҳои суннатии вожашиносӣ истифода шавад.

Қобили зикр аст, ки барои истифодаи истилоҳоти бештар дар асоси маълумоти фарҳангҳои муътабар, забони асл, дар асоси савтиёт ва меъёрҳои таърихӣ калимасозии забони тоҷикӣ таъҷиб карда мешавад.

Маъмулан, истифодаи вожаҳои тоҷикӣ дар забони русӣ низ дар пасманзари таҳқиқи мӯшиқонаи раванди инкишофи забони тоҷикӣ, маҳсули адабиёту фарҳанги тоҷикӣ сурат мегирад.

Ба андешаи муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ ва тарҷуманигорӣ ва мутобиқи қоидаҳои маъмули истилоҳнигорӣ муҳим нест, ки вожа ё мафҳуме сад дарсад ба маъниву мазмуни истилоҳ мувофиқат наояд.

Муҳим он аст, ки мафҳум бояд ифодагари яке аз нишонаҳои асосии истилоҳ бошад.

Хулоса, забонҳои таҳқиқшаванда - тоҷикӣ ва русӣ ба монанди дигар забонҳо бо тақозои замон тағйирпазир буда, дар ин раванд захираи луғавӣ ҳарду забон бо калимаҳои нави ифодакунадаи вазъу шароити сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тавассути мураккабкунӣ, исмшавӣ омезиши овозӣ, табдилдиҳӣ, ихтисораҳо, усули лексикосемантикӣ, сифатшавӣ, фонологӣ ва ғ. пурғановат мегардад.

Адабиёт:

1. Блумфилд, Л.Б. Забон / Л.В. Блумфилд. -М., 1968. – 606 с.
2. Брагина А. Неологизмҳо дар забони русӣ. М., 1973.
3. Вайнрайх, У. Якзабонӣ ва дузабонӣ / У. Вайнрайх // Навгонӣ дар забоншиносӣ. Масъалаи 4. Алоқаҳои забонӣ. – М., 1972. – С.64-69.
4. Вахобов, Т. Бозсозӣ ва статуси забони тоҷикӣ Маданияти суҳан. – Душанбе, Маориф, 1990.
5. Виноградов В.В. Асарҳои мунтахаб. Лексикология ва лексикография. М., 1977, с. 165).

6. Заботкина В.И. Луғати нави англисии муосир / В.И. Заботкина. – М.: Мактаби олий, 1989. – 126 с.
7. Земская Е.А. Равандҳои фаъоли истеҳсоли калимаҳои муосир // Забони русии охири асри 20. М., 1996.
8. Исаев М.И. Таъсири мутақобила ва ғанисозии ҳамдигарии забонҳои миллӣ/И. Исаев. //РЯШ, 1972, № 6. - сах.6-11.
9. Крисин Л.П. Калимаҳои хориҷӣ дар забони муосири русӣ / Л.П. Крисин. Институти забони русии АИ СССР М., 1968. – 208 с.
10. Лопатин В.В. Тавлиди калима: Неологизмҳо ва шаклҳои тасодуфӣ. Л., 1978.
11. Луғати тафсири забони русӣ: 80 000 калима ва ибораҳои фразеологӣ / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова // Академияи илмҳои Русия. Институти забони русии ба номи В.В.Виноградова. – нашри 4, илова. - М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
12. Начмиддинов А.Ф. “Вижагиҳои пайдоиши наввожаҳо дар забони тоҷикӣ ва муодили он бо забонҳои русӣ ва англисӣ. Паёми Донишкадаи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа) 2019.№ 2 (34) с. 13-14.

Мабаъҳои электронӣ

13. http://vestnik.tj/hum_dok/2019/n3/TJ/Sanginova_S.pdf санаи мурочиат 12.01.24, соати 14.25.
14. <https://old.asiaplustj.info/tj/news/tajikistan/society/20140331/gav-ar-sharofzoda-zaboni-ik-imr-zu-dir-z-shakl-nagiriftaast> санаи мурочиат 12.01.2024, соати 16.36
15. http://lit-ru.ru/files/_7u0owvi9.htm, санаи мурочиат 10.06.2023, соати 9:00.

ВИЖАГИҲОИ ВОРИД ШУДАНИ НЕОЛОГИЗМҲО БА ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур баъзе вижагиҳои пайдоиши неологизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таҳқиқ карда шудааст.

Муаллифи мақола чунин мешуморад, ки ташаккули калимаҳои нав яке аз равандро тезу тунди забоншиносии ҳозира буда, дар ҷаҳони тағйирёбандае, ки баъзе воқеиятҳо пайдо мешаванд, нопадид мешаванд ва сипас дубора ба амал меоянд, дар ниҳоят номи луғавии худро мегиранд. Даҳсолаҳои охир барои соҳаи забоншиносӣ, махсусан аз ҷиҳати вориди неологизмҳо пурғановат буд, зеро соҳти давлатии кишварҳо тағйир ёфт, сарҳадҳо кушода шуданд (ва ин барои воридшавии луғати нав заминаи мусоид аст), инқилоби компютерӣ ба амал омад, технологияҳои телекоммуникатсионӣ инкишоф ёфтанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки неологизм як ҳалқаи силсилаи шаклҳои нави забонӣ-«калимаҳои эҳтимолӣ - окказионализм - неологизм» буда, бо забон пурра азхуд карда шуда, ба захираи асосии забон табдил меёбанд. Ҳамасола, дар забонҳои пешрафта даҳҳо ҳазор неологизмҳо пайдо мешаванд. Аксари онҳо умри кӯтоҳ доранд, вале баъзеашон дар забон муддати тулонӣ собит шуда, на танҳо ба матои рӯзмарраи он дохил мешаванд, балки як ҷузъи ҷудонашавандаи забону адабиёти ин миллатҳо низ мегарданд.

Ба андешаи муаллиф, аксарияти неологизмҳо бо инкишофи илм, техника, маданият, иқтисодиёт ва муносибатҳои истеҳсоли алоқаманданд ва ин вожаҳо дар забони гуфтугӯи ҳамаҷуз мустақам ҷой гирифта, навоариҳои худро гум мекунанд ва ба таркиби луғати фаъол дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: неологизм, забоншиносӣ, таркиби луғавӣ, луғатшиносӣ, технологияҳои муосир, вижагиҳои забонӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОЯВЛЕНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ

В данной статье исследуются некоторые особенности появления неологизмов в таджикском и русском языках.

Автор статьи считает, что образование неологизмов является одним из наиболее быстрых процессов современной лингвистики в меняющемся мире, где некоторые реалии появляются, исчезают, а затем вновь появляются, наконец, получая свое лексическое название. Последние десятилетия были богаты для области языкознания, особенно в плане внедрения неологизмов, поскольку изменилось государственное устройство стран, открылись границы (а это благоприятная основа для внедрения новой лексики), произошла компьютерная революция, и получили развитие телекоммуникационные технологии.

Исследования показывают, что неологизмы представляют собой цепочку новых языковых форм – «вероятные слова – окказионализмы -неологизмы», которые полностью поглощаются языком и становятся основным ресурсом языка. Ежегодно в развитых языках появляются десятки тысяч неологизмов. Большинство из них недолговечны, но некоторые из них надолго закрепились в языке и не только вошли в его повседневную ткань, но и стали неотъемлемой частью языка и литературы этих народов.

По мнению автора, большинство неологизмов связано с развитием науки, техники, культуры, экономики и производственных отношений, и эти слова занимают прочное место в повседневной речи, теряют свою новизну и становятся частью активной лексики.

Ключевые слова: неологизмы, лингвистика, лексический состав, лексикология, современные технологии, лингвистические особенности

APPEARANCE FEATURES NEOLOGISMS IN RUSSIAN AND TAJIK

This article examines some features of the appearance of neologisms in the Tajik and Russian languages.

The author of the article believes that the formation of neologisms is one of the fastest processes of modern linguistics in a changing world, where some realities appear, disappear, and then reappear, finally receiving their lexical name. The last decades have been rich for the field of linguistics, especially in terms of the introduction of neologisms, as the government structure of countries has changed, borders have opened (and this is a favorable basis for the introduction of new vocabulary), the computer revolution has occurred, and telecommunication technologies have developed.

Research shows that a neologism is a chain of new linguistic forms - “probable words - occasionalism - neologism”, which are completely absorbed by the language and become the main resource of the language. Tens of thousands of neologisms appear in developed languages every year. Most of them are short-lived, but some of them have become entrenched in the language for a long time and not only entered its everyday fabric, but also became an integral part of the language and literature of these peoples.

According to the author, most neologisms are associated with the development of science, technology, culture, economics and industrial relations, and these words occupy a strong place in everyday speech, lose their novelty and become part of active vocabulary.

Key words: neologisms, linguistics, lexical composition, lexicology, modern technologies, linguistic features

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубова Сайрамбӣ Қамариддиновна – унвонҷӯи кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16, телефон: 988 87 40 67.

Сведения об авторе: Якубова Сайрамби Камариддиновна - соискатель кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16, телефон: 988 87 40 67.

Information about the author: Yakubova Sayrambi Kamariddinovna - applicant for the Department of Modern Russian Language at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street 16, phone: 988 87 40 67.

ТДУ: 81'22.003

ТКТ: 83.4 З.

Г-62

ВАСФИ ТОЧИКУ ТОЧИКИСТОН ДАР АШЪОРИ ХАЙРАНДЕШ

Гиёева Т.И., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳар як халқу миллатро бо шоирону нависандагонаш мешиносанду кадр мекунанд, зеро адибон муаррифгари халқу ватан ва миллату давлати хешанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳояшон бо зиёиёни мамлакат қайд карда буданд: «Зиёӣ будан, ба маънои томаш, миллатдӯсту ватанпарвар будан, дар таҳкими давлатдории миллӣ, асолати худшиносӣ, фарҳанги башардӯстӣ ва тарғиби арзишҳои волои миллӣ ва умумиинсонӣ пайваста саҳм гузоштан аст. Зиёӣ будан, фарзанди асили халқу миллати хеш будан, нангу номус, шарафу вичдон, маданияти баланд, зиракии сиёсиву фаросати волои маънавӣ доштан ва ҳастии хешро барои рушду нумуи имрӯзу ояндаи кишвар бахшидан аст» [2, с. 1- 2].

Мавзуи Ватану ватандорӣ, ватанпарварию миллатдӯстӣ яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти адибони асри 20 ва ибтидои садаи 21-и тоҷик маҳсуб меёбад. Аз ҷумла, Хайрандеш аз зумраи чунин шоиронест, ки мавзуи ғавқуззикрро дар ашъораш хеле самимӣ сурудааст. Хайрандеш шоири андешапарвар ва ватандӯсту миллатдӯст буда, ашъораш саропо аз меҳри ватану арҷгузорӣ ба миллату давлати хеш саршор аст, ба давлату миллаташ эҳтиром мегузорад ва Тоҷикистон барояш азизу муътабар аст. Ватандӯстиаш асло сатҳӣ нест. Ватандӯстиаш чун рафтору кирдораш ибратомӯз аст ва то абад боқӣ хоҳад монд.

Дӯстдории Ватан дар ашъори шоир аз даргоҳи падар, оғӯши гарми модар, деҳае, ки шоир дар он ҷо таҳсил кардаву аз мактаб номаи камол, аз волидайн ва пирони деҳа дуои хайр гирифта, дар шахру ноҳия такмил ёфта, то маркази ҷумҳурӣ ва дигар вилоёти кишвар пурбор гардида, то баландии кӯҳҳои Бадахшон камол меёбад. Ин тарзи муҳокимаи бадеӣ дар ҳама шеърҳои дар мавзуи Ватан ва тоҷику Тоҷикистон, шоирона матраҳсохтаи Хайрандеш возеҳ дида мешавад.

Хайрандеш аслан шоири лирикасарост. Тасвири пурэхсози воқеият ва гузаштаи ҳозираи ҳаёти халқамон руҳи сурудаҳои ӯро фаро гирифтаанд. Ҳангоме ки кас ашъори лирикии шоирро, ки дар “Куллийёт”-аш чамъ оварда шудаанд, аз назар мегузаронад, ба хубӣ пай мебарад, ки муаллиф дар дарки ҳаводиси асар, воқеоти сиёсӣ, бурду боҳти ҳамватанон, кӯшишу талоши онҳо дар пешбурди ҳаёти имрӯзу фардои кишвар ҳамчун суханвар ба ҳеҷ вачҳ дасткӯтоҳ нест, балки дар бобати таҳқиқи шоиронаи он масоил аз аксар ҳамқаламони хеш гӯиё сабақат рабуда. Гар ба умқи навиштаҳои Хайрандеш ворид гардем, дарк менамоем, ки шеърӣ ӯ чанбаи ғалсафии омӯзанда дорад.

Маҳсули эҷодии Хайрандеш аз ҷиҳати мавзӯ ва доираи дарбаргирии воқеаҳо низ гуногун аст. Чунин мавзӯҳо, монанди Ватан, Тоҷикистон, тоҷик, модар, худшиносию ҳудогоҳӣ, дӯстии халқҳо, ишқу муҳаббат ва амсоли инҳо дар эҷодиёти ин шоири ҳаётҷӯ, покнат ба таври табиӣ, нарму самимӣ, содда ифода меёбанд ва баробари ҳамин дар онҳо садои ҳақиқии ҳаёту ҳушиҳои зиндагӣ шунида мешаванд.

Ашъори ба мавзуи ваҳдату ватанпарастӣ, ҳифз кардани марзу буми сарзамини аҷдодӣ, баланд бардоштани ҳисси худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, тараннуми зебоҳои табиати диёр ва ғайра дар куллийети шоир хеле зиёданд, ки баъзеи онҳоро ном овардан ба мақсад мувофиқ аст. Шеърҳои дар охири солҳои навадуми асри гузашта ва дар оғози асри навин эҷоднамудаи шоир – “Дастболо” (1992), “Тоҷикӣ” (1993), “Сабки хуросонӣ” (1993), “Ҷамъияти тоҷик” (1994), “Тилисми най” (1999), “Даҳ сол ваҳдат буд” (2001), “Муборак бод” (2004), “Забони тоҷикӣ” (2006) ва ғайраҳоро ном бурдан мумкин аст, ки дар ҳусуси миллати бонангу ори тоҷик ва мамлакатаи офтобрӯяю бихиштосо – Тоҷикистон баҳс менамоянд.

Ҳар яки ин шеърҳо ба таври алоҳида дар ниҳоди ҳамватанон муҳаббати ватандӯстию меҳанпарвариро фузунтар менамоянд. Дар айни замон, шеърҳои дар васфи давлату миллат ва Ватану ватандӯстӣ ба қаламдодаи шоир самимӣ гуфта шудаанд ва интиҳоби лафзу маънӣ дар онҳо устодонаанд. Ҷабҳаи халқӣ доштани онҳо ба хонанда таъсири дилхоҳ мерасонанд, ҳиссиёти касро бо дӯст доштани мамлакати ғайбӣ боз ҳам зиёдтар мегардонанд. Чунончи, барои исботи гуфтаҳои боло поре аз шеъри “Суруди Тоҷикистон”-ро мисол меоварем:

Эй сабзу сафед, Тоҷикистон,
Дунёи умед, Тоҷикистон.
Эй олами панд, Тоҷикистон,
Тоҷи ту баланд, Тоҷикистон.

Эй роҳати дил, роҳати чон, роҳати дунё,
Эй роҳати ин зиндагӣ, осудагии мо.

[4, с. 22]

Дар ғазали «Тоҷикистон» шоир боигарии ин Ватанро, ки бой аз нукраву тилло ва шукргузори аз боду ҳаво ва обу нони Тоҷикистон карда, худро хушбахтарин инсон меҳисобад, зеро “ҷони ман бо ҷони Тоҷикистон кундапайванд аст”, – мегӯяд шоир;

Чанд хобад нукраву тилло ба кони Тоҷикистон?
Боз бардамтар шавад бояд миёни Тоҷикистон.
Шукр, сад шукронаи хоку ҳавову обу донаш,
Шукр, сад шукронаи як бурда нони Тоҷикистон...
Зиндамоҳиро бурун аз об сар додан убол аст,
Кундапайванд аст ҷони ман ба ҷони Тоҷикистон.

Офтоби назми Хайрандешро гирдаш нагардад абр,
Беғубору соф бош, эй осмони Тоҷикистон.

[3, с. 139]

Дар ҳар сари қадам шоир миллати тоҷикро ситоиш менамояд ва шеърҳои зиёди ҳешро дар васфи миллату давлати тоҷикон бахшидааст. Шоир дар шеъри «Ҷамъияти тоҷик» ҷуз осудагиву ханда, чизи дигареро баҳри миллаташ эҳдо карданӣ нест ва миллати тоҷикро ҳеҷ гоҳ пароканда дидан намехоҳад. Тавачҷуҳ намоед ба порчаи зер:

Хоҳам, ки ҷуз осудагиву ханда набошад,
Ҷамъияти тоҷик пароканда набошад.
Хоҳам, ки набошад ба Ватан ҳилаву найранг,
Нокас ба касе, кас ба касе банда набошад.

[3, с. 117]

Шоир дар поини ин шеъраш мавзуи дӯстиро бо ҳам омезиш дода, таъкид менамояд, ки касе бо нияти хайр ва аз раҳи дӯстӣ ба Ватани мо меояд, бигузори ин дӯстӣ то абад боқӣ бимонад ва «Эй пой ту аз кишвари мо канда набошад» гуфтани шоир далолат ба он мекунад, ки рафту омади дӯстону ёрон бар мамлакати мо доимӣ бошад. Чунончи:

Андешаи ҳар кас, ки бувад хайр ба олам,
Бо мост, агар таҳти дилаш ганда набошад.
Эй дӯст, агар омадаи аз раҳи ёрӣ,
Эй пой ту аз кишвари мо канда набошад.

[3, с. 117]

Хайрандеш дар шеъри «Сабки хуросонӣ» оид ба миллати тоҷик ва дар ҷаҳон мақому манзалаи доштани ин миллат ва дар ҳама ғӯшаву канори олам паҳн гардидани гурӯҳи тоҷикон сухан ба миён оварда, ҳамзамон шоир таъкид месозад, ки то меҳру муҳаббат байни тоҷикон кам нагардад, зуд-зуд ба меҳмонӣ биё – «Тоҷик, биё, зуд ба меҳмонии тоҷик», – гуфтааст шоир. Барои исботи гуфтаҳои ғайбӣ мехоҳам матни пурраи шеърро барои хонандаи арҷманд пешкаш намоям:

Ҳарфе мазан аз шӯрии пешонии тоҷик,

Воқиф най аз рози парешонии тоҷик.
 Тоҷик пароканда аз он аст ба дунё,
 То паҳн шавад хилқати раҳмонии тоҷик.
 Овоз бароред, чӣ хомӯшу қароред,
 Афғониву турониву иронии тоҷик?
 Қавмест ба Амрик, гурӯҳест ба Гирмон,
 Исроилу Чин чоӣ ғазалхонии тоҷик.
 То меҳр нагардад каму шодӣ нашавад ғам,
 Тоҷик, биё, зуд ба меҳмонии тоҷик.
 Сармастият аз накҳати Ваҳдат ба машом аст,
 Эӣ вориси Исмоили Сомонии тоҷик.
 Ман Хайриддинам, шоири хушбахттаринам,
 Дорам ғазали сабки хуросонии тоҷик.

[3, с. 116]

Хайрандеш шеърҳои ба тоҷику Тоҷикистон бахшидаи хешро дар навъҳои гуногуни шеърӣ эҷод кардааст. Аксари шеърҳои ба ин мавзӯ бахшидаи адиб дар жанри ғазал суруда шудаанд. Дар эҷоди ин навъи шеър шоир дасти чира дорад. Адиб бо пайравӣ аз шоирони классики муосир ашъори хешро офарида, бо саноеи бадеӣ зебу зиннат дода, пешкаши хонанда мегардонад. Дар шеъри «Тилисми най» бо ин навъи ғазал вомехӯрем:

Тоҷикистонро чу Мисру Чину Руму Рай кунем,
 Ёд аз Чамшеду Ковусу Қубоду Кай кунем.
 Асрҳое аз ҷудоӣҳо шикоят кардаем,
 Шарқро даъват ба Ваҳдат аз тилисми най кунем.
 Олами фонӣ намеарзад барои душманӣ,
 Душманӣ ҳар кас кунад, мо дӯстӣ бо вай кунем.
 Мо мувофиқ, дӯст меҷӯем дар серӯза умр,
 Ошноӣ бо мунофиқмардумон то кай кунем?
 Ишқ агар яздонӣ ояд, Яздигурдафкан шавем,
 Май агар ирфонӣ ояд, кӯзаҳо пурмай кунем.
 Сер аз дидори ҳам гардему аз гуфтори ҳам,
 Маҳфилу базму зиёфатҳои пайдарпай кунем.

[3, с. 119]

Дар ғазали дигар шоир аз маззаи нони тоҷикӣ сар карда, то аз «Маснавии маънавӣ»-и Балхӣ руҳу илҳом ва аз «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ қувваю зӯру тавон гирифта, ғазал гуфтанро бо забони тоҷикӣ роҳати зиндагиаш донистааст. Чунончи:

Шиштанӣ дорад сари дасторхони тоҷикӣ,
 Мазза дорад хурдани як бурда нони тоҷикӣ...
 Офарид, эӣ офтоб, эӣ хок, эӣ об, эӣ ҳаво,
 «Маснавии Маънавӣ» руҳу равони тоҷикӣ.
 «Шоҳнома» гуфтан осон нест дар аҳди гадо,
 Ҳаст лозим кудрату тобу тавони тоҷикӣ.
 Умр бошад, оқибат рӯзе ба гӯше мерасад
 Сӯзу оху нолаву доду фиғони тоҷикӣ...
 Хайрандешо, ғазал бисёр мегӯӣ чаро?
 Кайф дорад шеър гуфтан бо забони тоҷикӣ.

[5, с. 15]

Хайрандеш аз миллати хеш мефаҳрад ва миллатро барои худ қиммат мешуморад:

Шоирам, шоир, забони ман забони миллат аст,
 Ман барои миллату миллат бароям қиммат аст.
 Шоирам, шоир, забони ман забони зиндагист,
 Иллати миллат бувад гар дар забонам иллат аст...

[5, с. 14]

Адиб шеърро давлату шоирро соҳиби он давлат доништааст. Чунки дар давлати тинчу ором шеър гуфтан ба шоир илҳом мебахшад. Аз як тараф чаҳ-чаҳи булбулон, аз тарафи дигар даву този охувон, шилдироси оби равон, накҳати гулу райҳон бедоркунандаи илҳоми шоирон маҳсуб меёбанд, ки дар ин ғазал хеле хуб васф шудаанд:

Чист шеъру кист шоир? Ҳар кӣ мепурсад, бигӯ:
Шеър давлат ҳасту шоир марди соҳибдавлат аст.
Як тараф булбул ба чаҳ-чаҳ, як тараф оху ба тоз,
Боғи шеъру шоирӣ хушсабзаву хушнакҳат аст.

[5, с. 14,]

Шеъри Хайрандешро дар муқоиса бо шеърҳои шоирони муосир метавон дар як мизон гузошт. Чун шеъри ӯ дар пояи ашъори шоирони сатҳи баланди адабиётмон қарор дорад. Ин муқоисотро мо бо ашъори шоирони муосир – Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Лоик Шералӣ, Муъмин Қаноат, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Саидҷон Ҳақимзода, Ашӯр Сафар, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Сафар Аюбзодаи Маҳзун, Ҳақназар Ғоиб, Муҳаммад Ғоиб, Абдулҳай Қаландар, Гулрухсор, Фарзона, Хосият Вализода ва дигарон гузошта метавонем.

Масалан, аз ашъори ватандӯстонаи Саидҷон Ҳақимзода бармеояд, ки адиб ба хонанда оини ҷавонмардӣ, садоқат ба ватани маҳбуб – Тоҷикистони азиз ва мардуми заҳматқарини он, дӯст будан ва ба қадри дӯстӣ расидану амсоли инҳоро меомӯзад. Ин ашъор насими атрафшонеро мемонад, ки субҳгоҳон ба дидагон нур ва ба қалбҳо руҳ мебахшад. Ин шоири фасеҳназм ифтихор аз Ватани маҳбуб доштан (“Дороии ман ба даҳр ганҷи сухан аст, Аввалсуханам як умр номи Ватан аст”) ва сарафрохта аз ниёкони баруманди хеш буду дорои гурури миллии баланд:

Ман давоми решаи Исмоили Сомониам,
Тоҷики озодаму дар маснади султониам....
Шишаи нанги маро ҳар санг натвонад шикаст,
Ҳифз созам хешро бо қудрати Яздониам.

[1, с. 20]

ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи Муҳаммад Ғоибро аз назар мегузаронем, то чи андоза ба ашъори Хайрандеш қаробат дорад.

Дар шеъри “Тоҷикистон” аз худшиносию худогоҳӣ сухан ба миён оварда, бо Тоҷикистон ифтихор дорад:

То бубинӣ неқхоро неқтар,
Роҳхоро то кунӣ наздиктар,
Сухбатат аз худшиносӣ сар шавад,
То шавад ҳар тоҷике тоҷиктар.
Фикри фардои дурахшон мекунӣ,
Ифтихор аз Тоҷикистон мекунӣ.

[5, с. 6]

Хайрандеш дар васфи чакану гулҳои монанди офтобу моҳтобаш ва ситораҳое, ки дар он нақш карда мешаванд, инчунин, зебандаи духтарони зебои тоҷик ва зеббахшандаи дару девори хонадони тоҷик будани чакан мегӯяд:

Чакан шуд зиннати гулзори тоҷик,
Чакан зеби парирухсори тоҷик.
Чаканпӯш аст равшан чун гулистон,
Гулистон маст аз дидори тоҷик...

Бубин бар офтобу моҳтобаш,
Ба гулҳои чу чашми чори тоҷик.
Фалак дар пеши пош истора резад,
Чаканҷарҳӣ кунад чун ёри тоҷик.

Ҳазор эҷозии рангомез дорад,

Чакан зебанда дар девори тоҷик.
Чаканомӯз шав, эй Хайрандеш,
Ки рангинтар шавад ашъори тоҷик.

[4, с. 23-24]

Хулоса, ашъори ба мавзуи ватану ватандӯстӣ, тоҷику Тоҷикистон, васфи зебоиҳои диёр, дӯст доштану кадр кардани боигариҳои кишвар бахшидаи шоир Хайрандеш хеле зиёд буда, шоир бо ин меҳри беандозаи хешро нисбат ба ватану миллаташ иброн мебарорад. Миллати тоҷику ватани азизаш Тоҷикистон барояш аз ҳама чизи дунё қимату арзишноканд. Оҳанги шеърҳои дар васфи ватан сурудааш мутантан буда, касро ба дӯст доштани Ватани худ, дифоъ аз неъматҳову арзишҳо ва марзу буми онро таъкид менамояд. Шоир бо ин миллату ин ватанаш ифтихор дорад ва дар ақсои олам тавассути сухани мавзунаш муаррифғари тоҷику Тоҷикистон аст.

Адабиёт:

1. Муҳаммад Ғ. Фарёди ёдҳо // Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1998.
2. Раҳмон Э. Суханронии Президенти мамлакат бо зиёиён. Ҷумҳурият
3. Хайрандеш. Тоҷикнома. Душанбе – 2007.
4. Хайрандеш. Чархофалак. Душанбе: - 200
5. Хайрандеш. Саду як ғазал.. Душанбе: Ирфон, 2012.
6. [http://sherho.sorbon.ru/kurtai_chakan].

ВАСФИ ТОҶИКУ ТОҶИКИСТОН ДАР АШЪОРИ ХАЙРАНДЕШ

Дар мақола сухан атрофи эҷодиёти шоир Хайрандеш ва мавзӯҳои интихобнамудаи ӯ меравад.

Муаллифи мақола мавзӯҳои интихобкардаи шоирро ба риштаи таҳқиқ кашида, ба чунин натиҷа расидааст, ки шеърҳои офаридаи Хайрандеш бештар характери миллатдӯстиву меҳанпарастӣ дошта, садоқатмандӣ нисбат ба ватанро дар худ таҷассум менамоянд.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки Хайрандеш шоири андешапарвар ва ватандӯсту миллатдӯст буда, ашъораш саропо аз меҳри ватану арҷгузорӣ ба миллату давлати хеш саршор аст, ба давлату миллаташ эҳтиром мегузорад ва Тоҷикистон барояш азизу муътабар аст.

Ашъори ба мавзуи ватану ватандӯстӣ, тоҷику Тоҷикистон, васфи зебоиҳои диёр, дӯст доштану кадр кардани боигариҳои кишвар бахшидаи шоир Хайрандеш хеле зиёд буда, шоир бо ин меҳри беандозаи хешро нисбат ба ватану миллаташ иброн мебарорад.

Калидвожаҳо: шоир, шеър, ватандӯстӣ, миллат, давлат, нависанда, шараф, нанг, самимӣ, интихоб, устод, сарзамин, табиат, зебӣ.

ВОСХВАЛЕНИЕ ТАДЖИКОВ И ТАДЖИКИСТАНА В СТИХАХ ХАЙРАНДЕША

В статье рассматривается творчество поэта Хайрандеша и избранные им темы.

Автор статьи исследовал темы, выбранные поэтом, и пришел к выводу, что стихи Хайрандеша носят скорее националистический и патриотический характер, олицетворяют верность родине.

Исследователь отмечает, что Хайрандеш – вдумчивый поэт и патриот, его стихи полны любви к своей стране, своему народу и государству, он уважает свое государство и нацию, и Таджикистан ему дорог.

Есть много стихов, посвященных стране и патриотизму, таджику и Таджикистану, восхвалению красоты страны, любви к стране. Поэт выражает в своих стихах свою безмерную любовь к своей стране и народу.

Ключевые слова: поэт, поэзия, патриотизм, нация, государство, писатель, честь, стыд, искренность, выбор, учитель, земля, природа, красота.

PRAISE OF TAJIKS AND TAJIKISTAN IN THE POEMS OF KHAIRANDESH

The article examines the work of the poet Khairandesh and his chosen themes.

The author of the article examined the themes chosen by the poet and came to the conclusion that Khairandesh's poems are rather nationalistic and patriotic in nature, personifying loyalty to the homeland.

The researcher notes that Khairandesh is a thoughtful poet and patriot, his poems are full of love for his country, his people and state, he respects his state and nation, and Tajikistan is dear and respected to him.

There are many poems dedicated to the country and patriotism, Tajik and Tajikistan, praising the beauty of the country, love and appreciation of the country's riches, and the poet expresses his immense love for his country and people.

Key words: poet, poetry, patriotism, nation, state, writer, honor, shame, sincerity, choice, teacher, earth, nature, beauty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гиёева Тахмина Иброҳимовна - докторанти PhD-и факултети филологияи тоҷик ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918670850

Сведения об авторе: Гиёева Тахмина Ибрагимовна – докторанти PhD факультета таджикской филологии и журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918670850.

Information about the author: Giyoeva Takhmina Ibragimovna – PhD candidate at the Faculty of Tajik Philology and Journalism of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarova street - 16. Tel.: 918670850.

ТДУ: 37.0+371.671 (2-тоҷ)

ТКТ: 74.00+74.03 (2-тоҷ)

Ш-71

МУҚОИСАИ МУХТАСАРИ ФОНЕМҲОИ ЗАНЧИРИИ ЛАҲЧАИ ДАРИИ КОБУЛ ВА ФОРСИИ ТЕҲРОН

Лайлумо Шарифӣ Ямо устои Департаменти забон ва адабиёти форсӣ дар
Донишгоҳи таълиму тарбияи Кобул

Дарии Кобул ва форсии Техрон ду лаҳҷаи як забони воҳид (забони дарӣ) аст, ки аввалӣ яке аз ду забони расмӣ Афғонистон ва дувумӣ забони расмӣ Эрон мебошад. Вақте гӯяндае ба лаҳҷаи дарии Кобул суҳбат менамояд ва гӯяндаи дигар ба лаҳҷаи форсӣ ҳарф мезанад, дар наҳваи талаффуз бархе аз вожаҳо низ ба вазоҳат дар каломашон мушоҳида мешавад. Барои дарки беҳтар дар идома ба ду мисол ишора мешавад: дар лаҳҷаи форсии Техрон: шер (ҳайвон) бо шир (мои нӯшиданӣ), сир (набот - чеснок), сер (машруъ шудан) бо (ё-и) маъруф талаффуз мешавад ва тафовуте миёни (ё) дар калимоти мутазаққира дида намешавад, дар ҳоле ки дар лаҳҷаи дарии Кобул агар ҳама калимот бо якнавъ (ё) талаффуз шавад, тамоиизи маъноӣ эҷод мекунад. Ба ҳамин асос шер (ҳайвон) бо (ё)-и маҷхул, шир (мои нӯшиданӣ) бо (ё)-и маъруф, сир (набот) бо (ё)-и маъруф, сер (машруъ шудан бо (ё)-и маҷхул талаффуз мешавад.

Зарурати ин таҳқиқ замоне маҳсус гардид, ки муҳассилони адабиёти дарӣ дар мутолиаи китобҳои овошиносӣ ба ҳангоми истифода аз манобеи эронӣ ба далели тафовутҳои лаҳҷаӣ мабоҳисро ба таври комил мутаваҷҷеҳ намешуданд. Аз он ҷое, ки ин тафовутҳо равшан нашуда буд, лизо муҳассилон аз маводи таҳқиқии марбут ба овошиносии ҷопи Эрон наметавонистанд баҳраманд шаванд. Бинобар ин, ин паҷӯшиш кӯшиш мекунад, то ба таври ҳулоса ва дақиқ ба баррасии тафовути ин ду лаҳҷа бипардозад, то ибҳоми мавҷуд барои

муҳассилони адабиёти дарӣ рафъ шавад. Дар ин таҳқиқ ибтидо ба сурати хулоса вовилҳо, консунонтҳо, шибҳи вовилҳо ва дифтонгҳои лаҳҷаи дари Кобул ва мутаоқибан аз лаҳҷаи форсии Техрон шарҳ гардида ва дар идома тафовутҳои ин ду лаҳҷа баён шудааст.

То ҷое ки мақдур буд, мутолиоте ки дар ин замина анҷом шуд, таҳқиқи ҷомеъ ва мушаххасе дар иртиботи тафовутҳои лаҳҷаи миёни лаҳҷаи дари Кобул ва форсии Техрон анҷом нашудааст. Муҳаққикони афғону эронӣ таҳқиқотеро, ки то кунун анҷом додаанд, бештар ташреҳ ва тавзеҳи дастури забони дариву форсӣ (мутолиаи овошиносӣ, сарфу нахв) будааст, на мутолиаи тафовутҳои ду лаҳҷаи дари Кобул ва форсии Техрон. Ба ҳамин лиҳоз, аксари муҳассилони адабиёти дарӣ аз китобҳои дастури забони муҳаққикони эронӣ бино бар адами огоҳӣ аз тафовутҳои овозӣ, ки миёни ин ду лаҳҷа вучуд дорад, истифодаи муассир карда наметавонианд. Дар таҳқиқи ҳозир ба сурати бисёр мучаз ба тафовутҳое, ки миёни ин ду лаҳҷа аз назари фонемҳои занҷирӣ вучуд дорад, пардохта шудааст. Умед аст, дар оянда муҳаққикони муҳтарам барои шинохти бехтари ин ду лаҳҷа таҳқиқоти ҷиддитаре дар ин замина анҷом диҳанд.

Дар забони дарӣ бо лаҳҷаи меъёрии Кобул ба теъдоди маҷмӯи бисту се савти консунонт, ҳашт савти вовил ва ду савти шибҳи вовил вучуд дорад. [1, с. 65]

Ҷадвали 1. Мутолиаи асвоти консунонт, вовил ва шабаҳи вовили лаҳҷаи дари Кобул						
Маҷмӯи фонемҳои шабаҳи вовил		Маҷмӯи консунонтҳои вовил		Маҷмӯи фонемҳои консунонт		Шумора
В	w	о	â	Б	b	1
Ё	у	Алифи мақтуҳ ё фатҳа	a	П	p	2
		Вови маъруф	U	т, тои итқӣ	t	3
		Алифи мазмӯм ё замма	u	сои мусаллас, син, сод	s	4
		Ё-и маъруф	I	Ҷим	j	5
		Алифи максур ё касра	i	Ҷим	č	6
		Ё-и маҷхул	e	ҳои хутӣ, ҳои ҳаваз	h	7
		Вови маҷхул	o	Ҳе	x	8
				Дол	d	9
				зе, зол, зод, зои изғӣ	z	10
				Ре	r	11
				же	ž	12
		Ҷадвали 2. Дифтонгҳои лаҳҷаи дари Кобул, бо мисол				13
		Навбаҳор (nawbaāhr)		Шин	š aw	14
		гов (gāw)		Ҷайн	ʔ āw	15
		ғирев (gīrew)		ғайн	G ew	16
				Фе	f	17
				Қоф	q	18
				Коф	k	19
				Гоф	g	20
				лом	l	21
				Мим	m	22
				Нун	n	23

тивтивак (номи як паранда) (tīwtiwak)	ĭw
майдон (maydān)	ay
пой (pāy)	āy

Чадвали 3. Махориҷ ва боово будан ва беово будани консунонтҳои лаҳҷаи дарӣ									Ларзиш ва адами ларзиш и торовоҳ о
ҳалкӣ ё ҳанҷа райӣ	нармко мӣ	комӣ		чилав комӣ	берайӣ		Лабӣ		
		ақиб комӣ	миён комӣ		чилави забон, берайӣ	чилави забон, дандон ӣ	лабӣ – дандо нӣ	дулабӣ	
		ғайн, коф	же, чим	ре	лом, нун, зе (зод, зол)	дол, то итқӣ		б, м	боово
ҳои хутӣ	қоф, ъайн, ҳои ҳаваз	хе, коф	чим, шин	шибҳи вовил у	син, сои мусаллас, сод	те	Ф	п, шибҳи вовил w	беово

Теъдоди дифтонгҳо – мусавватҳои мураккаб дар лаҳҷаи дарию Кобул ҳашт савт буда, ки ҷаҳори он аз таркиби вовилҳои {ā,a,ī,e} бо шибҳи вовили {w} ва ҷаҳори дигари он аз таркиби вовилҳои {ā,a,ū,o} бо шабаҳи вовили {y} ба вучуд омада, ба тартиби асвоти мураккаби {āw,aw ,īw,ew,āy,ay,ūy,oy}-ро месозад (Ямин, 1365).

Қобили зикр аст, ки консунонтҳои (қоф) ва (ғайн) дар лаҳҷаи дарию Кобул ду савти ҷудоғона ва мутафовут аз ҳам аз лиҳози тариқаи тавлид, махраҷ ва ларзиши тори овоҳо аст ва монанди лаҳҷаи форсии Техрон яке ба ҷои дигар қарор намегиранд ва тамойизи маъноӣ эҷод мекунанд (Мусавӣ, 1396, с.4).

Илҳом (1349, с.65) аз назари махраҷ ва боово будан ва беово будан консунантҳо ва шибҳи вовилҳои забони дарӣ дар чадвали зер чунин намоиш медиҳад: - савти {ʔ ʔ} ҳосаи арабӣ буда ва аз ҷумлаи асвоти лаҳҷаи дарию Кобул нест, аммо дар калимоте, ки тағйири маъноӣ ба вучуд меояд, монанди калимаи (ҷузъе), ки ба маънои як ҷуз буда, ғайр аз калимаи (ҷуз), ки ба маънои (ба ғайр) аст, ноғузир истеъмол мегардад (Шарифиямо, 1395, с.67).

Илҳом (1349, с.64) консунонтҳои забони дариро аз назари тариқаи тавлид мутобиқи чадвали зер ба панҷ бахш тақсим намудааст.

Теъдоди консунантҳо дар лаҳҷаи форсии Техрон ҳамроҳ бо савти {ʔ} бисту ҷаҳор савт консунант ва шаш савт вовил мебошад (Фаршедвард, 1382, с.59) бо ин тафовут, ки дар ин авохир савти (ғайн) дар савти (қоф) мудғам гардидааст ва тафовути чандоне дар талаффузи онҳо мушоҳида намешавад ва тағйири маъноӣ низ эҷод намегардад (Мишкот-ул-динӣ, 1364, сах.46), дар ҳоле ки асвоти (ғайн) ва (қоф) дар лаҳҷаи дарию Кобул бо махориҷ ва тариқаҳои тавлиди ҷудоғона вучуд дорад. Дар лаҳҷаи форсӣ ду савти шибҳи вовил (v,y) мебошад, бо ин тафовут, ки савти (v) гоҳе ба сурати (v) бо махраҷи лабӣ – дандонӣ ва гоҳе ба сурати (w) бо махраҷи дулабӣ адо ва ҳатто ба сурати савти комилан ҷудо мутолиа мегардад (Фаршедвард, 1382, сах.59). Ҳамчунон, дар лаҳҷаи форсӣ шаш савти вовил { (o a), (a фатҳа), (e касра), (o зама), (i ё), (ī) (Анварӣ, Аҳмади Гевӣ, 1385, сах.5) дида мешавад.

Чадвали 4. Тариқаи тавлиди консунанти лаҳҷаи дарӣ	
Инсидодӣ	бе, пе, те, дол, қоф, гоф, қоф, ъайн
Сойишӣ	фе, син, шин, ҳои хутӣ, ҳои ҳаваз, хе, зе, же, ғайн
Ҷонибӣ	лом, ре
Анфӣ	мим, нун
Инсидодӣ - сойишӣ	чим, чим

Чадвали 5. Мутолиаи асвоти консунонт, вовил ва шибҳи вовили лаҳҷаи форсии Техрон							
Маҷмуи фонемҳои шибҳи вовил		Маҷмуи консунонтҳои вовил		Маҷмуи фонемҳои консунонт		Шумора	
Чадвали 6. Мутолиаи асвоти консунонт, вовил ва шибҳи вовили лаҳҷаи форсии Техрон							Аз назари
Чок нойӣ	нармаккомӣ	комӣ	ласвӣ	дандонӣ	лабу дандон	лабӣ	ларзӣш ё
							ларзӣши
							адами
							ларзӣши
							тороҷоҳо
		гоф	зе, (зод, зол)	дол, те,	ниммусават	бе, мим	боово
			лом, ре, чим, ж,	И нун	Чим	ј	5
айн,	хе, ғайн,	коф	Алифи мақсур ё син (сои касра)	и те	Чим Фе	ё пе	6 боово
ҳои	коф		Е-и маҷхул	е	ҳои хуғӣ, ҳои ҳаваз	һ	7
			Вови маҷхул	о	Хе	х	8
					Дол	д	9
					зе, зол, зод, зои изғӣ	z	10
					Ре	r	11
					же	ž	12
					син, сои мусаллас, сод	s	13
					Шин	š	14
					Ъайн	ʔ	15
					ғайн	G	16
					Фе	f	17
					Қоф	q	18
					Коф	k	19
					Гоф	g	20
					лом	l	21
					Мим	m	22
					Нун	n	23
					е	ʔ	24

Дар мутобиқат бо назари Мишкот-ул-динӣ, (1364, саҳ.58 ва 62) махориҷи консунонтҳои лаҳҷаи форсӣ ҳамроҳ бо боово будан ва беово будани он дар чадвали зер намоиш дода шудааст.

Мишкот-ул-динӣ, (1364, саҳ.60) аз назари тариқаи тавлиди консунонтҳо лаҳҷаи форсиро ба шаш навъе, ки дар чадвали зер намоиш дода шудааст, тақсими менамояд.

хутӣ			шин, чим				
------	--	--	----------	--	--	--	--

Чадвали 7. Тарикаи тавлиди асвоти форсӣ	
Инсидодӣ	бе, пе, те, дол, коф, гоф, қоф, ғайн
Сойишӣ	фе, син, шин, ҳои хутӣ, ҳои ҳаваз, хе, зе, же, ғайн
Ҷонибӣ	лом, ре
Анфӣ	мим, нун
Инсидодӣ - сойишӣ	чим, чим

Фаршедвард (1382, сах.59) муътақид аст, ки дар лаҳҷаи форсӣ дифтонгҳо ё мусавватҳои мураккаб аслан вучуд надорад, зеро ба назари вай мусавватҳои мураккаб ба тақлид аз забонҳои фарангӣ вориди забони форсӣ шудааст.

Ба қавли Анварӣ ва Аҳмади Гевӣ (1385, сах.5) дар лаҳҷаи форсии Техрон ду савт дифтонг {ow,ēy} мушоҳида мешавад. Таваҷҷуҳ шавад ба калимоти (дин deyn), сир seyr, сил seyl, мил meyl, чавр jowr, давр dowr, равшан gowsh, равнак rownoq, ки дар онҳо ҳамин ду дифтонг мушоҳида мегардад (Мишкот-ул-динӣ, (1364, сах.54).

Самара (1394, сах. 117) бар иловаи ду мусаввати мураккаби боло аз мавҷудияти ҷаҳор мусаввати мураккаби дигар низ дар лаҳҷаи форсии Техрон ёд менамояд, ба таври мисол: мусаввати мураккаби (ой āy) дар калимаҳои пой, чой, мусаввати мураккаби (уй uy) дар калимоти мӯй, рӯй, мусаввати мураккаби (й ӯ– oy) дар калимаи хӯй, мусаввати мураккаби (й ӯ– ay) дар калимаи қайим.

Чадвали 8. Дифтонгҳои лаҳҷаи форсии Техрон бо мисол	
мисол	Дифтонгҳо ё мусавватҳои мураккаб
чой (jāy)	āy ой
муй чуй muу, жуу	уй uy
хуй хоу	й ӯ– oy

қайим qayem	й ӯ– ay
равшан, мавҷ rowshan, mowj	в ӯ– ow
вай (миқдор, андоза) veу	й ӯ– ey

Ёфтаҳо ва муноқиша

Дар лаҳҷаи дариӣ Кобул шибҳи вовили {w} ба шакли {wa} ва дар лаҳҷаи форсии Техрон гоҳе ба шакли лабӣ-дандонии {va} ва гоҳе ҳам ба сурати {wa} талаффуз мешавад. Теъдоди вовилҳо дар забони дарӣ ҳашт вовил ва дар форсӣ ба теъдоди шаш вовил мушоҳида мешавад, бад-ин маъно, ки вовилҳои вои маҷхул {o} ва ё-и маҷхул, ки дар лаҳҷаи дариӣ Кобул вучуд дорад, дар системи овойии форсии Техрон мушоҳида намегардад. Дар забони дарӣ тарикаи тавлиди асвот ба ҷаҳор бахш (инсидодӣ, сойишӣ, анфӣ, ҷонибӣ ва инсидодӣ – сойишӣ) тақсим мешавад, дар лаҳҷаи форсӣ бар иловаи тарикаҳои фавқ тарикаи занишӣ ва мураккаб низ афзуд гардидааст. Дар лаҳҷаи форсии Техрон савти {re} занишӣ аст, дар ҳоле ки савти {pe} дар лаҳҷаи дариӣ Кобул савти ҷонибии ҷилави комӣ аст. Савти {mim} дар лаҳҷаи дариӣ Кобул як савти анфӣ, аммо дар лаҳҷаи форсии Техрон савти инсидодӣ аст. Тафовутҳои аз лиҳози маҳраҷи консунантҳои лаҳҷаи дариӣ Кобул ва форсии Техрон низ вучуд дорад. Ҳамчунон савти (ғайн) ва (қоф) дар лаҳҷаи форсии Техрон дар якдигар мудғам гардидааст, дар ҳоле ки дар лаҳҷаи дариӣ Кобул ҳарду савт бо маҳраҷҳои муайян ва мушаххасашон вучуд дорад. Ин тафовутҳо дар чадвали зер ба сурати хулоса тазаккур дода шудааст.

Чадвали 9. Муқоисаи консунантҳои лаҳҷаи дариӣ Кобул ва форсии Техрон

Тани лаҳҷаи форсии Техрон		Лаҳҷаи дари Кобул
ре (берай)		ре (чилави комӣ)
{чим, чим}(берай- комӣ)		{чим, чим} (миёнкомӣ)
харду	{ғайн} (нармкомӣ)	{ғайн}(ақибкомӣ)
	{қоф} (мулозӣ) ё забончай	{қоф} (нармкомӣ)
{хе} (мулозӣ) ё забончай		{хе} (ақибкомӣ)
{ъайн} чокной (ханҷарай)		{ъайн} (нармкомӣ)

Тафовутҳое, ки аз назари асвоти вовил ва дифтонг дар ин ду лаҳҷа вучуд дорад, тафовутҳои овоиро сабаб мешавад, таври мисол вақте Марзбонрод (1374, сах.51) дар лаҳҷаи форсии Техрон, дар калимоти {чав} ё {ғайҳон} сирф аз мавҷудияти вовил ҳарф мезанад, дар лаҳҷаи дари Кобул ҳамчун калимот бо вовил на бал бо дифтонги {aw} ва {au} навишта ва талаффуз мешавад. Ба ҳамин тартиб Марзбонрод (1374, сах.51) ҳуруфи вовилро лафзи маънодор ва исм хонда, онро ба ду даста ҳаракоти кӯтоҳ (фатҳа, зама ва касра) ва ҳаракоти кашида тақсим менамояд. Мутобиқи дастури забони илмӣ асвот дар маҳраҷ ва вовил ба сурати аҳас на лафзи маънодор ҳастанд ва на ҳам исм. Ба қавли Ваҳидиёни Комёр (1385, сах.7) савт кӯҷактарин воҳиди сухан аст, ки маъно надорад, аммо сабаби тамоёлизи маъноӣ дар вожаҳо мегардад. Дар баҳши дифтонгҳо дар лаҳҷаи форсии Техрон назари воҳид вучуд надорад. Хусрави Фаршедвард ба мавҷудияти мусаввати мураккаб ё дифтонг дар лаҳҷаи форсии Техрон бовар надорад. Хонларӣ (1365, сах.42) ба мавҷудияти дифтонгҳои {ow,ēy} боварманд аст ва Ядуллоҳи Самара дифтонгҳои лаҳҷаи форсии Техронро шаш дифтонг медонад, дар ҳоле ки дар лаҳҷаи забони дари Кобул ба назари донишмандони афғон – Илҳом, Нағҳат, Ямин ба сурати қатъ дифтонгҳои { ow, ēy } вучуд нашофта, бал мусавватҳои мураккаби { āw, aw, ī w, ew, āy, ay, ūy, oy } ба ҳайси дифтонг мавриди истифода қарор дорад. Агар қавли Самараро ҳам ақсарият фикр кунем, мусавватҳои мураккаби { īw, ewaw, āw } дар лаҳҷаи Техрон ва мусавватҳои мураккаби { ey,ow } дар лаҳҷаи дари Кобул вучуд надорад. Ба таври хулоса ин тафовутҳо дар чадвали зер намоиш дода шудааст.

Чадвали 10. Муқоисаи дифтонгҳои лаҳҷаи дари Кобул ва форсии Техрон				
Дифтонгҳои лаҳҷаи форсии Техрон			Дифтонгҳои лаҳҷаи дари Кобул	
ба қавли Хонларӣ	равшан rowšan	ow	навбахор (naw:ba'har)	Aw
	вай wey	ey	(gāw) гов	Āw
ба қавли Ядуллоҳи Самара	пой pāy	āy	ғирев (ġi'rew)	Ew
	қаййим qayyem	ay	Каюмарс (kiw'mars)	Īw
	муй muy	uy	майдон (may'dan)	Ay
	хуй хоу	oy	пой (pāy)	Āy
мусавватҳои мураккаби aw,āw,ew,īw дар лаҳҷаи форсии Техрон вучуд надорад.			ҷўйбор (joy:bar)	Oy
мусавватҳои мураккаби ey, ow дар лаҳҷаи дари Кобул вучуд надорад.			мўй (mūy)	Ūy

Натиҷагирӣ ва пешниҳод

Як нигоҳи иҷмолий ба овошиносии лаҳҷаи дари Кобул ва форсии Техрон нишон медиҳад, ки дар миёни ин ду лаҳҷа дар баҳши консунантҳо, аз назари маҳраҷ ва теъдод, дар баҳши вовилҳо аз назари теъдод ва наҳваи талаффуз, дар баҳши дифтонгҳо аз назари теъдод ва наҳваи талаффуз тафовутҳои қобили мулоҳизае мушоҳида мешавад. Ҳамин тафовутҳо боис шудааст, ки ин ду лаҳҷа аз ҳам мутафовит шаванд, аммо он чи муҳим аст, ин аст, ки ҳар лаҳҷа дар муҳити гӯйиши хеш аз аҳаммияти вижа бархурдор аст ва гӯяндагони он набояд

амдан дунболаравӣ аз гӯйиши тарафи муқобил намуда ва гӯйиши худро ба дасти фаромӯшӣ биспоранд.

Пешниҳод мегардад, ки мутолиаи тафовутҳои фонемҳои арӯзӣ на танҳо миёни ин ду лаҳҷа, балки миёни лаҳҷаи дарию Кобул бо лаҳҷаи тоҷикӣ ва баҳши сарфу луғатшиносии ин лаҳҷаҳо низ мавориде ҳастанд, ки бояд мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор гирад. Ба хогири анҷоми мутолиоти бештар дар ин замина ва соғири мабоҳисии забону забоншиносӣ, сохтани лобари атвори забон амрест зарурӣ, ки дар Афғонистон пуҳантунҳо ва марокисии илмӣ бояд ба он тавачҷуҳ намоянд.

Адабиёт:

1. Илҳом, Муҳаммадраҳим (1349). Равише ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ.- Кобул:интишороти Пуҳантуни Кобул.
2. Анварӣ, Ҳасан. Аҳмадӣ Гевӣ Ҳасан (1385). Дастури забони форсӣ. Чопи бисту панҷум.-Техрон: интишороти Фотимӣ.
3. Шарифиямо, Лайлмо (1395). Дастури забони дарӣ, баҳши овошиносӣ ва сарф. Чопи аввал.-Кобул:интишороти Нависо.
4. Марзбонрод, Алӣ (1374). Дастури забони судманд. Чопи ҳаштум.-Техрон:интишороти Кумис.
5. Мишкот-ул-динӣ, Маҳдӣ (1364). Сохти овойии забон.-Машҳад:интишороти Донишгоҳи Фирдавсӣ.
6. Мусавӣ, Умифарва (1396). Рисолаи дуктуро.
7. Нотил Хонларӣ, Парвиз (1365). Таърихи забони форсӣ. Ҷилдҳои 1 ва 2.-Техрон:интишороти Нашри нав.
8. Нағҳат Саъидӣ, Муҳаммаднасим (1348). Дастури забони муосири дарӣ.-Кобул:интишороти Пуҳантуни Кобул.
9. Ваҳидиён Комёр, Тақӣ (1385). Дастури забони форсӣ. Ба ҳамкорию Имронӣ Ғуломризо.-Техрон:интишороти Самт.
10. Ямин, Муҳаммадхусайн (1365). Фунулужӣ ва мурфулуҷӣ.-Кобул: интишороти Пуҳантуни Кобул.

МУҚОИСАИ МУХТАСАРИ ФОНЕМҲОИ ЗАНЧИРИИ ЛАҲҶАИ ДАРИИ КОБУЛ ВА ФОРСИИ ТЕҲРОН

Дар таҳқиқи ҳозир, ба таври хулоса фонемҳои занчирии лаҳҷаи меъёрии дарию Кобул ва форсии Техрон бо ҳам муқоиса гардидааст. Ҳадаф аз анҷоми ин таҳқиқ дарёфти тафовутҳоест, ки миёни ин ду лаҳҷа дар фонемҳои занчирий вучуд дорад. Иттилооти ин таҳқиқ ба сурати китобхонаӣ ҷамъоварӣ гардида ва бо равиши мутолиаи мавридӣ, ба сурати муқоисавӣ ва тавсифӣ анҷом гирифтааст.

Бо вучуди ҷустуҷӯи зиёд, возеҳ гардид, ки то алҳол кадом таҳқиқи мушаххасе дар ин замина анҷом нашудааст. Ин таҳқиқ метавонад сароғозе бошад, барои анҷоми таҳқиқоти бештар дар баҳшҳои мухталифи дастури забони ин ду лаҳҷа. Ёфтаҳои ин таҳқиқ ҳокӣ аз он аст, ки байни лаҳҷаи дарӣ ва форсӣ аз назари теъдоди вовилҳо (садонокҳо), наҳваи тавлиди консунонтҳо, теъдоди дифтонгҳо ва «шеваи тавлид ва ҷойгоҳи тавлид» ва мавҷудияти ду талаффуз аз айни шибҳи вовил (V) ва (W) тафовутҳои мушоҳида мешавад, ки ба вежагиҳои мутафовути ин ду лаҳҷа иртибот мегирад. Таҳқиқи ҳозир ба ин савол ҷавоб медиҳад, ки ҷӣ тафовутҳои миёни лаҳҷаи дарию Кобул ва лаҳҷаи форсии Техрон аз назари фонемҳои забари занчирий мушоҳида мешавад.

Калидвожаҳо: вовил, шибҳи вовил, дифтонгҳо, консунонтҳо, шеваи тавлид ва ҷойгоҳи тавлид, асвоти лаҳҷаҳои дарӣ ва форсӣ.

КРАТКОЕ СРАВНЕНИЕ ЦЕПНЫХ ФОНЕМ ДИАЛЕКТА ДАРИ КАБУЛА И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА ТЕГЕРАНА

В настоящем исследовании сравниваются цепные фонемы стандартного диалекта дари Кабула и персидского языка Тегерана. Цель данного исследования – найти различия между этими двумя диалектами в цепочке фонем. Информация этого исследования была собрана в библиотечной форме и проведена с применением подхода к чтению случаев, сравнительным и описательным способом.

Несмотря на долгие поиски, стало ясно, что никаких конкретных исследований в этой области до сих пор не проводилось. Это исследование может стать отправной точкой для дальнейших исследований в различных частях языкового обучения этих двух диалектов. Выводы данного исследования основаны на том, что между дарийским и персидским диалектами существует разница по количеству гласных (гласных), способу образования согласных, количеству дифтонгов и «способу образования и место производства» и существование двух схожих произношений гласных (V) и (W) имеются различия, которые связаны с различиями между этими двумя диалектами. На этот вопрос отвечают текущие исследования, каковы различия между диалектом дари Кабула и персидским диалектом Тегерана с точки зрения фонем цепочки забар.

Ключевые слова: гласный звук, сходство гласных, дифтонги, согласные, способ и место производства, произношение дари и персидского диалекта.

A BRIEF COMPARISON OF THE CHAIN PHONEMES OF THE DARI DIALECT OF KABUL AND THE PERSIAN LANGUAGE OF TEHRAN

In conclusion, the present study compares the chain phonemes of the standard Dari dialect of Kabul and Tehran Persian. The purpose of this study is to find the differences between these two dialects in the phoneme chain. The information of this study was collected in library form and conducted using case reading approach, comparative and descriptive manner.

Despite much searching, it became clear that no specific research had yet been carried out in this area. This study can be a starting point for further research in different parts of language learning in these two dialects. The conclusions of this study are based on the fact that between the Dari and Persian dialects there is a difference in the number of vowels (vowels), the method of consonant formation, the number of diphthongs and the “mode of formation and place of production” and the existence of two similar pronunciations of vowels (V) and (W) are available differences that are due to the differences between the two dialects. This question is answered by current research on what are the differences between the Dari dialect of Kabul and the Persian dialect of Tehran in terms of phonemes of the zabar chain.

Key words: vowel sound, similarity of vowels, diphthongs, consonants, method and place of production, pronunciation of Dari and Persian dialect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лайлумо Шарифӣ Ямо устоди Департаменти забон ва адабиёти форсӣ дар Донишгоҳи таълиму тарбияи Кобул

Сведения об авторе: Лайлумо Шарифи Ямо — преподаватель кафедры персидского языка и литературы Кабульского университета образования и культуры.

Information about the author: Lailumo Sharifi Yamo is a lecturer in the Department of Persian Language and Literature at Kabul University of Education and Culture.

ТДУ:82'366 (075.8)

ТКТ:81 (2-точ)

С-64

ФАЪОЛИЯТИ ТАРЧУМОНИИ ПЎЛОД ТОЛИС

Саъдуллоев Д.Д., ассистент
Донишгоҳи давлатии Данғара

Воқеан тарчума ин ҳунарест, ки шахсияти мутарчимро дар баъзан маврид ҳатто аз худи муаллифи асар дида бештар муаррифӣ мекунад. Гуфтан ба маврид аст, ки тақрибан ҳамаи адибони муосири тоҷик дар тарҷумаи осори манзуму мансури адибони рус ва ҷаҳон саҳм гузоштаанд. Агар ин тарҷумаҳо аз як тараф дар барқарории муносибатҳои дӯстона бо соҳибони ин адабиёт нақши муҳимме дошта бошад, аз ҷониби дигар ба фаъолияти эҷодии онҳо бетаъсир набудааст. Ҳамчунин тарҷумаҳои ба ҳунари воло анҷомдодашуда худ як мактаби ҳунари мебошад, ки моро бо назокатҳои назму насри ҷаҳон ошно месозад.

Марҳилаи аввали адабиёти тарҷумашудаи тоҷикро бештар адабиёти бачагона фаро мегирифт, ки набудани адабиёти бачагона боис гардид, то мутарчимони адабӣ ба ин қор машғул бошанд. Шокир Мухтор дар ин хусус чунин менависад: «Ба адабиёти бачагона рӯ овардани нависандагони тоҷик бесабаб набуд. Адабиёти солҳои бисту сии бачагонаи тоҷик нисбат ба дигар жанрҳои адабиёт хеле ақибмонда буд. Замона тарҷумаи чунин асарҳоро талаб дошт». [12, с. 5]

Бояд гуфт ки Пӯлод Толис ҳамагӣ 15 сол эҷод кардааст. Вай қори эҷодашро дар синни 19 солагаш шуруъ карда, ба ҳамин васила мавриди тавачҷуҳи устод С.Айнӣ қарор мегирад. Устоди бузург аз навиштаҳои нахустини Толис истеъдоду ҳунари нависандагии ӯро дарк менамояд ва ин нуқтаро дар номаи маъруфи худ таъкид месозанд. Ин ишораи устод С. Айнӣ нависандаи ҷавонро хеле руҳбаланд месозад ва Толис бо қамоли масъулиятшиносӣ ба қори нависандагӣ ва тарҷумонӣ мепардозад. Аввалин ҳикояи тарҷуманамудаи нависанда ҳикояи нависандаи рус Антон Павлович Чехов, ки «Радость» («Шодмонӣ») ном дорад, мебошад. Ин тарҷума ба майдон омадани як нависанда ва тарҷумони боистеъдодро, ки дорои бинишу сабуку солиҳаи ҳоси адабию ҳунари махсус буд дарак дод.

Нахустин тарҷумаи ӯ, чунон ки қаблан ишора шуд ба давраи ҳамкориҳои дар маҷаллаи «Шарқи Сурх», ки асосан дар ин нашрияҳо ба тарҷумаи мақолаҳои гузоришҳои сиёсӣ публисисти машғул буд, рост меояд. Ин замоне буд, ки ҳанӯз ӯ доир ба назария ва амалияи тарҷума, бахусус, тарҷумаи бадеӣ дидгоҳи мустақил надошт. Бо вучуди ин, нахустин тарҷумаи қалонҳаҷми бадеии ӯ, ки ҳикояҳои А.И. Горкий «Гӯй», «Меваафшонӣ» ва «Болес» буд, ба устод Айнӣ писанд омадааст. Ин тарҷумаҳо бо дастгирии бевоситаи С. Айнӣ нашр шуда, боиси дилгармӣ ва худфарсоии минбаъдаи мутарчим дар тарҷумаи осори адабиёти ҷаҳон гардид ва натиҷаҳои қобили мулоҳиза низ ба бор овард. Тарҷумаи ёдшуда на фақат барои ӯ мактаби омӯзиш буд, балки ба фаъолияти минбаъдаш тақони ҷиддӣ бахшид.

Фаъолияти тарҷумониашро устод Пӯлод Толис аз солҳои ҷиҳилум оғоз карда, ин қорро то охири умр идома додааст. Вақте осори тарҷумакардаи ӯро аз ҷиҳати хронологӣ аз назар мегузаронем, вобаста ба савияи ин тарҷумаҳо таҷрибаи мутарчимро метавон ба ду давра тақсимбандӣ кард ва давраи аввалро айёми тақлид ва ҷустуҷӯву кашфи тарзу тариқи саҳеҳи тарҷума унвон кард, ки солҳои ҷиҳилум сар шуда, то солҳои ҷиҳилу панҷум идома ёфтааст. Аз солҳои ҷиҳилу панҷум минбад давраи ташаккули ҳунари тарҷумонии ӯст.

Як сабаби ба адабиёти бачагона рӯ овардани Пӯлод Толис дар он аст, ки ӯ зиёдтар ба тарҷумаи асарҳои бачагонаи ҷаҳонӣ машғул шудааст. Ӯ дар роҳи интиҳоб ва тарҷумаи беҳтарин намунаҳои осори бадеии адабиёти ҷаҳон саъю талош кардааст, ки ҳосили он тарҷума ва наشري асарҳои «Ақкаи дузд» (А.И. Гертсен), «Гадо», «Поёни хуш» (А.П. Чехов), «Болес», (Аз афсонаҳои Италия), «Шабонгоҳ» (А.И. Горкий), «Хорпушт», «Турна», «Бачаҳо ва мурғобичаҳо» (М. Пришвин), «Америкаро кашф кардани мо» (Д. Маяковский), «Устои гилқор» (Иван Франко), «Чӯчаҳо» (Ионас Давитайтис), «Писари як дӯсти ман» (Кришан Чандар), «Марги писар» (Вишну Прабҳақор), «Фароштурук» (Ҳоча Аҳмади Аббос) намунаи барҷастаи насри кӯдакон ба забони тоҷикӣ мебошад.

Яке аз унсурҳои тарҷума ин нигоҳдошти мазмун ва мундариҷаи матни асл дар тарҷума доништа мешавад ва бояд, ки мутарчим ин салоҳияти худро нигоҳ дорад ва ба матни асл хиёнат насозад. Дар ин хусус устод Ҳабиб Аҳрорӣ зебо гуфтааст: «Азбаски вазифаи тарҷума, пеш аз ҳама, ба забони дигар ифода кардани фикри муаллиф аст, чунин воситаҳои ифодаро ёфта, ба қор бурдан лозим аст, ки фикри муаллиф дар тарҷума возеҳ, равшан ва пура дода шавад». [3, с. 25] Аз ин рӯ, мутарчим Пӯлод Толис ин бори амонатро хуб ба ҷо

овардааст ва тавонистааст, ки анъанаи тарҷумонии халқи тоҷикро тавассути тарҷумаҳои худ ҳифз намояд.

Пӯлод Толис дар асарҳои тарҷумакардаи худ кӯшиш ба харҷ додааст, ки шароитро ба вучуд орад, ки агар забони нависандаи асари асл забони тоҷикӣ мебуд, онро мепазируфт. Ба ифодаи Роже Кайулус (Roger Caillois) чунин тарҷума «мусталзами дониш ва ҳушу тахайюли бисёр аст ва албатта бояд онро камоли матлуби тарҷума донист. Ман иддао намекунам, ки чунин тарҷума таҳаққуқпазир бошад, аммо мегӯям, мутарҷими хуб касе аст, ки мекӯшад, то ҳар чӣ бештар ба он наздик шавад». [9, с. 14]

Пӯлод Толис аз зумраи тарҷумонҳоест, ки дар асарҳои тарҷумакардааш аз нақшҳои ҷаҳоргонаи забон ва воҳиди тарҷума моҳирона истифода карда, «тарҷумаи реалистӣ»-ро ба вучуд овардааст, ки дар ин ҷо истилоҳи тарҷумаи реалистӣ «маънии қаробати ҳадалимкони матни тарҷума ба нусхаи асл, ба ифодаву тасвири он воқеияте, ки дар нусхаи асл мавҷуд аст»-ро ифода мекунад. [6, с. 113] Ин истилоҳ, ки маънии тарҷумаи амин ва пуарарзишро дорад, аз тарафи бисёре аз назариётчиёни тарҷумаи бадеӣ, аз ҷумла, Гиви Гачечиладзе дастгириву асоснок карда шудааст. [5, с. 112-243] Моҳият ва вазифаи асосии тарҷумаи бадеиро И.А. Кашкин низ дар он дидааст, ки сухани дар тарҷума истифодашуда бояд воқеияти тасвиршударо вобаста ба шароити конкретӣ таърихӣ он мучассам карда тавонад, матни муаллифи нусхаи аслро таҳриф накунад, ба мазмуни нусхаи асл ҳалал наорад. [8, с. 466 – 475]

Муҳаққиқон ва донишмандони назарияи тарҷума оиди мафҳуми реалия фикру ақидаҳои гуногун ибраз намудаанд. Аз ҷумла А.В. Фёдоров бар ин назар аст, ки воқеият «ашёи маҳал ё мафҳуми ҳоси маҳалро, ки дар ҳаёт ва фаҳмиши халқи дигар қарина надорад, ифода мекунад». [13, с. 140] Л.Н. Соболев реалияро ҳамчун «вожаи ҳаётӣ ва маҳсули миллӣ, ки қаринаи худро дар ҳаёт ва дар забонҳои дигар мамлакатҳо надорад» [11, с. 281] ва чун «вожае аз воқеияти миллӣ, ки дар забонҳои дигар ба сабаби вучуд надоштани чунин ашёҳо ва ҳодисаҳо ҳузур надорад» [11, с. 290] таъбир кардааст. Вале Вл. Россел дар ин замина аз вожаҳои ном мебарад, ки «мафҳумҳо, ашёҳо, ҳодисаҳо ифода мекунанд». Ӯ ҳулоса мекунад, ки реалия унсурест, ки «дар расму оини халқе, ки асар ба забони он тарҷума мешавад, ҳузур надорад». [10, с. 169]

Дар ин замина метавон ҳулоса кард, ки реалия вожаҳои забонест, ки номҳои ашёҳо, мафҳумҳо, ҳодисаҳои барои соҳаҳои ҷуғрофӣ, фарҳанг, ҳаёти материалӣ (моддӣ) ё маҳсулиятҳои ҷамъияти таърихӣ халқҳо ва қabilaҳо ҳос ва маҳсулиятҳои миллӣ, маҳаллӣ ва таърихро ифода карда, муодили дақиқи худро дар забонҳои дигар надоранд [4, с. 438]. Ба ин тарик, Пӯлод Толис дар тарҷумаи асарҳои адабиёти ҷаҳон роҳи аниқ ва дурустро пеш гирифта, қоре анҷом додааст, ки хости нависандаи нусхаи аслро ба хонандаи тоҷик расонад.

Ҳангоме ки бо тарзи тарҷумаи Пӯлод Толис аз адабиёти ҷаҳон ошно мешавем, ба садоқат ва ҳунармандии ӯ дар ҳифзи сабки муаллифи нусхаи асл итминон ҳосил хоҳем кард. Дар асарҳои тарҷумакардаи ӯ эҳсоси зарбу вазн ва дигар унсурҳои сабк, аз ҷумла, нутқи персонажҳо, риояи қардани интонатсияи нутқ ва тарҷумаи образ бо образ, ки аз василаҳои аслии «акс қунондани услуби нависанда дар тарҷума» аст, мавқеи созанда дорад. Қисми дигари тарҷумаҳои Пӯлод Толис «Шодмонӣ», «Вакил ё худ ҳикояти он», (А.П. Чехов), «Ҳоин ва модар», «Офтоби нимрӯз», «Яке аз қоролҳои республика», «Бачагии Иля», «Меваафшонӣ», «Гунҷишқак», «Тӯй», «Иванушкаи гӯл», «Ҳодисае, ки бо Евсейка рӯй дода буд», «Девтумшукҳо», «Ранги хокистарии қабударалаш» (А.И. Горкий), «Ихтироъчӣ» (М. Пришвин), «Характери рус», «Шоҳзодаҳои қурбоққа» (Алексей Толстой), «Шаъну шарафи абадӣ» (Валентин Катаев), «Бо роҳи дигар» (Михаил Томчаний), «Ширин» (Нурмурад Сарихонов), «Соҳиби қолхоз» (Бекӣ Сейтаков), мебошанд, ки барои хонандагонӣ қалонсол мансубанд.

Муқоиса ва таҳлили тарҷумаҳои Пӯлод Толис баёнги мавқеияти дуруст ва ҳунари қомили мутарҷим дар тарҷумаи унсурӣ сабки гуфтугӯи шахсиятҳои асари бадеӣ буда, мушаххасоти зайлро дар бар мегирад:

а) таносуби комили маъноии вожахову ибораҳо хангоми тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо;

б) таносуби вазъи иҷтимоиву ахлоқии шахсият бо тасвири нависанда ва тарҷумаи маъноии мутарҷим;

в) муттасилии вожахову ифодаҳо ва қорбасти унсурҳои маъниофари сабқӣ, ки хулқу ҳӯйи шахсияти асарро мучассам кардаанд;

г) диққатангез сохтани усули тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо бо истифода аз унсурҳои сабқии забони шифоҳӣ;

д) таъбирҳои ҳолнамои шахсияти повест;

ё) қорбурди воситаҳои забонӣ дар гуфтугӯи шахсиятҳо бо мақсади вазъи иҷтимоӣ ва ахлоқии персонажро ошкор намудан;

Нишонаҳои услубии зикршуда дар қорбурди дигар унсурҳои сабқӣ, аз ҷумла, лаҳн (интонатсия) ва образ низ равшан ба назар мерасад.

Муҳаққиқон «яке аз талабҳои тарҷумаи бадеӣ»-ро «риоя кардани интонатсия, яъне, оҳанги суҳан, равиши баён ва ифода» донистаанд, ки аз матни асл маншаъ мегирад. Дарвоқеъ, лаҳн оҳанги баёни нависанда буда, метавонад суратҳои гуногун ба худ гирад, яъне хандаовар, гиряовар, ҷиддӣ ва танзомез бошад, ё ҳар лаҳни дигаре, ки нависанда метавонад барои офаридани лаҳни асараш ба қор гирад.

Лаҳн дар осори бадеӣ ба мавзӯ ва шахсиятҳои асар алоқаи бевосита дорад. Ба ифодаи дигар, ба воситаи лаҳн нависандагон мекушанд, ки фардияти шахсиятҳои осорашонро бо вижагиҳои лаҳни онҳо ва тарзи тафаккурашон нишон диҳанд. Масалан, вақте аз забони кӯдаке асари бадеие нақл мешавад, бофти забонии он асар низ хусусияти фарҳангӣ ва тарбиявӣ ӯро нишон медиҳад. Яъне, нависанда ва тарҷумон низ бо истифода аз таркиби бофти каломӣ хонандаро бо хусусияти хулқу ҳӯй ва мавқеи иҷтимоии қаҳрамон ошно мекунад, ки чунин амал махсусияти маънавии асарро нишон медиҳад.

Пӯлод Толис дар қатори асарҳои адибони русу халқиятҳои дигари шуравӣ чанд асаре аз адабиёти ҷаҳон, бахусус асарҳои адибони Ҳинду Чинро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ба ин гурӯҳи асарҳои тарҷуманамудаи Пӯлод Толис «Автомобил, хона ва зан» (Шомим Музаффарпурӣ), «Худозада» (Ешпал), «Яқлими нав», (Навтеч), «Порчаҳо аз рӯзнома» (Розӣ Браҳмӣ), «Изтироб», «Қишлоқи қадрдон», «Дар майхона», «Собун», «Ақида» (Лу Син) дохил мешаванд.

Пӯлод Толис тарҷумаҳояшро бо забони сода, ҳисангез, ҳолӣ аз ҳама гуна таориф ва сохтакорӣ тарҷума кардааст, ки ба забони зинда қаробат доранд. Унсурҳои сабқии лаҳни асар дар тарҷумаи ӯ пайгирӣ аз нусхаи асл буда, оромӣ ё шиддатнокӣ куллиёти онро ифода мекунад. Ҳис карда тавонистани зеру бами лаҳн ва дар тарҷума акс кунондани он яке аз мураккабтарин ва нозуктарин ҷиҳатҳои тарҷумаи бадеӣ буда, аз тарҷумон маҳорати баландро талаб мекунад. Масалан, Пӯлод Толис дар тарҷумаи ҳикояи нависандаи рус А.И. Горький «Бачагии Иля» лаҳни ором, вале пурдари нависандаро дар тарҷума дода тавонистааст, ки ифодагари ҳаяҷон ва зеру бами фоҷиаи тасвиркардаи нависанда мебошад.

Пӯлод Толис дар таҷрибаи тарҷумонияш ҳамеша ба усули тарҷумаи образ бо образ, ки баёнгари сабқи хоси ин ё он нависанда аст, содиқ буда, дар аксари осори ба тоҷикӣ баргардондаш ин тарзро риоя намудааст.

Ба ин тартиб, дар фаъолияти тарҷумонии Пӯлод Толис чизи муҳим он аст, ки мутарҷим шаклу мазмуни асарро ба ҳубӣ дарк карда, андешаи муаллифи нусхаи асл, тарзи баёни вай, руҳи асари бадеиро ба василаи воситаҳои тасвирии забони тоҷикӣ, дар таносуб бо хусусиятҳои сабқии забонҳои мабдаъ ва мақсад ҳунармандона акс карда тавонистааст. Ин равиш аз афзалияти бебаҳси ҳунари тарҷумонии Пӯлод Толис буда, чехраи ҳунарии ӯро ҳамчун нависанда ва тарҷумони осори бадеӣ дар ҳифзи сабқи нусхаи асл дар дарозии замонҳо маҳфуз медорад.

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки ба ҳифзи сабқи нависанда дар тарҷума вобастагӣ дорад, тарҷумаи образ бо образ мебошад. Чунончӣ медонем, асоси адабиёти бадеиро образ ташкил медиҳад. Ба ифодаи Ҳабиб Аҳрорӣ тарзи саҳеҳ ва амини тарҷумаи бадеӣ тақозо

мекунад, ки «образ бо образ тарчума карда шавад. Образи эҷодкардаи муаллиф аз байн наравад, осеб набинад. Вале ин кор на ҳама вақт муяссар мегардад, баъзан умуман мумкин намешавад. Дар ин гуна мавридҳо боз ҳамон «иваз» ба мо ёрӣ мерасонад, яъне образи муаллифро бо образи дигари ба ҳамон монанд, ба ҳамон наздик, бо ҳамон ҳаммаъно ва ҳамвазну ҳамовоз иваз кардан лозим меояд». [2, с. 128] Пулод Толис дар таҷрибаи тарҷумониаш ҳамеша ба усули тарҷумаи образ бо образ содиқ буда, дар аксари осори ба тоҷикӣ баргардондааш ин тарзро риоят кардааст. Барои намуна аз қудрату тавоноии мутарҷим порчаеро аз ҳикояҳои нависандаи рус Антон Павлович Чехов, ки «Радость» («Шодмонӣ») ном дорад мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Матни асл:

Радость

Было двенадцать часов ночи. Митя Кулдаров, возбужденный, взъерошенный, влетел в квартиру своих родителей и быстро заходил по всем комнатам. Родители уже ложились спать. Сестра лежала в постели и дочитывала последнюю страничку романа. Братья-гимназисты спали.

— Откуда ты? — удивились родители. — Что с тобой?

Тарчума:

Шодмонӣ

Соати дувоздаҳи шаб буд.

Митя Кулдаров, ки саҳт ба ҳаяҷон омада, мӯйсараш жӯлида гашта буд, ба хонаи падару модараш парида даромаду аз ин хона ба он хона даробаро кардан гирифт. Падару модар омодаи хобкардан буданд. Хоҳараш дар ҷогах хобида, саҳифаи охири романо мехонд. Бародарони гимназисташро хоб бурда будааст.

— Аз кучо пайдо шудӣ? — ҳайрон шуданд падару модар. — Ҷӣ шуд ба ту?

Вақте бобати сифати тарҷумонии Пулод Толис фикру андеша меронем, инро фаромӯш накунем, ки мутарҷим тасвири табақаву тоифаҳои гуногунро ба забони тоҷикӣ хеле хуб баргардон намудааст. Мутарҷим тавонистааст, ки фардиати забони шахсиятҳои асари «Радость» - и Антон Павлович Чеховро дар тарҷума ҳифз кунад. Масалан, дар пораи зайл мутарҷим муколамаи волидону писарро бо камоли маҳорат ва амонатнигаҳдорӣ тарҷума карда, хусусиятҳои хоси забони волидайн ва писарро ҳифз намудааст.

Матни асл:

— Что ты? Где? Папаша побледнел. Мамаша взглянула на образ и перекрестилась. Гимназисты вскочили и, как были, в одних коротких ночных сорочках, подошли к своему старшему брату.— Да-с! Про меня напечатали! Теперь обо мне вся Россия знает! Вы, мамаша, спрячьте этот номер на память! Будем читать иногда. Поглядите! Митя вытащил из кармана номер газеты, подал отцу и ткнул пальцем в место, обведенное синим карандашом.

Тарчума:

— Наход? Кани?

Рангу рӯи падар канд. Модар ба сурати Исо нигоҳ карда, салиб кашид. Гимназистҳо ҷаҳида аз ҷояшон хестанд ва тани курта ба назди бародари калониашон омаданд.

- Бал-ле! Воқеаи маро навишта баромадаанд! Маро акнун тамоми Россия мешиносад! Шумо, очаҷон, ин газетаро ёдгорӣ гуфта пинҳон карда монед! Ҳарзамон мехонем! Ана, бинед!

Митя аз кисааш як нусха газетаро бароварда ба падараш дароз кард ва як ҷои онро нишон дод, ки гирдаш бо қалами қабуд хат кашида шуда буд.

Пулод Толис яке аз бунёдгузори тарҷумаи бадеии тоҷикӣ буда, ба василаи хунари тарҷумонӣ ва иштироки бевоситааш дар ҷараёни эҷоду таҳрири осори тарҷумавӣ асосҳои назарӣ ва амалии ин хунарро пайрезӣ намуд. Ҳарчанд таърихи тарҷумаи тоҷикӣ ба замони қадим мерасад, Пулод Толис яке аз чанд тани буд, ки дар солҳои 40-юми асри XX тарҷумаи комилан нав ва аминро асос гузошт ва равишҳои ташаккул ва таҳаввули онро муайян намуд.

Адабиёт:

1. Асозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий.– Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 саҳ.
2. Аҳрорӣ Ҳ. Сухбат аз санъати тарҷума [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. 1984. – № 5. – С. 115-128.
3. Аҳрорӣ Ҳ. Тарҷума санъат аст (доир ба тарҷумаи асари бадеӣ) // Маданияти Тоҷикистон. –1983.–1 ноябр.
4. Влажов, С., Флорин, С. Непереводимое в переводе [Текст] / С. Влажов, С. Флорин // Мастерство перевода. Сборник шестой, 1969. – Москва: Советский писатель, 1970. – С. 432-456.
5. Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи [Текст] / Г. Гачечиладзе. – Москва: Советский писатель, 1980. – 254 с.
6. Демидчик, Л.Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик [Матн] / Л.Н. Демидчик // Садои Шарқ. – 1985. – № 10. – С. 118-125.
7. Демидчик, Л. Аз сухан ба амал гузарем [Матн] / Л. Демидчик // Маданияти Тоҷикистон. – 1981 – 30 – уми октябр.
8. Кашкин, И. Для читатель – современника [Текст] / И. Кашкин. – Москва: Советский писатель, 1968. – С. 630.
9. Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума [Матн] / А. Начафӣ // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). Маркази нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 3-4. 166.
10. Россельс, В. Перевод и национальное своеобразие подлинника [Текст] / В. Россельс // Вопросы художественного перевода – Москва: Советский писатель, 1955. – С. 170-176.
11. Соболев, Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский [Текст] / Л. Н. Соболев. – Москва: Учпедгиз, 1952. – 310 с.
12. Толис П. Куллиёт. Ҷ. 1. –Душанбе: Ирфон, 1975. – 464 саҳ.
13. Толис П. Куллиёт. Ҷ. 2. –Душанбе: Ирфон, 1976. – 672 саҳ.
14. Фёдоров, А.В. Введение в теории перевода [Текст] / А.В. Фёдоров. – Москва: Издательства иностранных языках, 1958. – 381 с.

ФАЪОЛИЯТИ ТАРҶУМОНИИ ПҮЛОД ТОЛИС

Дар мақолаи мазкур фаъолияти тарҷумони нависандаи маҳбуби кӯдакон ва калонсолон Пӯлод Толис ба риштаи таҳлилу таҳқиқи кашида шудааст. Ин шахсияти барҷаста яке аз маъруфтарин нависандаи мутарҷими адабиёти муосири тоҷик маҳсуб мешавад. Вай ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакон эҷод ва тарҷума намудааст. Дар эҷодиёти нависанда ҳикояи ҷойгоҳи хоса дорад.

Баррасии мавзӯи нишон дод, ки нақши Пӯлод Толис дар равоҷи адаби ва тарҷумаи ҷойгоҳи хос дорад. Бахусус дар ғанӣ гардонидани ҳазинаи адабиёти кӯдакон ва наврасон тарҷумаҳои анҷомдодаи Пӯлод Толис шоёнӣ таҳсин мебошад.

Пӯлод Толис на танҳо нависандаи сермутолиа будааст, балки бо мақсади амиқу сахтар омӯхтани таҷрибаи ғоявию эстетикӣ арбобони забардасти адабиёти рус А. Герсен, Л. Толстой, А. Чехов, М. Горкий, М. Пришвин, инчунин намунаи асарҳои адибони тараққиқарвари Ҳиндустону Ветнам ва Кореяву Хитойро тарҷума кардааст. Як сабаби ба адабиёти бачагона рӯ овардани Пӯлод Толис дар он аст, ки ӯ зиёдтар ба тарҷумаи асарҳои бачагонаи ҷаҳонӣ машғул шудааст.

Калидвожаҳо: Пӯлод Толис, ҳикоя, тарҷума, адабиёти кӯдакон ва наврасон, нависанда.

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПУЛОДА ТОЛИСА

В данной статье анализируется и исследуется переводческая деятельность популярного писателя Пулода Толиса. Этот выдающийся деятель считается одним из самых известных писателей и переводчиков современной таджикской литературы. Он писал и

переводил как для взрослых, так и для детей. Рассказ занимает особое место в творчестве писателя.

Рассмотрение темы показало, что роль Пулода Толиса занимает особое место в литературных отношениях и переводе. Особую похвалу заслуживают переводы Пулода Толиса, пополняющие сокровищницу детской и подростковой литературы.

Пулод Толис был не только начитанным писателем, но и с целью изучения идейно-эстетического опыта великих деятелей русской литературы А. Герцена, Л. Толстого, А. Чехова, М. Горького, М. Пришвина также перевел образцы произведений развивающихся писателей Индии, Вьетнама, Кореи и Китая. Одной из причин обращения Пулода Толиса к детской литературе является то, что он занимается переводами детских произведений со всего мира.

Ключевые слова: Пулод Толис, повесть, перевод, литература для детей и подростков, писатель.

TRANSLATION ACTIVITY OF PULOD TOLIS

In this article, the translation activity of the popular children's and adult writer Pulod Tolis is analyzed and researched. This prominent figure is considered one of the most famous writers and translators of modern Tajik literature. He has written and translated both for adults and children. The story has a special place in the creativity of the writer.

The review of the topic showed that the role of Pulod Tolis has a special place in literary relations and translation. The translations made by Pulod Tolis are especially commendable in enriching the treasure of children's and teenagers' literature.

Pulod Tolis was not only a well-read writer, but also in order to study the ideological and aesthetic experience of the great figures of Russian literature A. Herzen, L. Tolstoy, A. Chekhov, M. Gorky, M. Prishvin also translated a sample of the works of the developing writers of India, Vietnam, Korea and China. One of the reasons for Pulod Tolis to turn to children's literature is that he has been more involved in translating international children's works.

Keywords: Pulod Tolis, story, translation, literature for children and teenagers, writer.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллоев Д.Д., ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара, **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, деҳаи Хуррамзамин. **Тел.:** 988734869, **E-mail:** dilovar-s555@mail.ru

Сведения об авторе: Саъдуллоев Д.Д., ассистент кафедры иностранного языка Дангаринского государственного университета, Адрес: Республика Таджикистан, Дангаринский район, село Хуррамзамин. **тел.:** 988734869, **E-mail:** dilovar-s555@mail.ru

Information about the author: Sadulloev D.D., assistant of the department of Foreign Language of Dangara State University. **Address:** Republic of Tajikistan, Dangara district, Khurramzamin village. **tel.:** 988734869, **E-mail:** dilovar-s555@mail.ru

ТДУ:003+82'372.22 (075.8)

ТКТ:82 (2-точ)

О-51

ВАЗЪИ ЗАБОН ВА МУҲИТИ АДАБИИ ЗАМОНИ ЗИНДАГИИ ХОҶА АБДУЛЛОҶИ АНСОРӢ

Искандари О., унвонҷӯй
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони зиндагии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ (асри XI) давраи рушду ғановати таркиби луғавии забону адаби порсӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд замони таваллуди Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ чанд сола баъд аз комилан суқут кардани давлати Сомониён буд, вале ин суқут аз

назари мақому манзалати забони порсӣ дар дарбор ва муҳити адабии замон танҳо ивази хонадон буд. Зеро давлатҳое, ки пас аз Сомониён дар ҳудуди сарзаминҳои собиқи онҳо ҳукумати худро асос гузоштанд, равиши дастгоҳи идорӣ, забону фарҳанг ва кулли умури давлатдорӣ худро ба ҳамон равиши собиқи амирони Сомонӣ идома доданд. Бо вучуди ин, дастгирӣ аз шеърӯ адаб на ба гунаи замони Сомониён буд.

Дар мақолаи мазкур баррасиҳо дар се масъала сурат мегиранд: Нахуст, авомили рушду тавсеа ва доираи густариши забону адаби форсӣ; дувум, мухтасоти шеърӯ насри давраи мавриди назар ва севум, таъсири муҳит дар шахсияти Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ. Аз ин рӯ, нахуст бояд вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ давр, ки бевосита ба рушди адабиёт таъсиргузор аст, мавриди баррасӣ қарор гирад. Зеро бе расидагӣ ба масъалаи мазкур муайян кардани ҳудуди густариш ва мухтасоти сабки назму насри дилхоҳ давраи таърихӣ адабиёт душвор ва дар аксар маврид ғайримумкин аст.

Замони зиндагии Абдуллоҳи Ансорӣ ба ҳукумати ду хонадон – Ғазнавиён ва Салҷуқиён рост меояд. Бешубҳа, бузургтарин меросбари Сомониён, ки дар аксари ҳудуди собиқи ин давлат салтанат дошт, Ғазнавиён мебошад. Сарсилсилағони ин дудмон – Сабуктегин ва писари ӯ султон Маҳмуд низ дастпарварони амирони Сомонӣ буданд. Аз сиёсати баъдинаи амирони Ғазнавӣ маълум аст, ки онҳо доираи ғуишварии забони порсӣ ва адаби онро аз ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросон то ба Ҳинд густариш доданд [4, с.м190]. Ҳамин тавр, ду даҳсола баъд аз инқирози давлати Сомониён хонадони дигаре бо номи Салҷуқиён дар баробари Ғазнавиён сар бароварданд, ки на кам аз Ғазнавиён дар пешрафти забону адаби порсӣ саҳмгузоранд. Ҳама ин иллату сабабҳои худро доштанд, ки умдатарини онҳоро ба тариқи зайл метавон таъйид кард:

1. Футуҳоти Ғазнавиён ва Салҷуқиён аз ақсои Мовароуннаҳр то баҳри Миёназамин;
2. Ҷунбишҳои илмие, ки аз авоили қарни XI ба василаи мутакаллимону дигар донишмандон зуҳур карданд;
3. Воридшавии бесобиқаи луғоти арабӣ ба забони порсӣ;
4. Омезиши лаҳҷаҳои гуногуни забони порсӣ ба лаҳҷаи дарӣ;
5. Ба шеърӯ адаби форсӣ роҳ ёфтани афкори сӯфия.

Ҳамаи амирон ва шохонӣ Машриқ дар он даврон нисбат ба нависандагону шоирони тозагӯӣ эронӣ риояти камоли эҳтиромро мекардаанд ва ин ҳукм ҳатто дар бораи Маҳмуди Ғазнавӣ, ки шоиронро ба сифати омили таблиғоти худ ба қор меғумошт, содиқ аст.

Ҳадаҳои гарон ва неъматҳои фаровон, ки амирону шохон дар ин давра дар роҳи ташвиқи шоирон сарф мекардаанд, ба ҳаде буд, ки ононро ба дарачоти баланде аз сарват мерасонид.

Марказҳои муҳимми адабие, ки то миёнаҳои асри ёздаҳ, ба монанди Бухоро, Заранҷ, Систон, Ғазнин, Ҳирот, Гургон, Нишопур, Рай ва Самарқанд барои адаби форсӣ вучуд дошт, фаъолияти баъзе аз онҳо баъд аз ин даврон ҳам идома ёфт. Дар ин давра тадриҷан ворид гардидани калимоти арабӣ ба забони форсӣ ва низ таълиф ба ин забон, дар робита ба сабабҳои гуногун, анъана гардид. Бар рӯйи ҳам, дар сарзаминҳои шарқии Эрон то миёнаҳои асри ёздаҳ кӯшиш дар эҳё ва идомаи адаби форсӣ бештар аз билоди ғарбӣ буд, зеро дар ин ҷо шеърӯ насри порсӣ то аввалҳои қарни XI раванқ ва ривочи чунонки бояд, надошт ва аз ин хангом аст, ки тавачҷуҳи умарои дайламии Ироқ (хосса, Рай ва Исфохон) ба эҷоди осоре ба лаҳҷаи дарӣ натиҷаи судманде ба бор овард.

Забони порсии дарӣ дар асри даҳ ва авоили асри ёздаҳ бар асари омезиши бештар бо забони арабӣ ва қабули истилоҳоти илмию адабӣ ва динию сиёсӣ ва ба қор бурдани онҳо барои мафохиму мазомини мухталифи шеърӯ мақосиди илмӣ ва ғайра нисбат ба қарнҳои пеш такомил ва тавсеаи бештаре ёфт. Ҳамчунин, бо зафарҳо ва кишваркушоҳои пайиҳами Ғазнавиёну Салҷуқиён забону адаби порсии дарӣ ба сарзаминҳои фатҳшуда интишор ёфт ва бевосита луғоти мутааддиде аз лаҳҷаҳои гуногуни порсӣ ба лаҳҷаи дарӣ зам шуд, ки инро иллати дигаре аз тавсеа ва ғанӣ гардидани забони порсӣ бояд донист. Дар замони Сомониён сабки нигориш чи дар назм ва чи дар наср сода ва то қадре дур аз калимоту луғоти арабӣ буд. Ин ҳам дар ҳоле буд, ки умарои Тоҳириёну Саффорӣён ва Сомониён бо вучуди тобеият аз

Бағдод, робитаи камтаре ба муҳити фарҳангии арабизабонон доштанд. Аммо ин амр дар аҳди Ғазнавиёну Салҷуқиён ранги дигар гирифт. Салотини Ғазнавию Салҷуқӣ бо фатҳи сарзаминҳои ғарби Эрон робитаи худро бо Бағдод аз сабаби сукути давлати Сомониён мустақкам мекарданд. Маликушшуаро Баҳор дар хусуси омезиши луғоти арабию форсӣ менависад: «... ҳар як аз подшоҳони турк бо сабаби рақобат бо якдигар даст ба зайли вали халифа мезаданд ва бо пӯзишу пешкаш ва русулу расоил назари лутфу ризои халифаро ба сӯйи худу хонаводаи подшоҳии тозаи хеш маътуф медоштанд. Ин равобит таъбан мӯчиби тавачҷуҳи зиёдтаре ба адабиёти тозӣ шуд» [5, с. 286]. Дигар аз иллати омезиши забони порсӣ бо арабӣ, ба гуфтаи Забехуллоҳ Сафо, чунин арзёбӣ мешавад: «...яке аз шароити бузурги дабирӣ ва шоирӣ, чунонки хоҳем дид, дар тамоми қарни панҷум ва шашум ошноии шуаро бо бисёре аз мутуни адабии араб ва аҳёнан аз ҳифз доштани қисмате аз онҳо буда»-аст [15, с. 328]. Дар ин давра ба забони порсӣ на танҳо аз арабӣ, балки аз забони туркӣ низ калимоти мутааддид ворид гашт. Аз натиҷаи тасаллоти қабоили кӯчиҳои турк ва ташкили давлатҳои туркии онон дар сарзамини Эрон яке интишори истилоҳоти низомию иҷтимоӣ ва идории онон мебошад.

Насри порсӣ дар ин давраи нисбат ба шеър равнақи кам дошт ва иллати ин ҳам тавачҷуҳи зиёд ба забону адаби араб буд. Аммо билкул наметавон онро дар ҳолати шахшуда нишон дод [5, с. 284]. Зеро дар охири аҳди Ғазнавиён ва оғози ҳукумати Салҷуқиён оҳиста-оҳиста кори наср равнақ ёфт. Бо вучуди ин, давраи мазкур яке аз муҳимтарин давраҳои ташаккул ва густариши насри форсӣ аст. Дар қарни чаҳорум ва авоили қарни панҷум насри порсӣ тоза зухур карда буд ва бо ҳамаи пешрафтҳои, ки дошт, дар оғози роҳ буд. Дар нимаи қарни панҷум ба давраи булуғи он ошно мешавем ва дар қарни шашум авоили қарни ҳафтум онро дар ҳоли пухтагию камол меёбем. Осори насрии таълифшуда дар ин адвор ба сабки нигориши қадим навишта шудаанд. Монанди кутуби Носири Хусрав, рисолае аз Шаҳимардон ибни Абилхайр, «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Таърихи Систон», «Таърихи Гардезӣ», «Искандарнома» ва ғайра. Кутуби мутасаввифа, бо вучуди озодие, ки ин тоифа дар кори худ ихтиёр карда буданд, аксар бо шеваи қадим иншо шудаанд. Аммо дар замони Салҷуқиён бо тавачҷуҳу рӯчуи мулуки Хуросон ба Бағдод, чунонки дар боло зикр кардем, кори забони тозӣ ривож ёфт. Маликушшуаро Баҳор менависад: «Пайдо шудани давлати Салҷуқӣ низ ба тавачҷуҳу рӯчуи мулуку вазарои Хуросон ба Бағдод ва тазохурҳои динӣ ва тартиби уламову удабои тозизабон афзуд ва умарои туркамон бо он ки худ аз ҳиллаи фазлу адаб оӣ буданд, аз тарафе ба тарвиҷи дини ислом кӯшида, аз сӯе ба нашри улуми тозию ташвиқи туллоб пардохтан ва забони тозӣ дар натиҷаи ин кор бештар аз ҳар вақт роҷ гардид ва бозори «шуубиён» ба кулӣ фосиду косид гашт ва удабои зиддишуубӣ алорағми ин тоифа дар нашри кутуби луғати тозӣ ва сарфу наҳви он забон ба қадами ҷид истоданд, ки яке аз он тоифа аллома Ҷоруллоҳи Замахшарист, ки дар «Муқаддимаи наҳв»-и худ ба ин маънӣ ишора кардааст» [5, с. 286].

Вазӣ шеър низ дар нимаи дувуми қарни XI (қисмати умда ва зиёди эҷодиёти Абдуллоҳи Ансорӣ ба ҳамин давра рост меояд) тадриҷан рӯ ба таҳаввул ниҳод. То ҳудуди нимаи дувуми асри XI ва оғози қарни XII шеъри форсӣ ҳамчунон таҳти таъсири сабки давраи сомонӣ ва ғазнавӣ боқӣ монд. Гурӯҳе аз шоирони ин давра бо тақлид аз пешиниён ҳар як ибтикороту навоварихое доранд, ки то ҷое боиси дигаргунӣ ва таҳаввули шеъри форсӣ гардидаст. Мавзуоти қобили тавачҷуҳ дар охири асри XI ва тамоми асри XII алоқамандии шоирон ба сурудани ғазалҳои латиф ва зебост. Таҳаввуле, ки Саной ва Анварӣ дар ғазал эҷод карданд, боис шуд, ки дар қарни баъд шоирони бузурги ғазалсаро зухур кунанд ва ин навъ аз шеъри форсиро ба авҷ бирасонанд. Ҳарчанд, шоирони машҳуре, чун Носири Хусрав, Қатрони Табретӣ, Ломеъӣ ва дигарон дунболаи сабки замони Сомонӣ ва аввали аҳди Ғазнавиён буданд, аммо аз тафоххуси ашъори онҳо маълум мегардад, ки шеъри онҳо низ аз таъсири падидаҳои нави адабӣ дур намондааст. Масалан, Қатрон бо ворид кардани саноеи адабӣ дар шеър мактаби хоссеро асос гузошт ва Носири Хусрав, «ки тафаввуҳ ба каломии кӯҳани аҳди сомонӣ аз ихтисосоти ўст, бо омехтани фалсафа дар сухани худ ва пеш гирифтани баҳсҳо ва афкори тоза муваҷҷиди сабки хос ва тариқаи ҷадиде дар шеър

мегардад» [15, с. 335]. Ҳарчанд хидмати Ғазнавиёну Салчукиёнро дар рушди адабиёт ва тавсеаи забони форсӣ тақрибан баробар арзёбӣ мекунад, бархӯрди фармонравоёни ин ду сулола ба шеърӯ шоирӣ то ҷо фарқ дорад. Ҳарчанд дар замони Салчукиён шоироне, чун Анварию Заҳиру Хоқонию Муҷири Байлақонӣ қасидаҳои ғарро меғуфтанд, аммо чирадастии пештозии он нисбат ба давраи Ғазнавиён як қадре коста шуда буд. Вобаста ба ин масъала Сируси Шамисо чунин андеша дорад: «Тавзеҳи ин ки Ғазнавиён, ки аз тарбиятшудагони Сомониён буданд, дар кишвардорӣ ғолибан ба ҳамон русуми Сомониён мерафтанд ва аз ҷумла аз шеър ва шоирон ҳимоят мекарданд. Аммо Салчукиён мардумоне бадавий ва ба қавли Байҳақӣ, муште навхоста буданд» [17, с. 127]. Низомии Арӯзӣ менависад: «Чун Салчукиён омаданд ва эшон мардумони биёбоннишин буданд ва аз маҷорӣ аҳвол ва маолии осори мулк беҳабар, бештар аз русуми подшоҳӣ ба рӯзгори эшон мундарис шуд» [13, с. 65]. Бешак, гуфтаи Низомии Арӯзӣ ҳақиқати маҳз аст, зеро бархе аз амирон ва салотини Салҷуқӣ ҳатто савод надоштанд. Вале тадричан онҳо анъаноти хуби Сомониёнро низ омӯхтанд ва дар парвариши шеърӯ шоир саҳми бузург доранд.

Шоирони ин даврро вобаста ба муҳити эҷод метавон ба се гурӯҳ ҷудо кард: 1. Шоирони дарборӣ, ки қисмати умдаи ашъорашонро қасоиди мадҳӣ ташкил медиҳад. Маҷху ситоиш аз қадимитарин мақосиди шеърӣ форсист. Ин гуна адабиёт дар масири тақомули худ то имрӯз таъсири пурраи бар сафҳаи шеърӣ шоирон доштааст. Маҷх шеърест, ки дар он гӯянда ба тавсиф, таҳсин ва тамҷид аз қасе бипардозад. Дар миёни давраҳои мадҳасароии замони маҷху дар шеърӣ форсӣ ба ҳайси ғароиши чашмгире шоирон ба маҷмуни маҷху ситоиш қобили мулоҳиза аст. Аксари шоирони маҷхиясароии ин давра ашъори маҷхӣ худро дар сабки хуросонӣ сароидаанд. Асри Ғазнавиёну Салҷуқӣ дар адабиёти порсӣ ба лиҳози раванқӣ шеърӣ мадҳӣ ва дарборӣ давраи муҳим ба шумор меравад. Маҷмуаи шеърӣ маҷхӣ ин давра, ки ҳосили завқӣ адабии шоирони бисёре аст, баёнғари ҷаҳонбинӣҳо ва андешаҳои фалсафии фикрии онҳост. Бузурғтарин намояндагони шеърӣ мадҳӣ ва дарборӣ ин давра Манучехрии Домғонӣ, Унсурӣ Балхӣ ва Фарруҳии Сиистонӣ мебошанд. Собикаи маҷх ба оғози сароиши шеърӣ порсӣ дар давраи Сафғориён бармеғардад, вале подшоҳони Ғазнавӣ, ки дар он ҳангом ба дурустӣ ба аҳаммияти маҷх пай бурда ва онро василае барои таблиғи ҳукумати худ медонистанд, дар пайи қасби машруъият ба ҳимояти шоирони дарборӣ пардохта ва аз ҳамин рӯ, мӯҷиби раванқӣ шеърӣ маҷхиро фароҳам оварданд [15, с. 347]. Бо ин ки шеърӣ маҷхӣ асри Ғазнавӣ Салҷуқӣ ба дараҷаи ғулув расида буд, вале ин навъи шеър як баҳши муҳим аз шеърӣ порсиро ташкил дода, дорои аҳаммияти адабӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ ва ғайра мебошад.

2. Шоироне, ки побанди ҳеҷ дарбор ва даргоҳе набуданд (баъзан дар авоили зиндагии худ барои ҳоқиме ё амире шеър гуфтаанд, аммо баъдан куллан тарқи дарбор кардаанд), дар эҷоди шеър низ озод буда, вобаста ба салиқаи худ шеър меғуфтанд. Бузурғтарин намояндагони ин гурӯҳ Носири Хусрав ва Санӯии Ғазнавӣ мебошанд. Мавзӯоти эҷодӣ ин рада шоиронро мавқеъғирии иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинӣашон муайян мекунад. Носири Хусрав, ки аз бузурғтарин намояндагони фалсафии калом буд, бешубҳа, дар эҷодӣташ зухуроти андешаҳои исмоилӣ хуб дида мешавад. Дар баробари ин, ӯ аз ҷониби фармонравоёни фотимӣ Миср ҳамчун мубалғи исмоилӣ барои анҷоми рисолат ба Хуросон фиристода шуд ва рӯшан аст, ки барои иброси андешаҳои худ шеърро василаи хубе медонист. Ҳамин гуна эҷодӣти Санӯии Ғазнавиро низ метавон побанди андешаҳои тасаввуфӣ ӯ донист. ӯ низ дар авоили рӯзгори худ аз шоирони дарборӣ Баҳромшоҳ ва Иброҳимшоҳи Ғазнавӣ буд ва баъдан таҳаввули руҳӣ боис гашт, ки аз дарбор куллан худро дур карда, ба тасаввуф гарояд. Ин таҳаввул дар зиндагии баъдинаи ӯ саҳфаҳои дурахшони эҷодиро ҳада кард, зеро қисмати умда ва нисбатан арзишманди осори ӯ ба ҳамин давра рост меояд.

3. Шоирони сӯфӣ, ки дар ҳонақоҳу мадорис ба тадрису иршод ва эҷод машғул буданд. Маҳз ҳамин даврро метавон давраи ба адабиёт ворид гардидани тасаввуф ва «руҳи тоза» гирифтани он донист.

Шеъри сӯфия метавонад дар анвои гуногун бошад, вале умдатан рубоиро жанри асосии адабиёти сӯфия метавон гуфт. Сируси Шамисо дар китоби «Сайри рубой» чунин менависад: «Рубоиро метавон шеъри сӯфия хонд, зеро сӯфия беш аз дигарон ба рубой алоқа доштанд...» [18, с. 118].

Ҳамин тавр, бо вучуди аз байн рафтани давлатҳои миллӣ ва коҳиш ёфтани қудрати хонадонҳои эронӣ, дар ин давра забону адаби форсӣ раванки тоза касб кард. Падидаҳои наво, мисли ворид шудани мазомини ирфонӣ ба адабиёт, рушди бесобиқа касб кардани қасоиди мадҳӣ ба адабиёт ва вуруди пеш аз пеши вожаҳои арабӣ ба забони порсӣ аз мухтасоти насру назми ин давра мебошад.

Масъалаи дигаре, ки дар баррасиҳои мақолаи мазкур муҳим арзёбӣ мешавад, таъсири муҳити иҷтимоӣ ва махсусан, таъсири муҳити хонаводагӣ ба шахсияти Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Маҳз муҳити иҷтимоии даврон, маркази муҳимми илмию фарҳангӣ будани шаҳри Ҳирот ва ниҳоят муҳити хонаводагии Абдуллоҳи Ансорӣ равиши зиндагию ғайолияти минбаъдаи ӯро муайян кард.

Шаҳри Ҳирот, ки маҳалли таваллуди Абдуллоҳи Ансорӣ буд, дар қарни XI аз марказҳои муҳимми сиёсӣ адабии замони худ ба ҳисоб мерафт. Давраи мазкурро, ки ба замони ҳукумати Ғазнавиён ва баъдтар ба замони Ҳукумати Салҷуқиён рост меояд, аз ҷиҳати оромии сиёсӣ аз адвори нисбатан ором метавон талаққӣ кард. Муҳаққиқи афғонистонӣ Муҳаммадусмони Сидқӣ дар мақолаи худ ба муносибати бузургдошти Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар соли 1988 оид ба Ҳироти он давра чунин менависад: «Ҳирот, ки яке аз шаҳрҳои муҳимми Хуросон буд, бо бақияи сарзаминҳои шоҳаншоҳии Ғазнавӣ дар тамоси доим қарор дошт. Дар ин шаҳр на танҳо бозаргонону арбоби давлат, балки шоирону муҳаддисон, ғуҷаҳо ва уламои дину сӯфиён дида мешаванд, ки бисёре аз эшон аз навоҳии мучовир ё сарзаминҳои дурдаст омадаанд» [11, с. 164]. Шаҳри Ҳирот, ки пайваста як маркази илмӣ ва ирфонии кишвар буд, аз таҳаввулоти сиёсии адабӣ баҳра дошт. Дар чунин замоне, ки гардишҳои сиёсӣ бар чараёни тафаккур таъсир мекард ва таҳаввулоти адабию илмӣ дар инкишофи зехни иҷтимоӣ меафзуд, маҳз дар ҳамин давра Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ зухур мекунад.

Омилҳои муҳити иҷтимоӣ, таҳаввулоти илму адаб, чараёнҳои сиёсӣ, ки баъд аз марги султон Маҳмуд рӯй дод ва билохира нури ирфон ҳама даст ба ҳам дода ва шахсияти бузурги Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансориро ба вучуд оварданд, ки то имрӯз аз шуҳрати оламгири ӯ нақостааст ва ибтикороте, ки дар улуми роиҷи замони худ, махсусан дар эҷоди адаби порсӣ, кардааст, то имрӯз назари худро надорад ва ҳар кучо, ки аз насри мусаччаъ суҳан равад, бевосита, чеҳраи адабии Ансорӣ дар назар меояд.

Давраи аввали омӯзиши Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансориро омӯзиш ва гирдоварии ҳадис ва тафсир дар бар мегирад. Навҷавон буд, ки дар ҳалқаи дарси Муҳаммад Тақии Сичистонӣ ворид шуд ва таъсири оғози ин дарсҳо буд, ки Пири Ҳирот дар оянда яке аз бузургони мазҳаби суннии ҳанбалӣ гардид. Чун устодаш аз дунё гузашт, Ҳиротро чанд вақте гузошту ба сӯйи дигар шаҳрҳои Хуросон шитофт. Аз бузургтарин марказҳои илмии ин сарзамин, мисли Нишопуру Бастому Тӯс дидан карду суҳбати муҳаддисону муфассирону олимони машҳури вақтро дарёфт. Ва ин ҳама дар раванди минбаъдаи ташаккули Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамчун нависанда ва шоир таъсиргузор буданд. Зеро дониши андӯхтааш хоҳу ноҳок ба мазмуну мундариҷаи ҳам осори назмӣ ва ҳам осори насриаш бетаъсир набуд.

Барои рушди минбаъдаи шахсияти Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва интиҳоби сарнавишти ояндааш маҳз муҳити хонаводааш нақши асосӣ дошт. Васфи шахсияти падару модари Пири Ҳирот дар «Нафаҳот» аз модар камтар, вале аз падар ба таври муфассал омадааст. Волидаи Ҳоҷа ҳарду порсову парҳезгор буданд ва аз хурдӣ ба тарбияи фарзанди худ дар роҳи ростӣ растагорӣ ҷиддияти тамоми доштанд. Чи гунае ки дар ғавқ ишора шуд, падараш – Абумансур шахси донишманд ва сӯфимашраб буд ва ин ҳол ба Абдуллоҳ ба ҳеч ваҷҳ бетаъсир намонд. Абумансур аз хурдӣ фарқияти Абдуллоҳро нисбат ба дигар кӯдакон эҳсос карда, мутаваҷҷеҳи парвариши илмӣ ва динии ӯ мешавад. Ин нуктаро низ метавон зикр кард, ки шинохти Пири Ҳирот ва даврони рушду таҳсили ӯ, бе он ки падару саҳми ӯ дар тарбияти фарзанд шинохта шавад, ноқису нотамоми хоҳад буд. Ҳатто дар «Маноқиб»-и Ҷомӣ

омада, ки: «Шайх Аҳмади Кӯфонӣ, ки худ пиру устои ӯ буд, ба ӯ гуфта буд, ки: «Ин ҳама бикардӣ ва гирди олам бигаштӣ, чан падари худ надидӣ» [16, с. 58].

Дар ташаккули шахсияти адабии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таъсири муҳити хонаводагии ӯ ва ҳамчунин, ширкат дар маҷолиси бузургони сӯфия нақши бориз дорад. Ин нуктаро Хоҷа дар муқаддимаи «Табақот-ус-сӯфия», ки шарҳи ҳоли худро овардааст, борҳо таъкид кардааст. Маҳз таъсири муҳити хонаводагӣ, ки падари ӯ – Абумансур аз зумраи соликин буд ва ҳамчунин, ширкати ӯ дар маҷолиси сӯфия маҷрои минбаъдаи шахсияти Ансориро ҳамчун шоир, назарияпадоз, муфассир ва муҳаддис маълум кардааст.

Муҳити фарҳангии ин давра донишмандон ва шоирону адибонро ба арсаи ҷаҳонӣ пешниҳод кард, ки эҷодиёти осори онҳо то имрӯз бесобиқа арзёбӣ мешаванд. Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ низ парвардаи муҳити илмию фарҳангӣ ва ирфонии ҳамин давра аст. Ҳарчанд сулолаҳои баъд аз Сомониён ба сари қудрат омада, наҷоди эронӣ-тоҷикӣ надоштанд, аммо аз ҳар ҷиҳате, ки ба созу кори давлатдорӣ онҳо бинигарем, равиши идорӣю давлатдорӣшон куллан ба ҳамон равиши собиқӣ Сомониён буд ва аксари вазирони ин сулолаҳо низ тоҷикон буданд. Давраи мазкур аз муҳимтарин давраҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ буда, то кунун метавон гуфт, ки паҳлуҳои норавшан дар шинохти хусусиятҳои адабии ин давр боқӣ мондаанд. Ин масъалаҳоро дар доираи як таҳқиқоти кӯчак ва ё мақолаи алоҳида наметавон ба таври комил таҳқиқу баррасӣ кард. Умед аст, ки дар оянда паҷуҳишоти дақиқу жарфи адабӣ ин ҳолигиҳои таҳқиқоти адабиро пур намоянд.

Адабиёт:

1. Абдусаттор, А. Ташаккул ва таҳаввули рубой дар адабиёти форс-тоҷик / А. Абдусаттор. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 408 саҳ.
2. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / Х. А. Ансорӣ : тасҳеҳ ва муқобалаи Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ. – Техрон, 1386 ҳ. – 733 саҳ.
3. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ: таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳрастҳо Меҳринисо Очилова ва Муътабар Оқилова. – Хучанд: Ношир, 2014. – 435 саҳ.
4. Байҳақӣ, Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ / Муҳаммад ибни Ҳусайн Байҳақӣ: ба тасҳеҳи Алиакбари Файёз ва эҳтимоми Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ. – Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, 1383. – 815 саҳ.
5. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 саҳ.
6. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Техрон: Амири Кабир, 1375. – 467 саҳ.
7. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Евгений Эдуардович Бертелс: тарҷумаи Сирусӣ Эзадӣ, таҳия, вироиш ва баргардон аз хатти форсӣ: Муҳаммадалии Аҷамӣ. – Душанбе, 2016. – 639 саҳ.
8. Буркуй, Серж де. Саргузашти Пири Ҳирот / Серж де Буркуй: тарҷумаи Равон Фарҳодӣ. – Техрон, 1379. – 321.
9. Кадканӣ, М.Ш. Дар ҳаргиз ва ҳамешаи инсон (аз мероси ирфонии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ) / Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1394. – 545 саҳ.
10. Нарзиқул, М. Адабиётиносӣ форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII–XIV / М. Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 1998. – 112 саҳ.
11. Нуҳсадумин соли вафоти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ донишмандон перомунӣ зиндагӣ ва осори Абдуллоҳи Ансорӣ. – Кобул, 1342. – 216 саҳ.
12. Салимов, Н. Ю. Пайдоиш ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсӣю тоҷикии асрҳои миёна (асрҳои IX–XIII) ; рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филология / Н. Ю. Салимов. – Хучанд, 2002. – 330 саҳ.
13. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Ҷаҳор мақола / Низомии Арӯзӣ Самарқандӣ. – Хучанд, 2015. – 192 саҳ.

14. Сатторзода, А. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб. – 2001. – 139.
15. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Техрон, 1349. – 742 саҳ.
16. Чомӣ, Абдурраҳмон. Маноқиби Шайхулислом [Матн] / Абдурраҳмони Чомӣ: таҳшия ва таълиқи Алиасғари Башир. – Техрон: Савр, 1355. – 181 саҳ.
17. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1370. – 316 саҳ.
18. Шамисо, Сирус. Сайри рубой дар шеъри форсӣ / Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1374. – 394 саҳ.
19. Шариат, Муҳаммадҷавод. Суханони Пири Ҳирот / Муҳаммадҷавод Шариат. – Техрон, 1357. – 283 саҳ.

ВАЗЪИ ЗАБОНИ ФОРСӢ (ТОҶИКӢ) ВА МУҲИТИ АДАБИИ ЗАМОНИ ЗИНДАГИИ ҲОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

Замони зиндагии Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ (асри XI) давраи рушду ғановати таркиби луғавии забону адаби порсӣ ба ҳисоб меравад. Забону адаби порсӣ дар асри XI аз ҳар ҷиҳате рушд карда буд. Маҳз дар ҳамин аср вуруди тасаввуф ба адабиёт оғоз гардид. Ҳамчунин, забони порсии дарӣ дар асри XI ва авоили асри XII бар асари омезиши бештар бо забони арабӣ ва қабули истилоҳоти илмию адабӣ ва динию сиёсӣ ва ба қор бурдани онҳо барои мафохиму мазомини мухталифи шеъриву мақосиди илмӣ ва ғайра нисбат ба қарнҳои пеш такомул ва тавсеаи бештаре ёфт.

Барои рушди минбаъдаи шахсияти Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва интиҳоби сарнавишти ояндааш маҳз муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва хонаводааш нақши асосӣ дошт.

Калидвожаҳо: забон, адабиёт, муҳити адабӣ, Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, шеър, наср, рушд.

ПОЛОЖЕНИЕ ПЕРСИДСКОГО (ТАДЖИКСКОГО) ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА ПЕРИОДА ЖИЗНИ ХОДЖИ АБДУЛЛАХА АЛЬ-АНСАРИ

Время жизни и деятельности Ходжа Абдуллах аль-Ансари (XI в.) является периодом лексического обогащения персидского языка и литературы. Персидский язык и литература развивались во всех аспектах в 11 веке. Именно в этом столетии суфизм начал проникать в литературу. Кроме того, в десятом веке и начале одиннадцатого века персидский язык улучшился и расширился больше, чем в предыдущие века, благодаря большему сочетанию с арабским языком и принятию научных, литературных, религиозных и политических терминов и их использованию, для различных концепций и содержания стихов и научных целей.

Политическая, социальная и семейная среда сыграла большую роль в дальнейшем развитии личности Ходжа Абдуллах аль-Ансари и выборе его дальнейшей судьбы.

Ключевые слова: язык, литература, *литературная среда*, Ходжа Абдуллах аль-Ансари, поэзия, проза, развитие.

SITUATION OF THE PERSIAN (TAJIK) LANGUAGE AND LITERARY ENVIRONMENT DURING THE LIFE OF KHOJA ABDULLAH AL-ANSARI

The life and work of Khoja Abdullah al-Ansari (11th century) is a period of lexical enrichment of the Persian language and literature. Persian language and literature developed in all aspects during the 11th century. It was in this century that Sufism began to penetrate into literature. Moreover, in the tenth century and early eleventh century, the Persian language improved and expanded more than in previous centuries, due to greater combination with Arabic and the adoption of scientific, literary, religious and political terms and their use, for various concepts and contents of poetry and scientific goals.

The political, social and family environment played a big role in the further development of the personality of Khwaja Abdullah Ansari and the choice of his future fate.

Keywords: language, literature, literary environment, Khwaja Abdullah Ansari, poetry, prose, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандари Ориф - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таърихи адабиёт. Суроға: 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. orifiskandar@gmail.com; Телефон: 988-20-01-31.

Сведения об авторе: Искандари Ориф - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории литературы. Адрес: 734025, город. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail khalima.ismoilova@mail.ru Телефон: 988-20-01-31.

Information about the author: Iskandari Orif - Tajik National University, applicant for the Department of History of the literature, Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue 17. orifiskandar@gmail.com; Phone: 988-20-01-31.

ТДУ: 80/84 (2-тоҷ)

ТКТ: 8/80 (2-тоҷ)

C-65

МУҲИММИЯТИ СУҲБАТИ СИЁСӢ ДАР БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОН: ИНЪИКОС, ТАЪСИР ВА НАҚШ

Сафарзода М.Н., доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, муаллими калони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Суҳбати сиёсӣ дар телевизион дар ташаккули афкори чамъиятӣ, таъсир ба равандҳои сиёсӣ ва қабули қарорҳо нақши муҳим мебозад. Барномаҳои телевизион барои муҳокимаи масоили муҳими сиёсӣ ва баёни нуқтаи назари гуногун минбари озод ба шумор мераванд. Дар ин мақола мо мавқеи суҳбати сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ, таъсири он ба афкори ҷомеа ва нақши онро дар ташаккули рӯзномаи сиёсӣ баррасӣ хоҳем кард.

Барномаҳои телевизионӣ яке аз манбаъҳои асосии иттилоот барои бисёр одамон мебошанд, бинобар ин онҳо дар инъикоси гуфтугӯҳои сиёсӣ аҳамияти калон доранд. Суҳбатҳои сиёсӣ, мусоҳибаҳо бо сиёсатмадорон, марказҳои таҳлилӣ ва барномаҳои хабарӣ ҳама имкон медиҳанд, ки масъалаҳои сиёсии имрӯзаро баррасӣ кунанд. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки барномаҳои сиёсии телевизионӣ метавонанд, ба дарки тамошобин таъсир расонанд.

А.В. Груша қайд мекунад, ки ошкорбаёнӣ сиёсат механизмҳои самарабахшро талаб мекунад, зеро ин талаботи ҷомеа аст. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки муоширати сиёсӣ барои фаъолияти муваффақонаи низомии сиёсӣ тибқи қоидаҳои «ошкорбаёнӣ» зарур аст. Дар он «ВАО на танҳо воситаи муоширати байни сиёсатмадорон ва шаҳрвандон мебошанд, балки инчунин мавзӯи ташаббускор - дар ташкили «рӯзнома» мебошанд, ки манфиатҳои иштирокчиёни гуногунӣ раванди сиёсиро ба таври возеҳ баён мекунанд, вазро таҳлил мекунанд, «мушкилоти таъчилӣ»-ро муҳокима мекунанд ва гӯё амали мақомотро назорат менамоянд» [3, с. 69]

Барномаҳои телевизионӣ метавонанд ба афкори ҷомеа оид ба масъалаҳои сиёсӣ таъсир расонанд. Таҳлилгарони васоити ахбори омма аксар вақт қайд мекунанд, ки кадом мавзӯҳо ва дидгоҳҳо дар телевизион метавонанд, ба дарки он масъалаҳо аз ҷониби ҷомеа таъсири ҷиддӣ дошта бошанд. Шорехони сиёсӣ бо муҳокимаи воқеаҳо ва мавзӯҳои муҳим метавонанд як меъёр ё афкори чамъиятиро ташаккул диҳанд.

«Меъёри муайян кардани суҳбати сиёсӣ на танҳо аз муоширати иштирокчиёни робита бо соҳаи сиёсӣ ё ҷанбаҳои муҳими он, пеш аз ҳама, аз ҳадафҳо ва вазифаҳои он

иборат аст, зеро ҳар иттилое, ки интишор мешавад, барои расонидани таъсир ва истифодаи қудрат дар ҷомеа нигаронида шудааст». [8, с. 47]

Барномаҳои телевизионӣ дар баланд бардоштани сатҳи иттилооти сиёсии ҷомеа, муайян кардани он ки мардум дар бораи чӣ ҳарф мезананд ва чӣ барои ҷомеа муҳим доништа мешаванд, нақши муҳим мебозанд. Қисмате аз барномаҳо бо маводи нағз ва ҷолиби диққат метавонанд, ба зеҳни тамошобин таъсир расонанд. Ба ин қабил барномаҳо метавон ток-шоу ва барномаҳои мубоҳисавиро дохил намуд, ки ин навъ барномаҳо мавзӯҳои гуногунро фарогир буда, паҳлуҳои гуногуни масоили мубрамро фарогир мебошанд.

Мавқеи гуфтугӯи сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ яке аз шаклҳои муҳим ва таъсирбахши иртибот дар ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Барномаҳои телевизионӣ расонаҳои аввалиндараҷа мебошанд, ки ба доираи васеи аудитория расида, афкори ҷомеаро ташаккул медиҳанд. Гуфтугӯи сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ баён ва баррасии масъалаҳои сиёсиву иҷтимоӣ, таҳлили вазъи сиёсӣ ва пешгӯии таҳаввулоти сиёсӣ мебошад. Барномаҳои телевизионӣ аз қабил хабарҳо ва ток-шоуҳо дар ташаккули гуфтугӯҳои сиёсӣ ва таъсир ба эътиқод ва муносибати тамошобинон нақши муҳим доранд. Яке аз вазифаҳои асосии суҳбатҳои сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ аз ҷараёнҳои сиёсӣ ва рӯйдодҳои рӯзмарра мардумро огоҳ кардан аст. Барномаҳои хабарӣ таҳлилий рӯйдодҳои сиёсиро дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ ва байналмилалӣ инъикос намуда, ба тамошобинон дар бораи сиёсатмадорони интиҳобшуда, лоиҳаҳои қонун, ҷанҷолҳои сиёсӣ ва дигар рӯйдодҳо маълумот медиҳанд.

Сиёсатшиноси маъруфи тоҷик, профессор Гулмаҳмад Зокиров низ ин андешаро тасдиқ намуда, телевизионро пуртаъсиртарин воситаи ахбор доништааст: «Солҳои панҷоҳуми асри бист, вақте ки телевизион ба майдон омад, дар тамоми соҳаҳо таҳаввулоти назаррасеро ба вуҷуд овард. Аз ҷумла, ин таъсири телевизион дар сиёсат ҳам ба таври возеҳ дида мешуд» [4, с. 236]

Аммо бояд дарк кард, ки мавқеи гуфтугӯи сиёсӣ дар барномаҳои телевизион на ҳамеша объективӣ ва бегаразона аст. Бисёре аз шабакаҳои телевизионӣ тамоюли сиёсии худро доранд ва ин қисмати қор метавонад ба афкори ҷомеа таъсир расонад. Аудитория ҳангоми тамошои ин барномаҳо муайян менамоянд, ки кадом навъи маълумот пешниҳод мегардад, ё кадом навъи нуқтаи назар нишон дода мешавад. Баъзе шабакаҳои телевизионӣ метавонанд, бо хизмҳои муайян ё тарафҳои гуногуни сиёсӣ алоқаманд бошанд ва аз ин рӯ, суҳбатҳои сиёсии онҳо ғарзнок ва яқҷониба мебошанд.

Илова бар ин, баъзе барномаҳои телевизионӣ метавонанд барои таъсир расонидан ба афкори тамошобинон усулҳои гуногуни таҳрик ва таблиғро истифода баранд. Онҳо метавонанд далелҳо ва рӯйдодҳои муайянро интиҳоб кунанд, маълумотро таҳриф кунанд ё шахсиятҳои муайяни сиёсӣ ё рафтори онҳоро дигаргуна ба қалам диҳанд. Чунин амалияҳо метавонанд ба шуури тамошобинон ва дарки онҳо дар бораи воқеияти сиёсӣ таъсир расонанд. Аммо новобаста аз ҷанбаҳои манфии эҳтимолий, суҳбати сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ василаи муҳими иртибот ва иттилоот боқӣ мемонад. Он ба тамошобинон имконият медиҳад, ки нуқтаи назари гуногунро аз назар гузаронанд, воқеаҳои сиёсиро таҳлил кунанд ва вобаста ба онҳо қарорҳои асоснок қабул намоянд. Муҳим аст, ки тамошобинон иттилооти аз барномаҳои телевизион гирифташударо аз нуқтаи назари интиқодӣ баҳогузорӣ карда, инчунин ба манбаҳои гуногуни иттилоот диққат диҳанд, то андешаи шахсии худро ташаккул дода тавонанд.

Барномаҳои телевизионӣ яке аз василаҳои тавоноии интиқоли иттилоот ва ташаккули афкори ҷомеа мебошанд. Унсурҳои муҳими мундариҷаи суҳбати сиёсии телевизионӣ – муҳокимаи масъалаҳои дорои хусусияти сиёсӣ, мушкилоти марбут ба ҳаёти давлатӣ ва сиёсӣ мебошад.

Имрӯз телевизион дар асл қисми таркибии раванди фаъолияти механизми ҷамъиятию сиёсӣ дар Тоҷикистон гардидааст. Аён аст, ки ба тағйирпазирии нақши ҳар яке аз рукнҳои асосии иҷтимоишавӣ (оила, мактаб, ВАО, ташкилоти сиёсӣ ҷамъиятии расмӣ ва ғайрирасмӣ) дар шакли манфиати илмии мустақил ифода меёбанд ва ҳамчун калиди омилҳои

таъсиррасон ба самаранокии ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва низоми сиёсӣ - демократӣ дар Тоҷикистон хизмат менамоянд. Муҳаққиқи тоҷик, профессор Асадулло Саъдуллоев махсусияти таъсиргузори телевизионро дар мақолаҳои алоҳидааш, ки дар маҷмуаи «Наҷвои наҷотофарин» ҷамъоварӣ гардидааст, чунин зикр мекунад: «Азбаски ВАО бо омӯаҳо сару кор дорад, табиист, ки журналистон ҳангоми фаъолияти корӣ бо авзои равонии ҷомеа эътибори бештаре медиҳанд, кӯшиш мекунанд, ҳамоно санаду далел ва рӯйдодҳоеро ба тасвиб гиранд, ки табақаҳои васеътари оммаро ҷалбу ҷазб месозад» [7, с. 16].

Мавқеи суҳбати сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ аз бисёр омилҳо, аз ҷумла, самти сиёсии шабакаи телевизионӣ, манфиатҳои соҳибону муҳаррирони он ва хоҳиши тамошобинон вобаста аст. Аммо, сарфи назар аз ин омилҳо, як қатор хусусиятҳои умумӣ мавҷуданд, ки онҳоро метавон таъкид кард.

Аввалан, дискурси сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ аксар вақт манфиати намоён дорад. Аксари шабақаҳои телевизионӣ тамоюли сиёсии худро доранд ва мувофиқан ҷонибдори ақидаҳои муайяни сиёсиро афзал медонанд. Ин дар интиҳоби мавзӯҳо, меҳмонон ва намоёндагони нерӯҳои гуногуни сиёсӣ дар барнома зоҳир мешавад. Аз сабаби ин манфиатдор, дискурс метавонад субъективӣ бошад ва на ҳамеша нуқтаи назари гуногунро инъикос мекунад.

Сониан, мавқеи суҳбати сиёсӣ низ ба шакли барнома вобаста аст. Бархе аз барномаҳои телевизионӣ саъй мекунанд, ки нуқтаи назар ва далелҳои гуногунро пешниҳод намуда, минбари муҳокимаро фароҳам оваранд. Барномаҳои дигар метавонанд ба суҳанрониҳои якҷониба нигаронида шаванд, ки дар он намоёндагони як қувваи сиёсӣ ё афкори муайян бидуни ҳузури намоёндагони нуқтаи назари дигар суҳан мегӯянд.

«Барномаҳои телевизионӣ василаи тавоноии муоширати оммавӣ буда, дар ташаккули афкори сиёсии ҷомеа таъсири назаррас доранд. Онҳо на танҳо тамошобинонро аз рӯйдодҳо ва равандҳои сиёсӣ огоҳ мекунанд, балки инчунин пешгӯиҳо ва руҳияи муайянеро ба вучуд меоранд, ки ҳангоми қабули қарорҳои сиёсӣ метавонанд калидӣ бошанд». [9]

Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки суҳбатҳои сиёсӣ дар барномаҳои телевизион рӯякӣ буда, на ҳамеша ба далелҳо асос ёфта метавонанд. Ба далели маҳдуд будани вақт ва зарурати ҷалби тамошобинон, баъзе барномаҳо метавонанд, на ба далелҳои асоснок, балки ба изҳорот ва муноқишаҳои баҳсбарангез бештар тавачҷуҳ кунанд. Дар баробари ин дар барномаҳои телевизион суҳбати сиёсӣ аҳамияти ба худ хос дорад. Он барои муҳокимаи масъалаҳои муҳими сиёсӣ як форум фароҳам оварда, ба шунавандагон имкон медиҳад, ки вобаста ба ҷонибҳои гуногун маълумот пайдо кунанд. Бо рӯзноманигории мустақил ва мутавозин, барномаҳои телевизионӣ метавонанд дар ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва тавсеаи баҳсҳои сиёсӣ нақши муҳим бозанд.

Муоширати сиёсӣ дар ҷаҳони тағйирёбандаи муосир муҳим аст. Дар гуфтугӯи сиёсии муосир муоширати сиёсӣ хеле муҳим аст ва ҳамин муҳимият боиси рушд ёфтани фаъолияти ВАО, махсусан, телевизион гардидааст. Аммо ба андешаи мо, дар ҷомеаи иттилоотии муосир баррасии коммуникатсияи сиёсӣ ҳамчун салоҳияти ВАО ва сиёсатмадорон қомилан дуруст нест. Шаклҳои нави муоширати сиёсӣ ба ҳар кас имкон медиҳанд, ки дар раванди сиёсӣ ширкат варзад, ибрази андеша кунад ва оид ба масъалаҳои сиёсӣ пешниҳодҳо кунад, то як майдони муайян ба вучуд ояд, ки изҳори нуқтаи назарҳои гуногун ва муҳокимаи мавзӯҳои ҳассосро имконпазир гардонад. [8, с. 24]

Вале, бояд дар хотир дошт, ки барномаҳои телевизионӣ танҳо як манбаи иттилоот буда, тафаккури интиқодӣ ва шуурнокии тамошобинонро ташвиқ кардан зарур аст.

Барномаҳои сиёсии телевизионӣ воситаи муҳими муттаҳидсозии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мебошанд. Онҳо дар мубодилаи ахбор нақши миёнаравро бозида, барои доираи васеи шунавандагон дастрас будани баҳсҳои сиёсиро таъмин мекунанд.

Якум, барномаҳои сиёсии телевизионӣ имкон медиҳанд, ки намоёндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ андешаҳои худро тавассути он баён кунанд ва дар муҳокимаи умумӣ саҳмгузор бошанд. Ба ин барномаҳо сиёсатмадорон, коршиносон, фаъолон ва намоёндагони

гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ пайваста ҷалб мешаванд. Ин барои муаррифии афкори дидгоҳҳои мухталиф замина фароҳам меорад, ки барои рушди ҷомеаи демократӣ муҳим аст.

Сониян, барномаҳои сиёсии телевизионӣ барои огоҳ кардани ҷомеа ва васеъ намудани ҷаҳонбинии тамошобинон мусоидат мекунанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки одамон дар бораи рӯйдодҳои сиёсӣ, лоиҳаҳои қонун, ислоҳот ва дигар масъалаҳои муҳим маълумот гиранд. Ин ба гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ кӯмак мекунанд, ки аз воқеаҳо огоҳ бошанд ва дар асоси далелҳо андешаҳои худро ташаккул диҳанд.

Пажӯҳишгар К.В. Никитин қайд мекунанд, ки «Сухбати сиёсии ВАО як падидаи мураккаби муоширатист, ки ба мубориза барои ҳокимият тавассути ташаккули афкори ҷамъиятӣ равона карда шудааст, аз ҷумла матн ҳамчун натиҷаи шифоҳии сухан, контекст - вазъияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, инчунин воситаҳои махсуси забонӣ, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳои гуфтугӯ ҷавобгӯ мебошанд. Дар асри XXI сухбати сиёсӣ тақрибан аз мусоҳибаи ВАО ҷудонопазир аст. Имрӯз сиёсатмадори бонуфуз он шахсеро номидан мумкин аст, ки ўро дар телевизион аксар вақт намоиш медиҳанд ва исмаш дар рӯзномаҳо ва дигар васоити ахбори омма зикр мешавад. Бисёре аз сужетҳо дар наворҳои иттилоотии рӯз танҳо ба шарофати шарҳҳои коршиносони сиёсӣ аҳаммият пайдо мекунанд. [6, с. 72]

Илова бар ин, барномаҳои сиёсии телевизионӣ ба ташаккули муколамаи ҷамъиятӣ ва ҳамдигарфаҳмии байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Онҳо барои муҳокимаи мушкilot ва дарёфти роҳҳои созиш як платформа эҷод мекунанд. Барномаҳои сиёсии телевизиониро метавон як пули иҷтимоӣ донист, ки гурӯҳҳои гуногунро дар заминаи идеалҳо ва арзишҳои сиёсӣ ба ҳам мепайвандад. Гузашта аз ин, барномаҳои сиёсии телевизионӣ омилҳои муҳимми раванди ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошанд. Онҳо ба шаҳрвандон дар фаҳмидани ҳуқуқи имкониятҳои худ ёрӣ мерасонанд, инчунин ба онҳо барои иштироки ғайрирасона дар ҳаёти сиёсии мамлакат шароит фароҳам меоранд. Барномаҳои сиёсии телевизионӣ масъалаҳои марбут ба адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқи ақалиятҳо, ахлоқ, муҳоҷират ва бисёр ҷиҳзҳои дигарро ғайрирасона баррасӣ мекунанд, ки таваҷҷуҳи тамошобинонро ба ин масъалаҳо ҷалб намуда, шуури ҷомеаро бедор мекунанд.

Барномаҳои сиёсии телевизионӣ дар муттаҳид намудани гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ нақши калон мебозанд. Онҳо барои муҳокимаи масъалаҳои муҳимми сиёсӣ майдоне муҳайё мекунанд, ба тарафҳои гуногуни мубоҳиса овоз медиҳанд ва ба ташаккули афкори ҷамъиятӣ ёрӣ мерасонанд.

Тавре ки муҳаққиқи тоҷик, профессор А. Азимов менависад, «телевизион як қисми муҳим ва асосии ВАО маҳсуб ёфта, худро ҳамчун нишони низоми намояндагии манфиатҳои шаҳрвандон ва дар як вақт объекти диққати элитаи сиёсӣ ва институтҳои расмӣ шиносонида аст. Дар замони муосир телевизион хусусиятҳои мусбат ва манфиро ба худ касб намуд. Телевизион на танҳо ба шахсиятҳои алоҳида, балки ба ҷомеа, муносибатҳои сиёсӣ, «бозихҳои сиёсӣ», муносибати ҷамъиятӣ ва ҳокимият таъсири бевосита расонида, муносибатҳои навро ба вуҷуд меоварад. Аз ин рӯ, ҳар як қувваи сиёсӣ кӯшиш менамояд, ки пеш аз ҳама, ВАО-ро, махсусан, телевизионро зерин назорати худ қарор диҳад, онро самаранок ба манфиати худ истифода барад. Бо ёрии телевизион ҳукумат ва дигар қувваҳои сиёсӣ аҳолиро аз мақсадҳои худ, ниятҳо ва арзишҳои сиёсати худ ва ташкили муносибатҳо бо ҷамъият, омма дар ташкили намояндаҳои ҳукумат, аъзоёни элитаи идоракунанда, дастгирии эътибори сиёсатмадорони мувофиқ, анъанаҳо бо иттилоот таъмин мекунанд. Дар тамоми ҳолат ҳукумат ва қувваҳои сиёсӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки ВАО, бахусус, телевизионро назорат кунанд ва зерин таъсири худ қарор диҳанд» [1, с. 99-100].

Яке аз вазифаҳои асосии барномаҳои сиёсии телевизионӣ ин аз рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ ва масъалаҳои рӯзмарра, ки ба сиёсат марбут мебошанд, огоҳ намудани тамошобинон аст. Онҳо ба одамон кӯмак мекунанд, ки вазъиятҳои мураккаби сиёсиро дарк намоянд, нуқтаи назари гуногунро оид ба ин ё он масъала пешниҳод кунанд ва ба тамошобинон дар ташаккули ақидаҳои худ кӯмак расонанд.

Телевизион ҳаёти ғайрирасона сиёсиро дар пардаи худ инъикос мекунанд ва онро ба таври худ нишон медиҳад. Яъне, пардаи телевизион барои бинанда воқеияти бузурги маҷозиро ба

вучуд меорад, ки воқеан ҳам, афсун мекунад, боиси пайдоиш ва ҳузур дар олами ҳаёлҳо мегардад. Дар роҳаткурсӣ дар назди телевизор нишаста, ҳама метавонанд худро бо дард ё шодии кишвари худ шарик эҳсос кунанд ва дар ин раванд бо таъсири телевизион худро шахси зарурӣ дар ин равандҳо тасаввур намоянд. Ончунон ки Н.Б. Кириллов менависад, «бо нишон додани вазъиятҳо ва бархӯрдҳои гуногун, телевизион тамоми ғояҳо ва арзишҳоеро, ки имрӯз барои ҷомеаи мо дар маҷмӯъ, аҳаммият доранд, ҳамчун як «тақвими зинда»-и ягонагии иҷтимоӣ таҷдид менамояд. Телевизион дар шароити ҳозира, аз рӯи табиате, ки дорад, яъне бо мурочиат ба омма, воқунишери ба вучуд меорад, ки дар доираи намоиши телевизионӣ ҳосил шудааст. Аз ин ҷиҳат, он фарқиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба эътидол оварда, аз шахсони мухталиф як навъи «ҷомеаи тамошобин»-ро ба вучуд меорад, як ҷомеаеро, ки ҳама ба ҳам умумият доранд, яъне, ҳама тамошобинанд» [5, с. 68].

Барномаҳои сиёсии телевизионӣ низ ба ҷалби ғайбонаи шаҳрвандон ба раванди сиёсӣ мусоидат мекунад. Онҳо шаклҳои гуногуни баҳсҳо, мусоҳибаҳо бо сиёсатмадорон ва коршиносонро пешниҳод мекунад, дар ҳамин ҳолат ба тамошобинон имкон медиҳанд, ки атрофи мавзӯи баррасишаванда саволҳо диҳанд ва ҳатто дар овоздиҳӣ иштирок намоянд. Бо ин роҳ онҳо муколамаи байни одамонро таҳрик медиҳанд ва ин барои ҷомеаи мо муҳим аст, то шаҳрвандони мо худро ҷузъи низоми сиёсӣ ҳис кунанд. Барномаҳои сиёсии телевизионӣ низ ҳамчун минбари муаррифии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва манфиатҳои онҳо хидмат мекунад. Онҳо намояндагони созмонҳои гуногуни сиёсӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро даъват мекунад, ки дар бораи мавқеъ ва нақшаҳои худ суҳбат кунанд. Ин ба оммаи васеъ кумак мекунад, ки аз гурӯҳҳои гуногун ва муборизаи онҳо барои ҳуқуқи худ огоҳ гарданд, ки дар навбати худ ба муттаҳидшавии кишрҳои гуногуни ҷомеа ва бунёди ҷомеаи одилона мусоидат мекунад.

Пажӯҳишгари васоити ахбори оммаи Олмон Н. Болтс қайд мекунад, ки «пештар асрори ҳукумат пинҳон нигоҳ дошта мешуд, имрӯз сиёсатро муносибат бо ВАО муайян мекунад. Сиёсатмадорон, албатта, ҳамеша амал мекарданд, аммо имрӯз онҳо воқеан гӯё ба касе, ба монанди ҳунармандон дар кино табиқ ёфтаанд. Онҳо на танҳо дар парламент, балки пеш аз ҳама, дар ВАО амал мекунад. Ҷои амалиёти сиёсиро имичи электронӣ мегирад ва сиёсатмадори муваффақ, дарвоқеъ, на як корманди сиёсӣ, балки ситораест ба он маъно, ки дар ВАО худро дуруст муаррифӣ карда метавонад. Инро метавон политеймент, яъне ҳамоҳангии сиёсат бо ахбор ва таблиғ номид» [2, с. 64].

Сиёсат имрӯз бе иштироки телевизион вазифаи худро анҷом дода наметавонад ва вазифаи миёнаравии ВАО имрӯз беш аз пеш муҳим гардидааст, зеро намояндагони сохторҳои сиёсӣ хуб медонанд, ки ягона роҳи муаррифии онҳо тавассути навори телевизион имкон дорад, аз ин рӯ, барои расидан ба он кӯшиш мекунад. [8, с. 24]

Умуман, мавқеи суҳбати сиёсиро дар барномаҳои телевизион баҳо додан мумкин нест. Телевизион як воситаи тавоноии ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва таъсиррасонӣ ба равандҳои сиёсӣ мебошад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки барномаҳои хабарӣ объективӣ буда, ба тамошобинон нуқтаи назари гуногун дошта бошанд ва тамошобинон дар баробари огоҳ шудан аз хабарҳои муҳимми рӯз, ҳамзамон иттилооти аз манбаъҳои телевизион гирифташударо таҳлил намоянд.

Ҳамин тариқ, барномаҳои сиёсии телевизионӣ дар муттаҳид сохтани гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ нақши муҳим мебозанд. Онҳо ба одамон маълумот медиҳанд, кишрҳои гуногуни ҷомеаро ғайбон месозанд ва имкон медиҳанд, ки тамошобинон ба равандҳои сиёсӣ сарфаҳм раванд ва дар ин роҳ саҳми худро гузоранд. Онҳо инчунин платформаи намояндагии манфиатҳои гуногунро фароҳам меоранд ва ба ташаккули афкори ҷамъиятӣ мусоидат мекунад.

Хулоса, барномаҳои сиёсии телевизионӣ дар муттаҳидшавии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ вазифаи муҳимро адо мекунад. Онҳо барои мубодилаи озода афкор, иттилоот ва муколамаи оммавӣ замина фароҳам меоранд. Дар натиҷа онҳо ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, афзоиши иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди ҷомеаи демократӣ мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Азимов А. Моҳият ва рисолати телевизионҳои ҷамъиятӣ [Матн] / А. Азимов, Г. Тиллоева // Дар моварои суҳан (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2018.- С.99-106
2. Больш, Н. Албука медиа / Н. Больш. - М., 2011.
3. Груша, А. В. Формы и методы организации взаимодействия субъектов политики. Пресса и политический диалог / А. В. Груша. - М., 2000.
4. Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ / Г. Зокиров. - Душанбе, 2005.
5. Кириллов Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б. Кириллова.-М., 2005.
6. Никитин, К. В. Технологии речевой манипуляции в политическом дискурсе СМИ (на материале газет США): автореф. дисс... канд. фил. Наук / К.В. Никитин.-Уфа, 2006.
7. Саъдуллоев, А. Начвои начотофарин [Матн] / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2008. – 88 с.].
8. Сафарзода М.Н. «Телевизион - омили ҳамгироии ҷамъиятӣ-сиёсӣ (дар мисоли телевизионҳои вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон)»: Дис... доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ / М.Н. Сафарзода.- Д., 2023.
9. Сафарзода М.Н. Таъсири барномаҳои телевизион дар ташаккули афкори сиёсии ҷомеа. Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ». ISSN 2616-5260. №4-2 (33) 2023 саҳ. 90-94 бахши илмҳои филологӣ Душанбе. - 2023.

МУҲИММИЯТИ СУҲБАТИ СИЁСӢ ДАР БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОН: ИНЪИКОС, ТАЪСИР ВА НАҚШ

Мақолаи мазкур ба яке аз паҳлуҳои соҳаи рӯзноманигорӣ, ҷойгоҳ ва нақши суҳбати сиёсии телевизионӣ дар ҳаёти ҷомеа бахшида шудааст.

Муаллиф дар мақолааш қайд менамояд, ки барномаҳои телевизионӣ яке аз манбаъҳои асосии иттилоот барои бисёр одамон мебошанд, бинобар ин онҳо дар инъикоси гуфтугӯҳои сиёсӣ аҳамияти калон доранд. Суҳбатҳои сиёсӣ, мусоҳибаҳо бо сиёсатмадорон, марказҳои таҳлилий ва барномаҳои хабарӣ ҳама имкон медиҳанд, ки масъалаҳои сиёсии имрӯзаро баррасӣ кунанд. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки барномаҳои сиёсии телевизионӣ метавонанд ба дарки тамошобин таъсир расонанд.

Суҳбати сиёсӣ дар телевизион дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ, таъсир ба равандҳои сиёсӣ ва қабули қарорҳо нақши муҳим мебошад. Барномаҳои телевизион барои муҳокимаи масоили муҳими сиёсӣ ва баёни нуқтаи назари гуногун минбари озод ба шумор мераванд. Дар мақола мавқеи суҳбати сиёсӣ дар барномаҳои телевизионӣ, таъсири он ба афкори ҷомеа ва нақши он дар ташаккули рӯзномаи сиёсӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: мусоҳиба, сиёсат, ҷомеа, барномаҳои телевизионӣ, нуқтаи назар, масъала, иттилоот, инъикос, марказ, минбар, мавқеъ, иштирок, вазифа, намоянда.

ВАЖНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗГОВОРА В ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ПРОГРАММАХ: ОТРАЖЕНИЕ, ВЛИЯНИЕ И РОЛЬ

Данная статья посвящена одному из аспектов сферы журналистики, месту и роли телевизионной политической беседы в жизни общества.

Автор отмечает в своей статье, что телевизионные программы являются одним из основных источников информации для многих людей, поэтому имеют большое значение в отражении политических дискуссий. Политические ток-шоу, интервью с политиками, аналитические центры и программы - все это предлагает возможность обсудить текущие политические проблемы. Однако следует учитывать, что телевизионные политические программы могут влиять на восприятие аудитории.

Политические разговоры на телевидении играют важную роль в формировании общественного мнения, влияя на политические процессы и принятие решений.

Телевизионные программы являются бесплатной площадкой для обсуждения важных политических вопросов и выражения различных точек зрения. В статье рассматривается место политического разговора в телевизионных программах, его влияние на общественное мнение и их роль в формировании политической повестки дня.

Ключевые слова: интервью, политика, общество, телевизионные программы, точка зрения, проблема, информация, размышление, центр, форум, позиция, участие, задача, представитель.

THE IMPORTANCE OF POLITICAL CONVERSATION IN TELEVISION PROGRAMS: REFLECTION, INFLUENCE AND ROLE

This article is devoted to one aspect of the field of journalism, the place and role of television political conversation in the life of society.

The author notes in his article that television programs are one of the main sources of information for many people, and therefore are of great importance in reflecting political discussions. Political talk shows, interviews with politicians, think tanks and news programs all offer opportunities to discuss current political issues. However, it should be taken into account that television political programs can influence audience perceptions.

Political conversations on television play an important role in shaping public opinion, influencing political processes and decision-making. Television programs provide a free platform for discussing important political issues and expressing different points of view. The article examines the place of political conversation in television programs, its influence on public opinion and its role in shaping the political agenda.

Key words: interview, politics, society, television programs, point of view, problem, information, reflection, center, forum, position, participation, task, representative.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Манучехри Начот, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, муаллими калони кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Манучехри Наджот, доктор философии PhD, доктор по специальности журналистики, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

Information about the author: Safarzoda Manuchehri Najot, Doctor of Philosophy PhD, Doctor of Journalism, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

ТДУ:023+81.372.82 (2-тоҷ)
С-61

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ «САЙЁҲӢ»-И ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ БАР ПОЯИ УСУЛИ КАЛИМАСОЗИИ САРФӢ

Сафаров А.Ш., унвонҷӯ, ДДОТ ба номи С. Айни
Ҷаматов С.С., д.и.ф., профессор, ДДОТ ба номи С. Айни

Пеш аз он, ки ба таҳлилу баррасии хусусиятҳои сохтори истилоҳоти сайёҳӣ дар пояи усули калимасозии сарфӣ шуруъ намоем, зарур мешуморем, ки нахуст, андешаҳои худро оид ба истилоҳоти содаи забонҳои муқоисашаванда баён кунем. Миқдори аз ҳама бештари истилоҳоти баҳши «сайёҳӣ»-и забонҳои муқоисашавандаро истилоҳоти сода ташкил

медиханд, ки хусусияту аломати истилоҳии онҳо маҳз дар таркиби ибораву чумла хувайдо мегардад, ба монанди: *сайёҳ (tourist)* < Не, ман чунин ақида дорам, ки *ӯ сайёҳи* оддӣ аст (No, I get that he's a simple tourist), *сафар (tour)*; *tour – сафар, сайёҳат, trip – сафар, visa – раводид, rent – иҷора* <Due to stable low rental **rents**, occupiers prefer to rent large units (Аз сабаби паст гардидани маблағи **иҷора**, ширкатҳо мецоҳанд таҷҳизоти калонро ба иҷора гиранд), *journey – сафар* <It's a good season for a *journey* (Барои сафар хеле фасли хуб аст), *hotel – меҳмонхона, motel – меҳмонхонаи хурд, room – хучра, flight – парвоз, ticket – чипта, season – фасл* <You're going away for a *season* on a brilliant *tour* to regain *tone* (Бо мақсади қувват гирифтани ва сайругашт намудан, шумо бояд як мавсим ба ягон чо биравед).

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти содаи забонҳои таҳқиқшаванда дар он зоҳир мешавад, ки бархе аз воҳидҳои луғавӣ дар як забон содаву дар забони дигар муодили онҳо дар шакли мураккаб, таркибӣ ё ибораистилоҳ истеъмол мешавад, масалан, агар истилоҳи *hotel* дар забони англисӣ аз нигоҳи таркиби сарфӣ исми сода бошад, пас, муодили он дар забони тоҷикӣ дар шакли мураккаб – *меҳмонхона* корбурд мегардад. Ё худ истилоҳи «motel»- и англисӣ дар забони тоҷикӣ дар шакли истилоҳибораи исми «меҳмонхонаи хурд» маъмул аст. Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, истилоҳи “меҳмонхона” ба чунин маънӣ омадааст: «МЕҲМОНХОНА 1 مهمانخانه. утоқи махсус барои пазироии меҳмонон; хонаи меҳмоннишини ҳар ҳавлӣ. 2. бинои бисёрхонадор дар шаҳрҳо барои истиқомати мусофирон» [3, с. 793]. Ба муодили англисии он “hotel” фарҳангшиносон таърифи зайлро муносиб медонанд: «an establishment providing accommodations, meals, and other services for travelers and tourists» [9, с. 456] (муассисае, ки сайёҳонро бо манзил, хӯрок ва дигар хизматрасониҳо таъмин менамояд); «A hotel is a building where people stay, for example on holiday, paying for their rooms and meals» [10, с. 321] (Меҳмонхона биноест, ки дар он одамон, масалан, дар рӯзҳои истироҳат, барои хучра ва хӯроки худ маблағ пардохт мекунад).

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи истилоҳоти дар боло зикршуда, маълум гардид, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам, истилоҳоти сода аз нигоҳи шаклу сохтор ва маъно ба якдигар шабоҳат доранд.

Гузашта аз ин, дар низоми истилоҳоти сайёҳии забонҳои таҳқиқшаванда ба сифати истилоҳоти содаи меҳварӣ метавон чунин воҳидҳои луғавиро мансуб донист: *сайр* <Тобистони ҳамон сол бо писарам Фаридун ба Самарқанд омадем ва дар мудати зиёда аз як моҳ дар гармои саҳт гузару кӯчаҳои шаҳри кӯҳна, боғоти атрофи шаҳр ва осори меъморӣ таърихро як-як *сайр* карда, зиёда аз 300 акси ранга бардоштем [7, с. 4]; *сайёҳ* < Таърихи қадим ва ҳусни ҷавони дилорои шаҳр ҳар сол миллионҳо *сайёҳ*, шоир, олим, мусаввир, хулоса пиру ҷавонро ба сӯи худ мекашад [7, с. 4]; *сафар, музд, ҷой, мусофир, кӯҳ, хиёбон, меҳмон, ҳавз, ҳисоб, ширкат, иқлим, сарҳад, қалъа, гумрук, хӯрок, сайёҳ; trip, fare, free, twin, suite, hall, car, bill, tour, camp, cab, dish, dam, exit, guest, gulf, inn, lake, port, rise.*

Дар зер мо фикру андешаҷоямонро дар бораи бо усули калимасозӣ ё истилоҳсозии сарфӣ сохта шудани истилоҳоти сайёҳӣ баён менамоем. Роҷеъ ба роҳу усулҳои калимасозиву истилоҳсозӣ то имрӯз байни суҳаншиносону истилоҳшиносон диду назари ягона мавҷуд нест. М. Муҳаммадиев дар таълифоти худ «Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ» аз чор намуди калимасозӣ ёдовар мешавад: «1. Роҳи морфологӣ. Ин роҳ дар навбати худ ба ду қисм ҷудо мешавад: типӣ мураккаби калимасозӣ ва аффиксатсия; 2. Роҳи синтаксисӣ (таркибӣ); 3. Роҳи морфологӣ-синтаксисӣ; 4. Роҳи лексикӣ-семантикӣ (тағйир ёфтани маънои калима ва пайдо шудани маънои нави он)» [2, с. 37-45]. Забоншинос С. Низомова дар диссертатсияи худ аз усулҳои зерини калимасозӣ ишора мекунад: «1. калимасозии морфологӣ; 2. калимасозии синтаксисӣ морфологӣ; 3. калимасозии морфологию синтаксисӣ (ба исми гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ); 4. калимасозии луғавию синтаксисӣ (табдили ибора ба калима); 5. луғавию маъноӣ-сермаъноӣ; 6. ихтисора; 7. таркибсозии феъл низ як усули махсуси калимасозист, ки хилофи усулу қолабҳои мавҷуда сохта мешавад» [3, с. 18-19].

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоти сохта дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам, бар маънои усули морфологӣ ё сарфӣ калимасозӣ сохта мешавад. Ба ибораи дигар, нақши вандҳои истилоҳсоз, яъне пешванду пасванд дар ташаккули ин анвои истилоҳот бағоят

бузург аст. Дар забонҳои мавриди таҳқиқ усули морфологӣ дар муқоиса бо дигар роҳҳои истилоҳсозӣ сермаҳсул буда, пажӯҳиши ин усул аз ҷониби суҳаншиносони хориҷиву ватанӣ, ба монанди А. Арнолд, А. Антрушина, О. Мешков, О. Кубрякова, Ш. Рустамов, М. Қосимова, Д. Саймиддинов, О. Қосимов, М. Султонов, С. Хоркашев, С. Низомова, С. Ҷоматов ва дигарон ба таври густурда анҷом ёфтааст.

Чӣ тавре ки зикраш рафт, истилоҳ-исмҳои сохта дар муқоиса бо истилоҳ-исмҳои содаву мураккаб ва таркибӣ сершумор буда, дар соҳмони он унсурҳои калимасоз, яъне пешванду пасванд иштирок мекунад. Агар ба мансубияти ин гурӯҳи истилоҳот ба ин ё он ҳиссаи нутқ таваҷҷуҳ намоем, пеш аз ҳама, миқдори зиёди онҳо дар ҳар ду забон ҳам ҳамчун исм истеъмол мешаванд.

Ҳамин тавр, мо дар зер аз он унсурҳои калимасозе, ки дар соҳмони истилоҳоти сайёҳии забонҳои ғавқуззикр иштирок доранд, таваққуф намуда, аз онҳо бо номи соҳтани истилоҳ тавассути пешванд ва соҳтани истилоҳ ба воситаи пасванд ёдовар мешавем.

Соҳтани истилоҳ бо пешванд. Дар ҳарду забон ҳам истилоҳоте мавҷуданд, ки ба воситаи пешванд сохта мешаванд. Дарачаи иштироки пешвандҳо дар ташаккули ин анвои истилоҳот яксон набуда, сермаҳсуливу каммаҳсулии онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд ва аз ин рӯ, мо дар зер аз он пешвандҳое ёдовар мешавем, ки дар соҳмони истилоҳоти сайёҳӣ нақши калон доранд.

Пешванди пеш- Пешванди мазкур, асосан, пеш аз реша омада, исмҳои ифодакунандаи ин ё он касбу ҳунар ё шуглу пеша месозад, ба монанди: *пешхизмат* (waiter) «Барои қавва овардан *пешхизмат* омада, ҳамаи табақчаҳои десертиро ҷамъ намуд (A waiter comes and clears away all our pudding dishes, and brings us each a cup of coffee); *пешпардохт* (repayment) Уҳдадорихои пешпардохти маблағ то охири санад ба назар гирифта шудааст (Cashpayment obligations are concentrated in the latter part of the life of the policy). Агар ба маъноии луғавии истилоҳи «пешхизмат» рӯ орем, он дар фарҳангҳо чунин тавзеҳ ёфтааст: «ПЕШХИЗМАТ ۱ *پیشخدمت* ۲. қ.х.н. хизматгор, пешкор. 2. он ки дар ошхона, тарабхона ва ғ. ба муштариён хизмат мекунад» [6, с. 96]. Дар услуби илмӣ ба ҷойи истилоҳи мазкур муродифи он вожаи «пешхидмат» истеъмол мегардад. Муодили англисии вожаи пешхизмат воҳиди «waiter» буда, дар фарҳангҳо чунин тавсиф мешавад: «a man whose job is to serve customers at their tables in a restaurant» [11, с. 567] (марде, ки вазифааш дар тарабхона хизматрасонӣ ба мизочон дар сари мизҳо аст).

Пешванди ҳам- Роҷеъ ба вазифаи пешванди *ҳам-* дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик чунин омадааст: «Ин пешванд дар соҳтани исм маъмул ва серистеъмол буда, аз исм исмҳои месозад, ки ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносабати дутарафаи шахс ва предметҳоро ифода мекунад» [1, с. 119]. Забоншинос Х. Ҳусейнов оид ба хусусияти корбурди ин пешванд чунин менависад: «Хусусияти префикси *ҳам-* дар он аст, ки вай ба маъноии аслии калимаҳои ифодаи ҳамроҳӣ, яқҷоягӣ меҳада, дурусттараш, вай ду ва зиёда исмро аз ҷиҳати хусусияти дохилӣ ва хориҷӣ ба якдигар баробар мегузорад» [9, с. 84]. Илова бар ин, пешванди *ҳам-* мисли ҳиссаҷа ба калима тобиш ва мафҳуми иловагӣ намебахшад, вай унсури калимасоз буда, аз калимаҳои гуногун воҳиди нави луғавӣ месозад, масалан, аз исми мушаххаси *роҳ* калимаи *ҳамроҳ* (companion, fellow traveller) ва аз исми маънии *суҳбат* вожаи *ҳамсуҳбат* (interlocutor) сохтааст «*Ҳамсуҳбаташ* дар бораи зану фарзандони ӯ талаб кард (But what about his wife and kids? His interlocutor demanded). Вожаҳои *ҳамроҳ* ва *ҳамсафар* муродифи якдигаранд.

Пешванди *ҳам-* яке аз сермаҳсултарин унсурҳои калимасозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, асосан исмҳои месозад, ки мафҳуми «яқҷоя, бо ҳам будан»-ро ифода мекунад, мисли *ҳамсафар*:

«Дар олами хаёл шудам бо ту ҳамсафар,

Таъбир шуд агар саҳаре, достони ман» (Юсуфи Раҳимӣ).

Пешванди бе- Ин пешванди сифатсоз ба набудани ҳосият ва ё ҷизе далолат намуда, маъноии «инкор»-ро ифода мекунад. Дар муқоиса бо дигар пешвандҳои сифатсозии тоҷикӣ, пешванди *бе-* то андозае сермаҳсул аст: бераводид (*visa free*). Агар истилоҳи мазкур дар

забони тоҷикӣ дар шакли сохта, яъне чун исми мураккаби омехта баромад кунад, пас, дар забони англисӣ он шаклҳои мураккаб, таркибӣ ё истилоҳибораи *visa-free*, *visa free* истеъмом мешавад: *raftyou бераводид (visa-free access)*; *сафари бераводид, сафар бидуни раводид (visa-free travel)*.

Пешванди non- Пешванди мазкур, асосан, пеш аз исму сифат омада, сифатҳое месозад, ки хусусият ва ё хосияте чизеро соҳиб набошанд. Ба ибораи дигар, ин пешванд дар забони англисӣ сифатҳое месозад, ки маънои «инкор ё ғайр»-ро ифода мекунанд. Дар бештари ҳолатҳо, ба ҷойи пешванди зикршуда, муродифи он – -un истеъмом мешавад, ба монанди: *un+accompanied = unaccompanied (беҳамроҳ, танҳо, бидуни ҳамроҳ)*, *undemand+ing = undemanding (бидуни талабот, камталаб)*, *un+paid = unpaid (бемуз)*, *un+profitable = unprofitable (бефоида)*, *un+seasonal = unseasonal, non-seasonal (ғайримавсимӣ)*. Аз истилоҳоти зикршуда, танҳо вожаи *unseasonal* тавассути ба реша ҳамроҳ намудани пешванду пасванд, яъне *un-ва-al* сохта шудааст. Аз шарҳи пешванди мазкур маълум гардид, ки он дар ташаккули истилоҳи сайёҳӣ сермаҳсул набудааст.

Пешванди over- Дар муқоиса бо дигар унсурҳои калимасоз, пешванди номбурда дар низоми истилоҳоти сайёҳӣ хеле сермаҳсул буда, исмҳое месозад, ки маъноҳои «excessively; to an unwanted degree, completely; utterly, upper; outer; extra, over; above-мутлақо, комилан, барзиёд, зиёдтар, изофа ва бисёр»-ро ифода мекунанд, масалан: *overactive (бешфаъл)*; *overestimate (аз будаи зиёд нишон додани ҳароҷот)*, *overproof (ҳарорати аз меъёр зиёд)*, *overscrupulous (дақиқона, бисёр дақиқ)*. Дар баъзе ҳолатҳо пешванди *over-*пас аз феълҳо омада, ба истилоҳибора тобиши махсуси маъноӣ илова мекунанд, чунончӣ: *Flight over the sea (аз болои баҳрпарвоз кардан)*.

Пешванди in- Пешванди мазкур дар соҳаи сайёҳӣ, асосан, исмҳое месозад, ки мафҳуми «даромад ё фоида»-ро ифода мекунанд, ба монанди: *incoming (даромад)* <Keep an account of your *incomings* and *outgoings* of tourism (Даромаду баромади сайёҳонро ба ҳисоб гиред)>; *incalculable (бешумор)*, *incognito (номаълум, пинҳонӣ)* <He made an *incognito* visit to Spain (Ӯ ба Испания сафари пинҳонӣ намуд)>. Илова бар ин, ба воситаи пешванди мазкур истилоҳоти дигари сайёҳӣ низ сохта мешаванд: *in+bound = inbound (дохилӣ)*, *in+convenient = inconvenient (ноқулай)*, *in+correct = incorrect (нодуруст)*, *in+expensive = inexpensive (арзон)*, *in+formal = informal (ғайрӣрасмӣ)*.

Пешванди re- Ин пешванд феълҳое месозад, ки мафҳуми «аз нав, боз»-ро ифода мекунанд, мисли: *reboard - мусофири аз нав ба кишти саворшуда*, *reissue – аз навбарорӣ*, *reroute – сайрхатро дигар кардан*, *самтри сафарро дигар кардан*. Ба воситаи пешванди мазкур сохта шудани исмҳо бо ифодаи маъноҳои «аз сари нав, боз аз сари нав ва ғ.» низ дар забони англисӣ маъмул аст: *rerouting - тағйири сайрхат, самти сафар*.

Соختани истилоҳ бо пасванд. Ба воситаи пасванд сохта шудани ин ё он истилоҳ дар забоншиносӣ падидаи нав набуда, забоншиносонро водор месозад, ки дараҷаи қорбурду истеъмоли пасвандҳоро дар ташаккули ин ё он соҳаи истилоҳот муайяну мушаххас намоянд. Он воҳидҳои истилоҳие, ки тавассути пасванд сохта шуда, ба сифати истилоҳ дар соҳаи сайёҳии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қорбурд мегарданд, асосан, ба исми мутааллиқанд ва таносуби миқдории онҳо низ дар ин забонҳо тавофут дорад. Исмҳои сохтаеро, ки дар низоми соҳаи сайёҳии забонҳои муқоисашаванда қорбаст мегарданд, аз нигоҳи хусусияти маъноӣ метавон ба се гурӯҳ, яъне исмҳои ифодакунандаи чараён, амал ё фаъолият ва ашёи объект ва падидаҳову таҷҳизоти сайёҳӣ гурӯҳбандӣ намуд ва ҳар яки ин исмҳо дар таркиби худ пасвандҳои хоссаи худро соҳибанд, ки мавзӯи таҳлили мо ба шумор меравад.

Бояд тазаққур дод, ки дар ташаккули истилоҳ-исмҳои ифодакунандаи чараён дар забони англисӣ пасвандҳои сермаҳсули зерин истеъмом мегарданд:

Пасванди -ing. Пасванди номбурда дар ибтидо аз забони англисии давраи миёна дар шаклҳои - *ind,-end*, пештар аз ин давра дар шакли -*ung*, аз забони англисии давраи қадим бо шаклҳои -*ing*, -*ung*, -*ende* ба вуҷуд омадааст. Пасванди -*ing* яке аз сермаҳсултарин унсурҳои калимасозии забони англисӣ ба шумор рафта, асосан, аз исму феъл исме месозад, ки иҷрои амал ва чараёни онро ифода менамоянд. ба монанди: *camping (устирохат дар шаҳраки аз*

хайма иборатбуда, истироҳат дар кемпинг (намуди сайёҳӣ бозист дар хайма, трейлерҳо ва хонаҳои сабук), *hiking* (ниёдагардӣ), *climbing* (шухнаймоӣ) <She enjoys hiking and climbing in her spare time (Баӣ дар вақти бекориаш аз ниёдагардӣ ва шухнаймоӣ ҳаловат мебарад); *staggering* (бо дандон бардоштан, *clubbing* (шабгардӣ), *kayaking* (қаикронӣ (шиноварӣ дар дарё бо қаик, яъне як намуди варзиши гайриодӣ), *snorkeling* (шиноварӣ бо ниқоб ва найча), *trekking* (сафар, сайру саёҳат (маҳсусан дуру дароз, иборат аз душворихо) <It must have been quite a trek, John commented (Шояд, ту сафари гайриоддиро паси сар карди, қайд намуд Ҷон). Аз шарҳу тавзеҳи пасванди зикршуда дар таркиби истилоҳоти сохта маълум гардид, ки он ташаккули истилоҳоти сайёҳӣ хеле сермаҳсул буда, мисолҳои овардашуда тасдиқи гуфтаҳои мо аст.

Пасванди -tion. Пасванди мазкур аз забони лотинӣ дар шакли «-tio», «-onis» бо иловаи ҳарфи «-t», ки асосан бо сифати феъли анҷомёфта, бо иловаи «-io» пасванди исмсоз гардидааст. Ин пасванди дар шакли «-tion» аз забони франсавии қадим мисли шакли лотинии дар боло зикршуда «-tio» ба вучуд омадааст. Пасванди *-tion*, асосан, аз феъл исми амал ва исмҳои дигару сифат месозад. Дар муқоиса бо пасванди *-ing*, пасванди *-tion* каммаҳсул буда, асосан аз феъл исм месозад ва миқдори истилоҳҳои ба воситаи ин пасванд сохташуда низ чандон зиёд нестанд: *reservation* (захиракунӣ, ниғаҳдорӣ), *recreation* (истироҳат), *accommodation* (ҷой, маскан; хучра (дар меҳмонхона). Дар фарҳангҳои истилоҳи «accommodation» ба маънии зерин омадааст: «a room, group of rooms, or building in which someone may live or stay» [11, с.278] (хучра, гурӯҳи хучраҳо ё биное, ки дар он касе метавонад зиндагӣ кунад ё бимонад). Агар ба баромади истилоҳи «accommodation» рӯ орем, он дар аввали садаи XVII аз забони лотинӣ дар шакли «accommodatio (n-)» аз калимаи «acommodare» бо маънии «fit one thing to another» (мувофиқат кардани як ашё ба дигар ашё) ба вучуд омадааст.

Пасванди-al. Ин пасванд, асосан, аз исму феълҳои, ки баромади лотиниву юнонӣ доранд, сифату исмҳои месозад, ки маънои шабоҳат, монандӣ ва фарогири баъзе хусусиятҳо бошанд. Сарфи назар аз он ки пасванди мазкур каммаҳсул аст, ба воситаи он истилоҳоте сохта шудаанд, ки дар низоми истилоҳоти сайёҳӣ нақши меҳварӣ доранд, чун: *arrival* (вуруд), *accidental* (ногаҳонӣ), *annual* (ҳамасола, солана) *punctual* (саривақт): *On the opposite side an arrival stage or platform is erected* (Дар тарафи муқобил барои мусофирони вурудшаванда истигоҳи хурди роҳи оҳан сохта шуда буд). Вожаи *arrival* дар сарчашмаҳои фарҳангшиносӣ чунин тавзеҳ ёфтааст: «the action or process of arriving» (амал ё раванди расидан ба ҷое, маконе). Вожаи *arrival*, аслан, аз феъли «arrive» (расидан, омадан) бо илова намудани пасванди *-al* сохта шудааст. Нақши вожаи *arrival* дар таркиби ибораҳои исмӣ низ калон аст, ба монанди: *early arrival* (вуруди бармаҳал, барвақт), *late arrival* (вуруди бемаҳал, бевақт, дер), *on arrival* (ҳангоми вуруд), *arrival at (in) the airport* (вуруд ба фурудгоҳ).

Пасванди -ture. Ин пасванд, асосан, маъниҳои «чараён, ҳолат, хусусият ва мафҳуми маънӣ»-ро ифода мекунад. Он, асосан, исмсоз буда, аз феъл исми маънӣ месозад. Миқдори истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд, он қадар беш нестанд, ба монанди: *departure* (сафар) <And his departure certainly was sudden (Сафари ӯ воқеан тасодуфӣ буд). Истилоҳи *departure* яке аз воҳидҳои меҳварӣ дар низоми истилоҳоти сайёҳӣ буда, луғатшиносон ба он чунин таърифро муносиб медонанд: «the action of leaving, especially to start a journey» [11, с. 897] (амали тарк кардан, рафтан, маҳсусан, оғози сафар). Илова бар ин, истилоҳи мазкур дар таркиби ибораву ҷумла омада, хусусияти истилоҳии худро бозгӯ мекунад: *his departure for Berlin* (сафари ӯ ба шаҳри Берлин), *departure lounge* (зали/толори интизорӣ (толоре, ки мусофирон пас аз қайд эълони сафарро интизор мешаванд (дар фурудгоҳ). *There are 40 minutes before flight departure* (То парвоз чил дақиқа боқӣ мондааст); *the signal of departure* (бонги сафар). *The Booking Office is open 15 minutes before the departure of each train* (Нуқтаи чиптафурӯшӣ 15 дақиқа пеш аз ба роҳ баромадани қатора кушода мешавад).

Пасванди -age. Ин унсурӣ калимасоз, асосан, аз исму феъл исмҳои месозад, ки маънои «макон, ҷой ва чараёни амал»-ро ифода мекунанд. Пасванди мазкур, аслан, аз забони

франсаѵ ба забони англисѵ ворид шудааст. Илова бар ин, дар соҳаи сайѳхѵ ба воситаи пасванди *-age*, исмҳое сохта мешаванд, ки маъниҳои «чараѳн», касбу ҳунар, макони воқеъ гардидани ашѳ, сафар ба ягон маҳал»-ро ифода мекунанд, ба монанди: *portage* (ҳамлу нақл), *pilgrimage* (зиѳрат) <It was the same sort of pilgrimage he had made before (Ин ҳамон зиѳрате, ки ѵ қаблан анҷом дода буд).

Пасванди -er. Ин унсуре калимасоз яке аз сермахсултарин пасвандҳои забони англисѵ ба шумор рафта, аз феъл исми моддѵ (яъне ашѳ) месозад ва маъниҳои гуногунро низ ифода менамояд. Пасванди мазкур, асосан, ашѳ ва амали шахсро мефаҳмонад. Ин пасванд аз забони англо-фризианѵ дар шакли *-er*, аз забони фаронсаѵи қадим дар шакли *-ier*, аз забони латинѵ дар шакли *-arius* ба вучуд омадааст. Чи тавре ки зикраш рафт, дар сохтани истилоҳоти сайѳхѵ пасванди *-er* нақши калидѵ дорад ва онро метавон мисли пасванди *-ing* сермахсул номид, зеро теъдоди истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд, хеле сершуморанд, ба монанди: *hosteller* (хобгоҳ), *busser* (ѳрдамчиѵ нешхизмат), *greeter* (нешвозгиранда), *waiter* (нешхизмат), *traveler* (сайѳх), *weekender* (шахсе, ки рӯзҳои истироҳатро берун аз хона мегузаронад), *commuter* (мусофире, ки мунтазам аз беруни шахр ба шахр сафар мекунад ва ѳ баръакс, одатан бо мақсади кор), *tripper* (сайѳх), *camper* (сайѳх), *appetizer* (хӯриш), *diner* (шахсе, ки хӯроқи нисфирӯзѵ мехӯрад), *sleeper* (хобанда).

Пасванди -or. Ин пасванд аз забони фаронсаѵи миѳна дар шакли *-or*-, аз забони фаронсаѵи қадим ва аз забони латинѵ дар шакли *-or*- бавучуд омадааст. Пасванди *-or* мисли пасванди *-er* дар забони англисѵ хеле сермахсул буда, бештар аз феъл исмҳое месозад, ки маънои “касбу кор ва ѳ асбобу предмет”-ро ифода менамоянд, мисли: *visitor* - сайѳх, *excursionist* - муттаҳидкунанда.

Пасванди -ist. Дар низоми калимасозии забони англисѵ ҳар як пасванд мавқе ва вазифаи хоси худро соҳиб аст. Агар аз як тараф, дараҷаи сермахсуливу каммахсулии он бошад, аз тарафи дигар, фарогирии ифодаи ин ѳ он маънои он ба шумор меравад. Пасванди мазкур, асосан, исмҳои ифодакунандаи касбу ҳунар дар соҳаи сайѳхѵ буда, миқдори истилоҳҳои тавассути он сохташуда низ зиѳданд, чун: *receptionist* – маъмур, *excursionist* – сайѳхѵ, *excursionist*, *ronanda* – *motorist*.

Дар низоми истилоҳоти сайѳхѵи забонҳои муқоисашаванда истилоҳое мавҷуданд, ки «номи ашѳу предмет, объект ва падида»-ҳоро ифода мекунанд. Дар зер мо ҳар яке аз ин пасвандҳоро бо назардошти дараҷаи қорбурдашон мавриди таҳлилу муқобала қарор медиҳем, ба монанди:

Пасванди -ity. Ин пасванд дар муқоиса бо дигар унсурҳои калимасоз каммахсул буда, миқдори истилоҳоти ба воситаи он сохташуда хеле маҳдуд аст: *hospitality* – меҳмоннаѵѵ, *seasonality*-мавсимѵ.

Пасванди -ery/ory. Ин пасванд низ амсоли пасванди **-ity** каммахсул буда, дар раванди таҳлили сарчашмаҳо мо ҳамагѵ бо миқдори ками онҳо рӯ ба рӯ гардидем, ба монанди: *inventory* – захира.

Пасванди -ate. Дар муқоиса бо дигар унсурҳои калимасоз, пасванди феълсоѵи *-ate* сермахсул буда, дар созмони истилоҳоти сайѳхѵи англисѵ сермахсултарин пасванд ба шумор меравад: *accommodate* – қой додан, *recreate* – истироҳат қардан.

Маврид ба таъкид аст, ки дар низоми истилоҳоти сайѳхѵи забонҳои мавриди таҳлилу муқоиса қабати муҳимро исм-истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки ифодакунандаи «фаъолияту амал»-и шахс ба шумор меравад. Дар зер аз ин пасвандҳои ѳдовар мешавем:

Пасванди -навард. Ин пасванд гарчанде калимаи бошад ҳам, ҳоло ба категорияи пасвандҳои калимасоз гузаштааст. Дар забони адабии муосири тоҷик *-навард* ҷудогона истеъмол нагардида, танҳо дар таркиби исмҳои мушаххас омада, исми мушаххаси ифодакунандаи шуғлу касб ва пеша месозад: *rockclimber* <Дар байни сайѳхон ва қӯҳнавардон, махсусан қӯҳҳои Фон машҳур мебошад, ки миѳни тепҳои Зарафшон ва Ҳисор аз Куштударѳ то Фондарѳ қойгир мебошанд (Fon Mountains located between Zarafshan and Hisar hills from Kushtu River to Fon River are especially famous among tourists and mountain/rock climbers). Яке аз тафовути шаклѵ дар байни гунаҳои тоҷикѵ ва англисии истилоҳи қӯҳнавард

он аст, ки агар вожаи *кӯҳнавард* дар забони тоҷикӣ ҳамчун исми сохта мустаъмал гардад, пас, гунаи он *rockclimber* дар забони англисӣ дар шакли таркибӣ истеъмом мешавад.

Пасванди -гоҳ. Пасванди мазкур макони доимӣ ва муваққатири вобаста ба маънои чузъи номӣ ба таври баробар баён мекунад. Дар маънои маконӣ ва фаровонӣ ин пасванд баъдан дар форсии нав ҳамчун муродифи пасванди *-istan* (истон) истифода шуда, дар гурӯҳе аз исмҳо бар ивази ҳамдигар ба қор рафтааст. Ба андешаи забоншинос Ш. Рустамов «Гӯҳ аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [4, с. 132]. Пасванди *-гоҳ* яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, исмҳои месозад, ки мафҳуми «макон», «ҷой»-ро ифода мекунад: *манзилгоҳ* (*home, dwelling*), *мамнуъгоҳ* (*reserve*), *бошишгоҳ* (*accommodation, camp*)<Дар *бошишгоҳи* нав аҳволи зиндагонии мо хеле саҳт шуд, болохона як хоначае буд, ки бар болои дӯкони баққол бино ёфта буд, деворҳои ҷӯбории тунук буд, ки ба ягон хонаи дигар намепаиваст (In the new camp, our living conditions became very difficult, the upstairs was a house built over a grocery store, the walls were made of thin wood, which did not connect to any other house); *фурӯдгоҳ* (*airport*), *урдӯгоҳ* (*camp*), *истироҳатгоҳ* (*boarding house*). Аз се истилоҳоте, ки зикрашон рафт, танҳо вожаи «истироҳатгоҳ» дар забони тоҷикӣ ҳамчун исми сохта ва муодили англисии он «boarding house» чун исми таркибӣ ибораистилоҳ қорбурд мешавад. Гузашта аз ин, пасванди *-гоҳ* дар таркиби исмҳои маънӣ омада, амалу ҳолатҳои мухталифро ифода намуда, исмҳои месозад, ки маънои «макони амалу ҳолат ва машғулият»-ро мефаҳмонад: *сайроҳ* (*excursion*), *тамошоғоҳ* (*sight*), *саёҳатгоҳ* (*excursion*), *зиёратгоҳ* (*pilgrimage*).

Пасванди -й. Ин пасванд, аслан, аз исми сифат месозад ва дар сохтани истилоҳоти сайёҳӣ хеле сермаҳсул буда, ҳамчун пасванди сифатсоз маъмул аст: *кӯҳӣ* (*mountain*)<Сайёҳии кӯҳӣ аз 15 то 20% қараёни сайёҳии ҷаҳониро ташкил медиҳад [12, 11.12. 2021] (Mountain tourism accounts for 15 to 20% of the global tourist flow); *сайёҳӣ*<Соҳаи сайёҳӣ дар баробари гидроэнергетика ва истихроҷи маъданро Ҳукумати Тоҷикистон як самти афзалиятнок бо умеди зиёд мебинад [12, 28.09. 2021] (The tourism sector, along with hydropower and the mining industry, is viewed by the Tajik government as a priority area with great hopes); хориҷӣ<Ба ин фаҳмо аст - 93%-и қаламрави Тоҷикистонро кӯҳҳо ташкил медиҳанд ва шумо метавонед бо экзотикаи кӯҳӣ мо сайёҳи хориҷиро ба худ ҷалб кунед [12, 28.09. 2021] (And this is understandable that 93% of Tajikistan's territory is mountains, and you can attract a foreign tourist with our mountain exoticism). Аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, нақши пасванди мазкур дар ташаккули истилоҳоти сайёҳии забони тоҷикӣ қалон буда, онро метавон пасванди сермаҳсули сифатсоз шуморид.

Пасванди -ҷӣ. Дар низоми истилоҳоти сайёҳии забони тоҷикӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки ба воситаи пасванди *-ҷӣ* сохта шуда, маънои «шахсона, ки ин ё он касбу хунаро дар соҳаи сайёҳӣ иҷро мекунад»-ро ифода мекунад: *хизмат+ҷӣ* = *хизматҷӣ* (*servant*), *қайқ+ҷӣ* = *қайқҷӣ* (*boatman*), *шикор+ҷӣ* = *шикорҷӣ* (*hunter*), *такси+ҷӣ* = *таксичӣ* (*taxi driver*). Аз панҷ истилоҳи тоҷикӣ, ки зикрашон рафт, танҳо ду муодили вожаҳои англисӣ аз нигоҳи сохтор тафовут доранд, яъне агар истилоҳи тоҷикӣ *қайқҷӣ* дар забони тоҷикӣ исми сода бошад, пас, муодили он дар забони англисӣ – *boatman* исми мураккаб аст. Ё ин ки агар истилоҳоти *таксичӣ* дар забони тоҷикӣ исми сода бошад, муодили англисии он ҳамчун исми таркибӣ – *a taxidriver* истеъмом мегардад.

Пасванди -он. Ба воситаи пасванди мазкур аз як исми мушаххас исми дигаре сохта мешавад, ки дар соҳаи сайёҳӣ мафҳуми ҷамъро ифода мекунад: *сайёҳ+он* = *сайёҳон*, *мусофир+он* = *мусофирон*<Қисми кӯҳнаи шаҳри Санъо дар Яман - бо қалъаву кӯчаҳои танг, бо бозору раस्ताҳои пасту хурд имрӯз чун посгоҳ, тамошоғоҳи сайёҳону мусофирон маҳфуз мондааст [7, с. 8] (The old part of the city of Sana'a in Yemen - with its fortress and narrow streets, with markets and low and small alleys - has been reserved today as a checkpoint, a sight for tourists and travelers).

Бояд ишора намуд, ки дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ як миқдори муайяни исмҳои сохтае мавҷуданд, ки дар таркиби худ ду пасванд дошта, маънои «макон»-ро ифода

мекунанд, ба монанди сайр+он+гоҳ =сайронгоҳ<Онгоҳ шояд инҷо дар воқеъ ҳам тамошогоҳу сайронгоҳи мардуми шаҳр, сайёҳону меҳмонони хоричиву дохилӣ мегардад [7, с. 82] (Then, perhaps, this place will actually become a sightseeing spot for the people of the city, tourists and foreign and domestic guests).

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии он истилоҳоти сохтае, ки бавоситаи вандҳо, яъне пешванду пасвандҳо сохта шуданд, метавон ба хулосае омад, ки дар муқоиса ба забони тоҷикӣ дар забони англисӣ дида, унсурҳои калимасоз дар сохтани истилоҳоти сайёҳӣ нақши муассир дорад ва ин омил бошад, пеш аз ҳама аз он гувоҳӣ медиҳад, ки соҳаи мазкур дар кишварҳои англисзабон қайҳо боз рушд гардида, ба ғанигардии таркиби луғавии забони англисӣ бетаъсир намондааст. Аз лиҳози мавқеи истилоҳоти сайёҳӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳаминро метавон гуфт, ки соҳаи мазкур дар кишвари мо дар ду даҳсолаи охир рӯ ба рушд намуда, дар ҳоли ҳозир ба яке аз соҳаҳои афзалиятноки ҷомеа табдил ёфтааст.

Дар раванди таҳлилу баррасӣ маълум гардид, ки дар сохтани истилоҳоти сохтаи англисӣ ҳамагӣ 4 пешванд (none-, un-, over-, in-, re-), 12 пасванд (-ing, -tion, -al, -ture, -age, -er, -or, -est, ity, -ery/ory, -at) ва дар забони тоҷикӣ бошад, 3 пешванду (пеш-, ҳам-, бе-) 5 пасванд (-навард, -гоҳ, -ӣ, -чӣ, -он) иштирок намуданд. Аз таҳлили сохтори истилоҳоти сайёҳӣ дар забонҳои муқоисашаванда метавон ба хулосае омад, усули сарфӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ дар забони англисӣ сермахсултар будааст.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 119
2. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ аз чор намуди калимасозӣ / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе. – 1967. – С. 37-45
3. Низомова С. Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ, 2019. – С. 18-19.
4. Рустамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. / Ш. Рустамов -Душанбе: Дониш, 1981.-219 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – С. 793.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – С. 96
7. Ҳодизода Р. Самарқанднома. – Душанбе: «Адиб», 207. – 432 с.
8. Ҳусейнов Х. Суффикси -ҳо ва вазифаҳои он. //Мақтаби советӣ. -1970.-№ 9. С. 16-17.
9. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айнӣ. - Душанбе, “Ирфон”. 1973. - 254 с.
10. Collins Cobuild Advanced Learner’s English Dictionary. New Digital Edition, HarperCollins Publishers, 2008/- 12340 p
11. New Oxford American Dictionary, 3rd Edition. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – 1078 p.
12. <https://asiaplustj.info>. 2.02. 2024

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ «САЙЁҲӢ»-И ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИВУ АНГЛИСӢ ДАР ПОЯИ УСУЛИ КАЛИМАСОЗИИ САРФӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили сохтори истилоҳоти «сайёҳӣ»-и забонҳои тоҷикиву англисӣ дар пояи усули калимасозии сарфӣ бахшида шудааст. Усули калимасозии сарфӣ яке сермахсултарин роҳҳои калимасозиву истилоҳсозӣ дар ташаккули истилоҳоти сайёҳии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба шумор меравад. Дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки унсурҳои калимасоз дар муқоиса ба забони тоҷикӣ дар забони англисӣ дида хеле сермахсуланд. Аксарияти истилоҳоти сайёҳие, ки ба воситаи усули сарфӣ сохта шудаанд, истилоҳоти аслии тоҷикӣ ва англисӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: забон, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, муқоиса, истилоҳ, усулҳои калимасозӣ, усули сарфӣ, унсурҳои калимасоз, пешванд, пасванд, пасвандҳои сермахсул, пасвандҳои каммахсул, сайёҳ, сайёҳат.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТУРИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СПОСОБА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Данная статья посвящена структурному анализу туристических терминов в таджикском и английском языках на основе морфологического способа словообразования. Морфологический способ словообразования является одним из наиболее продуктивных способов образования слов и терминологии в формировании туристических терминов в таджикском и английском языках. В процессе исследования выяснилось, что словообразовательные элементы более продуктивны в английском языке, чем в таджикском языке. Большинство туристских терминов, созданных морфологическим способом, являются исконными таджикскими и английскими терминами.

Ключевые слова: язык, таджикский язык, английский язык, сравнение, термин, способы словообразования, морфологический способ, словообразовательные элементы, префикс, суффикс, продуктивные суффиксы, менее продуктивные суффиксы, турист, туризм.

STRUCTURAL ANALYSIS OF TOURIST TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES BASED ON THE MORPHOLOGICAL WAY OF WORD FORMATION

This article is dedicated to the structural analysis of tourism terms in the Tajik and English languages based on the morphological way of word formation. The morphological way of word formation is one of the most productive ways of forming words and terminology in the formation of tourism terms in the Tajik and English languages. During the research, it turned out that word-formation elements are more productive in the English language than in the Tajik language. Most of the tourist terms created by morphological way are original Tajik and English terms.

Key words: language, Tajik language, English, comparison, term, way of word formation, method of spending, word-formation elements, prefix, suffix, productive suffixes, less productive suffixes, tourist, tourism.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаров Аскарҷон Шарифович, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ. Нишонӣ, тел.+992 985792227; e-mail: safarov88@mail.ru

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович, д.и.ф., профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел.: +992 935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

Сведения об авторах: Сафаров Аскарджон Шарифович, соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ им С. Аини, тел.+992 985792227; e-mail: safarov88@mail.ru

Джаматов Самиддин Салоҳиддинович, д.ф.н., профессор кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ имени С. Аини. Тел.: +992 935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

About the authors: Safarov Askarjon Sharifovich, a researcher in the Department of Linguistics and Comparative Typology of TSPU named after S. Aini, tel.: +992 985792227; e-mail: safarov88@mail.ru

Jamatov Samiddin Salohiddinovich, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of TSPU named after S. Aini. Tel.: +992 935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

**ТАВСИФИ ЧАНБАҲОИ ИЛМӢ, НАЗАРИЯӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ
ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГӢ ВА СИНУСОЛИЮ ФИЗИОЛОГИИ
ДОНИШЧӢӢ**

Устоев М.Б., д.и.б., профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Зарифзода Ф.А., ассистенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Физиологияи фаъолияти олии асаб яке аз бахшҳои физиологияи умумӣ буда, принципҳо, қонуниятҳои механизмҳои физиологияи системаи марказии асаб, кишри нимкураҳои майнаи сар, механизм ва шароити бавучудоии рефлексҳои шартӣ, ҷараёнҳои ҳаяҷону монеа (боздорӣ), хусусиятҳои физиологияи синусолии типҳои умумии ФОА, аз ҷумла типҳои олии асаби кӯдакону наврасонро вобаста ба таъсири омилҳои гуногуни шароити муҳит, таълиму тадрис, коркард, тарҳрезӣ ва ташхису баррасӣ менамояд.

Асосҳои илмӣ-назарияӣ ва методологияи омӯзишу таҳқиқи механизмҳои физиологияи системаи асаб, аз ҷумла фаъолияти олии асабу кишри нимкураҳои майнаи сар, дар асарҳои поягузори физиологияи рус И.М. Сеченов ва И.П. Павлов пайваستا ба фаъолияти равонии майнаи сар коркарду қорбасти, тарҳрезӣ ва тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Дар таҳқиқоти олимону муҳаққиқони хориҷӣ, аз ҷумла Н.Н. Данилова ва А.А. Крилова дарҷ гардидааст, ки физиологияи фаъолияти олии асаб (ФОА) ҳамчун як фасл ё банди физиологияи умумӣ буда, дар заминаи қонуниятҳои принципҳои дарку инъикос ва бавучудоии рефлексҳои гуногун бо таъсири ангезандаҳои беруна, яъне рефлексҳои шартӣ, усулҳои озмоишӣ (лабораторӣ), хусусияти физиологияи анализаторҳо, таъсири амалиёти мутақобилаи ҷараёнҳои ҳаяҷону боздорӣ (монеа) омӯхта таҳқиқ менамояд. [1, с. 68].

Мафҳуми истилоҳи «фаъолияти олии асаб» бо таври муқоисавӣ бо «фаъолияти асабҳои поёнӣ ё қанорӣ», яъне рефлексҳои бешарт, аввалин маротиба аз тарафи И.П. Павлов бо таври илмӣ омӯхта асоснок қарда шудааст [3, с. 11].

Дар таҳқиқоти илмию озмоишӣ, И.П. Павлов қайд қардааст, ки ҳамагуна намуд ё шаклҳои ҷараёни равонӣ (маърифатӣ), аз ҷумла тафаккур, шуур, идрок, хотира ва ғайраҳо яке аз унсурони фаъолияти олии асаби инсон маҳсуб меёбанд. [6]

Омӯзиш, муоина, ташхис ва таҳқиқи минбаъдаи физиологияи фаъолияти олии асаби одаму ҳайвон аз нигоҳи илмӣ, назарияӣ ва озмоишӣ (таҷрибавӣ) дар таҳқиқоти як зумра олимону муҳаққиқони хориҷӣ (рус) Н.Е. Введенский, А.А. Ухтомский, А. Орбелӣ, П.К. Анохин, Н.В. Судаков қоркарду тарҳрезӣ қарда шудааст.

Дар омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои анатомияи физиологӣ ва инфиродию синусолии кӯдакону наврасон натавонӣ, нақш ва мақоми физиологияи фаъолияти олии асаб, балки фанни физиологияи синусолӣ, ки тибқи нақшаю барномаҳои таълимӣ дар ҳамаи факултетҳои самтҳои педагогияи омӯзгорӣ мутахассистайёрқунанда мақоми муосиру ҷавобгӯ дорад.

Анатомия ва физиологияи синусолӣ фан дар бораи омӯзиш, муоина, ташхис ва таҳқиқи хусусиятҳои синусолӣ, ҷинсӣ ва инфиродии қонуниятҳои сабзишу инкишоф, системаи марказии асаб, билохир тамоми узвҳои организми кӯдакону наврасон, яъне ҳуҷайраҳо, бофтаҳо, системаҳои узвҳои ҳозима, нафаскашӣ, сохтори аппарати таҷяю ҳаракат, узвҳои ҳис, узвҳои ҷинсӣ, ғадудҳои тарашшуҳоти дохилӣ ва ғайраҳо маҳсуб меёбад.

Физиологияи синусолӣ дар алоқамандӣ бо бахши физиологияи фаъолияти олии асаб, равшиносию педагогика хусусиятҳои инкишофи ҷисмонӣ, фикрӣ, сабзишу инкишоф, ҷенкунию андозагирии хусусиятҳои антропометрии кӯдакону наврасон, аз ҷумла китф, гирдогирди қосақонаи сар, дарозии қаду басти кӯдакону наврасонро таҳқиқу қоркард ва тавсиф менамояд.

Мақсад, мазмуну мундариҷа, методҳо ва вазифаҳои фанни «физиологияи синусоли ва беҳдошти саломатӣ» аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ, методологӣ, равшанӣ, тиббию гигиенӣ ва педагогӣ дар таҳқиқоти олимону муҳаққиқони хориҷӣ: И.М. Сеченов, И.П. Павлов, П.К. Анохин, А.А. Маркосян, А.Г. Хрипкова, Ю.В. Ермалаев, С.М. Галперин, Н.Н. Леонтева, М.Т. Матюшонок, М.В. Антропова, О.А. Антонова ва олимону муҳаққиқони ватанӣ: Ҳ.М. Сафаров, М.Б. Устоев [9], С.С. Мирзоев [8], М.О. Ибодов, С. Холназаров [10, с. 76] коркарду корбаст, тавсифу тарҳрезӣ, баррасию роҳандозӣ карда шудааст.

Омузиши фанни физиологияи синусоли ва беҳдошти саломатӣ донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро аз нигоҳи илмию назариявӣ ва амалию озмоишӣ ба хусусиятҳои синусолии ҷанбаҳои сабзишу инкишофи системаи асабу майнаи сар, ҷараёнҳои равонӣ фикрӣ, аз ҷумла тафаккур, идрок, тавачҷух, хотира, эҳсосот, инчунин инкишофи ҷисмонӣ, дарёфту ҳифзи саломатӣ, пешгирии ҳолатҳои хасташавии фикрию ҷисмонӣ, барқароркунии корқобили ё коршоямӣ ва амсоли онҳо шиносу роҳандозӣ менамояд.

Аз ин ҷост, ки Н.К. Крупская чунин навиштааст: «Пеш аз ҳама омӯзгор бояд хусусиятҳои анатомию физиологӣ, яъне анатомия ва физиологияи организми кӯдакону наврасонро донанд». [4, с. 87].

Дар таҳқиқоти олимони болозикр ҷанбаҳои зерини асосҳо ва механизму хусусиятҳои физиологияи сабзишу инкишоф, самтҳои меъёрҳои риояи ҳолати коршоямӣ, равонӣ ҷисмонӣ ва фикрию ҳифзи саломатии хонандагон (кӯдакону наврасон) аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ, амалию озмоишӣ тавсиф шудаанд, аз ҷумла:

1. Омӯзиши хусусиятҳои синусолию физиологияи фаъолияти механизмҳои идора ва ба танзимдарории фаъолияти ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва дигар узвҳои организми кӯдакону наврасон;

2. Роҳу усулҳо ва методҳои омӯзиши сохт, вазифа ва функцияи узвҳои гуногун ва ғайраҳо;

3. Дар ин мавод, муаллифон ба омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои физиологӣ, педагогӣ ва равонӣ фаъолияти организмҳо, мафҳумҳои физиология, инкишофи ҷисмонӣ ва сабзишу инкишофи кӯдакону наврасон, аз ҷумла донишҷӯён тавсифу баррасӣ гардидаанд;

4. Омӯзиши ҷанбаҳои ҳолатҳои солимӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим (ТҲС);

5. Роҳу усулҳои ташаккули дониш, маҳорату малакаи донишҷӯён баҳри пешгирии бемориҳо ва меъёрҳои солимгардонии донишҷӯён низ пешниҳод шудаанд ва ғайраҳо.

Ба ақидаи муаллифон саломатии инсон яке аз меъёрҳои асосии рушди ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, қору фаъолияти оила, мактабу ҷомеа дар масъалаи солимгардонии аҳоли (кӯдакону наврасон), ташаккули тарзи ҳаёти солим, яке аз масъалаҳои муҳиму мубрам маҳсуб меёбад.

Донишҷӯёни хусусиятҳои физиологияи хонандагон барои дуруст ва мунтазам ташкил намудани қору таълиму тарбия, омӯзиши морфология ва равандҳои ҳаётии кӯдак, додани донишҳои илмӣ ба онҳо, таълим додани онҳо, дар онҳо ташаккул додани малақаҳои гигиенӣ, ки ба нигоҳ доштани саломатӣ мусоидат мекунанд, хеле зарур аст. Муаллими оянда, мутаносибан, бояд хусусиятҳои анатомию физиологияи организм, меъёрҳои синну солӣ, тадбирҳои гигиенӣ хонандагонро донанд ва мувофиқи он дар амалияи ҳаррӯзаи педагогӣ маҷмуи тадбирҳои солимгардониро татбиқ намояд, зеро дар аксари мавридҳо нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани саломатии бачагону наврасон ба ин вобаста аст.

Дар натиҷаи баҳисоб ё эътибор нагирифтани хусусиятҳои синусолии инкишофи системаи асаб, аз ҷумла риояи нақардан ба ҳолатҳои коршоямӣ, речаи раванди таълим, яъне речаи шабонарӯзӣ, речаи ҳуроку машғулиятҳо дар доираи талаботи тиббӣ, гигиенӣ ва педагогӣ нисбати тартиб додани ҷадвали дарсҳо, баҳисобгирии дараҷаи азхудкунии душвори дарсҳои таълимӣ, муҳайё набудани шароити муътадил чун тозагӣ ва мунтазам ҳаводихии хонаҳои синфӣ, ҳарорати муътадил на кам аз 16 то 26 дараҷа гармӣ, боиси хасташавии ҷисмонӣ фикрӣ ва дар маҷмуъ пастшавии қобилияти коршоямӣ ва дараҷаи пасти донишазхудкунии хонандагон мегардад.

Дар таҳқиқоти Ю.П. Лиситсин (1988) дарҷ гардидааст, ки вазъу ҳолати саломатии инсон ба таъсири омилҳои биологӣ (гармӣ, рӯшноӣ, ҳаво, об ва ғайраҳо) ва омилҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад. Тибқи нишондоди сарчашмаҳои илмӣ чунин намудҳои вазъи саломатӣ мавҷуд мебошад, аз ҷумла:

1. Дарачаи мутавозии инкишофи ҳолатҳои ҷисмонӣ;
2. Таъминоти фаъолияти муътадили системаҳои физиологӣ;
3. Ҷанбаҳои солимии руҳӣ ва иҷтимоӣ.

Ҳамаи омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ (тарбия ва раванди таълим дар назар аст) вобаста ба дарачаи рушди инкишоф, зоҳиршавӣ ба ҳолати саломатии инсон ва фаъолияти тамоми узвҳои бадан ё таъсири мусбӣ ва ё манфӣ мерасонанд.

Омӯзгор ва билохир донишҷӯ низ бояд хусусиятҳои физиологӣ, инфиродӣ, синусолии кӯдакону наврасон, баҳусус робита ва боҳамвобастагии соҳт ва вазифаи тамоми узвҳои организм, аз ҷумла ҳуҷайраҳо, бофтаҳо, раванди талаботи тиббӣ, гигиенӣ, физиологӣ, педагогӣ равонӣ, яъне ташкили речаи якшабонарӯзӣ ва меъёрҳои он, речаҳои рӯзу хӯрок, ҳоб, қоидаҳои нишастӣ хонандагон дар партаҳо, мизу курсиҳо, иҷрои машқҳои ҳаракатнокӣ ҷисмонӣ, варзиши ангуштону пагоҳирӯзӣ ва амсоли онҳоро баҳри таъмини ҳолати саломатӣ, қобилияти қорӣ, фаъолияти фикрӣ, ҷисмонӣ равонӣ хонандагон, аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ ва амалию озмоишӣ ва дониш, маҳорату малакаҳои касбии худ ҳамаҷониба донаду бо пуррагӣ истифода барад. [2, с. 23]

Чунин талабот, меъёрҳо ва ҷорабиниҳои болозикрро дар ҷараёни гузаронидани на танҳо машғулиятҳои лексионӣ, амалию семинарӣ, балки дар мавриди ташкили машғулиятҳои беруназаудиторӣ (махфилҳои фанӣ, шабҳои саволу ҷавоб, конференсияҳои илмӣ амалӣ, викторинаю коллоквиумҳо, озмунҳо низ гузаронидан) аҳамияти муҳиму роҳнамоӣ доранд.

Ҳангоми қорҳои мустақилонаю инфиродӣ, машғулиятҳои амалию озмоишӣ низ масъалаҳои болозикрро гузаронидан лозим аст. Масъалаҳои баррасӣ ва омӯзиши хусусиятҳои синусоли, инфиродӣ, аз ҷумла физиологӣ равонӣ системаи марказии асаб, майнаи сар, таҷдиди фаъолияти олии асаб, қишри пӯстлохи майнаи сар, ҷараёнҳои маърифатӣ (тафаккур, идрок, хотира, эҳсосот ва ғайраҳо) дар раванди машғулиятҳои таълимӣ, яъне дарс, қорҳои инфиродӣ мустақилона, баҳри ташаккули дарачаи донишандӯзӣ, маҳорату малака, фаъолияти ҷустуҷӯию эҷодӣ ва ҷаҳонбинӣ илмӣ хонандагону донишҷӯён, бояд қорқарду қорбасти, тарҳрезӣ, тавсифу баррасӣ (истифода) қарда шаванд.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқон Ҳ.М. Сафаров ва М.Б. Устоев дарҷ гардидааст, ки физиологияи фаъолияти олии асаб як баҳши физиологияи умумӣ буда, вазифаҳои шӯъбаҳои болоии системаи марказии асаб, яъне қортекси мағзи сарро тавассути робитаҳои мураккабтарини организми том, яъне якҷамъи мусаҳҳаҳ дар дарачаю пайраҳаи баланди таҳаввулотӣ, биологӣ ва иҷтимоӣ таърихӣ инкишофёфта, дар алоқамандӣ бо муҳити беруна ва омилҳои он меомӯзаду таҳқиқ менамояд. [9, с. 45]

Маврид ба зикр аст, ки ҷиҳати осон гардидани раванди таълим фаъолияти педагогӣ бояд дар асоси донишҳои психологӣ ва физиологӣ инкишоф ёбад, инчунин дар бораи тарзи ташаккул додани малакаи таълим фаҳмишҳо асоснок қарда шаванд, то дар сурати пеш омадани мушкилиҳо ҷи гуна қумак қардан мушаххас қарда шавад. Бояд донист, ки ҳадафҳои физиологияи рушд ба инобат гирифтани хусусиятҳои физиологияи кӯдакон ва наврасон мебошад, ки ба инкишоф ва қобилияти омӯзиш таъсир мерасонанд. Барои қори бомуваффақияти педагогӣ муаллимон бояд онҳоро донанд ва фаъолияти худро дар асоси ҳамин донишҳо ба роҳ монанд. [5, с. 18]

Мусаллам аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии равияи омӯзгорӣ асосҳои психологияро меомӯзонанд ва дар бораи хусусиятҳои синусоли маълумоту фаҳмишҳои илмӣ дода мешаванд. Ба муаллим лозим меояд, ки на танҳо ба таълими фан диққат диҳад, балки хусусиятҳои инкишофи хонандагонро низ донанд, баҳусус физиологияи

давраи наврасӣ бояд ба назар гирифта шавад, зеро аксари мушкilot дар ин давра ба миён меоянд.

Азхудкунии донишҳо аз тарафи хонандагон на танҳо ба усулҳои пешкадаме, ки муаллим дар дарс истифода мебарад, балки ба хусусиятҳои функцияҳои системаи асаб низ вобаста аст, ки онҳо ба ҳам мувофиқ кор кардани хотира, диққат, ҳаракат ва ғайра имконият медиҳанд. Илова бар ин, муаллимон ба тақмили донишҳои физиологияи синнусоли ниёз доранд, то бидонанд, ки хусусиятҳои синнусолини дарки иттилоот аз ҷониби хонандагони синфҳои гуногун чӣ гунаанд.

Ҳатто усулҳои маъмултари таълим бидуни дониши физиология ва психологияи синнусоли самаранок нестанд, аз ин рӯ, омӯзгорон бояд ба ин донишҳо таъкия кунанд, то ба ҳолати руҳӣ ва ҷисмонии онҳо хонандагон бе осеб таъсир расонда тавонанд.

Адабиёт:

1. Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности\.- Ростов н\Д: «Феникс», 2005-478 с.
2. Душков Б.А., Королев А.В. Психология труда, профессиональной информационной и организационной деятельности: Словарь: учеб. Пособие для студентов гуманитар, специальностей вузов \ М.: Академ. Проект, 2003(ФГУИПП Вятка). – 846с.
3. Кершбаум Хуберт, Чугунова Е.И. Учение И.П. Павлова о высшей нервной деятельности\ \ «Российский медико-биологический вестник имени академика И.П. Павлова». 2014, №3.
4. Крупская Н.К. Асарҳои мунтахаб, 1948.
5. Коган А.Б. Основы физиологии высшей нервной деятельности: учеб. для биол. спец. Вузов\.-М.:Выш.шк., 1988.-367с.
6. Лаптаев А.В. Высшая нервная деятельность: классика современной нейробиологии \ «Журнал высшей нервной деятельности им. И.П. Павлова». Том 68, №4, 2018г.-С. 397-403.
7. Мещерякова Б., Зинченко В. Большой психологический словарь\ - СПб.: М.:ОЛМА-пресс, 2003.-666с.
8. Мирзоев С.С. Анатомия ва физиологияи одам (бо тавсифи асосҳои синнусоли), Душанбе, «Маориф», 2012-280с.
9. Сафаров Ҳ.М., Устоев М.Б. Физиологияи одаму ҳайвон Душанбе, 2000.
10. Холназаров С. Физиологияи синнусоли. Қурғонтеппа, 2001.-210с.
11. Шульговский В.В. Высшая нервная деятельность \ Большая российская энциклопедия. 2006.-с.149.
12. Шульговский В.В. Физиология высшей нервной деятельности: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению «Биология». – Москва: Академия, 2014.-382с.

ТАВСИФИ ЧАНБАҲОИ ИЛМӢ, НАЗАРИЯӢИ ВА МЕТОДОЛОГИИ ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГӢИ ВА СИНУСОЛИИ ФИЗИОЛОГИИ ДОНИШЧӢӢ

Дар мақолаи «Тавсифи чанбаҳои илмӣ, назарияӣ ва методологии хусусиятҳои типологӣ ва синусолии физиологияи донишчӯён» муаллифон Устоев М.Б., Зарифзода Ф.А. бо истифода аз маъхазу сарчашмаҳои илмӣ, назариявӣ методологии классикону поягузори физиологияи рус И.М. Сеченов, И.П. Павлов, П.К. Анохин, А.А. Ухтомский, А.А. Маркосян, А.Г. Хрипкова, Карамян, Воронин, Ю.Е. Ермалаев, Б.А. Ткаченко, Асратян ва олимону муҳаққиқони ватанӣ Ф. Абдурахмонов, Л.Е. Этинген, Я.А. Раҳимов, Ҳ.М. Сафаров, М.Б. Устоев, М.О. Ибодов, С.С. Мирзоев (ФОА), системаи марказии асаб, қишри пӯстлохи майнаи сар, ҷараёнҳои боздорию монеа, механизмҳои ҳосилшавии рефлексҳои шартӣ, аломату нишондиҳандаҳои антропометрии донишчӯён (ченкунию андозагирии гирдогирди қафаси сина, косахонаи сар, китф, дарозии қаду комат, ченакҳои фишори хун (то оғози машғулиятҳо ва баъди анҷоми машғулиятҳо ва ғайраҳо), талаботи педагогӣ, тиббӣ, физиологияи гигиенӣ оиди банақшагирии қобилияти фикрии ҷисмонӣ (қобилияти

коршоямӣю корқобилии донишҷӯён), речаҳои хӯроку рӯз, речаи машғулиятҳои таълимӣ ва амсоли онҳоро корқарду корбасти, тарҳрезии тавсиф намуданд.

Калидвожаҳо: физиология, кортекс, лабораторӣ, рефлекс, қишр, антропометрия, анатомия, гигиена, педагогика, организм, тарҳрезӣ, тавсиф, психология, маърифат, дониш, конференсия, викторина, коллоквиум.

ОПИСАНИЕ НАУЧНЫХ, ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И МЕТОДИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ТИПОЛОГИЧЕСКИХ, ВОЗРАСТНЫХ И ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

В статье «Описание научных, теоретических и методических аспектов типологических и физиологических особенностей студентов», авторы Устоев М.Б. и Зарифзода Ф.А., используя научные, теоретические и методические источники классиков и основоположников отечественной физиологии И.М. Сеченова, И.П. Павлова, П.К. Анохина, А.А. Ухтомского, А.А. Маркосяна, А.Г. Хрипковой, Карамяна, Воронина, Ермалаева Ю.Е., Ткаченко Б.А., Асратяна и отечественных ученых и исследователей Ф. Абдурахмонова, Л.Э. Этингена, Ю.А. Рахимова, Х.М. Сафарова, М.Б. Устоев, М.О. Ибодова, С.С. Мирзоева обработаны, реализованы, проанализированы и описаны работа центральной нервной системы, коры головного мозга, церебральные и обструктивные процессы, механизмы формирования условных рефлексов, антропометрические показатели студентов (измерение окружности груди, черепа, плеч, длины тела и роста, измерение артериального давления) (перед началом занятий и после окончания занятий и др.), педагогические, медицинские, физиологические и гигиенические требования к планированию умственной и физической работоспособности (трудоспособности обучающихся), питания и распорядка дня, графика учебной деятельности и т.п.

Ключевые слова: физиология, кора, лаборатория, рефлекс, кора, антропометрия, анатомия, гигиена, педагогика, организм, проектирование, описание, психология, познание, знания, конференция, викторина, коллоквиум.

DESCRIPTION OF SCIENTIFIC, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF TYPOLOGICAL, AGE AND PHYSIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS

To the article by the authors Ustoev M.B., Zarifzoda F.A. entitled “Description of scientific, theoretical and methodological aspects of typological and sinusological and physiological characteristics of students.”

In this article, the authors, using scientific, theoretical and methodological sources of the classics and founders of Russian physiology I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, P.K. Anokhin, A.A. Ukhtomsky, A.A. Markosyan, A.G. Khripkova, Karamyan, Varonina, Ermalaev Yu.E., Tkachenko B.A., Asratyan and domestic scientists and researchers F. Abdurakhmonov, L.E. Etingen, Yu.A. Ragimov, Kh.M. Safarov, M.B. Ustoev, M.O. Ibodov, S.S. Mirzoev (FOA), central nervous system, cerebral cortex, cerebral and obstructive processes, mechanisms of formation of conditioned reflexes, anthropometric indicators of students (measurement of chest circumference, skull, shoulders, body length and height, measurement of blood pressure) (before the start of classes and after the end of classes, etc.), pedagogical, medical, physiological and hygienic requirements for planning mental and physical performance (working capacity of students), nutrition and daily routine, schedule of educational activities, and the like, were processed, implemented, analyzed and described.

Key words: physiology, cortex, laboratory, reflex, cortex, anthropometry, anatomy, hygiene, pedagogy, organism, design, description, psychology, cognition, knowledge, conference, quiz, colloquium.

Маълумот дар бораи муаллиф: Устоев М.Б., доктори илмҳои биология, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонот ба номи академик Сафаров Ҳ.М., факултети биологияи ДМТ.

Зарифзода Ф.А, муаллими кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. тел: (+992) 988679926

Сведения об авторах: Устоев М.Б., доктор биологических наук, профессор кафедры физиологии человека и животных имени академика Х.М. Сафарова биологического факультета ТНУ,

Зарифзода Ф.А. преподаватель кафедры химии и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г.Куляб, улица С.Сафарова 16. тел: (+992) 988679926

Information about the authors: Ustoev M.B., Doctor of Biological Sciences, Professor of the Department of Human and Animal Physiology named after Academician Kh.M. Safarov Faculty of Biology TNU,

Zarifzoda F.A. - lecturer at the Department of Chemistry at Kulob State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova street, 16. tel: (+992) 988679926

ТДУ: 811.111 (575.3)

ТКТ:81.2 (2-точ)

Т-13

ҶАҲОНИШАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТАШАККУЛИ ДУЗАБОНИИ РУСӢ-АНГЛИСӢ

Ҷ. Алимӣ, д.и.ф., профессор, Табаров Ш.Н., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истилоҳи «ҷаҳонишавӣ» имрӯз дар тавсифи ҷанбаҳои гуногуни марҳалаи кунунии ҷомеаи таърихӣ ба яке аз мафҳуми бештар истифодашаванда мубаддал гаштааст, аз ҷумла равандҳои ҷаҳонишавии забонҳо, яъне паҳншавии забони англисӣ дар миқёси ҷаҳонӣ. Аммо, сарфи назар аз шумораи зиёди таълифот, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, баъзе олимону муҳаққиқон ба зарурати фаҳмиши махсуси назариявии равандҳои ҷаҳонишавӣ шубҳа доранд. Онҳо бар ин назаранд, ки на ҷаҳоншавии иқтисодӣ ва на паҳншавии забон чизи навеста дар таърихи башарият нест ва мафҳумҳо ва истилоҳоте, ки дар доираи омӯзиши дарозмуддати робитаҳои забонӣ таҳия шудаанд, ба тавсифи ҷаҳонишавии муносири забони англисӣ комилан мувофиқанд.

Муҳаққиқони тоҷик П.Лутфуллоева ва М.Шарифов дар ин робита чунин изҳори ақида кардаанд: «Дар фазои иҷтимоӣ фарҳангии муносири ҷумҳурии мо омӯзиши забон ба стратегияи асосии рушди маърифати забонӣ дар Тоҷикистон табдил ёфта истодааст. Таърихи назария ва амалияи таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони шуравӣ сар карда ва дар даврони истиқлолият таърихи тағйироти равишҳои таълими забонҳои хориҷиро инъикос намуда, зарурати мутобиқгардонии низоми маорифро ба таҳсилоти забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дигаргунӣ, ки дар ҷаҳони ҳозира ба амал меоянд, ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дахл мекунанд. Бо вучуди талашҳои пайваста барои тақмили раванди таълим, бухрон ба соҳаи маориф низ таъсир расонд. Ин саъю кӯшиш дар сурати нигоҳ доштани мазмуни пештараи таълим, усулу шаклҳои қор бо шунавандагону хонандагон натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Раванди таълим ва нақшаҳои таълимӣ дар мактабҳои миёна ба талаботи рӯзафзуни таълими забонҳои насли наврас дар шароити навтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ ба қадри қифоя ҷавоб дода наметавонист. Хатмкунандагони мактабҳо бо сабаби бесамар будани усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ, ки аз як тараф ба талаботи муосир ҷавобгӯ нестанд ва аз тарафи дигар набудани бозори меҳнат, сатҳи кофӣи забони хориҷӣ надоштанд. [3, с. 15]

Муҳаққиқон нуктаи назари баръакс доранд ва хосатан олимоне, ки дар эҷоди назарияи махсуси сотсиолингвистии ҷаҳонишавӣ кор мекунанд. Ба ақидаи онҳо истилоҳи «ҷаҳоншавӣ» воқеияти нави иҷтимоию лингвистиро таҷассум мекунад, ки тағйироти парадигматикӣ дар тафсири ҳолати имрӯзаи забон ва зарурати таҷдиди назар ва равшансозии бисёре аз мафҳумҳои забоншиносӣ ва таҳияи мафҳумҳои навро ба миён меорад. [1, с. 16]

Мо ба он равишҳо ва мафҳумҳои назарияи сотсиолингвистии ҷаҳонишавӣ тавачҷуҳ хоҳем кард, ки ба ақидаи мо имкон медиҳанд, ки ба дузабонии русӣ-англисӣ дар партави ҷаҳонишавии забони англисӣ як нигоҳи тозае бигирем. Дар бораи дар Тоҷикистони имрӯза ташаккул ёфтани дузабонии оммавии (дастачамъона, иҷтимоӣ) русию англисӣ. Одатан, дар типологияи дузабонӣ аз рӯйи заминаҳои сотсиологӣ дузабонии инфиродӣ, гурӯҳӣ ва оммавӣ аз он вобаста аст, ки сухан дар бораи истифодаи ду забон аз ҷониби як шахс, як гурӯҳи одамон дар дохили ҷомеаи муайян меравад ё аз ҷониби ҷомеа дар маҷмӯъ, аксар вақт, дар дохили давлат.

Ҷаҳонишавии забонӣ, ки ҳамчун берун аз ҳудуди давлатҳои алоҳида ба сатҳи фаромиллӣ баромадани забони англисӣ фаҳмида мешавад, ҳанӯз дар ин типология шарҳи худро наёфтааст, аммо дар баъзе нашрияҳо кӯшиши баррасии мафҳумҳои ҷаҳонишавӣ ва дузабонӣ дар робита бо ҳам алоқамандро пайдо кардан мумкин аст. Масалан, муҳаққиқ В.В. Кабакчи дар бораи «дузабонӣ»-и умумӣ менависад, ки онро раванди ташаккулёбӣ дар кишварҳои гуногуни дунё зерин таъсири «ҷаҳоншавӣ»-и «дузабонии англисӣ-маҳаллӣ», яъне дузабонӣ аз рӯйи «забони англисӣ чамъ маҳаллӣ» муайян мекунад. [2, с. 92]

Эҳтимол меравад, дар робита ба ҷаҳонишавии забони англисӣ имрӯз дар бораи пайдоиши навъи нави дузабонӣ, «дузабони ҷаҳонӣ» сухан рондан мумкин аст. Муносибати онро бо дузабонии оммавӣ ва инфиродӣ метавон ҳамчун муносибати байни дузабонии оммавӣ тавсиф кард. Дузабонии оммавӣ тавассути дузабонии инфиродии аъзоёни ҷомеа зоҳир мешавад, аммо ин муносибат ба таври қатъӣ муайян карда шудааст ва бисёрзабонии оммавӣ маънои чандзабонии ҳатмии инфиродии ҳар як аъзои ҷомеаро надорад.

Ҳамин тарик, дузабонии ҷаҳонӣ ба воситаи дузабонии оммавии «англисии маҳаллӣ» дар мамлакатҳои гуногун ва ба воситаи амалияи нутқи шахсони алоҳида зоҳир мегардад, аммо ин маънои онро надорад, ки тамоми аҳолии сайёра бояд ҳаматарафа дузабона бошад. Бо вучуди ин, дар зерин таъсири ҷаҳонӣ шумораи одамоне, ки забони англисиро мефаҳманд ва онро дар нутқи худ ба ин ё он шакл истифода мекунанд, меафзояд.

Он вижагиҳоеро қайд мекунем, ки ба назари мо, “дузабонии ҷаҳонӣ”-ро ҳамчун як навъи махсуси дузабонӣ, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавии англисӣ гардонидаанд. Пеш аз ҳама, дузабонии ҷаҳонӣ на бештар тавассути иртиботи мустақими намояндагони як ҷомеаи муайян бо англисизабонони модарӣ, балки тавассути соҳаҳои муайяни ҳаёти ин ҷомеа, ки зерин ҷаҳонишавии иқтисодӣ, техникӣ ва фарҳангӣ қарор доранд, ташаккул меёбад. Дар ҳамкории муосир дар ҷомеашиносӣ ин соҳаҳо дар асоси маводи кишварҳои гуногун ба таври васеъ тавсиф мешаванд: инҳо соҳаҳои тиҷорат, таълим, ВАО ва иттилооти нав мебошанд.

Таҳқиқоте, ки ба соҳаҳои муайяни ҷаҳонишавӣ нигаронида шудаанд, махсусан аз таҳияи равишҳои нави баррасии робитаҳои забонӣ шаҳодат медиҳанд. Навоварӣ, аз ҷумла, дар тафаккури дубораи дузабонӣ ва бисёрзабонӣ на аз рӯйи салоҳияти забонии афрод, балки дар он аст, ки чӣ гуна муҳити иҷтимоӣ аз ҷиҳати сохторӣ инъикос мекунад. Ба ибораи дигар, дар баррасии дузабонии ҷаҳонӣ таҳқиқот аксар вақт ба самти анъанавӣ намеравад. Аз ҷудо кардани як гурӯҳи муайяни дузабонҳо то таҳлили минбаъдаи амалияи нутқи онҳо ва ба самти муқобил: амалияи гуфтори дузабонӣ, ки пеш аз ҳама тавассути истифодаи густурдаи ивазкунии рамзҳо (кодҳо) зоҳир мешавад, ҳамчун нишондиҳандаи ташхиси дузабонӣ дар ин ҷомеа доништа мешавад.

Дигар тағйироти муҳим дар баррасии робитаҳои забонӣ бо мавқеи назарияи ҷаҳонишавии забонӣ алоқаманд аст, ки забон ба он тобеъ нест, ба таври кулӣ ҷаҳонишавиро аз сар мегузаронад, вале шаклҳои алоҳидаи забон, жанрҳо, услубҳо ва ғайра дар минтақаҳои муайян паҳншавии ҷаҳонӣ пайдо мекунанд. Аз ин рӯ, дар омӯзиши ҷаҳонишавӣ тавачҷуҳ аз «забонҳо» ва «вариантҳои забонӣ» ба «манбаъҳои коммуникативӣ» ва «репертуар»-и

суханронии забони модарӣ мегузарад.

Сотсиолингвистикаи ҷаҳонишавӣ на «сотсиолингвистикаи забонҳо», балки «сотиолингвистикаи захираҳо» мебошад. Равиши нави, ки дар омӯзиши чандзабонӣ пайдо мешавад, ҳамчун «пост-вариант» муайян карда шудааст ва «ба захира нигаронидашуда». Бо ин равиш, азхудкунии забони иловагӣ ҳамчун як раванди мураккаби ғайрихаттии ташаккули захираҳои иловагии забони хориҷӣ дар репертуари умумии воситаҳои коммуникативии суҳангӯён ҳам дар натиҷаи омӯзиши мақсаднок дар шароити таълим ва ҳам ҳамчун натиҷаи «фаҳмидан» (дастгирӣ)-и дар соҳаҳои гуногуни ғайрирасмӣ, баъзан ҳатто дар сатҳи вожаҳои алоҳида ё шинохти оддӣ доништа мешавад.

Муносибати ҳамаҷониба ба таҳлили захираҳои забонӣ имкон медиҳад, ки дониши маҳдуди «бурида»-и забон ва мутаносибан «буридаи чандзабон» ба амал ояд. Ин ба радди дузабонии муосир аз фаҳмиши идеалистии дузабонӣ ҳамчун қобилияти ҳарф задан бо ду забон ба як андоза ё ҳатто дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳамчун қобилияти сохтани ихлосоти аз ҷиҳати коммуникативӣ дуруст бо забони хориҷӣ мувофиқат мекунад. Дузабонӣ то ҳол ҳамчун истифодаи забони иловагӣ барои муоширати муваффақ муайян карда мешавад, аммо бо назардошти он, ки муошират метавонад на танҳо бо забони хориҷӣ, масалан, бо забони модарӣ ё дар вазъи муоширати байналмилалӣ, балки бо дигар дузабонаҳои дохили он сурат гирад.

Дар баробари ин, аз рӯи дараҷаи дониستاني забони дуюм дузабонӣ ҳамчун миқёси сатҳҳо аз «ҳадди ақал», «ибтидоӣ» ва «ғайрифавол» то «ҳадди аксар» ва «фавол» пайдо мешавад.

Ҳамин тариқ, равиши «ба захира нигаронидашуда» ба дузабонӣ ба мо имкон медиҳад бифаҳмем, ки чӣ тавр «мардум дар саросари ҷаҳон англисиро бо забонҳои маҳаллӣ омехта мекунанд, дар ҳоле ки наметавонанд бо забони англисӣ суҳбат кунанд.

Ҳангоми тавсифи дузабонии ҷаҳонӣ тафовути вазифаҳои коммуникатсионӣ ва рамзии забонро низ ба инобат гирифта лозим аст, ки барои омӯзиши дузабонӣ дар умум аҳамият дорад. Дар сатҳи байналмилалӣ забони англисӣ ҳамчун ҷузъи дуҷуми дузабонии маҳаллии англисӣ, пеш аз ҳама, вазифаи воситаи муоширати байни миллатҳо, English language -ро иҷро мекунад ва дар сатҳи дохилимиллӣ, бар хилофи қаринаҳои (контекстҳои) хоси дузабонии оммавӣ, қариб ҳеҷ гоҳ аз ҷониби аъзоёни ин ҷомеа барои муошират истифода мешавад, аммо ба репертуари коммуникативии онҳо ҳамчун захираи забонӣ барои иҷрои вазифаҳои иловагӣ дохил мешавад. Барои тавсифи дузабонии маҳаллии англисӣ дар сатҳи дохилимиллӣ истилоҳи «дузабонӣ», ки дар назарияи дузабонӣ хеле кам истифода мегардад, ба қор бурда мешавад, яъне дузабонӣ, ки яке аз забонҳои таркибии он дар ҷомеаи ин ё он забон нақши муҳимми муоширатӣ намебозад.

Илова бар ин, забони англисӣ вазифаҳои иҷтимоӣ прагматикиро иҷро мекунад, ки рамзҳои васеи аллақай зикршударо дар бар мегиранд, функция (англисӣ ҳамчун рамзи ҷаҳонишавӣ ва байналмилалӣ амал мекунад) ва вазифаҳои мушаххаси прагматикӣ, аз қабили: функцияи ҳамбастагии иҷтимоӣ ва дуршавии иҷтимоӣ, функцияи ороишӣ, функцияи поэтикӣ/нутқӣ-эҷодӣ, функцияи «эвфемизатсия» ва бештар аз ин. Ҳатто агар аз сабаби маҳдуд будани дониши забони англисӣ, маънои иттилоотӣ/денотативии паёме, ки дорои забони англисӣ мебошад, барои фаҳмиши намояндагони алоҳидаи ҷомеаи ғайри англисӣ дастнорас бошад ҳам, маънои иловагии рамзӣ, ҳамчун қоида, аз ҷониби ҳама ҳадди ақал дар сатҳи эътироф қабул карда мешавад ва аксар вақт кофӣ аст, то забони англисӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон истифода шавад.

Назарияи сотсиолингвистии ҷаҳонишавӣ низ тағйироти ҷиддиро дар тафсири мафҳумҳои «ҷомеаи забонӣ» ва «хувияти забонӣ» қайд мекунад. Ҳардуи ин мафҳумҳо дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ робитаи қатъии детерминистии худро бо мафҳумҳои миллат ва забони миллӣ гум мекунанд. Масалан, дар солҳои охир дар бораи типҳои фаромиллии ҷомеаҳо, ба истилоҳ «ҷомеаҳои амалӣ» андешае ташаккул ёфтааст, ки дар он афроде, ки дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон зиндагӣ мекунанд, бо як фаволияти муайяни умумӣ, аз ҷумла, дар Интернет муттаҳид мешаванд ва барои муошират аз забони англисӣ истифода мекунанд.

Имрӯз одамон аксаран забони англисиро на умуман, балки забони англисии як «чамоаи амалӣ»-и муайян меомӯзанд. Дар натиҷа, ҷанбаи забонии шахсият низ тағйир меёбад. Ҳамзамон, хувияти миллӣ аз байн намеравад, вале сохтори умумии хувият мураккабтар, бисёрқабатҳо, аз ҷумла параметрҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ, фаромиллӣ мегардад.

Омӯзиши дузабонии ҷаҳонӣ дар кишварҳои ба истилоҳ «доҳаи васеъшавӣ»-и забони англисӣ аҳамияти махсус дорад, яъне кишварҳои, ки дар онҳо забони англисӣ забони расмии институтсионалӣ нест, балки ҳамчун забони муоширати байналмилалӣ ва забони асосии хориҷӣ дар муассисаҳои таълимӣ эътироф шудааст.

Дар Тоҷикистон қисми васеъшавии «истифодабарандагон»-и забони англисӣ ва тайи даҳсолаҳои охир афзоюндаи англисигардии дискурси забони тоҷикию русӣ бештар ва аёнтар мегардад. Вобаста ба ин, масъалаи вазъи кунунии дузабонии русӣ-англисӣ мубрам мегардад. Дузабонии русӣ-англисӣ дар контекстҳои «классикӣ», масалан, дар нутқи донишҷӯёне, ки забони англисиро меомӯзанд, хуб мушоҳида мешавад.

Бо вучуди ин, имрӯз муоширати дузабонӣ дар шакли иваз ва омехта кардани рамзҳои (кодҳои) русӣ-англисӣ диққати муҳаққиқонро дар соҳаҳои ҷалб мекунад, ки ба омӯзиши мақсаднок ва дониши касбии забон алоқаманд нестанд ва барои оммаи васеъ пешбинӣ шудаанд. Ба чунин соҳаҳо, масалан, соҳаҳои таблиғ, коммуникатсияи оммавӣ, фарҳанги оммавӣ, манзараи забонии як шаҳри муосири Тоҷикистон дохил мешаванд. Дар аксари мавридҳо дар ин минтақаҳо мо имрӯз бо ҷорӣ кардани забони англисӣ сари қор намегирем, воҳидҳои забони хориҷӣ ва матнҳо аз берун (ҳарчанд ин ҳам ба вучуд меояд), вале бо истифодаи эҷодии забони англисӣ бо воҳидҳои забони русӣ аз ҷониби худи ҳамзабонии забони русӣ омехта шудааст. Ба назар намоёнтарин функсияи ба истилоҳ "одам", бозии омехта ва гузариши русӣ-англисӣ мебошад, масалан, дар эҷоди калимаҳои дузабона русӣ-англисӣ, ба монанди номи мағозаи BiGOODdi, гибридатсияи лексикӣ ва гибридатсияи графикӣ, чунон ки ба номи тарабхонаҳои The Garden ва Vanil, транслитератсияи бозӣ, ба монанди ном, барои эҷод ва дарк кардани чунин бозии байнизабонӣ, дониши ҳадди ақали забони англисӣ дар сатҳи мактаб кофӣ аст. Барномаи таълимӣ ва баъзан ҳатто танҳо малакаҳои транслитератсияи амалии русӣ-англисӣ, ки махсусан дар раванди истифодаи клавиатураи лотинӣ дар ҳолатҳои алоқаи электронӣ рушд меёбанд.

Имрӯз мо метавонем дар бораи паҳншавии оммавии чунин навъи «минималӣ» дузабона, ба монанди «бискрипталанизм», «диграфия» ё «дузабонии графикӣ» бо итминон сухан гӯем, зеро қариб ҳама ҳам бо алифбои кириллӣ ва ҳам лотинӣ ошно ҳастанд, ки ин барои пайдоиши тамоюлҳои комилан нав шароит фароҳам меорад, ки англисикунонии гуфтугӯи тоҷикию русиро афзоиш медиҳад. Масалан, мо тамоюли марбут ба ҷаҳонишавӣ ба «барқарорсозӣ»-и пайвандҳои байнизабонии гумшудаи воҳидҳои кӯҳна, муқарраршуда аз забони англисӣ, вожаҳои байналмилалӣ ва ҳамсояҳоро қайд мекунем, ки ба истилоҳ «транслитератсияи баръакс»-ро дар бар мегирад. Аз ин гуна луғат аз кириллӣ ба лотинӣ, аз қабилҳои бар илова бар ин, бисёре аз иқтибосоти охирин аз забони англисӣ имрӯз худро гум намекунанд (аз шаклҳои аслии худ, вале дар мувофиқаи тоҷикию русӣ ҳамчун як навъ вариантҳои байнизабонӣ) ё дар шакли дохилкуниҳо/гузаришҳои рамзӣ ё дар шакли транскрипсия/транслитератсия (аксар вақт бо коннотатсияҳои бозӣ) ё дар шакл истифода мешаванд.

Ин тамоюлҳо тоҷикзабону русзабонро ҳамчун дузабона тавсиф мекунанд, ки вобаста ба шароит ва ҳадафҳои муошират метавонанд аз «речаи ҳолати якзабонӣ» ба «речаи дузабонӣ» гузаранд ва ба ҳамин тариқ маъноҳои иловагӣ ва тобишҳои маъноро дарк мекунанд.

Мо бори дигар таъкид менамоем, ки имрӯз дар сатҳи оммавӣ сухан дар бораи дузабонии «буридашуда», «ҳадди ақали» русӣ-англисӣ меравад, ки баъзан танҳо бо ҷанбаи графикӣ маҳдуд мешавад, аммо бо шиддат гирифтани ҷаҳонишавии забони англисӣ дузабонӣ салоҳияти тоҷикзабонону русзабонии оддӣ ва миёна сурат мегирад.

Бояд зикр кард, ки дар ҷомеаи Тоҷикистон ва дар забоншиносии тоҷику рус бештар

аз «бартариат»-и забони англисӣ ва эҳтимоли аз даст додани хувияти забоншиносии миллӣ ихзори нигаронӣ мешавад. Аз нуқтаи назари назарияи сотсиолингвистии ҷаҳонишавӣ, чунин руҳияҳо ҳамчун инъикоси ақидаҳои ибтидоии нисбатан соддашуда дар бораи ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди муттаҳидшавии глобалӣ тибқи амсилаи (моделӣ) амрикоӣ ва забони англисӣ ҳамчун «забони мустамликадорӣ» ҳисобида мешавад.

Муҳаққиқони тоҷик Ф.Салимов ва М.Раҳмонов, оид ба тарзи омӯзиш мулоҳиза ронда, зикр мекунад, ки «Тарзи омӯзиши классикии грамматикаи тарҷумонии таълим ба омӯзиши академикии забон равона гардидааст, ки он фаҳмиши амиқи сохтори грамматикӣ, малакаи устувори нутқи хатиро медахад. Усули иртиботӣ –амалӣ буда, ба рушди муваффақонаи қобилиятҳо нисбати муқоламаи шифоҳӣ равона гардида, дар одам шавқу рағбати иловагиро нисбати омӯзиши забон фароҳам меорад, ки манфиатдориҳои хонандаро ба машғулиятҳо, яъне самаранокӣ ва натиҷанокиро таъмин менамояд». [4, с. 165]

Вазифаи асосии забоншиносони имрӯза омӯзиши амиқтари равандҳои ҷаҳонишавии забон, аз ҷумла ташаккули тадриҷии дузабонии ҷаҳонӣ мебошад, ки тавассути дузабонии оммавии маҳаллӣ-англисӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон, бахусус дузабонии оммавии тоҷикӣ-англисӣ ва русӣ-англисӣ дар замони муосир зӯхур мекунад.

Муоширати байналхалқӣ дар ҷаҳони бисёрзабона. Консепсияи муоширати байнифарҳангӣ. Натиҷаи мусбии раванди ҷаҳонишавӣ имкони муошират бо намояндагони фарҳангҳои гуногун мебошад, ки ба зудӣ барои бисёре аз кишварҳо ва мардумон воқеияти ошно гардид. Ин ҳолат дар аввал шавқу завқро ба муоширати байнифарҳангӣ ва баъдан зарурати омӯзиши он ба миён овард. Аҳамияти омӯзиши коммуникатсияи байнифарҳангӣ дар робита бо равандҳои ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла муҳочирати пуршиддат меафзояд. Дар айни замон, як гурӯҳи томи илмҳои гуманитарӣ ба омӯзиши муоширати байнифарҳангӣ машғуланд: фарҳангшиносӣ, психология, фалсафа, ҷомеашиносӣ, забоншиносӣ, антропология, этнопсихология ва ғайра.

Ҳамин тариқ, муоширати байнифарҳангӣ ин муошират ва иртибот байни намояндагони фарҳангҳои гуногун аст, ки ҳам робитаҳои мустақими байни одамон ва ҷомеаҳои онҳоро дар бар мегирад ва ҳам шаклҳои бавоситаи муоширатро (аз ҷумла забон, сухан, хат, иртиботи электронӣ).

Забони англисӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ. Инсон дар давоми тамоми таърихи худ орзу мекард, ки оқибатҳои пандемонияи Бобулиро бартараф намуда, ба ваҳдат баргардад. Ин ақида дар таърихи тамоми фарҳангҳо ҷой дорад. Мо ҳамчунин метавонем ғояҳои тарроҳони англисии забонҳои мантиқии асри XVII, ки дар байни онҳо Исаак Нютон буд ва таҷрибаҳои эҷодкорони эсперанто ва дигар забонҳои сунъии байналмилалӣ охири асри XIX - ибтидои асри XX-ро қайд намоем. Дар мамлақати мо ин гуна ғояҳо дар солҳои 20-ум, вақте ки инқилоби дар пешистодаи ҷаҳониро интизор буданд, ба таври пурҷӯшу хурӯш муҳокима мешуданд. Дар даҳсолаи охир дар Аврупо, ҳамчунин дар саросари ҷаҳон, бо рушди ВАО ва нақши бартаридоштаи Иёлоти Муттаҳида, ҷаҳонишавӣ пеш аз ҳама ба амсилаи англо-амрикоии ҷомеа, иқтисодиёт, сиёсат ва фарҳанги он асос ёфтааст. Ин бевосита ба забони англисӣ, ки даъвои аввалин забони ҷаҳонӣ дар таърихи башарият аст, алоқаманд аст. Забони англисӣ он қадар зуд ба забони байналмилалӣ табдил наёфтааст. Ин ҳама дар асри XVII оғоз ёфт, вақте ки Англия кишвари ором буданро қатъ кард ва ба кишвари забткунанда табдил ёфт ва дар ин қор муваффақ шуд: дар аввал забони англисӣ бо сабаби густариши нуфуз ва мустамлика дар тамоми ғӯшаҳои ҷаҳон паҳн шуд. Англия дар асри XVIII ба тавлиди иқтисоди ҷаҳон ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ тақони ҷиддӣ бахшид.

Табиист, ки забони кишвари бартаридошта ва пешрафта ба забонҳои маҳаллӣ таъсир мегузорад. Дар ин ҷо қоидаи тиллоӣ қор мекард - ҳар касе, ки тилло дорад, ӯ ҳукмронӣ мекунад, вай интиҳоб мекунад, ки бо кадом забон сухбат кунад. Аммо ҳатто вақте ки мамлақатҳои мустамлика соҳиби истиклолият гардиданд, муносибатҳои тижоратӣ бо Британияи Кабир рушд ёфтанд ва забони англисӣ боқӣ монд. Аммо аллакай дар нимаи дуюми асри XX Англия ба замин афтод, давраи Амрико оғоз ёфт.

Баъд аз ҷанги дуюми ҷаҳон аксарияти давлатҳо бо қори аз нав барқарор намудани

мамлакатхояшон машғул буданд. Дар навбати худ, Иёлотӣ Муттаҳида нисбат ба дигарон камтар зарар дид ва дар тамоми самтҳо: иқтисодӣ, дипломатӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ рушд ёфт. Мамлакат махсусан дар ривочу равнақи муносибатҳои иқтисодӣ фаъолона амал мекард. Амрико бо идомаи анъанаи англисӣ интихоби дуруст кард. Молҳои Амрико тамоми мамлакатҳоро зерӣ худ гирифт. Табиист, ки барои анҷоми муомилоти иқтисодӣ забони умумӣ лозим буд ва боз ин забон англисӣ шуд. Чаро? Шояд бо ҳамин сабаб бошад, ки дар асри XVII - ҳар кӣ қавитар аст, ҳақ аст. Иёлотӣ Муттаҳида сиёсати қатъии хориҷ кардани забонҳоро дошт, сарфи назар аз он, ки Амрико як забони расмӣ надорад. Ҳуҷҷатҳои расмӣ танҳо ба забони англисӣ тартиб дода шуданд. Бисёр иёлатҳо таҳсилро бо ҳама забонҳо, ғайр аз забони англисӣ манъ карданд. Ин сиёсат самараи худро дод. Агар ҳукумати Амрико забонҳои дигарро маҷбур намекард, пас голландӣ, испанӣ ё ягон забони дигар метавонист забони миллии гардад.

Адабиёт:

1. Беляев, Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам [Текст]/Б. В. Беляев. - М.:Просвещение, 1965. - 227 с.
2. Кабакчи, В.В. Английский язык межкультурного общения - новый аспект в преподавании английского языка/В.В. Кабакчи//Иностранные языки в школе, 2000, № 6. - С. 84-86.
3. Лутфуллоева, П., М.Шарипов. Роль и место английских языковых курсов в образовании молодого поколения/П. Лутфуллоева, М. Шарипов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2020, №1(29).-С.15-20
4. Салимов, Ф., Раҳмонов, М. Корбурди роҳёфти иртиботи дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ/Ф. Салимов, М. Раҳмонов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN 2617-5320). - Душанбе, 2019, №4 (28).- С.165 (С.165-167)].
5. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияи муосир ва роҳҳои беҳтарсозии сифати таълим дар дарсҳои забони англисӣ/Г. Салоҳиддинова.[Матн]. - Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2020.№1 (29).- С.185-188.
6. Сафонова, В.В. Методика обучения иностранным языкам. Языковая педагогика в схемах и таблицах. Развитие коммуникативно- речевой культуры школьников 8-9 классов при изучении английского языка/В.В. Сафонова.-М.:Еврошкола,2008.-111с.
7. Скалкин, В.Л. Коммуникативные упражнения на английском языке: пособие для учителя/В.Л. Скалкин.-М.: Просвещение, 1983.-142с.
8. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / под ред. Э.Г. Азимова Э.Г [и др.]. - Спб.: Златоуст, 1999. - 385 с.
9. Содержание обучения иностранным языкам в средней школе: Организация речевой деятельности//под ред. Климентенко А.Д. - Москва: Просвещение,1984. - 144с.
10. Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. Пособие для студентов пед. вузов и учителей/Е.Н. Соловьева.-М.: Просвещение, 2002. - 239 с.
- 11.Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс/Е.Н. Соловьева. - М.: Просвещение, 2005. - 239с.
12. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ.-Душанбе, 2006.
13. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015.- Душанбе: Матбуот,2007.-81с.
14. Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015.-Душанбе:2005.-32с.

ҶАҲОНИШАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТАШАККУЛИ ДУЗАБОНИИ РУСӢ-АНГЛИСӢ

Мақола ба баррасию тавсифи хусусиятҳои ҷаҳонишавии забони англисӣ ва ташаккули дузабонии русӣ-англисӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, истилоҳи «ҷаҳонишавӣ» имрӯз дар тавсифи ҷанбаҳои гуногуни

марҳалаи кунунии ҷомеаи таърихӣ ба яке аз мафҳуми бештар истифодашаванда мубаддал гаштааст, аз ҷумла равандҳои ҷаҳонишавии забонҳо, яъне паҳншавии забони англисӣ дар миқёси ҷаҳонӣ. Аммо, сарфи назар аз шумораи зиёди таълифот, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, баъзе олимону муҳаққиқон ба зарурати фаҳмиши махсуси назариявии равандҳои ҷаҳонишавӣ шубҳа доранд. Онҳо бар ин назаранд, ки на ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва на паҳншавии забон чизи нава дар таърихи башарият нест ва мафҳумҳо ва истилоҳоте, ки дар доираи омӯзиши дарозмуддати робитаҳои забонӣ таҳия шудаанд, ба тавсифи ҷаҳонишавии муосири забони англисӣ комилан мувофиқанд.

Калидвожаҳо: хусусиятҳо, ҷанбаҳо, забони модарӣ, забони тоҷикӣ, забони русӣ, забони англисӣ, Иёлоти Муттаҳида, истилоҳот, забони расмӣ, сиёсат, ҷаҳонишавӣ, мафҳум, ҳуҷҷатҳои расмӣ, забони миллӣ, ҷомеа, паҳншавии забон, таърихи башарият.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ФОРМИРОВАНИЕ РУССКО -АНГЛИЙСКОГО ДВУЯЗЫЧИЯ

Статья посвящена рассмотрению и описанию особенностей глобализации английского языка и формирования русско-английского двуязычия.

По мнению автора, термин «глобализация» сегодня стал одним из наиболее употребляемых понятий при описании различных аспектов современного этапа исторического общества, в том числе процессов глобализации языков, то есть распространения английского языка в глобальном масштабе. Однако, несмотря на большое количество публикаций, посвященных данной теме, некоторые ученые и исследователи сомневаются в необходимости специального теоретического осмысления процессов глобализации. Они считают, что ни экономическая глобализация, ни распространение языка не являются чем-то новым в истории человечества, а понятия и термины, выработанные в рамках многолетнего изучения языковых отношений, полностью совместимы с описанием современной глобализации английского языка.

Ключевые слова: особенности, аспекты, родной язык, таджикский язык, русский язык, английский язык, США, термины, официальный язык, политика, глобализация, концепция, официальные документы, национальный язык, общество, распространение языка, история человечества.

GLOBALIZATION OF THE ENGLISH LANGUAGE AND THE FORMATION OF RUSSIAN-ENGLISH BILINGUALISM

The article is devoted to the consideration and description of the features of the globalization of the English language and the formation of Russian-English bilingualism.

According to the author, the term "globalization" today has become one of the most used concepts in describing various aspects of the modern stage of historical society, including the processes of globalization of languages, that is, the spread of the English language on a global scale. However, despite the large number of publications devoted to this topic, some scientists and researchers doubt the need for a special theoretical understanding of the processes of globalization. They believe that neither economic globalization nor the spread of the language is something new in the history of mankind, and the concepts and terms developed in the framework of many years of studying language relations are fully compatible with the description of the modern globalization of the English language.

Key words: features, aspects, native language, Tajik language, Russian language, English language, USA, terms, official language, politics, globalization, concept, official documents, national language, society, language spread, human history.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумъахон Алимӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Табаров Шерафган Назирмадович - муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел.: 987465262

Сведения об авторах: Джумахон Алими – доктор филологических наук, профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова-16. Телефон: 918112662.

Табаров Шерафган Назирмадович – старший преподаватель кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел.: 987465262

Information about the authors: Jumahan Alimi – Doctor of Philology, Professor at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street-16. Phone: 918112662.

Tabarov Sherafgan Nazirmadovich – senior lecturer at the Department of Linguistics and Comparative Typology at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street, 16. Tel.: 987465262

ТДУ – 37.0+371.4+671 (2 – тоҷ)

ТКТ – 74.00+74.03 (2 – тоҷ)

Ё – 48

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ ВА ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИҶИ

Иззатова М.И., д.и.п., профессор,

Ёрматов А.Ҷ., муаллими калон, Оқилова Қ.С., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва миллати бофарҳанги тоҷик баҳри мустақкам намудани давлати соҳибистиклоли демократӣ, ки дар рушду нумуи маданияти миллӣ ва умумибашарӣ қадамҳои устувор гузошта, ҳақд бар он доранд, ки Тоҷикистони азизамон дар радиҳои мамлакатҳои пешқадаму мутараккии дунё ҷойгир бошад. Албатта, муваффақиятҳои дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, саноат, илму фарҳанг, маориф, адабиёту санъат бадастомада ва ҳифзу муқаддасоти он, пеш аз ҳама, ба таълиму тарбия ва рушди ҷаҳони маънавию маърифатнокии ҳар як шаҳрванди тоҷику тоҷикистонӣ, алаҳусус, наслҳои наврасу ҷавон вобаста аст.

Аз ин рӯ, айни замон ба мо ниҳоят зарур аст, барои таълим додану тарбия намудан ва ба воя расонидани чунин шахсони ҳаматарафа инкишофёфта дар навбати аввал таъсир, нуфуз ва мавқеи тарбияро баланд бардошта, ба қори таълим, донишандӯзӣ ва тарбияи наслҳои наврас чиддан пайвандем. Дарҷаи қобилияти фикрӣ, риояи меъёрҳои ахлоқӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ватандӯстӣ, ҳимояи марзу бум, дӯстию рафоқат, нақугуфторӣ, муносибатҳои хубу ҳалимона ва доираи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмиашонро ташаккул диҳем. Ташаккули маънавии насли навраси муосир аз натиҷаҳои фаъолияти педагогӣ ҷамъиятӣ, тайёрии касбӣ ва масъулиятнокии омӯзгор, ҷойгоҳ, симо, мартаба ва эҳтироми омӯзгор ба дониши баланду дарки маънӣ, фазилати нек, худшиносу ҳақиқатбину ҳудогоҳ будан ва монанди инҳо вобаста буда, дар асоси риояи принципҳои умумибашарӣ, адолатпарварӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирӣ, хайрхоҳӣ, озодандешӣ ва амсол ба инҳо бунёд ёфта, вазифаи ҳудро аз рӯи масъулияти баланд ба роҳ монда, фаъолиятро баҳри таълиму тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас, баҳусус, ҷавонон қорбасти намудан вобастагии мустақимро тақозо дорад. Аз ин рӯ, айни замон ба мо ниҳоят зарур аст, ки чунин ҳислатҳои наҷиби инсонӣ, аз қабилӣ: ватандӯстию ватанпарварӣ, ҳудогоҳию худшиносиро дар замири насли наврас эҳё ва пойдор намоем

Дар руҳияи донишандӯзию маърифатнокӣ ва ахлоқи ҳамида тарбия намудани насли наврас намунаҳои беҳтарин ва мероси адабӣ, илмӣ, фалсафӣ ва педагогии мутафаккирони барҷаставу шинохтаи тоҷику форс нақши муҳим доранд. Мутафаккирони барҷастаи тоҷик аз қабилӣ Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Унсурӯлмаолии Кайковус, **Муҳаммад** Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣю Абдурахмони Ҷомӣ, Хусайн Воизи Кошифӣ, Аҳмади Донишу Тошхоҷаи Асирӣ ва Шамсуддин Шохину Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзодаву Бобочон Ғафуров ва монанди инҳо дар асарҳои гаронбаҳои худ оид ба паҳлуҳои мухталифи таълиму тарбияи насли наврас диққати ҷиддӣ дода, дар хусуси роҳу равиш ва усулҳои тарбияи ҳештаншиносию ҳудогоҳии миллӣ афкори волою пураарзиш баён кардаанд.

Ташаккул ва пешрафту болоравии суръатноки илму техникаи муосир дар шароити кунунӣ дониши баланди ба стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯи ҷомеаро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, дар назди муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ва умумӣ вазифаи амалӣ намудани ҳамагуна намудҳои тарбия (фикрӣ, меҳнатӣ, ахлоқӣ, зебоипарастӣ (эстетикӣ), экологӣ, ҷисмонӣ ва монанд ба инҳо), инчунин, дар руҳияи ҳештаншиносию ҳудогоҳии миллӣ, инсондӯстию ватанпарастӣ, ахлоқи ҳамида барин аъмолҳои нек меистад. Дар тарҳрезӣю корбаст намудани ин вазифаҳо, пеш аз ҳама, нақши муаллим ниҳоят калон аст. Муаллим бояд кӯшиш бар он харҷ намояд, ки мактаббачагонро дар руҳияи ватандӯстӣ, ваҳдату арзишҳои миллию умумибашарӣ, сулҳдӯстию инсонпарварӣ, ки аз ҷониби умум дастгирӣ ва эътироф гардидаанд, мусаллаҳу тарбия намояд. Барои ин ба муаллимони оянда зарур аст, ки методикаи корҳои тарбиявиро хуб донанд ва онро дар амал самаранок татбиқ карда тавонанд. Аз ин рӯ, барои ташкил ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ аз муаллимони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ва умумӣ донишҳои пухтаи илмӣ, маънавиёти баланд, ахлоқи ҳамида, ҷаҳонбинии васеъ ва таҷрибаи пухтаву комилро ҷашмдор аст.

Омӯхтани ҷабҳаҳои таърихӣю миллии ҳеш танҳо ба хотири донишҷӯи гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдорӣю навинро муайян намуда, барои худшиносию ҳудогоҳии миллӣ насли наврасу ҷавон саҳми арзанда мегузорад, зеро пешрафти давлатдори навини миллӣ аз нуруи насли наврасу ҷавон вобастагӣ дорад. Насли наврас ва ҷавоне, ки арзишҳои ахлоқию маънавӣ ва ватандӯстию худшиносии миллии ҳешро кадр карда натавонанд, чи гуна метавонанд қимату манзалати арзишҳои дигар миллатро эътироф намуда, баҳои арзанда диҳад.

Вобаста ба арҷгузорӣю омӯхтани давлатдорӣю миллии тоҷикон ҳанӯз аз синни хурди мактабӣ дар маводҳои таълимии хонандагон мавзӯҳои арзишҳои миллӣ, ватандӯстӣю рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ, қурби асҳори миллӣ дар раванди таълими ҷаҳонӣю мухталифи дарсӣ ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ ҷой кунонида ва аз тарафи муаллим гузаронида мешавад, ки ба сифату самаранокии ташаккули худшиносии миллии хонандагон таъсиррасон мебошад. Таҷрибаю мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон асосан ду омил асосӣ таъсир мерасонад:

1. Дараҷаи инкишофи майлу хоҳиш, талабот, маҳорати дарккунӣ, эҳсоскунӣ, баҳодихӣ, худмаълумотгирӣ, худтарбиякунӣ ва худбаҳодихӣю худӣ хонандагон.

2. Дараҷаи шиносоии хонандагон ба мазмуни маводҳои таълимии замони соҳибистиклолии давлатдорӣю навини миллӣ.

Инкишофи худшиносии миллии хонандагон аз пайдо гардидану минбаъд такмил ёфтани чунин ҳиссиёти миллӣ аз қабилӣ:

– муҳаббат ба ватану халқи худ, ба маданияти миллии тоҷикон ва забони модарӣ;

– ҳис намудани масъулият нисбат ба тақдири халқу Ватани худ;

– ҳисси ифтихори миллию ватандорӣю ва ҳифзи истиқлолияти халқу Ватани худ ва монанд ба инҳо.

Ҷараёни ташаккули худшиносии миллии коллективи хонандагон ва ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ чунин даврахоро дар бар мегирад:

1. Худмонандии миллӣ-донистани он ки хонанда намояндаи миллати тоҷик аст.

2. Тараққиёти тақсимооти миллӣю умумибашарӣ:

- а) ташаккули шуури ватандӯстии хонандагон – фаҳмидану дониستاني чунин меъёрҳо ба Ватан, ба халқи худ меҳрубон будану хизмат кардан;
- б) аз худ намудани мазмуни миқдори муайянгардидаи дастуру нишондодҳои ба халқу Ватани худ содиқ будан;
- в) пайдоишу тараққиёфтани арзишҳои миллии халқи тоҷик;
- г) ташаккулу тараққиёти ҳисси ватандӯстӣ дар асоси ҳисси ифтихори миллий;
- ғ) худшиносии таърихӣ;
- д) анъана ва расму одатҳои миллати тоҷик;
- е) ташаккули муносибати дӯстона доштан ба дигар миллатҳои, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он истиқомат мекунанд.

Ин муносибат дар асоси таҷрибаҳои гузаштаю ҳозира, қолиби ташаккулёфтаи миллати тоҷик (низомии тарбияи хонандагон дар зерини таъсири муҳити атроф, оила, ҳешу табор, ҳамсолон, ҳамсинфон, намояндагони дигар миллат, таъсири корҳои таълиму тарбиявии мактаб ва муассисаҳои таълиму тарбиявии беруназмактабӣ, воситаҳои ахбори умум ва робитабарқароркунӣ), мақсади амалиёт, ки ба ташаккул додани маданияти муошират байни халқҳои миллатҳои равона гардидааст, ба роҳ монда мешавад.

3. Ташаккули маданияти сиёсӣ, аз ҷумла, дар соҳаи муносибатҳои миллий, ки баҳо додан ба вазъияти сиёсӣ, воқеаю ҳодисаҳои сиёсӣ, муносибат ба ҳокимияти сиёсӣ ва ниҳодҳои он, шуурнокию фаъолиятнокии ҷамъиятӣ, фаҳмидани моҳияти рамзҳои давлатӣ, ташаккули ақидаю эътиқодҳо, дӯстдорию бадбинӣ ва тайёр будан ба ҳақиқати таълимию ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Ба ташаккули худшиносии миллии хонандагон омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, аз ҷумла, муҳити этникии ба халқи тоҷик мансуббуда, анъанаҳо ва расму оинҳои этникии халқи тоҷик; вазъияти иҷтимоӣ-этникии ҷумҳурӣ; муносибатҳои фаъоли робитаҳои бо дигар халқҳои миллатҳои давлат ва ниҳодҳои он; муассисаҳои маданӣ; таълиму тарбиявӣ ва инчунин, намояндагони махсуси коллективҳои этникӣ-таърихӣ пайдоиши халқи тоҷик.

Ба ташаккулёбии худшиносии миллий, – навиштааст А.И. Соловёв, барои дар сатҳи идеологӣ ва майлу ҳаваси миллий фаҳмидани афзалияти милли аз ҳама бештар таъсир мерасонад. [10, с. 559]

Худшиносии миллий яке аз масъалаҳои мураккаби психологӣ аст ва ҷудо аз таъсири мутақобили омилҳои дигари асосӣ тараққиёти карда наметавонад. Яке аз ин гуна омилҳои асосӣ омилҳои этникӣ мебошад, ки чунин ҷиҳатҳои ба тарзи мушаххас ба қадом умумияти этникӣ дохил будани одам, дар айни замон, дар қадом доираи умумиятҳои этникӣ хонанда таваллуд ёфта, тарбия гирифтааст, дар давраи бачагӣ барои ташаккулёбии худшиносии шахсӣ ва худшиносии миллии хонанда чӣ гуна шароит муҳайё карда шудааст. Ин омилҳо дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон нақши муҳим мебозанд.

Ба ташаккули худшиносии миллии хонандагон доништану ба ҷо овардани анъанаҳо ва расму оинҳои миллий, махсусан, ҷашни Наврӯз, ки байналмилалӣ гардидааст, таъсири калон мерасонад.

Тавре ки таҳқиқоти педагогӣ психологӣ исбот намудааст, давраи наврасӣ ва калони мактабӣ барои тараққиёти худшиносӣ ва худбаҳодихӣ хеле мувофиқ аст. Дар ин давра алоқамандии байни худшиносии фардӣ ва худшиносии миллий мустақкам гардида, ба инкишофи худшиносии миллий асоси устувор мегузорад ва дар ҳаёти хонандагон тағйироти кулӣ ба амал меояд. Ақидаю эътиқодҳо, шууру ҷаҳонбинӣ дар дараҷаи зарурӣ ташаккул ёфта, инчунин, аз ҷиҳати фикрию зеҳнӣ ва эҳсоси муассирӣ тараққиёти меёбанд. Қобилияти муҳокимаронию баҳодихӣ, худбаҳодихӣ, худидоракунии онҳо инкишоф ёфта, сифатҳои мусбати маънавий ташаккул меёбад. Ҳавасмандии рафтору фаъолият тараққиёти карда, муносибати онҳо ба таълиму донишандӯзӣ характери мақсаднок мегирад. Ин ҷиҳатҳо барои ташаккулёбии худшиносии миллии хонандагон боис мешаванд.

Дар ин давраи синнусолӣ омилҳои асосии тараққиёту ташаккулёбии худшиносии миллии хонандагон, ҷараёни таълим ва корҳои таълиму тарбиявии беруназдарсӣ ба ҳисоб меравад, зеро ҷараёни таълиму тарбия, ҷараёни бомақсад, мутаваққилу ва нақшавӣ буда,

таҳти роҳбарии муаллим мегузарад. Акнун хонандагон ба таълим на танҳо бо мақсади баҳои мусбат гирифтани назар мекунанд, балки аҳамияту зарурати таълиму донишандӯзиро дар ҳаёт ва фаъолияти оянда дуруст дарк кардан мецоҳанд. Дикқати онҳоро ҷавоб ёфтани ба масъалаҳои зиёди ҳаёти-ичтимоӣ, ахлоқӣ, ташаккули худшиносии миллӣ, воқеаю ҳодисаҳо ва ғайра ҷалб мекунад. Онҳо ба донишҷӯи масъалаҳои гуногуни соҳаи худшиносии миллӣ, аз ҷумла, таърихи пайдоиши халқи тоҷик (аз қадом қавмҳою авлод пайдо шудани тоҷикон) аз кучо номи тоҷикро гирифтани, ҷаро тоҷиконро ориёӣ меноманд, таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва амсол ба инҳо майлу хоҳиши ҷиддӣ пайдо мекунад. Ин ҷиҳатҳо ба ташаккули худшиносии миллии хонандагон ва самаранок гардидани кори муаллим дар ин соҳа ёрӣ мерасонад.

Ба ташаккули худшиносии миллии хонандагон омилҳои хеле зиёду гуногун таъсир мерасонанд (ба шарте ки ба онҳо характери бомақсадона, муташаккилона дода шавад). Муҳити этникӣ муҳити ба халқи тоҷик мансуб буда, анъанаҳо ва расму оинҳои этникии халқи тоҷик, вазъияти иҷтимоӣ-этникии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои фаъоли робитаӣ ба дигар халқҳою миллатҳо, давлат ва ниҳодҳои он, фаъолияти муассисаҳои маданӣ, таълиму тарбиявӣ, истифодаи мавод аз эҷодиёти шифоии халқ, донишҷӯи фаъолияти аввалин ташкилоти сиёсии ҷавонони тоҷик - футувват (ҷавонмардӣ ва муборизаю қаҳрамониҳои мардуми тоҷик бар зидди аҷнабиёни арабҳою муғулҳо, ба халқи худ хиёнат кардани баъзе намоёндогони наслҳои гузаштаи тоҷикон ва ба душманон-македонӣҳо, арабҳою муғулҳо ёрӣ расонидани онҳо, нақлу ҳикояҳои, ки ба далерӣю мардонагии мардуми тоҷик, ки баҳри озодию истиқлолият ва несту нобуд сохтани душманон бахшида шудаанд (аз ҷумла, ҳикояву дostonҳо аз эпоси Гурӯғӣ ва қаҳрамониҳои онҳо; мулки ормониҳои Чамбули Мастон, дostonҳо аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ), афсонаҳои асримиёнагии тоҷикон (Эраҷ паҳлавон, шоҳзода Фирӯзшоҳ, Салим баҳодур, Фариштамоҳи зебою соҳибқалб ва ғайра).

Омили аз ҳама асоситарини ташаккули инкишофи худшиносии миллии хонандагон ҷараёни таълим ва корҳои тарбиявӣ беруназдарсӣ мебошад. Дар раванди таълим шинос шудани ба таърихи давлатдорӣ тоҷикон, муборизаҳои миллию озодихоии онҳо, тараққиёти илму адаб, моҳияти давраи аввали ҷадидизм, ақидаю пешниҳодҳои маорифпарварони асри XIX-и тоҷик, маҳсусан, намоёндои барҷастаи он Аҳмади Дониш, ки барномаи ба таври кулӣ тағйир додани соҳти давлатдорӣ аморати Бухороро тартиб дода буд, ба ташаккули худшиносии миллии хонандагон таъсири калон мерасонад.

Дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон ватандӯстӣ ҳамчун ядрои асосии шуури миллӣ ва нишонаи муҳими худшиносии миллӣ ва ифтихори миллию ватандорӣ маҳсуб меёбад. Дигар самтҳои тарбияю ташаккули худшиносӣ дар атрофи ин ду самти асосӣ муттаҳид мегарданд. Дар рафти озмоиш ин ду самт объекти асосии таҳқиқот қарор дода шуда буд.

Ифтихори худшиносии миллии хонандагони тоҷик ҳиссиёти баланди ватандӯстӣю ватандорӣ, муҳаббат ба халқу ватани худ, донишҷӯи таъриху тамаддуни миллати тоҷик, фаҳмидани майлу хоҳиши умум, маданияти миллӣ, забони модарӣ ва динро дар бар мегирад. худшиносии миллии хонандагон дар кӯшишу ғайрати миллӣ баҳри ҳамаҷониба тараққӣ додани анъанаҳо, расму оинҳо, одатҳои миллии халқи тоҷик, хуб донишҷӯи кадр кардани забони модарӣ, маданияти миллию руҳӣ, барои зарба задани ба онҳо, ки ба озодию истиқлолият, осоиштагии миллии халқи тоҷик қасди таҳдиддоранд ё нисбат ба маданияту фарҳанги миллати тоҷикон беҳурматӣ зоҳир менамоёнд, тайёр буданро дар бар мегирад.

Худшиносии миллии хонандагону ҷавонони тоҷик дар ифтихор қардан аз он ки халқи тоҷик ба қатори халқҳои қадимаи дунё дохил буда, фарҳанг, анъана ва расму оинҳои хоси худро дорад, ба ҳамаи монетаҳо нигоҳ нақарда, забони модарӣю худро тоза нигоҳ доштанд, дорони хусусиятҳои фарқкунандаи миллӣ мебошад. Ба он ифтихор мекунанд, ки таърихи бою қадимаи давлатдорӣ доранд. Ҳамеша тарафдори сулҳу осоиш буданд ва ҳастанд, барои озодию истиқлолияти миллӣ мардонавор мубориза бурдаанд ва мебаранд. Ифтихор аз он доранд, ки ба мисли Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Носири Хусрав, Аҳмади Дониш, Садриддин

Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Бобочон Ғафуров барин шахсони шуҳрати ҷаҳонидошта дорем ва дар соҳаи илму фарҳанги ҷаҳонӣ ҳиссаи сазовор гузоштаанд; ба он ифтихор мекунам, ки ватанамон дорои табиати зебою такрорнашаванда ва давлати мустақилу ҳуқуқбунёду дунявӣ мебошад.

Мафҳуми ифтихори миллӣ ба мазмуни мафҳуми ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан наздик аст. Ин аз наздикӣ дар намуди ҳисси иҷтимоӣ, принципҳои маънавӣ ва сиёсӣ маълум мегардад. Мазмуни ватандӯстиро муҳаббат ба Ватан, ба халқу сарзамини худ содиқ будан, ба гузаштаю ҳозираи халқу Ватани худ ифтихор доштан, барои ҷимоя ва ба халқу Ватани худ хизмат намудан ташкил медиҳад. Лаҳзаҳои алоҳидаи ватандӯстӣ дар намудҳои дӯст доштани падару модар, хешу табор, ҷойи таваллуд, табиату боигарии кишвари худ, дилбастагӣ ба сарзамини авлодӣ, донистану дӯст доштани забони модарӣ, анъанаю расму оинҳои миллӣ, адабиёту санъати миллӣ, таърихи гузаштаю ҳозираи миллати тоҷик ва монанд ба инҳо ифода мегардад, ки ҳамаи инҳо мазмуни худшиносии миллии хонандагонро пурра менамоянд.

Устод Муҳаммадулло Лутфуллозода дар китоби «Тулуи хуршеди истиқлол» чи хуш баҳо додаанд ватанро: «Ватан он ҷост, ки бо ҳамроҳи халқу миллат ва дар ҳалқаи онҳо ба камол мерасӣ, ҳунар меомӯзӣ ва дар пайи озодӣ ва ободии он мекушӣ. Ватан он ҷоест, ки ману ту, мову шумо рост истодаем ё нишастаем, заминест, ки кор мекунем, мактабест, ки мехонем, майдон ё толорест, ки машқ мекунем, чашмаест, ки об менӯшем. Ватан мамлакат ва ё сарзамини васеест, ки зодгоҳи туро ҳам дар оғӯши худ фаро мегирад. Оғӯши Ватан мисли оғӯши модар аст. Дар он деҳаҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳои зиёд меғунҷад. Аз ин оғӯши гарм ҳеч чиз берун намеонад: на сангаш, на кӯҳаш, на чашмасораш, на дарёҳои хурӯшонаш, на дашту биёбонаш, на ғаллазораш ва на боғу роғаш». [7, с. 64]

Таракӣ ва рушду ислоҳоти соҳаи маориф, бозсозӣ ва такмил додани онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хоса Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз вазифаҳои муҳимтарини давлат ва ҳукумат муайян намудаанд: «Низоми маориф ҳамчун соҳаи тақдирсози ҳаёти ҷомеа дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати ҷамъиятии давлат яке аз самтҳои муҳимтарини рушд эълон гардидааст...». [9, с. 26].

Самти муҳими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [6, с. 48] – эҳёи фарҳанги миллӣ, ҷалб намудани ҷавонон ба арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ, татбиқи тарбияи ҳештаншиносӣ маҳсуб меёбад. Дар Қонун таъкид рафтааст, ки баланд бардоштани сифати таълим, таҳкими пайвастигии омӯзиш бо ҳаёт, ташаккули ҷаҳони маънавии мактаббачагон, ба омӯзиши пурраю ҳаматарафа фаро гирифтани наслҳои наврас ва дар оянда ба кори сермаҳсул - ба нафъи ҷомеа сафарбар намудани онҳо вазифаи асосӣ дар соҳаи маориф мебошад.

Мувофиқ ба талаботи мундариҷаи таълим бояд ба таъминоти худидоракунӣ ва ҳештаншиносӣ фароҳам овардани шароит барои амалисозии он равона карда шавад. Дар ҳалли ин қазия муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ба сифати яке аз қисмҳои асосии таркиби соҳаи тарбия бояд мусоидат намояд.

Марбут ба ин масъала баланд бардоштани сифати омодагии муаллимони муассисаҳои таҳсилотӣ, баҳусус, муассисаҳои таҳсилоти асосӣ то сатҳи даркорӣ зарур аст, зеро, бе дониши баланду ҳаматарафа ва таҷрибаи хуби педагогӣ мактаббачагонро дар руҳияи майл ба ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ-ҳештаншиносию худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ тарбия намудан аз имкон берун аст. Пешрафту рушди ҷараёни технологияи муосир дониши мутобиқшавӣ ба шароитҳои тағйирёбанда, худомӯзӣ, худрушдкунӣ, баланд бардоштани сатҳи таҳассус ва афзоиши мустақилонаи сифати донишро талаб мекунад. Барои дар руҳияи худшиносӣ ба воя расонидани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ дар назди муаллимони масъулияти баланд-ташаккули муносибатҳои нав, истифодаи технологияи навин, дар фазои созандагӣ ҷустуҷӯӣ, эҷодкорӣ, навоарӣ, ҷалби мактаббачагон ба арзишҳои умумибашарии инсонӣ, ки асрҳо боз тарҳрезӣ ва корбаст гардидаанд меистад.

Самаранокӯ босифат таълим додану тарбия намудани мактаббачагон бо истифода аз воситаҳои мавҷуда (технологияи муосир, аёнияти воситаҳои техникӣ, асарҳои бадеӣ ва амсоли инҳо) дари илму маърифат, донишу фарҳанг, тарбия, баҳусус, ҳештаншиносию

худогоҳии миллиро ба рӯи мактаббачагон боз мекунад, ки ин тарзи таълиму тарбия ба афзоиши дониш, маҳорат, малака ва ҷаҳони сиёсӣ олами маънавии онҳо боис мегардад.

Адабиёт:

1. Гулрӯи С.Ҷ. Заминаҳои рушди худшиносии миллии хонандагон [Матн] / С.Ҷ. Гулрӯи // – Душанбе, “Матбаа”, 2022, С.-95
2. Гулрӯи С.Ҷ. Худшиносӣ мафҳуми марказии ташаккули шахсият [Матн] / С.Ҷ. Гулрӯи // (ISSN 2074 – 1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №8-Душанбе 2018, С-315
3. Ёрматов А.Ҷ. Асосҳои педагогии фаъолияти якҷояи мактаб ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов// - Душанбе “Матбаа” 2022, 102с.
4. Ёрматов А.Ҷ. Асосҳои педагогикаи ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ ва худшиносии миллии [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов// Душанбе «Матбаа» 2022, 220с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концепсияи миллии тарбия» -Душанбе С.-2006
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе, С.- 2013.
7. Лутфуллоев М. Барномаи ифтихори ватандорӣ. [Матн]// М. Лутфуллоев Душанбе «Матбаа» С.- 2013, 64с.
8. Нуров А. Нақши арзишҳои маънавий дар тарбияи мактабиёни хурдсол. [Матн] // А. Нуров. Душанбе «Матбуот» С.-2002, 146с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар. ш. Душанбе. 26 декабри С.-2019.
10. Соловёв, А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов.- М.: Аспект Пресс, 2006.-559с.
11. Шукурӣ М. Истиқлолият ва худшиносии иҷтимоиву маънавий. [Матн] / М. Шукурӣ Душанбе С.-1999,160с.

ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ ВА КОРҲОИ БЕРУНАЗССИНФӢ

Мақолаи мазкур фарогири масъалаҳои педагогӣ, психологӣ ва фалсафӣ буда, муҳаққиқ дар он масъалаҳои тарбияи худшиносӣ худогоҳии миллии хонандагон дар ҷараёни таълимӣ ва ҳамгоми ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, инчунин, бартараф кардани масъалаҳои (проблемаҳои) дар ин самт вучуддошта ва роҳҳои ҳалли онро дар мақолаи худ баррасӣ намудааст.

Дар руҳияи худшиносӣ худогоҳӣ тарбия намудану ба воя расонидани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ масъалаи серпахлӯ мураккаб буда, он роҳу воситаҳои гуногун ва қорбарии дуру дарозро тақозо дорад. Дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани наврасон аз давраҳои гузаштаи дури ниёгонамон манша мегирад. Ҳанӯз аз давраҳои хеле қухан мутафаккирон, донишмандону адибон ва педагогҳои тоҷику форс (ҳарчанд истилоҳи мушаххаси «педагог» ба маънои томи кунунӣ маъруфият надошт), ба масъалаи тарбияи наслҳои наврас диққат дода, таҷриба, маҳорат, дониш ва осори гаронбаҳои худро сарфи ин намуди тарбия намудаанд. Таърихи зиёда аз ҳазорсолаи адабиёт, тамаддун ва педагогикаи тоҷик тавонист, ки аз қабри ин асрҳо беҳтарин хислат ва рафтору одоби ба инсонии комил мансубу мутааллиқро тавассути мероси оламшумули фарзандони бофарҳанги хеш ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: тараққиёт, ташаккулёбӣ, худогоҳӣ худшиносӣ, маводдон таълимӣ, тарбия, корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, ҷорабиниҳо, омӯзгорон, хонандагон.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ

Данная статья охватывает педагогические, психологические и филологические задачи. Исследователь затрагивает проблему самосознания и самопознания в процессе обучения и во время проведения внеклассных и внешкольных работ, устраняя проблемы существующих в этом направлении и пути их реализации.

Воспитание учащихся в учебных учреждениях в духе самосознания и самопознания считается главной сложной и многогранной задачей, требующей дальнейших путей и средств их осуществления. Воспитание подрастающего поколения в духе самосознания и самопознания ведется из покон веков. Ещё в древности идеи таджикских мыслителей, учёных, писателей и педагогов (хотя конкретный термин «педагог» не был распространён и известен), уделяли внимание воспитанию подрастающего поколения и тративший опыт, умения, знания предлагая свои драгоценные произведения по этому поводу. Более чем тысячелетняя история таджикской литературы, культурная и таджикская педагогика смогла представить миру лучшие качества в поведении безупречного человека посредством всеобщего культурного наследия потомков.

Ключевые слова: развитие, формирование, самосознание, самопознание, учебные материалы, воспитание, внеклассные и внешкольные работы, мероприятия, преподаватели, учащиеся.

FACTORS OF STUDENTS' NATIONAL SELF-KNOWLEDGE FORMATION IN THE PROCESS OF EDUCATION AND OUT-OF-CLASS WORK

This article discusses pedagogical, psychological and philosophical issues, the study of issues of self-awareness and national artistic development of students in the educational process and the joint organization and conduct of extracurricular and extracurricular activities, as well as the elimination of existing issues (problems) in this area and ways to solve them are considered in its article.

Educating primary school students in the spirit of self-knowledge and piety is a multifaceted and complex issue, requiring various methods and means and long-term application. Raising teenagers in the spirit of self-knowledge originates from the distant past of our ancestors. Since ancient times, Tajik-Persian thinkers, scientists, writers and teachers (although the specific term “teacher” was not popular in the current understanding) paid attention to the issue of educating the younger generation and spent their experience, skills, knowledge and valuable work on this type of education. More than a thousand years of history of Tajik literature, civilization and pedagogy have been able to present to the world the best character and behavior of a perfect person through the universal heritage of his cultural children.

Key words: development, formation, creativity and self-awareness, educational materials, education, extracurricular and extracurricular activities, events, teachers, students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иззатова Муҳаббат Иноятовна - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва қори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Телефон: (992) 918 26 35 35

Ёрматов Алишер Ҷолматович – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳое Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Телефон: (992) 988 53 69 62

Оқилова Қурбонбӣ Сафаровна – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳое Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Телефон: (992) 988 32 75 92

Сведения об авторах: Иззатова Мухаббат Иноятовна – доктор педагогических наук, профессор кафедры дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Телефон: (992) 918 26 35 35.

Ёрматов Алишер Джолматович – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Телефон: (992) 988 53 69 62.

Окилова Курбонби Сафаровна – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Телефон: (992) 988 32 75 92.

Information about the authors: Izzatova Muhabbat Inoyatovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Preschool Education and Social Work of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Phone: (992) 918 26 35 35.

Yormatov Alisher Jolmatovich – senior lecturer at the Department of Humanities and Methods of Teaching, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Phone: (992) 988 53 69 62.

Okilova Kurbonbi Safarovna – senior lecturer at the department of humanities and methods of teaching them at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Phone: (992) 988 32 75 92.

УДК:37+376 (2-тадж)

ББК:74+74.4 (2-тадж)

Ф-22

ТЕКСТ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ КАК ЭЛЕМЕНТ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Файзуллоева Ф.М. к.п.н., доцент

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

Развитие монологической речи на материале текстов должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы. При этом следует иметь в виду то, что эффективность любого высказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль, но также изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая при этом необходимые средства связи. Для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации. Речевая ситуация понимается как «совокупность» условий, речевых и неречевых, необходимых и достаточных для того, чтобы осуществить речевое действие по намеченному плану. Для порождения адекватного высказывания студент должен ориентироваться в оценке нелингвистических факторов, формирующих ситуацию, содержание высказывания и определяющих выбор языковых средств, и усвоить значение единиц языка, обеспечивающих коммуникативное задание. Именно поэтому ситуативно-тематическая организация предполагает перечисление ситуаций общения, выявление

актуальных тем, определение конечного списка речевых интенций, отраженных учебными текстами и наиболее типичных, частотных и коммуникативно ценных лексико-синтаксических манифестациях [6, с. 36].

Для студентов-нефилологов необходимо владение языковыми ресурсами научного функционального стиля. На наш взгляд, основу обучения устной монологической речи студентов неязыковых факультетов должен составить специальный текст, что позволит обеспечить практическую направленность в обучении студентов-таджиков русскому языку. На этом мнении сходятся и авторы ряда исследований [7, с. 128]. Умело подобранный текст является базой для развития связной речи, конкретным наглядным примером употребления изучаемых грамматических категорий.

Изучение научного текста опирается на исследования общей лингвистики текста и на достижения функциональной стилистики.

Основополагающими в области функциональной стилистики являются работы Р.А. Будагова, В.В. Виноградова, М.Н. Кожинной, О.Д. Митрофановой, Е.С. Троянской и др. Дифференциация речи на разновидности обусловлена различиями в их экстралингвистических основах. За последнее время появилось много работ, посвященных изучению функциональных особенностей научного стиля. Исследование этого вопроса представляет не только теоретический, но и практический интерес, так как от изучения особенностей научного стиля зависит успешность обучения.

Содержанием научной литературы является точное и систематическое изложение научных фактов, идей, законов, описание и анализ явлений и процессов, доказательство определенных положений. Поэтому для научного стиля характерно значительное своеобразие применения языковых средств, принадлежащих общелитературному языку, специфический выбор и организация синтаксических структур, грамматики и лексики.

«Язык научно-технической литературы отличается от общего языка: а) своими научными терминами и терминизированными словами; б) специальными «отстраненными» значениями у тех слов, которые употребляются в обычном языке; в) частотой употребления и распределением слов, словосочетаний и предложений по сравнению с их частотой и распределением в общелитературном языке; д) стандартизованностью в их построении и употреблении» [8, с. 147].

Исследования ученых показали, что научный стиль характеризуется наличием лингвистических и экстралингвистических признаков. Основными экстралингвистическими признаками для выделения того или иного стиля являются функции языка, ситуация общения и оценочно-познавательная установка говорящего. Функция научного стиля – коммуникативно-информативная. В зависимости от содержания деятельности человека в области науки отбираются языковые средства в научном стиле. Именно специфика этой деятельности позволяет установить закономерности речевого отбора и функциональные задачи данного стиля. Сам предмет науки, ее значение, ее специфика, а также характер научного, т.е. отвлеченного мышления обуславливают систему избираемых для выражения теоретической мысли речевых средств, которые создают стилистическую окраску особого характера, присущую только соответствующей области деятельности и общения [3, с. 18]. Содержание научного мышления влияет на отбор языковых средств, которые в данном контексте получают иное функциональное назначение, приобретают ту функционально-специфическую окраску, которая характерна в научном стиле.

На сверхфразовом уровне специфика научного стиля проявляется в том, что указанные категории (связность, членимость) испытывают влияние стиля и оказываются функционально обусловленными.

Отличительным свойством научного текста является его ориентированность на сугубо информативный аспект коммуникации. Как мы отметили выше, для каждого типа текста имеются свои специфические признаки. Структура научного текста, его элементы влияют на научную и мировоззренческую концепцию читающего. Информационная ценность каждого научного текста зависит от его соответствия основным принципам: 1)

принципу качества, согласно которому отправитель передает только ту информацию, которую он считает достоверной; 2) принципу количества, согласно которому текст не должен передавать большой объем информации, чем тот, который необходимо передать в данном контексте; 3) принципу относительности, который гласит, что всякая информация, передаваемая с помощью текста, носит относительный характер, т.е. оценивается либо относительно других текстов, либо относительно контекста ситуации; 4) принципу способа изложения, который требует, чтобы текст был упорядочен и лишен двусмысленности.

Для научного текста важным признаком является целенаправленность и прагматическая установка. Как известно, задача всякого текста сводится к попытке автора оказать информационное воздействие на читающего. Коммуникативная направленность научного текста, его нацеленность на навязывание читающему определенной научной информации является его основным свойством. Каждое отдельное предложение обладает субъективно – предикативной природой, которая воплощается в ремо-тематической структуре всего текста, составляя его динамический аспект. При создании научного текста проблема изменения научной точки зрения читающего на предмет или же изменение объема известной ему информации является важным составляющим структуры текста. Прагматическая значимость научного текста заключается в содержащейся в ней научной информации, в рамках которой происходит ее коммуникативная реализация, при которой до конца раскрывается ее информационный потенциал.

Любой текст обладает особым свойством передавать информацию, объем которой изменяется от наименьшего к наибольшему. Текст представляет собой особую форму запечатления заочного акта коммуникации, а в ходе акта коммуникации всегда имеет место изменение объема информации от наименьшего на входе, т. е. в начале акта коммуникации, до наибольшего на выходе, т. е. по окончании акта коммуникации. Выделение в тексте таких единиц за пределами, которых имеет место уменьшение объема переданной информации, невозможно. Общую прогрессивную направленность текста обеспечивает грамматическая категория текста, которая носит название перспективности. Ведь общая прогрессивная направленность текста обеспечивает выявление его итоговых информационных параметров, отличных от тех начальных информационных параметров, которые были приняты за точку отсчета.

Для научного текста характерно преобладание конкретного фактического элемента. Однако имеет место довольно значительная доля предполагаемого. Научный текст передает информацию двух типов: абсолютно достоверную, базирующуюся на известных фактах или же доказанных гипотезах и гипотетическую, передающую суть нерешенной и актуальной проблемы.

Весь процесс создания научного текста представляет собой попытку превращения информации второго типа в информацию первого типа. Прагматическая цель научного текста достигается в тех случаях, когда объект накопленной отправителем достоверной информации будет достаточен для осуществления этого превращения.

Каждый текст состоит обычно из нескольких микровысказываний, или субтекстов. Членение текста на высказывания – это и есть процесс его сегментации на более мелкие структурно- смысловые единицы, каждая из которых в свою очередь отличается относительной целостностью, связностью, завершенностью [7,с.128]. В научном тексте также каждое входящее в его состав единство может содержать относительно самостоятельную научную и информационную ценность. Для воспроизведения научной информации, создания самостоятельной научной теории, необходимо привлечь внимание студентов к тем вопросам, которые требуют изучения и осмысления, в связи, с чем необходимо развитие умений воспроизводить и интерпретировать научную информацию.

При научном творчестве последовательное изложение материала и, следовательно, постепенное увеличение объема передаваемой информации является основным условием реализации прагматической задачи. Доказательность изложения во многом зависит от того, в каком порядке приводятся те или иные аргументы. В то же время композиционная структура

научного текста носит заданный характер. Непременными ее элементами являются: 1) исходные данные, 2) формулировка гипотезы или рассматриваемой проблемы, 3) доказательство, 4) практический анализ материала, подтверждающий достоверность доказательств, 5) краткие выводы. Комбинаторика единиц, составляющих научный текст, не может носить случайный характер, поскольку она изначально обусловлена заданностью его композиционной структуры.

В целях эффективной организации работы по развитию и совершенствованию профессионально направленной русской речи студентов-историков национальных групп необходимо знать особенности данного функционального стиля речи. Справедливо замечание Митрофановой О.Д., что «научной речи (коммуникативному использованию грамматики и лексики) надо обучать специально» [7, с. 96]. Реализация такого методического подхода требует лингво-статистического анализ того дидактического материала, который представляется профессионально важным для будущего специалиста. Это нужно для того, чтобы на основе отбора наиболее распространенных синтаксических конструкций и профессиональной лексики создать такой учебно-методический материал, который представляется актуальным при обучении студентов языку специальности.

Обучение профессионально-направленной монологической речи должно проходить на основе текстов по специальности. Однако вопрос о том, на материале каких текстов - узкоспециальных, общенаучных, научно-популярных - проводить обучение также является пока до конца нерешенным. Ряд ученых методистов считают нецелесообразным использование общенаучных текстов в учебном процессе. «Работа же с общетехническими текстами носит однобокий характер: помогает осваивать общенаучную лексику, но может ничего не дать для накопления запаса специальной терминологии» [5, с. 104].

Об использовании научно-популярных текстов также нет однозначного ответа. Так Фудель Н.С. считает, что «научно-популярные тексты, в силу большей по сравнению с собственно-научной речью близостью синтаксиса и лексики к нормам повседневной общелитературной речи, позволяют более широко проводить практику по грамматике, чем, например, на материале узкоспециальных текстов или художественных произведений» [11, с. 96]. Аналогичную точку зрения выражает Бубинене И.К. [1, с. 66] «научно-популярная литература является тем полезным материалом, на котором можно развивать навыки устной формы».

Однако другие исследователи считают, что в ней могут иметься трудные для понимания... эмоционально-образные и субъективно-оценочные средства, а также иностилевые включения...» [10, с. 201]. По мнению Лаптевой О.А. научно-популярный текст «не может научить языку специальности. В нем много лишнего для студента-нефилолога того, что ему потом не встретится в его речевой деятельности» [4, с. 207].

На наш взгляд, эти тексты очень увлекательны и по содержанию, тематика их различна, они служат средством ознакомления с различными достижениями в области науки, о жизни великих ученых и др., и целесообразно на занятиях по практическому курсу русского языка на филологических факультетах использовать научно-популярные тексты. Научно-популярные тексты не только увлекательны в содержательном плане, а также они являются ценным материалом для закрепления изучаемых грамматических явлений. Данные тексты следует использовать на начальном этапе обучения языку специальности, на более продвинутом этапе использовать на практических занятиях по русскому языку узкоспециальные тексты. Целесообразно использовать тексты, информация которых известна учащимся, изучалась в школе на родном языке. На занятиях по русскому языку она используется для обучения оформлению мыслей на родном языке. Одна из трудностей речевого высказывания – план содержания – снята, и учащиеся имеют возможность оформления ситуативных высказываний в русском языке-посреднике, выделять «критические точки» этих сопоставлений и, таким образом, учить их построению на материале, который затем используется в учебной деятельности» [2, с. 206]. Такой материал, отражающий особенности языка науки и хорошо знакомый учащимся на родном языке,

облегчит работу по усвоению лексико-грамматических особенностей русской научной речи. На продвинутом этапе целесообразно использовать тексты из вузовских учебников по специальности.

Таким образом, обучение воспроизведению монологической речи должно осуществляться на основе текстов по специальности, так как в них характерны стилеобразующие черты собственно научной речи (абстрактность, логичность, объективность, точность, номинативность, точность, безэмоциональность) и закономерности строения текста. Для восприятия и воспроизведения научного текста представляются важными такие категории текста как членимость и связность. В этой связи особое внимание студентов следует обращать на связность текста и его членимость на микротексты. Тексты, отобранные для занятий по русскому языку должны быть отобраны только по одной конкретной специальности и должны подбираться из стабильных учебников, из научно-популярных изданий. Они должны отражать все представленные в научном стиле функционально-смысловые типы организации текстов (описание, повествование, рассуждение), тексты должны быть доступны в языковом плане и представлять собой довольно протяженные, законченные в смысловом отношении отрезки, сохраняющие все характеристики, композиционно-смысловой структуры оригинального текста.

Литература:

1. Бубинене, И.К. Отбор учебного материала при обучении русскому языку студентов медиков // Сб. статей по методике преподавания русского языка в вузах союзных республик. – Вып. 1. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 66 - 70.
2. Городилова, Г.Г. Обучение речи и технические средства. – М.: Русский язык, 1979. – 206 с.
3. Кондрашова, Е.А. Совершенствование русской речи студентов-таджиков исторического факультета в связи с изучением конструкций, выражающих объектные отношения: Автореф. дис...канд. пед. наук. – М., 1984. – 18 с.
4. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста: Учебное пособие. М.: Высшая школа, 2006. – 207с.
5. Мальчевская Т.Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации//Особенности стиля научного изложения.- М., 1976.- С.104-116.
6. Миролюбов А.А. Разработка теоретических вопросов системы управлений в советской методике обучения иностранным языкам. //Актуальные вопросы обучения методике обучения иностранным языкам. / Миролюбова А.А. – М.: Педагогика, 1973. – С. 36 - 46.
7. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – М.: Русский язык, 1985. – С. 128.
8. Митрофанова, О.Д. Язык научно-технической литературы. – М.: Изд-во Моск. ун-та. 1973. – С. 147.
9. Тагиева Т.А. Методика обучения студентов национальных групп неязыковых вузов русской монологической речи. Автореф. дис. кан. пед. наук, -М., 1982.
10. Троянская Е.С. Особенности жанров научной литературы и отбор текстов на различных этапах обучения научных работников. //Функциональные стили: Лингвометодические аспекты. – М.: Наука, 1985. – С. 189 - 201.
11. Фудель, Н.С., Васильева, А.Н. Научно-популярный жанр. (К вопросу о возможностях его использования в практике преподавания русского языка иностранцам). // Вопросы стилистики в преподавании русского языка иностранцам. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1972. – С. 96 -113.

ТЕКСТ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ КАК ЭЛЕМЕНТ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУПП НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Данная статья посвящена проблеме совершенствования монологической речи на материале текстов по специальности, которая должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы.

Автор подчеркивает, что необходимо иметь в виду то, что эффективность любого высказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль, но также изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая при этом необходимые средства связи.

По мнению автора для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации.

Обучение профессионально-направленной монологической речи должно проходить на основе текстов по специальности. Обучение воспроизведению монологической речи должно осуществляться на основе текстов по специальности, так как в них характерны стилеобразующие черты собственно научной речи (абстрактность, логичность, объективность, точность, номинативность, точность, безэмоциональность). Для восприятия и воспроизведения научного текста представляются важными такие категории текста как членимость и связность. В этой связи особое внимание студентов следует обращать на связность текста и его членимость на микротексты.

Автор уверена, что тексты, отобранные для занятий по русскому языку, должны быть отобраны только по одной конкретной специальности и должны подбираться из стабильных учебников, из научно-популярных изданий. Они должны отражать все представленные в научном стиле функционально-смысловые типы организации текстов (описание, повествование, рассуждение), тексты должны быть доступны в языковом плане.

Ключевые слова: монолог, необходимость, материал, тема, текст, средства связи, содержание, мысль, предложение, условия, примеры, структура, специальность

МАТН АЗ РҶИ ИХТИСОС ҲАМЧУН УНСУРИ МУНДАРИЧАИ ОМУҶИШИ ЗАБОНИ РУСӢ АЗ ҶОНИБИ ДОНИШҶУӢНИ ГУРӢҲҲОИ МИЛЛИИ ФАКУЛТЕТҲОИ ҒАЙРИЗАБОНИ

Ин мақола ба масъалаи такмили нутқи монологӣ дар маводи матнҳо аз рӯи ихтисос баҳшида шудааст, ки бояд тавре ташкил карда шавад, ки донишҷӯен малакаи зарурии нутқро барои сохтани изҳороти монологӣ дар мавзӯҳои муайян ба даст оранд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки бояд дар хотир дошт, ки самаранокии ҳар як изҳорот на танҳо аз он вобаста аст, ки сухангӯ то чӣ андоза грамматикӣ фикри худро дуруст баён карда тавонист, балки инчунин мундариҷаро дар пайдарпайии дурусти мантиқӣ баён кунад, фикрҳои алоҳидаро ба матни ягонаи пайваста муттаҳид кунад ва дар айни замон, воситаҳои зарурии алоқаро дуруст интихоб кунад.

Ба ақидаи муаллиф, барои сохтани изҳороти монологии худ, донистани малақаҳои зарурии маъруфи нутқ ва забон зарур аст, ки ба дарки вобастагии маъноӣ ва сохторӣ байни ҷумлаҳои алоҳида, қисмҳои матн ва инчунин истифодаи интихобии воситаҳои забон дар шароити ин ё он вазъияти нутқ кумак мекунад.

Омуҷиши такрористеҳсолии нутқи монологӣ бояд дар асоси матнҳо аз рӯи ихтисос амалӣ карда шавад, зеро дар онҳо хусусиятҳои услубсозии нутқи илмӣ (абстрактӣ, мантиқӣ, объективӣ, дақиқ, номинатсионӣ, дақиқ, беэҳсосӣ) хос аст. Барои дарк ва такрори матни

илмӣ категорияҳои матн ба монанди узвият ва пайвастшавӣ муҳим мебошанд. Дар робита ба ин, донишҷӯён бояд ба пайвастагии матн ва узвияти он ба микротекстҳо диққати махсус диҳанд.

Муаллиф мутмаин аст, ки матнҳои барои дарсҳои забони русӣ интихобшуда бояд танҳо аз рӯи як ихтисоси мушаххас интихоб карда шаванд ва бояд аз китобҳои дарсии устувор, аз нашрияҳои илмӣ-оммавӣ интихоб карда шаванд. Онҳо бояд ҳамаи намудҳои функционалӣ-маънии ташкили матнҳои дар услуби илмӣ пешниҳодшударо (тавсиф, ҳикоя, тафаккур) инъикос кунанд, матнҳо бояд дар сатҳи забонӣ дастрас бошанд.

Мақола барои омӯзгорони забони русӣ, унвонҷӯён, магистрантон ва инчунин доираи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: монолог, зарурат, мавод, мавзӯ, матн, воситаҳои муошират, мундариҷа, андеша, ҷумла, шароит, мисолҳо, сохтор, ихтисос

THE TEXT OF THE SPECIALTY AS AN ELEMENT OF THE CONTENT OF TEACHING RUSSIAN TO STUDENTS OF NATIONAL GROUPS OF NON-LINGUISTIC FACULTIES

This article is devoted to the problem of improving monologue speech based on texts in the specialty, which should be organized in such a way that students acquire the necessary speech skills and abilities to build a proper monologue on certain topics.

The author emphasizes that it is necessary to keep in mind that the effectiveness of any expression depends not only on how grammatically correct the speaker was able to express his thought, but also to present the content in the correct logical sequence, combine individual thoughts into a single coherent text, while correctly choosing the necessary means of communication.

According to the author, in order to build one's own monologue, it is necessary to possess the necessary well-known speech and language skills and abilities that help to realize the semantic and structural dependence between individual sentences, parts of the text, as well as selectively use linguistic means in a particular speech situation.

The training of professionally directed monologue speech should take place on the basis of texts in the specialty. The teaching of monological speech reproduction should be carried out on the basis of texts in the specialty, since they are characterized by the style-forming features of scientific speech itself (abstraction, logic, objectivity, accuracy, nominatives, accuracy, emotionlessness). For the perception and reproduction of a scientific text, such text categories as articulateness and coherence are important. In this regard, students should pay special attention to the coherence of the text and its segmentation into microtexts.

Russian language course texts should be selected only for one specific specialty and should be selected from stable textbooks, popular scientific publications. They should reflect all the functional and semantic types of text organization presented in a scientific style (description, narration, reasoning), the texts should be available linguistically.

The article is intended for teachers of the Russian language, applicants, undergraduates, as well as a wide range of readers.

Keywords: monologue, necessary, material, topic, text, means of communication, content, thought, proposal, conditions, examples, structure, specialty

Сведения об авторе: Файзуллоева Фирӯзамо Мадохировна – к.п.н. зав. общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992)918-26-74-09.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Фирӯзамо Мадохировна - н.и.п., мудири кафедраи забони русии умумидонишгоҳӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (992) 918-26-74-09

Information about the authors: Fayzulloeva Firyzamo Madohirovna- Head of the Department of Russian Language of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 16 S. Safarova str., Kulob, 735360, RT. Tel: (992)918-26-74-09.

ТДУ:01+551.2+613
ТКТ:72+724 (2-тоҷ)
С-68

ТАЛОШҶОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ҶИҶАТИ ҶИҶЗИ МУҶИТИ ЗИСТ ВА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ АҶОЛИ

Сайдахмадзода Д.Л., н.и.п., дотсент

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«...зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва ба ин мақсад таҷдиди назар кардану тақмил додани қонунгузорию соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ кунем».

Эмомалӣ Раҳмон, 26.12.2018

Табиат сарчашмаи ҳаёт, манбаи меҳнату зиндагӣ ва зебову саломатӣ буда, хонаи муштаракӣ инсоният аст. Одам пайваста аз табиат нуруи нав, бардамӣ, ҳушёрӣ ва кайфияти руҳӣ мегирад. Аз ин рӯ, саломатӣ, қобилияти корӣ, дарозумрӣ ва ҳаёти рӯзмарраи инсоният ба вазъи табиат вобастагӣ дорад.

Масъалаи ҳифз ва беҳдошти муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим ва муносибати ҳайрхоҳона ба табиат аз масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳалталаби экологӣ на танҳо дар сатҳи миллий, балки дар миқёси ҷаҳон ба шумор меравад, ки рушди ҷомеаи инсонӣ аз ҳалли мусбати он вобастагии зиҷ дорад.

Муҳофизати муҳити зист ва оқилона истифода бурдани боигарихоӣ он ҳамзамон ҷанбаҳои тарбиявию маърифати экологии ҷомеа аз қарри асрҳо реша гирифтааст, ки дар ин бора олимону мутафаккирони асрҳои гузашта дар ашъори хеш онро бо шаклҳои гуногун тасвир намудаанд. Ҷуноне ки академик Ғафуров Б.Ғ. дар асари худ «Тоҷикон» зиҷр намудаанд: «Таълимоти зардуштӣ шуғли деҳқонӣ ва ҷорводориро вазифаи муқаддас ва қори пуршучоат медонист ва пайравони худро ба ин амр водор менамуд. Дар фасли сеюми «Видевдод» гуфта мешавад, ки он қасе, ки бо дасти ҷапу рост ва росту ҷап заминро меронад ва меқорад, ба замин ғоидаи бисёр меоварад. Ин ба шавҳари дӯстдоре монанд аст, ки барои зани маҳбубаи дар бистари нарму муайян ба роҳат хобидааш фарзанд ва ё неъматӣ дигар мебахшад. Замин ба он қас хитоб меқунад «Эй одаме, ки маро ба дасти ҷапу рост ва росту ҷап меронӣ ва кишт меқунӣ, дар ҳақиқат ман монда нашуда тавлид меқунам, ҳамеша ҳосили фаровон ва ҳама гуна хӯроқворӣ муҳайё месозам. Қасе, ки ғалла меқорад гӯё тухми неқӣ мепошад» [1]

Дар асрҳои XX ва XXI пурзӯр гаштани таъсири инсон ба табиат ва истифодаи бераҳмонаю нодурусти сарватҳои табиӣ боиси аз байн рафтани аксари намудҳои нодирӣ ҳайвоноту растаниҳо гашта, қонунҳои мавҷудаи биологӣ ва мувозинати экологӣ ба дараҷаи лозимӣ идора нашуда истодааст. Инсониятро лозим аст, ки муносибати худро нисбат ба табиат дигар қарда, роҳҳои беҳтарқардонии муҳити атрофро ҷустуҷӯ намоянд. Аз ин хотир ҳифз намудани табиат ва боигарихоӣ он ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди солимақли сайёра ба шумор меравад. Танҳо дар ҳамин маврид ӯ метавонад ба насли оянда қизе ба мерос гузорад.

Бояд тазаққур дод, ки имрӯзҳо масъалаҳои экологӣ тамоми аҳли башарро ба ташвиш оварда, дар маҷмуъ дар самтҳои алоҳидаи таҳқиқоти олимони ватанӣ ва ҷаҳонии соҳаҳои илмҳои табиӣ ва гуманитарӣ тавсифу тавзеҳ гашта истодааст. Бо ақидаи академик В.И Вернадский «Вазифаи муҳимтарини соқинони қураи Замин дар идоракунии муносибатҳои худ нисбат ба табиат мебошад». Танҳо аҳли башар имрӯз дар яққоягӣ метавонанд муҳити зист ва қонуниятҳои онро риоя ва ҳифз намояд, ҷунки ҷунин амал метавонад имқоният диҳад, ки инсоният барои насли ояндаи худ аз табиат қизе ба мерос гузорад.

Дар ҷодаи ҳифзи табиат ва муҳофизати боигарихоӣ он, рафъ ва пешгирии оқибатҳои мушкилоти экологӣ муҳим аст, ки тамоми қишрҳои ҷомеа дар бораи онҳо тасаввуроти амиқ

дошта бошанд, омилҳои пайдоиш, миқёси паҳншавӣ, оқибатҳо ва роҳҳои пешгирии онҳоро донанд. Дар ин кор нақши омӯзиш асосӣ ва муҳимтарин маҳсуб меёбад.

Моҳияти ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки баробари пешрафти ҷомеа чараҳои таъсири ғайриинсон ба муҳити табиӣ васеъ шуда, дар заминаи инқилоби илмӣ-техникӣ босуръат идома меёбад. Дар ин росто, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ниҳоят хирадмандона таҳаввулоти бӯҳрони экологии сайёраро мавриди назар қарор дода, дар мақолаи худ «Ҷумҳурии Тоҷикистон дар останаи асри XXI» дурандешона чунин таъкид намуда буданд: «Тағйир ёфтани табиат дар назди одамон талаботи қатъӣ мегузорад, ки ба ҳамдигар оқилона, хайрхоҳона ва эҳтиромона муносибат намоянд». [2]

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ таҳти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода саъю кӯшиш дорад, ки ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ меъёрҳо ва ҳуқуқи байналмилалиро дар соҳаи ҳифзи табиат ва боигарӣҳои он, рушди устувори иқтисодӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ риоя намояд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар даврони нави соҳибистиклолӣ ва дар давраи бӯҳрони иқтисодӣ, ки халқи тоҷик азоби гуруснагӣ мекашиданд бо як самимияти хос ва боварӣ ба мардуми шарифи Тоҷикистон мурочиат намуда, чунин қайд карда буданд, «Яке аз масъалаҳои, ки ҳоло аҳли ҷомеаро ба ташвиш овардааст, дуруст ба роҳ мондани муносибати инсон ба табиат ва тарбияи экологии насли ҷавон мебошад». [3]

Дар ҷумҳурӣ барои ҳалли муаммоҳои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист тавачҷуҳи маҳсус зоҳир карда мешавад, ки шаҳодати ин гуфтаҳо қабул гардидани чандин санади ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти роҳбарикунанда ба шумор меравад. Аз ҷумла: Соли 1993, Қонун «Дар бораи ҳифзи табиат», соли 1994 Қонун «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот», Ҳамзамон, 23 март соли 1995 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи давлатӣ оид ба маърифати экологии аҳоли қабул гардид. Соли 1996 Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи ҳавои атмосфера» ва «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ маҳсусан муҳофизатшаванда» қабул гардиданд.

Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2015, № 178 тасдиқ шуда, ин системаи ҳадафҳои афзалиятнок, вазифа ва принципҳои мебошад, ки асоси сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи тарбия ва маърифати экологӣ ташкил дода, самтҳои асосии татбиқи он ва ташаккул додани маърифати экологии ҷомеаро муайян мекунад.

Сол то сол масъалаи ҳифзи муҳити зист ва беҳатарии экологии аҳоли, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, сарсабзу хуррамгардонии шаҳру диёр, баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли тавачҷуҳи хоссаи мақомоти давлатию ғайридавлатӣ ҷомеаро талаб менамояд. Ин буд, ки барномаи мазкур аз сари нав таҳти унвони «Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» таҳия гардид.

Ҳамзамон, таҳти сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи ҳифзи табиат, боигарӣҳои он ва ҳалли проблемаҳои экологӣ аҳаммияти хоса дода шуда, Тоҷикистон пайваста дар талош ва кӯшиши ислоҳи вазъи дар натиҷаи зуҳуроти проблемаҳои экологӣ ба вучудодада мебошад.

Заминаҳои ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи табиат таҳия ва қабул гардида, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатро дар соҳаи таъсири мутақобилаи ҷомеа ва табиат бо мақсади нигоҳ доштани боигарӣҳои табиӣ ва муҳити табиӣ зисти инсон, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои табиӣ, пешгирии таъсири зараровари экологии ғайриинсонӣ хоҷагӣ ва ғайра, солим ва беҳтар гардонидани ҳолати муҳити зист, мустаҳкам кардани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар соҳаи муносибатҳои мазкур ба манфиати наслҳои ҳозираву ояндаи одамон танзим менамояд.

Бояд қайд намуд, ки барои ҳифзи муҳити зист натавонанд давлат, балки ҳар як шаҳрванд масъулият дорад. Аз ин ҷост, ки дар Конститутсия таъмини ҳифзи муҳити зист танҳо дар алоқамандӣ ва масъулиятшиносии аҳли ҷомеа ба назар гирифта шуда, чунин муайян гардидааст: «Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст». [4].

Боиси ифтихор ва фараҳмандист, ки Тоҷикистон ба узвияти созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пазируфта шуда, аз минбари онҳо ташаббусу ибтикорҳои созидаи Президенти кишвар чиҳати ҳалли мушкилоти ҷаҳону минтақа, аз ҷумла мубориза бар зидди терроризму ифротгароӣ, маводи муҳаддир, ҷинойтҳои муташаккилонаи фаромиллӣ ва масъалаҳои экологӣ ба самъи ҷаҳонӣ расонида мешавад.

Махсусан, силсилаи ташаббусҳои Пешвои миллат дар робита ба ҳалли мушкилоти об дар ҷаҳон, бо тавачҷуҳ ба аҳамияти мавзӯ, боиси ба гунаи хос муаррифӣ шудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ гардид. Ҳамчунин, пайваста аз паёмади номатлуби тағйирёбии иқлим бонги хатар зада, зимни таъкид бар зарурати омӯзиш ва ҳифзи пирияхҳо, рушди устувори кишварҳои кӯҳсор ва тавачҷуҳ ба рушди энергияи таҷдидшаванда ҷомеаи ҷаҳониро ба иқдому ҳамкориҳои наздик даъват менамояд.

Ҳанӯз санаи 28-уми сентябри соли 2015 Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хангоми суҳанронӣ дар Конфронси 21-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим чунин ибрози ақида намуда буданд: «Тибқи мушоҳидаҳо, тайи 60 соли охир ба ҳисоби миёна ҳарорати солони ҳаво дар Тоҷикистон ба андозаи 1 дараҷа аз рӯи селсия баланд шудааст; теъдоди рӯзҳои сербориш зиёд гардидааст ва ҳодисаҳои ғайриодии гидрометеорологӣ бештару шадидтар рух медиҳанд. Фақат ба иллати офатҳои табиӣ имсола ба иқтисоди кишвари мо ба андозаи садҳо миллион доллари амрикоӣ ҳисороти моддӣ расид. Мутаассифона, онҳо ба талафоти ҷонӣ низ боис шуданд». [5]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2018 иброз намуданд: - «Ҳоло Тоҷикистон, тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ доир ба истехсоли неруи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол мекунад. Кишвари мо имконият дорад, ки баъди ба қор андохтани иқтидорҳои нав, аз ҷумла Неругоҳи барқӣ оби «Роғун» аз лиҳози ғоизи истехсоли неруи барқ аз манбаъҳои таҷдидшаванда дар ҷаҳон ба ҷойи дуюм ё сеюм барояд. Ин саҳми Тоҷикистон дар ҳалли яке аз мушкилоти глобалӣ – кам кардани партовҳои гази карбон ба ҳавои атмосфера ва коҳиш додани оқибатҳои манфии гармшавии иқлим хоҳад буд. Дар робита ба ин, ҳамчунин, зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва бо ин мақсад таҷдиди назар кардану таҷдид додани қонунгузориҳои соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ зоҳир кунем. Хотирнишон месозам, ки ҳифзи муҳити зист, дар айни замон, яке аз роҳҳои асосии ҷалби сайёҳон мебошад». [6]

Қайд намудан ба маврид аст, ки солҳои охир ҳамкориҳои давлатҳои ҷаҳон оид ба масъалаи ҳифзи табиат васеъ шуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати худро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист дар асоси зарурати таъмини беҳатарии умумии экологӣ ва рушди ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи ҳифзи табиат ба манфиати наслҳои ҳозира ва оянда ба роҳ монда, принципҳои зеринро дастури амал қарор медиҳад:

- ҳар як инсон барои дар шароити бештар мусоиди экологӣ зиндагӣ кардан ҳуқуқ дорад;
- ҳар як давлат ҳуқуқ дорад бо мақсади тараққиёт ва таъмини эҳтиёҷоти шаҳрвандони худ аз муҳити зист ва захираҳои он истифода барад;
- беҳбудии экологии як давлатро аз ҳисоби давлатҳои дигар ё бе назорати манфиатҳои онҳо таъмин кардан номумкин аст;
- фаъолияти хоҷагӣ, ки дар қаламрави давлат гузаронида мешавад, набояд ба муҳити зист доир ё берун аз доираи ҳуқуқи он зиён расонад;
- ҳама гуна намуди фаъолиятҳои хоҷагидорӣ ё дигар қору амале, ки оқибатҳои экологияшро пешгӯӣ кардан номумкин аст, иҷозат дода намешавад;

- бояд дар соҳаи меъёрҳо ва дараҷаҳои эътирофшудаи байналхалқӣ дар сатҳи глобалӣ, минтақавӣ ва миллӣ ба ҳолат ва тағйироти муҳити зист назорати самарабахш муқаррар карда шавад;

- бояд мубодилаи озод бидуни мамонияти ахбороти байналхалқӣ, илмиву техникӣ, оиди мушкилоти муҳити зист ва таҷҳизоти пешқадами муҳофизаткунандаи табиат, таъмин карда шавад;

- ҳама гуна баҳоҳои алоқаманд ба мушкилоти муҳити зист, бояд танҳо бо воситаи ҳаллу фасл карда шавад;

- ҳама гуна таъсиррасонӣ ба муҳити зист ҳамчун тарзи бурдани амалиёти ҳарбӣ ё дигар усулҳои истифодабарии қувваҳо номумкин аст;

- Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санҷидани намудҳои гуногуни яроқҳои қатли ом, агар онҳо ба муҳити зист чи дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва чи берун аз ҳудуди он зарар расонанд, худдорӣ намояд;

- агар дар шартномаи байналхалқие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист бастааст, дигар қоидаҳо мавҷуд бошанд, ки аз қоидаҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи муҳити зист омада, фарқ кунанд, пас қоидаҳои шартномаи байналхалқӣ истифода бурда мешаванд.

Таъсири тағйирёбии иқлим айни ҳол, дар ҳама ғӯшаю қанори олам мушоҳида мегардад. Селу обҳезӣ ва тундбодҳои шадид, сӯхтори ҷангалзорҳо, обшавии пирияхҳо, баланд шудани сатҳи оби баҳру уқёнусҳо зиёданд. Ин ҳолат, албатта, таъсиргузор аст ва барои пешгирию паст кардани хавфу хатарҳои табиӣ ҳар як давлат чораҳои зарурӣ меандешад. Махсусан, тамоюли гармшавии бошиддати иқлими сайёра ба ҳама кишвар таъсир расонида истодааст. Аз ҷумла, обшавии босуръати пирияхҳо ва коҳишёбии захираҳои обӣ дар мамлакат аз мушкилоти экологӣ махсуб меёбад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар чаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим қайд намуданд, ки дар се даҳсолаи охир қариб ҳазорҳо пириях ба нестӣ расиданд, ки боиси нигаронӣ мебошад. Бо дарназардошти оқибатҳои ногувори ин раванд Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ - Раҳмон дар ин чорабинии байналмилалӣ пешниҳод намуданд, ки соли 2025 «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» эълон гардида, санаи мушаххаси «Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пирияхҳо» муқаррар шавад. [7] Истифодаи захираҳои обӣ бо мушкилоти афзоиши аҳолии сайёра, тағйирёбии глобалии иқлим, бухронҳои молиявӣ, энергетика ва озуқаворӣ алоқамандии зич доранд.

Рушди соҳаи гидроэнергетика дар ҷумҳурӣ барои рушди «иктисодиёти сабз» ва дар ин замина, пешгирии гармшавии иқлим саҳми босазо дорад. Дар Паёми Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021 қайд шудааст, ки «Тоҷикистон аз рӯйи кам будани ҳаҷми партови газҳои гулхонаӣ низ яке аз ҷойҳои баландтаринро ишғол мекунад. Аз ин лиҳоз, истехсол ва истифодаи «энергияи сабз» аз ҷумлаи афзалиятҳои рақобатнокии иқтисоди кишвари мо ба ҳисоб меравад». [8]

Новобаста аз ин, Тоҷикистон, ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, бо мақсади иҷрои созишномаҳои байналмилалӣ барои кам кардани газҳои гулхонаӣ саҳмашро гузошта истодааст. Илова бар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008 ба Протоколи Киото ҳамроҳ гашт, ки он ба камсозӣ ва ё танзими хориҷшавии газҳои гулхонаӣ ба ҳавои атмосфера уҳдадор месозад. Аз ҷумла, рушди истехсоли «энергияи сабз», истифодаи технологияи муосир ва автомобилҳои аз лиҳози экологӣ беҳавф барои ҳалли мушкилот мусоидат менамоянд. Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии ҳифзи пирияхҳо» қабул ва дар доираи татбиқи он як қатор чорабиниҳо барои ҳифзи пирияхҳо пешбинӣ гардидааст.

Кабудизоркунӣ яке аз амалҳои хоси мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад, ки то ба имрӯз ин анъана таҳти сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат бо як самимияти хос давом дорад. Ҷуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28 декабри соли

2023 дар Паёми навбатии хеш «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд намуданд, ки «Бо дарназардошти тағйирёбии иқлим ва бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологии кишвар, инчунин, муҳайё намудани шароити ҳарчи беҳтар ва мусоиди зист барои аҳоли ба Ҳукумати мамлакат, Кумитаи ҳифзи муҳити зист ва тамоми сохтору мақомоти давлатӣ супориш дода мешавад, ки барномаи мушаххаси давлатӣ оид ба кабудизоркунии кишварро барои давраи то соли 2040 қабул ва амалӣ намоянд. Таъмин намудани зиндагии осудаву босаодати наслҳои ояндаи халқамон моро водор месозад, ки ба ин масъала ҷиддӣ муносибат намоем. Яъне мо бояд барои наслҳои оянда ниҳол шинонем, боғ бунёд намоем, Ватанамонро пешрафта гардонем ва ҷунонки доим таъкид менамоем, ба фарзандону набераҳоямон як мулки обод мерос гузорем. Гармшавии ҳарорати сайёра ва оқибатҳои манфии он – камобӣ, хушксолии паёпай ва дигар офатҳои табиӣ, аз ҷумла сардии бесобиқаи зимистони гузашта, яъне торафт бад шудани ҳолати муҳити зисти инсоният, илова бар ин ки боиси торафт вазнин шудани таъминот бо маводи ғизоӣ ва оби босифати нӯшоқӣ дар бисёр кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳон гардида истодааст, ба пахншавии бемориҳои сироятӣ ва торафт устувор гардидани муқовимати воситаҳои дорувории мавҷуда бар зидди вируси ҷунин бемориҳо мусоидат карда истодааст.

Бинобар ин, аҳли башар, аз ҷумла мо маҷбур ҳастем, ки барои ислоҳи вазъи нугувори муҳити зист ва пешгирии кардани харобшавии минбаъдаи он, дар навбати аввал, бо роҳи ҷиддан кам кардани партови газҳои гулхонаӣ, ниҳолшинониву кабудизоркунӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, яъне ба хотири наҷоти табиат ва инсоният тадбирҳои бетаъхир ва муассир андешад» [9]

Ташкили тарбияи самараноки экологии шаҳрвандон имконият фароҳам меорад, ки инсон муҳити зистро ҳимоя кунад, тоза нигоҳ дорад, сарватҳои онро афзун гардонад. Худ дар он сихату саломат умр ба сар барад ва муҳити зисти аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба наслҳои оянда боқӣ гузорад. Дар ин замина ташаккул додани ҳисси табиатдӯстии шаҳрвандон, ба баррасии ҷанбаҳои инкишофи таърихӣ муҳити зист, мушқилот, муаммоҳо ва садамаҳои экологӣ ва билохир, истифодаи оқилонаи манбаъ ва захираҳои боигарӣҳои табиат низ бештар маълумоти мушаххаси илмию назариявӣ додан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ҳар як шаҳрвандро зарур аст, ки бо мақсади ҳифзи муҳити зист ва сарватҳои табиат, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва доир ба масъалаҳои тавсифу тавзеҳи мафҳумҳои табиат-инсон-ҷомеа, урфу одат ва алоқамандии инсон бо табиат, мавзӯҳои зебою гуногунранги он шинос шуда, донишҳои возеҳу саҳеҳ пайдо кунанд.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Душанбе, “Нашриёти муосир” 2020. -саҳ. 86
2. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди сеюм. - Душанбе: “Ирфон”, 2002. – С.473.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон ҷаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ. Душанбе, 1994-с.185
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. -С. 11.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Париж, 28-уми сентябри соли 2015, Конфронси 21- уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 26.12.2018.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе, 02.11.2021, Чаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 21.12.2021.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023.
10. www.president.tj

ТАЛОШҶОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ҶИҶАТИ ҶИФЗИ МУҶИТИ ЗИСТ ВА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ АҶОЛӢ

Муаллиф дар мақолаи хеш қайд менамояд, ки масъалаи ҳифз ва беҳдошти муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим ва муносибати хайрхоҳона ба табиат аз масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳалталаби экологӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар миқёси ҷаҳон ба шумор меравад, ки рушди ҷомеаи инсонӣ аз ҳалли мусбати он вобастагии зиҷ дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ тахти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала диқати ҷиддӣ дода, саъю кӯшиш дорад, ки ҳамчун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳон меъёрҳо ва ҳуқуқи байналмилалиро дар соҳаи ҳифзи табиат ва боигариҳои он, рушди устувори иқтисодӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ риоя намояд.

Ташкили тарбияи самараноки экологии шаҳрвандон имконият фароҳам меорад, ки инсон муҳити зистро ҳимоя кунад, тоза нигоҳ дорад, сарватҳои онро афзун гардонад.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, ҳифзи муҳити зист, сарватҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим, маърифати экологӣ, муаммоҳои экологӣ, мушкилоти глобалӣ, бемориҳои сироятӣ, партови газҳои гулхонаӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои об.

УСИЛИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ ПО ОХРАНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ПРОСВЕЩЕНИЮ НАСЕЛЕНИЯ

В своей статье автор отмечает, что вопросы охраны окружающей среды и благополучия, рационального использования природных ресурсов, изменения климата и доброжелательного отношения к природе относятся к числу первоочередных экологических проблем, которые необходимо решать не только на национальном уровне, но и на мировом уровне, то есть развитие человеческого общества, находится в тесной зависимости от ее положительного решения.

В эпоху государственной независимости Республика Таджикистан под мудрым руководством Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона уделяет серьезное внимание этой проблеме и стремится защищать международные нормы и право, как полноправный член мирового сообщества, соблюдать природу и ее ресурсы, устойчивое экономическое развитие и улучшение экологической ситуации.

Организация эффективного экологического образования граждан дает возможность людям беречь окружающую среду, сохранять ее ресурсы, содержать чистоту и приумножать ее богатство.

Ключевые слова: Лидер нации, охрана окружающей среды, природные ресурсы, изменение климата, экологическое воспитание, экологические проблемы, глобальные проблемы, инфекционные заболевания, выбросы парниковых газов, разумное использование водных ресурсов.

EFFORTS OF THE LEADER OF THE NATION TO PROTECT THE ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL EDUCATION OF THE POPULATION

In his article, the author notes that issues of environmental protection and well-being, rational use of natural resources, climate change and a friendly attitude towards nature are among the priority environmental problems that need to be addressed not only at the national level, but also at the global level, that is the development of human society is closely dependent on its positive solution.

In the era of state independence, the Republic of Tajikistan, under the wise leadership of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, pays serious attention to this problem and strives to protect

international norms and law, as a full member of the world community, to respect nature and its resources, sustainable economic development and improvement of the environmental situation.

Organizing effective environmental education for citizens enables people to protect the environment, preserve its resources, maintain cleanliness and increase its wealth.

Key words: Leader of the nation, environmental protection, natural resources, climate change, environmental education, environmental problems, global problems, infectious diseases, greenhouse gas emissions, wise use of water resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдахмадзода Дилором – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини директори такмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон. шаҳри Душанбе, кӯчаи. Саид Носир 33, Тел : (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

Сведения об авторе: Саидрахмадзода Дилором – кандидат педагогических наук, доцент, заместитель директора по повышению квалификации и переподготовке государственных служащих Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан. город Душанбе, ул. Саида Насира 33, Тел.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

Information about the author: Saidahmadzoda Dilorom – candidate of pedagogical sciences, associate professor, deputy director for advanced training and retraining of civil servants of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan. Dushanbe city, st. Said Nasir 33, Tel.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

ТДУ:372+82.21 (2-точ)

ТКТ:72+82 (2-точ)

Қ - 53

ОИД БА ТАЪЛИМИ ЯК ҚОЛАБИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ПЕДАГОГӢ

Шаҳлои А.Т., н.и.ф., Курбонзода Ҳ.Н., докторант (PhD)

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Дар дарсҳои забони тоҷикии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ калимасозӣ яке аз масъалаҳои муҳимми барномаи таълими забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Калимасозӣ моҳиятан бо ҳамаи мавзӯҳои морфология алоқамандӣ дошта, барои дарки бисёр падидаҳои забонӣ аҳамияти калон дорад. Маълумоти одиро донишҷӯён оид ба ин мавзӯ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба даст меоранд ва дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дониши онҳо оид ба ин масъала амиқтару васеътар мегардад.

Ҳатман бояд ба ҳисоб гирифт, ки калимасозӣ ва таҳлили морфемаҳои таркиби он мафҳумҳои раванди муносибатдор буда, байни ҳам робита доранд.

Омили асосию воситаи ғанигардии забон калимасозӣ маҳсуб мегардад. Табиист, ки калимасозиро омӯхта, мо роҳҳо ва воситаҳои калимасозиро ба мушоҳида мегирем. Дар калимасозӣ асосан унсурҳои (морфемаҳои) дар забон мавҷуда ширкат мекунам, яъне ба ифодаи дигар, истифода мешаванд. Ин имкон фароҳам меорад, ки зуд ва амиқ маъноҳои калимаҳои нав ё номаълумро дарк кунем.

Таҳлили морфологӣ ҳадафи худро дошта, таркиби морфологии калимаро муқаррар менамояд. “Таҳлили морфологӣ зинаи аввали калимасозӣ мебошад ва вазифаи он аст, ки сохтори калима дар лаҳзаи муайяни рушди забон муқаррар карда шавад. Ба дониши забонии дошта ва бо таърифи ба қонунҳои мавҷудаи калимасозӣ омӯзгор барои аниқ кардани сохтори аслии калима ва муайян сохтани ҳақиқати ба вучудии он таҳлили морфологӣ менамояд. Дар

муайян сохтани таркиби морфологии калима ва тарзи калимасозии он, пеш аз ҳама, маънии чузъҳо ва муносибати онҳоро ба ҳисоб гирифтани лозим аст”.

Мутаассифона, дар забони тоҷикӣ мушаххасан роҳҳои калимасозӣ дақиқ муайян нашудаанд. Масалан, М. Муҳаммадиев дар мақолаи “Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ” [3, с. 38-39] чор роҳи зерини калимасозиро муқаррар кардааст:

1. Роҳи морфологӣ. Ин роҳ дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: типҳои мураккаби калимасозӣ ва аффиксатсия;
2. Роҳи синтаксисӣ (таркибӣ);
3. Роҳи морфологӣ-синтаксисӣ;
4. Роҳи лексикӣ-семантикӣ (тағйир ёфтани маънои калима ва пайдо шудани маънои нави он).

Бобомуродов Ш. ва Муминов А. дар “Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷикӣ” оид ба роҳҳои калимасозӣ чунин навиштаанд: “Дар забони тоҷикӣ 3 роҳи калимасозӣ вучуд дорад: 1) лексикӣ-синтаксисӣ; 2) морфологӣ-синтаксисӣ; 3) морфологӣ. Дар забоншиносӣ роҳи лексикӣ-семантикии калимасозӣ низ нишон дода шудааст, ки ба сермаъноии калимаҳо ва ҳодисаҳои омонимия вобаста аст...”. [1, с. 4]

В.С. Расторгуева низ бо истинод ба муҳаққиқони пешин се роҳи калимасозии (суффиксатсия, префиксатсия ва композитсия)-ро пешниҳод кардааст.

Ш. Рустамов зимни таҳқиқи исм ба ҳулосае омада, менависад: “Дар исми усулҳои зерини калимасозӣ мушоҳида мешаванд:

1. Морфологӣ: а) бо суффикс; б) бо префикс;
2. Синтаксисии морфологӣ: а) исми мураккаб; б) исми омехта;
3. Луғавию синтаксисӣ – ба калимаи мураккаб баргаштани ибораҳо: мардикор, рӯйчо, рӯихотир... Шахрисабз, Обигарм, Конибодом;
4. Аббревиатсия;
5. Морфологӣ-синтаксисӣ; яъне аз як ҳиссаи нутқ ба дигаре гузаштани калимаҳо;
6. Луғавию семантикӣ, ки ба сермаъноии калимаҳо ва ба амал омадани омонимҳо вобаста аст”. [6, с. 95]

С. Ҳалимов ва К. Шукурова дар “Забони ҳозираи тоҷикӣ” (УДТ, Душанбе, 1988, 100 с.) калимасозии исмиро чунин муайян сохтаанд:

- 1) аффиксатсия; 2) суффиксатсия; 3) префиксатсия; 4) тарзи мураккаби калимасозии исми; 5) типҳои омехтаи калимасозии исми; 6) исми таркибӣ; Исми кутӯҳ кардашуда. Исми шудани ҳиссаҳои нутқи дигар. [7, с. 96]

Чунон ки мебинем, ҳар муаллиф ҳар навъ, ки хостааст, калимасозии ин ё он ҳиссаи нутқро муқаррар сохтааст. Албатта, шояд ҳар як ҳиссаи нутқ қоидаҳо ва роҳҳои калимасозии худро дорад. Шояд он роҳҳо ба якдигар мувофиқ наоянд. Вале дар асл роҳҳои асосии калимасозӣ дар забони тоҷикӣ бояд мушаххас бошад. Аниқ набудани роҳҳои асосии калимасозӣ ба бенизомӣ мебарад ва қори омӯзгор ва донишҷӯёро душвор мегардонад.

Ҳоло мо мехоҳем, ки ба як нукта диққати шуморо ҷалб намоем. Забон пайвасти рушди мекунад. Бо мурури замон табодули калимаҳо ба вучуд меоянд, захираи луғавии забон ғайри мегардад, вожаҳо мемиранд, вожаҳои нав ба вучуд меоянд, сохтору қолабҳои гуфтор ва навиштории забон бо назардошти раванди кунунии забон тағйир меёбанд, қолабҳои ғайристандартӣ дар баён пайдо мешаванд, калимаҳои як муддат аз истифода монда аз нав дар нутқ мавқеъ пайдо мекунанд, калимаҳои решагӣ бо васеъ гаштани вазифаҳои маъноҳои худ тобишҳои нави маъноӣ ба даст меоранд ва ҳамчун префиксоид ва суффиксоид мавриди истифода қарор мегиранд. Ин паҳлуҳои калимаҳо низ дар калимасозӣ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Масалан, дар таълими забони тоҷикӣ дар калимасозии исми, ки бо роҳи мураккаб сохта мешаванд, баъзан калимаҳои решагӣ, яъне маънои мустақилдошта чунон серистеъмолу сервазифа мешаванд, ки дар натиҷа аксаран маънои маҷозӣ касб мекунанд аз маънои аслии дур мераванд ва ба префиксоид табдил меёбанд ва ин боиси ба иштибоҳ роҳ додани омӯзгор зимни таълим мегардад.

Ин нуктаро баъзе аз муҳаққиқони педагог дарк намуда, дар навиштаҳояшон зикр кардаанд, вале ё мо намехонем ва ё бо якравии хеш то охир чавҳари андешаро насанчидаю дақиқ мулоҳиза накарда, якбора инкор месозем.

“Ҳар як омӯзгори забони тоҷикиро лозим аст, ки бо назарияи таълими забони модарӣ шиносии амиқ дошта бошад. Дар ин бобат, пеш аз ҳама, барои ӯ донишҷӯи мероси методии гузаштагон марбут ба вазъи ҷараёни пайдоиш ва таҳаввулотии методу усулҳои таълими забони тоҷикӣ шартӣ аввалиндарача ба шумор меравад. Зеро донишҷӯи мероси методӣ, ки чи дар системаи таълими забони модарӣ дар мактабҳои давраҳои пеш мавриди истифода буди чи дар мактабҳои ҳозиразамон истифода мешавад, ба омӯзгор барои дуруст таълим додани забони тоҷикӣ имкониятҳои зиёдеро фароҳам меоварад”. [12, с. 19]

Масалан, истилоҳи префиксоидро муҳаққиқони забонҳои дигар, баҳусус, забоншиносони забардасти забони русӣ ва форсӣ кайҳо боз истифода мебаранду мо ҳануз ба баҳсҳои бепоя бандем. Дар ин бобат, пеш аз ҳама, маълум аст, ки ҳодисаҳои забон бо системаи муайян ташаккул ёфтаанд, аз ин хотир, методика талқин мекунад, ки таълими он дар мактаб дар заминаи принсипи системанокӣ ё худ муттасили ҷараён гирад. Яъне таълими ҳамаи соҳаҳои забон (фонетика, лексика, калимасозӣ, морфология, синтаксис) ва қисмати бобҳои таркибии онҳо бояд дар алоқамандию принсипи пайдарҳамӣ ба роҳ монда шаванд. Зеро талаб карда мешавад, ки бояд муассиса ба донишҷӯёни худ дар бораи забони модарӣ, ки яке аз фанҳои муҳими инсонгароист, дониши мукаммалу қонеъкунандаро диҳад, чунки забон низ чун меҳнат инсонро аз олами ҳайвонот фарқ мекунонад, шахсиятро дар ӯ эҳё месозад ва ӯро ба фаъолияти ҷамъиятӣ раҳнамо мешавад.

Муҳаққиқон Бобомуродов Ш., Муминов А. дар “Луғати мухтасари калимасозии забони тоҷикӣ дар заминаи нигоштаанд: “Дар забони адабии тоҷикӣ як гурӯҳ морфемаҳои решагӣ дар сохтани калимаҳо ниҳоят серистеъмол буда, аз ҷиҳати вазифа ва ифодаи маъноӣ луғавию грамматикӣ ба аффиксҳо шабоҳат доранд. Дар забоншиносӣ чунин морфемаҳоро “аффиксоид” (агар ба вазифаи префикс ояд, префиксоид (Ф. Г.) меноманд. Масалан, морфемаҳои *хуш, нур, сер, бад, ранг, сар, дил, асосҳои феълӣ –овар, -ангез, -дор, -бахш, -омез, -шинос, -соз, -боз* компонентҳои сермаҳсули исмҳои сифатҳои мураккабанд...” [1, с. 36].

Рубинчик Ю.А. дар “Грамматика современного персидского литературного языка” (М. Изд. Фирм Восточная литература, РАН, 2001 (-600 с.) дар робита ба ин менависад: “Ба калимасозии номии навъи префиксӣ *нур-, кам-, хар-, гов- ва шох-* тааллуқ дорад. Махсусияти ин префиксҳо ба он вобаста аст, ки ҳамаи онҳо мувофиқ ба калимаҳо дар забони муосири форсӣ истифодаи мустақилона доранд. Бо вучуди ин, вожаҳои бо ёрии ин калимаҳо сохташударо мо ба калимаҳои мураккаб дохил намекунем” (*хармагас, говсандуқ, харгӯш, хармуш, шохсим, камоб, камбаҳо, нурҷигар, нурҷамъият*) [6, с. 156].

Ниёзӣ Ш.Н. дар “Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ” калимаҳои зеринро исмҳои мураккаб ҳисобида, бо ҳамроҳ кардани ду исми сохта шуданашонро таъкид менамояд: *саркор, саркотиб, сармеханик, сарбухгалтер, саринженер, сарвожатий, сармақола, сарҷумла, сарлавҳа, сарсухан, сарҳад, сарнӯш, сараъзо, сармаиқ, сарчаиша, саргузаиш, сарбанд, сартарош* [4, с. 25].

Агар андаке диққат диҳем, ба осонӣ пай мебарем, ки дар калимаҳои зикршуда *сар-* префикси (пешванди) калимасоз аст.

Муҳаққиқи дигар Ш. Рустамов калимаи “*саркор*”-ро дар ҳаҷми якуним саҳифа таҳлил карда, зӯран дар ҳамаи ҳолатҳо аз ду ҷузъ иборат доништа, калимаи мураккаб меҳисобанд. Ҳол он ки маълум аст, ки вожаи “*сар*” сермаъност ва маънои “роҳбар”-ро дорад, пас маънои маҷозӣ дорад, яъне ба маънои асл наомадааст. Пас он вазифаи префиксро анҷом додааст дар вожаҳои *сарлаишкар, сарбухгалтер, саринженер, сармеханик, саринструктор, сардухтур*. Дар заминаи Ш. Рустамов менависад: “Ин қолаби калимасозӣ вобаста ба талаботи замони забони тоҷикӣ инкишоф ёфта, морфемаи “*сар*” маъноӣ худро васеъ намудааст. Чунончи, дар исмҳои *саркотиб, сарвожатий, сарзоотехник, сарагроном* ва амсоли инҳо *сар-* на ба маънои сардори котибҳо ё вожатийҳо, сардори зоотехникҳо ё агрономҳо омадааст,

балки дараҷаи мансабро ифода мекунад ва дар ин калимаҳо ҳиссаи дуҷум исми чузъ буда, вазифаю мансабро мефаҳмонад. Аз ҷониби методистони рус низ принципҳои ҳоси таълими забони модаринашон дар муассиса бояд ҷӣ гуна бошад, муқаррар карда шудааст. Ҷунончи, методисти машҳур, академик Текучев ҷунин принципҳоро дар таълими забони русӣ ҳос шуморидааст: “а) дар алоқамандӣ бо инкишофи тафаккур таълим додани забон; б) дар алоқамандӣ ба ҳониши бурро таълим додани сохти грамматикӣ забон; в) дар алоқамандӣ бо инкишофи нутқ омӯхтани грамматика”. [8, с. 36]

Агар чузъи дуҷуми **калимаи мураккаб** исми ғайришаҳс бошад, исми мураккаб на шаҳсро, балки номи предмет ва амалро далолат мекунад: *сарҷашма, сарманзил, сарпанҷа, сарангушт, сарришта, сарҳисоб, сарсухан, сармақола, сарлаваҳа, сарҷумла, сарҳат, сармаиқ, сараъзо*. [7, с. 149].

Ин вожаҳои оварда ҳама калимаҳои сохтаанд, на мураккаб. Калимаҳои *сарпанҷа, сарангушт* аз ибораҳои *сари панҷа* ва *сари ангушт* сохта нашудаанд, зеро ибораҳои мазкур гӯшнавоз набуда, мисли вожаҳои *сараъзо* ва *сарҷумла* дар асоси аналогия сохта шудаанд.

Ҷамин тариқ, сифатҳои мураккаби навъи хушбахт, хушбӯй, хушмуомила, хушистеъдод, хушгап, бадғумон, бадбахт, бадфеъл, бадмуомила, бадкирдор, бадрафтор, замини серҳосил, ҷойҳои сероб, ҷойҳои сералаф, ҷойҳои серодам, оши серравған, ҳикояи шавқовар, зараровар, диловар, хандаовар, даҳшатовар, таачҷубовар, вафодор, обдор, тантанадор, маҳсулдор дар ҳолатҳои қарор доранд, ки чузъи аввалинашон ба префиксоид ва қисми дигарро чузъи дуҷумашон ба суффиксоид марбутанд ва онҳоро сифати мураккаб гуфтан нашояд.

Ҷақ ба ҷониби Ю.А. Рубинчик аст, ки дар вожаҳои пурҳатар, хармағас, пурҷигар, пурнеъмат, пурбаҳо, пурпахно, пуробутоб, говсандуқ, шоҳрӯд, шоҳроҳ, шоҳқор, хушовоз, хушоб, камақл, кампахно, камиртиғоъ (саҳ. 149-150) ва амсоли инҳо чузъҳои аввал полупрефикс буда, ба исмиҳо ҳамроҳ гашта сифат сохтаанд, - меғӯяд.

Ҷойи дигар менависад, ки қисми зиёди композитсияҳо бо роҳи васл шудани феълҳои нимаффиксҳо ба асоси исмиҳо сохта шудаанд: забон**шинос**, шикам**параст**, ҷакуш**пазир**, нишот**бахш**.

Дар вақти таълими калимасозӣ маънои асли ва маҷозиро ба ҳисоб гирифта зарур аст, ҷунки бар пояи маънои аслию маҷозӣ суффиксу префиксҳо калимаҳои нав месозанд.

Ҷангоми таълими калимасозӣ, ҷунон ки ишора кардем, нуктаеро низ дар назар бояд дошт, ки як гурӯҳ калимаҳо ҳастанд, ки аз маънои асли луғавинашон дур мераванд ва ҳамҷун суффиксу префикси исми сифатсоз хидмат мекунанд.

Ҷамин тавр қайд намудан лозим аст, ки таълими ин қолаби калимасозӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбии педагогӣ тарзи калимасозии аффиксатсия дар забони тоҷикиро возеҳу равшан мегардонад, ки дар ҳоли инкишофёбист. Ин аз як тараф, ба имкониятҳои дохилии ҳуди забон вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба таъсири забонҳои ҳеш иртибот дорад.

Адабиёт:

1. Бобомуродов Ш., Муминов А. Луғати муҳтасари калимасозии забони тоҷикӣ: Дастури таълим. – Душанбе, 1983. -120 с.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразования учеб. пособ. М. Просвещение, 1973, - 304с.
3. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. Масъалаҳои забони тоҷикӣ. УДТ. Маориф, 1967, саҳ. 37-45.
4. Ниёзӣ Ш.А. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ, чузъи 7. Исми ва сифат дар забони тоҷикӣ, АФ РСС Тоҷикистон, Сталинобод, 1954, - 49 с.
5. Потиха З.А. Современное русское словообразования. Пособие для учителя, М. Просвещение, 1970, - 384 с.
6. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка, - М. Изд. Фирма “Восточного литература” РАН, 2001 – 600с.

7. Рустамов Ш. Исм, Душанбе, “Дониш”, 1983, - 220 с.
8. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. -М.: Просвещение, 1980. – 234с.
9. Ҳалимов С., Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик. (Ҳиссаҳои номии нутқ), Душанбе, 1988, - 100 с.
10. Ҳусейнов Х. Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Душанбе, Маориф, 1988, 155 с.
11. Шанский М.Н. Очерки по русскому словообразованию. Изд. М. 2016. – 338 с.
12. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон) - Душанбе: Шучоӣён, 2009. - 456 с.

ОИД БА ТАЪЛИМИ ЯК ҚОЛАБИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақола дар бораи таълими як қолаби калимасозӣ дар дарсҳои забони тоҷикии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ сухан меравад. Олимони тоҷик дар қорҳои таҳқиқоти худ онро роҳи мураккаби калимасозӣ маънидод кардаанд. Забон пайваста рушд мекунад. Бо мурури замон табодули калимаҳо ба вучуд меоянд, захираи луғавии забон ғанӣ мегардад, вожаҳо мемиранд, вожаҳои нав ба вучуд меоянд, сохтору қолабҳои гуфтор ва навиштории забон бо назардошти раванди кунунии забон тағйир меёбанд, қолабҳои ғайристандартӣ дар баён пайдо мешаванд, калимаҳои як муддат аз истифода монда, аз нав дар нутқ мавқеъ пайдо мекунаанд, калимаҳои решагӣ бо васеъ гаштани вазифаҳою маъноҳои худ тобишҳои нави маъноӣ ба даст меоранд ва ҳамчун префиксоид ва суффиксоид мавриди истифода қарор мегиранд. Ин паҳлуҳои калимаҳо низ дар калимасозӣ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: таълими забони тоҷикӣ, морфология, калима, калимасозӣ, аффикс, пешванд, пасванд.

ОБ ОБУЧЕНИИ ОДНОГО ШАБЛОНА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье говорится об обучении шаблону словообразования на занятиях таджикского языка в высших профессионально- педагогических заведениях. Таджикские ученые в своих исследованиях интерпретировали его как сложный способ словообразования. Язык постоянно развивается. Со временем происходит обмен словами, словарный запас языка обогащается, слова отмирают, создаются новые слова, изменяются структуры и закономерности речи и письма языка с учетом текущего процесса языка, нестандартного в выражении появляются закономерности, слова, давно вышедшие из употребления, находят новое место в речи, корневые слова приобретают новые значения, расширяя свои функции и значения, употребляются в качестве приставок и суффиксов. Эти аспекты слов также следует учитывать при словообразовании.

Ключевые слова: преподавание таджикского языка, морфология, слово, словообразование, аффикс, приставка, суффикс.

ABOUT TEACHING THE WORD-FORMATION PATTERN IN THE CLASSES OF THE TAJIK LANGUAGE OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article talks about teaching the pattern of word formation in the classes of the Tajik language of higher professional educational institutions. Tajik scientists in their studies interpreted it as a complex way of word formation. The language is constantly evolving. Over time, there is an exchange of words, the vocabulary of the language is enriched, words die off, new words are created, the structures and patterns of speech and writing of the language change, taking into account the current process of the language, non-standard in the expression, patterns appear, words that have long been out of use find a new place in speech , root words acquire new meanings,

expanding their functions and meanings, are used as prefixes and suffixes. These aspects of words should also be considered in word formation.

Keywords: teaching the Tajik language, morphology, word, word formation, affix, prefix, suffix.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён – номзади илмҳои филологӣ. Сардори раёсати ташхис ва тақризи адабиёти таълимии Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

Қурбонзода Ҳусен Нурмаҳмад – докторант (PhD) Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ, ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷик дар Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.: + 992 550 051 677, e-mail: Husan.qurbonsoder@mail.ru.

Сведения об авторах: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён – кандидат филологических наук. Заведующий отделом экспертизы и оценки учебной литературы Института развития образования имени Абдурахман Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

Қурбонзода Ҳусен Нурмаҳмад - докторант (PhD) Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, ассистент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Тел.: + 992 550 051 677, e-mail: Husan.qurbonsoder@mail.ru.

Information about authors: Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon – Candidate of Philological Sciences. Head of the Department of Expertise and Evaluation of Educational Literature of the Institute of Educational Development named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Phone: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

Qurbozoda Husen Nurmahmad – Researcher (PhD), Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi, Academy of Education of Tajikistan, assistant of the department of Tajik language and literature at Dangara State University. Тел.: + 992 550 051 677, e-mail: Husan.qurbonsoder@mail.ru.

ТДУ-37.0+542(075.8)

ТКТ-24(2-точ)

У-58

ТАҶРИБАИ ХИМИЯВӢ - ҲАМЧУН МУҲИМТАРИН ОМИЛИ МАНБАИ ДОНИШ

Уроков М.Д., н.и.п., муаллими калон, Бобоев Б.Ҷ., н.и.п., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Холназаров С., д.и.п., профессор

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ диққати асосиро барои омӯзиши фанҳои табиӣ ва равона сохтани ҷавонон ба ин самти илм иброи ақида намуда, нуқтаҳои асосии онро равшан баён намуданд.

Дар раванди ҷаҳонишавӣ ва воридшавии ҷаргуна нақшаҳои таълимии нави замонавӣ ба системаи таҳсилот усулҳо ва воситаҳои ба он мувофиқ бояд коркард шуда, дар амал татбиқ гарданд. Зеро ба васеъшавӣ, мураккаб ва танқисии вақт таълими ин барномаҳо тақозо менамоянд, ки мазмуни таълим ба шакли он мувофиқ кунонида шавад.

Агар роҳи таърихӣ илми химияро пай барем, боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки таҷриба дар инкишофи он нақши калон мебозад. Ҳамаи бозёфтҳои муҳими назариявии химия натиҷаи умумикунонӣ, шумораи зиёди фактҳои таҷрибавӣ мебошанд. Донистани табиати моддаҳо тавассути таҷриба ба даст оварда мешавад, он барои ошкор кардани робита ва вобастагии байни онҳо мусоидат мекунад.

Агар таҷриба дар илми химия ин қадар аҳаммияти калон дошта бошад, пас вай дар таълими асосҳои ин илм дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ ҳам нақши калон мебозад. Ташаккули ақида ва мафҳумҳо дар бораи моддаҳо ва табдили онҳо дар рафти фанни химия ва дар асоси ин ва умумиятҳои назариявӣ бе мушоҳидаи аниқии ин моддаҳо ва бидуни озмоиши химиявӣ имконнопазир аст. Дар баробари ин барои фаҳмонда додани моҳияти ҳодисаҳо ва равандҳои мушоҳидашудаи химиявӣ, ки ҳангоми гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ба амал меоянд, аз хонандагон ва донишҷӯён дониши чуқури қонунҳо ва назарияҳо талаб карда мешавад. Ғайр аз ин, таҷрибаи химиявӣ дар ташаккули маҳорату малакаи гузаронидани таҷрибаҳо нақши калон мебозад.

Ба ақидаи педагоги рус В.Н. Верховский омӯзиши химия, таҷрибаи химиявӣ-қисми таркибии раванди таълим буда, барои дар хотир мондан роли калон мебозад [3, с. 84-86].

Характери таҷрибавии химия пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки ҳар як мафҳуми илмӣ бояд аз вазифаи ба миёнгузошташуда ба таври мантиқӣ пайгирӣ кунад ва дар амал асоснок карда шавад. Шинохт аз эҳсос ва дарки предметҳо, падидаҳо, равандҳо, фактҳои мушаххас оғоз шуда, баъд ба чамъбастӣ ва абстрактӣ мегузарад. Мафҳуми химиявӣ дониши умумӣ дар бораи хусусиятҳои муҳимми ҳодисаҳо ва равандҳои химиявӣ мебошад, ки дар асоси дарки онҳо ба вучуд меоянд. Таҳлили онҳо имконият медиҳад, ки хусусиятҳои асосии ба ҳамаи онҳо хос пайдо карда, дар ҳамин асос қонунҳои химиявӣ муқаррар карда шаванд. Омӯзгор навъҳои гуногуни таҷрибаи химиявиро истифода бурда, мушаххас кардани донишҳои назариявӣ, пайдо кардани маводи умумиро дар як чизи мушаххас таълим медиҳад.

Таҷрибаи химиявӣ ба инкишофи мустақилият мусоидат мекунад, шавқу ҳавасро ба химия зиёд мекунад, зеро дар рафти иҷрои он хонандагон ва донишҷӯён на танҳо ба аҳаммияти амалии чунин кор боварӣ ҳосил мекунанд, балки имконият пайдо мекунанд, ки дониши худро эҷодкорона истифода баранд. Таҷрибаи химиявӣ тафаккур, фаъолияти равонии хонандагон ва донишҷӯёнро инкишоф медиҳад, онро ҳамчун меъёри дурустии натиҷаҳои ба даст овардашуда, хулосаҳои баровардашуда ҳисоб кардан мумкин аст. Аксар вақт, таҷриба манбаи ғояҳои ташаккулёфта мегардад, ки бидуни онҳо фаъолияти пурсамари равонӣ пеш рафта метавонад.

Аз рӯи гуфтаҳои С.Г. Шаповаленко, оид ба мушкilotи таҷрибаи химия ақидаеро, ки солҳои 1948 баён намуда буд рушд дода, онро бой гардонид. Масъалаи барои гузаронидани таҷрибаи химиявӣ дида баромада, ба таври хос истифода кардани онҳоро дар раванди таълими химия таъкид менамояд. Ба фикри ӯ, кадом роҳе, ки барои аз худ кардани дониш бармеояд, истифода кардан лозим аст [15, с. 87-88].

Таҷрибаи кори омӯзгорони фанни химия нишон медиҳад, ки яке аз сабабҳои ақибмонӣ дар дарс душвории аз образҳои аёнӣ ба мафҳумҳои абстрактӣ гузаштан мебошад. Гузаронидани мунтазами таҷрибаҳо, ки ҳангоми фаҳмидани онҳо хонандагон ва донишҷӯён ба чунин маҳорат машқ мекунанд, метавонад ба беҳтар шудани нишондиҳандаҳои таълимӣ, махсусан аз фанни химия мусоидат кунад.

Таҷрибаи химиявӣ дар якҷанд марҳила гузаронида мешавад:

яқум – асосноккунии ташкили таҷриба,

дуюм – ба нақша гирифтани таҷриба ва гузаронидани он,

сеюм – баҳодихии натиҷаҳо.

Таҷрибаро танҳо дар асоси донишҳои пештар гирифташуда гузарондан мумкин аст. Асосноккунии донишҳои назариявии таҷриба ба дарки он, ки бештар мутамаккан ва фаълтар мегардад ва дарки моҳияти он мусоидат мекунад.

Гузаронидани таҷриба одатан бо таҳияи гипотеза алоқаманд аст. Ба ин кор чалб намудани хонандагон ва донишҷӯён тафаккури онҳоро инкишоф дода, онҳоро водор мекунад, ки донишҳои мавҷудаашонро барои тартиб додани фарзия истифода баранд ва дар натиҷаи санҷиш бачаҳо донишҳои нав мегиранд.

Таҷрибаи химиявӣ ҳам барои ба вучуд овардан ва ҳал кардани вазъиятҳои проблемавӣ ва ҳам барои санҷидани дурустии гипотезаи ба миён гузошташуда имкониятҳои калон мекушояд.

Аз ин рӯ, таҷриба ба инкишофи равонии хонандагон ва донишҷӯён таъсири мусбат расонида, омӯзгор қобилияти идора кардани равандҳои тафаккур, таълимро дорад.

Дар барномаҳои химия дар давоми соли таҳсил аз таҷрибаи химия - намоишҳо, таҷрибаҳои лабораторӣ, машқҳои амалӣ ва супоришҳои таҷрибавӣ васеъ истифода мебаранд.

Бо дарназардошти камчинӣ ва душвории воридкунии маводҳои химиявӣ мо таҷрибаҳоеро барои хонандагони синфҳои 8-11 пешниҳод менамоем, ки безарар, дастрас, ҳаёти, арзон ва ба барномаи таълимӣ мувофиқ қунонидашуда бошанд ва инчунин моҳияти ҳар як мавзӯҳои боби китоби дарсиро он ҷамъбаст карда тавонад.

Ба ақидаи О.С. Зайсев таҷриба ва ташкили он дар таълими фанни химия мавқеи басо муҳим дорад. Дар вақти иҷро намудани корҳои лабораторӣ хонандагон ва донишҷӯён дониш ва қонунҳои назариявиро хубтар аз худ намуда, ҳал намудани масъалаҳо меомӯзанд, муодилаҳои реаксияҳои химиявиро дар асоси таҷриба тартиб дода, ҳулосаҳои дарқориро бароварда метавонанд [9, с. 181-183].

Дар вақти омӯختани аксарияти мавзӯҳои фанни химия таҷрибаро ба роҳ мондан зарур аст. Машғулиятҳои озмоишӣ (лабораторӣ) асоси ташаккули малакаи маҳорат ва фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ва хонандагон ба шумор мераванд. Таҷриба ба донишҷӯёну хонандагон имкон медиҳад, ки бо иловаи фарогирии маълумоти нав, донишҳои қаблан ба даст овардашро мустаҳкам намоянд.

Дар вақти таълим таҷрибаи химиявӣ пеш аз ҳама сарчашмаи маърифат ба ҳисоб рафта, вазифаи методро иҷро менамояд (маърифати объектҳои химиявӣ, ҳалли мушкилоти мактабӣ, санҷиши фарзияҳои мактабӣ) ва инчунин вазифаи воситаҳои таълим (таҳқиқотӣ, мустаҳкамкунӣ, инкишофдиҳӣ, татбиқи дониш ва маҳорат, тасдиқи дониши ҳақиқӣ), тарбия ва инкишофи таълимгирандагонро дар амал татбиқ месозад.

Аз ин лиҳоз, озмоиши химиявиро дар рафти таълим метавон ҳамчун фаъолияти эҷодии омӯзгор ба «мусаллаҳ» намудани хонандагон ва донишҷӯён дар раванди таълим бо системаи муайяни дониш, малака ва маҳорат ва фаъолияти маърифатии хонандагон ва донишҷӯён аз фанни химия ноил шудан мумкин аст. Дар ҳолати аввал, хонандагон ва донишҷӯён ҳамчун объекти таъсиррасонанда, дар дуҷум-ҳамчун субъекте амал мекунанд, ки ҳарду намуди фаъолиятро бо ҳам мепайванданд.

Ба қавли О.С. Габриеляна дар чараёни таълими химия гузаронидани таҷрибаи химиявӣ, пеш аз ҳама сарчашмаи яке аз методҳои амалӣ ба шумор рафта, дар ташаккули маърифату илмандӯзии хонандагон ва донишҷӯён ҳалли масъалаҳои химиявӣ, равандҳои таълимӣ, аз ҷумла омӯзиш, таҳқиқ, ривочу равнақи афзудани чараёни дониш, маҳорату малакаи онҳо нақши муҳимро мебозад [10, с. 96-97].

Дар таърихи инкишофи марҳалаҳои илми химия, аввалин таҷрибаҳо дар озмоишгоҳҳои химиявӣ, дар осору ашъори муҳаққиқону поягузори мтуфаккирони форсу тоҷик, аз ҷумла Қобир ибни Ҳайёни Тусӣ, Абӯбакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва амсоли онҳо тавсир гардидаанд. Ба ақидаи Қобир ибни Ҳайён дар чараёни омӯзиши химия иҷрои корҳои озмоишӣ, амалӣ хеле муфид мебошад ва ҳангоми ба эътибор нагирифтани он таҳқиқотчи ба ягон муваффақият ноил намегардад, яъне ба ибораи ӯ олимони ташаккули шавқу завқи худро на дар мавҷудияти таҷҳизот, балки дар заминаи истифодаи роҳу усулҳои таҷрибавӣ зоҳир менамоянд. Дар рафти таҷрибаҳои худ Қобир ибни Ҳайён аввалин шуда кислотаҳои ғайриорганикиро ҳосил кардааст ва назарияи падида овардани металлҳои нав, аз ҷумла тиллоро ба миён гузошта, рангҳои гуногунро барои матоъ ва пӯст ихтироъ кард.

Яке аз шаклҳои муҳим ва муфиди таълими химия ҳангоми баёни мавзӯи нав намоиш додани таҷриба мебошад. Таҷрибаи химиявиро ҳангоми гузаштани аксари мавзӯҳо: оксидҳо, кислотаҳо, асосҳо, намакҳо, металлҳои ишқорӣ, карбогидрогенҳо ва ғайраҳо истифода бурдан мумкин аст. Аз ин рӯ, муайян кардани мавқеъ ва мақсади намоиши таҷрибаҳо аҳамияти калон дорад. Методи таҷриба ба раванди таълими химия хусусияти маҳсус ва фарқкунанда медиҳад, ки тибқи талаботи педагогию дидактикӣ он се вазифаро иҷро мекунад. Дар мавриди гузаронидани таҷрибаи химиявӣ чунин самтҳои тарбиявии он, яъне тарбияи меҳнатӣ, эстетикӣ, экологӣ ва ғайра ва дар раванди вазифаи инкишофёбанда

дар ниҳоди хонандагон чунин ҷараёнҳои маърифатӣ, яъне эҳсосот, ҷаҳонбинӣ, мотивҳо, диққат, хотирот, тафаккур ташаккул меёбанд.

Ҷобир ибни Ҳайён яке аз талқинқунандагони шадида таҳқиқоти таҷрибавӣ буда, ба илми таҷрибавӣ, яъне химия замина гузошта чунин навиштааст: «Агар ту хоҳӣ, ки кимиёро аз худ намоӣ, бояд корҳои таҷрибавиро бештар гузаронӣ».

Дониши ҳақиқӣ ва дақиқ ба ақидаи Ҷобир ибни Ҳайён дар асоси таҷриба ҳосил мешавад. Аз ин рӯ, ӯ чунин ёдрас шудааст: «Бузургии ҳар як химиядон дар он аст, ки асарҳои навиштаи вай хоно бошанд, балки дар он аст, ки ӯ донишро бо роҳи таҷриба бояд ба даст оварда бошад»

Ҷобир ибни Ҳайён аввалин муҳаққиқ ва химиядонест, ки пояи ибтидоии санъати химияро гузоштааст.

Дар асарҳои ба химия бахшидаи Ҷобир ибни Ҳайён оиди моддаҳо ва усулҳои кор карда баромадани онҳо, аз ҷумла усулҳои мустаъзори коркарди моддаҳо, ба маслиҳалқунӣ, таҳшинқунӣ, софқорӣ, буғронӣ, тактир ва амсоли онҳо баён карда шудаанд. Олими дигари форсу тоҷик Абӯбақр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ оиди тайёр кардани асбобҳои химиявӣ, истифодабарии онҳо ва инчунин муҳимияти лабораторияҳои химиявӣ дар асарҳои худ маълумоти зиёде додааст.

Масъалаи таҷрибаи химиявӣ дар як қатор асарҳои оид ба методикаи таълими химия дида баромада шудаанд. Аммо дар аксари мавридҳо онҳо ба техникаи ташкили таҷрибаҳо ва хеле кам ба методикаи истифодаи онҳо дар синф аҳамият медиҳанд. Ягон дастури махсусе вучуд надорад, ки ба методологияи озмоиши химиявӣ алоҳида бахшида шудааст. Аз ин рӯ, идеяи асосии ин дастур нишон додани методологияи таҷрибаи химиявӣ ҳамчун системаи интегралӣ ва муайян кардани аҳамияти он дар раванди таълиму тарбия дар дарси химия ва корҳои беруназсинфӣ мебошад. Аз ин мавқеъ методология ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи таҷрибаҳои химиявӣ ба ҳисоб меравад, ки он ба бештар шудани омодагии илмӣ ва методии омӯзгорони химия ба шумор мерафанд.

С. Холназаров қайд менамояд, ки “дар дарс усулҳои гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ин фаъолияти таълимӣ буда, барои донишандӯзии хонандагон ва донишҷӯён нақши калон дорад”. Фикри С. Холназаровро тарафдорӣ намуда, бо боварӣ илова менамоям, ки дар ҳама давраҳои дарс гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ба хотираи хонандагон ва донишҷӯён таъсири расонида метавонанд [14, с. 130].

Муносибати дохилии фаъолияти омӯзгорон ва хонандагон дар раванди озмоиши химиявӣ имкон медиҳад, ки раванди омӯзиши химия на дар сатҳи шиносии тавсифӣ бо падидаҳо ва равандҳо, балки дар сатҳи азхудкунии моҳияти онҳо, фаҳмонидани сабабҳои он ташкил карда шавад. Муносибатҳои таъсири байни онҳо аз нуқтаи назари илми химияи муосир мебошад.

Таҷрибаи химиявии намоишӣ имкон медиҳад, ки ба намуди зоҳирии объекти химиявӣ ва моҳияти он шинос шавем. Агар хонандагон ҳосиятҳои алоҳидаи таҷрибаи лабораторӣ ва таҷҳизоти химиявиро саҳеҳ дарк ва омӯзанд, он гоҳ самтҳои гуногуни чунин машғулиятҳоро бо пуррагӣ меомӯзанд.

Барои муайян кардани мавқеи таҷрибаҳои намоишӣ дар таълими химия дастури методии Е.М. Князева пешниҳод гардидааст, ки барои гузаронидани таҷриба маводҳои лозими дастрас гардида бошад. Дар ин дастур ба аҳамияти намоиши таҷриба ҳангоми дарс диққати махсус дода шудааст. Дар асоси он чунин тартиби гузаронидани таҷрибаҳоро пешниҳод кардан мумкин аст [4, с. 29-30].

Дар мавриди баёни мавзӯи нав ба омӯзгор зарур аст, ки барои аз ҷониби хонандагон ба таври мустақилона гузаронидани таҷрибаҳо лозим меояд, ки ба таври мустақилона гузаронидани таҷрибаҳоро бо роҳи усулҳо ва истифодаи мақсадноки методи таҷриба ҳамҷониба шинос гардад.

Таҷрибаи химиявии намоишӣ имконият медиҳад, на ин ки намуди зоҳирии объекти химиявиро бинем, балки бо моҳияти он шинос шавем. Агар таҷрибаи лабораторӣ имконият диҳад, ки ҳосиятҳои алоҳидаи объекти химиявӣ омӯхта шавад, он гоҳ паҳлуҳои гуногуни

кори лабораторӣ омӯхта мешавад. Агар машғулиятҳои амалӣ маҳорат ва малакаҳоро тараққӣ диҳад, практикум-дониш ва маҳорати ҷамъбасти ҳосил мекунад.

Тибқи талаботи барномаи таълимии фанни химия дар раванди омодагӣ ва гузаронидани таҷрибаҳо, хонандагон бояд бо моддаҳои химиявӣ (оксидҳо, кислотаҳо, ишқорҳо, намакҳо ва ғайраҳо), ҳолатҳои агрегатӣ, гармӣ, сардӣ ва ҳатто тамби онҳо, яъне қанд, глюкоза, крахмал, глицерин шиносӣ пайдо намоянд. Масалан, хонандагон ва донишҷӯён крахмалро дар байни ангуштнашон соиш дода, лағжонии онро ҳис менамоянд. Ин амал нишон медиҳад, ки хонандагон ва донишҷӯён дар рафти иҷрои корҳои лабораторӣ дар бисёр мавридҳо ба воситаи узвҳои ҳисси худ, дар бораи ранг, бӯй ва тамби моддаҳои химиявӣ маълумоти зарурӣ пайдо менамоянд.

Дар заминаи олими рус Н.В. Коровин барои гузаронидани корҳои лабораторӣ дар ниҳоди хонандагон ва донишҷӯён маҳорату малакаи шиносӣ бо реактивҳо ва асбобҳои химиявӣ ташаккул дода ҳангоми ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои лабораторӣ хонандагон ва донишҷӯён моддаҳои моеъ, сахтро фарқ намуда, муайян кардани номгуӣ моддаҳо, тартиб додани асбобҳои айёни, тасвири расми асбобҳо ва таҷҳизоти навин, дарёфти роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳои таҷрибавиро дарк ва аз худ менамоянд [8, с. 111-114].

Таҷрибаҳои лабораторӣ ва корҳои амалиро иҷро намуда, хонандагон ва донишҷӯён ҳодисаҳо ва қонунҳои химиявиро мустақилона таҳқиқ намуда, дар амал ба дурустии онҳо боварӣ пайдо мекунад, ки ин ба азхудкунии бошууронаи дониш мусоидат мекунад. Баъзан ҳангоми гузаронидани ин таҷрибаҳо муносибати эҷодӣ-таتبикӣ дониш дар шароити нав зоҳир мегардад. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки донишҳоро аз бахшҳои гуногуни химия тақрор кунед, муттаҳид кунед, амиктар кунед, васеъ ва ба низом оваред. Ғайр аз ин, хонандагон ва донишҷӯён малакаҳои таҷрибавиро дар қор фармудани реактивҳо ва таҷҳизот инкишоф медиҳанд. Ҳамаи ин ба баланд шудани дониши назариявӣ ва тайёрии политехникии хонандагон ва донишҷӯён ёрӣ мерасонад.

Барои муайян кардани мавқеи таҷрибаҳои намоишӣ дар таълими химия дастури методии С. Лутфуллоев ҷои муҳимро ишғол менамояд. Дар ин дастур ба аҳамияти намоиши таҷриба ҳангоми дарс диққати махсус дода шудааст. Дар асоси он чунин тартиби гузаронидани таҷрибаҳоро пешниҳод кардан мумкин аст [12, с. 143].

Талабагон дар ҳалли масъалаҳои таҷрибавӣ маҳорати худро такмил медиҳанд, донишҳои назариявии гирифташонро барои ҳалли вазифаҳои аниқ истифода мебаранд.

Шумо инчунин метавонед ба хонандагон ва донишҷӯён таҷрибаҳоро дар хона пешниҳод кунед. Таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳои хонагӣ таҷрибаҳои оддӣ мебошанд, ки бидуни назорати омӯзгорон гузаронида мешаванд. Рафтори онҳо ба онҳо таълим медиҳад, ки дониш, малака ва маҳорати ба даст овардашударо мустақилона истифода баранд. Таҷрибаи химиявии хонагӣ шавқу ҳаваси хонандагон ва донишҷӯёнро барои маълумотгирии фаъол зиёд менамояд. Ба ҳамаи хонандагону донишҷӯён ва омӯзгоронро лозим аст, ки аз рӯи барномаи таълимии химия ба таҷрибаҳои намоишӣ, корҳои лабораторию амалӣ шинос шуда, тарзи корро бо асбобу таҷҳизот аз худ карда, пешакӣ худро барои гузаронидани онҳо тайёр намоянд, то ин ки донишу маҳорату малакаҳои худро ба талабагон ба пуррагӣ дода тавонанд.

Дар раванди таълими химия гузаронидани корҳои лабораторӣ низ хеле муфид мебошад. Корҳои лабораторӣ, одатан, баъди анҷоми як ё якчанд мазӯҳои барномаҳои таълимӣ гузаронида мешавад. Корҳои лабораторӣ боиси ташаккули маҳорат, малака, самтҳои донишандӯзӣ ва фаъолияти илмию эҷодии хонандагон ва донишҷӯён мегарданд. Масалан, агар дар машғулиятҳои лабораторӣ хонандагон танҳо бо як усули оксидшавии спиртҳо (бо ёрии перманганати калий) шинос шуда бошанд, пас дар вақти иҷрои корҳои амалӣ бо усули бо бихромати калий оксид кардани онҳо шиносӣ пайдо менамоянд. Мазмуни машғулиятҳои амалӣ ин дар заминаи донишҳои азхуднамудаи хонандагон, баҳри пайдо кардани маълумоти нав равона карда мешаванд. Бо ин мақсад ба омӯзгор лозим меояд, ки масъалаҳоро интихоб намоянд, ки хонандагон ва донишҷӯён роҳҳои мустақилона ҳал намудани онҳоро эҷодкорона ҷустуҷӯ намоянд.

Дар раванди омӯзиши фанни химия аз тарафи хонандагон ва донишҷӯён мустақилона гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ яке аз муҳимтарин шаклҳои судманди таълим махсуб меёбад ва дар ин замина боиси ташаккули фаъолияти ҷустуҷӯи эҷодӣ ва таҳқиқоти онҳо мегарданд, аз ҷумла:

- а) муайян кардани мавзӯҳои корҳои мустақилонаи хонандагон ва донишҷӯён;
- б) алоқамандии кори мустақилонаи хонандагон ва донишҷӯён бо таҷрибаи намоишдодаи омӯзгор дар рафти омӯзиши фанни химия;
- в) ба ҷӣ асос ёфтани меъёри таҷрибаҳо ва нақшаи таҳқиқотӣ ҷӣ гуна мавқеъ доштани онҳо;
- г) кадом таҷрибаҳо бояд ҳамчун намуна бошанд;
- д) шароитҳоро муҳайё кардан зарур аст, ки дар раванди таҷрибаҳои химиявӣ мустақилияти хонандагон ва донишҷӯён меафзояд.

Ташкил ва иҷрои корҳои мустақилонаи хонандагон ва донишҷӯён пеш аз ҳама ба мазмуни маводи таълим ва ба шароитҳои зерин вобаста аст: тайёрии пешакии хонандагон ва донишҷӯён ба кори оянда (кор бо китоби дарсӣ дар хона); мушоҳидаи таҷрибаҳо (дар вақти дарсӣ); истифодаи китоб ва дастурҳое, ки омӯзгор вобаста ба корҳои таҷрибавӣ тартиб медиҳад.

Таҳлили мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълими фанни химия нишон медиҳад, ки аксари мавзӯҳои таълимӣ ба ҳамдигар алоқаи зич доранд ва ин имконият медиҳад, ки хонандагон ва донишҷӯён ба мустақилона тартиб додани нақшаҳои корӣ ҷалб карда шаванд.

Ҳамин тариқ, агар ҳар як шакли таҷрибаи химиявӣ дар алоқаи зич ва ба маврид истифода гардад, вай ҳамчун усули пешқадам татбиқ карда мешавад. Дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳо савияи дониши хонандагон ва донишҷӯён боз ҳам баландтар шуда, фанни химияро хубтар аз худ менамоянд. Корҳои таҷрибавӣ, мустақилона, амалӣ ба ташаккули равияи илмӣ – назариявӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон ва донишҷӯён таъсири мусбат мебахшад. Ба хонандагону донишҷӯён ва омӯзгорон лозим аст, ки аз рӯи барномаи таълимии химия ба таҷрибаҳои намоишӣ, корҳои лабораторию амалӣ шинос шуда, тарзи кор бо асбобу таҷҳизотро аз худ карда, пешақӣ худро барои гузаронидани онҳо тайёр намоянд, то ин ки донишу маҳорат ва малақаҳои худро ба маълумотгирандагон ба пуррагӣ дода тавонанд.

Адабиёт:

1. А.Л. Новокшанова Органическая, биологическая и физколлоидная химия. Практикум 2017
2. А. И. Волков, И. М. Жарский, О. Н. Комшилова Практикум по химии 2014
3. В.Н. Верховский Техника и методика химического эксперимента в школе 1949, с.84-86
4. Е.М. Князева, Н.Ф. Стась, А.А. Плакидкин. Лабораторный практикум по общей и неорганической химии 2006, с.29-30
5. Е. В. Батаева, А. А. Буданова. Задачи и упражнения по общей химии 2012
6. И.А. Курзина, Т.С. Шепеленко, Г.В. Лямина, И.А. Божко, Е.А. Вайтулевич. Лабораторный практикум по общей и неорганической химии 2006г
7. Л.Д. Борзова, Е.В. Мещерякова, Н.Ю. Черникова Толковый словарь химических терминов. Учебно-справочное издание по основным отраслям современной химической науки и технологии 2015
8. Н.В. Коровин. Лабораторные работы по химии.2001, с.111-114
9. О.С. Зайцев Химия. Лабораторный практикум сборник задач. Учебное пособие 2016, с.181-183
10. О.С. Габриеляна Домашние работы к учебнику по химии .2013, с.96-97
11. Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби 2. – Душанбе: «Маориф», 2004.
12. Солиев Л. Химияи ғайриорганикӣ. – Душанбе, 2016, с.143
13. Солиев Л., Ҳакимхочаев С., Иброҳимов Ҳ. Химия: китоби дарси барои

хонандағони синфи 9. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013.

14. С. Холназаров, У. Зубайдов. Методикаи таълими химия. 2011, с.130

15. С.Г. Шаповаленко. Методика обучения химии в восьмилетней и средней школе. 1963, с. 87-88.

16. Ю.Д. Третьякова. Химия. Справочные материалы. Учебное пособие для учащихся. Под ред.– М.: Просвещение, 1984.

17. Ю.В. Ходаков., Д.Н. Эйпштейн., и др. Преподавание неорганической химии в средней школе. – М.: Просвещение, 1975.

ТАҶРИБАИ ХИМИЯВӢ – ҲАМЧУН МУҲИМТАРИН ОМИЛИ МАНБАИ ДОНИШ

Дар мақола аҳамият ва нақши таҷрибаи химиявӣ баррасӣ гардида, онро муаллифон ҳамчун манбаи бозғатимоди дониш баҳо додаанд. Дар таърихи ташаккули илми химия таҷриба нақши калон бозида, донишҳои соҳавиро ба вучуд овардааст, зеро ҳамаи бозғатҳои муҳими назариявии химия худ натиҷаи умумикунони ва шумораи зиёди далелҳои таҷрибавӣ мебошанд. Донишҳо оид ба табиати моддаҳо маҳз тавассути таҷриба ба даст оварда мешавад, таҷриба барои ошкор кардани робита ва вобастагии байни моддаҳо мусоидат мекунад. Дар ин замина, муаллифон намудҳои гуногуни таҷрибаи химиявиро тавсиф намуда, қайд менамоянд, ки агар ҳар як шакли таҷрибаи химиявӣ дар алоқаи зич ва ба маврид истифода гардад, вай ҳамчун усули пешқадами ба даст овардани донишҳои нав баромад менамояд. Дар ин замина, зимни таълими фанни химия дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳо савияи дониши хонандагон ва донишҷӯён боз ҳам баландтар шуда, маводи таълимиро хубтар аз худ менамоянд. Ҳамзамон, гузаронидани корҳои таҷрибавӣ, мустақилона, амалӣ ба ташаккули равияи илмӣ – назариявӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон ва донишҷӯён таъсири мусбат мебахшад.

Калидвожаҳо: химия, таҷрибаи химиявӣ, хонандагон, реаксия, омил, элемент, модда.

ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ – КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ИСТОЧНИКА ЗНАНИЙ

В статье авторы, рассматривая роль и значение химического эксперимента, определяют его как достоверный источник знания. В истории развития науки химии эксперимент играет огромную роль, порождает отраслевых знаний, поскольку все важнейшие теоретические химические открытия являются результатом обобщения и многочисленных экспериментальных фактов. Знания о природе веществ именно приобретены посредством эксперимента, также эксперимент способствует в выявлении связи и взаимозависимости веществ. На основе этого, авторы, описывая разные виды химических экспериментов, отмечают, что если каждый химический эксперимент используется в тесной связи и в нужное время, то он может выступать как эффективный способ приобретения новых знаний. В связи с этим, при обучении предмета химии в результате проведения экспериментов все более повышается уровень знания учащихся, хорошо осваивается учебный материал. В то же время, проведение экспериментальных, практических и самостоятельных работ эффективно повлияет в развитии научно-теоретического процесса и мировоззрение учащихся.

Ключевые слова: химия, химический эксперимент, учащиеся, реакция, фактор, элемент, вещество.

CHEMICAL EXPERIMENT - AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE SOURCE OF KNOWLEDGE

In the article, the author, considering the role and significance of a chemical experiment, defines it as a reliable source of knowledge. In the history of the development of the science of chemistry, experiment plays a huge role and generates industry knowledge, since all the most important theoretical chemical discoveries are the result of generalization and numerous

experimental facts. Knowledge about the nature of substances is precisely acquired through experiment; experiment also helps in identifying the connection and interdependence of substances. Based on this, the author, describing different types of chemical experiments, notes that if each chemical experiment is used in close connection and at the right time, then it can act as an effective way of acquiring new knowledge. In this regard, when teaching the subject of chemistry, as a result of conducting experiments, the level of knowledge of students increases more and more, and the educational material is well mastered. At the same time, conducting experimental, practical and independent work will effectively influence the development of the scientific and theoretical process and the worldview of students.

Key words: chemistry, chemical experiment, students, reaction, factor, element, substance.

Маълумот дар бораи муаллифон: Уроқов Мирзомурод Давлатмуродович, номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел:(+992) 987909008.

Бобоев Бахтиёр Ҷангиевич, номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел:(+992) 985078468.

Холназаров Санг, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел(+992) 917060208

Сведения об авторах: Уроқов Мирзомурод Давлатмуродович, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел:(+992) 987909008.

Бобоев Бахтиёр Джангиевич, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел:(+992)985078468.

Холназаров Санг, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания естественнонаучных предметов Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел:(+992)917060208.

Information about the authors: Uroqov Mirzomurod Davlatmurodovich candidate of pedagogical sciences, senior teacher of the department of method of teaching chemistry of Kulob State University named after A. Rudaki Tel (+992) 987 90 90 08

Boboev Bakhtiyor Jangievich candidate of pedagogical sciences, senior teacher of the department of method of teaching chemistry of Kulob State University named after A. Rudaki Tel (+992) 985 07 84 68

Kholnazarov Sang doctor of pedagogical sciences, professor of the department of method of teaching natural sciences of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Tel (992)917060208

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ–МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ

Бобоев Б.Ҷ., н.и.п., муаллими калон, Уроқов М.Д., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Назаров З.Ҷ., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Сатҳи баландтарини фаъолият ин фаъолияти эҷодӣ аст. Ин нисбатан сатҳи баланди рушди шахсият мебошад. Фаъолнокии эҷодии донишчӯён дар таълим – ин саъю кӯшиши баланд доир ба фаҳмиши моҳияти моддаҳои химиявӣ, мавҷудоти омӯхташудаи доир ба истифодабарии усули нави бартарафкунонии мушкilot, қобилият ҳарчи тезтар қабул намудани навоариҳо ва тарзҳои иҷро намудани вазифаҳо мебошад. Фаъолияти тазаккурӣ ва тақлидию – маҳсулноки дар бораи сифати мустақилиятнокӣ шаҳодат медиҳанд. Азнавташкилҳои фаъолият (ҳарчи қувва ва саъю кӯшиш қардан ҳангоми донишандӯзӣ ва интиҳоби тарзи фаъолсозӣ), зарур аст, ки ҳангоми ҳал намудани вазифаҳои нав дар бораи рушд ёфтани мустақилият сатҳи миёна шаҳодат медиҳад. Фаъолияти эҷодӣ (истифодабарии тарзҳо ва амаликунонии нав дар мавриди аз худ намудани мавод) нишондоди сатҳи баланди мустақилона дарк намудани донишҳо мебошад. Чӣ тавре ки гуфта шуда буд, фаъолгардонӣ ва мустақилияти дарксоӣ дар ягонагии диалектикӣ қарор доранд.

Зери мафҳуми рушдиҳои фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишчӯён фаъолияти мақсадноки омӯзгор, навкунонии тарзҳо ва воситаҳо, мазмуну мундариҷа, шаклҳо ва усули таълим фаҳмида мешавад, ки мақсади вай рушди тавачҷуҳ, майлу рағбат ба таълим, баланд бардоштани фаъолияти донишчӯён, рушди маҳорату малакаҳо мустақилу эҷодии онҳо, қобилияти истифодабарии онҳо дар амал ва таҷриба мебошад. Фаъолгардони фаъолияти донишчӯён ба ҷустуҷӯ қардан ва тақмил додани донишҳои нав равона қарда шудаанд.

А.В. Жарова ҳамҷунин аҳаммияти асосии тавсифҳои идоракунии фаъолияти таълимиро тавзеҳ менамояд. Ин вазифаҳои умумитаълимӣ (таълимӣ, тарбиявӣ, рушдбанд), хусусиятҳои алоҳида (ташқилқунӣ, танзимгарӣ, ҳавасмандгардони фаъолияти таълимӣ) ба шумор мераванд [5, с. 42-46].

Ҳамин тариқ, самаранокии баланди фаъолияти таълимӣ– маърифатии хонандагон дар амал тавассути фаъолияти муваффақонаи омӯзгор таъмин қарда мешавад.

Фаъолқунонӣ ва ташқили фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ барои хонандагон яке аз мушқilotи муҳими дидактикӣ (таълимӣ) мебошад. Таҳқиқот дар соҳаи зерин бо тарзҳои гуногун ҷараён меёбад:

- ташқил намудани фаъолияти маънавӣ мустақил – (Б.П. Есинов, П.И. Пидкасистий, Н.А. Половникова, А.В. Усова, Т.И. Шамова);

- рушд ва ташқил намудани фаъолияти ташқилотӣ, эҷодӣ, ҷустуҷӯӣ ва маънавӣ – (Б.И. Коротаев, Р.А. Низамов, П.И. Пидкасистий, Б.Г. Риндк, Е.Н. Кабанова – Миллер, А.В. Усова, Г.А. Низамов ва дигарон);

- ташқилқунӣ қобилиятҳои дарксоӣ – Г.И. Шукина; Л.И. Божович ва дигарон;

Барои донишчӯён фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ ҷараёни мушқил мебошад, ки ба он омӯзгор ва хонанда ҷалб қарда мешаванд, аммо ба фикри мо, маълумот дар бораи ҳамкорӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ, вақте ки омӯзгор ба сифати роҳнамои устувор баромад мекунад, ба ҳақиқат мувофиқ нест, вай танҳо муносибатҳои таълимиро инъикос менамояд.

Раванди таълим характер ва хусусияти диалектикӣ дорад, ва вобаста ба ин соҳти вай тариқи зайл пешниҳод гардидааст:

- Фаъолияти таълимии омӯзгор;
- Фаъолияти омӯзиши (таълимии) донишчӯён;

Дар таҳқиқоти гуногуни гузаронидаи педагогҳо ва психологҳо, доир ба масъалаи раванди муваффақи таълим зарурияти ҷалб намудани донишҷӯён ба раванди фаъолияти самараноки, дарксоӣ қайд карда шудааст. Ба омӯзгор зарур аст, ки раванди зерини дарксоиро идора намояд.

С. Холназаров чунин мешуморад, ки идоракунонӣ дар таълим дар интиҳоби мақсадноки маводи дидактикӣ (таълимӣ), дар ташкил намудан, назорат кардан ва ҳавасмандгардони фаъолияти таълимии хонандагон дар раванди азхудкунонии донишҳо, ба даст овардани қобилиятҳо ва малакаҳо, рушд додан ва тарбия намудани хонандагон ифода ёфта аст [14, с.191].

Қоидаи зерини роҳнамоии омӯзгор ҷиҳатҳои зеринро дар таълим нишон медиҳад:

1. Нақши муҳимми омӯзгор дар ҷараёни таълим;
2. Зарурияти таъсир ба фаъолияти донишҷӯён бо ёрии роҳбарият (ба воситаи китобҳо, барномаҳои таълимӣ ва дигар воситаҳо);
3. Фаъолияти мақсадноки омӯзгор ва ҳалли қабул намудани вазифаҳои таълимӣ, ки хонандаҳоро ҳавасманд мегардонанд;
4. Баланд бардоштани нақши омӯзгор дар таълим, ба сифати ташкилотчи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ;
5. Тарзҳои идоракунонӣ, ҳамкорӣ намудан, таъсири байниҳамдигарии омӯзгор ва донишҷӯён худтакмилдиҳӣ ва худидоракунонӣ.

Қисми зиёди муҳаққиқон қайд менамоянд, ки ҷалби донишҷӯён ба фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ мақсаднок мебошад, барои он ки ташкил намудани чунин фаъолият барои барпо намудани шароити муфиду муҳим баҳри баланд бардоштани сифати дониши донишҷӯён ва беҳтар намудани тамоми ҷараёни таълим мусоидат менамояд.

Сифати гузаштан ва ҷорӣ шудани раванди фаъолияти таълимӣ– маърифатӣ аз бисёр омилҳо вобастагӣ дорад:

Аз ташкил намудани раванд ва мазмуну мундариҷаи вай, таъминоти методологӣ, сатҳи омодакунонии донишҷӯён ва ғайраҳо. Ин қисмҳо байни ҳамдигар алоқаманданд ва дар ҷараёни объективии таълим аз ҳамдигар ҷудо нестанд. М.А. Данилов мустақилияти дарксоии хонандагонро, ҳамчун талабот ва қобилияти тафаккури мустақил, қобилияти иҷро намудани рафтору амалҳои дуруст дар ҳолати нав, нишон додани саволи вазифа ва ёфтани ҳалли вазифаи зерин баррасӣ намудааст [3, с. 32].

Барои бобарор будани раванди таълим ва фаъл намудани донишҷӯён дар фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ дуруст ташкил намудани ҳуди фаъолияти маърифатӣ зарур мебошад. Аллақай гуфта шудааст, ки ҷиҳатҳои муҳим дар раванди таълим ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯ мебошад. Хусусиятҳои раванди фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯ аз фаъолияти омӯзгор вобастагӣ дорад. Ҳамчунин, аз омӯзгор шакл, усул ва тарзҳои ташкил намудани раванди таълим, ташкил намудани фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён ва натиҷаҳои онҳо вобаста аст.

Эҷодиёт мушоҳидаи нозуки воқеиятро дар бар мегирад, баъзеи онҳо дар хотира нақш мекунанд, инсон ҳама вақт суол медиҳад ва посухи онро меҷӯяд, воридаи ҳиссиёт мегардад, ва руҳбаланд мешавад. Ҷойи махсусро дар эҷодиёт раванди эҷодии фаъолияти ақлӣ – зеҳнии субъект ишғол менамояд, ки ба тафаккури таҳлилгаро асоснок шудааст.

Дар эҷодиёт баромадан аз системаи донишҳои ба таври стандартӣ азхудшаванда, дидани воқеият ба таври дигар, ҷалб намудани системаҳои донишҳо, малакаҳо доир ба ҷустуҷӯ намудани монандиҳо байни ҳодисаҳои гуногун рӯй медиҳад. Бинобар ин, барои эҷодиёт, пеш аз ҳама мураббаҳои фаъолияти психологӣ зарур мебошад.

Танзим ба тақсимои иттилооти умумӣ бо принципҳои гуногун мусоидат менамояд, дар ин ҳолат фаъолият оҳиста–оҳиста шакли худро дигар мекунад, мавҷудоту ҳодисотро алоқаманд мегардонад, ки онҳо бо ҳамдигар алоқаманд набуданд. Ҳамаи ин ба гирифтани донишҳои нав мусоидат менамояд, ҳамчунин дар дида баромадани нуктаҳои назари гуногун, ҷамъоварии далелҳо ёрӣ мерасонад ва ҷалби мафҳумҳои нав ва умумикунони назариявии онҳоро талаб менамояд.

Бисёр муҳаққиқон тарзҳо ва роҳҳои пурсамаргардонии фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ донишҷӯёнро омӯхтанд.

Масалан Н.А. Низамов дар кори роҳҳои имконпазири фаългардониро муайян намуд [9, с. 80]:

- Чустучу ва амалӣ намудани шаклҳои фаъоли таълим ва усули таълим;
- Барои иҷро намудани кори мустақилонаи донишҷӯён чудо намудани вақти зиёд ва коркарди шароити ҳавасмангардонӣ бо баланд бардоштани талаботи илмӣ – педагогӣ ва натиҷаҳои фаъолияти маънавий;
- Якҷоя намудани раванди таълимӣ ва илмӣ–таҳқиқотӣ (истифодабарии корҳои илмии донишҷӯён дар раванди таълим);
- Якҷоя намудани илм ва истеҳсолот на танҳо таълимро бо истеҳсолот наздик менамояд ва донишҷӯро ба истеҳсолот машғул менамояд, балки вай омили фаългардии мутахассиси оянда мешавад.

Самарабахш намудани омӯзиш ва таълими донишҷӯён бо мушкilotи ба роҳ мондани усули таълим зич алоқаманд аст. Ба системаи дарккунии умумӣ–таълимӣ дохил мешаванд: мушоҳидакорӣ, озмоишҳо, таҳлилҳо ва якҷоякунониҳо (умумикунониҳо), тарзи фикрронӣ (индуксия) усули мулоҳизаронӣ (дедуксия), муқоисаронӣ, ҳулосаи назарӣ (абстраксия ва ғайра); ҳамаи инҳо дар раванди фаългардонии фаъолияти таълимӣ - маърифатӣ дар донишҷӯён истифода бурда мешаванд. Дар раванди таълим хонандагон ва донишҷӯён субъектҳои фаъл мебошанд, пас, ҳамин тавр бошад, ҳамаи методҳои таълимро мумкин аст ба методҳои таълим ва омӯзиш тақсим намоем. Дар раванди таълим ба тозагӣ усули таълимӣ истифода бурда мешаванд, ба монанди корҳои мустақилона бо китоб, мустақилона ҳал намудани вазифаҳо ва ғайра; дар миёни методҳои таълимӣ - методӣ проблемавиро номбар карда метавонем.

Таълими проблемавӣ аз масъалаҳои ҳаётан муҳим буда, раванди мақсадноки таълим мебошад ва ба ҳамкориҳои хонандагон ва омӯзгорон асоснок шудааст, пешакӣ дарк намудани фаъолияти чустучӯӣ ва ҳал намудани проблемаҳоро дарбар мегирад.

Ташкил намудан ва идоракунонии технологияҳои ҳаётан муҳим хусусиятҳои худро доранд.

Чӣ тавре ки маълум аст, хусусиятҳои таълимӣ масъалаҳои муҳим (проблемавӣ) – ро бо истифодабарии мафҳумҳои махсус, ба монанди ҳолати ҳаётан муҳим (проблемавӣ) фаъолияти эҷодӣ, чустучӯӣ мустақил ва ғайраро дар бар мегирад.

Зери вазъияти педагогӣ мушкilotи хонандагон ҳангоми ҳал намудани вазифаҳои номаълум, ихтилофи даркшаванда фаҳмида мешаванд, ки чустучӯ намудани донишҳои нав ва роҳҳои фаъолияти маърифатиро талаб мекунанд ва шароити мусоидро барои идоракунонии раванди таълим аз ҷониби омӯзгор фароҳам меоранд.

Дар сохтори вазъияти педагогӣ психологҳо се қисми асосиро нишон медиҳанд:

- Номуайяниҳое, ки ҳамчун ихтилофҳои азхудшуда, ба ҳайси қувваҳои пешбари раванди маънавий хизмат мекунанд;
- Талаботи дарккунандагӣ, ки онҳо сабабҳо ва ҳалли ихтилофҳоро ташкил мекунад; зарурияти маърифатӣ – фарҳангии хонандагон (қобилиятҳои эҷодӣ, таҷрибаи ҳаётӣ).

Шакли хоси вазифаҳои дарксоӣ проблемаи таърихӣ мебошад, вақте ки далелҳои номаълум, бисёртар ихтилофот буда, дар хонандагон зарурияти маънавию бедор мекунанд ва дар фаъолияти эҷодӣ – чустучӯӣ сабаб мешаванд.

Проблемаҳо дар тафаккури хонандагон дар ҳолати ҳилофӣ пайдо мегарданд. Ҳис намудани проблемаи педагогӣ– баромаданро аз доираи донишҳои мавҷудбуда ва истифодабарии донишҳоро ҳангоми мушкilot мефаҳмонад.

Аз рӯи андешаҳои И. Пидкасистий асоси таълим ҳуди ҷараёни фаъолият мебошад, аммо на танҳо гирифтани донишҳо, рушд ёфтани малакаҳо ва қобилиятҳо. Дар чунин шакли муносибатҳо мустақилият хусусияти ирсӣ ба шумор намеравад, вай дар ҳуди ҷараёни фаъолият ташаккул меёбад [10, с. 92].

Дар технологияи таълими проблемавӣ нишон додан ва ҳал намудани вазъияти проблемавӣ дар чараёни таълими химия бисёр муҳим мебошад.

Методологияи асосии таълими проблемавӣ дар таълими фанни химия, пеш аз ҳама, муносибати якҷоякунӣ барои ҳал намудани вазифаҳои мақсадноки инсондӯстӣ, вазифаҳои технологӣ ба рушди имконотҳои дарксозии хонандагон ва шахсияти онҳо равонашуда мебошад.

Таълими проблемавӣ – ин системаи усул ва тарзҳои таълим мебошад, ки асоси вайро раванди эҷодию объективӣ, аз ҳисоби ба вучуд овардани ҳолати проблемавӣ, ҳолати ҷустуҷӯӣ ва ҳалли мушкилот ташкил менамояд.

Ба ҳалли усули проблемавии таълим корҳои олимони зерин бахшида шудаанд: Б.И. Коротяев, И.Я. Лернер, М.М. Левина, М.И. Махмутов, Т.И. Огородников, М.Н. Скаткин, С. Холназаров, М. Лутфуллоев, У. Зубайдов, Ш. Шарифзода, Қ.Б. Қодиров, М. Нумонов ва дигарон.

Қисми зиёди таҳқиқоти олимони ба ҷанбаҳои нигоҳдорӣ ва мазмуну мундариҷаи фаъолияти мустақил бахшида шудаанд. А.М. Матюшкин чунин мешуморад, ки мустақилият шароити ақлию – зеҳнӣ хусусияти ҳосилкунанда мебошад [8, с. 28].

Дар ҳалли мушкилоти ташаккули фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ корҳои Л.И. Ботович, В.С. Илина, Г.И. Шукина аҳамияти калон доранд, ки ба ҳалли масъалаҳои ташаккулёбии тавачҷуҳ ва майлу рағбати дарксозӣ равона шудаанд. Онҳо паҳлуҳои гуногуни тавачҷуҳи дарксозиро дида баромаданд, ки бо фаъолияти маънавӣ алоқаманданд.

Қайд кардан мумкин аст, ки яке аз самтҳои муҳимми самарабахшии фаъолияти донишҷӯён ташаккули майлу рағбат ба маънавиёт мебошад.

Ҳамчунин, тарзи асосии самаранокгардонии фаъолияти донишҷӯён ташкил намудани корҳои мустақилона мебошанд. Мақсади таълим дар мактаби олии омодашавии донишҷӯ ба фаъолияти касбӣ, баҳогузорӣ ба он донишхое мебошад, ки онҳоро донишҷӯён аз нуқтаи назари арзишҳои касбӣ ба даст меоранд. Донишҳои пураарзиши касбӣ омодашавӣ, диққати донишҷӯро дар чараёни азхудкунонии донишҳо ташаккул медиҳад, ба вучуд омадани майлу рағбатро мусоидат менамояд ва дар баланд бардоштани фаъолияти самараноки донишҷӯён дар таълим ёрӣ медиҳанд.

Фаъолияти эҷодӣ ва таҳқиқотии донишҷӯён шакли баланди фаъолият мебошад. Чӣ қадаре, ки фаъолияти донишҷӯ ба сатҳи эҷодӣ наздик бошад, натиҷаҳои таълим ҳамон қадар баланд мешаванд. Ҳамин тариқ, яке аз самтҳои асосии самарабахшии фаъолияти донишҷӯён ташаккулёбии қобилият ва майлу рағбати эҷодии онҳо мебошад. Вазифаи асосии дидактика на танҳо самаранок намудани фаъолияти донишҷӯ бо методҳои ҷудоғона мебошад, балки самарабахшии ҳамаи равандҳо, муайянкунонии системаҳо, тарзҳо, воситаҳо ва усуле мебошанд, ки дар баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯ ёрӣ медиҳанд.

Идрок ба сифати паҳлуи фаъоли чараёни таълим ва муносибати шахсро ба объекти дарксозӣ нишон медиҳад, ки раванди таълим ба рушди донишҳо равона шудааст, фаъолияти самараноку мустақил номида мешавад. Омӯзгор дар ташаккулёбии мустақилият ва фаъолияти маърифатии хонандагон ва донишҷӯён нақши муҳим мебозад. Муваффақияти раванди фаъолгардонии донишҷӯён бисёртар ба шахсияти омӯзгор, донишҳои вай, муносибати вай ба кор ва донишҷӯён, қобилияту маҳорати касбӣ- методиаш вобастагӣ дорад. Муайян кардани усул ва шаклҳои таълим, ташкил намудани фаъолияти маърифатӣ, характери вай, дараҷаи мустақилияти хонандагон, дуруст омӯختани маводи таълимӣ – ҳамаи ин корҳоро бояд омӯзгор ба хонандагон ва донишҷӯён баррасӣ намояд.

Ба даст овардани қобилияти нав аз ҷониби донишҷӯён дар асоси он донишхое, ки барвақттар ташкил ёфта буданд ва ба фаъолияти дарксозии донишҷӯён алоқаманданд, дар замони ҳозира асоси таълимро дар мактаби олии ташкил медиҳанд ва мо онҳоро метавонем ба сифати фаъолияти мустақили дарксозии донишҷӯён дида бароем.

Мустақили дарксозии психология сифати асосии шахсият шуморида мешавад, ки дар вақти ҳал намудани вазифаҳои амалӣ ва маънавӣ истифода мегардад.

Мавҷуд будани ин сифат дар бораи сифатҳои муайяни иштироки шахсият шаҳодат медиҳад. С.А. Рубинштейн мустақилиятро дар ин ё он фаъолият, ҳамчун фаъолияти бошууроно ва асоснок баррасӣ намудааст. Вақте ки мустақилияти шахсӣ дар ягон соҳа пайдо мешавад, танҳо дар ҳамин ҳолат шахсиятро дар пуррагӣ ва ягонагии ҷанбаҳои ақлӣ, эҳсосотӣ ва идрокӣ ифода менамояд (нишон медиҳад) [12, с. 46].

Назарияи муосири таълим ба масъалаҳои мустақилияти донишҷӯён дар ҷараёни таълим диққати калон медиҳад, ки ҳалли худро дар консепсияҳои гуногун меёбад, ҷунончи асоси ҳар як консепсияро назарияи муайяни психологияи таълимӣ ташкил менамояд (П.Я. Галперин; А.Н. Леонтев; М.И. Махмутов; С.А. Рубинштейн, Н.Ф. Талзина ва ғ).

Таҳқиқоти дидактикҳо (қормандони соҳаи педагогика) нишон доданд, ки ташкил намудани мустақилияти хонандагон на танҳо тавассути равандҳои донишҷӯён асоснок карда мешавад, балки бо ягонагии ҳамаи равандҳои психологӣ, ки асоси фаъолияти хонандагонро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷо назария ё ҷанбаи нави таҳқиқот пайдо мешавад: дида баромадани шароити педагогии тарбиявӣ тафаккури мустақил дар раванди таълим, таҳлили фаъолияти ақлию – зеҳнӣ, аз худ намудани донишҳо аз ҷониби донишҷӯён бо ёрии усул ва тарзҳои гуногун, ки фаъолияти дарксозиро ба ҳаракат мебароранд.

Доир ба шароити фаъолияти самаранок мустақил М.А. Данилов ҷунин мешуморад, ки фаъолияти зерин вазифаи махсус мебошад ва тарзҳои махсусро талаб менамояд, ки дар маҷмӯъ дар раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ истифода бурда мешавад [4, с. 24-29].

Бинобар ин, яке аз самтҳои асосӣ дар омӯзиши фаъолияти маърифатӣ дар қорҳои муосири дидактикӣ (таълимӣ) ташаккулёбии фаъолияти дарксозӣ ва мустақили шахсият мебошад

Мафҳумҳои гуногуни «мустақилияти дарксозӣ» мавриди таҳлил қарор гирифтанд ва зарурияти ҷустуҷӯ намудани ягонагии омодашавии дохилии шахсият ба фаъолият ва нишон додани ин омодашавӣ нишон дода шудааст. Асосноккунонии субъекти омӯхташуда ва объекти қорӣ зарур мебошад, ки онҳо сарчашмаи рушди шахсият ва дигаргунсозии ҳақиқати объективӣ ба шумор мераванд. Дарксозии мустақилона тавассути фаъолият шарҳ дода мешавад. Бинобар ин, рушди дарксозии мустақилона, дар навбати худ, ба ташаккулёбии фаъолгардонии шахсият дар таълим таъсир мерасонад, пас, ҳамин тавр бошад, дар бораи сатҳи рушди фаъолият аз рӯи хусусиятҳои мустақилиятнокӣ мулоҳизаронӣ қардан мумкин аст. Дарксозии мустақилона ва дарксозии фаъолгардонӣ аз ду нуктаи назар таҳлил карда мешаванд; сабабноқӣ ва ҷараёнگیرӣ. Нуктаи назари якум ба саъю кӯшиш доир ба дарксозии сабабноқӣ равона шудааст, вале нуктаи назари дуюмаш бошад, саъю кӯшиш доир ба дарксозӣ дар ҷараёни мақсадноки ҷустуҷӯӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Основы педагогики творчества / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988.
2. Бабанский, Ю.К. Оптимизация педагогического процесса (В вопросах и ответах): 2-е изд. / Ю.К. Бабанский, М.М. Поташник. – Киев: Радянська школа, 1983.
3. Данилов, М.А. Дидактика как теория образования и обучения. Дидактика средней школы / М.А. Данилов / Под редакцией М.А. Данилова, М.И. Скаткина. - М., 1975. - С.5-32.
4. Данилов, М.А. Теоретические основы обучения и проблема воспитания познавательной активности и самостоятельности учащихся. Вопросы воспитания познавательной активности и самостоятельности школьников / М.А. Данилов. -Казань, 1978. -С.24-29.
5. Жарова, Л.В. Руководство самостоятельной учебно-познавательной деятельностью / Л.В. Жарова // Советская педагогика. - 1984. -№2. - С.42-46.
6. Кодыров, К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе / К.Б. Кодыров, А. Мирзоев. -Душанбе, 2006.

7. Лернер, И.Я. Дидактическая система методов обучения / И.Я. Лернер. - М., 1976.
8. Матюшкин, А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. -М.: Педагогика, 1972. - 28 с.
9. Низамов, Р.А. Развитие активности студентов в учебном процессе / Р.А. Низамов. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1972. - 80 с.
10. Пидкасистый, П.И. Процесс и структура самостоятельной деятельности учащихся в обучении: дис. ... д-ра пед. наук / П.И. Пидкасистый. -М., 1973. -92 с.
11. Рахматуллина, Ф.М. Мотивы учебной деятельности в мотивационной сфере личности: В кн.: Прикладная психология высшей школы / Ф.М. Рахматуллина. - Казань: Изд-во КГУ, 1979.
12. Рубинштейн, С.Л. Проблемы общей психологии: 2-ое издание / С.Л. Рубинштейн. -М.: Педагогика, 1976. -46 с.
13. Фридман, Л.М. Психолого-педагогические основы обучения математике в школе / Л.М. Фридман. -М.: Просвещение, 1983.
14. Холназаров, С. Основы методики преподавания химии: Методическое пособие. - Ч.1 / С. Холназаров, О. Хакимов. - Душанбе: Авесто, 2011. – 191 с.
15. Христева, А.В. Подготовка будущего учителя к анализу и самоанализу профессионально-педагогической деятельности: 13.00.08 - Теория и методика профессионального образования: дис. ... канд. пед. наук / А.В. Христева. -Магнитогорск, 1996.
16. Чернобелская, Г.М. Методика обучения химии в средней школе / Г.М. Чернобелская. -М.: Гуманитарный центр «Владос», 2000.

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЙ-МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧЌЎЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ХИМИЯ

Дар мақола ташаккули фаъолияти таълимиро дар раванди таълими фанни химиявӣ мавриди баррасӣ қарор дода, онро муаллифон ҳамчун манбаи боэътимоди дониш баҳо додаанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки дар педагогикаи муосир зери мафҳуми рушддиҳии фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишчӯён фаъолияти мақсадноки омӯзгор, навқунонии тарзҳо ва воситаҳо, мазмуну мундариҷа, шаклҳо ва усули таълим фаҳмида мешавад, Аз ин хотир қайд кардан мумкин аст, ки яке аз самтҳои муҳимми самарабахшии фаъолияти донишчӯён ташаккули майлу рағбат ба маънавиёт мебошад.

Вобаста ба ин муаллифони мақола кӯшиш намудаанд роҳҳои гуногуни фаҳмондадиҳӣ, муаррифӣ, омӯзонидан ва такмили маводҳои таълимиро ба донишчӯён дар раванди таълими фанни химия бо таҳлили андешаҳои педагогҳои машҳури замони муосир баррасӣ намоянд. Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи педагогҳо Данилов М.А., Жарова Л.В., Матюшкин А.М., Рубинштейн С.Л., Чернобелская Г.М., Холназаров С. ва дигар муаллифон қайд менамоянд, ки дар ҳама намуди фаъолияти таълимӣ омӯзгорро мебояд маҳорат, малака, сатҳи дониш ва қобилияти иҷроӣ амалии донишчӯёнро ба назар гирифта, се марҳилаи раванди таълим: нишондиҳанда, иҷроӣ ва назоратро ба роҳ монанд.

Ба андешаи муаллифон ташаккули таълими маърифатии донишчӯён бо назардошти хусусиятҳои муҳассилин, сатҳи огоҳии онҳо аз соҳаҳои гуногуни дониш ва фанни таълимӣ, дараҷаи идрок ва фаҳмиши онҳо, муносибати онҳо ба дониш ва касби интихобшаванда ва ғайра метавонанд гуногун бошанд. Дар маҷмӯъ, омӯзгорро мебояд фаъолияти касбии худро пурра барои бедор намудани шавқу завқи донишчӯён, ташаккули малака ва маҳорати онҳо равона намуда, барои дарк намудани моҳияти фанни таълимӣ кӯшиш намояд.

Калидвожа: Ташаккул, маърифат, фаъолият, раванд, таълим, педагогика, химия, мустақилият, фан, омӯзгор, иҷро, фаъолияти эҷодии донишчӯён, кӯшиш, муаррифӣ.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ

В статье рассматривается формирование учебной деятельности в процессе обучения химии, и авторы оценивают ее как надежный источник знаний. Они считают, что в современной педагогике под развитием учебно-познавательной деятельности учащихся понимается целенаправленная деятельность учителя, обновление методов и средств, содержания, форм и методов обучения.

Исходя из этого, авторы статьи попытались рассмотреть различные способы объяснения, подачи, преподавания и совершенствования учебных материалов учащимся в процессе обучения химии, анализируя мнения известных современных педагогов. В результате изучения опыта педагогов Данилова М.А., Жаровой Л.В., Матюшкина А.М., Рубинштейна С.Л., Чернобельской Г.М., Холназарова С. и других авторы отмечают, что во всех видах учебной деятельности преподавателю следует учитывать умения, знания, уровень знаний и умение учащихся реализовывать три этапа образовательного процесса: указание, реализацию и контроль.

По мнению авторов, формирование познавательного образования обучающихся осуществляется с учетом особенностей обучающихся, уровня их осведомленности о различных областях знаний и учебного предмета, уровня их восприятия и понимания, их отношения к знаниям и выбранной профессии.

В целом, преподаватель должен сосредоточить свою профессиональную деятельность на пробуждении интереса учащихся, развитии их умений и навыков, постараться понять суть учебного предмета.

Ключевые слова: формирование, знания, деятельность, процесс, образование, педагогика, химия, самостоятельность, предмет, учитель, успеваемость, творческая активность учащихся, усилие, презентация.

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL EDUCATIONAL ACTIVITIES FOR STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY

The article examines the formation of educational activities in the process of teaching chemistry, and the authors evaluate it as a reliable source of knowledge. They believe that in modern pedagogy the development of educational and cognitive activity of students is understood as the purposeful activity of the teacher, updating of methods and means, content, forms and methods of teaching. students' interest in spirituality.

Based on this, the authors of the article tried to consider various ways of explaining, presenting, teaching and improving educational materials to students in the process of teaching chemistry, analyzing the opinions of famous modern teachers. As a result of studying the experience of teachers Danilov M.A., Zharova L.V., Matyushkin A.M., Rubinshtein S.L., Chernobelskaya G.M., Kholnazarova S. and other authors note that in all types of educational activities the teacher It is necessary to take into account the skills, knowledge, level of knowledge and ability of students to implement the three stages of the educational process: instruction, implementation and control.

According to the authors, the formation of cognitive education of students is carried out taking into account the characteristics of students, their level of awareness of various fields of knowledge and academic subject, the level of their perception and understanding, their attitude to knowledge and their chosen profession and may be different. In general, the teacher should focus his professional activities on awakening the interest of students, developing their skills and abilities, and try to understand the essence of the subject.

Key words: formation, knowledge, activity, process, education, pedagogy, chemistry, independence, subject, teacher, academic performance, creative activity of students, effort, presentation.

Дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии рушд ва ҷорикунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2004) омадааст, ки омӯзгорон дар ҷараёни таълиму тадриси ҳар як дарс аз технологияи нави информатсионӣ - коммуникатсионӣ истифода бурда, барои ноил шудан ба сифати баланди таълим шароити мусоид фароҳам оварда, заминаҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим ва ҳамаҷониба истифодаи комёбиҳои навини технологияҳои иттилоотиро самаранок ба роҳ монанд.

Дар соҳаҳои илму маориф дар замони ҳозира бе техника ва технологияҳои иттилоотӣ ҷомеа пешрафт ва ба муваффақиятҳои илмӣ комёб намешавад. Тавассути таҳаввулоти илмӣ – техникӣ ҳамаи донишҷӯе, ки донишҷӯён ва таълимгирандагон дар раванди истифодаи техника ва технологияҳои иттилоотӣ, махсусан, аз шабакаи интернет ва аз китобҳои электронӣ китобхонаҳо мегиранд, барои пешрафти илмӣ ва ҷаҳонбинии онҳо мусоидат мекунад.[2, с. 32-38]

Бо ташабуси Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2010 ба воситаи шабакаи интернет озмунҳои фосолавии таълимгирандагон аз фанҳои гуногуни таълимӣ гузаронида шудааст, ки ин иқдомҳои навоарӣ робитаи таълимгирандагонро бо технологияҳои иттилоотӣ мустақкам намуда, ҳавасмандии ҷавонону наврасонро бо техникаю технологияҳои навин, инчунин, баҳри баланд бардоштани савияи илму донишҳои онҳо аз фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ ва кимиё афзун гардонида, ташаккул медиҳанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар охири асри XX ва аввали асри XXI техника ва технологияҳои иттилоотӣ бо суръати баланд инкишоф ёфта, ҳамаи соҳаҳои ҷомеаи муосирро ба қулӣ дигаргун сохтанд. Пешрафти илму техника ва технология ба рушду инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ҷумла, ба Тоҷикистони соҳибистиклоли мо низ оид ба ҷанбаҳои сиёсат, иқтисодиёт, маориф ва илм дар замони муосир таъсири назаррас расонид.

Тавассути мушоҳидаҳо ва маълумоти амалии мо маълум гардид, ки дар ҳама бахшҳо – сиёсӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ, дар баромаду гузоришот техника ва технологияи дақиқи компютерӣ, проекторҳо, графопроекторҳо, тахтаи электронӣ, барномаҳои компютерӣ, презентатсияҳо (намоишҳо) ва дигар таҷҳизот мавриди истифода қарор дода мешаванд, яъне имрӯз 80% - и амалиёти таълимию тадрисӣ тавассути компютер иҷро карда мешаванд.

Дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд шудааст, ки рушди соҳаи маориф дар марҳалаҳои истифодаи техника ва технологияҳои навини замонавӣ қарор дорад. Агар дар раванди таҳсилот барои таълимгирандагону донишҷӯён ва устодон техникаи иттилоотӣ лозим шавад, онро метавонанд бемонеа аз шабакаи умумиҷаҳонии интернет дастрас намоянд. Имрӯзҳо аксар муассисаҳои таълимии соҳаи маориф дорои сомонаҳои интернетӣ шабақаҳои худ мебошанд. Аз ин рӯ, барои сайқал додан, таҷриба омӯختан ва такмил додани донишҳои худ донишҷӯён метавонанд тариқи шабақаҳои интернетӣ на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки берун аз он муошират намуда, ба воситаи почтаи электронӣ маълумоти заруриро дарёфт намоянд. [4, с. 12]

Истифодаи самараноки техника ва технологияҳои информатсионӣ – коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар ҷараёни таълими кимиё, аз ҷумла, таҷрибаю озмоишҳо, рисолаҳои хатм, корҳои курсӣ нақши калидӣ мебозанд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ҳамчун маводи ёрирасон хангоми мавзӯҳои нав аз фанни химия барои омӯзгорон хеле муҳим аст, зеро ки тавассути онҳо таълимгирандагонро бо мавҷудоти зиндаи табиат тариқи тахтаҳои электронӣ бо барномаҳои таълимӣ, слайдҳо, презентатсияҳо сохта, бо таври дақиқу саҳеҳ шиносонидан мумкин аст.

Аз ин лиҳоз, А.Иноятова [1, с. 78] дар таҳқиқоти худ ибраз намудааст, ки дар ҳама ҳолат баробари замон ва илму техника қадам задан, аз навоариҳои илму техника бархурдор шудан, албатта хуб аст, зеро мо дар асри XXI, дар асри пешрафти илму техника умр ба сар

бурда, кору фаъолият менамоем. Бинобар ин набояд фаромӯш кард, ки техникаю технологияи нав маданияти хоси истифодаи худро доранд.

Дар банди информатика ва энциклопедия бо ақидаи Е. Хлебалина [7, с. 16] таъкид шудааст, ки техника ва технологияи иттилоотӣ дар якҷоягӣ бо истифодаи методҳои маъмули таълим имкон медиҳад, ки ҳар як омӯзгор маҳорати таҳқиқотӣ-эҷодӣ ва малакаи таълимгирандагонро бедор намояд ва истифодаи усулҳои навини таълим, сифати таълим ва дараҷаи азхудкунии толибилмонро таъмин намояд.

Дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таҳаввулоти илму техникаи навин, омӯзгорон бояд донишҷӯёнро бо ҷанбаҳои азхудкунии тафаккури техникӣ, қомебиҳои технологияи муосир, яъне технологияи информатсионӣ коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ, дар раванди таълими кимиё ташаккул диҳанд. [9, с. 22-24]

Аз ҳама ҳадафи асосӣ ин аст, ки дар самти азхудкунии техника ва технология қобилият ва лаёқати таълимгирандагонро ташаккул дода, раванди таълимро бо истифода аз техника ва технологияи навин ба роҳ монем.

Дар маводҳои Муассисаи давлатии «Маркази ҷумҳуриявии технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионӣ» қайд карда шудааст, ки тарзи таълими техника ва технологияи навин дар шароити ҳозира талаб мекунад, ки ҳар як шахс бояд бо талаботи умумии ҳозиразамон ва афкори илмию техникӣ афзоянда рӯз то рӯз шинос шавад, зеро дар асри XXI, ки давраи пешрафти босуръати илму техника ва технология мебошад, ҷомеаро бе инкишофи технология тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ чунин омадааст: «Нишондиҳандаҳои таъмини сифатро дар ҳамаи заминаҳои таҳсилот бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик созем, ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо субъектҳои бозори меҳнат густариш бахшем, дараҷаи рушди низомии инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро беҳтар гардонем». [5, с. 92-94]

Маврид ба зикр аст, ки ҳар як муаллим бояд оид ба рушди пешрафти технологияи информатсионӣ иттилоотӣ тадрис ва фаъолияти маърифатӣ – таълимии худ ва толибилмонро сайқал диҳаду аз шабакаҳои компютерӣ ва мултимедӣ имрӯз муҳимтарин ҷузъи унсурҳои технологияҳои иттилоотӣ навинро дар ҷараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, банду қисматҳои кимиё дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ пайваста ташаккул диҳад.

Азхудкунӣ ва истифодаи технологияи муосир компютерӣ ҳамчун як қисмати педагогикаи технологӣ, на танҳо боиси рушди заминаҳои нави фаъолияти касби омӯзгор, балки ташаккули фаъолияти педагогӣ, маданияти ахборотӣ ва афзудани сифати касбии дилхоҳ боис мегардад.

Асосҳои педагогию дидактикии истифодаи технологияи нави коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ дар таҳқиқоти С.А. Рафиев [6, с. 89-90], Ф. Шарипов [8, с. 112], А. Мирзоев [3, с. 167-168], Н. Шоев [10, с. 79-80], аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дар раванди таълими соҳаҳои педагогика, дидактика, илмҳои табиатшиносӣ ва кимиё тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Истифодаи самараноки технологияи информатсионӣ-коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар ҷараёни омӯзиши фанҳои дақиқ, баҳусус, кимиё тибқи талаботи нақшаю барномаҳои таълимӣ дар асоси нишондоду таълифоти Стандартҳои миллии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, боиси ташаккули инкишофи қобилияти зеҳнии равонӣ, донишҳои назариявӣ амалӣ, маҳорату малакаи касбомӯзии толибилмон мегардад.

Истифодаи технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ иттилоотӣ дар айни замон, яке аз ҷузъҳои асосӣ ва эътимодноку талаботи кунунии ҷомеаи умумибашарӣ, ҷанбаҳои муттасилу устувори таҳаввулоти иҷтимоӣ – иқтисодӣ, маънавияу маърифатии толибилмон маҳсуб меёбад.

Истифодаи самараноки таҳаввулоти илмию техникӣ дар асри XXI яке аз роҳу усулҳои асосии рушди ҷараёни таълим, омӯзишу истифодаи васеи донишҳои технологияи информатсионӣ - коммуникатсионии толибилмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва умуман соҳаи маорифи кишвар, ба шумор меравад.

Аз омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи маъхазу сарчашмаҳои илмӣ, аз ҷумла, фалсафа, педагогика, дидактика ва психология дар микёси ҷомеаи умумибашарӣ бармеояд, ки масъалаҳои тайёр намудани мутахассисони боистеъдоду соҳибкасб дар асри XXI дар доираи ташаккули донишҳои технологӣ, коммуникатсионии ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ диққати аввалиндараҷа дода мешавад.

Ташаккулу тақмили дараҷаи саводнокии технологияи донишҷӯён дар айни замон, яке аз ҷанбаҳои навини дар ниҳоди онҳо бедор намудан ва рушд додани донишҳои техникӣ ва дар ҷараёни омӯзиши кимиё азхудкунӣ, ташаккули фаъолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ, зехнию равонӣ, таълимию маърифатӣ ва ҷаҳонбинии илмии онҳо маҳсуб меёбад.

Бо мақсади саҳеҳ истифода намудани воситаҳои техникӣ, яъне технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ, ба омӯзгорону методистони бахшҳои химия ва биология лозим аст, ки ба омӯзиши фонди замонавии психологияи компютерӣ дидактикаи компютериро дар ҷараёни таълим қорбандӣ намоянд.

Ҳамин тавр, истифодаи технологияи информатсионӣ- коммуникатсионӣ дар раванди таълими химия, асоси тақмилдиҳии роҳу усулҳо, методҳо, баҳусус, методҳои мултимедӣ (тасвири расмҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо, компютер, интернет ва дигар ВТТ) ва ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён маҳсуб меёбад.

Истифодаи ВТТ дар ҷараёни таълими фанни химия ҳамчун нишондиҳанда (индикатор)-и бедоркунии донишҷӯён ба донишандӯзӣ, ташаккули мафҳумҳои технологияи информатсионӣ ва рушди шавқу завқи онҳо ба фанҳои таълимӣ ва касбомӯзӣ ба шумор меравад.

Ҷараёни таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо боиси додани донишҳои муайян аз тарафи омӯзгор, балки иҷрои зина ба зинаи қорҳои мустақилона ва воридшавии равандҳои соҳаю сохторҳои маориф ба фазои ягонаи маълумот дар заминаи Стандартҳои умумибашарӣ, аз ҷумла истифодаи технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ мегардад.

Аз омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ, назариявӣ ва амалӣ оид ба педагогика ва дидактика маълум гардид, ки нақши истифодаи ВТТ дар раванди таълими кимиё аҳамияти қалон дорад.

Истифодаи ВТТ омӯзгоронро водор менамояд, ки ба масъалаҳои ташаккули донишҳои компютерӣ ва азхуд намудани қомебиҳои илму техника ва фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён диққати ҷиддӣ диҳанд.

Ба омӯзгорон лозим меояд, ки дар ҷараёни таълим шакл, роҳу усул ва методҳои замонавии таълимро (бо истифодаи компютер, интернет, ноутбук, тахтаҳои электронӣ) вобаста ба талаботу нишондодҳои нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ бо мақсади ташаккули фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ, эҷодию ҷустуҷӯӣ ва зехнию равонии донишҷӯён истифода намоянд.

Дар мавриди истифодаи технологияи коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои кимиёвӣ нишондодҳои зерин хеле муҳиманд, аз ҷумла:

- истифодаи меъёрҳои илман асоснокнамудаи ВТТ;
- ба нақшаҳо ва барномаҳои таълимии фанҳои кимиё ворид намудани маводҳои ВТТ;
- таъмини донишҷӯён ба сарчашмаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимию методӣ оид ба технологияи информатсионӣ коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар доираи нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ аз сикли фанҳои кимиё.

Адабиёт:

1. А. Иноятова. Технологияҳои иттилоотӣ ва асосҳои системаи идоракунии захираҳои нишондодҳо – Душанбе: Деваштич, 2007. – 220с.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004 таҳти №468 «Барномаи давлатии рушд ва ҷорикунони технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

3. Мирзоев А.Р. Дидактические основы подготовки студентов вузов Таджикистана к использованию информационно – коммуникационных технологий: дис...д-ра пед. наук: 13.00.01

4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.11.2003 таҳти № 1174 Дар бораи «Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон»

5. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ аз 22 декабри соли 2017

6. Рафиев С.А. Комплексный подход к внедрению информационно – коммуникативных технологии обучения математики в вузах Таджикистана, Душанбе, 2017 – 170 с.

7. Хлебалина Е. Информатика: Энциклопедия – М, 2003. – 440 с.

8. Шарипов Ф.Ф. Педагогические особенности формирования информационной культуры студентов при изучении курса информатики. дис., канд. пед. наук. – Курган – Тюбе, 2008, - 197с.

9. Шевченко А.В. Информационная устойчивость политической системы. Монография – М: РАГС.2004 – 320с.

10. Шоев Н.Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. Экспериментальное учебное пособие. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 538с.

11. Щербо В.К. Стандарты по вычислительным локальным сетям. Справочник. – М: Радио и Связь. – 1990. – 204с

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ДОНИШҚҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Муаллиф дар мақолаи мазкур, нақш ва аҳамияти асосҳои илмӣ - назариявӣ ва методологии истифодаи технологияи информатсионӣ-коммуникатсиониро дар раванди таълими фанни химия бо истифода аз компютер, интернет, тахтаҳои электронӣ, ноутбук, презентатсия ва ғайраҳо шарҳ додааст.

Ташаккулу тақмили дараҷаи саводнокии технологияи донишқӯён, дар айни замон яке аз ҷанбаҳои навини дар ниҳоди онҳо бедор ва рушд додани донишҳои техникӣ ва дар ҷараёни омӯзиши кимиё азҳудкунӣ, ташаккули фаъолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ, зехниро раванӣ, таълимро маърифатӣ ва ҷаҳонбинии илмии онҳо маҳсуб меёбад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ҳамчун маводи ёрирасон хангоми мавзӯҳои нав аз фанни химия барои омӯзгорон хеле муҳим аст, зеро ки тавассути онҳо таълимгирандагонро бо мавҷудоти зиндаи табиат тариқи тахтаҳои электронӣ бо барномаҳои таълимӣ, слайдҳо, презентатсияҳо сохта, бо таври дақиқу саҳеҳ шиносонидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, кимиё, компютер, технология, информатсия, коммуникатсия, илм, маориф, фикр, қобилият, фанҳои дақиқ, фаъолият, ҷаҳонбинии илмӣ.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье автор объяснил роль и значение научных, теоретических и методических основ использования информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения химии с использованием компьютеров, сети Интернет, электронных досок, ноутбуков, презентаций и т.д.

Формирование и повышение уровня технологической грамотности студентов является пробуждение и развитие технических знаний и мастерства в процессе изучения химии, развитие их исследовательской, творческой, интеллектуально-психологической, учебно-познавательной деятельности и научного мировоззрения.

Ключевые слова: обучение, воспитание, химия, компьютер, технология, информация, коммуникация, наука, просвещения, мышление, способность, творчество, точные науки, деятельность, научное мировоззрение.

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGY IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF STUDENTS SKILLS IN THE PROCESS OF CHEMISTRY EDUCATION

In this article, the author explained the role and importance of the scientific, theoretical and methodological foundations of using information and communication technology in the process of teaching chemistry using computers, the internet, electronic boards, laptops, presentations, etc.

Formation and improvement of the level of technological literacy of students, at the same time, one of the new aspects is the awakening and development of technical knowledge and mastery in the process of studying chemistry. Formation of their research, creative, intellectual and psychological, educational and cognitive activities and their scientific outlook.

Key words: teaching, education, chemistry, computer, technology information, communication, science, enlightenment, thinking, ability, creativity, precise, science, activity, scientific, worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Муборакби Кенчаевна- номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кулоб, кӯчаи С.Сафаров-16, Телефон: **918-28-89-74.**

Сведения об авторе: Исмоилова Муборакби Кенджаевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики её обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова-16, Телефон: 918-28-89-74.

Information about the author: Ismailova Muborakbi Kendzhaevna - candidate of pedagogical sciences, senior lecturer at the Department of Chemistry and its teaching methods at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova street-16, Telephone: 918-28-89-74.

**ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ГУНОГУНИ ПЕДАГОГӢ ДАР РАВАНДИ
ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ЧАВОНОН**

Хоҷаев Қ.Т., д.и.п., профессор

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон

Табаров Н.С., н.и.п., дотсент

Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа

Тарбия падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷомеа хизмат мекунад. Тарбия ҷанбаи муҳимми фаъолияти инсон маҳсуб меёбад. Зарурати тарбияи маҳсуси муташаккили шахс аз он иборат аст, ки дар раванди он ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ҳамроҳшавӣ ба мероси фарҳангӣ, мавқеъ пайдо кардан дар ҷомеа, инкишоф додани майлу қобилиятҳо ва иҷтимоишавии босуръат амалӣ мегардад [11, с.4].

Бояд қайд кард, ки олимони соҳаҳои педагогика, фалсафа, психология, сотсиология ва фарҳангшиносӣ мундариҷаи моҳияти қисматҳои таълим, яъне дониш-тарбия-рушдро то ҳол баҳс карда истодаанд. Онҳо муайян накардаанд, ки дар раванди таълим кадом қисматҳои дар боло овардашуда афзалият ё бартарият доранд.

Бояд зикр кард, ки тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон дар оила, муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва фарҳангӣ ба роҳ монда мешавад.

Маънавиёт ва ахлоқ сифатҳои муҳимми инсон буда, дар фаъолият ва рафтори ӯ, эҳтиром ба арзишҳои умумибашарӣ, талош ба корҳои муфид зоҳир мегарданд. Шахсе, ки меъёрҳои ахлоқиро эҳтиром мекунад, ба арзишҳои маънавӣ ва ҳадафҳои муайяни ҳаёти бештар таъҷиб мекунад. Ва дар амалҳои ӯ покҷидонӣ, хайрхоҳӣ, шафқат ва меҳрубонӣ нисбат ба дигарон мушоҳида мешавад.

И. Кант дар бораи ахлоқ ва тарзи муносибат асарҳо ва андешаҳои зиёд боқӣ гузоштааст. Кант рафтореро ахлоқӣ меҳисобид, ки агар инсон нисбати меъёрҳои ахлоқ дорои ҳурмату эҳтиром бошад. Ба андешаи ӯ, аз рӯи меъёрҳои ахлоқӣ зиндагӣ кардан – мақсади мавҷудияти инсон ва башарият мебошад [6, с. 21].

Маънавиёт ва ахлоқ муносибатаро ба ҳаёт, тарзи гуфтугӯ кирдор дар ҷомеа муайян месозад. Асосҳои ахлоқии ҷомеа ин анъана, урфу одат ва ғояҳо мебошанд. Ҷалб кардани ҷавонон ба корҳои хайрхоҳона, дастӣ ёрӣ расонидан ба шахсони пиронсол ва дар корҳои ҷамъиятӣ фаъолона ширкат варзидан заминаҳои асосии тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон ба шумор мераванд.

Маънавиёт тавассути адабиёт, санъат, фольклори халқӣ, урфу одат, анъанаҳои миллий ва амсоли инҳо дар шахс пайдо мегарданд. Шахсе, ки маънавиёти олии дорад, бо сифатҳои инсондӯстию инсонгароӣ аз дигарон тафовут дорад.

Тарбияи маънавии инсон дар муносибат бо одамони дигар ва рафторҳои ӯ зоҳир мегардад. Асоси сифатҳои ахлоқии шахс маънавиёт ба ҳисоб меравад. Ва дар раванди ташаккули шахсият тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ нақши назаррас дорад.

Моҳияти тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ин ташаккули шуури ахлоқӣ, ҳисси ахлоқӣ, маҳорату малакаҳои рафтори зебо ва амсоли инҳо мебошад [3, с. 29].

Тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон тарзи маҳсуси тафаккур, сатҳи маърифатӣ эҳсосии шахсият, ҷаҳонбинӣ ва муносибат буда, дар паҳлуҳои гуногуни фаъолияти онҳо зоҳир мегардад. Ба ҷанбаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон тарбияи маърифатӣ, ҷаҳонбинӣ, ахлоқӣ, фарҳанги миллий, тарзи ҳаёти солим ва ғайра дохил мешавад.

Дар илми педагогикаи имрӯза методҳои педагогиро восита ҳам мегӯянд. Яъне, воситаҳо ё роҳҳоеро пайдо кардан лозим аст, ки ташкили фаъолияти педагогӣ дар он вучуд дошта бошад.

Вазифа ва функсияҳои педагогика ба воситаи методҳо муайян карда мешавад.

Мисли методҳои омӯзишию таълимӣ методҳои тарбия низ ба қисмҳои ҷудо мешавад. Онҳо ба ҳамдигар алоқаи зич дошта, дар баъзан ҳолатҳои метавонанд якдигарро иваз намоянд. Масалан, дар раванди тарбия суҳбат метавонад, ҳамчун метод истифода гардад. Ё ин ки дар чорабиниҳои ташкилкарда метавонад, як бозӣ нақши калидӣ дошта бошад.

Дар раванди тарбия омӯзгор метавонад, аз ҳама методҳои педагогӣ баҳри рафъи омилҳои манфии пайдошуда истифода намояд. Ба мисли бозӣ, фаъолияти меҳнатӣ, китоб, филмҳои характери тарбиявиро дошта, шоҳасарҳои мусиқӣ, санъати меъморӣ, рассомӣ, воситаҳои ахбори умум ва ғайра. Ҳар қадар методҳои воситаҳои педагогӣ дар раванди тарбия фаровон бошанд, ҳамон қадар таъсири тарбия дучанд мегардад.

Бояд ишора кард, ки аз педагогҳои ботаҷриба раванди тарбия вобастагии калон дорад. Педагогҳои машҳури рус Сухомлинский В.А. саҳми устодро дар раванди тарбия бениҳоят баланд арзёбӣ кардааст. Ба ақидаи ӯ бояд устод барои шогирд мисли модараш азиз бошад. Шогирдон дар устоди худ меҳроҳанд, инсонии поквичдон, меҳрубон, кумакрасон ва амсоли инҳоро бинанд. Инчунин, дар ашъори худ, Сухомлинский В.А. ба ҳалли муҳимтарин вазифаҳо, яъне дар шахс ташаккул додани ҳисси масъулият барои амалҳои худ дар назди ҷомеа, оила ва рафиқон диққати ҷиддӣ додааст [4, с. 27].

Тарбия ин раванди дучониба, яъне ҳам аз ҷониби педагог ва ҳам аз ҷониби хонанда сураат бояд гирад. Аз ин лиҳоз, дар баробари методҳои воситаҳои шаклҳои ташкили тарбиявӣ ҳамчун фаъолияти мақсадноки коллективӣ ва фардӣ вучуд доранд.

Методҳои тарбия бо хусусият ва қонуниятҳои раванди тарбия доимо ҳамроҳангӣ доранд. Рушди зебоисандии шахс дар дигар ҳел қонуният, рушди ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва маънавии ӯ буда метавонад. Афзалноктарин қонуният ин рушди ақлонии шахс махсус меёбад.

Дар ин раванд, хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродиро низ бояд ба инобат гирифт.

Барномаҳои тарбиявӣ, ки дар он вазифа, метод, восита ва мундариҷа дарҷ гардидаанд, бояд хусусиятҳои синнусолиро ҷисмонӣ ба эътибор гирифта шаванд. Ин кумак менамояд, то аз қобилиятҳои ҳар як наврас ё ҷавон аз наздик ошноӣ пайдо карда, методҳои дурусти педагогиро барои тарбияи маънавий-ахлоқӣ роҳандозӣ намоем. Методҳои педагогӣ ҳамон вақт самаранок мегарданд, ки ба гурӯҳи муайяни ҷавонон равона карда шуда бошанд.

Тафаккур, фаҳмиш, дониш дар вақти мулоқот ё ҳамсуҳбат ташаккул меёбад. Сухани зиндаи педагог яке аз методи самарабахши корӣ ба шумор рафта, дар ин замина, тарбияи маънавий-ахлоқӣ низ ҳалли худро меёбад.

Илми педагогика бисёр воситаҳои усулҳои шаклҳои таълиму тарбияро дар худ ҷамъ овардааст, вале натиҷаи татбиқи онҳо на ҳамеша самарабахш мегарданд.

Бояд гуфт, ки методи суҳбат-савол-ҷавоб самаранокии раванди тафаккур, дониш ва тарбияро ба маротиба баланд мегардонад. Истифодаи он ба бисёр масъалаҳои равшанӣ меандозад.

Суҳбат ин усули саволу ҷавоби фаъоли педагог бо хонандагон мебошад, ки дар ҳама марҳилаҳои раванди таълиму тарбия барои бадастоварии донишҳои нав, таҳким, тақрор, санҷиш ва баҳодиҳии дониши онҳо истифода мешавад.

Суҳбат ҳамчун усули мушаккул, махсусан дар психологияи амалӣ, аз ҷумла дар қори машваратӣ, ташхисӣ ва психокоррексионӣ васеъ истифода мешавад. Дар фаъолияти равшанӣ амалӣ суҳбат аксар вақт на танҳо усули ҷамъоварии маълумоти психологӣ, балки воситаи огоҳкунӣ, эътимод ва тарбиявиро низ иҷро мекунад [1, с. 5].

Суҳбат ҳам хусусиятҳои худро дошта, дорони мавзӯҳои гуногун мебошад. Ба мисли: суҳбат дар бораи ахлоқ, яъне дар ин ҷо сухан дар бораи меъёрҳои рафтор ва муносибати шахс дар ҷомеа меравад; суҳбат дар бораи зебоисандӣ, ки ба ҷанбаҳои нигоҳ ва беҳдошти ҳиссиёти дохилии шахс нигаронида шудаанд. Дар ин ҷо сухан дар бораи зебогӯи муҳит ва муоширати байниҳамдигарӣ меравад; суҳбат дар бораи маърифат, яъне донишҳои коинот, зиндагии олами зинда ва тамоми мавҷудот.

Мундариҷаи суҳбат бояд мушаххас ва ба объекти муайян нигаронида шуда бошад. Яъне, мавзӯи суҳбат таҳлили фаъолияти шахси мушаххасро пайгир ва ҳислату хусусиятҳои

он шахси шунавандаро ба фикр водор созад. Натиҷаи суҳбат омӯхтан ва донистани сифатҳои ҳамидаи инсонӣ ва фазилати ин ва ё он шахс мебошад.

Тавре Сукрот мефармояд: «Фазилат аз сарват ҳосил намешавад, балки сарват ва тамоми неъматҳои дигаре, ки одамон доранд, аз фазилат бармеоянд» [15].

Барои ташкили дурусти суҳбат педагог чунин қисматҳоро бояд ба инобат гирад:

- мавзуи суҳбат муайян бошад;

- нақшаи суҳбат тарҳрезӣ шуда бошад;

- аёнӣ ва ба мавзуи суҳбат омода бошанд;

- саволҳои асосӣ ва ёрирасонеро, ки ҳангоми суҳбат ба миён меоянд, тартиб дода шаванд;

- методика ва ташкили суҳбат фарогири ҷанбаҳои педагогӣ бошад.

Дар суҳбату муколама ва мувоҳидаҳои муносибатҳои одамон ба мавзуи пешниҳодшуда муайяну ошкор карда мешаванд. Суҳбат ҳамчун усули таҳқиқоти педагогӣ бо мақсади ворид шудан ба олами ботинии ҳамсуҳбат ва муайян кардани сабабҳои ин ё он амали ӯ равона карда мешавад. Инчунин, дар раванди суҳбат педагог ахборот дар бораи ахлоқ, ҷаҳонбинӣ, маънавият ва дигар паҳлуҳои муносибати онҳо ба проблемаи ҷойдошта пайдо карда метавонад. Методи суҳбат водор месозад, то андешаи дигарон ба андешаи педагог тавҷиб бошад, ки дар натиҷа иштирокчиён донишҳои навро қадам ба қадам аз худ кунанд.

Ёдовар бояд шуд, ки инсон ба воситаи нутқ муносибат, мубодилаи афкор намудан фикрашро бо забон баён мекунад ва мавқеи доштаашро муайян месозад [10, с. 31].

Моҳияти суҳбат дар он аст, ки вай тафаккурро то ҳадди имкон бедор мегардонад ва ҳамчун воситаи фаъл кардани тафаккуру инкишофи қувваҳои маърифатии ҷавонон мусоидат мекунад.

Ба андешаи мо самаранокии методи суҳбат дар чунин қисматҳо таҷассум меёбад:

- ҷавонро ба кор дар гурӯҳ фаъл мегардонад;

- бо маводҳои нав шинос намуда, хотира, нутқ ва дониши ҷавонро кушода мегардонад;

- донишҳоро мустаҳкам менамояд;

- қудрати бузурги тарбиявӣ дорад;

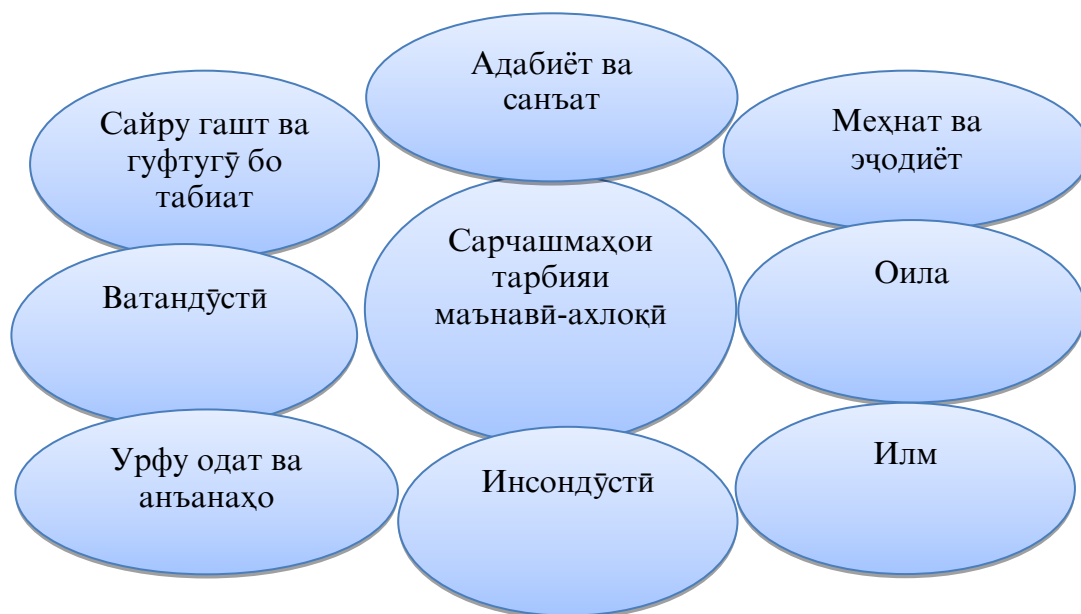
- шароит фароҳам меорад, то азхудкунии дониши ҷавонон назорат ва таҳқиқ карда шавад.

Натиҷаи хуб ҳамоно вақт ба даст меояд, ки иштирокчиён дар суҳбат фаълон ширкат варзанд. Ҳангоми ҷавоб додан ба саволҳо бодикқат ва мулоҳизакорона бошанд. Ҷавобҳои рафқони худро таҳлил карда, барои баён кардани фикри худ кӯшиш кунанд. Дар ин раванд, муносибат байни ҳам пайдо гардида, ташаккули сифатҳои инсонгарой, эҳтиром, рафқат, ҳамбастагӣ, якдигарфаҳмӣ ва амсоли инҳо сураат мегиранд [5, с. 14].

Тавре мебинем методи суҳбат ҳам ҷанбаи маърифатӣ ва ҳам ҷанбаи тарбиявиро дорост. Яъне, дар раванди тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон истифода бурдан аз ҳама гуна воситаҳо барои ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ҳисси масъулиятшиносии онҳо ба манфиати кор хоҳад буд.

Тарбияи маънавий-ахлоқӣ ин системаи чораҳои пешбинишудае мебошад, ки он барои таъсир расонидан ба руҳи равон, рафтору кирдор ва амалҳои шахс нигаронида шудааст. Ҳар қадар таъсири тарбия пурзӯр карда шавад, ҳамоно қадар самаранокии тарбия чашмрас гардида, дар ин замина, ҷаҳонбинӣ, маърифат, таҳаммулпазирӣ, рафқат, дӯстӣ ва амсоли инҳо ҳалли худро меёбанд.

Асосҳои тарбияи маънаві-ахлоқии ҷавонон

Тавре ки аз нақшаи дар боло оварда шуда аён мегардад, сарчашмаҳои тарбияи маънаві-ахлоқии ҷавонон адабиёту санъат, илм, урфу одат, анъанаҳо, ватандӯстӣ, инсонгарой, меҳнат, сайругашт дар табиат, оила ва ғайра буда метавонанд. Ва ин сарчашмаҳо дар ташаккули шахсият нақши калидӣ доранд.

Бояд қайд кард, ки ҷаҳони маънавии шахс ба чашм ноаён аст. Дар ботини ҳар як шахс ҳиссиёти гуногун пайдо ва маҳфуз мегарданд. Аз баъзе амалҳо хурсанд ва аз баъзе рафторҳо ғамгин мегардем. Масалан, дар ҳолати тамошо кардани мусаввараҳои осорхона аз баъзе онҳо чеҳраю авзо болида гардида ва баъзеи дигар фикру таҳаюлро ба дуриҳои дури таърихӣ роҳандозӣ мекунанд. Ё ҳангоми дидани намоишноми театри, ки бахшида ба ҳаёту фаъолияти ягон шоир агар бахшида шуда бошад, фикру андешаи моро ба дуриҳои дури он замона мебарад.

Барои мустаҳкам ва ғанӣ гардонидани маънавиёт, пеш аз ҳама, хотираро пурзӯр кардан лозим аст. Хотира дар ҳама маврид бояд фаъол бошад. Чунки рушди хотира ба фаъолияти минбаъдаи шахс кумакҳои ҳамаҷониба мерасонад.

Омили дигаре, ки ба тарбияи маънаві-ахлоқии ҷавонон таъсир мерасонад, таҳаюл мебошад. Таҳаюл маҳсули фикрии инсон ба шумор меравад.

Бе таҳаюл ва бе тасвири образҳо зиндагии инсониятро тасаввур кардан номумкин аст. Идеҳои нав ва фикрҳои ҷолиби диққат асоси пешрафти илму техника мегарданд. Масалан, 20 сол пеш ягон кас намедонист ва тасаввур ҳам намекард, ки телефонӣ планшетҳо мавқеи телевизорҳоро маҳдуд мекунанд, ё почтаҳои давлатӣ фаъолияти худро то андозае бо сабаби пайдоиши воситаҳои муосири техникӣ коҳиш медиҳанд. Албатта, ҳамаи ин маҳсули таҳаюли инсоният мебошанд.

Шахс дар раванди зиндагӣ ва дар ҳама ҳолат бо таҳаюл фаъолият мекунанд. Ҳаёти шахс бидуни таҳаюл вучуд надорад ва ояндаи ӯ низ аз он вобаста мебошад. Ҳатто ҳангоми муносибат шахс ҳамаи чизҳоро бо таҳаюл дар мафкура тасвир мекунанд. Ҳамзамон, ҷаҳонбинии худро сайқал медиҳад ва ин ҷаҳонбинӣ нишонаи фардияти инсон мебошад.

Дар ҳақиқат, ҳангоми муошират ҳар як шахс қобилияти тағйир додани ақидаҳои дигаронро то андозае дорад. Ҳар қадар муошират рангорангу қобили қабул бошад, ҳамон қадар таъсир ва изи он дар хотира нақш мебандад.

Таҳаюли олий асосан аз тафаккур ва фикрронӣ вобаста мебошад. Ва баръакси ҳол ҳам шуда метавонад. Мисол, ҳолатҳои пайдо мешаванд, ки барои раҳой ёфтани аз баъзан монетаҳо ба шахс таҳаюл кумак мерасонад. Бо таъсири таҳаюл қобилияти фикрронӣ дучанд мегардад.

Яъне, баҳамойии фикрронӣ, хотира ва таҳаюл дар ботини шахс пайдоиши ҳиссиёти гуногунро ба бор меорад.

Дигар омиле, ки ба шахс барои рушди маънавиёт ва ахлоқи ӯ кумак мерасонад ин маромнокӣ (мотиватсия) мебошад. Ин омил ҳамчун ҳиссиёти ботинии шахс маҳсуб ёфта, барои ба ҳадафҳо расидан такони ҷиддӣ мерасонад. То кадом андоза ташаккул ёфтани маромнокӣ дар ботини шахс аз қорҳои тарбиявӣ вобаста мебошад.

Маромнокӣ ин ҳаракати расидан ба мақсадҳои худ мебошад.

Маромнокӣ – ин раванди интихоби бошууроноии шахс аз ин ё он намуди амал бо таъсири ҳиссиёти дохилие мебошад, ки ӯро ба фаъолият қардан водор месозад.

Маромнокӣ раванди таъсир ва амалҳои берунае мебошанд, ки ҳиссиётҳои дохилии шахсро ба шӯр оварда, ӯро барои хоستان ва ноил шудан ба мақсадҳои худ равона месозад.

Ба таври дигар, мафҳуми маромнокӣ ҳамаи намудҳои водорнамоии рафтори одамро дар бар мегирад [8].

Ҳар қадар дар шахс ҳиссиёти маромнокӣ пайдо гардад, ҳамон қадар ӯ барои мақсад ва ҳадафҳои худ мубориза мебарад.

Ҳангоме, ки шахс барои худтакмилдиҳию худшиносӣ рӯчуъ мекунад, дар ӯ маромнокӣ баръало мушоҳида мешавад ва тасаввур мекунад, ин ҳиссиёт то охир ӯро ҳамроҳ мебошад. Аммо, бо гузашти вақт тазодҳо ва тақоубҳои зиндагӣ маромнокиро паҳш қарда, ин ҳиссиётро заиф мегардонанд. Худтакмилдиҳӣ ва худшиносӣ раванди хеле мушкил буда, бе иқтидори маромнокӣ ин роҳро тай намудан ғайриимкон аст. Ба таври дигар маромнокӣ ҳамчун пружинае мебошад, ки шахсро ба иҷрои амал водор месозад.

Агар ду тим ба ҳам рақобат намоянд ва онро аз ҷиҳати психологӣ таҳлил намоем ба осонӣ муайян мегардад, ки тими бозиро бохта дар бозингарони ӯ маромнокӣ кам ба чашм мерасад. Ва онҳо ба тамоми ҳиссёт бозӣ нақардаанд. Сабаби бохт маҳз рӯҳбаланд ва дилгарм набудани онҳо ба бозӣ буд. Аз ин ҷост, ки дар бозиҳои сатҳи байналмилалӣ ба маромнокӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад.

Бояд қайд қард, ки на дар ҳамаи ҳолат маромнокӣ дар шахс дида мешавад. Мисол, як ҷавон дар даст китоб, дар нақлиёти ҷамъиятӣ нишастааст ва дар истгоҳи навбатӣ шахси калонсол дохили нақлиёт мегардад. Ҷойи нишаст дар нақлиёт нест. Ҷавон сарашро бардошта ба шахси калонсол нигоҳ намуда, хонданаширо идома медиҳад.

Чаро ин ҳодиса руҳ дод? Оё ҷавон ҷойи нишасташро ба шахси калонсол дода наметавонист? Ин ва якчанд саволи дигар дар мавриди гуфташуда, пайдо мешавад. Агар ҳамин ҳолатро аз нуқтаи назари илмӣ таҳлил намоем ҷавонро шахси бемаърифат ва бетарбия гуфта наметавонем. Чунки ӯ дар даст китоб дошт ва саргарми хондан буд. Сабабҳо ва омилҳо гуногун буда метавонанд. Эҳтимол ҷавон он қадар ба китобхонӣ саргарм буд, ки даромадани шахси калонсолро эътибор надод. Ва ё он қадар ба қаҳрамонҳои асар дилбохта шуда буд, ки шахси калонсолро назар қарда, пеши чашмонаш ҷизе намоён нашуд. Вале шахси дар ҳақиқат тарбиядида, ҳамаи ин омилҳоро паси сар қарда, дар ҳамаи ҳолат ва дар ҳамаи ҷой хушмуомила, хушгуфтор, некхоҳ, ботамкин, таҳаммулпазир, меҳрубон, ғамхор ва шафиқ мебошад. Ва дар ин ҷо сухан на дар бораи то кадом андоза таълим гирифтани шахс меравад, балки дар баробари ин ҷаҳони маънавии шахсро низ нодидагирӣ насозем. Ҷаҳони маънавии шахс ҳар қадар бою ғанӣ бошад, ҳамон қадар рафтор, амал ва кирдори минбаъдаи ӯро доништан мумкин аст. Мисолҳои дар боло овардашуда тасдиқи онанд, ки тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон доимо дар зинаи аввали тарбия истода, рушди ояндаи ҳар ҷомеа аз он вобаста мебошад.

Ба андешаи педагог Н.Л. Худякова: «Тарбия ҳамчун раванди ҳадафмандонаи педагогӣ дар асоси бо таъсир ва мақсаднок ба шахс тавсиф мешавад, ки дар асоси муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва табиӣ бунёд ёфта, барои ноил шудан ба ҳадафҳои ба миён гузошташуда мусоидат мекунад» [14, с. 29].

Яъне, раванди таълиму тарбия ҳамон вақт мукамал мегардад, ки шахс аз сар гузаронида ва мавқеи худро доро бошад.

Хулоса, тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад. Чунки рушди ҷомеа аз бисёр ҷиҳат марбут ба тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон аст. Дар шароити кунунӣ ин масъала то сатҳи лозимӣ омӯхта нашудааст ва таъсири он барои рушди ояндаи ҷомеа рӯз аз рӯз аз худ дарак дода истодааст.

Тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон дар гули ҳаёт бо дарназардошти муҳити зист, оила, дӯстон, муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ ва ғайра амалӣ карда мешавад. Ин равандест, ки ба инкишофи шахсияти комил нигаронида шуда, муносибатҳои ӯро ба Ватан, ҷомеа, коллектив, меҳнат ва рафикон ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Беседа как метод психологического исследования: методические указания /сост. Т.Н. Козловская. – Оренбург: ОГУ, 2021. – 25 с.
2. Геперле А.С. Разработка дискуссионных методов проведения занятий по дисциплинам профессионального цикла. –Челябинск, 2017. -59с.
3. Гладких Л.П. Основы духовно-нравственной культуры: науч.- метод. пособие / Л.П. Гладких, Мордовский О.С. Ильина, В.М. Меньшиков. -Курск. гос. ун-т, 2018. —500 с.
4. Идеи В.А. Сухомлинского в теории и практике (к 100-летию со дня рождения выдающегося педагога-гуманиста В.А. Сухомлинского): материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 10 сент. 2018 г.) / ред.: Л. А. Абрамова [и др.]. – Чебоксары: ИД «Среда», 2018. – 280 с.
5. Конева Е.В. Психология общения: учебное пособие / Е. В. Конева, Е. В. Драпак. — Ярославль: ЯрГУ, 2016. — 204 с.
6. Кучеренко А.В. Место и роль общезначимых моральных принципов И. Канта в современной социальной действительности: Автореф. дисс. док.фил.наук. - Москва-2014. 40с.
7. Лупандин В.Н. Социология молодёжи. –Орел, 2011. 238с.
8. Мотивация.-[Манбаи электронӣ]:<https://colledg70.ru/p/vo/document /motivaziy.pdf?ysclid=lqyyd0kjcs888431697> (Санаи мурочиат 15.12.2023)
9. Одинцова С.А. Беседа как метод обучения от античности до современности / С.А. Одинцова, Ж.Е. Сарсекеева, К.А. Айдарбекова, Э.Б. Тлеуберлинова, Д.Б. Тусупбаева, -8с.
10. Рягузова Е.В. Теория и практика профессионального общения. –Саратов, 2017. 82с.
11. Сидоров С.В. Педагогика: учебно-методич. пособие для студентов пед. вуза. – Шадринск: Изд-во ПО «Исеть», 2006. – 59 с.
12. Файзализода Ҷ.Х. Психологияи идоракунӣ / Ҷ.Х. Файзализода. –Душанбе: Эрграф, 2018. -292 с
13. Хочаев Қ. Суханварӣ. –Душанбе, 2013. 256с.
14. Худякова, Н. Л. Теория и методика воспитания: учеб. пособие / Н. Л. Худякова. - Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2009. - 277 с.
15. Цитата Сократа. -[Манбаи электронӣ]: <https://juicyworld.org/sokrat/> (Санаи мурочиат 10.12.2023)

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ГУНОГУНИ ПЕДАГОГӢ ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИИ ҶАВОНОН

Дар мақола истифодаи усулҳои гуногун дар раванди тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон дар шароити имрӯза инъикос гардидааст.

Тарбияи маънавии инсон дар муносибат бо одамони дигар ва рафторҳои ӯ зоҳир мегардад. Асоси сифатҳои ахлоқии шахс маънавиёт ба ҳисоб меравад. Ва дар раванди ташаккули шахсият тарбияи маънавий-ахлоқӣ нақши назаррас дорад.

Тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон тарзи махсуси тафаккур, сатҳи маърифатию эҳсосии шахсият, ҷаҳонбинӣ ва муносибат буда, дар пахлуҳои гуногуни ҷаҳолияти онҳо

зохир мегардад. Ба чанбаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон тарбияи маърифатӣ, ҷаҳонбинӣ, ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, тарзи ҳаёти солим ва ғайра дохил мешаванд.

Мисли методҳои омӯзишию таълимӣ методҳои тарбия низ ба қисмҳо ҷудо мешаванд. Онҳо ба ҳамдигар алоқаи зич дошта, дар баъзан ҳолатҳо метавонанд якдигарро иваз намоянд. Масалан, дар раванди тарбия суҳбат метавонад ҳамчун метод истифода гардад. Ё ин ки дар ҷорабиниҳои ташкилкарда метавонад, як бозӣ нақши калидӣ дошта бошад.

Тарбия ин раванди дучониба, яъне ҳам аз ҷониби педагог ва ҳам аз ҷониби хонанда сурат бояд гирад. Аз ин лиҳоз, дар баробари методҳо, воситаҳо низ шаклҳои ташкили тарбиявӣ ҳамчун фаъолияти мақсадноки коллективӣ ва фардӣ вучуд доранд.

Методҳои тарбия бо хусусият ва қонуниятҳои раванди тарбия доимо ҳамроҳангӣ доранд.

Калидвожаҳо: тарбия, маънавиёт, ахлоқ, ҷавонон, фарҳанг, муносибат, суҳбат, метод, педагог, омӯзиш, таълим, тафаккур, эҳсосот, зебописандӣ, ташаккул.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

В статье отражено использование различных методов в процессе духовно-нравственного воспитания молодежи в современных условиях.

Духовное воспитание человека проявляется в его отношениях с другими людьми и в его поведении. Духовность считается основой нравственных качеств человека. И в процессе формирования личности значительную роль играет духовно-нравственное воспитание.

Духовно-нравственное воспитание молодежи представляет собой особый образ мышления, познавательный и эмоциональный уровень личности, мировоззрение и мироощущение и проявляется в различных сторонах их деятельности. К аспектам духовно-нравственного воспитания молодежи относятся познавательное, мировоззренческое, нравственное воспитание, национальная культура, здоровый образ жизни и др.

Как и методы обучения, методы воспитания также делятся на части. Они тесно связаны друг с другом и в ряде случаев могут заменять друг друга. Например, беседу можно использовать как метод в воспитательном процессе, или игра может сыграть ключевую роль в организованном мероприятии.

Воспитание – двусторонний процесс, то есть его осуществляют как учитель, так и ученик. С этой точки зрения, наряду с методами, средствами, существуют формы организации воспитания как целенаправленная коллективная и индивидуальная деятельность.

Методы воспитания всегда находятся в гармонии с особенностями и закономерностями воспитательного процесса.

Ключевые слова: воспитание, духовность, нравственность, молодежь, культура, взаимоотношения, беседа, метод, учитель, обучение, образование, мышление, чувства, эстетика, формирование.

THE USE OF VARIOUS PEDAGOGICAL METHODS IN THE PROCESS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUTH

The article reflects the use of various methods in the process of spiritual and moral education of youth in modern conditions.

A person's spiritual education is manifested in his relationships with other people and his behavior. Spirituality is considered the basis of human moral qualities. And in the process of personality formation, spiritual and moral education plays a significant role.

The spiritual and moral education of young people represents a special way of thinking, the cognitive and emotional level of the individual, worldview and attitude, and is manifested in various aspects of their activities. Aspects of the spiritual and moral education of young people include cognitive, ideological, moral education, national culture, healthy lifestyle, etc.

Like teaching methods, parenting methods are also divided into parts. They are closely related to each other and in some cases can replace each other. For example, conversation can be used as a method in the educational process. Or the game can play a key role in an organized event.

Education is a two-way process, that is, it is carried out by both the teacher and the student. From this point of view, along with methods and means, there are forms of organizing education as purposeful collective and individual activities.

Educational methods are always in harmony with the characteristics and patterns of the educational process.

Key words: education, spirituality, morality, youth, culture, relationships, conversation, method, teacher, training, education, thinking, feelings, aesthetics, formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоҷаев Курбон Тоирович - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, устоди кафедраи забонҳои Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон.

Табаров Нурулло Сафаралиевич - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика ва мероси ниёғони Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа. Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи А. Ҷомӣ, хонаи 32, хучраи 3.

Сведения об авторах: Ходжаев Курбан Тоирович - доктор педагогических наук, профессор, преподаватель кафедры языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Табаров Нурулло Сафаралиевич - кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики и наследия предков Исламского института Таджикистана имени Имама Азама-Абуханифы. Адрес: г. Душанбе, улица А. Джоми, дом 32, кв. 3.

Information about authors: Khodjaev Kurban Toirovich - doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Lecturer at the Department of Languages at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Tabarov Nurullo Safaralievich - candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Ancestral Heritage of the Islamic Institute of Tajikistan named after Imam Azam-Abuhanifa. Address: Dushanbe city, A. Jomi street, building 32, ap. 3.

ТДУ:37,0 (2-точ)

ТКТ:74,00 (2-точ)

Д-21

КАСБИ ПЕДАГОГӢ ВА ШАХСИЯТИ ОМУӢЗГОР ДАР ИЛМ ВА АМАЛИЯИ ПЕДАГОГӢ

Давлатова Н.Ҳ. н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Маҳсули ақли инсон дар ҳазорсолаи сеюм ба сармоияи пураарзиш табдил хоҳад ёфт ва ҳатто нисбат ба сарватҳои табиӣ даромади бештар меорад. Бинобар мақому мартаба ва масъулияти Вазорати маориф ва илм, Академияи илмҳо, мактабҳои олии ва муассисаҳои таълимӣ дар тарбияи ворисони арзандаю соҳибмаърифат, ки дар оянда амнияти илмӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии мамлакатро пуштибонӣ хоҳанд кард, хеле бузург аст.

Эмомалӣ Раҳмон

**Дар базми ишқ шамъи фурӯзон муаллим аст,
Мардум чу пайкаранд агар, чон муаллим аст.
Он боғбони гулшани андешаҳои жарф,
Парвардигори руҳи ҳакимон муаллим аст.**

Муаллим шахсест, ки дар чараёни дарс ташкилкунанда, танзимдиҳанда ва амалан ичрокори раванди таълиму тарбия мебошад. Ба тариқи дигар гӯем, муаллим муҳандиси нахустини тамоми касбу вазифаҳои олам аст. Меарзад дар васфаш бигӯем:

**Бар мақоми рушди руҳии одамизод,
Муаллимро муҳандиси аввал бибар ёд.**

Муаллим, устод, омӯзгор. Чун ин мафҳумхоро ба забон меорем дар пеши назар чехраи нурони шахсе намудор мегардад, ки тамоми ҳаёти хешро баҳри тарбияи насли наврас ва ҷавон бахшидааст. Агар барои аз хоби ноз бедор сохтани табиат баҳор лозим бошад, пас баҳри саводнок шудану ба роҳи рост рафтани инсоният муаллим нақши бориз дорад.

Муаллимро имрӯз метавонем ба равшангари шои шогирдон ташбеҳ диҳем, нуре гӯем, ки чашмони шогирдонро равшанӣ мебахшад, оламро мунаввар ва мушкили ҳамаро осон мегардонад. Муаллим касест роҳнамою ҳидояткунанда, мунису ғамхор, дӯсти беғаразу ислоҳкори ҳама норасоиву нуқсонҳои инсон. Муаллим пешвою омӯзандаи алфози неку таҷассумгари ростию росткорист, ки машҳуртарин бузургони рӯи оламро навиштану хондан ва гуфтору рафтори дуруст омӯхтааст:

**Ҳар киро устод набвад кор бар бунёд нест,
Дар раҳи маънӣ рафиқе беҳтар аз устод нест.**

Муаллим ғарқи дарёи дониш, муаллим ғарқи анбуҳи китоб, муаллим шабзиндадор, муаллим ҳамқадаму ҳамнафаси қаламу дафтари китоб аст. Муаллим кӯшиш ба харч медиҳад, солҳои тулонӣ меомӯзад, то ки баҳри ҷомеа, насли созандаву бунёдкорро ба воя расонад. Муаллим соҳиби андеша, соҳиби андарз, соҳиби панду ҳикмат аст.

Сарвари маорифпарвари мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯзҳо маорифро соҳаи афзалиятнок шуморида, қадру эътибори муаллимро хело боло бардоштаанд, ки ин баҳои олии ба заҳмати муаллим аст.

Омӯзгор он шахсияти бузург ва нотакрорест, ки бо чароғи ақл олами фикри моро равшан намуда, дунёи пурасрори илмо муаррифӣ мекунад. Деҳқону муҳандис, духтуру шоир ҳама парвардаи оғӯши биҳиштосои муаллиманд. Тобиши зиндагӣ бори дигар собит месозад, ки давлати муаллим шогирдонаш мебошанд. Ў аз пешрафт комёбии эшон ифтихор мекунад. Муаллимӣ касби пурифтихор, бошараф ва соҳибрисолат аст. Муаллим барои гулгулшукуфоии низоми ҷомеа, соҳибмаърифатии аҳли ҷомеа, соҳибтамаддунӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ хизмат мекунад.

Яке аз вазифаҳои умдаи омӯзгорон ин «...дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ...шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамачониба рушдёфта ва соҳиби дониши амиқ, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намудан, то ки онҳо бо ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд» мебошад [1, с. 24].

Вазифаҳои педагогӣ-майл додани дониш ва маҳорати педагогӣ аст. Албатта майл додани асоси педагогӣ-ин татбику пурқувват кардани таълим, маълумот, тарбия, инкишофу ташаккул додани шогирдон мебошад. Дар ҳар кадоми инҳо муаллим корҳои зиёдеро анҷом медиҳад. Вазифаи асосии дар фаъолияти омӯзгор ин идора кардани равандҳои таълим, тарбия, инкишоф ва ташаккулдиҳии насли наврас ва ҷавон аст.

Вазифаи педагогӣ на омӯхтан, балки равона кардани омӯзиш, на тарбия кардан, балки роҳбарӣ кардан ба чараёнҳои тарбия мебошад. Ҳар қадаре, ки муаллим ин вазифаҳои худро амиқ дарк кунад, ҳамон қадар бо шогирдони худ имконияти мустақилӣ, ташаббускорӣ, озодӣ дода метавонад. Вазифаи аввалини педагог, ки ҳанӯз дар оғози фаъолият пайдо мешавад ин мақсаднокӣ аст. Мақсад, чунон ки маълум аст, калидосои омили фаъолияти педагогӣ, он пешакӣ фаҳмидан ва равона кардани ҳаракати меҳнати умумии муаллиму шогирдон ба натиҷаҳои умумӣ майл медиҳад.

Касби пуршарафи педагогӣ аз қадимулайём бо эҳтиёҷоти зарурии ҷомеа арзи вучуд дорад, зеро он дар пешрафти ҷомеа нақши бузург мебозад. Аммо барои ба ин касб мушарраф шудан, пеш аз ҳама, қобилияти педагогӣ бояд дошт. Дар ҳамин лаҳза саволе ба миён меояд -

оё қобилияти махсуси педагогӣ вучуд дорад? Донишмандони маъруфи касби мазкур ба ин суол ҷавоби қонъ медиханд.

Масъалаи қобилияти педагогӣ дар пояи бошиддат коркунии ашхоси майлдошта вобаста аст. Қобилияти педагогӣ – сифати шахсият, зухуроти якҷоякоркунӣ бо шогирд, дӯст доштани шогирдон, ҳаловатбарӣ аз воҳӯрӣ бо онҳо ва ғайраро дар худ таҷҷассум мекунад. Гоҳо қобилияти педагогӣ дар доираи танг, иҷрои амалиёти аниқ зоҳир меёбад - хубгуфторӣ, хубсароӣ, иҷрои супоришҳои мустақилона, ташкил кардани чорабинӣ бо шогирдон ва амсоли инҳоро дар бар мегирад.

Қобилияти педагогӣ чунин гурӯҳҳои асосӣ дорад:

1. Ташкилотчигӣ. Маҳорати муаллим нисбати ташкилкунии корҳои шогирдон, бурдани машғулиятҳо бо онон, тақсим кардани вазифаҳо, ба нақша гирифтани корҳо, ҷамъбастанкунии корҳои иҷрошуда ва ғ.

2. Дидактикӣ. Аниқ интихоб намудан ва тайёр кардани маводи таълимӣ, тартиб додани аёният, таҷҷазонӣ, дастрас, фаҳмо, маънидорона, боварибахш ва пай дар пай баён кардани маводи таълимӣ, ҳавасмандгардонии инкишофи фаҳмидагирӣ ва талаботи маънавий - рӯҳӣ, баландбардории даркнамоӣ ва ғ.

3. Идрок кардан. Маҳорати фаҳмидагирии олами рӯҳии шогирдон, ҳолисона баҳисобгирии ҳолати хурӯшонӣ ва зоҳир намудани хусусиятҳои равонии онҳо мебошад.

4. Робита. Қобилияти алоқа ва муносибат карда тавонистани муаллим бо шогирдон, волидони онҳо, ҳамкасбон, роҳбарони муассисаи таълимӣ.

5. Талқиндиҳӣ. Қобилияти ба кайфияту иродаи шогирдон таъсиррасонӣ.

6. Таҳқиқотӣ. Қобилияти зоҳиргардонии доништагирӣ ва ҳолисона баҳодиҳӣ ба вазъият ва ҷараёнҳои педагогӣ.

7. Илмӣ-таҳқиқотӣ. Барои дар соҳаи интихобшуда азхудкунии донишҳои илмӣ бурда тавониш.

Ба қобилияти педагогӣ (истеъдод, рағбат, осори қобилият) мо бояд замина гузорем, то ки муассисаҳои таълимӣ бемуаллим намонанд ва азхудкунии касби педагогӣ идома ёбад, вале барои ноӯҳдабароёни ин касби бошараф бояд ҷой набошад. Чунки омӯзгорон бо торҳои ақлу заковат ва руҳи нозуки инсонҳо сарувор доранд.

Мо сифатҳои муҳими касби педагогиро дар фазилатҳои зерин мебинем: инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, интизомнокӣ, масъулиятшиносӣ, тавонгарӣ, мақсадгузорӣ, коршоямӣ, хоксорӣ, интихоби ноилгардӣ ба он, муташаккилӣ, суботкорӣ, мунтазам баландбардории сатҳи дониши касбии худ, доимо кӯшиш ба сифати баланди меҳнати худ ва ғ.

Бар замми ин сифатҳо омӯзгорро ҳангоми раванди таълиму тарбия бо ҳислатҳои наҷиби зайлаш мешиносанд ва кадр мекунад: одамгарӣ, меҳрубонӣ, покдилӣ, бошарафӣ, масъул, ҳақкор, ҳолис, олиҳимматӣ, эҳтиром ба одамон, ахлоқи ҳамида, пешбинӣ, толиби робитакунӣ, эътибордиҳандаи ҳаёти шогирдон, хайрхоҳ, серталаби нисбат ба касби худ, муносибати дӯстона, таҳаммулкунанда, қурбдон, ватандӯст, принципнокӣ, маданиятнокии таъсирбахш ва монанди инҳо.

Инчунин, сифатҳои муҳимтарини шахсияти омӯзгор инҳоянд: ҳадафмандии касбию педагогӣ, ки ба тасаввурот дар бораи натиҷа ва самаранокии фаъолияти ҳеш, эҳтиёҷ ба фатҳи қуллаҳои қордонӣ ва пурмаҳсулӣ; қобилияти педагогӣ, робитаи мутақобилаи онҳо бо қобилияти умумӣ ва дигар лаёқати махсус, эҳтиёҷ ба рушди онҳо бо мақсади шаклгирӣ ва инкишофи беҳтари қобилияти хонандагон ва салоҳияти касбию педагогӣ асос ёфтааст. Омили асосии низомофарандаи қордонии шахсият тимсоли натиҷаи матлуби педагогӣ мебошад. Эҳтиёҷ барои комёбшавӣ ба он, фаъолияти, ки бо ин вобаста аст, таҳлили андозаи ҳаракат ба самти он, ҷустуҷӯи сабабҳои, ки барои ноил шудан ба он мадад мерасонанд ё монё мегарданд, қордонии шахсияти педагогро ташаккул медиханд. [13, с. 64].

Барои муаллим талаботи ҳатмии гуманизм (инсондӯстӣ), муносибати хайрхоҳона бо атрофиён, шогирдон аст. Гуманизми муаллим нисбати шогирд ин эҳтироми шахсияти вай,

ёрирасонӣ, ҳамкорӣ, руҳафзой, ғамхорӣ роҷеъ ба рафтору корҳои таълимиашонро дар бар мегирад.

Муаллим ғаёл ва эҷодкор аст, ғақат ӯ метавонад шогирдони худро руҳбаланд намуда, дар қалби онҳо иҷрои ин ё он корро анғезиш диҳад. Роҳбарии педагогӣ мураккаб аст, ҳамчун гурӯҳ, коллективи шогирдон муаллимо водор мекунад, ки ихтироъкор, зираку ҳассос, суботкор, ҳамеша тайёр будан ба ҳалли вазъияти гуногуни мустақилона бошад. Сифати муаллими варзида тамкинӣ ва худидоракунӣ раванди таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавон мебошад.

Сифати хеле баланди касбии муаллим ин адолатхоҳии ӯ нисбати шогирдон аст. Адолаткорӣ омӯзгор бештар дар баҳогузорӣ ба дониш, маҳорат ва рафтори шогирдонаш зоҳир мегардад, аз рӯи баҳисобгирии вай ҳолисонағиашро пай мебаранд. Рӯйбинӣ, муқоиса карда баҳо гузоштан қадру қимати омӯзгорро паст мекунад.

Бар замми ин сифатҳо муаллим бояд серталаб бошад. Серталабии устод-эҳтироми ниҳонии вай нисбат ба шогирдон аст.

Ҳамин тавр, маҷмуи талаботи ғақулзикри муаллим зимни одоби муоширати педагогӣ бояду шояд сурат гирад, ки ин ба манфиати ғаёлияти касбӣ педагогӣ мебошад.

Масъалаи омодагии касбии омӯзгорон яке аз муҳимтарин масъалаҳоест дар назария ва амалияи педагогӣ. Ғаёлияти кадрҳои педагогӣ дар шароити муосир бо мундариҷаи сифатан нав, ки ба дигаргуниҳои амиқи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ҷомеа вобаста мебошад, пур мегардад. Дар низоми маориф ҷараёни ислоҳот идома дорад ва вобаста ба ин омодагии бисёрзинаи мутахассисон ҷорӣ мегардад, шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ таъсис меёбанд, мундариҷаи таҳсилот ба таври ҷиддӣ тағйир меёбад, ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбия таҷдиди назар мешаванд [4, с. 128].

Ҳалли ин вазифаҳои мураккаб то андозае ба омодагии касбии шогирдон, донишҷӯён вобаста мебошад. Яке аз масъалаҳои ҷиддии марбут ба омӯзгор масъалаи қобилияти педагогӣ мебошад. Муҳаққиқон ҳангоми ҳалли он ба назария дар бораи қобилият, аз ҷумла, ба тавсифи умумии қобилият ҳамчун хусусияти равонии шахсият, ки заминаҳои иҷроӣ навҳои муайяни ғаёлиятанд, таҷя мекунанд [2, с. 85].

Кӯшиши нахустини муайян намудани мундариҷаи қобилияти педагогӣ дар илми шуравии педагогӣ ба олим ва муҳаққиқ Н.Д. Левитов тааллуқ дорад. Қобилияти педагогӣ, ба андешаи ӯ, як қатор сифатҳоеро дар бар мегирад, ки ба паҳлуҳои гуногуни шахсияти омӯзгор ва пеш аз ҳама, ба ғаёлияти зеҳнии ӯ тааллуқ доранд. Қайд кардан бомаврид аст, ки ин сифатҳо табиӣ нестанд, онҳо дар ҷараёни омӯзиш ва амал кардан инкишоф меёбанд, аммо ба таври кофӣ устуворанд, то ки онҳоро ҳамчун сифатҳои барои кори бомуваффақияти омӯзгор зарур номбар кунем [3, с. 64].

Ба қобилияти педагогӣ олим ва муҳаққиқ Н.Д. Левитов сифатҳои зеринро мансуб медонад: 1) қобилияти ҷолибу мухтасар интиқол додани донишҳо ба бачагон; 2) қобилияти ғаҳмидани хонанда, ки ба мушоҳидакорӣ асос ёфтааст; 3) кори эҷодӣ ва мустақилона барои инкишофи тафаккур; 4) зиракӣ ё самтгирии тез ва дақиқ; 5) қобилияти ташкилотчиғӣ, ки ҳам барои таъмини низоми кори худӣ омӯзгор ва ҳам барои бунёди коллективи хуби хонандагон заруранд [7, с. 96].

Ғаёлияти педагогӣ аз ғаёлияти умумипедагогӣ ва касбию педагогӣ иборат аст. Танҳо дар ҳолате, ки тимсоли натиҷа бо шахсияти хонанда, бо масъулиятпазир будани педагог барои дар шахсияташ ташаккул ва инкишоф додани лаёқат, ҳадафмандӣ, салоҳият, қобилият ба худинкишофдиҳӣ бо воситаҳои худидоракунӣ, маҳорати худомӯзӣ, худташаккулунӣ, худназорат алоқаманд аст ва тимсоли мазкур ҷустуҷӯи роҳҳои расидан ба онро танзим мекунад. Маҳз он сифатҳои аз нигоҳи касбият муҳим ва пурмаҳсул дар шахсият ва ғаёлияти худӣ омӯзгор ташаккул меёбад.

Ҷанбаи мустақили инкишофи масъалаи омодагии омӯзгор ба бунёди сабти касбии омӯзгор ҳамчун қолаби ғаёлият ва шахсияти ӯ қабул гардидааст. Дар илми педагогии Тоҷикистон бо масъалаҳои ташаккули шахсияти касбии педагог, биниши мунтазами ҷараёни педагогӣ ба сифати яке аз нишонаҳои асосии тарзи муосири тафаккури касбии омӯзгор

академикҳо М. Лутфуллоев [1, 2], И.Х. Каримова [4], Ф. Шарифзода [3], профессорон С. Э. Негматов, Ш.А. Шаропов [12] ва дигарон машғуланд. Академикҳои Академияи таҳсилоти Тоҷикистон М. Лутфуллоев [1, 2], И.Х. Каримова [4], Ф. Шарифзода [3], зарурати ташкили омодагии касбии омӯзгорро дар заминаи донишҳо оид ба ҷараёни томи педагогӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карданд. Онҳо меъёрҳои омодагии касбиро дар робита бо хусусияти ҷараёни томи педагогӣ коркард намуда, нишон додаанд, ки вижагиҳои ҷараёни томи педагогӣ ҳамчун низоми бисёрзинаи амалкунандаи педагогҳо-хонандагон, зарурати тайёр кардани омӯзгорро барои таъмини хусусияти коллективонаи ҳамкориҳои педагогҳо ва хонандагон бо тақсмоти дақиқи вазифаҳо асоснок менамоянд. Онҳо зарур будани омодагии назариявии омӯзгорро ба идоракунии ҷараёни педагогӣ исбот намуданд, мундариҷа, сохтор ва методикаи тайёрии пай дар пайи донишҷӯёни донишкадаҳои педагогиро барои иҷрои вазифаҳои ҷараёни томи педагогӣ дар асарҳои худ муайян намуданд [3, с. 48].

Дар рафти инкишофи масъалаи омодагии касбии омӯзгорон самти махсусе муайян гардид, ки ба он муносибати арзишпазирӣ тамоюлноқ хос мебошад. Академик И.Х. Каримова омодагии касбиро тариқи дар омӯзгор ташаккул ёфтани «биниш»-и моҳияти тамоюлнокии арзишӣ ҳамчун сифати барои касб муҳим баррасӣ менамояд. Аз ҷониби ӯ тавсифи равшанносии педагогии ин хислати педагогӣ коркард шудааст. Нишондиҳандаҳои асосии дар омӯзгорон шакл гирифтани «биниш»-и низоми тамоюлнокии арзишӣ инҳоянд: диди моҳияти ҷараёни шаклгирии тамоюлҳои арзишии шахсият; диди моҳияти тамоюлҳои ба ҳам пайвасти арзишӣ ҳамчун раванди шахсӣ; диди моҳияти ҷараёни ташхис, диди хусусияти низоми илмию методии тамоюлнокии арзишии шахсият [4, с. 74].

Таҳқиқоти файласуфон, равшанносон, ҷомеашиносон, иқтисодшиносонро ҷамъбаст намуда, мо ақидаеро ҷонибдорӣ мекунем, ки ҳамаи он чизе, ки ба ҷараёни пешрафт, инкишоф, тақмили ҷомеаи инсонӣ ва шахсияти инсон ёри дода, барои инсон ғоидаовар ва мувофиқи мақсад аст, ба қонеъ намудани эҳтиёҷоти рағбатҳои мусбати ӯ аз нигоҳи воқеияти объективӣ мусоидат менамояд, чун арзиш маҳсуб мешавад. Зери мафҳуми тамоюли арзишӣ олимони интиҳобӣ будани шуур ва рафтор, муқарраршаванда будани онҳо бо тасаввуроти шахсият дар бораи арзишҳои ҳаёт ва ҷомеа, майли ботинии инсон ба дарк ва аз худ кардани ин ё он меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои мефаҳманд. Тамоюли арзишии даркшуда ба иродаи инсон ҳадафмандӣ, самтгирии муайян ва пайдарпайиро мебахшад. Тамоюлҳои арзишӣ ташкили мураккаби шахсияти мебошанд, ки дар он шаклҳои мухталифи аз ҷониби шахс дарк шудани олами атроф, ҳозира ва ояндаи худ, робитаи тарафайни падидаҳои иҷтимоӣ ва фардӣ ифода меёбанд. Омӯзиши асосҳои методологии ҷараёни тамоюлбахшии арзишии шахсият, яъне назарияи шахсият, назарияи фаъолияти шуури шахсият, назарияи аксеологии арзишҳо, иртифои фалсафии эҳтиёҷоти шахсият, ягонагии диалектикаи чизҳои воқеӣ ва имконпазир дар инкишофи инсон ба мо имкони дақиқ кардани матлабҳои асосии таҳқиқ, муайян кардани принципҳои бунёдии инсонпарварона намудани ҷараёни педагогӣ, муносибати арзишпазир ва шахсияти фаъолмандро ба арзишҳои педагогӣ, рӯҷуъ ба масъалаҳои, ки дар назди ҷомеа истодаанд, фароҳам меоварад. Инсонпарварона муносибат кардан на танҳо ба ташаккули донишҳо, инкишофи малакаву маҳорат, ки он неруи зехниро ифода менамояд, балки низоми муносибатҳои инсон ба инсонии дигар, ҷомеа, давлат, табиат ва меҳнатро инъикос менамояд. Ҷараёни тамоюлбахшии арзишии шахсият, пеш аз ҳама, ҷараёни тарбия мебошад. Аммо он як қатор вазифаҳои иҷро мекунад, ки вижагиҳо, махсусияти муносибати арзиширо ба ташкили ҷараёни томи педагогӣ инъикос мекунад: иттилоотӣ (тамоюлҳои арзишӣ ба оянда нигаронида шуда, амалҳоеро, ки ба бунёди оянда алоқаманданд, барномарезӣ ва таъйин менамоянд); баҳодихӣ (дарки арзишмандӣ бидуни баҳодихӣ, ки дар таносуби объектҳои олами беруна бо эҳтиёҷот ва манфиатҳои инсон ифода меёбанд. Баҳодихӣ дар заминаи шинохти вижагиҳои объективӣ сурат мегирад ва як навъ маърифати баҳодиханда мебошад); тамоюлбахшанда (муносибати арзишӣ ба олам ва падидаҳои интиҳоб кардан, ҷустуҷӯи қарорҳои имконпазирро бо назардошти аҳаммият, ба мақсад мувофиқ будан ё зарурат пешниҳод мекунад). Муҳаққиқон дар ҷараёни тамоюлбахшии арзишӣ қор қисми асосиро муқаррар намудаанд: мотивационӣ мақсаднок,

мундаричавӣ, амалиётӣ ва баҳодихиё натиҷавӣ. Ба монанди чараёни тарбия тамоюлбахшии арзишӣ аз рӯи мантиқи ҳадаф-мундарича-воситаҳо-натиҷаҳо амалӣ мегардад. Қисми мақсадноки тамоюлбахшии шахсият ба фаъолияти ояндабин асос меёбад. Мавзуи онро пешгӯӣ ташкил медиҳад. Таҳти мафҳуми «ояндабинӣ» пешгӯӣ, банақшагирӣ, баҳодихи эҳтимолии роҳҳои имконпазири инкишофи падидаҳо, чараёнҳо, муҳокимаи эҳтимоли фаҳмида мешавад. Тамоюлҳои арзишӣ ҳамеша ба оянда нигаронида шудаанд ва бо маҳорати пешгӯӣ намудан, худро ба оянда «имтидод кардан»-и инсон тавсиф меёбанд. Ин маҳорати хеле мураккаб буда, асоси онро маҷмуи маҳорати мушаххаси пешбинӣ, ки барои ноил шудан ба ин ё он ҳадафи оянда зарур аст, ташкил медиҳад. Қисми мундаричавии тамоюлбахшии арзишӣ ба фаъолияти маърифатии шахсият асос ёфтааст. Меъёри даркшаванда будани донишҳои асосӣ равона кардани онҳо ба ҳаёту фаъолияти ҳеш, сатҳи ташаккули худбаҳодихи воқеӣ мебошад [5, с. 82].

Маърифати воқеияти атроф ва дарки нақши донишҳо оид ба моҳияти падидаҳо дар ташаккули шахсият ва инкишофи ҷомеа яке аз ҷанбаҳои тамоюлбахшии арзишии шахсият мебошад. Тамоюли арзишии шахсият дар натиҷаи ба чараён пайваст шудани механизмҳои самтгирӣ: ҷустуҷӯ - баҳодихӣ - интиҳоб - инъикос (проексия) ба миён меояд. Маҳз дар ин ҳамин ҳолат таҷдиди сифатии чараёни тарбия, аз нигоҳи арзиш муқаммалу пурра шудани он рӯй медиҳад. Зеро шахсият на танҳо ҳадаф ва вазифаҳои тарбияро муайян мекунад, балки дар ҳолати ҷустуҷӯ - баҳодихӣ қарор гирифта, дар инкишофи худ он сифатҳоеро, ки ӯ зарур мешуморад, интиҳоб ва тарҳрезӣ менамояд.

Хулоса, ҷорӣ кардани механизмҳои самтгирӣ дар раванди тарбия ҷанбаи арзишии онро таъмин менамояд, барои воқеӣ гардидани эҳтиётот дар пешниҳоди ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбия, барои дарки зарурат ва аҳаммияти натиҷаи матлуби фаъолият, барои аз худ кардани воситаҳои иҷроӣ амал, натиҷаҳои худтарбия ва инкишофи шахсият шароити объективиро муҳайё менамояд. Ба ҳамин тариқ, ба андешаи мо, омодагии касбиро ҳамчун чараёни тамоюлбахшии донишҷӯён ба касби омӯзгорӣ баррасӣ бояд кард. Дар ин маврид масъалаҳои тарҳрезии тамоюлнокии арзишӣ ба касби педагогӣ ҳамчун чараёни мустақили тарбиявӣ ва натиҷаҳои он аҳаммияти муфид касб мекунад.

Адабиёт:

1. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва таҳсилоти навин / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2006.
2. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. - 318 с.
3. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. - Кн. 2. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 328 с.
4. Каримова И. Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы. Диссертация... д.и.п./ И. Х. Каримова. - Душанбе, 2000. - 386 с.
5. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. - М.: Просвещение, 1989. - 196 с.
6. Горелова Г. Г. Профессионально-личностная реадaptация в условиях кризиса: Диссертация... д.и.п.: 19.00.03 / Г.Г. Горелова. - Челябинск, 2002. - 398 с
7. Левитов Н. Д. Детская педагогическая психология / Н.Д. Левитов. - М.: Учпедгиз, 1960. - 412 с.
8. Минеева Л.Ю. Педагогические условия формирования у студентов университета готовности к проектированию здоровьесберегающего педагогического процесса: Диссертация... к.п.наук: 13.00.01 / Л.Ю. Минеева. - Шуя, 2001. -236 с.
9. Набиев Е. А. Становление и развитие теории высшего профессионального педагогического образования в РК: Диссертацияи док.пед.наук: 13.00.08 / Е.А. Набиев. - Омск, 2003. - 443 с.
10. Смаилов С. С., Калымбетова Н. П., Доскулова Д. И. Некоторые вопросы формирования познавательного интереса и мотивации при обучении студентов младших

курсов казахскому языку. [Электронный ресурс]. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-375063.html> 10.

11. Смаилов С. С., Калымбетова Н. П. Профессиональные и нравственные качества учителя. [Электронный ресурс]. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-375063.html?page=2>

12. Шаропов Ш. А. Муошират ва худшиносӣ / Ш. А. Шаропов. - Хучанд, 2012. - 303 с.

13. Шоцкий П. П. Теоретико-методологические основы формирования профессионализма выпускников педагогических колледжей с ориентацией на подготовку учителя физической культуры: Диссертация док.пед.наук: 13.00.04 / П.П. Шоцкий. - Минск, 1999. - 276 с.

КАСБИ ПЕДАГОГӢ ВА ШАХСИЯТИ ОМУӢЗГОР ДАР ИЛМ ВА АМАЛИЯИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақола масоили тайёрии касбии омузгорон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки ин яке аз масоили мубрами назария ва амалияи илми педагогика маҳсуб меёбад. Фаъолият кадрҳои педагогӣ дар шароити муосир бо мазмуни сифатан нав пурра карда мешавад, ки бо тағйироти куллии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷомеа шартнок мегардад. Дар низоми маориф раванди ислоҳот, тайёрии чандсатҳаи мутахассисон ба роҳ монда шуда, навҳои нави муассисаҳои таълимӣ боз гардида, мазмуни таълим низ куллан тағйир ёфта, мақсаду вазифаҳои тарбия таҷдиди назар мегарданд.

Муаллиф, масъалаи омодагии касбии омузгоронро яке аз муҳимтарин масъалаҳо дар назария ва амалияи педагогӣ мешуморад. Фаъолияти кадрҳои педагогӣ дар шароити муосир бо мундариҷаи сифатан нав, ки ба дигаргунӣҳои амиқи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷомеа вобаста мебошад, пур мегардад. Дар низоми маориф чараҳои ислоҳот идома дорад ва вобаста ба ин омодагии бисёрзинаи мутахассисон қорӣ мегардад, шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ таъсис меёбанд, мундариҷаи таҳсилот ба таври ҷиддӣ тағйир меёбад, ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбия таҷдиди назар мешаванд.

Муаллифи мақола ҳамаи он чизе, ки ба чараҳои пешрафт, инкишоф, тақмили ҷомеаи инсонӣ ва шахсияти инсон ёрӣ дода, барои инсон фоидаовар ва мувофиқи мақсад аст, ба қонеъ намудани эҳтиёҷоту рағбатҳои мусбати ӯ аз нигоҳи воқеияти объективӣ мусоидат менамояд, чун арзиш маҳсуб мешуморад. Зери мафҳуми тамоюли арзишӣ вай интиҳобӣ будани шуур ва рафтор, муқарраршаванда будани онҳо бо тасаввуроти шахсият дар бораи арзишҳои ҳаёт ва ҷомеа, майли ботинии инсон ба дарк ва аз худ кардани ин ё он меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои мефаҳмад. Тамоюли арзишӣ даркшуда ба иродаи инсон ҳадафмандӣ, самтгирии муайян ва пайдарпайиро мебахшад. Тамоюлҳои арзишӣ ташкили мураккаби шахсияти мебошанд, ки дар он шаклҳои мухталифи аз ҷониби шахс дарк шудани олами атроф, ҳозира ва ояндаи худ, робитаи тарафайни падидаҳои иҷтимоӣ ва фардӣ ифода меёбанд.

Хулоса, қорӣ кардани механизмҳои самтгирӣ дар раванди тарбия ҷанбаи арзишӣ онро таъмин менамояд, барои воқеӣ гардидани эҳтиёҷот дар пешниҳоди ҳадафҳо ва вазифаҳои тарбия, барои дарки зарурат ва аҳаммияти натиҷаи матлуби фаъолият, барои аз худ кардани воситаҳои иҷроӣ амал, натиҷаҳои худтарбия ва инкишофи шахсият шароити объективиро муҳайё менамояд.

Ба ҳамин тариқ, ба андешаи муаллиф, омодагии касбиро ҳамчун чараҳои тамоюлбахшии донишҷӯён ба касби омузгорӣ баррасӣ бояд кард. Дар ин маврид масъалаҳои тарҳрезии тамоюлнокии арзишӣ ба касби педагогӣ ҳамчун чараҳои мустақили тарбиявӣ ва натиҷаҳои он аҳаммияти муфид касб мекунанд.

Калидвожаҳо: тамоюлот, қобилиятҳои педагогӣ, мақсаднокӣ, салоҳиятнокӣ, ташаккули шахсият, тайёрии касбӣ, бисёрсатҳа, муошират, арзишҳо.

ПРОФЕССИЯ УЧИТЕЛЯ И ЛИЧНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В НАУКЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

В статье рассматривается проблема профессиональной подготовки учителей, что является одной из наиболее актуальных в педагогической теории и практике. Деятельность педагогических кадров в современных условиях наполняется качественно новым содержанием, обусловленным коренными социально-экономическими преобразованиями в обществе. В системе образования идет процесс реформирования, вводится многоступенчатая подготовка специалистов, открываются новые типы учебных заведений, кардинально меняется содержание образования, переосмысливаются цели и задачи воспитания.

Автор рассматривает проблему профессиональной подготовки учителей как один из важнейших проблем педагогической теории и практики. Деятельность педагогических кадров в современных условиях наполнена качественно новым содержанием, связанным с глубокими социально-экономическими изменениями в обществе. В системе образования продолжается процесс реформ, в связи с этим внедряется многоуровневая подготовка специалистов, создаются новые формы учебных заведений, существенно меняется содержание образования, учитываются цели и задачи воспитания.

Автор статьи считает, что все, что помогает процессу прогресса, развития, совершенствования человеческого общества и личности, полезно и целесообразно для человека, способствует удовлетворению его положительных потребностей и интересов с точки зрения объективной объективности. Под ценностной ориентацией понимается избирательность сознания и поведения, их обусловленность представлением личности о ценностях жизни и общества, внутренняя склонность человека к восприятию и усвоению тех или иных социальных норм и ценностей. Воспринимаемая ценностная ориентация придает волеизъявлению человека цель, определенную направленность и последовательность. Ценностные тенденции представляют собой сложную личностную организацию, в которой выражаются различные формы восприятия человеком окружающего мира, его настоящего и будущего, взаимная связь между социальными и индивидуальными явлениями.

В целом, внедрение механизмов ориентации в процесс воспитания обеспечивает его ценность, создает объективные условия для реализации потребностей в представлении целей и задач воспитания, для понимания необходимости и значимости желаемого результата деятельности, для усвоения средств выполнения действий, результатов самодисциплины и развития личности.

Таким образом, по мнению автора, профессиональную подготовку следует рассматривать как процесс ориентации студентов на преподавательскую профессию. В этом случае вопросы развития ценностной ориентации на педагогическую профессию приобретают полезное значение как самостоятельный образовательный процесс.

Ключевые слова: тенденция, педагогическая способность, целенаправленность, компетентность, формирование личности, профессиональная подготовка, многоступенчатый, коммуникация, ценность.

TEACHER'S PROFESSION AND TEACHER'S PERSONALITY IN SCIENCE AND PEDAGOGICAL PRACTICE

The article examines the problem of professional training of teachers, which is one of the most pressing in pedagogical theory and practice. The activities of teaching staff in modern conditions are filled with qualitatively new content, due to fundamental socio-economic transformations in society. The education system is undergoing a reform process, multi-stage training of specialists is being introduced, new types of educational institutions are opening, the content of education is radically changing, and the goals and objectives of education are being rethought.

The author considers the issue of teacher training as one of the most important issues of pedagogical theory and practice. The activity of teaching staff in modern conditions is filled with qualitatively new content associated with profound socio-economic changes in society. The reform

process continues in the education system, in this regard, multilevel training of specialists is being introduced, new forms of educational institutions are being created, the content of education is changing significantly, the goals and objectives of education are being taken into account.

The author of the article believes that everything that helps the process of progress, development, improvement of human society and personality is useful and expedient for a person, contributes to satisfying his positive needs and interests from the point of view of objective objectivity. Value orientation is understood as the selectivity of consciousness and behavior, their conditionality by the personality's idea of the values of life and society, the inner tendency of a person to perceive and assimilate certain social norms and values. The perceived value orientation gives a person's will a purpose, a certain orientation and consistency. Value trends represent a complex personal organization in which various forms of human perception of the world around him, his present and future, and the mutual connection between social and individual phenomena are expressed.

In short, the introduction of orientation mechanisms into the process of education ensures its value, creates objective conditions for the realization of the needs for the presentation of the goals and objectives of education, for understanding the need and significance of the desired result of activity, for mastering the means of performing actions, the results of self-discipline and personal development.

Thus, according to the author, vocational training should be considered as a process of orientation of students to the teaching profession. In this case, the issues of developing a value orientation towards the teaching profession acquire useful significance as an independent educational process and its results.

Key words: tendency, pedagogical ability, focus, competence, personality formation, professional training, multi-stage, communication, value.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Н.Х. н.и.п., муаллими калони кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Тел: (+985)40-22-02

Сведения об авторе: Давлатова Н. Х к.п.н., старший преподаватель кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** РТ, 735360, г.Куляб, улица С.Сафарова -16.Тел: (+985)40-22-02

Information about the author: Davlatova N.D. - candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360, Kulob street, S. Safarov 16. Тел: (+985)40-22-02

ТДУ: 01+37.0(575.3)

А- 37

РОҲБАЛАД (МЕНТОР) ВА РОҲБАЛАДӢ (МЕНТОРИНГ)- АМАЛКАРД ДАР АСОСИ ТАҶРИБА

Азизбеков Р.Р., директори филиали муассисаи давлатии “Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ

Аксарияти корҳои таҳқиқотии дар самти роҳбаладӣ коркардашуда нишон медиҳанд, ки анҷом додани роҳкорҳои огоҳона ва мақсадноки роҳбаладӣ дар муассисаҳо ва сохторҳо ҳамчун як навъ идоракунии захираҳо ва манбаъҳои инсонӣ ҳам барои роҳбарон ва ҳам барои роҳбаладону коромӯзон манфиати бисёр арзишмандро ба бор овардаанд. Мақсади асосии кори илмӣ анҷомдодашуда дар ин самт аз муайян кардани моҳияти таърихӣ роҳбаладӣ, бозгӯӣ кардани таҷрибаҳои нодирӣ дар ин ҷода бадастомада ва роҳҳои амалӣ кардани онҳо мебошад.

Роҳбаладӣ, ё ба истилоҳ менторинг яке аз усулҳои шинохташуда дар соҳаи маориф буда, аз солҳои 1950-уми асри гузашта мавриди пажӯҳиш ва коркарди олимони ва

коршиносони соҳаи маориф қарор дода шуд, асоси онро робита ва муносибат байни коромӯз ва роҳбалад ташкил медиҳад. Ҳадафи асосӣ аз роҳандозӣ намудани ин усул ва истифодабарии он дар соҳаҳои, ки бештар ба дарёфт, рушд ва тавсеаи нерӯҳои инсонӣ сару қордоранд, аз он иборат аст, ки дониши ихтисосӣ ва маҳорату малакаи касбии коромӯз-шогирд ба дараҷаи зарурӣ баланд бардошта шавад. Ҳамчун як фароянди тавонбахш, роҳбаладӣ метавонад дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла роҳбаладии инфиродӣ, роҳбаладии гурӯҳӣ, ё муштарақ, роҳбаладии расмӣ ва ғайрирасмӣ ташкил карда шавад. Мақсади асосии қори илмии анҷомдодашуда дар ин самт аз муайян кардани моҳияти таърихии роҳбаладӣ, бозгӯӣ кардани таҷрибаҳои нодири дар ин ҷода бадастомада ва роҳҳои амалӣ кардани онҳо мебошад.

Аз миёни ҳамаи равиш ва усулҳо, ки дар идоракунии касбии шахсияти ҳар як фард истифода бурда мешаванд, роҳбаладӣ ҳамчун таҷрибаи беҳтарин ва дорои манфиати бештаре беҳтар шинохта шудааст. Он ҳамчун воситаи кумақрасонӣ барои қормандони ҷавони дорои потенциали боло бо мақсади мутобиқ шудан бо муҳит ва фарҳанги қор, шинохтан ва дарёфти маҳоратҳо ва кашфи потенциалҳои хеш мебошад. Роҳбаладӣ, инчунин, барои тавсеаи маҳорат ва тавоноҳои мавҷудаи қормандон, махсусан, шахсони навақор вобаста ба мақсад ва рисолати муассисаҳои истифода шуда, дар омодакунии онҳо ба вазифаҳои баландтар ва ҳатто роҳбарикунанда ташкил карда мешавад. Таҷрибаи мураббигарӣ, тавре болотар ишора карда шуд, таърихӣ тулонӣ дошта, дар оғоз ҳамчун роҳбаладии ғайрирасмӣ маълум буда, дар шакли як барномаи расмӣ аз оғози солҳои 1950 дар аксарияти давлатҳои мутараққӣ, аз ҷумла Амрико рӯйи қор омадааст. Дар Русия ва мамлакатҳои пасошуравӣ низ аз ин усули омӯзиш аз охири асри гузашта ва ибтидои асри XXI то ба имрӯз зиёд истифода мебаранд.

Калимаи “роҳбаладӣ” аз решаи “роҳбалад” гирифта шудааст. Ҳамчун як амал ё феъл низ дар маркази раванди роҳбаладӣ ҳуди шахси роҳбалад меистад. Дар луғатҳои ин калима ба маънои “роҳдон, он ки чигунагии роҳро медонад”; “он ки чигунагии роҳро медонад ва қасорро роҳнамоӣ мекунад” [3, с. 153], яъне қасе аст, ки аз ин ё он масир қанд бор гузашта, тамоми паҳлуҳои онро ба ҳубӣ медонад ва метавонад нафарони дигарро ҳам аз ин пайроҳа гузаронад. Муродифи калимаи роҳбалад қалимаҳои “мушовир”, мураббӣ, устод ва роҳбар-“он ки қасеро дар роҳе ҳидоят мекунад”, [3, с. 172] шуда метавонанд, ҳарқанд бо баъзе аз хусусиятҳои ифодакунандаи исм ва маъно аз ҳамдигар тафовутдоранд.

Бинобар ин, олимони соҳа низ ба ҳулосаи умумӣ дар интиҳоби вожаи мувофиқ барои “роҳбалад” ва “роҳбаладӣ” наомадаанд. Дар сарқашмаҳои адабӣ ба қуз қалимаҳои дар боло овардашуда, вожаҳои дигарро низ дучор шуд, ки хеле наздиқӣ ба қалимаи роҳбаладдоранд. Аз ҷумла, қалимаҳои мурид, шайх ва пир, ки масъули тарбияти маънавии шогирд ё гурӯҳе аз шогирдон будаанд. Аммо, қаро мо қалимаи “роҳбалад”-ро интиҳоб қардаем? Агар ба тарҷумаи англисӣ ва аслии ин қалимаҳо (роҳбалад ва робаладӣ) назар андозем, мебинем, ки дар забони англисӣ қалимаи “ментор”, яъне роҳбалад ва “ментӣ”, яъне қоромӯз ё шогирд истифода мешавад. Қалимаи “mentor” (роҳбалад) аз қалимаи “teacher”(омӯзгор) ба қуллӣ фарқдорад. Дар забони тоҷикӣ ҳам айнан қамин ҳодисаи маъноии қалимаҳо мушоҳида мешавад. Муаллим, устод, омӯзгор, мушовир, роҳбар аз қалимаи роҳбалад фарқдоранд. Инҳо вожаҳои ҳастанд, ки бештар ба амалҳои хусусияти иҷроишашон яқтарафа монандӣдоранд. Яъне, як нафар дорои дониш ва маҳорати бисёр баланд ба шахси дигар ё гурӯҳе аз шахсон донишу маҳорати хешро таҳмил мекунад. Фарқ аз вожаи роҳбалад дар он аст, ки байни роҳбалад ва қоромӯз як робитаи мутақобила ва дутарафа сурад мегирад, ки роҳбалад дар ин маврид ҳаққи таҳмили дониш ва биниши хешро ба қоромӯз надорад, балки ўро дастгирӣ ва роҳбаладӣ менамояд, то ки аз дилхоҳ қодаи қасбӣ бо муваффақият гузарад ва дар ҳар як марҳала рушди қасбӣ ва шахсӣ намояд. Дар ҳар навъ таъриф ва тафсир аз вожаи роҳбалад/ментор ҳулоса ин аст, ки “роҳбаладон шахсони ботаҷриба ва бо дониши пешрафта ҳастанд, ки масъули дастгирӣ ва тақондиҳии аъзои муассисаҳо ва созмонҳо, ки таҷрибаи қамдоранд, мебошанд” [10, с. 957-971]

Қанд таърифи дигарро ҳам метавонем оид ба роҳбалад мисол биёрем, ки баёнкунандаи рафтор, амал ва фаъолияти ментор мебошанд. “Роҳбалад шахси оғоҳ ва

таъсиррасон буда, талош бар он менамоёд, ки шахси дигарро дар чодаи касбу кораш ба муваффақият бирасонад” [6, с. 554-555]

“Роҳбалад шахсиятест, ки ошкоро барои тавсеаи касбияти зердастон, ё ҳамкоронаш нақш мебозад” [4, с. 813]

“Роҳбалад шахсиятест, ки симои падариро инъикос менамоёд ва барои як шахси ҷавону навкор ҳамчун роҳнамо, ҳомӣ ва пуштибон вазифаи дастурдиҳандаро иҷро менамоёд [7, с. 92].

Бо таъя ба ҳамаи ин таърифҳо, ки дар боло оварда шуданд, метавон як таърифро барои баррасии мафҳум ва вожаи роҳбалад пайдо намуд, ки: “роҳбалад шахси дорои таҷрибаи бой, дониши кофӣ, ҷаҳонбинии васеъ, боъътимод боварибахш буда, ҳимоят ва дастгирии як фарди ҷавон ва камтаҷриба- шавқманд ва бо потенциали зиёдро, бар дӯш дошта, мақсади ниҳоияш тавонманд сохтани коромӯз дар касбу кор ва зиндагӣ мебошад.

Аз таъриф, вазифа ва нақши роҳбалад низ то андозае мушаххас ва муайян мегардад. Аз ҷумла, роҳбалад як раванд, фароянд ва усулро ба кор мебарад, ки дар натиҷаи он коромӯз/шогирд худро кашф мекунад. Ҷанбаҳои қавӣ ва заифи хешро муайян карда, барои боз ҳам такмил додани неруҳои тавонманди хеш талош меварзад. Шояд муҳити кор ҳам барои коромӯз дар солҳои аввали фаъолияташ нороҳат ва хастакунанда бошад. Аз таҷрибаҳо бармеояд, ки ҳарчанд омӯзгори навкор, дониши лозимӣ дар самти ихтисоси хеш дошта бошад ҳам, аммо ворид шудан ба муассисаи таълимӣ ва ба роҳ мондани ҷараёни таълим, пайдо кардани мавқеи худ дар миёни омӯзгорони соҳибтаҷриба ва синну соли аз худаш калонтар, пазируфтани одатҳо, қоидаҳо, интизом ва тартиботи муассисаи таълимӣ барои вай дар рӯзҳои аввали кориаш саҳт ва сангин менамоёд. Ё аз ҷониби дигар, нобоварӣ ба дониши хеш ба он оварда мерасонад, ки шахси навкор худро аз даст диҳад ва рағбати вай аз касби омӯзгорӣ кам гардад. Дар ин маврид, яъне замони оғоз кардани кор дар муассисаи таълимӣ, навкор ҳарчанд хатмкардаи муассисаи олий бошад ҳам, лекин барои омӯзгори соҳибтаҷриба ва махсус барои омӯзгоре, ки ба вай вобаста шудааст, нақши як шогирдро бозӣ мекунад. Бинобар ин, муҳим аст, ки коромӯз худро дар шароити озод эҳсос намоёд ва бидуни тарсу ҳарос бо таъя ба тавоноии маънавии хеш ба пеш ҳаракат намоёд.

Дар муҳити озод гузоштани шогирд, бо мақсади он ки худро роҳат ҳис намоёд, яке аз шартҳои кори таълим ва тарбият мебошад. “Аз ҷумлаи ҳуқуқи ибтидоӣ ва мусаллами шогирд ин аст, ки ўро роҳат гузоранд ва ба ў иҷоза диҳанд худ умурро озмоиш кунанд ва аз натоиҷи фаъолияти худ бархурдор шаванд” [1, с. 24].

Аз ин бармеояд, ки нақши роҳбалад ташкил кардани муҳити мусоиди рушдбанда барои коромӯз мебошад. Мақсад аз муҳити мусоиди корӣ, танҳо муҳити физикии муассиса набуда, балки як муҳити маънавӣ мебошад, ки навкор ё коромӯз худро дар зери қаноти роҳбалад дар як муҳити ороми дарунӣ дарёбад. Дар ин ҷо нақши роҳбалад як зина баландтар мегардад, яъне ба ҷуз роҳнамоӣ дар самти касб ва рушди донишу малакаи, инчунин, бояд бо эҳсосоти коромӯз низ ошноӣ пайдо намоёд.

“Нақши асосии роҳбалад таъсиррасонии мусбӣ ба коромӯз, руҳбаланд ва устувор гардонидани вай мебошад. [9, с. 30] Ҳамаи андешаҳои болозикрро ҷамъбаст намуда, нақш, вазифа ва масъулияти роҳбаладро дар ҷанд бахш метавонем хулоса намоем:

- Роҳбалад –кашфкунанда ва парварандаи неруҳои нав ва самарабахши истехсолӣ;
- Роҳбалад-муттақо, дастгир, пуштибон ва кумақрасон бо мақсади ба дараҷаи ниҳоии касбӣ расондани коромӯз;
- Роҳбалад-мушовири боъътимод ва бовариноки коромӯз;
- Роҳбалад-захираи бойи таҷриба, дониш ва маҳорату малакаи касбӣ;

Дар доираи ин нақшҳо, ки роҳбалад дар раванди кор бо коромӯз бозӣ мекунад, боз вазифаҳои зеринро анҷом медиҳад:

- Роҳнамоӣ кардан ва машварат додан ба коромӯз дар атрофи талаботи касбият ва соҳае, ки муассиса дар доираи он фаъолият менамоёд;

- Пуштибонии шахси ба васоятгирифта, додани такризиҳои мусбӣ ба фаъолиятҳои вай, таъмини иштирокиаш дар корҳои дастаҷамъона ва тавсия додани вай барои пешравӣ дар мансаб ва вазифаҳои нав;

- Муаррифӣ кардани дастовардҳои коромӯз ва дастгирӣ намудани онҳо назди роҳбарияти муассиса;

- Пешравӣ дар мансаб барои коромӯз таъмин менамояд;

- Ҳимоятгари коромӯз дар сурати пайдо шудани ягон таҳдид, хатари пастравӣ дар вазифа ва ё эҳтимоли зоҳиршавии ноадолатӣ дар баробари захираи коромӯз;

- Ифшо кардани нақши дӯст, рафиқ ва ҳамдаму наздик барои коромӯз, то битавонад озодона умеду ноумедӣ, каму кост, ташвиш ва муваффақияту дастоварди хешро бо вай қисмат намояд;

Шояд роҳбалад аз ин вазифа ва нақшҳои қолабӣ, ки чандтои онҳоро мисол овардем, нақши зиёдтар ва бештарро иҷро менамояд. Роҳбалад нафақат як шахси масъули рушди дониш ва касбияти коромӯз, ки зери ҳимоят ва дастгирӣ вай аст, балки мисли дӯсти вафодорест, ки ба таври худихтиёрӣ ва довталабона коромӯзро барои зиндагӣ ва ояндаи дурахшон омода менамояд.

Баъзе аз хусусиятҳо ва вижагиҳои касбии як роҳбалад то ҳамин ҷо ба таври муқаддимавӣ шарҳ дода шуд, аммо лозим аст, ки ба саволи “Роҳбалад бояд кадом маҳорат ва салоҳиятҳо дошта бошад?” низ назарпардозӣ шавад. Ҷавоб додан ба саволи “Кадам шахс метавонад роҳбалад шавад?” аз он сабаб манфиат дорад, ки касе ба ин кор машғул шуда бошад, мавқеи хешро муайян карда метавонад. “Дар муассисаҳо, идораҳо ва созмону ташкилот шахсони донишманд, корозмуда, дар вазифаҳои гуногун коркарда, ҳамчун муассисон, роҳбарон, муовинони роҳбарон барои роҳнамоӣ, дастгирӣ, такмилдиҳандаи маҳоратҳои касбии кормандон ва омӯзгорон интихоб карда мешаванд” [5, с. 368].

Таҳқиқот дар ин самт нишон медиҳанд, ки ба ҳайси роҳбалад одатан шахсони бо дониши қавӣ, таҷрибаи казобӣ ва бо собиқаи зиёди корӣ дар муассисаи таълимӣ ва ё муассисаҳои дигар интихоб карда мешаванд. Асоси кори роҳбаладӣ низ ҳамин аст, ки шахси кордида ва корозмуда ба вазифа интихоб мешавад, то самаранокии раванди амалишавии онро ба пуррагӣ таъмин карда тавонад. Роҳбалад пеш аз ҳама муносибатро ташкил мекунад. Муносибате, ки бар саховатмандии маънавӣ, некбинӣ, оянданигарӣ, адолат, умед, чандандешӣ ва эътимоду боварӣ асос ёфтааст. Ин муносибат оҳиста-оҳиста як раванди омӯзиширо ташкил медиҳад, яъне коромӯз ноҳудоғоҳ ва бидуни ягон ишорати иловагии роҳбалад хислатҳо, дониш, маҳорату малака, рафтор, амалкард, принципҳои корӣ ва дигар хислатҳои фардии роҳбаладро нусхабардорӣ мекунад. Таҷрибаи иҷтимоии насли калонсол ба навсли наврас интиқол меёбад, ки ин раванд ҳам барои устувории захираи маънавии миллӣ ва ҳам барои пойдории анъанайи неки шогирдтайёркунӣ оварда мерасонад: “Вазифаи асосии ҷомеаи инсонӣ, интиқоли таҷрибаи иҷтимоии насли калонсол ба насли ҷавон, яъне ташаккули сифатҳои, ки барои ҳалли масъалаҳои имрӯзи ҷомеа заруранд” [2, с. 13].

Ҳарчанд, роҳбалад ҳаққи таҳмил кардани ақидаҳои хешро ба коромӯз надорад, вале чун дар меҳвари раванди мураббигарӣ қарор дорад, тадричан коромӯз аз вай меомӯзад. Пас, аз ин бармеояд, ки роҳбалад ҳамчун манбаи тавлиди таҷриба низ ба ҳисоб меравад. Аммо асоси ҳамаи ин муваффақият, тавре болотар қайд карда шуд, ҳамоно муносибат мебошад. “Муносибат, ки дар асоси он шахси кордон барои шахси дигар бо мақсади болоравӣ дар мақоми ҷамъиятӣ кумак мерасонад. Ин як раванди сода нест, балки як таҷрибаи арзишманд аст” [8, с. 26].

Дар ҳар сурат, на ҳамаи роҳбарони ботаҷриба метавонанд, ба вазифаи роҳбалад интихоб шаванд. Дар ҳамин шакл, барои интихоб шудан ба вазифаи роҳбалад дар шакли расмӣ ё ғайрирасмӣ шахс бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад: (а) ба худ тамарқуз карда, инсонгаро бо худ, бо дигарон ва бо муҳити атроф бошад; (б) босабру таҳаммул дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ва мушоҳидаи хатоҳо бошад; (в) касби хеш ва муассисаеро, ки дар он ҷо кор мекунад, дӯст дошта бошад; (г) ба худ эътимод дошта бошад ва дорои маҳорате бошад, ки як нафари дигарро роҳнамоӣ кунад, то муваффақияти хешро дарк намуда, болида гардад; (ғ) ба

коромӯзон, шахсони навкор ва камтаҷриба боварӣ ва эътимод дошта бошад, ниёз ва талаботи онҳоро эҳсос карда тавонад; (д) эҷодкор ва чандир бошад; (е) дорои маҳорати баланди муошират, аз ҷумла гӯш кардан бошад;

Натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки роҳбаладӣ ва роҳбалад мафҳумҳое ҳастанд, ки дар ҳамдигар саҳт танида, бастагии маъноӣ ва амалӣ бо ҳамдигар доранд. Роҳбаладӣ ҳамчун як раванд ва фароянд барои такмил додани маҳорат ва малакаи касбии коромӯз-он ки нав ба чараёни кор ворид шудааст, истифода шуда, дар соҳаи таълим ва тарбият-педагогика дар масири таърих коркард шуда, як методи самарабахш қабул шудааст. Татбиқи ин метод бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи касбияти омӯзгорону кормандони соҳаи маориф, махсусан дар сохтори такмили ихтисос аз манфиат холӣ нест.

Адабиёт:

1. Алии Шариатмадорӣ, Китоби усули таълим ва тарбияти Техрон, Донишгоҳи Техрон, муассисаи интишорот ва чоп, 1375. - 118 саҳ.
2. Файзулло, Ш. Педагогика: Назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 544 с.
3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2, Душанбе: -2010, 1095 с.
4. Bartol, Kathryn M. - Martin, David C. Management, McGraw- Hill Inc., New York. 1991, 880 p-s.
5. Barutçugil, İsmet Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Kariyer Yayıncılık, İstanbul. 2004. <https://www.nadirkitap.com/stratejik-insan-kaynaklari-yonetimi-prof-dr-ismet-barutcugil-kitap8398231.html>.
6. Bittel, Lester R. - Newstrom, John W. What Every Supervisor Should Know, McGraw-Hill, Inc., 1990, Singapore. 600 p-s.
7. Ehrich, Lisa C. - Hansford, Brian (1999), "Mentoring: Pros and Cons for HRM", Asia Pacific Journal of Human Resources, Vol. 37, No: 3, p. 92- 107. <https://journals.sagepub.com/toc/apja/37/3>.
8. Mind, Steve, "Business Mentoring and Coaching", Training and Development, 1993, April, 120 p-s.
9. Oliver, Chris - Aggleton, Peter "Mentoring for Professional Development in Health Promotion: A Review of Issues Raised By Recent Research, Health Education, 2002, February, Vol. 102 p-s.
10. Ragins, Belle Rose - Scandura, Terri "Gender Differences in Expected Outcomes of Mentoring Relationships", Academy of Management Journal, August. 1994, 1020 p-s. <https://www.jstor.org/journal/acadmanaj>
https://www.researchgate.net/publication/235319726_Mentoring_for_professional_development_in_health_promotion_A_review_of_issues_raised_by_recent_research

РОҲБАЛАД (МЕНТОР) ВА РОҲБАЛАДӢ (МЕНТОРИНГ)- АМАЛКАРД ДАР АСОСИ ТАҶРИБА

Мақола ба шарҳи мафҳуми "роҳбалад" ва "роҳбаладӣ" (ментор ва менторинг) ихтисос дода шуда, муҳаққиқ баробарии лафзӣ (маъноӣ) ва амалии онҳоро бо овардани мисолҳои мушаххас баён кардааст. Нақш, вазифа ва масъулияти роҳбалад, бо мақсади татбиқ кардани фаъолияти роҳбаладӣ дар асоси талабот ва принципҳои бунёдии он низ бо далелҳо баррасӣ шудааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки муродифҳои калимаи "ментор" (mentor)-ро дар забони тоҷикӣ паҳлӯи ҳам гузошта, калимаи аз ҳама наздик ба ин вожа ро интихоб намудааст.

Дар мақола, инчунин назарияи олимони дохилӣ ва хориҷӣ низ дар шарҳи мафҳуми роҳбалад ва роҳбаладӣ ҳамчун иқтибос оварда шуда, дар шакли муқоиса хулосаи ниҳой аз онҳо бароварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: роҳбалад, роҳбаладӣ, коромӯз, такмили ихтисос, рушди касбият, идоракунии касбӣ, таълим ва тарбият;

МЕНТОР И МЕНТОРИНГ-ДЕЙСТВИЕ НА ОСНОВЕ ОПЫТА

Статья посвящена толкованию понятия «ментор и менторинг», и автор разъясняет равенство устного и практического его применения конкретными примерами. Роль, задачи и ответственность ментора с целью реализации менторской деятельности тоже рассматриваются на основе требований к нему и его фундаментальных принципов. Автор старался ставить синонимы слова «ментор» на таджикском языке в одном ряду и выбрать наиболее соответствующего слова.

В статье также приведены цитаты из теоретических рассуждений отечественных и зарубежных учёных о разъяснении понятия ментора и менторинга и сделаны заключительные выводы по ним.

Ключевые слова: ментор, менторинг, стажёр, повышение квалификации, развитие профессионализма, профессиональное управление, обучение и воспитание.

MENTOR AND MENTORING – PRACTICES THAT ARE BASED ON EXPERIENCE

The article is concerned with the explanations of the terms – ‘mentor’ and ‘mentoring’ – and the researcher explains their verbal (semantic) and practical similarity by giving explicit and concrete examples. The role, task and responsibility of the mentor, with the purpose of implementing the activity of mentoring based on its fundamental requirements and principles, are also discussed with evidences. The author has tried to put the synonyms of the term ‘mentor’ in the Tajik language side by side, and chosen the word, which is closest to it.

Additionally, in the explanations of the terms mentor and mentoring the theories of internal and external scholars are also cited, and in the form of comparison, the final conclusion is drawn from them.

Key words: mentor, mentoring, intern, professional development, professional management, education management.

Сведения об авторе: Азизбеков Рахимдод Рахмонбекович- директор филиала государственного учреждения «Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования» в ГБАО, г.Хорога, ул. Бандалӣ Сабралӣ 116, **E-mail:** rahmoniyon@mail.ru, arahimdod@gmail.com Тел.: +(992) 93548 13 14, +(992) 501021182

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизбеков Раҳимдод Раҳмонбекович – директори филиали муассисаи давлатии “Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф” дар ВМКБ, ш.Хоруғ, к.Бандалӣ Сабралӣ 116, **E-mail:** rahmoniyon@mail.ru, arahimdod@gmail.com Тел.: +(992) 93548 13 14, +(992) 501021182

Information about the avtor: Azizbekov Rahimdod Rahmonbekovich- director of the branch of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators in GBAO, Khorog, B.Sabrali Street 116, **E-mail:** rahmoniyon@mail.ru, arahimdod@gmail.com Тел.: +(992) 93548 13 14, +(992) 501021182

ТАШКИЛ КАРДАНИ МАҲОРАТИ ОМУЗИШИ ВА ҲАМКОРИ ДАР ТАЪЛИМИ САМАРАНОКИ МАЛАКАҲОИ ҲАМКОРИИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Сангимадов Ф.Х., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз масъалаҳои мубрами назария ва амалияи муосир дар системаи таҳсилоти касбӣ ҷустуҷӯи воситаҳои самараноки таълими забони англисӣ, таъмини ташаккули малакаҳои ҳамкори таълимӣ мебошад. Зеро ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ яке аз талабот ба мутахассиси муосири таълими касбӣ мебошад. Ин мақола ба проблемаи рушди малакаҳои ҳамкорӣ байни омӯзандагон забони англисӣ дар муассисаҳои касбӣ бахшида шудааст. Дар доираи он мафҳуми ҳамкорӣ ҳамчун як намуди нави муносибатҳои байни субъектҳои раванди таълим ва фаъолияти таълимӣ ва лоихавӣ ҳамчун яке аз воситаҳои ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ ошкор карда мешавад. Шартҳои ташаккули самараноки малакаҳои ҳамкори таълимӣ, ки гарави муваффақият дар ҳама гуна фаъолият мебошанд, баррасӣ карда мешаванд.

Дар айни замон, донишҷӯи забони хориҷӣ на танҳо хусусияти хоси инкишофи фарҳангӣ ва маърифати инсон, балки яке аз шартҳои асоси интиҳоби муваффақият касб мекунад. Таҷриботи муосир дар шароити таълим, иҷтимоӣ ва иҷтимоии фарангӣ дар раванди таълим қоидаҳои бояду шояд ба вучуд меорад, ки ташаккули шахсиятеро таъмин менамояд. [9, с. 45]

Шароити муосири рушди ҷомеа нисбат ба хусусияти самти амалияи таълим ва предмети раванди таълим талаботи нав ба миён мегузорад. Ҳамин тариқ, яке аз талабот ба мутахассиси муосири таҳсилоти касбӣ аз худ кардани малакаҳои ҳамкорӣ мебошад, ки гарави муваффақият дар ҳама гуна фаъолият мебошад. Қобилияти кор кардан дар даста, қобилияти гирифтани маълумот аз одамони дигар, итминон додан ва таъсир расонидан ба қабули қарорҳои муштарак ба мутахассис кумак мекунад, ки дар шароити тағйирёбанда аксуламал нишон диҳад ва фаъл бошад.

«Ҳамкорӣ ин фаъолияти муштаракӣ рушди кӯдакон ва калонсолон мебошад, ки бо ҳамдигарфаҳмӣ, ворид шудан ба ҷаҳони маънавии ҳамдигар ва таҳлили дастаҷамъонаи пешрафт ва натиҷаҳои ин фаъолият мустақкам карда шудааст ...

Стратегияи ҳамкорӣ ба зояҳои ҳавасмандкунӣ ва роҳнамоии манфиатҳои маърифатии хонандагон аз ҷониби омӯзгор асос ёфтааст».

Масъалаи ҳамкори тарбиявӣ (шаклҳои коллективӣ, кооперативӣ, гурӯҳи кор) дар даҳсолаҳои охир дар мамлакатӣ мо ва берун аз он фаълоне ва ҳаматарафа инкишоф ёфт (Х.Ж. Лиметс, В. Доиз, С.Г. Якобсон, Г.Г. Кравсов, А.В. Петровский, Т.А. Матис, Л.И. Айдарова, В.П. Панюшкин, Г. Магин, В.Я. Ляудис, Г.А. Сукерман, В.В. Рубсов, А.А. Тюков, А.И. Донсов, Д.И. Фелдштейн, Я. Ломпшер, А.К. Маркова ва ғ.).

Ҳамкори таълимӣ ҳамчун фаъолияти муштарак, ҳамчун системаи ташкилии фаъолияти субъектҳои мутақобила бо инҳо тавсиф мешавад: 1) мавҷудияти фазоиву вақтӣ, 2) ягонагии мақсад, 3) ташкил ва идоракунии фаъолият, 4) ҷудокунии вазифаҳо, амалҳо, амалиёт, 5) мавҷудияти муносибатҳои мусбати байнишахсӣ.

Ҳамкори таълимӣ дар раванди таълим як шабакаи васеи ҳамкориҳои мутақобила дар ҷаҳор хати зерин мебошад: 1) муаллим - хонанда (хонандагон), 2) хонанда-хонанда дар ҷуфтҳо (диадаҳо) ва сегонаҳо (сегонаҳо), 3) ҳамкориҳои умумичаҳонӣ ҳузури хонандагон дар тамоми коллективи таълимӣ, масалан, дар як гурӯҳи забонҳо, дар тамоми синф ва 4) муаллим - коллективи омӯзгорон.

Ҳамкори таълимӣ бо истифода аз усулҳои гуногун ташкил карда мешавад, ки дар як вақт фаъолияти иштирокчиёнро танзим мекунад.

Усули маъмултарини ҳамкориҳои таълимӣ дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ ин баҳс, мувоҳида, масъалаи проблемавӣ, тичоратӣ, бозихҳои нақшбозӣ, чорабиниҳои муштарак тақсимшуда, кор дар сегонаҳо, гурӯҳҳо, дарсҳои таълимӣ мебошад.

Пас, Е.Г. Калашникова таъкид мекунад, ки «барои зинда мондан дар вазъияти дигаргуниҳои доимии дар ҷомеа рухдода, барои воқуниши муносиб ба онҳо, шахс бояд малакаҳои ҳамкориҳои таълимиро азхуд намояд» [2, с. 4]. Ин боиси ба вучуд омадани зарурати типии нави робита ва муносибатҳои байни одамон мегардад, ки на бо тобеият ва пахшкунӣ, балки бо ҳамкорӣ, ошкорбаёнӣ ва боварии байни иштирокчиёни раванди педагогӣ хос аст.

Назария ва амалияи педагогӣ чунин воситаҳои таълиму тарбияро ҷустуҷӯ карда истодаанд, ки инкишофи самарабахши малакаҳои ҳамкориҳои таълимии хонандагонро дар муассисаҳои таълимии касбӣ таъмин намояд.

Таҳлили адабиёт нишон дод, ки дар педагогикаи ватанӣ ва муосир масъалаи ташаккули малакаҳои ҳамкориҳои таълимӣ дар байни хонандагони забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ кам мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ин масъала бо вучуди муҳим будани худ дар назарияи таълими касбӣ-техникӣ ба қадри кифоя кор карда нашудааст, балки фақат дар мактаб омӯхта шудааст. Аммо ҳамкориро дар муассисаҳои таълимии касбӣ назар ба системаи мактаби маълумоти умумӣ васеътар фаҳмидан лозим аст, ки онҳо дар ин ҷо на танҳо аз рӯи хатти муаллиму шогирд, балки коллективҳои истехсолӣ ва педагогӣ ҳамкорӣ мекунад, ки ҳамкориҳои онҳоро раванди таълиму тарбия ташкил мекунад. Барои соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҷамъиятӣ тайёр кардани мутахассисон таъмин карда шавад. Ҳалли ин масъала на танҳо талаби замон, балки ҷустуҷӯи шакли ташкили таълим аст, ки боиси баланд шудани сифати дониши хатмкунандагони омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, камолоти иҷтимоӣ ва маҳорати касбии онҳо мегардад.

Идеяе, ки ба ҳамкориҳои муаллим ва талаба асос ёфтааст, дар асарҳои чунин назариячиёни илми педагогика ва психологияи тарбиявӣ, монанди Ш.А. Амонашвили, А. Белкин, А. Бодалев, И.Л. Волков, Л. Виготский, В.В. Давидов, Е.Н. Илин, А.Н. Леонтев, А.В. Мудрик, В.Ф. Шаталов, Д.Б. Элконин ва педагогҳои пешқадам А. Макаренко, А.В. Сухомлинский ва дигарон дида мешавад.

Идеяи омӯзиши муштарак садсолаҳо пеш меравад. Ҳамин тариқ, бори аввал ғояи ҳамкориҳои омӯзгор ва хонандагон ҳанӯз пеш аз эраи мо садо дода буд. Сукрот ба кор бурдани усули «майевтика»-ро оғоз кард, ки он аз ҷустуҷӯи муштаракӣ ҳақиқат ва муколамаи байни ҳамсуҳбатон иборат буд. «*Майевтика*» мувоҳидаи диалектикӣ буд, ки ба воситаи саволҳои андешидаи муаллим ҳал карда мешуд. Сукрот боварӣ дошт, ки муколама бо хонанда ба тавлиди стихиявӣ ҳақиқат дар шуури ӯ кумак мекунад, ки дар ҷустуҷӯи он ҳарду ҷониб бояд дар мавқеи баробар бошанд [3, с. 58]. Баъдтар ин ақидаҳои фалсафӣ дар педагогикаи ҳамкорӣ таҷассум ёфтанд.

Масъалаи ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дар системаи таҳсилоти касбӣ тақрибан омӯхта нашудааст, дар ин самт таҳлили ҷиддӣ ва ҷамъбасти таҷрибаи амалӣ гузаронида нашудааст, адабиёте вучуд надорад, ки ба моҳияти ин раванд ворид шуданро имкон диҳад ва имкониятҳои онро ошкор намояд. Ташаккули малакаҳо дар ҳамкориҳои таълимӣ тавассути истифодаи воситаҳои гуногун ва муосири таълиму тарбия, ки ба хусусиятҳои фардии ҳар як хонанда мувофиқанд, муносибатҳоро дар тамоми самтҳои ҳамкориҳои субъектҳои раванди таълим тағйир дода, фаъолиятро ташкил мекунад. Дар марҳилаи имрӯзаи рушди ҷомеа яке аз воситаҳои ташаккули маҳорати ҳамкориҳои таълимӣ дар байни хонандагони муассисаҳои таълимии касбӣ фаъолияти таълимӣ ва лоиҳавӣ мебошад.

Дар омӯзиши худ М. Губанова таъкид мекунад, ки раванди ташаккули малакаҳо бошуурона ва мақсаднок аст, ки дар он аҳамияти ҳалкунанда бо муқоисаи тарзи дурусти амали худ ва натиҷаҳои бадастомада аз ҷониби хонандагон муайян карда мешавад [2, с. 31]. Аз ин бармеояд, ки малакаҳо ҷузъҳои автоматикунонидашудаи фаъолияти бошуурона, мақсадноки субъектҳои раванди таълим мебошанд. Барои фаъолият малакаҳои автоматикунонидашуда ҳамчун роҳи амалисозии он амал мекунад ва ҳамзамон муттаҳидшавии онҳо ба табиати бошууронаи он муҳолифат намекунад [10, с. 76].

Дар психология ду равиш ба ташаккули малака вучуд дорад: маҳорат «*ҳамчун иҷрои бомуваффақият ва бехатой амали муайян*» ва маҳорат «*ҳамчун амале, ки хонанда дар раванди фаъолияти таълимӣ анҷом медиҳад*» [7, с. 18].

«*Маҳорат,* — кайд мекунад С.Л. Рубинштейн, ҳамчун як амали бошууроно автоматикунонидашуда ба вучуд меояд ва сипас ҳамчун роҳи автоматии иҷрои амал амал мекунад. Ба маҳорат табдил ёфтани ин амал маънои онро дорад, ки шахс дар натиҷаи машқ қобилияти анҷом додани ин амалиётро бидуни ҳадафи бошууронои худ ба даст овардааст» [5, с. 37].

Мо истилоҳи «*ташаккул*»-ро дидаву доништа интиҳоб кардем, зеро он моҳияти раванди баёншударо дақиқтар ифода мекунад. «Фаъолияти лоиҳа ба ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дар раванди лоиҳакашӣ мусоидат мекунад, дониш ва малакаҳоро дар соҳаҳои гуногуни илм ва кори истеҳсолот синтез мекунад, на танҳо намудҳои муайяни тафаккур, тасаввурот, эҷодкорӣ, балки мундариҷа ва хусусияти лоиҳаҳоро танзим мекунад».

Барои ташаккул додани малакаҳои ҳамкориҳои таълимӣ «ҳар як хонандаро ба раванди фаъоли маърифатӣ, ба фаъолияти фаъоли эҷодӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёт ва касбӣ ҷалб кардан лозим аст» [6, с. 93].

Берулаева М.Н. нишон медиҳад, ки «*ҳар гуна маҳорат, дониш, қобилияти фард танҳо дар натиҷаи фаъолияти худи шахс – фаъолияти ба ӯ тақлидкардааш ташаккул ё тағйир ёфтан мумкин аст*» [Педагогика. - 2008. - № 7.].

Маълум аст, ки яке аз шартҳои бомуваффақият инкишоф додани маҳорат бо таҷрибаи пештараи хонандагон мебошад. Ҳамин тариқ, он хонандагоне, ки таҷрибаи бойи малакаҳои қаблан гирифташуда доранд, малакаҳои навро зудтар азхуд мекунанд. Иваз кардани маҳорати кам-камро бо ихтисосҳои мукамалтар дар шароити суръати тези тараққиёти техника ва баъзан бо сабаби тағйир ёфтани шароити меҳнат яке аз талабот ба мутахассиси муосир мебошад.

Маҳоратҳое, ки зуд аз нав сохта мешаванд ва ба шароити нав мегузаранд, маҳоратҳое мебошанд, ки ба дониш, дарки вазифа ва мувофиқати истифодаи усулҳои муайяни кор асос ёфтаанд, нисбат ба малакаҳое, ки хусусияти механикӣ доранд (дар асоси машқҳои такрорӣ) [10, с. 45].

Шарти навбатии ташаккули малака ин тағйир додани шароит ва усулҳои амал (қисман азнавсозии маҳорат) барои ҳалли масъалаҳои гуногун мебошад. Дар баробари ин, самаранокии ташаккули маҳорат ба дараҷаи маънӣ ва фаъолият дар интиҳоби усулҳои амал мувофиқи шароитҳои гуногун вобаста хоҳад буд.

Ба ташаккули малака дар таълими касбии хонандагон омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки баррасии онҳо самаранокии таълимро муайян мекунад, бинобар ин таҳқиқоти С.Я. Батишев ва С. Шапоринский бо омилҳои зерин фарқ мекунанд:

1. шавқу рағбати хонандагон ба муваффақият, муносибати онҳо ба вазифаҳои таълимӣ;
2. донишҷӯён дорои донишҳои зарурӣ;
3. самаранокии таълим пеш аз машқҳо ва дар давоми машқҳо;
4. сари вақт худназоратӣ кардан дар рафти машқҳо (баҳодихии натиҷаҳои амалҳои иҷрошуда, дараҷаи дурустии онҳо);
5. саривақтӣ ва объективии баҳодихии магистратура;
- 6) хусусияти фаъоли фаъолияти таълимӣ, истифодаи усулҳои таълим, ки фаъолияти хонандагонро ҳавасманд мекунанд;
7. шумораи машқҳо;
8. талабот ба сатҳи ташаккули маҳорат аз рӯи дақиқӣ, суръат ва ғайра;
9. хусусиятҳои навъҳои гуногуни маҳорат;
10. хусусиятҳои синусолӣ ва фардии хонандагон [1].

Мутаассифона, баъзе муаллимони таълими касбӣ-техникӣ ҳанӯз ҳам самарабахштарин хусусияти субъектино объектии муносибатҳои байни иштирокчиёни раванди педагогиро истифода мебаранд ва ба назар мегиранд, ки ин ба ташаккули малакаҳои

ҳамкорию таълимӣ дар байни талабагон ҳалал мерасонад. Инак, дар охири асри XVII файласуф ва муаллим Д. Локк инро бо чунин тарз шарҳ додааст, ки «барои муаллим фармон додан аз таълим додан осонтар аст» [9, с. 24]. Ва дар навбати худ, хусусияти субъектию объекти муносибате, ки дар он муаллим хусусиятҳои инфиродии хонандагон, таҷрибаи шахсии онҳо, хусусияти талабот ва имкониятҳои онҳоро ба инобат мегирад, имкон медиҳад, ки масъалаи ташаккули малакаҳои ҳамкорию таълимӣ самараноктар ҳал карда шаванд. Аммо ин характери муносибатро муаллиме, ки савияи баланди касбӣ дошта, ба таҳлили доимии рафтори худ қодир бошад, дар амал татбиқ карда метавонад. Аз ин лиҳоз, масъалаи таълим дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа омода намудани чунин омӯзгорони соҳаи маориф мебошад, ки ҳангоми амалӣ намудани ҳамкориҳои таълимӣ ва педагогӣ дар назди талабагон бошуурона вазифа гузошта, нисбат ба онҳо муносибати манфӣ зоҳир накарда муошират мекунад. дар баҳодихӣ ғабол ва инчунин дар тамосҳои худ ҳамҷониба мебошанд [8, с. 33]. Вазъияти ҳозираи ин проблема боз ҳам инкишоф додани назария ва амалияи таълими касбӣ-техникиро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Батышев С.Я., Шапоринский С.А., Комаров Г.Ф. Основы профессиональной педагогики. - М., 1977.
2. Губанова Н.А. Дидактические условия обучения учащихся профессиональных училищ выполнению творческих проектов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Брянск, 2000.
3. История педагогики и образования / Под ред. А.И. Пискунова. - М., 2001.
4. Калашникова Е.Г. Учебное сотрудничество как фактор творческого развития личности подростков: На материале английского языка: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Курск, 2005.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 Т. - М., 1989.
6. Сауренко Н.Е. Проектная деятельность как средство формирования творческой активности студентов колледжа: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - М., 2004.
7. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: Введение в психологию субъективности. - М., 1995.
8. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования. - М., 2001.
9. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология. - М., 1999.
10. Чебышева В.В. Психология трудового обучения. - М., 1983.
11. Чечель И.Д. Педагогическое проектирование от методологии к реалиям // Методология учебного проекта. - М., 2001.

ТАШКИЛ КАРДАНИ МАҲОРАТИ ОМУЗИШӢ ҲАМКОРӢ ДАР ТАЪЛИМИ САМАРАНОКИ МАЛАКАҲОИ ҲАМКОРИЮ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ин мақола саволҳои ҳалли профилактикии проблемаи педагогиро тавассути ҳавасмандкунӣ ва ҳамоҳангсозии субъектҳо ва объектҳои раванди педагогии омӯзгорон ва хонандагон баланд мебардорад. Мақола низ нақш ва ҷойгоҳи воситаҳои ҳавасмандгардонии муошират дар дарсҳои забони англисиро меомӯзад, роҳнамо барои беҳтар кардани раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо роҳи ҳавасманд кардани воситаҳои коммуникатсионӣ мусоидат мекунад. Дар рафти таҳқиқот мо фаҳмидем, ки дар ин сурат малакаи омӯзгорон барои ташвиқ, ҳавасманд кардан, ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандии фарогирии хонандагон дар раванди омӯзиш иборат аст, ки қобилияти муҳтавои мавзӯро ҷалб мекунад ва тарзи ғаболиятҳои маърифатии хонандагонро дар ҳаргуна марҳилаҳои эҷодкорӣ ва самаранокӣ нишон медиҳад. Инчунин, ошкор гардид, ки устодон бо эҷоди муҳтавои педагогӣ алоқаманд буда, эҷодиёти педагогӣ чизи нав аст ва аз ин рӯ, барои хонандагон шавқовар аст.

Калидвожаҳо: воситаҳои коммуникатсионӣ, раванди алоқа, омӯзиши англисӣ, тарзи коммуникатсия, ҳавасмандкунӣ, дастгирӣ, педагогика, психология

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ СОВМЕСТНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ ЭФФЕКТИВНОМ ОБУЧЕНИИ НАВЫКАМ СОТРУДНИЧЕСТВА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье поднимаются вопросы профилактического решения педагогической проблемы через стимулирование и координацию субъектов и объектов педагогического процесса учителей и учащихся. Также в статье рассматривается роль и место средств стимуляции общения на занятиях по английскому языку, предлагаются рекомендации по совершенствованию процесса изучения иностранных языков с помощью стимулирующих средств общения. В ходе исследования мы выяснили, что в данном случае способность учителя поощрять, мотивировать и стимулировать включение учащихся в учебный процесс, что предполагает способность содержания предмета и показывает путь познавательной деятельности учащихся на любых этапах творческой активности и продуктивности. Также выявлено, что учителя связаны с созданием педагогического контента, а педагогическое творчество является чем-то новым и поэтому интересным для студентов.

Ключевые слова: средства коммуникации, процесс общения, изучение английского языка, стиль общения, мотивация, поддержка, педагогика, психология

BUILDING COLLABORATIVE LEARNING SKILLS IN EFFECTIVE TEACHING COLLABORATION SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

This article raises issues of preventive solution to pedagogical problems through stimulation and coordination of subjects and objects of the pedagogical process of teachers and students. The article also examines the role and place of means of stimulating communication in English classes, and offers recommendations for improving the process of learning foreign languages with the help of stimulating means of communication. In the course of the study, we found that in this case, the teacher's ability to encourage, stimulate, motivate and stimulate the inclusion of students in the educational process, which presupposes the ability of the content of the subject and shows the path of cognitive activity of students at any stage of creative activity and productivity. It was also revealed that teachers are associated with the creation of pedagogical content, and pedagogical creativity is something new and therefore interesting for students.

Key words: means of communication, communication process, learning English, communication style, motivation, support, pedagogy, psychology

Маълумот дар бораи муаллиф: Сангимадов Фаррух Хайруллоевич – муаллими калони кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. **E-mail:** sangimadov1979@mail.ru; тел: (992)985-27-59-49

Сведения об авторе: Сангимадов Фаррух Хайруллоевич – старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. **E-mail:** sangimadov1979@mail.ru; тел: (992)985-27-59-49

Information about the author: Sangimadov Farrukh Khairulloevich – senior lecturer of methodic teaching foreign languages department of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. **E-mail:** sangimadov1979@mail.ru; тел: (992)985-27-59-49

ТДУ:373+81'36 (075.8)

ТКТ:74.21+81 (2-точ)

А-51

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НУТҚИ ХОНАНДАГОН

Алиева Б.А., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Имрӯзҳо дониستاني забони модарӣ аҳаммияти бузург дорад. Покии забони модарӣ равзанаи иловагӣ ба ҷаҳон, дастрасӣ ба забонҳои хоричӣ ва фарҳангҳои миллӣ мебошад. Дар ҷомеаи муосир нақши забон ва забондонӣ меафзояд. Дониستاني забони модарӣ ба фарҳанги ҷаҳонӣ ҳамроҳ мешавад, дар фаъолияти захираҳои калони Интернет, ҳамчунин бо технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) ва воситаҳои таълими мултимедиявӣ истифода мебаранд. Дар робита ба ин, таҳия намудани техника ва усулҳои истифодаи ТИК дар таълими забони модарӣ вучуд дорад.

Бартариҳои ҷорӣ намудани технологияҳои интернетӣ дар ҷараёни таълими забони модарӣ дар айни замон дигар шубҳаовар нест ва далелҳои иловагӣ талаб намекунад, зеро имрӯз технологияҳои педагогӣ қисми раванди таълим мегардад. Захираҳои Интернет заминаи бебаҳо ва муҳити зист, маориф ва худшиносии мардум ва эҳтиёҷоти касбӣ ва эҳтиёҷоти худ мебошанд.

Ҳадафи асосии таълими забони модарӣ ин ташаккул ва рушди фарҳанги коммуникатсионии донишомӯзони муассисаҳои таълимӣ, соҳиби амалии забони модарӣ мебошад. Вазифаи муаллим иборат аз фароҳам овардани имконият барои ҳар як донишомӯз чунин методҳои таълимро интихоб кунад, ки ҳар як донишҷӯ имкон медиҳад, ки фаъолияти худро дурусттар ба роҳ монад.

Фаъолсозии фаъолияти маърифати донишомӯз дар раванди таълими забонҳои модарӣ. Аммо, таҳлили вазъи таълимӣ дар мактаб, риояи донишомӯзон аз он шаҳодат медиҳад, ки донишомӯзон матнҳои мантиқӣ ва семантикиро намефаҳманд. Дар раванди бақайдгирии монологӣ онҳо наметавонанд дар масъалаи баррасии масъалаҳои мубоҳисавӣ, мавзӯи шифоҳии дарсҳо сухбат кунанд ва вожаҳоро бо забони модарӣ нишон диҳанд. Аксарияти донишомӯзон дар тафсири матни забони модарӣ ва ҳангоми иҷрои вазифаҳои эҷодӣ ба хусусияти эҷодӣ бо мушкилот меомӯзанд.

Илова бар ин, ҳангоми омӯзиши мактабҳои муоширати байни кишварҳо, на танҳо моддаҳои асосии таълимӣ барои мактабҳо ва набудани иттилооти муосир ва дастгирии муосири мактабҳо, кормандони ноқофӣ забони компютер ва ба васоили техникӣ бо баъзе муаллимон. Аз ин рӯ, проблемаи рушди ноқифояи истифодаи амалии ТИК дар фаъолияти касбии муаллимон дар раванди таълими муассисаҳои таълимӣ рӯзмарра аст.

Таҳлили мундариҷаи мачмуаҳои таълимӣ бо забони миллии чунин муаллифон пешниҳод мекунад, ки маълумоти маводҳои таълимӣ барои рушди малакаи нутқ ва суҳанронии омӯзиши муҳтавои шумораи кофӣ машқҳо иборат аст, аммо истифодаи технологияҳои гуногуни иттилоотӣ дар ҷараёни таълим пешбинӣ нашудааст.

Ҳамин тариқ, муаллими мактаб бо мушкилоти ҷустуҷӯ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ташаккул ва рушди малақаҳои баромади хонандагони мактабҳо бар асоси истифодаи ТИК рӯ ба рӯ аст.

Тибқи усулҳои ватанӣ яке аз роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маҳорати нутқ бо забони модарӣ истифодаи ТИК дар дарсҳои забони модарӣ мебошад. Истифодаи воситаҳои таълими мултимедиявӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ фаъолияти маърифатнокиро афзоиш медиҳад ва ҳавасмандии донишомӯзон, тақвияти ҷараёни таълим ва фаъолияти мустақили донишомӯзонро мусоидат мекунад. Муассисаҳои таълимӣ ба фароҳам овардани шароит барои ташаккул ва рушди малақаҳои нутқи забони тоҷикӣ нигаронида шудаанд. Технологияҳои охиринаи мултимедиявӣ барои зуд ва самаранокии дарки намунаҳои баромад кӯмак мекунад, талаффузи дуруст гузошта, суҳандониро таълим медиҳанд.

Барномаҳои интерактивӣ ва бозиҳо ба ҳолатҳои воқеии алоқа мусоидат мекунад,

монеаҳоро рафъ мекунанд ва таваҷҷуҳи равониро афзоиш медиҳанд - ҳамаи инҳо барои имрӯз бениҳоят муҳим аст, аммо ҳамчунин ба мо имкон медиҳад, ки ихтилофҳои ошкоршударо бартараф кунем.

«Барномаи давлатии таҳия ва татбиқи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "(2005); "Барномаи давлатии компютеркунонии мактабҳои ибтидоӣ ва миёна дар ҚТ барои солҳои 2015-2020", Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таълимии ҚТ барои солҳои 2020-2025" ва ғайра қабул ва дар ҳолати татбиқанд. Стратегияи миллии рушди низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қабул ва татбиқ гаштаанд, ки то солҳои 2025-2030 иттилоотии таҳсилотро пешбинӣ мекунанд ва саводнокии ҷомеии компютериро пешбинӣ мекунанд. Онҳо таҳияи технологияҳои таълимии илмҳои компютерӣ, татбиқи технологияҳои омӯзиши илмии компютерӣ, татбиқи технологияҳои олиӣ мактабҳои олий, таъсиси нуқтаҳои оммавии дастрасии махсус ба қабатҳои махсуси дастрасӣ ба Интернетро дар бар мегирад, ҷорӣ намудани низоми кӯшиши маориф бо истифодаи технологияҳои омӯзиши фосилавӣ барои омӯхтани тамоми сатҳҳои онро фарогир аст.

Мақсади асосии Барномаи давлатии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 оморасозии мутахассисони баландсифат, ки метавонанд мушкилоти касбиро дар заминаи иттилоотсозии ҷомеа ва ҷорӣ намудани технологияҳои нави илмӣ ҳал кунанд, мебошад. Масъалаи афзалиятноки таҳсилоти иловагӣ ва миёнаи касбӣ тадриҷан компютеркунонӣ ва такмили заминаи моддӣю техникӣ мебошад. Самти иттилоотии таҳсилот афзоиши сатҳи сифати таълимро бо сабаби ҷорӣ намудани ТИК ба раванди таълим таъмин хоҳад кард.

Таҳқиқоти сершумори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалӣ оид ба иттилоотии маълумот бахшида шудаанд. Омӯзиши таҷрибаи муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ нишон доданд, ки донишомӯзон ва омӯзгорон сатҳи зарурии донишҳои иттилоотӣ, ки ба талаботи муосир ба талаботи мутахассисон мувофиқат намекунанд, надоранд.

Биноан, истифодаи ТИК бояд дар омӯзиши асосии мутахассисон ва омӯзгорони оянда ҷойи сазовор дошта бошад. Дар айни замон, як қатор таълифоти муҳаққиқони тоҷик - педагогҳо ва методологҳои фаъолияти инноватсионӣ, ташкилот ва фарқияти фанҳои таълимӣ (И.Х. Каримова, М.Н. Набилманов, А.Н. Нуоров, Н.Н. Шоев, Ҳ.Р. Шомурадов ва ғайра) мавҷуд аст.

Оморасозии муаллимон барои компютеркунонии ҷараёни таълим ва истифодаи технологияҳои нави маълумот барои омӯзиш дар таълифоти муҳаққиқон Т. Шукурова, Н.Н. Шоев, К. Тухлиева, Ш. Шодмонова, Ф.С. Комилова, К.Б. Қодиров бахшида шудаанд.

Манфиатҳои муайян оид ба татбиқи принципҳои ғайридидактикӣ дар таҳсилоти компютерӣ дар муассисаҳои таълимӣ, муайян кардани муҳлати истифодаи технологияи компютерӣ ҳамчун воситаи таълим дар муассисаи таълимӣ ва усулҳои дидактикии ҳамгиро кардани компютер бо фаъолияти касбии мутахассисони оянда (Ф. Шаробов), муайян кардани монеаҳо, ки ба татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ҳалал мерасонанд (К.Б. Қодиров, А.Мирзоев).

Дар таълифоту таҳқиқоти муҳаққиқони рус ҷанбаҳои иттилоотии таълимӣ, Н.М. Дорогина, рушди технологияи мултимедиявӣ - (М.В. Булгакова, Т. Ваген, И.Р. Кузенова, Г.В. Можаяева, А.В. Молибог, И.Н. Романсова, Н.Ю. Ротмидова), иттилоотдиҳии таҳсилоти олиӣ касбӣ ва усулҳои олиӣ таълими касбӣ (А.А. Андреев, Г.М. Андреев, И.С. Гросский, В.В. Гусева, В.Р. Давидова, О.В. Долженко, И.С. Калибин, П.И. Схазова, Р. Джалолова, И.Д. Роберт, В.А. Садовничий, И.А. Шалский, А.Н. Тихонов баррасӣ гаштаанд.

Кори иттилоотии таҳсилот дар таълими забони модарӣ дар таълифоти муҳаққиқони рус Т.В. Карамешева, С.Р. Карпа, М.Э. Сергежева ва дигарон бахшида шудааст.

Масъалаҳои мутабиқати педагогии арзёбӣ, таҳқиқоти барномавӣ, самтҳои ояндадор, истифодаи ТИК дар дарсҳои забони модарӣ дар таълифоти муҳаққиқон М.П. Лапчик, В.Д. Людис, И.В. Марюева, А.В. Могилев, И.В. Роберт ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили таҳқиқоти педагогӣ ва психологӣ нишон медиҳад, ки

истифодаи ТИК дар чараёни таълим яке аз самтҳои асосии онҳо дар низоми таҳсилоти миёна ва олӣ мебошад. Дар марҳилаи кунунии рушди низоми маориф дар ҚТ чорӣ намудани усулҳои таълими ТИК ва инноватсионӣ нақши муҳим дорад.

Технологияҳои иттилоотӣ омили муайянгар дар пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишварҳо, ҷамоаҳо ва шахсони воқеӣ мегарданд. Ҳамзамон, чорӣ намудани усулҳои ТИК ва усулҳои инноватсионӣ дар соҳаи таҳсилоти миёна ва олӣ аз ҳалли мушкилоти умумӣ ва тамоюлҳои рушди инфрасохтори кишвар вобаста аст. Муҳимтарин дар ин масъала тайёр кардани донишомӯзон дар соҳаи ҷустуҷӯ, таҳлил ва истифодаи иттилоот ҳамчун манбаи муҳимтарини ҳаёт мебошад. Танҳо таълими махсус ва маълумотнокии иттилоотӣ шахсияти воқеиро ба захираҳои иттилоотӣ ва арзишҳои фарҳангӣ дар бойгонӣ, китобхонаҳо, муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ ҚТ мутамарказ шудааст.

Яке аз самтҳои афзалиятноки рушди ҷомеаи муосири иттилоотӣ ин иттилоотии соҳаи маориф - раванди тақмили таълим дар асоси чорӣ намудани технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ (ТИК), таъмини методология ва амалияи таҳия ва истифодаи онҳо, ки ба амалӣ гардондани мақсадҳои психологию педагогии таълиму тарбия дар шароити ҳифзи саломатӣ нигаронида шудааст, мебошад.

Дар «Барномаи давлатии компютерикунони мактабҳои таҳсилоти умумии ҚТ барои солҳои 2011-2015» ҳамчун вазифаҳои асосӣ ва вазифаҳои таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунин қисматҳои таркибӣ муайян карда шудаанд: ба ихтиёри муассисаҳои таълимӣ вогузоштани таҷҳизоти компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ; - гузаронидани кори методӣ доир ба татбиқи технологияҳои нави компютерӣ дар чараёни таълиму тарбия; - омодагардонӣ ва бозомодагардонии ҳаёти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ чиҳати истифода ва ба амал татбиқ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ-иртиботӣ; - пайвастании муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба интернет ва дар асоси он воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот; - бунёд ниҳодани низоми ягонаи идоракунии иттилоотии таҳсилоти умумӣ; - таъмини манфиатҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар раванди татбиқи технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ». [1, с. 4-5]

Бисёре аз коршиносон дар таълифоти худ дар бораи имконпазирӣ ва самаранокии истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) ҳамчун воситаи таълим, бахусус ҳангоми таълими забонҳо сухан мегӯянд. Дар ин корҳо чунин нуктаҳо қайд карда мешаванд: истифодабарии воситаҳои ТИ имконоти пешниҳоди маводи таълимиро ба таври назаррас васеъ намуда, ба ҷустуҷӯ, дарёфт ва ҳамкориҳои иттилоот имкон медиҳад; татбиқи аз чиҳати педагогӣ мувофиқи имконоти воситаҳои ТИ (муколамаи интерактивӣ, визуализатсияи компютериҳои иттилоотии таълимӣ, назорати намоиши амсилаҳои объектҳои гуногуни омӯхташуда дар экрани компютер, мудирияти автоматикунонидашудаи (худидоракунии) натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ ҳалли масъалаҳои методикаи таълимро тақмил медиҳад; ба таври назаррас афзоиши самаранокии раванди таълимро бо ёрии воситаҳои ТИ дар раванди гузаронидани намудҳои гуногуни фаъолиятҳои таълимӣ бо истифодаи нармафзор барои мақсадҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст, ки имкон медиҳад автоматикунони равандҳои интиқоли иттилоотии таълимӣ, ислоҳ, мониторинги натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ, коркарди иттилоотии таълимӣ, мудирияти вазъияти таълимӣ, мудирияти фаъолияти маърифатӣ дуруст ба роҳ монда шавад.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик У.М. Мирмамадов, «Асри XXI - асри технологияҳои олии компютерӣ аст. Башарият ба марҳилаи нави рушди худ ворид шудааст- ҷомеаи иттилоотӣ ташаккул меёбад, ки дар он иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини ҳаёти инсон ва ҷомеа гапштааст. Рушди раванди ҷаҳонии иттилоотии ҷомеа ба ташаккули на фақат муҳити нави иттилоотии будубоши одамон, балки тарзи нави зисти иттилоотӣ ва фаъолияти касбӣ бурда мерасонад». [2, с. 41]

Тренинг ба донишомӯз имкон медиҳад, ки суръати азхудкунии мавод, татбиқи муносибати ба шахсият нигаронидашуда ба омӯзиширо муайян кунад. Воситаҳои ТИ, ки дар он донишомӯзон воситаҳои ТИ-ро бо мақсади муошират истифода бурда, имконоти ТИ-ро дар раванди иҷрои мустақилонаи вазифаҳои таълимӣ аз рӯи мураккабӣ ва сатҳи омодагии

донишомӯз фарқ мекунад. Ин ба амиқтар шудани ҷанбаҳои башардӯстонаи омӯзиш, ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифатии донишомӯзон, рушди фарҳанги забонии онҳо, таҳкими ҳавасмандии омӯзиш, таъмини афзоиши фаъолияти зеҳнӣ дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ ва ҳамчунин ташаккули сифатҳои шахсӣ мусоидат мекунад. Ин ҳама ба узви ояндаи ҷомеаи иттилоотӣ мусоидат мекунад, ки фаъолияти ҳаётиаш бо фаъолияти иттилоотӣ алоқаманд гардад.

Бисёр методистҳои рус (А.В. Дудников, В.П. Озерская, А.В. Текучев, Л.А. Тростенцова, Л.П. Федоренко ва ғ.) дар таҳқиқоти худ таъкид мекунад, ки раванди омӯзиши фанни таълимии «Забони модарӣ» дар мактаб асосан хусусияти расмӣ дорад, ки дар натиҷа мақсадҳои омӯзиш чандон хуб ба даст намеоянд. Барои он ки раванди таълими забони модарӣ пурмазмун, муассир ва ҷолиб бошад, дар ҷустуҷӯ ва истифода бурдани равишҳои муассиртаре зарур аст, ки яке аз онҳо истифодаи воситаҳои муосири ТИ дар дарси забони модарӣ ва ҳамчунин дуруст сохтани усулҳои таълим бо истифода аз ин воситаҳо дар шароити омӯзиши ба шахсият шахс нигаронидашуда аст.

Дар таҳқиқоти Н.Н. Алгазина, М.А. Емельянова, З.П. Ларских, Н.В. Мелник, Г.И. Пашкова, П.П. Стебенева, Е.И. Фитковская, Г.И. Хахалева, И.Ю. Гатс, В.А. Маслова, Е.Е. Молчанова, Т.Ф. Новикова, В.А. Чибухашвили, (таъсири пунктуатсия), М.С. Кунусова, А.Г. Суканова, (морфема ва калимасозӣ), И.Б. Ларина, Ж.И. Симонова, О.А. Скрябина, Т.В. Стригина (морфология) имкони истифодабарии компютер дар дарси забони модарӣ исбот карда шуда, имконоти зарфиятии истифодаи компютерҳо барои самарабахштар азхуд кардани дониш ба забони модарӣ нишон дода шудаанд.

Таҳлили барномаҳои мавҷудаи таълими забони модарӣ барои хонандагони мактабҳои миёна нишон дод, ки онҳо пеш аз ҳама ба таҳкими маҳорат ва қобилиятҳо ё барои назорат нигаронида шудаанд. Илова бар ин, масъалаи интихоби маводи дидактикии баландсифат, ки мушкilotи маъмултаре, ки донишомӯзон ҳангоми иҷрои машқҳои мураккаби гуногун дучор меоянд, ба назар гирифта мешаванд, кушода боқӣ мемонад.

Усулҳои истифодаи воситаҳои ТИ дар раванди таълими забони модарӣ, ки ба хусусиятҳои синну сол ва дараҷаи тайёрии хонандагон мувофиқ карда шудаанд ва бо назардошти талаботи физиологӣ ва гигиенӣ ба речаи фаъолияти таълимӣ бо истифодаи онҳо мувофиқ карда шудаанд; роҳҳои умумии татбиқи имконоти дидактикии воситаҳои ТИ дар низомии синф-дарс асоснок карда нашудаанд ва шартҳои истифодаи барномавӣ дар раванди таълими забони модарӣ муайян карда нашудаанд.

Муҳаққиқи тоҷик Г.Салоҳиддинова оид ба таъсири истифодаи компютер ва дигар воситаҳои таълим мулоҳиза ронда, ҷанбаи сифатии онро чунин баррасӣ ва арзёбӣ намудааст: «Истифодаи технологияи муосир бо муҳтавои баланд ва беҳ гардонидани сифати таълим ва фарогирии паҳлуҳои гуногуни сабуку шеваи таълим ба муаллими забони англисӣ кӯмаки зиёд мерасонад». [5, с. 185]

Ҷанбаи ҳамзамон муҳими иттилоотии маориф омода намудани омӯзгорон дар соҳаи татбиқи имконоти воситаҳои ТИ дар шароити таълими ба хонанда нигаронидашуда ва амалӣ намудани намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ бо истифода аз онҳо мебошад. Ҳамчунин, омода кардани омӯзгорон ба истифодаи воситаҳои ТИ дар низомии синф-дарс хеле муҳим аст, то дар хонандагон қобилияти таҳлили шартҳои супориш, андешаи пайдарпайии амалҳо ҳангоми иҷрои машқҳо, назорат кардани дурустии амалҳои онҳо дар маҷмӯъ хеле муҳим аст.

Муҳаққиқони тоҷик Ф.Шарифзода ва А.М. Миралиев дар маҷмӯъ таҳсилотро чунин арзёбӣ кардаанд: «Таҳсилот яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷомеа, ояндаи ҳар як миллат ва кишвар ба шумор меравад. Рушду нумуи ҳар як мамлакат бо таълим ё маориф робитаи қавӣ дорад. Пешрави ҷомеаро бидуни рушди ҳамаҷонибаи илм ва таълим тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро ҳеч амал ба ҷомеа мисли таҳсилот таъсири амиқ расонад наметавонад». [9, с. 8]

Истилоҳ ё мафҳуми “нутқ” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин маънидод гаштааст: “қобилияти гап задан; гап, сухан, гуфтор, сухбат, калом, тақаллум”. [7, ҷ. 2, с.879]

Нутқ - робитаи забонӣ, яке аз намудҳои алоқаҳои одамон аст. Он ҳамчун воситаи созгории ғаъолияти муштараку якҷояи одамон ба вучуд омадааст. Дар адабиёти илмӣ оид ба моҳият ва вазифаҳои нутқ ақидаҳои мухталиф вучуд доранд. Психологҳои муосир ду вазифаи асосии нутқро нишон медиҳанд: а) нутқ - восита ва олати алоқаю робита; б) нутқ - воситаи таълим ва олати тафаккур. Аз назари психологӣ ва физиологӣ нутқ яке аз функция ва вазифаҳои олии руҳию равонии инсон аст. Дар раванди рушди психикии кӯдак нутқи вай ба туфайли чараёнҳои торафт мураккабшавандаи алоқа тадриҷан ташаккул ва рушд меёбад.

Функцияи физиологии нутқ, ки одамонро ба воситаи овозҳо алоқаманд мегардонад, аз ташкили нутқ ва дарку фаҳм иборат аст. Маҷмуи узвҳои, ки дар ташкили нутқ иштирок доранд, дастгоҳи нутқ номида мешаванд. Дар раванди дарку фаҳм таҳлилгарони сома ва низоми асаб иштирок мекунанд.

Нутқи даҳонӣ аз овозҳои пайдарҳам (садонокҳо ва ҳамсадоҳо) иборат аст. Ин овозҳо дар нутқ одатан якҷоя талаффуз мешаванд. Ҳар одам тарзи талаффузи хос дорад. Пеш аз талаффузи овозҳо сигнал ба маркази нутқ меравад. Баъди аз маркази нутқи майна расидани «фармон» ба мушакҳои талаффуз овозҳои нутқ ташкил меёбанд. Ташкили нутқро бо роҳи наворгирӣ ва бо нишондиҳандаҳои махсус санҷидан мумкин аст.

Баъзан вайронии нутқ низ мушоҳида мешавад. Сабабҳои асосии он: иллатҳои узвҳои нутқ, нуқси бофтаҳои асаби онҳо, ҳамчунин тағйироти табиӣ, иллат дар баъзе қисмҳои низоми марказии асаб. Хатои тартиби калимаҳо дар ҷумла, талаффузи нодурусти калимаҳо, овозҳо, риоя накардан ба суръат ва равонӣ, тутилагӣ, сақавӣ нутқи вайрон аст.

Ношунавоӣ ва гӯшвазнӣ ҳам боиси вайронии нутқ мешавад. Вайронии нутқ бештар бо рӯй додани касалиҳои алексия, аграфия, ва ғайра вобаста аст.

Баробари мураккаб шудани истехсолот ва рушди ҳаёти ҷамъиятӣ мавқеи мубодила ба воситаи нутқ торафт вусъат меёбад. Вайронии нутқ дар ин вазъият барои одамон ғамангез аст. Тақрибан 30 фоизи одамоне, ки майнашон осеб дидаанд, баробари носозии ҳаракат дар нутқ хондан, навиштан, шумурдан ва ғайра низ нуқс пайдо мекунанд.

Шакли дигари патологияи нутқ ба ном логоневроз, тутилагист, ки норасоии калони нутқ ба шумор меравад. Тутилагӣ барвақт сар шавад ҳам, касалии бачагона нест, дар синни наврасӣ ва ҷавонӣ барҳам намеҳӯрад, солҳо давом мекунад.

Бо вучуди оқибатҳои: вазнини касалии майна ва захми нейрон бо усули А.Р. Лурия ва шогирдони ӯ бисёр дардмандон табобат ёфта, ба кори ҷамъиятӣ баргаштанд. Ҳанӯз баъзе масъалаҳои доир ба пайдоиши тутилагӣ норавшананд, зеро нутқ яке аз вазифаҳои мураккаби мағзи сар аст.

Бояд гуфт, ки тутилагӣ сабабҳои зиёде дорад: биологӣ, психологӣ, иҷтимоӣ. Дар табобати он бояд мутахассисони гуногун: ҳам логопеду духтурони асаб, ҳам психотерапевту психологҳо иштирок кунанд. Вайронии нутқро невропатологҳо ва логопедҳо муайян мекунанд. Муолиҷаи амбулатории узвҳои нутқ дар кабинетҳои логопедӣ, муолиҷаи стационарӣ дар клиникаҳои махсуси нутқ ба роҳ монда мешавад. Барои бачагоне, ки нутқашон нуқснок аст, мактабҳои махсус вучуд доранд.

Яке аз дастовардҳои муҳимтарини инсон, ки ба ӯ барои истифода бурдани таҷрибаи умумибашарии ҷи гузошта ва ҷи ҳозира имкон медиҳад, муоширати нутқ мебошад. Одамон дар ҷаҳони муоширати нутқӣ, мубодилаи афкор мекунанд ва ба якдигар таъсир мебахшад. Муоширати нутқӣ тавассути забон амалӣ мегардад.

Забон воситаи муоширати одамон аст. Забон низоми аломатҳои калилогӣ, воситае мебошад, ки туфайли он муносибати байни одамон ба амал бароварда мешавад. Забон ҳодисаи ҷамъиятӣ - таърихӣ аст, зеро он аз ҷониби халқҳо офарида мешавад ва бо бавучудоӣ рушди ҷомеа низ сурат мегирад.

Инъикос забонро дар рафти муошират намудан аз худ мекунад ва истифодаи онро дар нутқ ёд мегирад. Нутқ аз ифодаи забон дар чараёни муошират мебошад. Нутқи одам танҳо дар натиҷаи азхудкунии забон шакл мегирад ва ҳамеша бояд бо меъёрҳои ҳамин забон итоат кунад. Нутқ ба ҳамаи принсипи психикӣ алоқаманд аст.

Ғаъолияти фикри одам бехатарии маводҳо муваффақона ҷоришавии амалҳои

иродави бо ёрии калимаҳо ифода кардани ҳиссиёт ва ғайра бо нутқи инсон зич вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти ҶТ барои солҳои 2011-2015.-Душанбе, 2010. - 42с.

2. Мирмамадов У.М. Использование информационных технологий в образовательном процессе / У.М. Мирмамадов / Наука и инновация.-№1-2, 2014 (7-8).

3. Сайфуллаев Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед. наук / Х.Г. Сайфуллаев [Текст].-Душанбе,2014.-306с.

4. Сайфуллоева З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам) / З.Х. Сайфуллоева. [Текст]: Дис. д-ра пед. наук. - Душанбе, 2018.-285с.

5. Салоҳиддинова Г. Истифодаи технологияи муосир ва роҳҳои беҳтарсозии сифати таълим дар дарсҳои забони англисӣ / Г. Салоҳиддинова. [Матн]. - Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2020.№1 (29).- С.185-188.

6. Салоҳиддинова Г. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ / Г. Салоҳиддинова [Матн] // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д., 2019, №1 (25).- С.136-138

7. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-Ҷ.1-2.М.: «Советская энциклопедия», 1969

8. Шарипов Т.З. Воҷаномии компютер / Т.З. Шарипов. - Душанбе, «Пайванд», 1995.- 352с.

9. Шарифзода Ф. Педагогикаи умумӣ / Т.З. Шарифзода, А.М. Мирализода. - Душанбе, «Ирфон», 2012.-560с.

10. Шарифов Ҷ.Ш. Татбиқи методҳои фаъоли таълим / Ҷ.Ш. Шарифов. - Донишгоҳи давлатии Курғонтеппа ба номи Носири Хусрав.- «Шафак», 2003.-С.1-2.

11. Шарифов Т.З. Воҷаномии Internet. Луғати терминологии (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / Т.З. Шарипов. -Душанбе, 2003.-235с.

12. Шарифов Ф. Педагог - ин кори эҷодкорона / Ф. Шарифов. -Душанбе, 1984.

13. Шарифов Ҷ.Ш. Раванди таълим эҷодкориро талаб мекунад/ Ш.Шарифов \\\ Маводи конференси илми байналмилалӣ «Низоми методикаи таълим / Ҷ.Ш. Шарифов. - Д.:«Ирфон»,2009. - С.45-48.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НУТҚИ ХОНАНДАГОН

Мақола ба тавсифу баррасии баъзе масъалаҳои ташаккул ва рушди нутқи хонадагон бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, имрӯзҳо донишҷӯи забони модарӣ аҳамияти бузург дорад. Покии забони модарӣ равшанӣ иловагӣ ба ҷаҳон, дастрасӣ ба забонҳои хориҷӣ ва фарҳангҳои милли мебошад. Дар ҷомеаи муосир нақши забон ва забондонӣ меафзояд. Донишҷӯи забони модарӣ ба фарҳанги ҷаҳонӣ ҳамроҳ мешавад, дар фаъолияти захираҳои калони Интернет, ҳамчунин технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) ва воситаҳои таълими мултимедиявиро истифода мебаранд. Дар робита ба ин, таҳия намудани техника ва усулҳои истифодаи ТИК дар таълими забони модарӣ вучуд дорад.

Муаллиф зикр мекунад, ки баргариши ҷорӣ намудани технологияҳои интернетӣ дар ҷараёни таълими забони модарӣ дар айни замон, дигар шубҳаовар нест ва далелҳои иловагӣ талаб намекунад, зеро имрӯз технологияҳои педагогӣ қисми раванди таълим мегарданд. Муаллиф меафзояд, ки ҳадафи асосии таълими забони модарӣ ин ташаккул ва рушди фарҳанги коммуникатсионӣ донишҷӯи муассисаҳои таълимӣ, соҳиби амалии забони модарӣ мебошад. Вазифаи муаллим иборат аз фароҳам овардани имконият барои ҳар як донишҷӯи чунин методҳои таълимро интихоб кунад, ки ҳар як донишҷӯ имкон медиҳад, ки

фаъолияти худро дурусттар ба роҳ монад.

Забон воситаи муоширати одамон аст. Забон низоми аломатҳои калилогӣ, воситае мебошад, ки туфайли он муносибати байни одамон ба амал бароварда мешавад. Забон ҳодисаи ҷамъиятӣ - таърихӣ аст, зеро он аз ҷониби халқҳо офарида мешавад ва бо бавучудоӣ рушди ҷомеа низ сурат мегирад.

Дар ҷамъабаст муаллиф хулоса мекунад, ки фаъолияти фикри одам беҳатарии маводҳо муваффақона ҷоришавии амалҳои иродавӣ бо ёрии калимаҳо ифода кардани ҳиссиёт ва ғайра бо нутқи инсон зич вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: нутқ, хусусиятҳо, хонандагон, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, забони тоҷикӣ, забони модарӣ, покии забон, рушд, ташаккул.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ

Статья посвящена описанию и рассмотрению некоторых вопросов становления и речевого развития учащихся.

По мнению автора, знание родного языка имеет большое значение в наше время. Чистота родного языка - дополнительное окно в мир, доступ к иностранным языкам и национальным культурам. В современном обществе возрастает роль языка и лингвистики. Знание родного языка интегрировано в мировую культуру, в деятельность крупных ресурсов Интернета, а также с информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ) и мультимедийными средствами обучения. В связи с этим происходит развитие приемов и методов использования ИКТ в обучении родному языку.

Автор отмечает, что польза внедрения интернет-технологий в процесс обучения родному языку уже не вызывает сомнений и не требует дополнительных доказательств, поскольку сегодня педагогические технологии являются частью образовательного процесса. Автор добавляет, что основной целью обучения родному языку является формирование и развитие культуры общения обучающихся образовательных учреждений, практических владельцев родного языка. Задача преподавателя - дать возможность каждому ученику выбрать такие методы обучения, которые позволяют каждому ученику более правильно вести свою деятельность. Язык - это средство человеческого общения. Язык - это система словесных знаков, инструментом, посредством которого реализуются взаимоотношения между людьми. Язык - общественно-историческое событие, поскольку он создается народами и происходит вместе с существованием и развитием общества.

Подводя итоги, автор приходит к выводу, что деятельность человека, сохранность материалов, успешное осуществление произвольных действий с помощью слова, выражение чувств и т.д. тесно связаны с человеческой речью.

Ключевые слова: речь, характеристики, учащиеся, среднеобщеобразовательные учреждения, таджикский язык, родной язык, чистота языка, развитие, формирование.

SOME ISSUES OF SPEECH DEVELOPMENT OF STUDENTS

The article is devoted to the description and consideration of some issues of the formation and development of lecture halls.

According to the author, knowledge of the native language is of great importance in our time. The purity of the native language is an additional window to the world, access to foreign languages and national cultures. In modern society, the role of language and linguistics is increasing. In this regard, there is a development of techniques and methods for using ICT in teaching the native language.

The author notes that the benefits of introducing Internet technologies into the process of teaching one's native language are no longer in doubt and do not require additional evidence, since today pedagogical technologies are part of the educational process. Online Internet resources are an invaluable basis and medium for the education and self-awareness of people, their professional needs and requirements. The author adds that the main goal of teaching the native language is the formation and development of a culture of communication among students of educational

institutions, practical owners of the native language. The teacher's task is to give each student the opportunity to choose teaching methods that allow each student to conduct their activities more correctly. Language is a means of human communication. Language is a system of verbal signs, a tool through which relationships between people are realized. Language is a socio-historical event, since it is created by peoples and occurs along with the existence and development of society.

Summing up, the author comes to the conclusion that the activity of the human mind, the safety of materials, the successful implementation of voluntary actions with the help of words, the expression of feelings, etc. closely related to human speech.

Key words: speech, characteristics, students, secondary educational institutions, Tajik language, native language, purity of language, development, formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Бахтинисо Аҳмадовна – муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.Тел.: 988683161.

Сведения об авторе: Алиева Бахтинисо Ахмадовна –старший преподаватель кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16.Тел.: 988683161

Information about the author: Aliyeva Bakhtiniso Akhmadovna is a senior lecturer at the Department of Linguistics and History of Language at Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova-16. Tel.: 988683161.

ТДУ:37.0+378 (075.8)

ТКТ:74.58 (2-точ)

А-89

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА ҶАНБАҲОИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ТАӢӢРИИ КАСБИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА

Атоев Н.Б., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташаккули таҳсилот ҳамчун як намуди махсуси фаъолияти касбӣ, аз як тараф, бо сатҳи рушди ҷомеа аз ҷумла воқеияти иҷтимоӣ, иқисодӣ, сиёсӣ ва аз тарафи дигар, аз ҷониби кадрҳо муайян карда мешавад, ки он дорои малакаҳои воқеии ҷанбаҳои маънавий, ахлоқӣ, коммуникативӣ ва ҳуқуқӣ мебошад.

Дар ин силсила ҷузъи маънавию ахлоқии фаъолияти касбии коллективҳои омузгорӣ, ки анъанаҳои умумии фарҳангӣ дар маҷмуъ ва анъанаҳои ахлоқӣ аз ҷумла дар соҳаи педагогиро таҷассум мекунанд ва мутахассисони педагогӣ оид ба дигаргунсозии ин анъанаҳо ба амалияи фаъолияти касбӣ мавқеъҳои субъективиро ишғол менамоянд.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо, рушди соҳаи ахлоқии омузгорони оянда бояд яке аз ҷанбаҳои муайянкунандаи ташаккули шахсияти омузгор, самти асосии татбиқи парадигмаи башардӯстонаи таълими омузгории муосир гардад. Тарбияи ахлоқии омузгори ояндаро вазифаи аввалиндараҷа муайян намуда, мо ҷунин мешуморем ки дар доираи мақола ин таҳлили масъалаи тарбияи ахлоқии шахс зарур аст, то таҷрибаи андӯхтаро дар системаи омодагии касбии омузгори ба роҳ монем.

Яке аз ҳадафҳои асосии низоми маориф дар кишвари мо ташаккули инсон ҳамчун шахсият, субъекти комилҳуқуқ ва масъулиятноки фаъолияти иҷтимоӣ мебошад. Воқеиятҳои нав ва ғояҳои нави таълим дар шароити мураккаби ҳуди муҳити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва педагогӣ дарк мешаванд. Раванди ташаккули шахсият - ҳадафи асосии тарбия ҳамчун воситаи иҷтимоӣ ва рушди субъективии шахс ба ҳисоб меравад. Бисёре аз муҳаққиқон ҳадафи таълими муосирро на танҳо дар интиқоли маҷмуи арзишҳои фарҳангӣ, балки дар ташаккули субъективӣ инфиродӣ, қобилияти муқола ба фарҳанги «таҷриба, мансубияти зиндагӣ» мебинанд. [1, с. 27]

Дар ин замина одами бомаърифат ҳамчун шахси тарбиятёфта ба назар мерасад, ки дорои тарзи тафаккур ва мавҷудияти мустақил ва худшиносӣ аст. Аз ин лиҳоз, муассисаҳои таълимӣ (аз ҷумла муассисаҳои педагогӣ) бояд барои рушд ва худшиносии шахсият шароити заруриро фароҳам оранд. Ҳамчун дастурҳои педагогӣ мо метавонем хусусиятҳои муайяни шахсиятро қайд кунем ки муаллимон барои инкишоф додани онҳо саъй кунанд: дарки муассиртари воқеият, огоҳӣ аз худ, муҳити зист ва муҳити табиӣ бо тамоми гуногунии зухуроташ кушода будан ба таҷриба; стихиявӣ, табиӣ будан дар рафтор қобилияти дарки навсозӣ; истиқлолият ва зарурати махфияти ҳаёти ботинӣ; муносибатҳои амиқи байни шахсӣ; характери демократӣ дар муносибат бо одамон қобилияти тамаркуз ба мушқилот ин идеали маорифи муосирро низ сохти иҷтимоӣ дикта мекунад, ки он талаботи ҷомеа ва давлатро барои ташаккули шахсияти эҷодкор, мустақил тафаккур, иҷтимоӣ шуда, ба арзишҳои умумибашарӣ нигаронидашуда дорои фарҳанги ахлоқӣ, қодир ба амалӣ намудани субъективият мебошад.

Аз нуқтаи назари шароити муосири иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҷаҳолияти ҷомеа ва стратегияи рушди он модели умумӣ тарбияи шахрванд бо аломатҳои зерини муайянкунанда инъикос меёбад:

1. **Ҷаҳонбинӣ** - ифодакунандаи системаи назарҳо ба ҷаҳон, инчунин роҳҳои муносибат ба ҷаҳон ва ҷомеа.

2. **Касбӣ** - дар асоси ақидаҳо ва концепсияҳо оид ба нерӯи иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ; хусусиятҳои ресурсҳои моддӣ.

3. **Шаҳрвандӣ** ва **сиёсӣ** – дар доштани дониши демократӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ устувории конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор дар ҷомеа, риояи қонун ва иштироки ҷаҳолона дар эҷоди қонун ифода меёбад.

4. **Миллӣ – фарҳангӣ** - дар донишдони забони модарӣ ва донишдони забони хориҷӣ, фарҳанги миллии худ, анъанаҳои асил ва судманди он ифода меёбад, ки дар заминаи эҳтироми амиқ ба фарҳанги халқҳои гуногун ҷой дорад.

5. **Маънавӣ** ва **ахлоқӣ** – муайян кардани муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ байни шахрвандон, арзишҳои умумӣ.

6. **Экологӣ** – нигоҳдорӣ ва барқарорсозии гуногунии табиӣ, генофонди халқҳои дар ҳудуди муайян зиндагӣ кунанда ва ноил шудан ба ҷаҳолияти истеҳсоли аз ҷиҳати экологӣ тозаӣ ҷомеа нигаронида шудааст.

7. **Валеологӣ** – дар нигоҳдории бошуурона ва бехатар намудани солимии ҷисмонӣ ва равонии ҳар як шахрванд зоҳир мегардад.

Маориф дар асл бояд на танҳо дониш бахшад, балки муносибати инсонро ба муҳити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ атрофаш тағйир диҳад. Тарбияи шахсият, ҳамзамон инсондӯстӣ ва демократикунӣ аз самтҳои асосии ислоҳоти муосир дар соҳаи маориф буда, ғояҳои асосии онҳо мебошанд [5, с. 123].

Тарбия ва тарбияи инсонпарварӣ бояд раванди органикии ташаккули мақсаднокии шахсият бошад, ки натиҷаи он дар ягонагии мавқеаҳои демократӣ- инсонпарварӣ меҳнатӣ ва маданият ахлоқи мутахассисони оянда зухур меёбад. Бинобарин албатта, зарурати ташкили босифати раванди таълим дар муассисаҳои омӯзгорӣ ки ба иҷрои талаботи модели мутахассис нигаронида шудааст, муҳим аст.

Падидаи тарбия бисёрсана аст, бинобар ин дар адабиёти педагогӣ вобаста ба вазифаи тарбия таърифҳои зиёди онро дидан мумкин аст.

Ҳам мазмуни умумии раванди тарбия ва ҳам самари тадбирҳои тарбиявӣ аз бисёр ҷиҳат ба дарки моҳияти тарбия вобаста аст.

Бояд гуфт, ки маориф муҳимтарин институти иҷтимоӣ ҷомеа ва падидаи мушаххаси таърихӣ буда, бо сатҳи иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии рушди давлат алоқаи зич дорад, ки хусусиятҳои этноиҷтимоӣ ва иҷтимоӣ равонии ҷомеаро инъикос менамояд.

Ҳар як давраи таърихӣ рушди ҷамъият бо системаи муайяни ақидаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва фалсафӣ тавсиф мешавад, ки дар онҳо муносибати одамон ба

воқеият эътироф ва баҳо дода мешавад. Саволе ба миён меояд, ки ин муносибатҳо чи тавр ташаккул ёфта, мустақкам мешаванд ва ба наслҳои дигар мегузаранд. Маориф категорияи шуури ҷамъиятист, ки моҳияти муносибатҳои инсониро муайян мекунад. Мазмуни ин тоифа таърихӣ яъне табиати тағйирёбанда аст.

Тарбия асосан ба ахлоқи инсон ва тарбия асосан ба шуур дахл дорад. Дар замони муайян муаллимон категорияи тарбиरो ба таври худ маънидод мекарданд. Асоси муайянқунанда идеологияи давраи мушаххаси таърихии инкишофи ҷамъият буд. Масалан, дар суннати рус дониши китоб ё «маърифат»-ро аз ахлоқ, ҳикмати рафтор ё тарбия поинтар гузоштанд. Чунин тарзи муайян кардани маориф дар тамоми таърихи Россия дар давраи феодали вучуд дошт, соли 1806 калимаи «маърифат» ба луғати Академияи Россия дохил карда шуд. Ба гуфтаи К.Д. Ушинский ва С.Н. Гессен, ки ташаккули капитализми саноатӣ дар Русия ва идеологияи фарҳангӣ-антропологӣ боиси дарки моҳияти маориф ҳамчун ташаккули шахсияти дорои тафаккури миллӣ, ки аз таҷриба ва фарҳанги халқи худ ғани гашт.

Ҳамзамон, омӯзгорон аз нигоҳи мафкураи озодӣ ва зӯрварӣ тарбияро ҳамчун ташаккули ахлоқи озод, созанда расидан ба худшиносӣ ва худшиносии шахсият муайян кардаанд.

Дар давраи гузариш аз капитализм ба сотсиализм маориф ҳамчун «инкишофи тафаккури эҷодӣ ва назариявӣ, қобилияти муқоламаи маданияи одамони ғаболу ташаббускор» таъмин карда мешуд. [4, с. 42]

Дар давраи ҳукмронии муносибатҳои сотсиалистӣ ва идеологияи тоталитарӣ маориф ҳамчун «ташаккули одам-бинокори ояндаи коммунизм» нишон дода мешуд. П.П. Блонский ва А.П. Пинкевич қайд кардаанд, ки тарбия раванди ҳамкориҳои мақсаднок ба шахс бо мақсади ташвиқ намудани тарбиятгиранда ба риояи меъёру қоидаҳои муайяни рафтори иҷтимоӣ буда, таъсири он дидаю доништа мутаҷаққил ва дарозмуддат мебошад. [3, с. 172]

Н.К. Крупская таълимо бо ташаккули ҳислатҳои шахсият, ки мазмуни таълимо ошкор мекунад, алоқаманд карда аст [7, с. 88].

Дар давраи «Хрущёв» ва ислоҳоти муносибатҳои сотсиалистӣ тарбияро дар баробари ирсият ва муҳит омиле сеюм муайян мекард, ки шахсиятро инкишоф медиҳад.

Солҳои 1970-1980-уми асри ХХ. Таҳсилот торафт бештар ҳамчун як раванди дучонибаи ғаболияти мутақобилаи омӯзгор ва донишҷӯ шарҳ дода мешавад. Ба гуфтаи Ю.К. Бабанский: «Тарбия ба маънои махсуси педагогӣ ин раванд ва натиҷаи таъсири мақсаднок ба инкишофи шахсият, муносибатҳо, ҳислатҳо, сифатҳо, ақидаҳо, эътиқодҳо, тарзи рафтор дар ҷамъият мебошад».

Дар маориф дар ин давра ҳаракати омӯзгорони навоар ба вучуд омад. Дар асарҳои илмие, ки ба тарбия бахшида шудаанд, ба шуур ва ҷаҳонбинӣ диққат дода мешавад. Ю.К. Бабанский таъкид карда буд, ки «Таълим бо миқдори муайяни дониш, қобилият, малакаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарур мусаллаҳ намудани шахс, ба ҳаёт ва меҳнат дар ҷамъият омода намудани ӯ, муошират бо одамон, робита бо институтҳои ҷамъиятии ӯро дар назар дорад» [2, с. 13].

Дар пажӯҳишҳои педагогӣ аз замони тағйири кулӣ дар шаклҳои моликият ва пошхӯрии СССР нигоҳи нав ба муайян кардани самт ва моҳияти таълим ба назар мерасад. Г.И. Лиогенкий (1990) маорифро ҳамчун «ҷомеа барои ташаккули иҷтимоии шахсият ташкил карда шудааст» мешуморад [8, с. 13].

Б.Т. Лихачёв тарбияро ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ - раванди мураккаб ва зиддиятноки воридшавӣ ба ҳаёти ҷомеа, ба ҳаёти ҳаррӯза, ғаболияти ҷамъиятию истехсолӣ, эҷодкорӣ, маънавиёт, шахсият ва шахсиятҳои мутараққӣ табдил ёфтани онҳо; муҳимтарин унсуре қувваҳои истехсолқунандаи ҷамъият, офарандагони бахту саодати худ» номидааст. [9, с. 102]

Дар мафҳуми сотсиологӣ тарбия (ба маънои васеъ) вазифаи ҷомеа мебошад, ки рушди онро тавассути ба наслҳои нави одамон интиқол додани таҷрибаи ҷамъиятию таърихии наслҳои гузашта мувофиқи мақсад ва манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ таъмин менамояд. Тарбия ба маънои танг раванди ташаккули мақсаднок ва муназзами

шахсият мебошад, ки дар доираи институтҳои иҷтимоӣ (оила, муассисаҳои таълимӣ ё таълимӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ВАО ва ғайра) бо мақсади тайёр намудани он амалӣ карда мешавад. Барои ҳаёт дар соҳаҳои гуногуни сиёсати иҷтимоӣ (касбӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, фарҳангӣ, оилавӣ, рӯзгор ва ғ) [8, с. 6].

Вақте ки мо дар амалияи педагогӣ калимаи «маърифат»-ро талаффуз мекунем, камаш дар бораи се мафҳуми гуногун сухан меравад, зеро тарбияро метавон дар якҷанд сатҳ баррасӣ кард: ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҳамчун раванд ва фаъолият.

Тарбия ба хоҳири тарбия сурат намегирад, на танҳо барои он ки таъсири тарбиявӣ аз ҷониби шахс ба таври мусбат дарк карда шавад, гарчанде ки ин меъёри муҳимми муваффақияти таълим аст. Дар раванди таълим дар сохтори якпорчагии шахсият тағйирот ба амал меояд, ки тағйироти тамоми сохтори муносибати шахсро ба воқеият ҳамчун тарзи муайяни ҳаёти шахс ба вучуд меорад. Дар ин ҷо таъкид кардан лозим аст, ки мақсади тарбия на ташаккули шахсияти мукамал, балки шахсиятест, ки дар тамоми ҳаёт ташаккул меёбад. Тарбия, ғайр аз ин, раванди худомӯзиро (инкишофи муносибати ҳуди шахс ба ташаккули ҳуд) танзим мекунад. Дар вақтҳои таърифи категорияи «маориф»-ро чунин категорияҳо, ба монанди рушд, ташаккули арзишҳои умумибашарӣ, худшиносии миллӣ, ҷомеа, иҷтимоӣ азхуд мекунанд. Олимони омӯзгорони муосир ба ҷустуҷӯи роҳҳои дарк намудан, ошкор намудан, дигаргун сохтан, такмил додани хислатҳои шахсиро ахлоқии инсон, ошно намудани ӯ ба фарҳанги умумибашарӣ ва анъанаҳои миллӣ, ба фард омӯзондан ба ҳамфикрӣ бо ҳуд ва олами атроф машғуланд. Одами муосир худро дигаргун месозад ва воқеиятро бо роҳи эволюсионӣ ба беҳтараш тағйир медиҳад.

Ба гуфтаи И.А. Колесникова, тарбия, пеш аз ҳама кор бо маъноҳо, арзишҳо, системаи муносибатҳои инсон, бо соҳаҳои эҳсосӣ-ихтиёрӣ ва рефлекссионӣ ӯ, бо он чизе, ки ба шахс имкон медиҳад, ки худро дарк кунад, баҳо диҳад ва такмил диҳад. Падидаи тарбияро дар ин мантиқ метавон ҳамчун насли мақсаднок дар таъсири мутақобилаи педагогии динамикаи маъноҳо ва роҳҳои мавҷудияти субъективӣ, ки сифатҳои инсонии онро амалӣ мегардонад, муайян кард.

Омили муттаҳидкунандаи пажӯҳиш дарки он аст, ки таҳсилот бояд ба замини фарҳанг баргардад, ки имкон медиҳад ба арзишҳои умумибашарӣ, муҳити фарҳагии ҷаҳонӣ ва миллӣ барои рушди худшиносӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, ояндаро пешгӯӣ карда, намунаҳои нави фарҳангиро эҷод кунанд. [4, с. 12]

Муҳим он аст, ки маорифи муосир ҳамчун арзиши фарҳангӣ - таърихӣ дарк карда шавад, на сиёсӣ, ки тавачҷуҳро аз тарбияи шахсият барои ҷомеа ва рушди сифатҳои фардӣ ӯ ва пеш аз ҳама, ахлоқии ӯ гузорад. Барои мо муҳим аст, ки тарбия ҳамчун як ҷузъи таълим, ки дар ягонагии ҳамаи ҷузъҳо (тарбия, таълим, худтаълим, рушди худтаълим) барои фароҳам овардани шароити ҷиҳати инкишофи маънавии шахсият. Ба гуфтаи Э.Н. Шиянов, шахс на танҳо системаи арзишҳои ахлоқиро мерос мегирад, балки арзишҳо ва меъёрҳои навро ба вучуд меорад, ки ба ӯ ҳиссаи «суботи иҷтимоӣ», «бароҳатии шахсӣ ва равонӣ» мебахшад, ҳамоҳангии фарҳангӣ истиқлолият ва ҷомеаро таъмин мекунад. Фарҳанги ҷомеашиносӣ, ки дар заминаи ташаккули фарҳанги муносибати шахс бо ҳуд, одамони дигар, ҷомеа ба шахсият ба даст меояд.

Дар марҳалаи ҳозира таълимро на танҳо ба интиқоли дониш маҳдуд кард. Он бояд чунин вазифаҳоро аз қабилӣ ташаккули як қатор сифатҳои нави шахсӣ: муносибати танқидӣ ба ҳуд ва стереотипҳо ва одатҳои ҳуд, дарки зарурати бартараф кардани ақидаҳои инертии решақандашуда, ташаккули тамоюлҳои нави арзишӣ ва тафаккури чандирро иҷро кунад. Мушкилоти баланд бардоштани сифати таълим бояд дар сиёсати маорифи ҳукумати Тоҷикистон мақоми махсусро ишғол менамояд. Аммо сухан на танҳо дар бораи сифати таълим, баланд бардоштани таҳассуси омӯзгорон, нигоҳ доштани дастрасии таълим, балки дар бораи башардӯстонагардонии маориф, барқарорсозӣ ва рушди низомии маориф, махсусан маънавию ахлоқӣ меравад.

Ҳамаи омилҳои воқеияти иҷтимоӣ ҳамчун воситаи ташаккули як намуди муайяни шахсият балки таъсири фаъолона ба муҳити иҷтимоӣ (шароит, шартҳои таҳсилот) мебошад.

Ин таъсир на танҳо тавассути натиҷаи фаъолияти тарбиявӣ (яъне тавассути ба даст овардани самараи амалӣ аз беҳбуди симои маънавӣ), балки тавассути «тарбиявӣ супориши тараққиёти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият» роъандозӣ мегардад.

Ин хусусияти тарбияро принсипи алоқаи тарбия бо ҳаёт меноманд. Мувофиқи ин принсип ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои тараққиёти ҷамъиятро самараи кори тарбиявӣ муайян мекунад ва мувофиқан мақсаду вазифаҳои кори тарбиявӣ аз эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ ба миён меоянд. Дарачаи ин муносибатҳо имкониятҳои мусоиди объективи инкишофи маънавии шахс дар вақти бомуваффақият ҳал намудани масъалаҳои тараққиёти ҷамъиятро пешбинӣ мекунад. Дар марҳалаи ҳозира кори тарбиявӣ, натиҷаҳо ва вазифаҳои мушаххаси тараққиёти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият аз ҳарвақта дида аниқтар нишон дода шудаанд.

Тарбия ҳам ба манфиати ҷамъият ва ҳам ба манфиати ҳуди шахс сурат гирифта, эҳтироми манфиатҳо, эҳтиёҷот, ҳислатҳои инфиродии шахсро, ки бо талаботи баланд нисбат ба шахс, талаби эҳтиром намудани манфиатҳои коллатив ифода менамоянд. Ин асоси принсипи инсондӯстӣ мебошад, ки дар шаклу воситаҳои он моҳияти инсондӯстонаи моҳияти ҳадафу вазифаҳои тарбияро эълон мекунад.

Дар шароити муосир, ки аз фард зиёд кардани мустақилият, ташаббуси эҷодӣ ва соҳибкориаш талаб карда мешавад, ташкили механизмҳои ҳавасмандгардонии худомӯзӣ махсусан ба назар мерасад. Ташаккули шахсе, ки мавқеи фаъоли ҳаёти дошта, қобилияти худинкишофӣ, худтанзимкунӣ ва худтарбиякуниро дорад, бо принсипи ягонагии таълим ва худомӯзӣ мусоидат мекунад, ки маънои якҷонибаи кӯшишҳои субъект ва объекти тарбияро фаро мегирад.

Принсипи асосии тарбияро метавон принсипи муносибати маҷмӯӣ номид, ки мазмуни он ба ифодаи як қатор талабот ба самт, мазмун ва ташкили таълим вобаста аст: мураккабии таълим (инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият, ягонагӣ). Ва алоқамандии мақсадҳои дарозмуддат ва вазифаҳои наздиктарини таълим); ягонагӣ ва ҳамкориҳои ҳамаи соҳаҳои маориф; фарогирии таъсири тарбиявӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаётии одамон, тамоми гурӯҳҳои аҳоли; мутобиқати талаботи асосӣ ба объекти таълим; бо назардошти тамоми омилҳои, ки ба шахсият таъсир мерасонанд, дар таълим; объективӣ ва субъективӣ, стихиявӣ ва бошуурона; мураккабии истифодаи шаклу усулҳои гуногун дар кори тарбия; ягонагии таъсири маънавӣ ва амалӣ ба шахс дар раванди тарбия.

Мушкили тарбия инчунин дар он ифода меёбад, ки вай чунин сифатҳои шахсиятро ташаккул медиҳад, ки шартӣ фаъолияти бомуваффақияти он дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон ва муносибатҳои одамон мебошанд. Дар ҳақиқат чунин ҳислатҳои ахлоқии одам, монанди покҷидонӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулиятшиносӣ, ҳисси вазифа ва ғайра татбиқи худро ёфта, дар истехсолот, дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва дар ҳар намуди фаъолият ба амал меоянд.

Дар айни замон, усули тарбияи «қисмҳо», яъне тарбияи ҳислатҳои шахсияти фардиро, ақаллан аз ҷиҳати назариявӣ мағлуб доништан мумкин аст. Албатта, ин чунин маъно надорад, ки раванди тарбия намудани шаклҳои мураккаби ахлоқӣ дар шуур ва рафтори шахс (хусусан ахлоқ) бо тайёрии ибтидоии ахлоқӣ пеш гирифта нашавад. Дар ин ҷо принсипи дигар - принсипи муттасили дар таълим эътибор пайдо мекунад, ки мувофиқи таҷрибаи мавҷуда ташаккули сифатҳои муайяни шахсиятро пешбинӣ мекунад. Ин принсип маънои пай дар пай афзудан ва мураккаб шудани талабот нисбат ба шахси тарбияшаванда, мураккаб шудани вазифаҳои тарбияро вобаста ба хусусиятҳои синну соли ҳаёт ва фаъолияти шахсро дорад.

Дар мазмуни ин усули аҳаммияти такрорӣ, давомнокӣ, муттасили дар иҷрои вазифаҳои тарбиявиро қайд кардан лозим аст.

Усули мураккабӣ ва муттасили дар таълим ба ҳам муҳолиф нестанд, балки ба ҳамдигар мукамал ва аз ҷиҳати диалектикӣ алоқаманданд. Аввалин бояд бо назардошти дуҷум анҷом дода шавад. Пайвастагӣ дар ташаккули шахсият маънои мураккабшавии тадриҷии ин равандро бо дарназардошти тамоми сохтори маънавии шахсиятро дар назар дорад, яъне муносибати ҳамаҷониба ва маҷмӯӣ ба ташаккули шахсиятро дар назар дорем, ба истиснои тақсимот «қисмҳо» -и тарбия.

Ба муносибати тезонидани равандҳои ҷамъиятӣ дар шароити ҳозира, дигаргуниҳои соҳаи идеявӣ ва идеявӣ тарбиявӣ кори тарбиявӣ бояд тарбияи ҷаҳлона, тезонидани суръати ташаккули шахсиятро дар бар гирад, яъне дар кори тарбия усули динамизм риоя карда шавад.

Адабиёт:

1. Адамский А.И. Проблемаҳои рушди маорифи рус / А.И. Адамский // Тағйирот.- 2000.-№2.
2. Бабанский Ю.К. Педагогика / Ю.К. Бабанский.- М., 1983.
3. Блонский П.П. Шахсият ва тарбияи кӯдак/ П.П. Блонский // Психология ва кӯдакон. 1917.-№1.
4. Бондаревская Е.В. Парадигмаи гуманистии тарбия ба шахсият нигаронидашуда / Е.В. Бондаревская // Педагогика, 1997.- №4.- С.11-17.
5. Коджаспирова Г.М. Таърих ва фалсафаи таълим дар ҷадвалҳо ва диаграммаҳо / Г.М. Коджаспирова.-М., 1998.
6. Мухтасари ҷомеашиносӣ / Таҳрири умумӣ. Д.М. Гвितिани, Н.И. Лапина.- М., 1998.
7. Крупская Н.К. Иншои педагогӣ / Н.К. Крупская //Под.р.-Гончарева Н.К.Т.3.- М.Изд.в о АПН СССР, 1999.-798С.
8. Логенкий Г.И. Мақсад ва усулҳои таълим / Г.И. Логенкий. М., 1990.-С.13
9. Лихачёв Д. Педагогика. Курси лексияҳо / Д.С. Лихачёв.- М. Юрайт, 1998-464 с.

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ВА ҶАНБАҲОИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ТАЙЁРИИ КАСБИИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДА

Ҷаҳлоияти касбии мутахассисони педагогӣ ногузир бартариии ахлоқиро дар бар мегирад, ки дар дарки амиқи вазифаи касбии омузгор, масъулияти баланди касбӣ ва маънавӣ барои сифати раванди мақсур ва натиҷаи ҷаҳлоияти худ амалӣ мегардад. Вазъияте, ки дар он мутахассиси соҳаи омузгорӣ бояд амал кунад, аксар вақт шуури баланди масъулияти ахлоқӣ, ба таври кулӣ муайян кардани мақсади ахлоқӣ, муносибати ӯ ба одамон ва арзишҳои маънавӣ ахлоқиро, ки ба доираи манфиатҳои касбӣ дохил мешаванд, талаб мекунад.

Дар шароити муосир таълими инсонпарварона дар доираи омодагии касбии омузгорони оянда бояд, пеш аз ҳама, ба ташаккули ҷунин сифатҳои шахсӣ, ба монанди қобилияти дарки дурусти воқеият, муносибати созанда ва эҳтиромона ба муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ, такмили маънавӣ ахлоқӣ, ҷаҳлоияти эҷодӣ, созанда ва дорои аҳаммияти иҷтимоӣ, ҳисси масъулият ва фарҳанги баланди ахлоқӣ равона карда шавад.

Аз ин лиҳоз, ҳалли проблемаи ташаккули сифатҳои ахлоқии донишҷӯёни донишгоҳҳои омузгор, ба андешаи муаллиф, яке аз стратегияи муҳимми илми педагогӣ мебошад.

Калидвожаҳо: касб, ҷаҳлоият, ҳислат, ахлоқ, тарбия, ҷомеа, маориф, табиат, таърих, омузгор, эҷодӣ, зӯрварӣ.

СУЩНОСТЬ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И АСПЕКТЫ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Профессиональная деятельность педагогических специалистов неизбежно включает в себя моральное преимущество, которое реализуется в глубоком понимании профессиональной задачи педагога, высокой профессиональной и моральной ответственности за качество этого процесса и результата своей деятельности. Ситуация, в которой приходится действовать специалисту в области педагогики, зачастую требует высокого чувства нравственной ответственности, общего определения нравственных позиций, своего отношения к людям и духовно-нравственным ценностям, входящим в сферу профессиональных интересов.

В современных условиях гуманистическое воспитание в рамках профессиональной подготовки будущих учителей должно, прежде всего, развивать такие личностные качества, как способность правильно воспринимать действительность, конструктивное и уважительное отношение к природной и социальной среде, духовно-нравственное совершенствование, конструктивность и ориентация на социальную значимость, чувство ответственности и высокую моральную культуру.

С этой точки зрения, по мнению автора, решение проблемы формирования нравственных качеств студентов педагогических вузов является одной из важных стратегий педагогической науки.

Ключевые слова: профессия, деятельность, характер, мораль, воспитание, общество, образование, природа, история, учитель, свобода, насилие.

THE ESSENCE OF MORAL EDUCATION AND ASPECTS OF ITS FORMATION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

The professional activity of teaching specialists inevitably includes a moral advantage, which is realized in a deep understanding of the professional task of the teacher, high professional and moral responsibility for the quality of this process and the result of their activities. The situation in which a specialist in the field of pedagogy has to act often requires a high sense of moral responsibility, a general definition of moral positions, one's attitude towards people and spiritual and moral values that are part of the sphere of professional interests.

In modern conditions, humanistic education within the framework of professional training of future teachers should, first of all, develop such personal qualities as the ability to correctly perceive reality, a constructive and respectful attitude towards the natural and social environment, spiritual and moral improvement, creativity, constructiveness and orientation towards social significance, a sense of responsibility and a high moral culture.

From this point of view, according to the author, solving the problem of forming the moral qualities of students at pedagogical universities is one of the important strategies of pedagogical science.

Key words: profession, activity, character, morality, upbringing, society, education, nature, history, teacher, freedom, violence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атоев Некрӯз Бобомуродович – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел: (+992) 985 59 59 42

Сведения об авторе: Атоев Некруз Бобомуродович – ассистент кафедры гуманитарных наук и методики их преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, улица С. Сафарова-16. Тел: (+992) 985 59 59 42

Information about the author: Atoev Nekruz Bobomurodovich – assistant at the department of humanities and methods of teaching them, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova street-16. Tel: (+992) 985 59 59 42

ХУСУСИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ МАЛАКАҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА ИРТИБОТИИ САРПАРАСТОНИ ГУРӢҲҲО

Боронов А.Д., унвонҷӯй
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Марҳилаи кунунии рушди ҷомеа бо иттилоотисозии васеи тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, аз ҷумла низоми маориф тавсиф меёбад. Таҳлили адабиёти психологӣ ва педагогӣ ва вазъи амалии таълими имрӯза дар мактабҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки тамоюлҳои устувор дар амиксозии ҷараёни иттилоотонӣ дар ин зинаи таҳсил мавҷуданд. Чунин равандро на танҳо ба ҳадафҳо, мундариҷа, технологияҳои таълим таъсир мерасонанд, балки таҳия ва истифодаи оқилонаи заминаи барномавӣ ва методологияи мувофиқ, таҳия ва нигоҳдории иттилоот, таъминоти техникаи раванди таълимро талаб мекунанд. Зарурати ҷомеа ба мутахассисони соҳибихтисос, ки дорои дониши зиёди информатикӣ мебошанд, рӯз то рӯз зиёд гардида истодааст.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон таъаввулоти ҷиддиро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳанд, таъкид карда, зикр намуда буд: «Оид ба тарбияи насли наврас сухан карда, набояд фаромӯш кард, ки онҳо бояд дар мактабҳои таҳсил кунанд, ки бо таҷҳизоти муосир мучахҳаз, аз ҷумла, компютерҳо таъмин карда шудаанд» [10].

Ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаҳои вобаста ба информатизатсияи таҳсилот ва роҳи воситаҳои вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар рафти таълим тавассути чунин олимону муҳаққиқони тоҷик, аз қабили Ф.С. Комилов, Қ.Б. Қодиров, С.С. Афғонов, Х.М. Аҳмадов, Ҳ.Ю. Ҷураева, А.Р. Додихудоев, С.С. Қосимов, Н.Н. Мавлонназаров, А.Р. Мирзоев, С.Х. Мирзоев, М. Муллоҷонов, И.И. Олимов, З.Ф. Раҳмонов, Д.С. Шарофов, Ф.Ф. Шарифов, Б.Ф. Рачабов, Б.Ш. Шодмонов, Н.Н. Шоев ва чанде дигарон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Нуктаи ҳалли вазифаҳои мо таҳия ва татбиқи таълими махсуси курс мебошад, ки барои 36 соат пешбинӣ шудааст ва дар доираи курсҳои давомдори таълим ва дар доираи шурои сарпарастон амалӣ карда мешавад.

Дар ҳуҷҷати ҳукумати «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030» ҳамчунин зарурати муосиргардонии тадриҷии маориф ва истифодаи технологияи иттилоотӣ зикр карда мешавад: «...Тағйири мазмуни таҳсилот: Муосиргардонии мазмуни таҳсилоти умумӣ дар асоси гузариш аз модели дониш ба модели салоҳиятноки таълим бо самтнокӣ ба: - ташаккули ҷаҳонбинӣ, ки дар асоси тасаввуроти муосири илмӣ, усулҳои демократия ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба роҳ монда мешаванд; - муосиргардонии мазмуни вориднамоии шаклҳои гуногуни дастрасӣ ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ бо самтнокӣ ба талаботи бозорҳои маҳаллии меҳнат, дархостҳои оила ва созгории муваффақона ба бозорҳои меҳнати беруна...Таъмини дастрасӣ ба таҳсилоти босифат: Дар соҳаи таҳсилоти касбӣ:... Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва методҳои фосилавӣ барои афзоиши дастрасии барномаҳои таҳсилоти касбӣ...» [12, с. 30-31].

Курсҳои иловагии таълимӣ як шакли стандартии таълим ва бозомӯзии омӯзгорон мебошанд ва ҳатман дар панҷ сол як маротиба ва баъзан бештар гузаронида мешаванд. Шури сарпарастон оид ба ташкили тайёрии курс интихоб карда шуд, зеро он як ҷузъи сохтори низоми идоракунӣ сохторҳои муассисаи таҳсилотӣ буда, қори илмӣ, методӣ ва ташкилии сарпарастони гурӯҳи синну сол ва собиқаи гуногунро ҳамроҳ месозад. Вазифаҳои асосии Шури сарпарастон иборатанд аз:

1.Баланд бардоштани сатҳи назариявӣ, илмӣ ва методи сарпарастони гурӯҳҳои равонӣ, педагогӣ, назария ва амалияи кори тарбиявӣ;

2.Ташаккули бархӯрдҳои ягонаи бунёдии таҳсилот ва иҷтимоикунони шахсияти донишҷӯён;

3.Озмоиш ва санҷиши технологияҳои муосири таълимӣ ва донишу шаклу усулҳои муосири кор;

4.Ҳамоҳангсозии банақшагирӣ, ташкил ва таҳлили педагогии фаъолияти таълимии сарпарастии гурӯҳ.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили адабиёти омӯхташуда, мо як барномаи таълимӣ барои омӯзгороне таҳия намудем, ки ба рушди малакаҳои сарпарастии гурӯҳ дар чор самт равона шудаанд: ҳавасмандӣ-арзишӣ, маърифатӣ, амалиётӣ-амалӣ ва амалӣ.

Барнома дар доираи ШС - гурӯҳҳо таҳия ва татбиқ карда шудааст, то шиносӣ бо асосҳои ТИИ таъмин карда шавад, ҳамчунин барои донишҷӯён истифода бурдани технологияи компютерӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбӣ ва омӯзгории сарпарастии гурӯҳ: хангоми кор бо ҳуҷҷатгузорӣ, бо донишҷӯён ва волидони онҳо, бо ҳайати сарпарастони гурӯҳ кор кардан. Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии курс баланд бардоштани сатҳи рушди малакаҳои сарпарастии гурӯҳ буд.

Сохтори барномаи таълимӣ инъикос ёфтааст, ташаккули марҳилавии эътимоднокии донишҷӯёнро дар мувофиқати истифодаи ТИИ дар фаъолияти амалӣ муайян мекунад, аз дарки аҳамияти компютеркунонӣ дар маҷмӯъ ва бо таваҷҷуҳи амиқ ба татбиқи ТИИ дар фаъолияти педагогӣ.

Муҳтаво ва сохтори ҳар як модули барномаро, ки мо таҳия кардем, дида мебароем.

Модули 1. Имкониятҳои истифодаи технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти сарпарастии гурӯҳ. Рушд ва худшиносии омӯзгор. Барномаи модул (1 соат).

Мақсади тренинг: ба даст овардани ғояҳо дар бораи нақш ва ҷои технологияҳои иттилоотӣ дар қору фаълияти сарпарастии гурӯҳ.

Сатҳи ибтидоии зарурӣ барои донишҷӯён: омӯзиши ибтидоӣ нест.

Сохтори модул.

1.Имконияти истифодаи технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти сарпарастии гурӯҳ. Рушди омӯзгорон ва худмуҳторӣ - лексия - 1 соат.

Муҳтавои дарс.

1.Вазифаҳои сарпарастии гурӯҳ: ташкилӣ ва ҳамоҳангсозӣ, таҳлилӣ ва пешгӯӣ, иртиботӣ-муоширатӣ, назоратӣ. Харочоти вақт барои бахшҳои донишҷӯён ва ғайридонишҷӯён.

2.Ташҳиси сатҳи ибтидоии малакаҳои сарпарастони гурӯҳҳо.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1.Вазифаҳои асосии сарпарастии гурӯҳ;

2.Харочоти вақт барои иҷрои вазифаҳои сарпарастии гурӯҳ дар як ҳафта.

Модули 2. Сарпарастии гурӯҳи корӣ.

Барномаи модул (1 соат).

Мақсади омӯзиш: Шиносӣ бо имконоти ҷузъи сахтафзории компютер. Ба даст овардани дониш дар бораи маҷмуи таҷҳизоти техникӣ, ки барои кори сарпарастии гурӯҳ зарур аст, ҳадаф ва сохтори онҳо.

Сатҳи ибтидоии ҳатмии донишҷӯён: омӯзиши ибтидоӣ нест.

Сохтори модул.

1.Ҷои кории худкори сарпарастии гурӯҳ- лексия - 1 соат.

Муҳтавои дарс.

1.Саёҳати маҷозии (виртуалии) шунавандагони ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ва Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи А.Рӯдакӣ. Шиносӣ бо маҷмуи васоити техникӣ барои омӯзгорон ва донишҷӯён.

2.Нишон ва тавсифи қобилиятҳои техникий он дастгоҳҳои компютерӣ, ки барои кори муваффақона ва самарабахши сарпарастии гурӯҳ заруранд.

Шаклҳои ғайристандартӣ ташкили фаъолияти сарпарасти гурӯҳ, донишҷӯён ва падару модарони онҳо тавассути компютер.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1. Ғояҳо дар бораи ҳадди ақал ва пурраи таҷҳизоти техникӣ, ки барои кори муваффақона ва самарабахши сарпарасти гурӯҳ заруранд;

2. Муаррифӣ намудани шаклҳои ғайримукаррарии фаъолияти сарпарасти гурӯҳ ба шарофати компютер дастрас аст;

3. Эътироф намудани таркиби барномаи сарпарасти гурӯҳ;

4. Эътироф кардани имконоти истифодаи таҷҳизоти компютерӣ дар қору фаъолияти сарпарасти гурӯҳ (ҳадаф, намудҳо, принципҳои ташкил);

5. Маҳорати пайваस्तкунӣ ва ҷудо кардани қанораҳои компютер.

Модули 3. Нармафзор.

Мақсади омӯзиш: Шиносоӣ бо нармафзори компютерӣ, намудҳо ва имкониятҳои истифодаи онҳо ҳангоми иҷрои вазифаҳои сарпарасти гурӯҳ. Гирифтани малақаҳои умумӣ дар низомии амалиёти Windows ва бо барномаҳои Microsoft Office.

Сатҳи ибтидоии зарурии таълим барои донишҷӯён: шиносоӣ бо принципҳои умумии қор дар низомии амалиёти Windows, малақаҳои қопкунии компютер.

Сохтори модул.

1. Нармафзор ва самтҳои истифодаи он ҳангоми иҷрои вазифаҳои сарпарасти гурӯҳ - як дарс - 0,5 соат.

2. Таҳияи ҳуҷҷатҳои соддатарин дар MS Word, MS Excel ва муаррифии ибтидоӣ дар MS Power Point - қори амалӣ - 1 соат.

Қори мустақилона оид ба таҳияи ҳуҷҷатҳо ва пешниҳодҳои оддӣ - 0,5 соат

Мухтавои дарс.

1. Шарҳи нармафзор (низом, барномаҳо ва низомҳои барномавӣ) ва самтҳои эҳтимолии татбиқи он дар қори сарпарасти гурӯҳ (бо донишҷӯён ва волидони онҳо, навиштани ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ барои худтаъминкунӣ ва тақмили ихтисос).

2. Таҳияи санадҳои дорои матн ва ҷадвалҳо дар MS Word, MS Excel.

3. Барномаи ибтидоии дорои матн, расмҳо ва эффеқтҳои махсус ва иборат аз панҷ слайд дар барномаи MS Power Point.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1. Донишҷӯён навъҳои нармафзор, мақсад ва имкониятҳои асосии онҳо;

2. Презентатсия дар бораи самтҳои истифодаи ин барномаҳо дар фаъолияти сарпарасти гурӯҳ;

3. Фаҳмиши принципҳои умумии қор бо барномаҳои Microsoft Office;

4. Дониши имконот ва усулҳои форматкунии матн ва ҷадвалҳо дар MS Word, MS Excel;

5. Дониш оид ба қорқарди матн, ҷадвал ва тасвирҳо дар барномаи MS Power Point;

6. Малақаҳои эҷоди эффеқтҳои махсус дар барномаи MS Power Point;

7. Малақаҳои таҳияи ҳуҷҷатҳои махсус, ки дорои матн ва ҷадвал дар MS Word, MS Excel мебошанд.

Малақаҳо дар омодакунии муаррифии ибтидоӣ, ки дорои матн, расмҳо ва эффеқтҳои махсус дар MS Power Point мебошанд.

Модули 4. Технологияи иҷрои вазифаҳои ташкилӣ ва ҳамроҳангсозӣ, ки ба истифодаи компютер дар фаъолияти сарпарасти гурӯҳ асос ёфтааст.

Барномаи модул (15 соат).

Мақсади омӯзиш: Ба даст овардани донишу малақаҳо дар эҷоди паёмҳои электронӣ ба волидон. Шиносоӣ бо имконоти қойгиркунии иттилоот барои донишҷӯён ва волидон дар сафҳои вебсайти муассисаи таълимӣ ва истифодаи форуми сомона барои ҳамқорӣ бо донишҷӯён ва волидони онҳо. Гирифтани малақаҳои истифодаи (эҷоди) техникаи ташҳиси компютерӣ. Тақмили малақаҳои MS Power Point. Шиносоии умумӣ бо роҳҳои ташкили

фаъолият дар низоми таълими минбаъда бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ. Ба даст овардани дониш ва малакаҳои оид ба эҷоди ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ тавассути компютер.

Сатҳи ибтидоии ҳатмии донишҷӯён: малакаҳои умумии интернет ва инчунин кор бо MS Word, MS Excel.

Сохтори модул.

1. Имкониятҳои Интернет дар кор бо донишҷӯён ва волидони онҳо - дарс - 0,5 соат.

2. Ташкили куттии почтаи электронӣ - кори лабораторӣ - 1 соат.

3. Ташкили онлайн ирсолӣ паёмҳо ба волидон - кори лабораторӣ - 1,5 соат.

4. Ҷойгир кардани маълумоти зарурӣ дар саҳифаҳои вебсайти муассисаи таълимӣ бо мақсади огоҳ кардани волидон дар бораи чараҳои таълим, инчунин омӯзиши педагогӣ ва психологию педагогии падару модарон - лексия - 1 соат.

5. Таҳияи маълумоти муфид барои волидон аз китобҳо ва маҷаллаҳо ва дар вебсайти ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ҷойгир кардани онҳо - кори амалӣ - 2 соат.

6. Усулҳои компютерӣ барои ташҳиси донишҷӯён - лексия - 0,5 соат.

7. Барномаи озмоишии Tester_01: ҳадаф, вижагиҳои асосӣ - кори амалӣ - 0,5 соат.

8. Сабти маълумот дар диск - кори лабораторӣ - 1 соат.

9. Таҳияи портфели электронии донишҷӯ ва технологияи истифодаи проекторҳои мултимедиявӣ барои намоиш додани портфолио дар экран - кори амалӣ - 1 соат.

10. Дар Интернет ҷустуҷӯ ва дастрас намудани маълумот дар бораи маҳфилҳо ва бахшҳое, ки дар толори ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ва ДМТИ ш.Кӯлоб ташкил карда шудаанд - кори амалӣ - 1 соат.

11. Ташкили презентатсияи «Рекламаи маҳфилҳо ва муассисаҳои таълимӣ» - корҳои амалӣ - 1 соат.

12. Форуми сомонаи таълимӣ - лексия - 1 соат.

13. Идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ дар фаъолияти сарпарастии гурӯҳ - лексия - 1 соат.

14. Таҳияи нақшаи корҳои тарбиявӣ дар асоси қолаби ҳуҷҷати Word - кори амалӣ - 1 соат.

15. Кори мустақилона - 1 соат

Мундариҷаи дарсҳо.

1. Шарҳ ва намоиш додани баъзе аз имконоти Интернет дар кор бо донишҷӯён ва волидони онҳо. Мафҳумҳои браузерӣ Интернет, вебсайт, вебсаҳифа, паёмдони почтаи электронӣ. Намудҳои файлҳои зеркашидашуда. Сохтани паёмдони электронӣ: тартиб ва қоидаҳои пур кардани майдонҳо. Ирсол ва дидани паёмҳои қабулшуда. Сохтани онлайн паҳн кардани паёмҳо ба волидон: тартиб ва қоидаҳои таҳия, ирсол ва дидани натиҷа.

2. Сомонаи имконоти муассисаҳои таълимӣ. Сомонаҳои муассисаҳои таълимии ш.Кӯлобро аз назар гузаронидан. Принсипҳои ташкили сайтҳои муассисаҳои таълимӣ. Вазифа "Мутахассис оид ба информатизатсия (Низомҳои иттилоотӣ дар муассисаи таълимӣ)". Мафҳуми "сканеркунии иттилоот". Барномаҳое, ки барои сканер кардани маълумот таҳия шудаанд. Барномаи FineReader. Қоидаҳо ва тартиби сканеркунии матн, чадвалҳо, тасвирҳо.

3. Усулҳои ташҳис, ки бештар дар кори синфӣ бо кӯдакон истифода мешаванд. Барномаи озмоишии Tester_01: ҳадаф, вижагиҳои асосӣ. Барномаҳо барои дискҳо. Барнома ROM Нерон фурузон. Навиштани маълумот ба диск: қоидаҳо ва тартибот. Намудҳо ва андозаи дискҳо.

4. Мултимедия. Муаррифӣ. Проекторҳои мултимедиявӣ: технологияи истифода. Сандуқи электронии донишҷӯён: технологияи эҷод.

5. Қоидаҳои ҷустуҷӯи маълумот дар Интернет. Дар бораи маҳфилҳо ва бахшҳое, ки дар Толори эҷодиёти ш.Кӯлоб ташкил шудаанд, маълумот ҷустуҷӯ кунед. Ташкили презентатсияи «Рекламаи маҳфилҳо ва муассисаҳои таълимӣ».

6. Мафҳуми "Форуми сомонавии Муассисаи таълимӣ". Шиносоӣ бо форумҳои муассисаҳои таълимӣ. Бозии нақшофаринӣ.

7.Идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ дар ғаёлияти сарпарастии гурӯҳ. Шаблонҳои ҳуҷҷат. Технологияи таҳия намудани нақшаи қори тарбиявӣ дар асоси қолаб.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1.Дониш, қобилият ва малақаҳои истифодаи технологияҳои Интернет дар қори сарпарастии гурӯҳ;

2.Дарки ҳадафи сомонии муассисаи таълимӣ ва имконоти он;

3.Ҷоя дар бораи соҳаҳои истифодаи сканеркунии FineRider ва барномаи шинохтани матн ва барномаи Nero Burning ROM барои сабти иттилоот;

4.Дониши усулҳои асосии таълими донишҷӯён ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти онҳо;

5.Дарки мақсад ва имконоти асосии проекторҳои мултимедиявӣ ва Microsoft PowerPoint;

6.Дарки портфели электронии донишҷӯ;

7.Донишҳои мавҷудияти сомонҳои форум ва ҳадафҳои онҳо;

8.Қобилияти истифодаи намунаҳо;

9. Дониши технологияи ташкили куттии почтаи электронӣ ва истифодаи он барои муқотиба бо волидайн, инчунин паёмнависи Интернет;

10.Қобилияти сканер қардани иттилооти матнӣ, графикӣ аз китобҳо ва маҷаллаҳо;

11.Доштани малакаи қор бо барномаи тестӣ;

12.Дониши технологияи мултимедиявии проектор;

13.Қобилияти эҷоди муаррифӣ, портфоли электронии донишҷӯён;

14. Маҳоратҳои робита дар форумҳои сомонҳои муассисаҳои таълимӣ;

15.Малақаҳои таҳия ва истифодаи қолаби тайёри ҳуҷҷатҳо;

16.Қобилияти навиштани маълумот дар диск.

Модули 5. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар иҷрои вазифаҳои иртиботӣ-муоширатии сарпарастии гурӯҳ.

Барномаи модул (3 соат).

Мақсади омӯзиш: Шиносоӣ бо имконияти баргузор қардани маҷлисҳои волидон дар шакли Интернет-конфронс. Гирифтани дониш ва малақаҳо оид ба ташкили маводи презентатсия бо мақсади танзими муносибатҳои байнишахсии донишҷӯён ва фароҳам овардани фазои мусоиди раванӣ дар аудитория.

Омӯзиши сатҳи дохилшавӣ: Малақаҳои Microsoft Power Point.

Соҳтори модул.

1.Технология барои маҷлисҳои волидон дар шакли конфронси Интернет - лексия - 1 соат.

2.Таҳияи презентатсия барои зодрӯзҳо - қори амалӣ - 1,5 соат.

3.Қори мустақил - 0,5 соат.

Муҳтавои дарс.

1.Чаласаи мавзуии волидон, ки дар шакли конфронси интернетӣ бо иштироки раваншинос ва мутахассиси соҳаи тиб дар мавзуи «Вижагиҳои психофизиологии ҷавонони (18-22 сола) ташкил қарда шудааст. Омӯзгороне, ки дар курсҳо ҳузур доранд, дар нақши волидон ширкат мекунанд.

2.Намоиши презентатсияҳои таҳиянамудаи донишҷӯён. Муаррифии дорои матн, расмҳо (аз қониби шунавандагон омодашуда) ва самараҳои махсус дар MS Power Point.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1.Тасаввуроти мақсад ва имконоти истифодаи Интернет-конфронсҳо;

2.Дониши технологияи ташкил ва гузаронидани конфронси Интернет (дастигирии техникӣ барои ин раванд).

Адабиёт:

1. Алимӣ Ҷ. Мушкилоти педагогӣ (дидактика) / Ҷ.Алимӣ, А.Даминова. - Д., «Эрграф», 2014. -220 с.

2. Бозорова С.Ш. Куратору на қарандаш (Материалы к кураторским часам). Ҷ.2/С.Ш. Бозорова.-Душанбе,2011.

3. Барномаи давлатии компютерикунонии мактаби таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2011-2015. - Душанбе, 2010. - 42с.
4. Барномаи давлатии рушди таҳсилот Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2015-2020. - Душанбе, 2009.- 48с.
5. Раҳимов З.А. Системаҳои экспертӣ ва системаҳои идоракунии базаи маълумотҳо / З.А. Раҳимов.-Душанбе, 2003. -164с.
6. Раҳимов Х. Педагогика (китоби дарсии донишҷӯёни мактабҳои олии педагогӣ) / Ҳ.Раҳимов, А.Нуров.-Душанбе, Ҳумо, 2007 г. - 447с.
7. Раҳимов Х. Педагогика / Ҳ.Раҳимов.-Д., 1997. -224 ч.
8. Раҳимов Б., Нуров А. Мазмуни тарбияи ҷавонон.- Душанбе, 2000.
9. Раҳимов Б., Бандаев С.Т. Положение о кураторе студенческой академической группы / Б. Раҳимов, С.Т. Бандаев.-Душанбе, 1999.
10. Раҳмон Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон / Э. Раҳмон.-«Азия Плюс»: 2012.
11. Раҳмон Э. Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ.-«Азия Плюс», 2003.
12. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020.- Душанбе, 2015.-47с.
13. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения / В.А. Сухомлинский.-В 3 т.-Т1. - М.: Педагогика, 1979. - 368с.
14. Шарипов Т.З. Вожаномии компютер / Т.З. Шарипов.-Душанбе, «Пайванд»,1995.-352с.
15. Шарипов Т.З. Словарь Internet. Терминологический словарь (англо-русско-таджикский) / Т.З. Шарипов.-Душанбе, 2003. -235с.
16. Шарипов Т.З. Словарь компьютера / Т.З. Шарипов.-Душанбе, «Пайванд», 1995. - 352с.
17. Шарипов М.А., Миралиев Қ.А. Сиёсати давлатии ҷавонон / М.А. Шарипов, Қ.А. Миралиев.-Душанбе,2003.
18. Шарифзода Ф., Мирализода А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф. Шарифзода, А.М. Миралиев.-Душанбе: «Ирфон»,2012.-560с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ МАЛАКАҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА ИРТИБОТИИ САРПАРАСТОНИ ГУРӢҲҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола тавсиф ва баррасии вижагиҳои технологияи ташаккул ва рушди малакаҳои иттилоотӣ ва иртиботии сарпарастони гурӯҳҳои таълимӣ фаро гирифта шудааст.

Ба ақидаи муаллиф, марҳилаи кунунии рушди ҷомеа бо иттилоотисозии васеи тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, аз ҷумла низоми маориф тавсиф меёбад. Таҳлили адабиёти психологӣ ва педагогӣ ва вазъи амалии таълимии имрӯза дар мактабҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки тамоюлҳои устувор дар амиксозии ҷараёни иттилоотонӣ дар ин зинаи таҳсил мавҷуданд. Чунин равандро на танҳо ба ҳадафҳо, мундариҷа, технологияҳои таълим таъсир мерасонанд, балки таҳия ва истифодаи оқилонаи заминаи барномавӣ ва методологии мувофиқ, таҳия ва нигоҳдории иттилоот, таъминоти техникаи раванди таълимро талаб мекунанд. Зарурати ҷомеа ба мутахассисони соҳибхитосос, ки дорой васила ва усулҳои илми информатика ба омили пешбари рушди сиёсати муосири мактаб табдил меёбанд.

Муаллиф зикр мекунад, ки нуктаи ҳалли вазифаҳои мо таҳия ва татбиқи таълими махсуси курс мебошад, ки барои 36 соат пешбинӣ шудааст ва дар доираи курсҳои давомдори таълим ва дар доираи шурои сарпарастон амалӣ карда мешавад.

Дар ҷамъбасти муаллиф, яқинанд модулҳои дар ин маврид таҳиякардари ҷамъбасти менамояд.

Барномаи модул (3 соат).

Мақсади омӯзиш: Шиносоӣ бо имконияти баргузор кардани маҷлисҳои волидон дар шакли Интернет-конфронс. Гирифтани дониш ва малакаҳо оид ба ташкили маводи

презентатсия бо мақсади танзими муносибатҳои байнишахсии донишҷӯён ва фароҳам овардани фазои мусоиди равонӣ дар аудитория.

Омузиши сатҳи дохилшавӣ: Малақаҳои Microsoft PowerPoint.

Соҳтори модул.

1.Технология барои маҷлисҳои волидон дар шакли конференси Интернет - лексия - 1 соат.

2.Таҳияи презентатсия барои зодрӯзҳо - кори амалӣ - 1,5 соат.

3.Кори мустақил - 0,5 соат.

Муҳтавои дарс.

1.Чаласаи мавзуии волидон, ки дар шакли конференси интернетӣ бо иштироки равоншинос ва мутахассиси соҳаи тиб дар мавзуи «Вижагиҳои психофизиологии ҷавонони (18-22 сола) ташкил карда шудааст. Омӯзгороне, ки дар курсҳо хузур доранд, дар нақши волидон ширкат мекунанд.

2.Намоиши презентатсияҳои таҳиянамудаи донишҷӯён. Муаррифии дорои матн, расмҳо (аз ҷониби шунавандагон омодашуда) ва самараҳои махсус дар MS Power Point.

Дониш ва малакаи донишҷӯён:

1.Тасаввуроти мақсад ва имконоти истифодаи Интернет-конференсҳо;

2.Дониши технологияи ташкил ва гузаронидани конференси Интернет (дастгирии техникӣ барои ин раванд).

Калидвожаҳо: модул, технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ, рушди малақаҳо, моҳият, муҳтаво, мақсади таълим, Шурои сарпарастон, усулҳои илми информатика, Интернет, мутахассис, Интернет-конференс, фазои мусоид, муносибатҳои байнишахсии донишҷӯён.

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ КУРАТОРОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГРУПП

В статье описаны и рассмотрены особенности технологии формирования и развития информационно-коммуникативных навыков кураторов учебно-образовательных групп.

По мнению автора, современный этап развития общества характеризуется широкой информатизацией всех сфер общественной жизни, в том числе системы образования. Анализ психолого-педагогической литературы и современной образовательной ситуации в высших профессиональных школах Республики Таджикистан показывает, что существуют устойчивые тенденции углубления информационного потока на этом уровне образования. Такие процессы не только влияют на цели, содержание, технологии образования, но и требуют разработки и рационального использования соответствующей программно-методической базы, разработки и хранения информации, технического обеспечения образовательного процесса.

Потребность общества в квалифицированных специалистах, владеющих средствами и методами информатики, становится ведущим фактором развития современной школьной политики.

Автор упоминает, что наша задача является разработка и внедрение специального учебного курса, рассчитанного на 36 часов и реализуемого в рамках курсов повышения квалификации и в рамках кураторского совета.

Подводя итог, автор суммирует несколько модулей, разработанных при этом. Например: Программа модуля (3 часа). Цель исследования: Ознакомление с возможностью проведения родительских собраний в форме Интернет-конференции. Приобретение знаний и умений по организации презентационных материалов с целью регулирования межличностных отношений студентов и создания благоприятной психологической атмосферы в аудитории. Обучение начального уровня: навыки работы с Microsoft PowerPoint. Структура модуля. 1. Технология проведения родительских собраний в форме Интернет-конференции - лекции - 1 час. 2.Подготовка презентации ко Дню рождения - практическая работа - 1,5 часа. 3.Самостоятельная работа - 0,5 часа. Содержание урока. 1.Тематическая встреча родителей, организованная в форме интернет-конференции с

участием психолога и медицинского специалиста на тему «Психофизиологические особенности молодежи (18-22 года). Преподаватели, присутствующие на курсах, выступают в роли родителей. 2.Покажите презентации обучающихся. Презентация с текстом, картинками (подготовленными аудиторией) и спецэффектами в MS Power Point. Знания и умения учащихся: 1.Понимание цели и возможностей использования Интернет-конференций; 2.Знание технологии организации и проведения интернет-конференции (техническое обеспечение данного процесса).

Ключевые слова: модуль, информационно-коммуникационная технология, развитие навыков, сущность, содержание, цель образования, кураторский совет, методы информатики, Интернет, специалист, Интернет-конференция, благоприятная атмосфера, межличностные отношения студентов.

FEATURES OF TECHNOLOGY FOR DEVELOPING INFORMATION AND COMMUNICATION SKILLS OF SPONSORS OF EDUCATIONAL GROUPS

The article describes and discusses the features of the technology for the formation and development of information and communication skills of curators of educational groups.

According to the author, the current stage of development of society is characterized by widespread informatization of all spheres of public life, including the education system. An analysis of psychological and pedagogical literature and the current educational situation in higher vocational schools of the Republic of Tajikistan shows that there are stable trends in deepening the information flow at this level of education. Such processes not only influence the goals, content, and technologies of education, but also require the development and rational use of appropriate software and methodological base, development and storage of information, and technical support for the educational process. Society's need for qualified specialists proficient in the tools and methods of computer science is becoming a leading factor in the development of modern school policy.

The author mentions that the solution to our problems is the development and implementation of a special training course, designed for 36 hours and implemented as part of advanced training courses and within the framework of the Board of Trustees.

To summarize, the author summarizes several modules developed during this process. For example: Module program (3 hours). Purpose of the study: Familiarization with the possibility of holding parent meetings in the form of an Internet conference. Acquiring knowledge and skills in organizing presentation materials in order to regulate interpersonal relationships among students and create a favorable psychological atmosphere in the classroom. Entry level training: Microsoft PowerPoint skills. Module structure. 1. Technology for holding parent meetings in the form of an Internet conference - lectures - 1 hour. 2.Preparing a presentation for a birthday - practical work - 1.5 hours. 3.Independent work - 0.5 hours. Lesson content. 1. Thematic meeting of parents, organized in the form of an Internet conference with the participation of a psychologist and a medical specialist on the topic "Psychophysiological characteristics of youth (18-22 years old). Teachers present at the courses act as parents. 2.Show student presentations. Presentation with text, pictures (prepared by the audience) and special effects in MS Power Point. Knowledge and skills of students: 1. Understanding the purpose and possibilities of using Internet conferencing; 2.Knowledge of the technology for organizing and holding an Internet conference (technical support for this process).

Key words: module, information and communication technologies, skill development, essence, content, purpose of education, Board of Trustees, computer science methods, Internet, specialist, Internet conference, favorable atmosphere, interpersonal relationships of students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Боронов Алишер Давлатович - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918311334.

Сведения об авторе: Боронов Алишер Давлатович - соискатель кафедры педагогики Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918311334.

Information about the author: Boronov Alisher Davlatovich - Applicant Department of Pedagogy, Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov-16. Tel.: 918311334.

ТДУ:37.0+373 (075.8)

ТКТ:74.115 (2-точ)

Қ-71

МАФҲУМИ «АРЗИШ» ДАР ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА АКСИОЛОГИЯИ ПЕДАГОГӢ

Қосимов П., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Марҳилаи кунунии рушди илми педагогӣ мавҷудияти парадигмаи тарбиявии гуманистӣ мебошад, ки ҳадаф ва мазмуни он арзишҳои умумибашарӣ мебошанд. Воқеияти самти арзишмандии раванди таълим ба як қатор омилҳо вобаста аст: аксиологизатсияи фазои ҷаҳонии таълим; бухрони таҳсилоти муосир, ки дар натиҷаи холигии мавҷудаи арзишҳо ба вучуд омадааст ва дар робита ба ин, зарурати муайян кардани афзалиятҳои арзишманди навсозии маорифи Русия. Аксиологияи педагогӣ ҳамчун таълимоти арзишҳо зинанизоми арзишҳои тарбиявиро инъикос намуда, ба татбиқи самтҳои стратегии рушди маориф мусоидат мекунад. Аз ин хотир муносибати аксиологиро дар педагогика бо ишора ба таърифи мафҳумҳои «арзиш», «муносибати арзиш», «тамоюлҳои арзиш», ки аппарати концептуалӣ ва категориалии аксиологияи педагогиро ташкил медиҳанд, зарур аст.

Аксиология (аз юнонӣ *axia* - арзиш ва *logos* - таълим) ҳамчун як бахши мустақили фалсафа нисбатан ба наздикӣ пайдо шуд. Ҳукмҳо оид ба категорияҳои арзишҳои умумибашарӣ дар осори файласуфони қадим, мутафаккирони асрҳои миёна, эҳё ва асри нав ҷой доранд. Бо вучуди ин, то миёнаҳои асри ХХ, идеяҳо дар бораи арзишҳо ва шаклҳои зуҳури онҳо мавзӯи таҳлили илмӣ набуданд.

Мафҳуми «аксиология»-ро соли 1902 файласуфи фаронсавӣ П. Лапи муаррифӣ карда, бо ҳамин як бахши фалсафаро ифода мекунад, ки бо омӯзиши табиати арзиш алоқаманд аст. [1, с. 5] Файласуфон Э. Гусерл, М. Шелер, пайрави ӯ Н.Хартман ва дигарон моҳияти арзишҳо, механизмҳои ташаккули онҳоро таҳлил намудаанд. Масъалаи арзишҳо инчунин ба корҳои равоншиносон (Г. Мюнстенберг, А. Майнонг, Ч. Дюи, А. Маслоу), ҷомеашиносон (М. Вебер, Р.Б. Парсонс ва ғайра) бахшида шудааст. Ҳамин тариқ, аксиология ҳамчун як бахши нави фалсафа ба вучуд омад.

Дар фалсафаи рус аксиология ҳамчун назарияи фалсафии арзиш муайян карда шудааст. [2, с. 14] Дар инкишофи аксиология ҳамчун илм асарҳои Н. Бердяев, П. Флоренский, Н. Лосский, М. Бахтин, А. Лосев ва дигар мутафаккирон, ки концепсияҳои он дар асоси назарияи илмии аксиология таҳия гардидаанд, назарияи И. Кант саҳми калонтаринро гузошт. [3, с. 62]

Дар солҳои 60-ум. Дар асри XIX мафҳуми «арзиш» ба тезауруси фалсафӣ ворид шуд. Файласуфи немис Р. Лотзе онро чун «аҳаммият» муайян кардааст. [1, с. 6] Фалсафаи мафҳуми «арзиш»-ро чунин таъриф мекунад: «Арзиш моликияти ягон чиз нест, балки моҳият ва дар айни замон шартҳои мавҷудияти пурраи ашё мебошад». [4, с. 507]

Луғати энциклопедии русӣ мафҳуми «арзиш»-ро ҳамчун «аҳаммияти мусбат ё манфии объектҳои ҷаҳони атроф барои инсон, ки бо иштироки онҳо дар соҳаи ҳаёти инсон муайян карда мешавад, пешниҳод мекунад. Меъёр ва усулҳои баҳодихии ин аҳаммият дар ақидаҳои меъёрӣ, идеалҳо, муносибатҳо, мақсадҳо ифода ёфтаанд». [5, с. 1744]

Дар фарҳангшиносӣ «арзиш» ҳамчун «ғояи муқаддас барои шахс, синф, гурӯҳ, дар маҷмуъ ҷомеа, эътиқод ва афзалиятҳои онҳо дар рафтор ифода карда мешавад. Арзишҳо зерин шубҳа гузошта намешаванд, онҳо ҳамчун стандарт, идеали ҳама одамон хизмат мекунанд.

Онҳо метавонанд иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавӣ, мусбат ва манфӣ бошанд. Дар замони муосир арзишҳои умумибашарӣ нисбат ба арзишҳои синфӣ, гурӯҳӣ ва милли авлавият пайдо мекунанд». [6, с. 533]

Ҷомеашиносӣ мафҳуми «арзиш»-ро ҳамчун «муносибати махсуси иҷтимоӣ маънидод мекунад... Низомии арзишҳои ҷомеа... бо ёрии ақидаҳои аз ҷониби умум эътирофшуда оид ба некӣ, ростӣ, адолат, ашроф ва дигар категорияҳои ахлоқию эстетикӣ муқаррар карда мешавад». [7, с. 34]

Дар психология арзишро таҷассуми идеалҳои иҷтимоӣ дониста, дар навбати худ самти арзишҳоро ҳамчун афзалият ва саъю кӯшиши фард нисбат ба арзишҳои инсонӣ муайян намуда, ташаккули тамоюли арзишҳои фардро ҳадафи асосӣ мешуморанд. [8, с. 539]

Аз солҳои 90-уми асри XX дар доираи фалсафаи маориф контурҳои аксиологияи педагогӣ ташаккул ёфтаанд, ки дар асарҳои Асташова Н.А., Гинетсинский В.И., Захаришева М.А., Исаева И.Ф., Никандрова Н.Д., Равкий З.И., Слостенина В.А., Шиянова Е.Н. ва дигарон қайд гардидааст. Дар педагогика фаҳмиши арзиш ҳамчун идеале, ки инсон қабул кардааст, ҳамчун падидаи муҳим, мафҳум, муносибат нав мешавад. [9, с. 146]

М. Рокач ду синфи арзишҳоро баррасӣ кард: терминалӣ ва инструменталӣ. Муҳаққиқ ба арзишҳои терминалӣ эътиқод дорад, ки ҳадафи ниҳонии мавҷудияти инфиродӣ сазовори саъй кардан аст (арзишҳо-ҳадаф). Арзишҳои инструменталӣ ҳамчун эътиқоде муайян карда мешаванд, ки дар вазъияти додашуда (воситаҳо-арзишҳо) рафтори мушаххас ё ҳислати шахсият баргарӣ дорад. [10]

Типологияи арзишҳои Э.Олдемейер бо назарияи М.Рокач мувофиқат мекунад, ки бар он фарзия вучуд дорад, ки як гурӯҳи арзишҳои асосӣ - мағзи байнифарҳангӣ, устувори самтҳои арзишӣ ва системаи аз ҷиҳати вазъият тағйирёбандаи арзишҳо вучуд дорад. [11, с. 22]

Муҳаққиқ Е. Васина мафҳуми «арзиш»-ро полисематикӣ медонад ва ин падидаро ба таври зерин тасниф мекунад:

1. Арзишҳо – ашёи моддию маънавӣ ё ҳосиятҳои онҳо, ки қодир ба қонё гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии субъект (ҷомеа, синф, шахсият) мебошанд (В.П. Тугаринов, Г.Я. Головних, С.И. Попов ва ғ.);

2. Арзишҳо – хусусияти муносибатҳои субъектӣю объектӣ (М.С. Каган, А.Г. Харчев, С. Ласло ва ғ.);

3. Арзишҳо идеалҳои мебошанд, ки табиати дугона доранд: аз як тараф, арзиш ҳамчун имконияти амалинашуда шарҳ дода мешавад; аз ҷониби дигар ҳамчун фурсате, ки аллақай амалӣ гаштааст, татбиқро тақозо мекунад (Д.А. Леонтев, О.Г. Дробнитский, И.С. Нарский ва ғ.). [12, с. 127]

Ба гуфтаи В. Слостенина, И.Ф. Исаева, Е.Н. Шиянов, категорияи арзиш берун аз шахсият ва берун аз ҷомеа вучуд надорад, зеро «он намуди махсуси инсонии аҳаммияти ашё ва падидахоро ифода мекунад». Муаллифон ба он тавачҷӯ доранд, ки «арзишҳо танҳо рӯйдодҳо ва падидаҳои муҳими мусбатро дар бар мегиранд, ки бо пешрафти иҷтимоӣ алоқаманданд». [13, с. 70]

Ҳамин тавр, ба гуфтаи В. Слостенин, арзишҳо бояд маъноӣ мусбат дошта бошанд. Ин нуктаи назар ба андешаи И.В. Бабурова, ки иддао дорад, арзишҳо метавонанд ҳам потенциали мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошанд, муҳолиф аст. [23]

Арзиши ашёро танҳо дар раванди баҳодихии шахс муайян кардан мумкин аст. Ҳангоми қабули ин рисола муҳим аст, ки байни мафҳумҳои «арзиш» ва «арзёбӣ» фарқ кард. Агар арзиш дар натиҷаи амалияи иҷтимоӣ-таърихӣ инсоният объективӣ бошад, пас баҳо дар натиҷаи тафсири арзиши объекти баҳодихӣ аз ҷониби фард субъективӣ мебошад. Аз ин рӯ, баҳодихӣ бар хилофи арзиш метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ, ҳам ҳақиқӣ ва ҳам бардурӯғ бошад. [13, с. 71–72]

Идеја арзишҳои динамикӣ дар концепсияи асоси фалсафӣ ва аксиологии раванди интегралӣ педагогӣ аз ҷониби В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Арзишро «аҳаммиати инсонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии падидаҳои муайяни воқеият» муайян намуда, муҳаққиқон ба динамикаи шароити иҷтимоӣ таърихӣ, ки дар он субъекти арзёбӣ қарор дорад, таваҷҷуҳ мекунад. [14, с. 119]

Дар мавриди мавқеи тамоюлоти арзишӣ дар сохтори шахсият, муҳаққиқон дар ин масъала ақидаи яқдилона надоранд. Ба ақидаи Ядов В.А., самтҳои арзишҳои фард, ки бо идеалҳо алоқаманданд, «иерархияи арзишҳои ҳадафҳои ҳаётӣ-дур, миёна, наздик, инчунин ақидаҳо дар бораи меъёрҳои рафтор (арзишҳо-воситаҳо)-ро ташкил медиҳанд, ки ҳамчун стандарт амал мекунад. Қуллаи системаи арзишноки шахс идеали ҳаётӣ — симои ояндаи дилхоҳ мебошад.

Сохтори самтҳои арзишӣ (тибқи В.А. Ядов) ҷузъи маърифатиро дар бар мегирад, ки мавҷудияти таҷрибаи иҷтимоӣ фардро дар назар дорад; ҷузъи эҳсосӣ ва ҷузъи рафторӣ, ки рафтори фардро дар ҳолатҳои гуногун ба назар мегирад. [1, с. 68] Мо аз паи муҳаққиқони зикршуда ба ин мавқеъ пайравӣ хоҳем кард.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили муқаррароти илмӣ адабиёти фалсафӣ, сотсиологӣ, равоншиносӣ ва педагогӣ оид ба мазмуни мафҳумҳои «арзиш», «тамоюлҳои арзишӣ», «муносибати арзишӣ» метавон ба хулосае омад, ки масъалаи баррасӣ аз он иборат аст. Зинанизоми мафҳумҳои пешниҳодшударо бунёд намуда, «арзиш»-ро ҳамчун воҳиди асосии категориявӣ баррасӣ кардан лозим аст. «Муносибати арзишӣ»-и шахсро ба падидаҳои гуногун ҳамчун ҷузъи системаи тамоюли арзишҳо, тасвири арзишҳои олами шахсият метавон номид.

Баъзе ҷанбаҳои назарияи арзишҳо ва самтҳои арзишӣ, ки дар мақола зикр шудаанд, тасдиқ мекунад, ки рушд ва ташаккули шахсият берун аз арзишҳо ғайриимкон аст. Мо ба ақидаи М.С. Когон шарик ҳастем, ки шахс аз таваллуд дар фазои арзишӣ - аксиосфера ғарқ мешавад. Маҳз бо ҳамин ташаккули равиши аксиологӣ дар таълим ҳамчун самти афзалиятнок алоқаманд аст, ки аз таваҷҷуҳ ба тарбияи маънавию ахлоқии шахсияти мактаббачагон, ташаккули манзараи арзишмандии онҳо дар бораи ҷаҳон гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тариқ, вазифаи асосии таълиму тарбияи ба аксиологӣ нигаронидашудаи мактаббачагон аз ошноӣ бо арзишҳои маънавии умумибашарӣ ва миллӣ, ташаккули тафаккур ва муносибатҳои арзишӣ дар тафаккури хонандагон мебошад, ки баъдан ҳамчун дастури ҳаётӣ барои шахсият хизмат мекунад.

Адабиёт:

1. Слостенин, В.А., Чижакова, Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
2. Барышков, В.П. Аксиология личностного бытия / под ред. В.Б. Устьянцева. – М.: Логос, 2005. – 192 с. – (Золотая коллекция).
3. Коломиец, Г.Г. Музыкально-эстетическое воспитание (аксиологический подход). Монография. / Г.Г. Коломиец. – Оренбург: Изд-во ООИПКРО, 2001 г. – 240 с.
4. Философский энциклопедический словарь / Редакторы-составители: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко – М.: ИНФРА-М, 1998. – 576 с.
5. Российский энциклопедический словарь: В 2 кн. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – Кн. 2: Н–Я. – 2015 с.: ил.
6. Хоруженко, К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. / К.М. Хоруженко. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1997. – 640 с.
7. Мокшин, В.К. Словарь-справочник по социологии. Учебно-методическое пособие. – Архангельск: Изд-во Арханг. гос. мед. акад., 2000 г. – 36с.
8. Большой психологический словарь под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко: АСТ; АСТ-Москва; Прайм-Еврознак; Москва; СПб; 2008. – 632 с.

9. Дьячкова, М.А. Понятия ценность и духовно-нравственные ценности в педагогике // Сибирский педагогический журнал. 2007. №12. с. 141–146, – с. 146 Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiya-tsennost-i-duhovnonravstvennyye-tsennosti-v-pedagogike> (дата обращения: 20.07.2020).

10. Rokeach M. The Nature of human values. – Free Pr, 1973. – 438 p.

11. Блинов, Л.В. Аксиология постдипломного образования педагогов: Монография. 2-е изд., перераб. и доп. / Л.В. Блинов. – Биробиджан: БГПИ, 2003. – 142 с.

12. Кутузов, Б.А. Аксиологические основания самореализации личности // Аксиология современного воспитания в системе непрерывного образования: материалы III международной научно-практической конференции. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2008. – Вып. 3. – 264 с. – с. 126–132.

13. Слостенин, В.А., Исаев, И.Ф., Шиянов, Е.Н. Общая педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В.А. Слостенина: В 2 ч. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Ч.1. – 288 с.

14. Загвязинский, В.И. Общая педагогика: Учебное пособие / В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова. – М.: Высш. шк., 2008. – 391 с.: ил.

15. Макарова, И.А. Аксиологические основы формирования профессиональных ориентаций студентов в системе высшего профессионального образования (на примере специальностей «Социальная работа», «Социальная педагогика»: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.08 / И.А. Макарова [Место защиты: Комсомольск-на-Амуре гос. пед. ун-т]. – Комсомольск-на-Амуре, 2006. – 231 с.

16. Леонтьев, Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д.А. Леонтьев. – М.: «СМЫСЛ», 1992. – 17 с.

МАФҲУМИ «ВАРЗИШ» ДАР ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА АКСИОЛОГИЯИ ПЕДАГОГӢ

Дар шароити рушди донишҳои муосири педагогӣ яке аз самтҳои афзалиятнок аксиологизатсияи фазои таълимӣ мебошад. Мақолаи мазкур як қисми таҳқиқоти рисолаи илмӣ буда, ба тавсифи моҳияти мафҳумҳои «арзиш», «тамоюлҳои арзишӣ», «муносибати арзишӣ» дар педагогика ҳамчун категорияҳои бунёдии илмӣ бахшида шудааст. Асоси методологии пешниҳодшуда ба муаллиф имкон медиҳад, ки равишҳои гуногуни методологиро ба таърифи ин мафҳумҳо баррасӣ намояд. Нашр ҷанбаи таърихӣ ташаккули мафҳумҳоро таъкид намуда, таърифҳои онҳоро аз нуқтаи назари илмҳои гуногун: фалсафа, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, психология ва педагогика таҳлил менамояд, зеро масъала байнифанҳо аст. Муаллифи нашрия тафсириҳои умумии мафҳуми «арзиш»-ро таъкид намуда, таърифи мафҳуми «муносибати арзиш»-ро равшан кардааст. Муаллиф омӯзиши робитаи байни категорияҳои «арзиш», «муносибати арзишӣ», «тамоюли арзишҳо»-ро дар назарияи арзишҳо ва тамоюлҳои арзишӣ, масъалаи муносибати байни категорияҳои «арзиш»-ро, ки алоҳида баррасӣ мешавад пешниҳод кардааст. Ин категорияҳо аз мавқеи мафҳуми заминаи фалсафӣ ва аксиологии як раванди педагогӣ таҳлил карда мешаванд. Дар мақола ба типологияи арзишҳо, раванди ташаккули тамоюли арзишҳои фард ҳамчун проблемаи психологию педагогӣ тавачҷӯх намуда, мавқеи олимоне, ки марҳилаҳо ва механизмҳои ин равандро баррасӣ мекунанд, оварда шудааст. Муаллифи мақола мавқеи муҳаққиқонро оид ба масъалаҳои сохтор ва ҷузъҳои муносибати арзишӣ, инчунин мавқеи тамоюлотӣ арзиширо дар сохтори шахсият баён кардааст. Ташаккул ва инкишофи шахсият дар ғайриарзишҳо ғайриимкон аст, бинобар ин, муҳимтарин вазифаи таълиму тарбияи аксиологии мактаббачагон ошноӣ бо арзишҳои маънавии умумибашарӣ ва миллӣ, ташаккули тафаккури донишҷӯён мебошад. ориентация ва муносибатҳои арзишӣ, ки дар оянда ҳамчун идеал ва дастурҳои ҳаётии шахс амал мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: арзиш; муносибати арзиш; самтҳои арзиш; муносибати аксиологӣ; раванди ташаккули самтҳои арзишӣ дар шахсият; аксиологияи педагогӣ; аксиосфера.

ПОНЯТИЕ «ЦЕННОСТЬ» В ФИЛОСОФИИ, ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АКСИОЛОГИИ

В условиях развития современного педагогического знания одним из приоритетных направлений является аксиологизация образовательного пространства. Данная статья является частью диссертационного исследования и посвящена описанию сущности понятий «ценность», «ценностные ориентации», «ценностное отношение» в педагогике как основополагающим научным категориям. Представленная методологическая основа позволяет автору рассмотреть различные методологические подходы к определению данных понятий. В публикации освещается исторический аспект становления понятий, анализируются их дефиниции с позиций разных наук: философии, культурологии, социологии, психологии и педагогики, поскольку проблема является междисциплинарной. Автором публикации выделено общее в трактовках понятия «ценность», уточнено определение понятия «ценностное отношение». Автором представлено исследование соотношения категорий «ценность», «ценностное отношение», «ценностные ориентации» в теории ценностей и ценностных ориентаций, отдельно рассматривается вопрос о соотношении категорий «ценность» и «оценка». Данные категории анализируются с позиций концепции философско-аксиологической основы целостного педагогического процесса. В статье уделяется внимание типологии ценностей, процессу формирования ценностных ориентаций личности как психолого-педагогической проблеме, представлены позиции ученых, рассматривающих фазы, этапы и механизмы данного процесса. Автором статьи представлены позиции исследователей относительно вопросов о структуре и компонентах ценностного отношения, а также места ценностных ориентаций в структуре личности.

Ключевые слова: ценность, ценностное отношение, ценностные ориентации, аксиологический подход, процесс формирования ценностных ориентаций личности, педагогическая аксиология, аксиосфера.

THE CONCEPT OF "VALUE" IN PHILOSOPHY, PSYCHOLOGY AND PEDAGOGICAL AXIOLOGY

In the context of the development of modern pedagogical knowledge, one of the priority areas is the axiologisation of the educational space. This article is part of a dissertation research and is devoted to describing the essence of the concepts of «value», «value orientations», «value attitude» in pedagogy as fundamental scientific categories. The presented methodological basis allows the author to consider various methodological approaches to the definition of these concepts. The publication highlights the historical aspect of the formation of concepts, analyzes their definitions from the standpoint of different sciences: philosophy, cultural studies, sociology, psychology and pedagogy, since the problem is interdisciplinary. The author of the publication highlights the common interpretations of the concept of «value», clarifies the definition of the concept of «value relation». The author presents a study of the relationship between the categories «value», «value attitude», «value orientations» in the theory of values and value orientations, the question of the relationship between the categories «value» and «assessment» is considered separately. These categories are analyzed from the standpoint of the concept of the philosophical and axiological basis of a holistic pedagogical process. The article focuses on the typology of values, the process of forming the value orientations of the individual as a psychological and pedagogical problem, presents the positions of scientists who consider the phases, stages and mechanisms of this process. The author of the article presents the positions of researchers regarding the issues of the structure and components of the value attitude, as well as the place of value orientations in the structure of personality.

Keywords: value; value attitude; value orientations; axiological approach; the process of formation of value orientations of the individual; pedagogical axiology; axiosphere

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимов Пулод Сафаралиевич – ассистенти кафедраи таҳсилоти томақтабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Телефон: (992) 987 18 19 00.

Сведения об авторе: Касымов Пулод Сафаралиевич – ассистент кафедры дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова – 16. Телефон: (992) 987 18 19 00.

Information about the author: Kasymov Pulod Safaralievich – assistant at the department of preschool education and social work of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Phone: (992) 987 18 19 00

ТДУ:37.0+371 (075.8)

ТКТ:74.113 (2-точ)

P-68

ТАМОҶОЛҶОИ МУОСИРИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ПЕДАГОГӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ ИҶТИМОӢ

Рачабов Д.А., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Маорифи муосир давраи дигаргунсозии куллиро тай намуда, дар ин росто, рушди инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олии дар Тоҷикистон низ як раванди ногузир ва табиӣ ба назар мерасад. Зарурати нигаронидани низоми таҳсилоти олии ба бозори меҳнат ва талаботи фармоишгарон ва муштариёни хизматрасониҳои таҳсилотӣ қайд карда мешавад. Асоси назариявие, ки илм муқаррар кардааст, ҳалли вазифаҳои амалиеро талаб мекунад, ки дар самти рушди таҳсилоти олии амалӣ карда мешаванд.

Имрӯз категорияи «сифат» ба рамзи пешрафт ва боқӣ мондани тамаддун табдил ёфта, дар баробари ин рафъи ақидаҳои анъанавӣ дар бораи сифат ба вуқӯ пайваста истодааст. Мафҳумҳои «сифати зиндагӣ», «сифати зеҳни ҷамъиятӣ», «сифати идоракуни» ва ғайра пайдо мешаванд. Мафҳуми «сифати зиндагӣ» бори аввал дар солҳои 60-уми асри XX аз ҷониби Ҷон Галберт ва Форрестер ба муомилоти илмӣ ворид карда шудааст. Бо таҳқиқоти аз ин вақт гузаронидашуда исбот карда шудааст, ки сифати ҳаёт бевосита аз омилҳои зиёде вобаста мебошад, ки дар байни онҳо сатҳ ва сифати таҳсилот мавқеи махсусро ишғол мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқоти зиёд нишон медиҳанд, ки сифати низоми маориф аз сифати омӯзгороне, ки дар он кор мекунанд, болотар буда наметавонад [1, с. 7-61]. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки имрӯзҳо таҳқиқоти васеъмӯҳа байналмиллалӣ хусусиятҳои фаъолияти касбии омӯзгор гузаронида шуда, талаботе таҳия карда мешаванд, ки омӯзгори касбӣ бояд ба онҳо ҷавобгӯ буда, имконоти гуногуни низомҳои миллӣ, низомҳои дастгирии нуфузу эътибори касб мавриди таҳлил қарор дода шуда, тамоҷулоҳои пешрафта ва масъалаҳои низоми таълими пайвастаи педагогӣ муайян карда мешаванд.

Таҳсилоти омӯзгорӣ муосир ҳам аз сабаби он ки ниҳоди мураккаби иҷтимоӣ махсус мешавад [6, с. 67-70], ҳам аз сабаби зарурати бунёдикунонии мазмуни он ҳарчи мураккабтар гардида истодааст. Инкишофи илм боиси афзудани ҳаҷми донишҳои илмӣ гардида, ин боиси душвор гардидани вазифаи дар назди ҷамъият ва маориф истодаи иҷтимоикунонӣ ва интиқоли донишҳо ба наслҳои минбаъда боис мешавад. Ҳалли дидактикии масъалаи мазкур на аз зичкунии мазмуни таҳсилот, балки аз рӯй овардан ба таълими инкишофдиҳандаи шахсият иборат аст [6, с. 68]. Тайёрии касбии омӯзгори муосир дар салоҳиятҳои касбии ӯ ифода меёбад, ки дар байни онҳо салоҳиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, маърифатӣ ва фалсафӣ фарқ карда мешаванд.

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангии омӯзгор дар омӯзгор мавҷуд будани симои шаҳрвандеро пешбинӣ мекунад, ки дорои сифатҳои шаҳрванде мебошад, ки ӯ онҳоро дар шогирдонаш ташаккул хоҳад дод. Чунин омодаسازی ба омӯзгор дар ҳалли масъалаҳои муосири таҳсилоти мусоидат намуда, ба фаъолияти мақсадноки тарбиявӣ роҳнамоӣ мекунад. Аҳамияти чунин омодаسازی аз он ҷиҳат меафзояд, ки масъалаҳои тарбия имрӯз дар мадди аввал қарор доранд.

Принсипи салоҳияти маърифати педагог бо нақше, ки қобилиятҳои зеҳнии фард дар ташаккули шахсияти ӯ дар ҷомеа бозӣ мекунанд, муайян карда мешавад. Омӯзгоре, ки шаҳрванди ояндаро ташаккул медиҳад, бояд ҳам талаботи аз ҷониби рушди маънавии ҷомеа, қоидаҳои маънавий ва қонунҳои ахлоқии он пешниҳодшаванда, ҳам талаботи ба ташаккули қобилиятҳои зеҳнии фард пешниҳодшавандаро ба назар гирад. Рушди зеҳнии шахсият барои амалӣ намудани тарбияи ахлоқӣ, ки он ҳамчун худтарбиякунӣ ба шартӣ дохил кардани механизмҳои рефлексивии тафаккур ба равандҳои худтарбиякунӣ самараноктар сурат мегирад, низ ҳалқунанда мегардад.

Салоҳияти фалсафии омӯзгор барои ташаккули қобилияти дарки мақсад ва арзиши ҳам фаъолияти педагогии худ, ҳам тамоми ҷанбаҳои дигари таҳсилот дар ӯ зарур аст. Чунин дарку фаҳмиш ҳоло дар заминаи фалсафаи маориф ташаккул меёбад. Инкишофи минбаъдаи ғояҳои гуманистии фалсафаи муосири маориф ҳамчун зарурати ҳалли масъалаҳои гуманизатсияи таҳсилот, нақши интеллект дар инкишофи маънавии шахсият, робитаи ақлу рух, ки онҳоро танҳо дар маърифат ба таври алоҳида (ба мисли ақли комил ва кодекси ахлоқӣ) баррасӣ кардан мумкин аст. Дар инсон бошад, онҳо муттаҳиданд ва муваффақияти ҷомеаи муосир дар ташаккули насли оянда аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза салоҳиятҳои аввалиндараҷаи омӯзгор дар равандҳои навсозии таҳсилот пайдарпай ва баробар ташаккул дода мешаванд [4].

«Аҳамияти асосии ислоҳот аз он иборат аст, ки тавассути дигаргунсозӣ сифати низом беҳтар карда шуда, қобилияти он барои воқуниши муносиб ба ҷолишҳои замон пурзӯр карда шавад. Ҳамгирозии насли наврас ба ҷаҳони дастгирии маънавию ахлоқии онҳо, мусоидат ба гирифтани дониш ва таҷрибаи зарурӣ барои ҳалли масъалаҳои ҳаётию касбӣ, инкишофи салоҳиятнокии шахсӣ, таҳаммулпазирӣ, серҳаракатӣ ва рақобатпазирӣ онҳоро пешбинӣ мекунад» [2, с. 75].

Барои расидан ба мақсадҳои дар назди муассисаи таҳсилоти олии омӯзгорӣ гузошташуда ҳам «дониши мустақами илм аз ҷониби омӯзгори фан, ҳам дараҷаи баланди фарҳанги педагогии ӯ» зарур аст [2, с. 76]. Сифати таҳсилоти олий имрӯз бевосита ба сифати фаъолияти педагогии омӯзгори муассисаи таҳсилоти олий вобаста мебошад. Ба мақсади таҳсилоти педагогӣ «омодасозии педагоги дорои фарҳанги маънавию ахлоқӣ, нури эҷодӣ ва қобилиятҳои инкишофёфта инноватсионӣ табдил ёфта истодааст» [2, с. 79].

Дар ҳоле, ки вазифаи асосии мактаби миллии ҳамчун вазифаи ташаккули қобилият ва истеъдоди эҷодӣ, фароҳам овардани шароити баробар барои таълими босифат, инкишоф ва тарбияи ҷамаи кӯдакон муайян шудааст, вазифаи таҳсилоти олии педагогӣ он қадар равшан ифода карда нашудааст. Дар натиҷа мазмуни таҳсилоти муосири педагогӣ «аз бунёди будан маҳрум буда, хусусияти эклектикӣ дошта, дорои хосиятҳои масъалавӣ набуда, бо дидактизм ва таъйинотӣ будан, ки ба истифодаи танҳо воситаҳои берунии ташаккули шахсият аз ҷониби омӯзгор асос ёфтааст, фарқ мекунад» [2, с. 78].

Дар ҷаҳони муосир шумораи омӯзгорон ба зиёда аз 60 миллион нафар расида, яке аз табақаҳои калонтарини қормандони меҳнати зеҳнро ташкил медиҳанд. Навъҳои нави муассисаҳои таҳсилот ба вуҷуд оварда шуда, мазмуну усулҳои қори таълиму тарбия нав карда мешаванд [3, с. 84].

Чустуҷӯи фаъолони роҳҳои эҷодӣ чунин амсилаҳои таҳсилотӣ, ки ба талаботи тамаддуни ташаккулёбандаи пасоиндуриалӣ ҷавобгӯ мебошанд, идома дошта, мақомоти давлатӣ, ходимони ҷамъиятӣ, олимони соҳаҳои гуногуни дониш дар бораи масъалаи маориф ғамхорӣ зоҳир менамоянд. Азбаски, масъала воқеан миқёси умумичаҳонӣ пайдо кардааст,

табиист, ки он таваҷҷуҳи зиёди созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ – ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, Шурои Аврупо, Иттиҳоди Аврупо ба худ ҷалб мекунад [3, с. 86].

Масъалаҳои асосии таҳсилоти имрӯзаи педагогиро қайд намуда, ба «гузориши Делор» муроҷиат мекунем. Дар гузориш самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи маорифи мактабӣ, ки боиси боло рафтани сатҳи касбӣ ва мақоми иҷтимоии омӯзгор мешаванд, нишон дода шудааст:

- баланд бардоштани ҳоли касби омӯзгор;
- инкишофи дониш ва маҳорату малакаҳои касбии омӯзгор;
- тақмили усулҳои интихоби доктарон ба ишғоли вазифаи омӯзгор [3, с. 88].

То вақти ҳозир таҳлилгарон [12, с. 139-141; 8, с. 55] як қатор тамоюлҳои қайд мекунанд, ки дорони неру ва иқтисодии баровардани муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ба мавқеҳои пешбар мебошанд. Аз ҷумла:

1. Ҷаҳонишавии маориф аз ҳисоби муттаҳидсозии низомҳои иттилоотӣ, табдил додани фарҳангу дониш ба дастоварди тамоми башарият. Ҷудошавии тавсеаёбандаи таҳсилоти олии амалӣ ва академӣ бо оммавикунонӣ ва демократикунонии он алоқаманд аст. Оммавикунонии таҳсилот аз сабаби дастрасӣ ба иттилоот, аз ҷумла курсҳои гуногуни таълимӣ ба вуҷуд омадааст. Амсилаи педагогикӣ дар ҳама ҷо паҳн шудааст, ки бо истифода аз он донишҷӯён метавонанд траекторияи инфиродии таълимиро бидуни муроҷиат ба амсилаи расмӣ донишгоҳҳои ба таври қатъӣ сохторбандишуда бунёд кунанд. Дар асл, диплом ё шаҳодатномаи таҳсилот танҳо ба шаҳодатномаи тасдиқкунандаи таҳсилот «аз рӯи шакл» табдил меёбад, вале «моҳиятан» онро ҳар нафар дар лаҳзае, ки хоҳад ё заруратро эҳсос кунад, ба даст оварда метавонад. Ин тамоюл аллакай дар руҳияи психологии донишҷӯён комилан равшан ба мушоҳида мерасад: як гурӯҳи хеле зиёди донишҷӯён вуҷуд дорад, ки хоҳиши бунёди траекторияҳои инфиродӣ ва хеле кӯтоҳи омодашавии касбиро дошта, афзалиятро ба маводи «шавқовар»-е медиҳанд, ки ба талаботи омодашавии онҳо мувофиқат мекунанд.

2. Технологунонии таҳсилот ва идоракунии раванди таълимӣ, ки пеш аз ҳама ба равандҳои баҳодихӣ ва сертификатсияи натиҷаҳои таълим, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ барои мубодилаи иттилооти таълимӣ, илмӣ ва ташкилӣ байни субъектҳои раванди таҳсилотӣ, истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таҳсилотӣ, маҳсулоти фаъолияти илмӣ ва ғайра мансубанд. Амалия нишон медиҳад, ки стартапҳои махсуси рақамии таҳсилотӣ кодиранд бисёр вазифаҳои анъанавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олӣ – таълим, баҳодихии натиҷаҳо, ташаккули ҷомеаҳо ва ғайраро самараноктар иҷро кунанд. Аҳамияти калонро рушди таҳсилоти олӣ дар заминаи Саноати 4.0 (бори аввал ин истилоҳ дар суҳанронҳои консернҳои пешрафтаи саноатӣ дар ярмаркаи Ҷанновер дар соли 2011 пайдо шудааст) низ касб кардааст. Изҳор карда шуда буд, ки ҳоло инқилоби ҷоруми саноатӣ оғоз шудааст, ки бо муттаҳидшавии саноат ва технологияҳои иттилоотӣ, инчунин гузаштан то соли 2030 ба технологияи «Интернети ашӯҳо» – консепсияи беназири пайвасти кардани ашӯи рӯзгор ба интернет алоқаманд аст. Ба тӯфайли ин ашӯҳо метавонанд бо ҳамдигар ё бо муҳити беруна ба таври муштарақ амал кунанд; маълумоти муфидро ҷамъоварӣ карда, дар асоси он мустақилона амалҳо ва амалиёти муқаррариро бидуни даҳлати инсон иҷро кунанд [5; 7; 8]. Дар ин бозор аллакай ҷамъиятҳои мавҷуданд, ки ба стандартикунонӣ ва рушди технологияҳои Интернети ашӯҳо машғуланд. Маориф, ки дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон ҳамгиро шудааст, ба пайдоиши технологияҳои нав бо пайдоиши консепсияи нав бо номи Педагогика 2.0 воқуниш нишон дод [5; 7; 8]. Мақсади асосии он бо ноил шудан ба сифати баланди раванди таҳсилотӣ аз ҳисоби: автоматизунонии равандҳои ҳуҷҷатгузорӣ, санҷиши корҳои донишҷӯён; имконияти ба даст овардани фикру мулоҳизаҳои фаврии баръакс аз донишҷӯён ва педагогҳо дар вақти мувофиқ ва қариб дар ҳама гуна макони ҷуғрофӣ; интиқол додани баъзе объектҳо ва равандҳои иттилоотӣ ба муҳити маҷозии муошират; таъмини дастрасии ҳарвақтина ба фонди электроники адабиёти таълимӣ ва илмӣ, инчунин пойгоҳҳои донишҳо, дарсу машғулиятҳо, курсҳои тақмили ихтисос ва ғайра алоқаманд аст. Инчунин ба неру ва иқтисодии Педагогика 2.0 имконияти татбиқи

технологияҳои нави Agile (технологияҳои тағйирпазир барои ташкили раванди таҳсилоти, инфиродӣ кардани траекторияи таҳсилоти ҳар як таълимгиранда) ва Scrum (тақсимои дақиқи нақшо, вазифаҳо ва равандҳо ҳангоми омодагии таълимгирандагон дар машғулиятҳо ва дар фаъолияти амалӣ), афзоиши шавқ аз ҳисоби қисман «бозӣ кардани» таълим, кам кардани вақти ҷустуҷӯи иттилоот ва фарогирии васеи он ва ғайраро нисбат медиҳанд.

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки муассисаи таҳсилоти олии омӯзгорӣ нисбат ба бисёр соҳаҳои дигари маориф дорои хусусиятҳои махсуси худ, аввалан, аҳамияти махсуси иҷтимоии касбе, ки донишҷӯён аз худ мекунад; сониян, моҳияти иҷтимоӣ ва мазмуни фаъолияти омӯзгорӣ мебошад. Ин хусусияти махсус азхудкунии салоҳиятҳои касбиро дар муҳити иҷтимоие, ки барои фаъолияти оянда тақозо карда мешавад ва ташаккули малакаҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ, муоширати педагогӣ, идоракунии самараноки низомҳои иҷтимоиро аз ҷониби омӯзгори оянда муайян мекунад. Аз ин рӯ, истифодаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои фосилавӣ, махсусан дар соҳаи омодагии омӯзгорони оянда бояд ҳолатҳои иваз кардани таълими салоҳиятҳои касбии иҷтимоии ба амалия нигаронидашударо бо азхудкунии назарияи муошират ва ҳамкориҳои педагогӣ истисно намояд.

3. Нотамом мондани таҳсилот, таҳсилот дар гули тамоми умр, таҳсилоти бетанаффус. Бояд қайд кард, ки ғояи таҳсилоти якумрӣ барои фалсафа ва илм падидаи нав набуда, тибқи мақсадаш, ки дар талаботи маърифатии шахсият асос ёфтааст, он таваккуф ва регрессияро дар тамоми давраи инкишофи шахсият дар назар надорад. Сар карда аз «пайдеа»-и (Афлотун, «Чумхурият»); «шахси донанда»-и Я.А. Коменский ва homo educandus Ж.П. Сартр то Ф.Кумбс, ки ғояро дар бораи ба вучуд омадани бухрон дар маорифи муосир ва зарурати татбиқи он аз рӯи принсипи Long life learning (омӯзиши якумрӣ) баён кардааст. Имрӯз ин ғоя бо ҷузъҳои идорашавандагӣ (донишгоҳҳо) ва назоратшаванда бо ҳавасмандкунии доимӣ (корфармо) ғанӣ гардидааст. Аз ҷумла, ба муассисаҳои таҳсилоти олии вазифаи идоракунии траекторияҳои таҳсилоти донишҷӯён дар тамоми роҳи касбӣ: таълим, омодагӣ, тақмили ихтисос, бозомӯзӣ, худомодасозӣ гузошта шудааст. Назорати сифат, шиддат, мунтазам ва софдилона будани чунин таълими субъекти фаъолияти касбиро дар тамоми давраи он корфармо ба амал мебарорад. Чунин зарурат, пеш аз ҳама, ба суръати хеле баланди навсозӣ ва фарсудадагии иттилоот ва технологияҳо вобаста аст. Дар касби омӯзгорӣ ва мутаносибан дар амалияи ҳаррӯза корманд ба зарурати истифодаи технология ва ҳалли нав дар ҳама гуна фаъолият дучор мешавад. Навсозҳои фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ зарурати дар педагогика чорӣ намудани унсурҳои нав, тарбия намудани омӯзгоронро барои фаъолият мувофиқи фармоиши ҷамъият ба соҳаи маориф дар пай доранд. Аз ин рӯ, ҳам барои омӯзгори оянда, ҳам барои омӯзгори аллақай амалкунанда таҳсилоти доимӣ ва пуршиддати касбӣ ва худтаҳсилкунӣ хеле муҳим мебошад.

4. Ғайридавлатикунони маориф ва ба дараҷаи ҳамгирӣ бо иқтисодиёт ва технологияҳои муосир баромадани он. Тамоюлҳои муосири инкишофи маориф ҳамагӣ ба ин ё он дараҷа бо ҷустуҷӯи имкониятҳои барқарор намудани алоқаҳои мустақам ва самарабахши байни маориф, илм, иқтисодиёт ва истеҳсолот алоқаманд мебошанд. Ин тамоюл дар эҷод ва оммавасозии концепсияи донишгоҳи Triple Helix (Симпечи сегона) (донишгоҳ-саноат-давлат), ки соли 1995 аз ҷониби Ҳенри Итсковитс ва Лоэт Лейдесдорф – Донишгоҳи 3.0 таҳия шудааст, таҷассум ёфтааст. Шакли нави таҳсилоти донишгоҳӣ дар ин ҷо бояд бо иқтисодиёт ва равандҳои инноватсионӣ зич муттаҳид ва алоқаманд карда шуда, ба тичоратикунони дастовардҳои илмӣ ва ҷустуҷӯи имкониятҳои ҳамкорӣ бо сармоягузoron ва истеъмолкунандагони натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шавад. Барои ин ба сохторҳои муассисаҳои таҳсилоти олии бояд бизнес-инкубаторҳо, фондҳои венчурӣ ва дигар сохторҳои шомил карда шаванд, ки кори таҳиягарон ва ташкилотчиёнро барои рушди стартапҳо дар самтҳои кори кафедраҳо ва марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ таъмин карда метавонанд. Стартапҳо дар таҳсилоти омӯзгорӣ дорои хусусиятҳои истеҳсоли хизматрасониҳо, маҳсулоти ғайримоддӣ мебошанд. Хусусияти дигари маҳсулоти истеҳсолшаванда дар он аст, ки онро ҳуди соҳаи маориф қисман истеъмол мекунад

(омӯзгорони оянда бо дархости муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ тайёр карда мешаванд). Тичоратикунони таҳсилот барои муассисаҳои таҳсилоти Тоҷикистон низ ғайриоддӣ ба шумор меравад, зеро чомеа асосан ба маҳсулоти бучетии таҳсилотӣ нигаронида шудааст. Дар баробари ин дар педагогика лоихаҳои самарабахши тичоратӣ низ мавҷуданд. Ҳамчун намунаҳои стартапҳои муваффақ дар соҳаи педагогика чунин платформаҳои таҳсилотӣ, аз қабили: Coursera (аз ҷониби профессорони информатика аз Донишгоҳи Стэнфорд таҳия шудааст), «Таҳсилоти кушод» (дар натиҷаи лоихаи муштараки донишгоҳҳои пешрафтаи Россия таҳия шудааст), мактаби онлайн барои гузаронидани дарсҳои репетиторӣ барои мактаббачагон «Фоксфорд» ва ғайра маҳсуб мешаванд.

Бо назардошти тамоюли дар боло тавсифшуда, аҳаммияти сармояи инсонӣ, ки бешубҳа дар ҷаҳони муосир ҳамчун омил асосии рушди иқтисодиёти миллии эътироф шудааст, меафзояд. Назарияи сармояи инсонӣ, ки аз ҷониби Г.Беккер ва Т.Шултс ҳанӯз соли 1964 таҳия шуда буд, аҳаммияти маҳсули таҳсилотро барои рушди иқтисодиёт ва чомеа эълон мекунад. Инсон ҳамчун дорандаи салоҳият барои давлат ба маҳсулоти тичоратие, ки барои овардани фоида ва таъсири дигари муфид кодир аст, таъдил меёбад [10]. Ба ин маъно, таҳсилоти педагогӣ қомилан ба мақсадҳои таҷдиди сармояи инсонӣ тобеъ буда, барои давлат, чомеа ва соҳибкорӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунад.

Барои он, ки таҳсилоти педагогӣ рисолати худ – омодаسازی кадрҳои педагогии насли нав, ки сифати муосири намуду зинаҳои гуногуни таҳсилот ва аз ин рӯ рушди сармояи инсонро таъмин менамоянд, ки ояндаи кишвар аз он вобастагӣ дорад, иҷро намояд, зарур аст ҳадди ақал се омиле, ки сифати онро муайян мекунад, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шаванд [11, с. 5-62]. Инҳо: *интиҳоби докталабон ба касби омӯзгорӣ; мазмуни омодаسازی омӯзгори оянда; дастгирии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии омӯзгорӣ* буда, дар поён онҳоро бо таъкид ба нақши муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ дида мебароем. Зеро муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ як навъ «ҳаста»-и низоми таҳсилоти бетанаффуси педагогӣ маҳсуб мешаванд, ки таҳсилоти пешаздоншгоҳӣ, донишгоҳӣ ва баъдидонишгоҳӣ омӯзгорро ба бутуни ягона пайваст мекунад.

1) *Интиҳоби докталабон ба касби омӯзгорӣ.* Дар амалияи ҷаҳонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии педагогӣ аслан ду амсилаи интиҳоби докталабон ба вазифаҳои омӯзгорӣ вучуд дорад. Амсилаи аввал ин аст, ки омӯзгорони оянда пеш аз оғози машғулиятҳо аз рӯи барномаи омодаسازی омӯзгорон интиҳоб карда мешаванд: зимни чунин стратегия номзадҳо пеш аз оғози таълими педагогӣ бодикқат баррасӣ шуда, ба нафароне, ки аз интиҳоб мегузаранд, имконияти азхудкунии барномаи таълимӣ пешниҳод карда мешавад. Амсилаи дуюм пешбинӣ мекунад, ки интиҳоби докталабон ба факултетҳои педагогӣ набояд танзим карда шавад ва танҳо вақте ки донишҷӯён таҳсилро хатм мекунад, хатмкунандагони беҳтарин барои вазифаҳои омӯзгорӣ интиҳоб карда шаванд. Қариб ҳамаи низомҳои ҷаҳон роҳи дуюмро пеш мегиранд, вале тавре М. Барбер ва М. Муршед нишон доданд [1, с. 7-61], низомҳои самараноктарини таълимии мактабӣ ин ё он варианти амсилаи якумро интиҳоб мекунад: омӯзгорони оянда дар марҳилаи қабул ба факултетҳои педагогӣ донишгоҳҳо интиҳоб карда мешаванд. Ин ба воситаи назорати бевоситаи дохилшавӣ ё бо роҳи маҳдуд кардани шумораи ҷойҳо дар курсҳои омодаسازی омӯзгорон мувофиқи талаботи воқеии муассисаҳои таҳсилот ба даст оварда мешавад.

Маълум аст, ки барои омӯзгори соҳибхтисос шудан шахс бояд дорои маҷмуи муайяни хислатҳои бошад, ки то оғози омодагӣ ба касби омӯзгорӣ муайян карда шаванд. Ҳангоми дохил шудан ба барномаҳои таълими омӯзгорон дар аксарияти кишварҳо докталабон аз рӯи хусусиятҳои зерин мавриди санҷиш қарор дода мешаванд:

– сатҳи саводнокии забонӣ ва математикӣ (муқаррар карда шудааст, ки сатҳи саводнокии омӯзгор нисбат ба ҳама гуна малака ё хусусияти ҷеншаванда ба муваффақиятҳои хонандагон таъсири пурзӯртар мерасонад);

– маҳорату малақаҳои хуб инкишофёфтаи муоширатию иртиботӣ ва малақаҳои фаъолияти муштарақ ва ҳамкорӣ;

– омодагӣ ба омӯзиш ва ҳавасмандӣ ба таълим.

Тамоюли дигар дар интихоби докталабон барои вазифаҳои омӯзгорӣ ин аст, ки дар аксари кишварҳо монеаҳо барои дохил шудан ба касби омӯзгорӣ барои докталабоне, ки таҷрибаи ғайриомӯзгорӣ доранд, аз байн бардошта шудаанд. Ин гуна омӯзгорон дар курси кӯтоҳ, вале самарабахши тақмили ихтисоси омӯзгорон иштирок карда, чун қоида дар тайёр кардани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муваффақиятҳои калон ба даст меоранд. Кушодани роҳҳои алтернативӣ ба касби омӯзгорӣ шумораи докталабони эҳтимолиро хеле зиёд мекунад.

2) *Мазмуни омодаسازی омӯзгори оянда.* Дар ҳама кишварҳо, ки низоми бомуваффақияти таҳсилоти мактабӣ мавҷуд аст, таҳсилоти омӯзгорӣ афзалияти арзишии сиёсати давлатӣ ба шумор рафта, дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилот (ё самтҳои миллии таҳсилотӣ) амалӣ карда мешавад. Масалан, дар ИМА стандарткунонии таҳсилоти омӯзгорон ҳамчун масъалаи миллии ба ҳисоб рафта, равандро ифода менамояд, ки ба пайваста баланд бардоштани сифати таҳсилоти умумӣ нигаронида шуда, гузаронидани чорабиниҳои мушаххасро оид ба арзёбии таҳассуси омӯзгорон ва сифати барномаҳои таҳсилоти омӯзгорӣ пешбинӣ менамояд. Стандарткунонии таҳсилоти омӯзгорон дар ИМА тавассути таҳия, татбиқ, истифода, таҳлил ва навсозии стандартҳо дар доираи таҳияи расмиёти зерин: аккредитатсияи барномаҳои омодаسازی омӯзгорон, иҷозатномаи давлатӣ барои ҳукуқи таълим; аттестатсияи омӯзгорони амалкунанда сурат мегирад. Равандҳои стандарткунонии таҳсилоти омӯзгорӣ усулҳои рафъи бархӯрди манфиатҳо дар байни гурӯҳҳои гуногуни касбӣ, давлатӣ ва ҷамъиятӣ инъикос мекунанд, ки ин қабули қарорҳои ҷамъиятиро дар асоси таҳияи созиши васеъ, ки андешаҳои гуногунро ба назар мегирад, пешбинӣ мекунад. Пешниҳодҳои асосӣ дар мувоҳидаҳои тавассути таҳлили ҳикоявӣ муайян карда шуда, дар матнҳои устувори баррасии мувоҳидавӣ пешниҳод карда мешаванд, ки ин имкон медиҳад конструктҳои стандартӣ ҳамчун ҳалҳои мувофиқашуда таҳия карда шаванд [9].

Ташкили тайёрии касбӣ дар донишгоҳи муосири омӯзгорӣ бо сохтори блок-модули нақшаи таълимӣ, фароҳам овардани имкониятҳо барои интихоби гуногуни таҳсилоти донишҷӯ, дастгирии таълимӣ ва роҳнамоии касбӣ, истифодаи технологияҳои гуногуни гуманитарӣ тавсиф карда мешавад. Сохтори модули имкон медиҳад аз мантиқи бунёди курси таълимӣ ҳамчун проексияи фанни илмӣ дур шуда, мазмун дар асоси вазифаҳои фаъолияти касбӣ тарҳрезӣ карда шавад.

Таҳлили таҷрибаи татбиқи ғояҳои таҳсилоти муосири бисёрзинагии омӯзгорӣ имкон медиҳад қайд карда шавад, ки имрӯз амсилаҳои нави омодаسازی омӯзгорон ба вучуд омада истодаанд:

– *амсилаи инноватсионӣ* – ҷалб ва иштироки донишҷӯён дар фаъолияти лоиҳавӣ равшан ифода ёфтааст, ки ин ҳавасмандии таълимро, ки ба тағйирот ва рушди доимӣ нигаронида шудааст, ба вучуд меорад;

– *амсилаи заминавӣ-салоҳиятнокии* раванди таҳсилотӣ ба гузариши тадриҷӣ аз академӣ ба нимакасбӣ асос ёфта, тавачҷуро ба дониш дар заминаи фаъолияти касбии оянда тамаркуз медиҳад;

– *амсилаи таҳқиқоти* раванди таҳсилотӣ эътирофи донишро ҳамчун мақсад ва арзиши билқувваи иҷтимоӣ дар назар дошта, ташаккули маҳорату малакаҳои кор бо дониш тавассути фаъолияти таҳқиқотӣ, ки бо ҳамкориҳои иштирокчиён ва ҷалби онҳо дар раванди таҳсилотӣ тавсиф меёбад, бо ташаккули салоҳияти маърифатӣ ҳамчун ҳадафи асосии таҳсилот татбиқ мегардад;

– *амсилаи коммуникативӣ* ба он асос ёфтааст, ки дониш дар раванди муошират ташаккул ёфта, ташаккули мутахассиси оянда ҳамчун «маҳсул»-и муносибатҳои байнишахсиятӣ доништа мешавад.

Маҷмуи амсилаҳои дар боло зикргардида дар марҳилаҳои гуногуни омодаسازی омӯзгорон таҳқиқоти иловагиро талаб мекунад, аммо таъкид кардан муҳим аст, ки дар ҳама амсилаҳои нави таҳсилотӣ донишҷӯён: на аз рӯи вазъиятҳои сунъӣ, балки аз рӯи вазифаҳои воқеӣ кор мекунанд; на танҳо аз омӯзгор, балки дар раванди таҳлили масъалаҳои воқеӣ,

иштирок дар ҳаллу муҳокимаи онҳо низ меомӯзанд; барои интиҳоб ва қабули қарорҳои гуногун дар заминаи вазъиятҳои воқеӣ бо пойгоҳҳои гуногуни иттилоотӣ қор мекунад; мунаққидона фикр қардан ва қабули масъулиятро барои интиҳоби ҳал меомӯзанд.

3) *Дастгирии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии омӯзгорӣ.* Маълум аст, бо хатм ёфтани таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии таҳсилоти касбӣ ба охир намерасад. Ҷ. Дую қайд кардааст, ки омодагии касбии омӯзгорон бояд ҳамчун шакли тақмили якумраи касбӣ баррасӣ шавад. Дар амалияи ҷаҳонӣ ва ватанӣ таҷрибаи ғании дастгирии мутахассиси ҷавон андӯхта шудааст. Ҳамин тавр, дар амалияи ватанӣ таҷрибаи мураббигӣ, ташкили «мактаби омӯзгори ҷавон», гузаронидани озмунҳои касбии омӯзгорони ҷавон таҷрибаи қалон муаррифӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло тамоюлҳои муосири рушди таҳсилоти олии педагогиро дар шароити нави иҷтимоӣ ба тариқи зайл муайян қардан мумкин аст:

– таҳсилоти стихиявӣ, ки барои ҳама дастрас аст, метавонад боиси таҳрифи шахсият ва шуури ҷамъиятӣ гардад, аз ин рӯ, нақши таҳсилоти омӯзгорӣ аз идоракунии захираҳои иттилоотӣ педагогӣ иборат мебошад;

– фаровонии иттилооти ҳар дараҷаи имконпазири эътимоднокӣ ва асоснокӣ ногузир боиси таҳрифи объектҳои маъноӣ ва иттилоотӣ мегардад, бинобар ин аз муассисаҳои таҳсилоти олии нигоҳ доштани донишҳои академӣ талаб қарда мешавад;

– азҳуд қардани донишҳои академӣ, методология ва технологияҳои равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва ғайра имкон медиҳад ҷанбаҳои амалии онҳо амсиласозӣ қарда шуда, масъалаҳои амалии онҳо ҳал қарда шаванд, аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти олии (пеш аз ҳама онҳое, ки барномаҳои таҳсилоти олии педагогиро амалӣ мекунад) ба марказҳои идоракунии равандҳои гуногун, ки ҳаёти инсониятро таъмин менамоянд, табдил меёбанд;

– рисолати махсуси муассисаҳои таҳсилоти олии баромадан берун аз ҳудуди таҳсилот ва гузаштан ба фаъолияти ҳамгирои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба шумор меравад.

Хуллас, ҳамчун хусусияти фарқкунандаи таҳсилоти педагогии нави муассисаи таҳсилоти олии бояд бунёди будани он гардад. Бунёди будани омодагии касбии педагогиро бо бунёди будани донишҳои муосир оид ба психологияи шахсият, психологияи зехн, донишҳои бунёдии фанӣ, донишҳои бунёдии методологияи таъмин қардан мумкин аст, ки қобилияти педагогро ба тамоюли арзишӣ дар фаъолияти таҳсилотӣ таъмин менамоянд.

Адабиёт:

1. Барбер М., Муршед М. Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах // Вопросы образования. – 2008. – №3. – С. 7–61.

2. Бондаревская, Е. В. Методологические проблемы становления педагогического образования университетского типа / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 2010. – №9. – С. 73–84.

3. Вульфсон, Б. Л. Международные организации о проблемах педагогического образования и социального статуса современного учителя / Б. Л. Вульфсон // Педагогика. – 2010. – №6. – С. 84 – 89.

4. Каратаева Н.А., Пожидаева М.Ю., Юдкина В.С., Кузнецова А.Я. Проблемы педагогического образования в современных условиях // Всероссийская научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Современные проблемы теории и практики образования». URL: <http://econf.rae.ru/article/6144> (дата обращения: 22.12.2023).

5. Корепанова, Е.В., Невзорова М.С. Потенциалы кластеризации образовательной среды в системе «школа – вуз – предприятие» на базе СПИ Мичуринского ГАУ. // Наука и Образование. 2020. Т. 3. № 4.

6. Кузнецова, А.Я. Философия образования в основании интеграции предметного обучения / А. Я. Кузнецова // Философия образования. – 2002. – № 5. – С. 67-70.

7. Невзорова М.С. Проблемы применения модели хьютагогики в современном профессиональном образовании // Наука и Образование. 2021. Т. 4. № 4.

8. Невзорова М.С. Стратегии развития педагогики в контексте Индустрии 4.0 в условиях дистанционного образования // Цифровое образование: новая реальность: материалы Всероссийской научно-методической конференции с международным участием (Чебоксары, 16 ноября 2020 г.) / редкол.: Н.А. Чернова, Е.Н. Елизарова, Н.И. Степанова. Чебоксары: ИД «Среда», 2020.

9. Разработка квалификационных требований к профессиональной деятельности в сфере образования / под общ. редакцией В. А. Козырева, Н Ф Радионовой. – СПб., 2006.

10. Спиркова Е.Г. Роль образования в повышении качества человеческого капитала [Электронный ресурс] // Материалы VII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум»: URL: <https://scienceforum.ru/2015/article/2015009503>»<https://scienceforum.ru/2015/article/2015009503>

11. Учитель как специалист высокой квалификации; построение профессии. Уроки со всего мира: Доклад ОЭСР // Вопросы образования. – 2012. – № 1. – С. 74–92; № 2. – С. 5–62.

12. Черепанова Т.Б. Тренды и тенденции современной образовательной практики //Гуманитарные исследования. 2019. № 2(23). С. 139-141.

ТАМОЮЛҲОИ МУОСИРИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ПЕДАГОГӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ ИЧТИМОЙ

Дар мақола тамоюлҳои муосири рушди таҳсилоти олии педагогӣ дар шароити нави иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки соҳаи маорифи муосир давраи дигаргунсозии куллиро тай намуда, дар ин росто, рушди инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олии дар Тоҷикистон низ як раванди ноғузир ва табиӣ ба назар мерасад. Муаллиф як қатор тамоюлҳоеро, ки дорои неру ва иқтидори баровардани муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ ба мавқеъҳои пешбар мебошанд, шарҳу тавзеҳ дода, ба салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангии омӯзгор таъкид намуда, омилҳоеро, ки сифати омодагии омӯзгоронро муайян мекунад, нишон додааст. Дар асоси таҳлили таҷрибаи татбиқи ғояҳои таҳсилоти муосири бисёрзинагии омӯзгорӣ амсилаҳои нави омодагии омӯзгорон нишон дод шуда, хулоса карда мешавад, ки ҳамчун хусусияти фарқкунандаи таҳсилоти педагогии нави муассисаи таҳсилоти олии бояд бунёди будани он гардад, ки инро бо бунёди будани донишҳои муосир оид ба психологияи шахсият, психологияи зехн, донишҳои бунёдии фанӣ, донишҳои бунёдии методологии таъмин кардан мумкин аст, ки маҳорату малакаҳо ва қобилияти педагогро ба тамоюли арзишӣ дар фаъолияти таҳсилотӣ фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: рушди таҳсилот, таҳсилоти олии омӯзгорӣ, донишҷӯ, шароити иҷтимоӣ, технологиякунонӣ, раванди таълимӣ, салоҳияти касбӣ, фаъолияти инноватсионӣ, амсилаи таҳсилотӣ, довталаб, омӯзгори соҳибхитос.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВЫХ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются современные тенденции развития высшего педагогического образования в новых социальных условиях. Отмечается, что сфера современного образования пережила период радикальной трансформации, и в связи с этим инновационное развитие высших учебных заведений Таджикистана также представляется неизбежным и естественным процессом. Автор объяснил ряд тенденций, которые обладают силой и потенциалом вывести высшие учебные заведения на лидирующие позиции, подчеркнул социокультурную компетентность преподавателя, указал на факторы, определяющие качество подготовки учителей. На основе анализа опыта реализации идей современного многоуровневого педагогического образования показаны новые модели подготовки учителей и сделан вывод о том, что отличительной чертой педагогического образования типа вуза должна стать его фундаментализация, что можно достичь путем фундаментализации современных знаний по психологии личности, психологии интеллекта, фундаментальных научных знаний, фундаментальных методологических знаний, которые

создают умения и способности педагога к ценностной ориентации в образовательной деятельности.

Ключевые слова: развитие образования, высшее педагогическое образование, студент, социальные условия, технологизация, учебный процесс, профессиональная компетентность, инновационная деятельность, образовательная модель, абитуриент, квалифицированный преподаватель.

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN NEW SOCIAL CONDITIONS

The article explores current trends in the development of higher pedagogical education in new social conditions. It is noted that the sphere of modern education has undergone a period of radical transformation, and in this regard, the innovative development of higher educational institutions in Tajikistan also seems to be an inevitable and natural process. The author explained a number of trends that have the power and potential to bring higher education institutions to leading positions, emphasized the sociocultural competence of the teacher, and pointed out the factors that determine the quality of teacher training. Based on an analysis of the experience of implementing the ideas of modern multi-level pedagogical education, new models of teacher training are shown and the conclusion is drawn that a distinctive feature of university-type pedagogical education should be its fundamentalization, which can be achieved by fundamentalizing modern knowledge in personality psychology, psychology of intelligence, fundamental scientific knowledge, fundamental methodological knowledge that creates the teacher's skills and abilities for value orientation in educational activities.

Keywords: development of education, higher pedagogical education, student, social conditions, technologization, educational process, professional competence, innovative activity, educational model, applicant, qualified teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф. Рачабов Дилшод Амиралиевич - унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 988628100, Email: kasabaddot@mail.ru

Сведения об авторе: Раджабов Дилшод Амиралиевич - соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнаи, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, Тел.: (+992) 988628100, Email: kasabaddot@mail.ru

Information about the author: Rajabov Dilshod Amiralievich - applicant at the university-wide chair of pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni, 121 Rudaki Avenue, Dushanbe city Tel.: (+992) 988628100, Email: kasabaddot@mail.ru

ТДУ:37.0+775 (075.7)

ТКТ:74.0+75 (2-точ)

Ф-43

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ҲАМГИРОИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ДАР ОМОДАСОЗИИ ДУХТАРОН БА ҲУНАРҲОИ АНЪАНАВИИ ТОҶИКИИ ЗАНОНА

Фаризаи Д., асситент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки айни замон дар солҳои охир ташаккул ёфта истодаанд, раванди рушди вазифаҳои маориф, тасхеҳи ҳадафҳо ва мазмун, шаклҳо ва методҳои он мутобиқи талаботи ҷомеа ва шахсият бо суръат ҷараён дорад. Зарурияти

муосиркунонии таҳсилоти касбӣ, такмили мазмун ва технологияи он дар робита бо афзоиши тағйироти рӯзафзуни иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ ба миён омадааст, ки дар Концепсияи тарбияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар маҷмуъ дар як қатор санадҳои қонунгузорӣ ва меъёри дигар инъикос ёфтааст.

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ занҷири появӣ дар низоми маориф махсуб меёбад. Он бояд на танҳо донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои заруриро диҳад, балки инчунин кӯдакон ва ҷавонро ҳаматарафа инкишоф дода, қобилият ва майлу рағбатҳои онҳоро ошкор карда, такмил дода, арзишҳо ва нигаришҳои ҳаётро ташаккул диҳад. Барои чунин кор омӯзгори сифатан нав зарур аст.

Ба ақидаи В.А. Слестёнин, «омӯзгори муосир бояд дар соҳаҳои мухталифи илм, ки асосҳои онро ӯ таълим медиҳад, хуб самтгирӣ карда тавониста, имкониятҳои онро барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, истехсолотӣ ва фарҳангӣ донад. Аммо ин кофӣ нест, ӯ бояд доимо аз таҳқиқот, кашфиёт ва фарзияҳои нав огоҳ бошад, дурнамоҳои наздик ва дури илмӣ тадрисшавандаро бинад». [1, с. 34]

Дар заминаи таҳқиқоти мо, ба мақсади такмили омодаسازی касбии духтарон ба ҳунароҳои анъанавии занонаи тоҷикӣ ошкор кардани он шароити педагогӣ зарур аст, ки зимни онҳо он самараноктар амалӣ гардида, натиҷаҳои назаррасро дар фаъолияти таҳсилотӣ ба бор орад.

Дар адабиёт дар таърифи мафҳуми «шарт» равишҳои гуногун мавҷуданд. Ҳамин тавр, дар луғатномаи зерин таҳрири С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова «шарт» ҳамчун «қолате, ки аз он ягон чиз вобаста аст, ё қоидае, ки дар ягон соҳаи ҳаёт, фаъолият муқаррар карда шудаанд» шарҳ дода мешавад. [2, с. 839]

Ҳамин тариқ, шарт ҳамчун талабот, асосҳо, маҷмуи объектҳо, муҳит – ҳамаи он чизе, ки ба натиҷаи фаъолият таъсир мерасонад, баррасӣ мешавад.

Аз нуқтаи назари педагогӣ моҳият ва сохтор, вазифаҳои шароити педагогӣ дар асарҳои олимони педагогҳои сершумори маъруф: В.И. Андреев, Ю.К. Бабанский, В.И. Загвязинский, В.П. Ковалев, И.Я. Лернер, Б.Т. Лихачев, Ю.Л. Лнова, В.Г. Максимов, С.Г. Русаков ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Кӯшишҳои онҳо ба муайян кардани моҳияти мафҳумҳои «шароити педагогӣ», «вазъиятҳои педагогӣ, мазмуни онҳо» ва ғайра нигаронида шудаанд, ки нишонаҳои онҳо хеле нобаробармаъно шарҳу тавзеҳ дода мешаванд.

Ҳамин тавр, И.Я. Лернер шароити педагогиро ҳамчун «омилҳое, ки таълими бо муваффақиятро таъмин менамоянд» таъриф мекунад [3, с. 83].

Ю.К. Бабанский шароити педагогӣ таълимро «ҳамчун муҳите, ки дар он ҷузъҳои раванди таълим (фанни таълимӣ, таълим ва таҳсил) дар робитаҳои мутақобилаи беҳтарин муаррифӣ шуда, ба омӯзгор имкон медиҳад, ки босамар таълим дода, раванди таълимро идора кунад ва хонандагон бошанд – бо муваффақият таҳсил кунанд» баррасӣ менамояд [4, с. 61].

Ба ақидаи Н.М. Яковлева, доираи гуногуни шароити педагогӣ аз як қатор омилҳо вобаста мебошад. Ӯ дутои онҳоро ҷудо мекунад: якум – дар гузориши мақсадҳои мушаххаси таҳқиқ фарқ мекунад ва дуюмӣ – дорои хусусияти рушддиҳандаи талаботи ҷомеа ба мутахассисон мебошад [5, с. 70].

Зеро шароити педагогӣ такмили омодаسازی омӯзгорони технология ба фаъолияти касбӣ дар заминаи ҳунароҳои анъанавии тоҷикӣ занона мо маҷмуи уҳдадорӣҳо ва талаботи зарурӣ, ҳатмиро мефаҳмам, ки натиҷанокии раванди педагогиро таъмин менамоянд.

Баррасии назариявии масъалаи таҳқиқот, таҳлили амалияи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, натиҷаҳои озмоиши муқарраркунандаи аз ҷониби мо гузаронидашуда имкон доданд, ки фарзияро оид ба он пешниҳод карда, асоснок намоем, ки такмили омодаسازی омӯзгорони технология дар заминаи ҳунароҳои анъанавии тоҷикӣ занона бо татбиқи маҷмуи шароити зерини педагогӣ таъмин карда мешавад:

– мубрамسازیи нури педагогӣ ҳунароҳои анъанавии тоҷикӣ занона дар мазмуни омодаسازی назариявӣ, методӣ ва амалии донишҷӯён;

– таҳия ва ҷорикунии курси махсуси “Анъанаҳои миллии эҷодиёти дастӣ”;

– истифодаи технологияҳои нави иттилоот дар таълим;
– таъмини самтнокии амалии амалияи технологӣ (истехсоли маҳсулоти миллии армуғонӣ);

– татбиқи муносибати инфиродӣ дар таълим бо дарназардошти нуруи эҷодии донишҷӯ ва омилҳои муҳитӣ (хунаҳои маҳаллӣ, оилавии анъанаҳои хунаҳои занона);

– самтнокии мавзӯи корҳои курсӣ ва дипломӣ ба таҳияи масъалаҳои амалии дохилкунии хунаҳои анъанавии тоҷикии занона ба мазмуни таҳсилоти технологияи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

Ба сифати нуқтаи муҳими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» зарурати «таъмини варосати таърихии наслҳо, ҳифз, интишор ва рушди фарҳанги миллии, тарбияи муносибати эҳтиёткорона ба мероси таърихӣ ва фарҳангии халқҳои Тоҷикистон» қайд карда мешавад. Омилҳои муассире, ки ҳалли ин вазифаҳоро таъмин менамоянд, фарҳанги анъанавии халқӣ мебошад, ки дар худ таҷрибаи наслҳои одамонро гирифта, низоми ташаккулифтаи таҷрибаи халқии таълиму тарбияро инъикос менамояд.

Дар миёни «имкониятҳои педагогӣ», ки ба сифати воситаи муассири таълиму тарбияи малакаҳои зарурии меҳнатӣ баррасӣ мешаванд, хунаҳои анъанавии тоҷикии занона хизмат мекунад.

Вазифаҳои таҳсилотӣ аз шиноскунии, азхудкунии ва низомбандии донишҷӯ дар бораи хунаҳои анъанавии тоҷикии занона иборат мебошанд. Дар вақти таълими истеҳсоли маҳсулоти дастӣ, азхудкунии маҳоратҳо ва малакаҳои меҳнати дастӣ, мустақкамкунии он дар амалия раванди мураккаби кушода додани қобилиятҳои таълимгирандагон, ташаккули афзалият ва меҳнатдӯстӣ сурат мегирад.

Вазифаҳои рушддиҳанда бо рушди моторикаи мушакҳои хурди ангуштон ва дастон; имкониятҳои касби малакаҳои тафаккури мантиқӣ ва ҷазоӣ; рушди қобилиятҳои эҷодӣ, таҳиялот, сифатҳои иродавӣ, ҷаҳонноӣ, мақсаднокӣ, мустақилият, руҳияи эҳсосотӣ; рушди ҳисси композитсия, ранг, оҳанг, таваҷҷуҳ ба хунаҳои занона алоқаманданд.

Вазифаҳои тарбиявӣ, ки ҷанбаҳои меҳнатӣ, зебоишиносӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ, иқтисодӣ ва экологиро дар бар мегиранд, аз ташаккули асосҳои маънавӣ, муносибати эҳтиромона, анъанаҳо ва маишати халқӣ, ки дар ҳамсоият зиндагӣ мекунад, иборат мебошанд. Эҷодиёти дастӣ ба тарбияи ҷунин сифатҳои шахсиятӣ, ба монанди дақиқкорӣ, хушфаҳмӣ, сабру тоқат, таҳаммул ва ғайра нигаронида шудааст. Ба тӯфайли машғулиятҳо дарки фарҳанг ва таърихи халқӣ худ ҳамчун арзиши миллии ва умуминсонӣ сурат мегирад.

Дар ташкили қори таълимию тарбиявӣ, ки ба шиноскунии омӯзгорони ояндаи технология ба фарҳанги халқӣ нигаронида шудааст, ба сифати вазифаи асоситарин тарбияи муҳаббат дар онҳо ба зебӣ, ҳамроҳӣ, бедоркунии майлу рағбати эҷодӣ ва хоҳиши ворид кардани зебӣ аз ҳаёти рӯзмарра дар асоси омӯзиши амиқи хунаҳои анъанавии тоҷикии занона хизмат мекунад.

Омӯзгори технология ҳамчун шахси асосии амалкунанда дар раванди азхудкунии анъанаҳои бадеӣ аз ҷониби хонандагон бояд шахсияте бошад, ки бо халқ, таърих ва фарҳанги он шинос бошад. Донишҷӯи асосҳои анъанавии фарҳанги халқӣ, маҳорати пешниҳод ва бозтавлиди намунаҳои бадеӣ ба педагог имкон медиҳад, ки хонандагонро ба раванди азхудкунии эҷодии арзишҳои анъанаҳои бадеӣ ворид кунад, ки аз ҷониби вақт, наслҳои одамон санҷида шудаанд. Омӯзгори ояндаи технология бояд на танҳо дорои донишҳои назариявии таърихии рушди хунаҳои анъанавии тоҷикии занона, балки инчунин дониши методикаи таълим ва усулҳои амалии иҷроӣ он бошад. Истифодаи хунаҳои анъанавии тоҷикии занона ҳангоми омодакунии омӯзгорони технология маънои нусхабардории кӯр-кӯронаи онҳоро надорад. Дар ин ҷо фаҳмидан муҳим аст, ки зимни ҳифзи анъанаҳо (пайдарҳамӣ ва принципҳои қор, таъйиноти функционалии маҳсулот, мавод, мушаххасоти мардумӣ – обурангӣ, дасткорӣ, нақшҳо) истифодаи технологияҳои муосире зарур аст, ки раванди тайёркуниро тақвим медиҳанд, маводи нав, тавсеаи соҳаи истифода зарур аст. Омӯзгор, ҳамчун устои ҳақиқӣ, намунаи истеҳсоли маҳсулотро дар асоси истифодаи анъанаҳои миллии халқӣ тоҷик таъмин менамояд. Дар навбати худ, хонандагон бояд на он

кадар истеъмолкунандагони ашӯҳои бадеие, ки аз ҷониби устодони халқӣ эҷод шудаанд, чӣ қадар эҷодкунандагони ашӯҳои зебӣ аз рӯи қонунҳои фарҳанг ва санъати миллии гарданд, ки ба онҳо имкон медиҳад, то ки алоқаро бо ахлоқи худ ҳис кунад.

Омодасозии касбии омӯзгорони ояндаи технология аз рӯи се самти асосӣ: **назариявӣ** (азхудкунии технологияи донишҳои дахлдор аз ҷониби омӯзгорони ояндаи технология дар бораи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона ҳамчун қисми фарҳанги халқӣ; асосҳои методикаи тарбия дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона), **методӣ** (ташаққули маҳоратҳои омӯзгорони ояндаи технология барои истифодаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона дар фаъолияти касбӣ) ва **амалӣ** (маҷмуи усулҳо ва таҷрибаи фаъолияти бадеӣ-эҷодӣ дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона, рушди маҳоратҳо ва малақаҳои қори ороишӣ-амалӣ) амалӣ карда мешавад.

Шарти дуҷуми омодагӣ таҳия ва воридкунии курси махсуси «Анъанаҳои миллии эҷодӣ» махсус меёбад.

Мақсади курси махсус тақмили омодасозии касбии омӯзгорони ояндаи технология дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона мебошад.

Мазмуни курси махсус ба ҳалли вазифаҳои зерин ниғаронида шудааст:

– ташаққули тасаввурот дар бораи таърихи рушди анъанаҳои санъати тоҷикии мардумӣ;

– шиноскунии бо мабдаҳои бавучудӣ ва рушди анъанаҳои дасткорӣ қанона;

– инкишофи маҳоратҳо ва малақаҳои касбии иҷроӣ маҳсулот дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона ва истифодаи эҷодӣ онҳо дар фаъолияти таҳқиқотӣ ва бадеӣ-эҷодӣ;

– рушди маҳоратҳо ва малақаҳои истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ зимни омодасозии маҳсулоти дасткорӣ дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанона.

Курси махсуси «Анъанаҳои миллии эҷодӣ» барои донишҷӯёни факултети педагогика ва фарҳанг (ихтисоси омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ва мутахассисони таҳсилоти томактабӣ) пешбинӣ шудааст.

Курси махсуси «Анъанаҳои миллии эҷодӣ» барои 50 соат ба ҳисоб гирифта шуда, дар шакли машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ таҷриба карда мешавад. Он аз ҷониби донишҷӯёни курси 3-юми факултети педагогика ва фарҳанг дар давоми як семестр 4-соатӣ дар як ҳафта омӯхта мешавад.

Санҷиши азхудкунии донишҳо аз ҷониби донишҷӯён дар шаклҳои гуногун: пурсиши донишҷӯён дар раванди машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ; иҷроӣ супоришҳои амалӣ; омодасозӣ ва ҳимояи рефератҳо бо истифодаи муаррифии мултимедиявӣ; гузаронидани тест амалӣ гардонидани мешавад.

Дар қор, дар якҷоягӣ бо донишҷӯён ҳунарҳои асосии тоҷикии қанона (гулдӯзии тоҷикӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ бо резамӯҳра ва тангаҳо) мавриди баррасӣ қарор дода, мо ба хусусиятҳои хос, маҳалли онҳоро самтгирӣ намудем, ки дар заминаи шароити таърихӣ, иқтисодӣ ва табиӣ ташаққули ёфтаанд. Ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанонаро қушода дода, мо таваҷҷуҳи мутахассисони ояндаро ба он равона сохтем, то ки онҳо донишҳо, маҳоратҳо ва малақаҳои касбшударо дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ бо хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ истифода бурда тавонанд.

Истифодаи воситаҳои техникаӣ таълимӣ, ки имкон медиҳанд шохқорихҳои санъати тоҷикии халқии ороишӣ-амалӣ, қорҳои устодони миллии, инчунин соҳибқасбон дар соҳаи эҷодӣ қанона (гулдӯзии тоҷикӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ бо резамӯҳраҳо ва тангаҳо) намоиш дода шаванд, ба донишҷӯён қумак мекунад, ки технологияҳои омодасозии ашӯҳои эҷодӣ халқиро мушоҳида карда, бо устодони беҳтарини ҳунарҳои мардумии бадеии Ҷумҳурии Тоҷикистон шинос шаванд.

Анъанаҳои миллии халқӣ тоҷикро дар раванди муосири таҳсилотӣ баррасӣ ва истифода бурда, зарур аст, ки онҳо кӯр-кӯрона нусхабардорӣ карда нашуда, онҳо ба маҳсулоти муосир интиқол дода нашаванд, балки бо риояи анъанаҳо, пайдарҳамӣ ва принсипҳои қор технологияҳо, ки раванди истеҳсолро тақмил медиҳанд, маводи нав

истифода шуда, соҳаи истифода васеъ карда шавад. Мавҷуд будани заминаи зарурӣ ва муосири моддию техники раванди таълимиро барои донишҷӯён самарабахштар, ҷолибтар, аҷоибтар карда, ба такмили оморасозии касбии омӯзгорони ояндаи технология дар заминаи хунароҳи анъанавии тоҷикии занона мусоидат менамояд.

Меҳнати донишҷӯён дар ҷаҳорҷӯбаи курси махсуси мазкур дорои хусусияти амалӣ-меҳвар буда, ба гирифтани ва истифодаи фаъоли донишҷӯ, маҳоратҳо ва малакаҳои дар рафти гузаштани амалияи педагогӣ, иҷрои вазифаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, инчунин дар фаъолияти ояндаи касбӣ ва ҳаёти оилавӣ мусоидат мекунад.

Шарти сеюми педагогӣ *истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълим* мебошад.

Яке аз роҳҳои пурсамари баланд бардоштани зудҳаракатӣ ва самарабахшии низоми мавриди ислоҳоти маориф истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар таълим мебошад. Ин самт, ки имкон медиҳад таълим ба таври назаррас фаъол гардонидани шавад, интишори ҳарчӣ бештарро ҳам дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ватанӣ, ҳам хориҷӣ маҳсуб меёбад. Масъалаҳои истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таҳсилот дар қорҳои Б.С. Гершунский, Е.С. Полат, И.В. Роберт ва дигарон баррасӣ шудаанд. Истифодаи фаъоли онҳо дар соҳаи маориф ба ташаккули фарҳанги иттилоотии шахсият мусоидат намуда, самарабахшии раванди таълимию тарбиявӣ ва сифати оморасозии касбии донишҷӯёнро баланд мебардорад. Ин ҳадафҳо аз ҳисоби истифодаи босамари компютер ба сифати воситаи таълим ва абзори фаъолияти зеҳнӣ ба даст меоянд. Истифодаи компютер шартӣ ҳатмии таълими муосир мебошад.

Компютери шахсӣ воситаи универсалии таълимдиҳанда маҳсуб ёфта, дар машғулиятҳои аз ҷиҳати мазмун ва ташкил гуногун мавриди истифода қарор гирифта метавонад. Компютер дар раванди таълим якҷанд вазифаҳоро иҷро мекунад: ба сифати воситаи муошират, эҷоди вазъиятҳои масъалавӣ, шарик, абзор, манбаи иттилоот хизмат карда, амалҳои донишҷӯро зерин назорат гирифта, ба ӯ имкониятҳои нави маърифатиро фароҳам меорад. Барномаҳои таълимии компютерӣ ба тасвиркунонда, машваратдиҳанда, барномаҳо – тренажерҳо, барномаҳои назорати таълимӣ, муҳитҳои амалиётӣ тақсим мешаванд.

Ҷанбаҳои асосие, ки зимин таҳлили барномаи таълимии компютерӣ ва истифодаи он мавриди роҳнамоӣ қарор гиранд, инҳоянд:

– *психологӣ* – барномаи мазкур ба ҳавасмандӣ ба таҳсил, ба муносибат ба фан, ба баланд бардоштан ё паст кардани майлу рағбат ба он чӣ тавр таъсир мерасонд;

– *педагогӣ* – чӣ қадар барнома ба самтнокии умумии курс ҷавобгӯ буда, ба рушди тасаввуроти дуруст дар донишҷӯён мусоидат менамояд;

– *методӣ* – оё барнома ба аз худкунии бехтари мавод мусоидат намуда, оё интихоби супоришҳои ба донишҷӯ пешниҳодшаванда асоснок аст, оё аз ҷиҳати методӣ мавод дуруст пешниҳод мешавад;

- *ташкилӣ* – оё машғулиятҳо бо истифодаи компютер ва технологияҳои нави иттилоотӣ оқилона ба нақша гирифта шудаанд, оё барои иҷрои қорҳои мушакилона вақти кифоя пешниҳод карда мешавад.

Усулҳои истифодаи компютер ба сифати воситаи таълим гуногунанд: ин ҳам қори дастаҷамъӣ, ҳам гурӯҳӣ, ҳам инфиродӣ мебошад. Дар раванди педагогӣ интихоби усули истифодаи компютер дар вобастагии бевосита аз вазифаи дидактикӣ қарор дорад.

Таҳқиқоти муқоисавие, ки дар миёни 70 нафар омӯзгорони фанни технологияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки омилҳои муҳимтари мусбати фаъолияти инноватсионии омӯзгор инҳоянд: кӯшиш ба болоравии касбӣ; ташаббуси эҷодӣ; қобилият ба худтаҳлилқунӣ; қобилият ба дидани масъалаҳои психологӣ-педагогӣ.

Ба омилҳои манфӣ онро нисбат додан мумкин аст, ки омӯзгорони технология дорои маҳоратҳои зарурии истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълимӣ-тарбиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (66%) набуда, зарурати ҷорикунии технологияҳои

иттилооти ба раванди таҳсилоти намебинанд. Ин, пеш аз ҳама, бо он алоқаманд аст, ки омӯзгорон заминаи зарурии назариявӣ, амалии донишҳо дар бораи технологияҳои нави иттилоотӣ ва имкониятҳои истифодаи онҳоро дар раванди таҳсилот доро намебошанд.

Шарти чоруми педагогӣ таъмини *самтнокии амалии амалияи технологӣ (истеҳсоли маҳсулоти миллии армуғонӣ)* мебошад.

Амалияи таълимӣ-технологӣ чузби муҳимми оmodасозии мутахассисони оянда, занҷираи муҳимтарин дар низоми оmodасозии касбии омӯзгори технология маҳсуб меёбад. Ташкили амалияи таълимӣ-технологӣ дар факултети педагогика ва фарҳанг мутобиқи Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ бо дарназардошти талабот ба ҳадди ақали мазмун ва сатҳи оmodагии хатмкунандагон сурат мегирад. Амалияи таълимӣ технологӣ қисми хатмии раванди таълимӣ мебошад. Мутобиқи нақшаи таълимӣ давомнокии амалияи технологӣ дар курси 3-юм 6 ҳафта, дар курси 4 – 4 ҳафтара ташкил медиҳад.

Вазифаҳои асосии амалияи таълимӣ-технологӣ дар донишҷӯёни курси 3 инҳоянд: мустаҳкамкунии донишҳои назариявӣ дар бораи санъати ороишӣ-амалӣ бо роҳи омӯзиши технологияи истеҳсоли маҳсулот; азхудкунии методҳо ва малакаҳои муносири меҳнат аз рӯи ихтисос; рушди ҳисси масъулият барои кори супоридашуда, эҳтиром ба меҳнат, муносибати эҷодкорона ба кори иҷрошаванда; ба даст овардани маҳоратҳои ташкили кор мутобиқи талаботи амнияти фаъолияти ҳаёти, иқтисодӣ ва экология.

Мақонҳои эҳтимолии гузаштани амалияи технологӣ инҳоянд:

– озмоишгоҳи ҳунарҳои дастии факултети технология;

– “Ширкати ҳунарҳои мардумӣ” (корхонаи истеҳсоли маҳсулоти армуғонӣ ва либоси миллии тоҷикӣ).

Амалияи таълимӣ-технологиро дар кабинетҳои ҳунарҳои дастӣ донишҷӯён метавонанд аз рӯи самтҳои зерин: истеҳсоли маҳсулоти ҳунарҳои дастӣ барои муассисаи таҳсилоти олии факултет (фонди савғотӣ); қабул ва истеҳсоли фармоишоти инфиродӣ аз аҳоли (истеҳсоли маҳсулоти армуғонӣ) гузаранд. Амалияи мазкур дорои самтнокии амалӣ, яъне аҳамият ва истифодаи сирф амалӣ мебошад.

Амалияи таълимӣ-технологӣ имкониятҳои калонро барои оmodасозии омӯзгорони технология ба истифодаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанон ҳам дар фаъолияти ояндаи касбӣ, ҳам дар ҳаёти оилавӣ дар ихтиёр дорад.

Тавре ки зикр шуд, меъёрҳои оmodасозии омӯзгорони технология ба фаъолияти педагогӣ дар асоси ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанон талаботӣ-ҳавасмандӣ, шинохтӣ, амалӣ, методӣ ва шахсиятӣ – эҷодӣ ба шумор мераванд.

Бояд қайд кард, ки дар раванди гузаштани амалияи технологӣ, яъне дар раванди истеҳсоли маҳсулот донишҷӯён муҳимияти шахсиятӣ ва ҷамъиятии маҳсулоти оmodаи армуғониро дарк карда, мефаҳманд (меъёри талаботӣ – ҳавасмандӣ). Аз рӯи қорҳои иҷрошуда, ки бо барномаи амалияи технологӣ пешбинӣ шудаанд, ба донишҷӯён баҳо гузошта мешавад, ки ба рушди меъёри амалии оmodагӣ мусоидат менамояд ва аз рӯи натиҷаҳои амалияи технологӣ донишҷӯёни беҳтарин ҳавасманд карда мешаванд (меъёри шахсиятӣ – эҷодӣ).

Ҳангоми ташкили амалияи технологӣ бар он асос ёфтаи зарур аст, ки омӯзгорони ояндаи технология метавонанд донишҳоро дар бораи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанон, инчунин маҳоратҳо ва малакаҳоро оид ба истеҳсоли маҳсулот дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии қанон дар рафти гузаштани амалияи педагогӣ, иҷрои қорҳои илмию таҳқиқотӣ самарабахш истифода баранд (меъёрҳои шинохтӣ ва методӣ).

Шарти панҷуми педагогӣ *таъбиқи муносибати инфиродӣ дар таълим бо дарназардошти нуруи эҷодии донишҷӯ ва омилҳои муҳитӣ (анъанаҳои маҳаллии мардумӣ, оилави ҳунарҳои қанон)* мебошад.

Масъалаи истифодаи муносибати инфиродӣ дар раванди таълимӣ-тарбиявӣ якҷанд маротиба дар адабиёти психологӣ-педагогӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, мубрамияти худро то имрӯз аз даст намедиҳад.

Ҷанбаҳои педагогии таърифи «*муносибати инфиродӣ*»-ро дида мебароем:

Таблиғотчиён бо исрори омӯзиши боандешаи фардият Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский ва дигарон махсуб меёфтанд. Масалан, К.Д. Ушинский, фаъолияти маърифатии инсонро бо мақсади дарёфти асосҳои принсипи амалии таълим мавриди таҳлил қарор дода, менависад, ки «нусхаҳои умумӣ ба муваффақият намеоранд, зеро кӯдакон аз рӯи табиати худ хеле инфиродӣ ҳастанд». [8, с. 346]

Ба ақидаи И.С. Якиманский муносибати инфиродӣ – ин «таксимооти кӯдакон аз рӯи гурӯҳҳои якҷинса: пешрафт, қобилиятҳо, самтнокии иҷтимоӣ (касбӣ) мебошад» [11, с. 41].

А.С. Макаренко даъват мекунад, ки кори таълимӣ-тарбиявӣ бо дарназардошти хусусиятҳои инфиродии хонандагон тарҳрезӣ карда шуда, дар бораи педагогикаи «амалии инфиродӣ, ки барои ҳар як шахсияти мушаххас бо тамоми хусусиятҳои хоси инфиродӣ ба ҳисоб гирифта шудааст, ҳарф мезанад. Дар айни ҳол ӯ таъкид мекунад, ки «муносибати инфиродӣ – ин на «педагогикаи чуфтӣ», на тарбияи камеравӣ, на «кашмокашии пароканда бо ҳар як тарбиягиранда» намебошад. Муносибати инфиродӣ дар гурӯҳ ва бо кумаки гурӯҳ амалӣ гардида, дар ин маъно раванди умумии тарбиявиро ба таври ҳамоханг пурра месозад».

Мо чунин мешуморем, ки муносибати инфиродӣ – ин таълим, тарбия ва рушди донишҷӯён бо дарназардошти хусусиятҳои инфиродӣ (синну солӣ, физиологӣ ва психологӣ), талабот ва имкониятҳои таҳсилотӣ, тамоюлоти шахсиятӣ бо роҳи эҷоди низоми мутобиқсозии педагогӣ ва шароити ба ҳадди аксар мусоид барои рушди зехнӣ, ахлоқӣ, эҳсосотӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ ва эҷодии шахсият мебошад.

Ҳамин тариқ, татбиқи неруи педагогии ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона дар раванди муносири муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар фаъолияти касбӣ ҳамчунин ба педагог мусоидат хоҳад кард. Воридкунии омӯзиши онҳо ба мазмуни таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъсирнокӣ, ҳаётӣ ва ояндадории онро таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Слостенин В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: Содержание. Структура, функционирование // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / Под ред. В.А. Слостенина. М., 1982.- С.14-28.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. М.: Русский язык, 1993.- 955 с.
3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981. 186 с.
4. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. М.: Педагогика, 1982. - 192 с.
5. Яковлева Н.М. Подготовка студентов к творческой воспитательной деятельности. Челябинск: Книга, 1991. - 123 с.
6. Rasina Tatjana. Heisige hende. L.: Aurora, 1990. - 243 p
7. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. М.: Школа-Пресс, 1997.-512 с.
8. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М.: Педагогика, 1974. - Т. 1. - 548 с.
9. Народное образование в СССР. Сб. док. 1917-1973 гг. У/Сост.: А.А. Абакумов и др. М.: Педагогика, 1974. - 580 с.
10. Народные художественные промыслы / О.С. Попова, Н.С. Королева, Д.А. Чирков и др. М.: Легкая промышленность, 1984. - 192 с.
11. Народные художественные промыслы РСФСР: Учеб. пособие для худож. уч-щ / В.Г. Смоленский, Д.А. Чирков, Ю.В. Максимов и др.; Под ред. В.Г. Смоленского. М.: Высш. школа, 1982. - 216 с.

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ҲАМГИРОИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВА МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ДАР ОМОДАСОЗИИ ДУХТАРОН БА ҲУНАРҲОИ АНЪАНАВИИ ТОҶИКИИ ЗАНОНА

Мақола ба яке аз қисматҳои дарси таълими меҳнат истифодаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона дар донишгоҳ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст.

Муаллиф аз чумла қайд мекунад, ки ҳангоми ташкили амалияи технологӣ омӯзгорони ояндаи технология метавонанд, донишхоро дар бораи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона, инчунин маҳоратҳо ва малакаҳои оид ба истехсоли маҳсулот дар заминаи ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона дар рафти гузаштани амалияи педагогӣ, иҷрои корҳои илмию таҳқиқотӣ самарабахш истифода баранд.

Ҳамин тариқ, татбиқи нури педагогии ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона дар раванди муносири муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар фаъолияти касбӣ ҳамчунин ба педагог мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: омӯзгор, ҷанбаҳои меҳнатӣ, зебоишиносӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ, иқтисодӣ, экологӣ, маънавӣ, муносибат, эҳтиром, анъана, маишат, ҳамсоя, зиндагӣ, тарбия.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ И ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ДЕВУШЕК К ТРАДИЦИОННЫМ ТАДЖИКСКИМ ЖЕНСКИМ РЕМЕСЛАМ

Статья посвящена одной из частей урока трудового воспитания, использованию традиционных таджикских женских промыслов в вузах и средних общеобразовательных учреждениях.

Автор в частности, отмечает, что при организации технологической практики будущие учителя технологии могут эффективно использовать в ходе педагогической практики знания о традиционных таджикских женских промыслах, а также умения и навыки изготовления изделий на основе традиционных таджикских женских промыслов.

Таким образом, применение таджикских женских промыслов в современных высших профессиональных учебных заведениях и общеобразовательных учреждениях поможет учителю в его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: учитель, трудовые аспекты, красота, нравственная, интеллектуальная, экономическая, экологическая, духовная, взаимоотношения, уважение, традиция, жизнь, образование.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE INTEGRATION OF A HIGHER VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTION AND A GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN PREPARING GIRLS FOR TRADITIONAL TAJIK WOMEN'S CRAFTS

The article is devoted to one of the parts of the labor education lesson, the use of traditional Tajik women's crafts in universities and secondary educational institutions. In his research, the author came to the conclusion that the introduction of traditional Tajik women's hours of craft training in labor education classes would be useful.

In particular, the author notes that when organizing technological practice, future technology teachers can effectively use in the course of teaching practice knowledge about traditional Tajik women's crafts, as well as the skills and abilities of making products based on traditional Tajik women's crafts, performing research work.

Thus, the use of the pedagogical power of traditional Tajik women's crafts in the modern process of higher vocational educational institutions and general education institutions will also help the teacher in his professional activities.

Key words: teacher, labor aspects, beauty, moral, intellectual, economic, environmental, spiritual, relationships, respect, tradition, life, neighbor, life, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фаризаи Давлатмурод – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. ҚТ, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16, Тел.: (+992) 985344678.

Сведения об авторе: Фариза Давлатмурод – ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. РТ, город Куляб, улица С. Сафарова 16, Тел.: (+992) 985344678.

Information about the author: Fariza Davlatmurad is an assistant at the Department of History of the Tajik People at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. RT, Kulob city, S. Safarova street 16, Tel.: (+992) 985344678.

ТДУ: 371+373 (075,8)

ҲАМГИРОЙ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР МАКТАБҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ҳакназарзода Н., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ғамхорӣ нисбат ба шахсони имконияташон маҳдуд ҳамеша дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон буда, яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлату ҳукумат ба шумор меравад.

Ин сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз инсондӯстӣ ва ҳисси масъулият доштани эшон нисбат ба ин табақаи осебпазири аҳоли дарак медиҳад.

Аз аввали солҳои соҳибистиклолӣ то ба имрӯз зери сарвари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои ҷалби тавваҷуҳи ҷомеа, вазорату идора ва ташкилоту муассисаҳо ба шахсони имконияташон маҳдуд қорҳои зиёде ба сомон расонида шуда, як қатор санадҳои муҳимми ҳуқуқию меъёрии ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони имконияташон маҳдуд қабул карда шуданд.

Бояд гуфт, ки дар кишвар риояи ҳуқуқҳои шахсони имконияташон маҳдуд аввалан аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Доир ба ин мавзӯ дар боби 2, моддаи 34, банди 3 чунин омадааст: “Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд”. [6, с. 2]

Дар ҷои дигар, дар ҳамин боб чунин омадааст: “Ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ маъҷубӣ, гум қардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, қаролати таъмини иҷтимоӣ дорад”. [6, с. 3]

Дар баробари ин ҳифзи дигар ҳуқуқҳои шаҳрвандони дорои маъҷубият тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон”, “Дар бораи хизматрасониҳои иҷтимоӣ”, “Барномаи миллии тавонбахшии маъҷубон барои солҳои 2017-2020”, “Концепсияи рушди хизматрасонии иҷтимоии аҳоли” амалӣ карда мешаванд.

Ҳамчунон, Тоҷикистон чун як узви баробарҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ тамоми санадҳои байналмилалиро, ки ба ҳуқуқҳои маъҷубон бахшида шудааст, эътироф мекунад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи маъҷубонро имзо намуд, ки ин як саҳифаи тозаи дигаре дар ҳаёти шахсони имконияташон маҳдуд мебошад. Ногуфта намонад, ки соли равон, яъне 2024 Конвенсияи мазкур аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тавсиб расонида хоҳад шуд.

Дар сайти интернетии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 июли соли 2020 доир ба Конвенсия чунин омадааст:

“...Баҳри амалишавии муқаррароти Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқҳои маъҷубон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 феввали соли 2020 “Нақшаи миллии амалҳо оид ба омодагии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба тавсиб расонидани Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои маъҷубон барои давраи то соли 2024” ва “Барномаи давлатии “Муҳити дастрас” ба тасвиб расонида шуд.

Кӯшишҳои имрӯзаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷалби иттиҳодияҳои ҷамъиятии маҳаллӣ ва шарикони рушд на танҳо ба расонидани кумак, дастгирӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои гуногун, балки ба ҳамгироии одамони маъҷуб ба ҷомеа нигаронида шудааст”.

Қабл аз он ки дар мақола дар бораи *ҳамгирой (интеграция)* харф занем, бояд ба якчанд мафҳумҳо рӯшани андозем, ки яке аз онҳо шарҳи маъюбият мебошад.

Чӣ тавре ки медонем, бадани инсон аз ҳуҷайра ва бофтаҳо иборат аст. Аз бофтаҳо бошад, узвҳои бадани инсон шакл мегиранд. Узвҳо сохт, мавқеъ ва шакли муайян дошта, вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Бадани инсон дорои 11 системаи пурқуввати узвҳо мебошад, ки инҳоянд: системаи тақягоҳу ҳаракат, системаи нафаскашӣ, системаи дилу рағҳо, системаи ҳозима, системаи эндокринӣ, системаи ихроҷ, системаи мушакҳо, системаи иммунӣ, системаи асаб ва системаи репродуктивӣ.

Баъзан ҳолатҳо бо ягон сабаб узвҳои бадани инсон зарар мебинанд. Ин сабабҳо метавонанд модарзодӣ, ирсӣ, дар натиҷаи истеъмоли доруҳои сахттаъсир, ҳангоми захмдор шудан, ба вучуд омадани ҳодисаҳои нохуш аз қабилӣ сӯхтан, садамаи нақлиётӣ, ҳарорати баланди кӯдак, аз дарахт афтидан, аз сабаби издивоҷи хешутаборӣ, норасӣ таваллуд шудани кӯдак, норасоии ҳаво ҳангоми таваллуд ва дигарон бошад, ки боиси *махдудият* мегардад. *Маҳдудият* ба гум кардан ё ғайримуқаррарӣ гардидани ягон фаъолият (функсия)-и сохтори психологӣ, физиологӣ ё анатомии бадан дахл дорад. Метавонем маҳдудиятҳоро ба ду гурӯҳ: модарзодӣ ва дар давоми ҳаёт ба вучудоянда ҷудо кунем.

Аз ин ҷо бармеояд, ки маъюбият натиҷаи беморӣ ё маҳдудият нест. Пас мафҳуми “маъюбият”-ро чӣ тавр шарҳ диҳем?

Дар “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъюбон” чунин омадааст: “Маъюб-шахсест, ки дар натиҷаи нуқсёбии саломатӣ бо коҳиши устувори вазифаҳои организм аз беморӣ, ҷароҳат, иллати ҷисмонӣ ва ақлонӣ боиси маҳдуд шудани фаъолияти ҳаётӣ гардидааст ва ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз дорад”. [7, с.1]

Мувофиқи Конвенсияи СММ концепсияи маъюбият чунин шарҳ дода мешавад: “Шахсони дорои имконияти маҳдуд онҳое мебошанд, ки *махдудиятҳои дарозмуддати ҷисмонӣ, руҳӣ, ақлонӣ ё ҳиссиётӣ* доранд, ки дар алоқамандӣ бо *монеаҳои гуногун* метавонанд ба *иштироки пурра ва самараноки онҳо* дар ҷомеа ба таври баробар ба дигарон монё шаванд”. [6, с. 4].

Нуктаи калидии ин баёния маҳдудияти дарозмуддат (ҳатто то охири умр), таснифоти маъюбият ба гурӯҳҳои зерин- ҷисмонӣ, руҳӣ, ақлонӣ ва ҳиссиётӣ мебошад, ки дар навбати худ маъюбияти ҳиссиётӣ ба қафомонии биноӣ, шунавоӣ ва нутқӣ ҷудо мешавад.

Ҳамчунон, аз шарҳи дар боло зикршуда чунин бармеояд, ки маъюбият ин маҳдудият ё иллат нест, балки маъюбият ҳангоме ба миён меояд, ки иллат ба монеаҳо дучор мешавад.

Вобаста ба ин се намуди монеаҳоро ҷудо мекунанд: монеаҳои муҳити зист (ҷисмонӣ), монеаҳои институтсионалӣ (муассисавӣ) ва монеаҳои муносибатӣ.

Ба монеаҳои муҳити зист дастнорас будани нақлиёт, биноҳо, мактаб, донишгоҳ ва донишқадаҳо, ҳочатхона ва ҷойҳои ҷамъиятӣ, ҳаммом, марказҳои саломатӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Муносибати бад аз тарафи оила, омӯзгорон, ҳамсинфон, донишҷӯён, ҷомеа, ҳукуматҳои маҳаллӣ ба дур мондан аз ҷомеа ва нобаробарӣ нисбат ба шахсони имконияташон маҳдуд оварда мерасонад, ки ин ба *монеаҳои муносибатӣ* дахл дорад.

Монеаҳои институтсионалӣ (муассисавӣ) он гоҳ ба амал меоянд, ки қонунҳо ё ин ки татбиқи қонунҳо баробарии шахсони имконияташон маҳдудро бо шахсони бемаҳдудият таъмин намеkunанд ё ин ки кам дар амал татбиқ мешаванд. Чи тавре ки дар “Дастурамали омӯзишӣ оид ба таълими инклюзивӣ” омадааст: “Ба монеаҳои асосии муассисавӣ оила, монеа барои соҳиби маълумот шудан, монеа ба хизматҳои тандурустӣ, монеаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дохил мешаванд”. [12, с. 3]

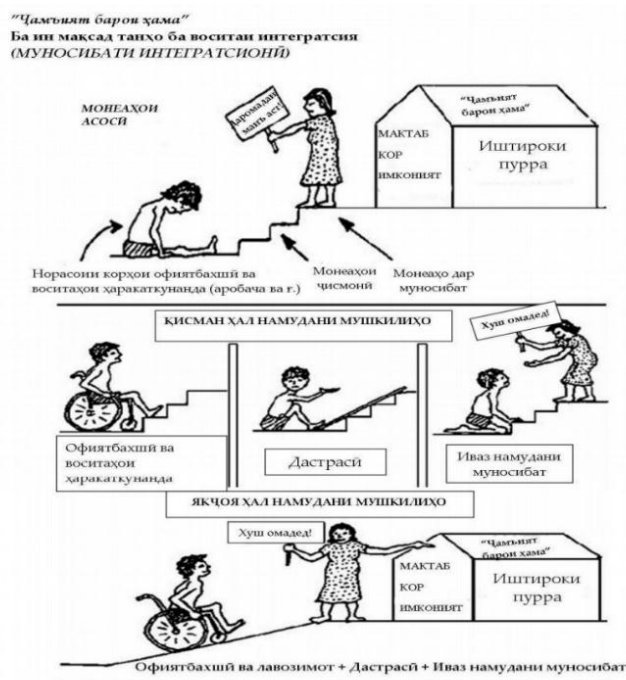
Аз гуфтаҳои боло ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки маҳдудият (иллат) бо зам шудани монеаҳо *маъюбиятро* ба вучуд меорад ва одамони дорои маҳдудият аксаран маъюбиятро дар ҳаёти ҳаррӯзаашон ва ҳатто то охири умрашон таҷриба мекунанд.

Мо барои тақвияти фикрамон расмеро дар ин ҷо мегузorem, ки номи онро “Ҷомеа барои ҳама” мегузorem. Ин расм аз “Дастурамали омӯзишӣ оид ба рушди ҷомеаи фарогир”

гирифта шудааст, ки соли 2013 аз тарафи ташкилоти байналмилалии Handicap International омода карда шудааст.

Расми 1: Чомеа барои ҳама [11, с. 12].

Чӣ тавре ки шумо мебинед, расм аз се қисмат иборат аст: дар қисмати якум дарчи се

монеаи асосӣ дар ҳаёти шахси имконияташон маҳдуд, аз набудани тавонбахшӣ сар карда, то надоштани воситаи ёрирасон, монеаҳои ҷисмонӣ ва муносибати нодуруст дида мешавад. Дар қисмати дуюми расм монеаҳо нисбатан ҳал шуданд, аммо то ҳанӯз шахси имконияташ маҳдуд ба чомеа ворид нест ва ахиран дар қисми сеюм мушкилот ҳал шуда, шахси имконияташ маҳдуд ба чомеа ворид шудааст.

Яъне аз ин расм дидан мумкин аст, ки *тавонбахшӣ ва таъмини таҷҳизоти ёрирасон, дастрасӣ ва иваз намудани муносибат* ҳама дар якҷоягӣ *ҳамгирой* ё муносибати интегратсионӣ ба шумор меравад.

Мафҳуми аввалине, ки ба *ҳамгирой* тааллуқ дорад, ***тавонбахшист***. Пас тавонбахшӣ гуфта

мо чиро дар назар дорем? Тавонбахшӣ фаъолиятест, ки барои *инкишофи ҳаматарафаи* кӯдакони имконияташон маҳдуд равона шудааст. Он ба кӯдакони имконияташон маҳдуд *муошират, ҳаракат ва ба худ ёри расониданро* омӯзонида, тавассути фаъолиятҳои зерин амалӣ мешавад: Таъмини таҷҳизоти ёрирасон, дастрас будани муҳит, мутобиқгардонии таҷҳизоте, ки ҳар рӯз истифода бурда мешавад, физиотерапия, омӯзонидани фаъолиятҳои гуногун ба кӯдак, кумаки мусбӣ аз тарафи оила, чомеа, мактаб ба кӯдакон, роҳнамоӣ ба марказҳои тавонбахшӣ ва санаторияҳои махсус.

Тавонбахшӣ якчанд қадамҳои калидиро дар бар мегирад:

1. Муайян кардани кӯдакони имконияташон маҳдуд;

2. *Муайянкунии малакаҳо ва эҳтиёҷот* (муайян кардани эҳтиёҷоти тиббии кӯдакон, муайянкунии эҳтиёҷоти кӯдак оид ба тавонбахшӣ, муайянкунии эҳтиёҷот оид ба таҷҳизоти ёрирасон);

3. *Тарҳрезии нақша* барои ҳалли мушкилот: нақшарезӣ оид ба *равонакунии* кӯдакон ба хизматрасониҳои гуногун ва мувофиқ, нақшарезӣ барои дастрасии таҷҳизоти ёрирасон ва нақшарезӣ барои ҳавасманд намудани кӯдак ба омӯзишҳои гуногун;

4. *Амалигардонии нақша*. Ба амалигардонии нақша равонакунии кӯдакон барои дарёфти таҷҳизоти ёрирасон, равонакунии ба хизматрасониҳои тиббӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, машваратҳои ҳуқуқӣ, ба волидон фаҳмонидани сабабҳои ба вучуд омадани маъҷубият, хизматрасониҳои дастрас ба кӯдакони имконияташон маҳдуд, пешгирии рӯз то рӯз бадтар шудани маъҷубият, омӯзонидани волидон оид ба нигоҳубини кӯдак ва дигарон дохил мешавад.

Таъмини *таҷҳизоти ёрирасон* низ чузъи муҳимми *ҳамгирой* ба шумор рафта, ба ду гурӯҳ чудо мешавад:

1. Таҷҳизоти ёрирасон барои баланд бардоштани *инкишоф ва мавқеъгузорӣ* (курсии кунҷӣ, гуҳа, курсӣ барои ҳочатхона, истгоҳи махсус барои рост истодан...);

2. Таҷҳизоти ёрирасон барои ҳаракат (чӯбҳои параллелӣ, чорчӯбаҳо барои роҳгардӣ, асобағал ва асоҳо барои роҳгардӣ, ортез, протез, сечарха ва аробачаи маъҷубӣ);

Ва ахиран, мо меоем ба *муҳити дастрас*. Дар дастурамали омӯзишӣ “Оид ба маъюбият, тавонбахшӣ ва тавонбахшӣ дар сатҳи ҷомеа” омадааст, ки “Ҳар як нафар эҳтиёҷи дастрасӣ ба мактаб, иншооти тандурустӣ, таълим, ташриф ба назди ҳамсоҷа, истифодаи ҳоҷатхона ва обро дорад.

Муҳити аз монеа озод омили асосӣ барои воридсозии иҷтимоӣ ва иқтисодии одамони имконияташон маҳдуд мебошад. Дастрасӣ шартӣ пешакии воридсозии ҳақиқӣ ба ҷомеа ба ҳисоб меравад”. [10, с. 281]

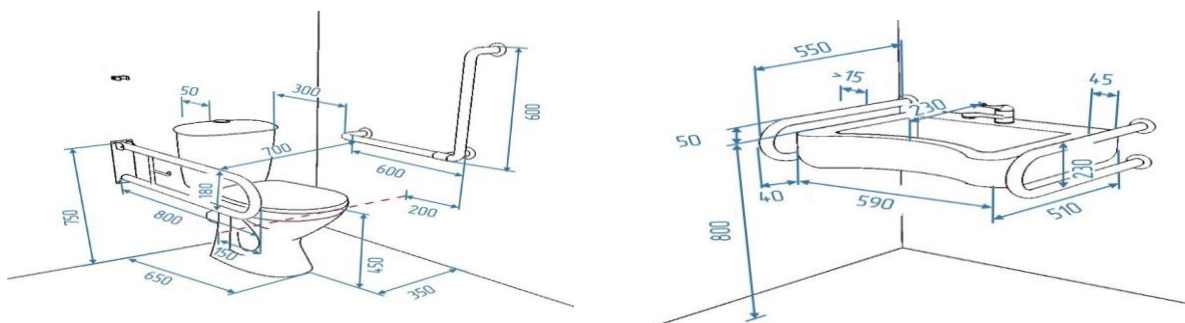
Ба *дастрасӣ* инҳо дохил мешаванд: иншооти хона (ҳоҷатхона, нуқтаи об, ҳаммом), хизматрасониҳои ҷамъиятӣ (мактаб, ҷойи қор, биноҳои маъмурӣ), иншооти ҷамъиятӣ (бозор, мағозаҳо, майдончаҳои варзишӣ, боғҳо), нақлиёти ҷамъиятӣ ва поездҳо, дастрасӣ ба технологияи иттилоотӣ, дастрасӣ ба телевизион бо субтитр ва забони имову ишора, дастрасӣ ба ҳуруфи Брайл ва аломатҳо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ.

Ва инак, то он ҷое, ки метавонистем, *муносибати интегратсионӣ* ё ин ки *ҳамгириро* шарҳ додем. Ва ба андешаи мо доир ба ин мавзӯ маълумот доштани омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хеле зарур аст, зеро Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои рӯ ба тараққӣ мударест аз таҷрибаи таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) на танҳо дар муассисаҳои таълимии томактабӣ ва мактабӣ, балки муассисаҳои таълимии махсуси касбӣ низ истифода мебарад ва дар кишвар “Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015” менамояд.

Дар воқеъ, ман дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №19, шаҳри Кӯлоб барои таҷриба синфе дорам (синфи 5 “В”), ки дар ин синф се нафар кӯдакони имконияташон маҳдуд бо қабомонии ақлии сабук ва фалаҷи бачагонаи сабук таҳсил мекунанд, ду нафари онҳо дорои аробачаи маъюбиянд. Омӯзгори синфҳои ибтидоӣ Ҷалилова Шахло то синфи 4-ум ин се нафарро дар якҷоягӣ бо кӯдакони солим ба таҳсил фаро гирифтааст. Имрӯз онҳо аллакай дар синфи 5-ум таҳсил мекунанд. Роҳбарияти мактаб ҳамеша аз хониш ва аҳволи онҳо воқиф аст, вале ҳамона дар ҳаёти онҳо дида мешавад, ки яке аз онҳо ҳоҷатхона ва ҷойи дастшӯйӣ ба шумор меравад. Ҳоҷатхона дорои дастқапақҳои махсус нест. Дастқапақҳо барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, ки дорои аробачаи маъюбиянд, лозим мебошанд, то аз аробача ба ҳоҷатхона лағжидан барояшон осон бошад. Ин кӯдакон ҳар боре, ки ба ҳоҷатхона мераванд, ин мушкилиро эҳсос мекунанд, дар бораи шустани даст баъд аз ҳоҷатхона бошад, тамоман ҷои гап нест. Ба як ҷумла чунин ҳулоса қардан мумкин аст, ки ин кӯдакон баъди ба ҳоҷатхона рафтани дастони худро намешӯянд, зеро *қобилияти шустани дастони худро надоранд*. Хушбахтона, хонандагони синф бисёр хуб тарбия дода шуда, ҳамеша ба ин се нафар- ҳам дар рафтани ҳоҷатхона, ҳам барои ба мактаб омадан ва ҳам барои аз аробачаи маъюбӣ ба мизу курсии дарсӣ нишастан кумак мекунанд.

Яъне ташкили шароити бехатару бароҳати зиндагӣ на танҳо барои шаҳрвандони солим, балки барои шахсони имконияташон маҳдуд низ нишонаи ҷомеаи мутамаддин ба шумор меравад. Муҳим он аст, ки ҳар як шахс, сарфи назар аз ҷинс, синну сол, саломатӣ ва вазъи иҷтимоӣ тавонад озодона ба мағоза, дармонгоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ, инчунин дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ташриф оварад.

Расми 2, 3: Намунаи ҳоҷатхона ва дастшӯяк, ки ба талабот мувофиқ буда, барои кӯдакони имконияташон маҳдуд кумак мерасонад.

Ноғуфта намонад, ки яке аз унсурҳои асосии “муҳити бехатар” ин пандусҳо барои шахсони имконияташон маҳдуд ба шумор мераванд. Мактаби номбурда 2 сол пеш ба истифода дода шуда, дорои пандус ҳаст. Вале мутаассифона пандуси мактаб нишебии хатарзо дорад ва барои кӯдакони аробачаи маъюбидошта мушкилӣ эҷод мекунад. (Дар воқеъ, пандуси ба ҳамаи талабот ҷавобгӯяндаро дар мактаби русӣ-тоҷикии ба номи К.Д. Ушинскийи шаҳри Кӯлоб дидам. Инчунин, дар ин мактаб нуқтаҳои ламсӣ (тактилий)-ро дар даромадгоҳ ва оғози ҳар як утоқ дидан мумкин аст, ки барои шахсони дорои қафомонии биноидошта бисёр муфид аст ва дар ин мактаб кӯдакони нуқсонии бинӣ дошта метавонанд баробар ба дигарон озодона таҳсил кунанд).

Асосан меъёри сохтани пандус барои шахсони дорои аробачаи маъюбӣ агар 1:20 - 5%-як бар бист бошад қулай ва бехатар аст. (яъне дар баландии 1 метр дарозии пандус бояд ба 20 метр ва дар баландии 0,5 -ба 10 метр баробар бошад. Дар ин ҳолат нишебии пандус ба 2, 9 дараҷа баробар мешавад). Таносуби паҳноии бари пандус ҳадди ақал 90см бошад. Барои гузаштани як нафар 120см ва барои гузаштани 2 нафар 180см бояд бошад.

Масъалаи дигар ин аломатҳои визуалӣ (ба чашм намоён) мебошад, ки барои одамони дорои маҳдудият барои осон кардани ориентатсия, баланд бардоштани бехатарӣ, гирифтани маълумоти кофӣ дар шаҳрҳо, маҳалҳои аҳолинишин, биноҳои ҷамъиятӣ ва нақлиёт пешбинӣ шудааст.

Аломатҳо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ барои шахсони имконияташон маҳдуд бояд равшан, фишурда, сода, кӯтоҳ, бомақсад, дар як шакл, пай дар пай ва шабона равшан бошанд, то ки онҳо дида шаванд.

Дар зер расми якчанд аломатҳои ҷамъиятиро мегузорем, ки дар ҷомеаи байналмилалӣ эътироф шудаанд:

1. Нишонаи лифт барои шахсони имконияташон маҳдуд;
2. Нишонаи ҳочатхонаи занона ва мардона барои шахсони имконияташон маҳдуд;
3. Аломати телефон барои шахсони имконияташон маҳдуд;
4. Аломати дастрасӣ барои шахсоне, ки қафомонии бинӣ доранд;
5. Аломати дастрасӣ барои шахсони имконияташон маҳдуд;
6. Нишонаи дастрасӣ барои шахсони имконияташон маҳдуди қафомонии шунавоидошта;
7. Нишонаи ҷои нишаст барои шахсони имконияташон маҳдуд;
8. Аломати таваққуфгоҳ барои шахсони имконияташон маҳдуд;
9. Аломати пандус барои шахсони имконияташон маҳдуд;
10. Нишонаи дастрасӣ барои шахсони имконияташон маҳдуди қафомонии биноидошта;

Хулоса, ташаккули муҳити бидуни монеа ва бароҳат, тавонбахшию солимгардонии ҳамаҷониба имкон медиҳад, ки ба шахсони имконияташон маҳдуд таҳсил, хизматрасонии иҷтимоӣ сари вақт расонида шавад.

Кӯдакони имконияташон маҳдуд низ мисли ҳамаи кӯдакони дигар ҳуқуқи дар макотиби таҳсилоти умумӣ таҳсил карданро доранд. Биёед, ин хушбахтӣ ва имкониятро аз онҳо нагирем.

Адабиёт:

1. Аветисов Э. С. Охрана зрения детей-М., Медицина, 1975;
2. А. С. Никифоров, А. Н. Коновалов, Е. И. Гусев Клиническая неврология. В 3 томах. Том 1, - «Медицина», 2002;
3. Бардин К. В. Если ваш ребёнок не хочет учиться- М., Знание, 1980, №5;
4. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии.-М., Просвещение, 1973;
5. Каган В.Е. Аутизм у детей- М., 1981;
6. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи маъҷубон (Ба забони тоҷикӣ)-Кӯлоб, 2013
7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, “Нашриёти Ганҷ”, 2016;
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон”-Душанбе, 2010, № 675;
9. Леонтьева Н.Н., Маринова К.В. “Анатомия и физиология детского организма”- М., Медицина, 1986;
10. Муҳаммад Мазедул Ҳақ Дастурамали омӯзишӣ оид ба тавонбахшӣ ва тавонбахшӣ дар сатҳи ҷомеа- Кӯлоб, 2013;
11. Муҳаммад Мазедул Ҳақ Дастурамали омӯзишӣ оид ба рушди ҷомеаи фарогир- Кӯлоб, 2013;
12. Муҳаммад Мазедул Ҳақ Дастурамали омӯзишӣ оид ба таълими инклюзивӣ- Кӯлоб, 2013;
13. Сергеева Т.Г. Мактаб- маркази таълими ҳамгиро ва ташхисӣ- Муассисаи шакли нави педагогӣ барои бачагонаи инкишофашон аз меъёр баромада./Дефектология 1993, №5

ҲАМГИРОӢ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР МАКТАБҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАӢ УМУМӢ

Мақолаи мазкур атрофи риояи ҳуқуқҳои шахсони имконияташон маҳдуд, расонидани кумак, дастгирӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои гуногун ба афроди имконияти маҳдуддошта баҳс мекунад.

Муаллиф дар мақолаи худ паҳлуҳои гуногуни масъаларо мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода, зимни овардани иқтибосот аз дигар муҳаққиқон фикру андешаи худро оиди масъалаи мазкур дар шакли мисолу расмҳо баён намудааст.

Муаллиф аз ҷумла қайд мекунад, ки ташкили шароити бехатару бароҳати зиндагӣ на танҳо барои шаҳрвандони солим, балки барои шахсони имконияташон маҳдуд низ нишонаи ҷомеаи мутамаддин ба шумор меравад. Муҳим он аст, ки ҳар як шахс, сарфи назар аз ҷинс, синну сол, саломатӣ ва вазъи иҷтимоӣ тавонад озодона ба мағоза, дармонгоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ, инчунин дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ташриф оварад.

Калидвожаҳо: ҷамъият, имконият, кӯдакон, мактаббачагон, марказ, таълим, бехатар, ташкил, шароит, монеа, солим, аломат, равшан, фишурда.

ИНТЕГРАЦИЯ И ЕЁ ПРИМЕНЕНИЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛ

В данной статье рассматриваются проблемы соблюдения прав лицами с ограниченными возможностями, помощи, поддержки и предоставления им различных льгот.

В своей статье автор исследовал и изучил различные аспекты проблемы, цитируя других исследователей, выразил свое мнение по данному вопросу в виде примеров и картинок.

В частности, автор отмечает, что создание безопасных и комфортных условий жизни не только для здоровых граждан, но и для людей с ограниченными возможностями является

признаком цивилизованного общества. Важно, чтобы каждый человек, независимо от пола, возраста, состояния здоровья и социального положения, мог свободно посещать магазины, поликлиники, образовательные учреждения, а также другие общественные места.

Ключевые слова: сообщество, возможность, дети, школьники, центр, образование, безопасный, организация, условия, барьер, здоровый, знак, четкий, сжатый.

INTEGRATION AND ITS APPLICATION IN SECONDARY SCHOOLS

This article discusses the issues of respecting the rights of persons with disabilities, assistance, support and provision of various benefits to persons with disabilities.

In his article, the author explored and studied various aspects of the problem, citing other researchers, and expressed his opinion on this issue in the form of examples and pictures.

In particular, the author notes that creating safe and comfortable living conditions not only for healthy citizens, but also for people with disabilities is a sign of a civilized society. It is important that every person, regardless of gender, age, health and social status, can freely visit shops, clinics, educational institutions, and other public places.

Key words: community, opportunity, children, schoolchildren, center, education, safe, organization, conditions, barrier, healthy, sign, clear, concise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳақназарзода Ноҳира- ассистенти кафедраи таҳсилоти томақтабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Борбад, 38/2. Тел.: (992) 918 50 24 92, nohira_h@mail.ru

Сведения об авторе: Хақназарзода Ноҳира – ассистент кафедри дошкӯлинои образувания и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица Борбада, 38/2. Телефон: (992) 918 50 24 92, nohira_h@mail.ru

Information about the author: Khaknazarzoda Nohira is an assistant at the department of preschool education and social work at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Borbad street, 38/2. Phone: (992) 918 50 24 92, nohira_h@mail.ru

ТДУ:37+376 (075.8)

ТКТ:74.264.5 (2-тоҷ)

Ш-30

НАҚШ ВА МАҚОМИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМИ АНЪАНАВИ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАНБАҲОИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДАИ БИОЛОГИЯ

Шарифова Б.Н., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар низоми таҳсилоти олиии касбӣ ҷанбаҳои ташаккули муносибату салоҳиятнокии фаъолияти донишҷӯён тавассути истифодаи фаъолияти касбӣ дар раванди таълим нақши муҳим мегузорад.

Бо ақидаи Ломакино Т.Ю. [1996] муносибати шахсиятии меҳвари таълимию тамоюли касбӣ ин муайянкунандаи сатҳ ва дараҷаи донишандӯзию қобилияту истеъдоди донишҷӯён маҳсуб меёбад.

Ташаккули салоҳиятнокии касбии омуъзгорони ояндаи биология дар ҷараёни таҳлилу омуъзиши ботафсили фаъолияти таълимию маърифатии хатмкунандагон роҳандозӣ мегардад.

Дар таҳқиқоти Ф. Гулмадов [7, с. 299] дарҷ гардидааст, ки нақши ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯён ба рушди вазифаҳои касбӣ нигаронида шудааст, ки коркарду таҳияи маводҳои таълимӣ, яъне дар амал татбиқ намудани алгоритми

тархрезию роҳандозии супоришҳои ҷанбаҳои касбидошта, асоснок кардани шаклҳои ташкилӣ, воситаҳо ва методҳои таълим мутобиқи сохтор ва мазмуни таҳияшудаи модулҳои таҳсилоти ва ба омодагии махсуси омӯзгорони ояндаи биология нигаронида шудаанд.

Омӯзгор ҳангоми амалисозии раванди таълим бояд вазифаҳои зерин: яъне таҳияи конспекти дарс, кор бо таъминоти барномавӣ ва дигар маводҳо, таҳияи супоришҳои корҳои хаттӣ озмоиширо роҳандозӣ намояд.

Ифодаи супориши маҷмуии таълимии самтҳои касбӣ, ба таҳияи дастурҳои методӣ оид ба иҷрои корҳои озмоишгоҳӣ, барои хонандагони синфи 9 дар мавзӯи «Омӯзиши мутобиқшавии организмҳо ба муҳити зист», бо истифода аз озмоишгоҳи муҷаҳҳази таҳсилоти ва тавсияҳои методӣ, нигаронида шудааст.

Шаклҳои асосии ташкилӣ, воситаҳо ва методҳои таълими омӯзгорони оянда дар заминаи «Таҳсилоти педагогӣ» (равияи «Биология»), ба ташаккули дараҷаи азхудкунии салоҳиятҳои дар сатҳҳои репродуктивӣ, (тазакурӣ), мутобиқшавӣ, эвристикӣ, касби таҳассусӣ, эҷодӣ таъмин карда мешаванд.

Ба қатори сатҳҳои репродуктивии дараҷаи азхудкунии салоҳиятҳои касбӣ дар мавриди таҳлили назариявии шаклҳо, воситаҳо ва методҳои ташаккули *ҷузъи ҷараёни машғулиятҳои назариявӣ (лексия), амалӣ ва озмоишӣ (таҷрибавӣ) ҳамчун маърифатии салоҳиятҳо (донишҳо)* дар *сатҳи репродуктивӣ* дар раванди кори аудиторӣ шаклҳои зерини таълим пешниҳод карда шуданд:

Бо ақидаи А.А. Вербитский [3, с. 52] лексияи иттилоотӣ яке аз марҳалаҳо ва раванди дидактикии таълим дар муассисаи таҳсилоти олий мебошад, яъне шакли ягона ва мубрами ташаккул ё интиқоли дараҷаи дониш, маҳорату малакаи донишҷӯён махсуб меёбад.

Дар таҳқиқоти А.А. Вербитский [4, с. 288] *дарҷ гардидааст, ки лексия-аёнигардонӣ* аз ҷониби омӯзгор бо истифода аз воситаҳои муосири техникӣ, пеш аз ҳама компютер, тахтаи электронӣ, ноутбук ва дигар аёниятҳои маводҳои таълимӣ-дидактикии иттилоотии таълимӣ гузаронида мешавад, ки боиси бопуррагӣ даркунӣ ва азхудкунии ҷанбаҳои ҳаматарафаю самараноки маводҳои таълимӣ инкишофи фаъолияти зеҳнӣ – равонии толибилмон мегардад.

Барои ташаккули ҷанбаҳои дониш, маҳорату малака, таҷрибаю озмоишҳои касбӣ дар сатҳи тазаккурӣ (репродуктивӣ) шаклҳои зерини таълим истифода мешаванд:

Дарси озмоишгоҳӣ (лабораторӣ ё таҷрибавӣ) – яке аз шаклҳои кори амалию мустақилонаи донишҷӯёну хонандагони муассисаҳои таҳсилоти олий, миёнаи махсус ва умумӣ ба шумор рафта, мазмуну мақсадҳои он ба мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ, рушди малакаҳои мустақилона гузаронидани озмоишҳо нигаронида шудааст. Машғулиятҳои озмоишгоҳӣ (лабораторӣ) ҳамчун шакли анъанавии ташкили раванди таълими биология ба ҳисоб рафта, боиси дарёфти иттилоот тибқи омӯзиши объектҳои зинда ё сабтшудаи биологӣ, бо истифода аз методҳои озмоишӣ, мушоҳидаҳо, озмоиши кӯтоҳмуддат, кор бо матни китобу дигар сарчашмаҳои илмию назариявӣ ва маводи дигари ёрирасони дидактикӣ мегардад. Дар машғулиятҳои озмоишгоҳӣ ё таҷрибавӣ донишҷӯён оиди объектҳои омӯхташаванда тасаввуроти мушаххасу мукамал мегиранд, ки ба рушди маҳорату малакаҳои репродуктивии онҳо мусоидат мекунад.

Машғулиятҳои амалӣ робитаи назария ва амалияро таъмин намуда, боиси ташаккули маҳорату малака ва донишҳои дар мавриди лексияҳо, корҳои мустақилона гирифташуда мегардад. Чунин машғулиятҳои амалиро дар аудиторияи муҷаҳҳаз бо компютерҳо, аудиотасвирҳо аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда, барои муқоиса кардани онҳо гузаронида мешавад.

Сатҳи азхудкунии салоҳиятҳои касбиро ба таври дигар ташаккули *ҷузъи маърифатии (дониши) салоҳиятҳои махсуси касбӣ* низ менамояд, ки ҳангоми истифодаи

шаклҳои зерини таълим тавсия дода мешавад:

Лексия-сухбат ё «муколама бо аудитория», яъне шаклҳои маъмултарин ва нисбатан оддӣ чалби фаъолони донишҷӯён ба раванди таълим маҳсуб меёбад. Бартари лексия-сухбат аз он иборат аст, ки таваччуҳи донишҷӯён ба масъалаҳои муҳимтарини мавзӯ чалб карда шуда, мазмун ва тарзи баёни маводи таълимӣ бо назардошти донишандӯзии донишҷӯён муайян карда мешавад. Барои ташаккули салоҳиятҳои маҳсули касбӣ дар сатҳи тазаккурӣ ё фаҳмондадихӣ (репродуктивӣ) саволҳои дорой хусусияти иттилоотидоштаро интихоб кардан лозим аст, ки барои муайян кардани дараҷаи маводҳои азхудкунии иттилооти таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён ва дараҷаи омодагии онҳо ба дарки маводҳои таълимӣ интихоб ва истифода бурда мешаванд. Самтнокии касбии чунин лексияҳо пеш аз ҳама, ба мазмуни онҳо, ба унсурҳои маводи таълимиро оид ба методикаи таълими биология дар бар мегирад. Дар раванди лексия чунин номгӯй мавзӯҳоро дар доираи барномаи таълимӣ интихоб намудан зарур аст, аз ҷумла:

- сохтори ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва узвҳои ҳайвоноту наботот;
- қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи ҳаёт;
- қонунҳои асосии ирсият ва тағйирпазирӣ; инчунин хусусиятҳои таъсири

мутақобилаи организмҳои зинда бо муҳити зист ва амсоли онҳо муҳим арзёбӣ мегарданд.

Семинар яке аз методҳои асосии муҳокимаи маводи таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ба шумор меравад. Машғулиятҳои семинарӣ оид ба масъалаҳои мавзӯҳои бахшҳои мураккабтарини барномаи таълимӣ, бо мақсади омӯзиши амиқи фанни таълимӣ, ташаккули малакаҳои ҷустуҷӯӣ ва эҷодӣ, рушди тафаккури илмӣ, маҳорати иштироки фаъолони дар муҳоҷисаи эҷодӣ, баровардани ҳулосаҳои амиқу возеҳ гузаронида мешаванд. Истифодаи чунин шакли кори аудиторӣ ба ташаккули маҳорату малакаи мустақилона аз дарку дар хотир ниғаҳдории мазмуну мундариҷаи методҳои озмоишии кор бо объектҳои биологӣ, дар шароити саҳроӣ ва озмоишӣ ва корҳои беруназсинфӣ ё машғулиятҳои оид ба биология мусоидат мекунад.

Барои ташаккули салоҳиятҳои маҳсули касбии омӯзгорони ояндаи биология дар раванди семинар масъалаҳои зеринро муҳокима кардан мумкин аст: гуногунии биологии организмҳои зинда; сохтори ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва узвҳои ҳайвоноту наботот; қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи ҳаёт; қонунҳои асосии ирсият ва тағйирпазирӣ; инчунин хусусиятҳои таъсири мутақобилаи организмҳои зинда бо муҳити зист; мазмуни методҳои озмоишии кор бо объектҳои биологӣ, дар шароити саҳроӣ ва озмоишгоҳӣ; мазмуни шаклу намудҳои асосии кори беруназсинфӣ оид ба биология, имконияти истифодаи онҳо барои шинос кардани хонандагон бо объектҳои биологӣ дар шароити мавҷудияти табиӣ, фаҳмонда додани созгории онҳо ба муҳити зист ва муайян кардани робитаҳои мутақобила дар табиати зинда ва ғайра.

Экскурсия яке аз шакли машғулиятҳои беруназмактабӣ ё берунааудиторӣ буда, барои гузаронидану шиносоии толибилмон бо олами набототу ҳайвонот, мушоҳидаҳо, омӯзиши ашёҳо дар шароити табиӣ ба роҳ монда мешавад.

Тибқи таълифоти олимони: С. Холназаров [10, с. 220], С.С. Мирзоев [8, с. 211], Ҳ. Абдуллозода [1, с. 260], С. Акрамов [2, с. 211], Гулмадов Ф. [7, с. 299] ва муҳаққиқи рус А. Н. Никишов [9, с. 304] Н.М. Верзилин [5, с. 383] Б.В. Всесвятский [6, с. 39-50], А.А. Вербитский [3, с. 52-288], экскурсияҳои биологӣ ба табиат, баҳри шиносоии хонандагон ба олами набототу ҳайвоноти маҳал, боғҳои ҳайвоноту осорхонаҳои миллӣ, осорхонаҳои биологӣ, кишваршиносию кишварзӣ, боғҳои ботаникӣ, боғҳои истироҳату фароғатӣ, боғи ҳайвонот, хочагиҳои ҷангалпарварӣ, чорводорӣ, мурғпарварӣ ҳамчун шаклу намудҳои гуногуни машғулиятҳои берунааудиторӣ дар доираи барномаҳои таълимӣ гузаронида мешаванд.

Ҳамин тариқ, тавсияҳои таҳияшудаи методӣ оид ба ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгорони ояндаи биология дар доираи машғулиятҳои аудиторӣ

донишчӯён, аз ҷумла, ташкил ва омодагии модулиҳои таҳсилоти оиди рушди самтҳои таҳассусӣ ё касбӣ, қору фаъолият ва маҳорати педагогии омӯзгори биология, дар ташаккули фаъолияти касбӣ таълимӣ, маърифатнокӣ, рушди инкишофи маҳорату малакаи омӯзгорони ояндаи биология нақши муҳим мебозад.

Адабиёт.

1. Ҳ. Абдуллозода, Шарипов М., Сатторов Т., Баротов К. – Методикаи умумии таълими биология. Душанбе, 2000-260с.

2. С. Акрамов– Методҳои таълими табиатшиносӣ. Душанбе, 1981-180с.

3. А.А. Вербитский Педагогические технологии контекстного обучения: научно методическое пособие. 2011-52с.

4. А.А. Вербитский Инварианты профессионализма: проблемы формирования. М. Логос, 2011-288с.

5. Н.М. Верзилин – общая методика преподавания биологии. М. Просвещение, 1976-383с.

6. Всевятский Б.В. Предмет и задачи методики преподавания естествознания. Естествознание в школе. 1950 39-50с.

7. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. Монография // [Матн] Ф. Гулмадов Душанбе: Ирфон, 2014-299 с.

8. Мирзоев С.С. - Эҳтимолияти педагогии ташаккули шавқу завқи хонандагони синфҳои 10-11 дар ҷараёни омӯзиши биология. Душанбе, Ирфон 2008-211с.

9. Никишов А.Н – Назария ва амалияи омӯзиши биология. М.2007-304с.

10. Холназаров С. Методикаи таълими химия. Қурғонтеппа, 2002-220с.

НАҚШ ВА МАҚОМИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМИ АНЪАНАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАНБАҲОИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ Омӯзгорони ояндаи биология

Муаллифи мақола ҳамчун унвончӯ ҷанбаҳои ташаккули роҳу усулҳо ва намудҳои гуногуни салоҳиятнокӣ омӯзгорони ояндаи биологияро тибқи талаботи барномаҳои таълимӣ, педагогӣ дидактикӣ, дар заминаи омӯзишу муоина, мушоҳидаю таҳлил ва таҳқиқи сарчашмаҳои ба мавзӯи рисола марбутро аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ амалӣ ва озмоишӣ коркарду тарҳрезӣ, тавсифу баррасӣ намудааст.

Дар маҷмӯ мақола ва маводҳои аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ, амалию озмоишӣ пешниҳод карда, барои ҷоп ҷавобгӯ мебошанд.

Калидвожаҳо: педагогика, дидактика, салоҳият, биология, маърифат, репродуктивӣ, алгоритм, лаборатория, кишоварзӣ, лексия.

РОЛЬ И СТАТУС ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ АСПЕКТОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ

Автор статьи анализирует и рассматривает аспекты формирования методов и различных видов компетентности будущих учителей биологии согласно требованиям образовательных, педагогических и дидактических программ, на основе объединения и рассмотрения, наблюдения, анализа и исследования источников с научной, теоретической, практической и экспериментальной точки зрения.

В целом, статья и материалы представлены с научной, теоретической, практической и экспериментальной точек зрения и отвечают требованиям для публикации.

Ключевые слова: педагогика, дидактика, компетентность, биология, знания, воспроизводство, алгоритм, лаборатория, сельское хозяйство, лекция.

THE ROLE AND STATUS OF TRADITIONAL TEACHING METHODS IN THE FORMATION OF ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS

The author of the article, as the title, elaborates, analyzes, describes and reviews the aspects of the formation of methods and methods and various types of competence of future biology teachers according to the requirements of educational, pedagogical and didactic programs, on the basis of combination and examination, observation and analysis and research of sources related to the topic of the thesis from a scientific, theoretical, practical and experimental point of view.

In general, articles and materials from a scientific, theoretical, practical and experimental point of view are presented and are suitable for publication.

Keywords: pedagogy, didactics, competence, biology, knowledge, reproduction, algorithm, laboratory, agriculture, lecture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Бунафша Назруллоевна - ассистенти кафедраи биология ва методикаи таълими он Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 734065. Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. тел: (992) 987.19.26.46.

Сведения об авторе: Шарифова Бунафша Назруллоевна – ассистентка кафедры биологии и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 734065. Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (992) 987.19.26.46.

Information about the authous: Sharifova Bunafsha Nazrulloevna – assistant at the Department of Biology and its teaching methods at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 734065. Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova street, 16. Phone: (992) 987.19.26.46.

ТДУ:03+00.3.45 (075.8)

ТКТ:74+74.211.54 (2-тоҷ)

Э-71

АҲАММИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА МУҲИММИЯТИ ОН

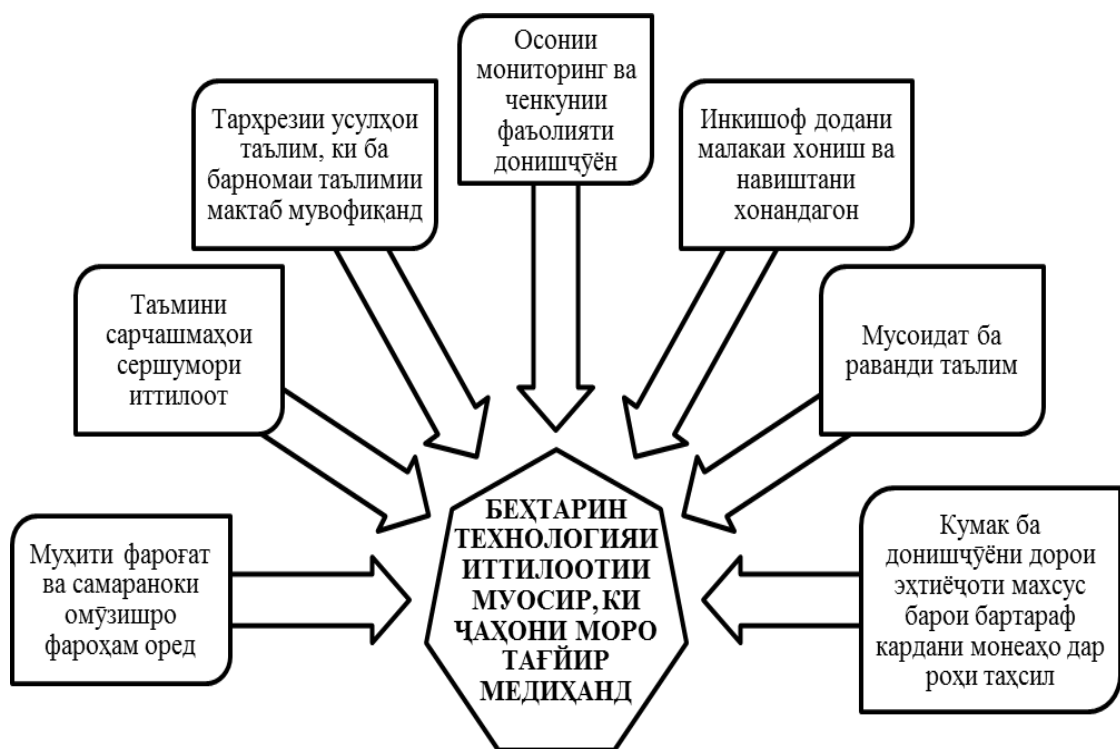
Эргашева Д.Б., ассистент

МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав»

Аҳаммияти таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим аз бисёр ҷиҳатҳо аён аст, зеро таълимӣ технологияи иттилоотӣ ба рушди системаи таълим тавассути такмили фаъолияти омӯзгорон ва усулҳои таълим, баланд бардоштани ҳамкорӣ ва иштироки хонандагон дар раванди таълим мусоидат мекунад [2, с. 45]. Аҳаммияти таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим дар давраи пандемияи Коронавирус тавассути истифодаи технологияи иттилоотӣ дар таҷрибаи таълими фосилавӣ равшан гардид.

Консепсияи таълими технологӣ ба истифодаи воситаҳо ва технологияҳои технологӣ дар муоширати донишҳо байни хонандагон, омӯзгорон ва волидон дахл дорад. Ин истилоҳ инчунин ба истифодаи доираи васеи расмиёти технологӣ ва дастгоҳҳои дахл дорад, ки ба таълим ва омӯзиш дар мактабҳо ва донишгоҳҳо алоқаманданд [1, с. 90].

Муҳиммияти технологияи таълимӣ аз он иборат аст, ки муҳити фароғатӣ ва интерактивии омӯзиш тавассути ҳавасмандгардонии истифодаи ин воситаҳои муосир дар раванди таълим барои осон кардани дастрасӣ ва мубодилаи иттилоот. Ҳамин тариқ, баланд бардоштани ҳосилнокии донишҷӯён ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки ба ғайр аз китобҳои электронӣ дар платформаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ матнҳои интерактивӣ эҷод кунанд ва санҷишҳои зудӣ электронӣ гузаронанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки самаранокии усули таълим ва баҳодихии донишҷӯёнро ба даст орад [5, с. 46].

Расми 1. – Амсилаи аҳаммияти технологияи таълимӣ дар раванди таълим.

Аҳаммияти технологияи таълимӣ дар раванди таълим аз бисёр ҷиҳатҳо аён аст. Ин аст он чизе ки мо дар сатрҳои зерин меомӯзем [6, с. 179]:

– Ба таври мусбат навсозии усули таълим дар байни донишҷӯён ва омӯзгорон шавку рағбат ва ҳавасмандиро ба вуҷуд меорад. Ин яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим мебошад [13, с. 14]. Он инчунин дар рушди ҷанбаҳои психологӣ донишҷӯёни мард ва зан муфид аст.

– Агар мактаб усули таълими анъанавиро қабул кунад, он гоҳ тасмим мегирад, ки усули таълимро қомилан тағйир дода, баъзе синфхонаҳоро бо компютер ва экранҳои муаррифӣ таъмин намуда, видеоклипҳои визуалии баъзе маводи таълимиро намоиш диҳад. Мо боварӣ дорем, ки дар марҳилаи минбаъда фарқияти назаррасро дар сатҳи донишҷӯён ва қобилияти онҳо барои ноил шудан ба дастовардҳои таълимӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои муосир мушоҳида кунем [11, с. 124].

– Агар донишҷӯёни ҳарду ҷинс меҳоянд, ки иттилоот илова кунанд ва захираҳои берун аз маводи таълимии анъанавӣ ҷустуҷӯ кунанд, таълими технологияи иттилоотӣ захираҳои гуногуни таълимӣ фароҳам меорад. Инро тавассути дидани китобхонаҳои рақамӣ ва бор кардани мундариҷаи китоб ва истинодҳои рисолаҳо ба ҷои он ки мустақиман дар вебсайт оғоз кунад, анҷом медиҳанд [12, с. 65]. Ин ҷанбаи муҳими аҳаммияти таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим буда, ба осонии хониш, ҷустуҷӯи иттилоот ва азхудкунии дониш мусоидат мекунад.

– Иштирок дар тархрезии усулҳои таълимии марбут ба фанҳои таълимӣ яке аз бартарихи муҳимтарини таълими технологияи иттилоотӣ дар рушди раванди таълим мебошад. Инчунин, ба он чизе, ки дар системаҳои муосир мавҷуд аст, мувофиқат мекунад, ки ҷораҳои гуногун, аз ҷумла мувофиқати усулҳои таълим ба мундариҷаи маводи илмӣ ба донишҷӯён фаҳмондашавандаро талаб мекунад. Бо дарназардошти унсурҳои хароҷот бо назардошти захираҳои молиявии мавҷуда, мувофиқи манфиате, ки аз истифодаи ин усулҳои муосири таълим ба донишҷӯён мерасад [9, с. 236]. Бинобар ин, имконпазирии ин усул пеш аз истифодаи умумӣ дар амал чен карда мешавад.

– Бо истифода аз усулҳои муосир дар таълими технологияи иттилоотӣ омӯзгорон метавонанд рӯйхатҳоеро, ки ба сатҳи фаъолияти хонандагон вобастаанд, тартиб диҳад. Илова ба ташкили гурӯҳҳои электронӣ барои муҳокима бо донишҷӯён, дар бораи фарқиятҳои инфиродии онҳо маълумот гирад ва сатҳи таълимии онҳоро муайян кунад. Илова бар ин,

таълими технологияи иттилоотӣ ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки санчишҳои электрониро зуд гузаронад ва баҳоҳоро нашр кунад. Ин ба мониторинги муваффақияти донишҷӯён ва чен кардани пешрафти таълимии онҳо тавассути натиҷаҳои санчиш ва рӯйхати GPA кумак мекунад ва ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки фарқиятҳои инфиродӣ байни донишҷӯёнро мушоҳида кунанд [4, с. 92].

– Технологияҳои муосир дар таълимӣ технологияҳои иттилоотӣ ба рушди малакаҳои хониш ва навиштани хонандагон мусоидат мекунанд. Бозиҳои видеоӣ метавонанд тавассути бозиҳои фароғатии таълимӣ ба донишҷӯён имлои калимаҳоро омӯзанд. Тавассути бозиҳои видеоӣ ба донишҷӯён инчунин тарзи дуруст талаффуз кардани истилоҳот ва мафҳумҳои илмиро ёд додан мумкин аст. Аҳаммияти таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар ташаккули маҳорати хаттии хонандагон ва донишҷӯён тавассути чоп кардан бо истифода аз саҳфакалид низ аён аст [6, с. 181]. Донишҷӯён навиштанро бо истифода аз саҳфакалид назар ба навиштан бо қаламҳои муқаррарӣ қолибтар медонанд.

– Аҳаммияти таълими технологияи иттилоотӣ мусоидат намудан ба раванди таълим тавассути истифодаи технологияҳои муосири технологӣ, аз қабيلي видео ва технологияҳои дигар дар раванди таълим мебошад. Таълими технологияи иттилоотӣ ба омӯзгорон кумак мекунад, ки дастрасии иттилоотро ба донишҷӯён содда кунад, вақти омӯзгоронро ҳангоми гузаронидани санчишҳои электронӣ ва рӯйхатҳои арзёбӣ сарфа кунад ва ба ӯ кумак мекунад, ки самараноктар бошад. Аз тарафи дигар, таълимӣ технологияи иттилоотӣ ба муваффақияти раванди таҳсили фосолавӣ мусоидат намуда, ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки дар як вақт саволҳо диҳад, бо омӯзгорон баҳс кунад ва посух бигирад, онро пешрафтатар кунад [10, с. 129].

– Бо ёрии таълимӣ технологияи иттилоотӣ барои донишҷӯёни дорои эҳтиёҷоти махсус, монеаҳои зиёди таълим аз байн рафтанд [11, с. 89]. Моликияти дастгоҳҳо ё барномаҳо, ки ба онҳо дар муоширати муосир бо дигар донишҷӯён ва омӯзгорон, ҳалли мушкилоти онҳо ва ба онҳо имтиёзҳо фароҳам меорад, осон шудааст.

Технологияҳои иттилоотӣ ба манбаъҳои даромад, фароҳам овардани ҷойҳои корӣ бо даромади нисбатан баланд ва ба ин васила коҳиши сатҳи бекорӣ саҳми муосир мегузорад, барои муқоиса, идентификаторҳои нуқтаи ниҳой мебошанд, аммо локатор нестанд.

Фазои таҳқиқот, навоарӣ ва рушд чунин аст, ки рушди технология як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳадафҳои муассисаи саноатӣ, таълимӣ ва тиҷоратӣ буда, дар баробари кушодани роҳ барои онҳое, ки тавоноии ғояҳоро доранд, қобилияти худро дар хидмати муассисаҳои онҳо ва кушодани дарҳои адабӣ ё орзуҳои ояндаи онҳо ва ин ҳатман ҳавасмандгардонии моддиро дар бар намегирад. Асосҳои ҳаракати рушди технология ва оқибатҳои он барои ноил шудан ба рушд, бо зикри он ки тавачҷуҳ ба технологияҳои иттилоотӣ ва рушди он дар МТМУ ва МТОК таҷассум ёфтааст, ки мо дар қатори ҳадафҳои он «таъя ба манбаъҳои бехатар ва бозътимод, барномаҳо ва лоиҳаҳоеро мебинем, ки имкониятҳои сармоягузорӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои корӣ ва фаъолсозии киберамниятро барои нигоҳ доштани сифати табдили рақамӣ [8, с. 145]. «Он инчунин дар дидгоҳи маориф таҷассум ёфтааст, ки мо дар байни ҳадафҳои он», сохтани фалсафаи барномаи таълимӣ, сиёсатҳо, ҳадафҳо, роҳҳои таҳияи он ва механизми фаъолсозии он, такмил додани усулҳои таълим, ки хонандаро дар маркази диққат қарор медиҳанд, таҷассум ёфтааст. Омӯзгорон, барои фароҳам овардани муҳити қолиб барои омӯзиш ва тавачҷуҳ ба барномаҳои таълимии рақамӣ ва фаъолсозӣ, «Киберамният дар табдили рақамӣ, ки ин тамоюл дар рушди устувор мавҷуд аст, он маънои таъмини дастрасии ҳама ба таҳсилоти босифат, бо мушаххасоти дараҷа ва кудрати якхела, ки таҳсилот тамоми кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ дар ҷаҳонро дар бар мегирад [13, с.12].

<i>Технологияҳои муосир дар раванди таълиму таълим</i>	<i>Омӯзиш ва таълим</i>
Вақти маҳдуди омӯзиш ва таълим, зеро он бо як давраи мушаххас маҳдуд аст	Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои ҳамқадам бо пешрафтҳои таълимӣ ва маърифатӣ.
Таносуби шумораи талабагон ба омӯзгорон дар синфҳо ва таносуби баланди ин таносуб ва навоарӣ накардани техника.	Пешниҳоди технологияҳои муосири иттилоотӣ, ба тартиб даровардани онҳо ва муайян кардани роҳҳои мувофиқтарини пешниҳоди онҳо ба донишҷӯ.
Лабораторияҳои электронӣ.	Дигар кардани нақши омӯзгорон.
Идома додани дастгирии системаҳои нави таълим ва воситаҳои нави технологияҳои иттилоотӣ	Эҷоди нақшҳои нав барои технологияҳои муосири таълимӣ ва раванди бавосита татбиқ кардани онҳо ба донишомӯз.
Тартиби хизматрасонии электронии донишҷӯён	Омӯзгор бояд қобилият ва маҳорати худро инкишоф диҳад, то ки вай аввалин бозигаре бошад, ки тавассути баланд бардоштани омӯзиши усулҳои таълим дар шуури шогирдонаш баҳо гузорад.

Стратегияи баланд бардоштани маҳорат ва малакаҳои омӯзгорон ва донишҷӯён дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст:

Таҷрибаҳои зиёди ҷаҳонӣ оид ба истифодаи таълими технологияҳои иттилоотӣ дар таълим вучуд доранд ва ба ин тавачҷӯҳ доранд, зеро мо дар шабакаҳо ҳама руза иттилоотӣ наву тоза ва технологияҳои нави мосирро барои истифода дар ҳаёту фаолияти кориямон таҷриба менамоем [2, с. 64].

Яке аз муҳимтарин сабабҳои пешрафт дар таълим истифодаи технологияи иттилоотӣ ва баҳрабардорӣ аз он дар ҷанбаҳои мухталифи раванди таълим ва пайвастанӣ пешрафти донишҷӯ дар таълим ба наворҳои видеоии донишомӯз дар давоми таҳсил аст, ки ӯ пас аз омӯзиш барои ислоҳи он тамошо мекунад, ки хатоҳои ӯ баргараф шавад.

Инчунин, яке аз асосҳои таълим ин истифодаи замимаҳои электронӣ дар раванди таълиму тарбия мебошад, ки Интернет бо суръати баланд дар тамоми муассисаҳои таълимӣ дастрас аст, то раванди ҷустуҷӯи ҳама он иттилооти навро осон кунад ва хонандагону донишҷӯён тамоми кори худро тавассути почтаи электронӣ ё Google Drive мефиристанд, то ки технологияи муосирро аниқ ва дақиқ истифода баранд [8, с. 367].

Усулҳои таълимро, ки аз рӯи технологияҳои навтарини таълим қабул шудаанд, қайд кардан зарур аст ва барои омӯзгор имкони истифодаи усули мувофиқ комилан боз аст, ба шарте, ки дар таълими хонандагон ва донишҷӯён аз усулҳои замонавӣ самаранок истифода баранд [1, с. 90].

Бо дарназардошти самтҳои технологияи муосир оид ба технологияҳои иттилоотӣ ва рушди он дар маориф ва бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ вобаста ба ин, нависандаи афкор нақшаи рушди технологияҳои иттилоотиро дар соҳаи маориф мутобиқ таҳия менамояд. Ҳар касе, ки аз як сӯ ҳаракати босуръати пешрафт дар соҳаи технологияи иттилоотӣ ва аз сӯи дигар соҳаи таълимро пайгирӣ мекунад, мебинад, ки миёни ду соҳа ҳамгирӣ сурат гирифтааст ва пайдоиши ин ҳамгирӣ боис шудааст ва ба вучуд омадани уфукҳои нави ҳосилхез барои таълим, ки бо мавҷудияти бисёр навоариҳои технологӣ мустақиман ба раванди таълим алоқаманд аст [3, с.76]. Дар байни ин навоариҳо омӯзиши электронӣ ва муҳити интерактивии таълимӣ мебошад ва ин ҳатман мавҷудияти системаи маорифро, ки кодир ба ҳамкориҳои мутақобила мебошад, тақозо мекунад. Бо он ва дуруст истифода бурдани он низ аз онҳо талаб мекунад, ки нақша ва вазифаҳои навро, ки ба талаботи ин навоарӣ ва ҳамгирӣ мувофиқанд, ба уҳда гиранд. Аз ҷиҳати асри мазкур ҷаҳон шоҳиди тағйироти азими фарҳангӣ гардид, ки тамоми ҷанбаҳо ва соҳаҳои ҳаётро дар бар мегирад, зеро ҳамарӯза

дар ҳаёту ғаёлияти зиндагӣ маълумоти нав пайдо мешаванд, ки барои бомуваффақият мубориза бурдан бо онҳо таҷрибаи нав ва малакаҳои навро талаб мекунанд. Аз ин ҷост, ки раванди таълим бо вазифаҳои сершумори худ аз салоҳияти шахсони масъули роҳбарии он вобаста аст. Истифодаи навоариҳои таълимӣ технологияи иттилоотӣ дар системаи маориф яке аз мавзӯҳои муҳим ва муосир ба ҳисоб меравад. Ҳама дарк кардаанд, ки сарнавишти миллатҳо аз бунёдкорӣ вобаста аст, ки фарзандони худ ва то чӣ андоза онҳо ба мушқилот ва тақозоҳои тағйирот муқовимат мекунанд [5, с. 34]. Маориф дар ҷаҳорҷӯби таҳаввулоти ҷомеа мавқеи намоёнро ишғол мекунад ва маориф яке аз муҳимтарин рӯкҳои бодии тағйиру навсозӣ мебошад.

Аз ин рӯ, имрӯз низоми маорифи араб бояд бо технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ ҳамқадам бошад ва онро ҳамчун василаи муассир дар омӯзиш истифода барад ва на танҳо чӣ гуна идора кардани мошинро бидонад, балки чӣ гуна метавонад ба онҳо дар қонъ кардани ниёзҳои омӯзиш ва таълим барои ноил шудан ба натиҷаҳои барномаи таълимӣ дастрасӣ пайдо намояд. Аз ин рӯ, раванди ҷорӣ намудани технологияи муосир дар таълиму таълим ба як шакли даъвати доимӣ табдил ёфтааст [6, с. 180]. Аз ин лиҳоз, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ аҳаммияти муҳим дорад, ин корро танҳо тавассути истифодаи ҷузъҳои системаи таълимӣ барои ин навоариҳо амалӣ кардан мумкин аст.

Сарфи назар аз кӯшишҳои системаи маориф дар замони муосир ҳанӯз ба муваффақиятҳои дилхоҳ ноил нагардидааст. Баръакс, он хеле қафо мондааст, зеро шумораи курсҳои ба таври электронӣ пешниҳодшуда дар МТМУ ва МТОК ночиз аст, илова бар он, ки вобастагӣ ба мундариҷаи электронӣ дар барномаҳои таълимӣ муҳталиф ва талошҳои хонандагон ва донишҷӯён то ҳол пароканда ва нокифоя барои ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар маориф мебошад. Аз ин рӯ, аз низоми маориф тақозо мешавад, ки барои таҳияи барномаҳои таълимӣ ва таҳияи низоми таълимӣ дар баробари таҳаввулоти давру замон ва тақозоҳои он талош кунад [3, с. 87]. Ҳодисаҳои ин даврон дар тамоми паҳлуҳои зиндагӣ босуръат авҷ мегиранд ва аз ҷумлаи ин рӯйдодҳо рушди маърифатӣ низ ҳастанд, ки дар як садди муайяне намеистад, чун ҷарҳи замон ба тамоми паҳлуҳои ҳаёт бармегардад. Ҷамъиятҳои, ки баъзеҳо бо омода кардан ва инкишоф додани наслҳои худ ба пешрафти илмӣ расидагӣ мекунанд, баъзеашон ақиб мемонанд, боз меистанд ва худро инкишоф дода наметавонанд [8, с. 260]. Бинобар ин, низоми таълими технологияи иттилоотӣ лозим меояд, ки лаҳза ба лаҳза бо дониш қадам бигирад ва дар таҳияи нақшаҳои таълими технологияи иттилоотӣ ва муҳандисии онҳо ба таври мутаносиб ба табиати донише, ки дар истеҳсол ва интиқори он ба технологияи муосир таъҷиб мекунад, кор кунад ва ба стандартҳои замонавӣ мувофиқ аст [7, с. 234].

Дар охир метавон гуфт, ки технологияи иттилоотӣ ҳамчун мавод, асбобҳо ва усулҳои таълимӣ муайян карда мешавад. Технологияи иттилоотӣ таълимӣ ҳама чизро дар соҳаи маориф дар бар мегирад, аз ҷумла таҳияи барномаҳои таълимӣ ва усулҳои таълим бо истифода аз воситаҳои муосири технологӣ мебошад [9, с. 135]. Агар таълимӣ технологияи иттилоотӣ бо эҷоди як инсонӣ бошуур, ки бо ҷомеаи худ муошират мекунад ва ба ҷомеаи худ таъсир мерасонад, нигаронида шудааст, пас таълими технологияи иттилоотӣ ба такмил ва рушди таълиму тарбия тавачҷуҳ зоҳир мекунад ва ҷараёне, ки фард дар муассисаҳо қабул мекунад [5, с. 39]. Гуногунии таълимӣ дар ин замина таълими технологияи иттилоотӣ ба маънои васеаш банақшагирӣ, омодаسازی, таҳия, татбиқ ва баҳодиҳии пурраи раванди таълим бо истифода аз воситаҳои гуногуни техникӣ мебошад, ки ҳамаи онҳо дар ҳамоҳангӣ бо унсурҳои инсонӣ барои ноил шудан ба ҳадафи таълим ва пешравӣ кор мекунанд, то ки дар байни ҳарду (технология ва муҳити зист – технология ва омӯзгор) робитаи мутақобила вучуд дошта бошад.

Технология ва донишомӯз, ки шубҳае нест ва низоми таълиму тарбия барои мутобиқ кардани ин технологияи муосир барои муҳити таълиму тарбия саҳт кӯшиш мекунанд.

Адабиёт:

1. Амирбекулы, А. Целенаправленное действие как основа методики обучения информатике в начальной школе [Текст] / А. Амирбекулы, А.Б. Ибашова // Информатика и образование. – Москва, 2003. №7. – С. 88-91.
2. Аслонова, Х. М. Информатика Воситаи таълимӣ [Матн] / Х.М. Аслонова, А.Г. Солиев. – Душанбе, 2008. – 130 с.
3. Бененсон, Е. П. Информатика. Программа курса для начальной школы: Учебное пособие [Текст] / Е.П. Бененсон, А.Г. Паутова – Москв: «Академкнига» 2003. – 116 с.
4. Булгакова, Н. Н. Интеграция информатики в учебную среду начальной школы [Текст] / Н.Н. Булгакова // Информатика и образование. – Москва, 2004. – №1. – С. 91-93.
5. Давлатов, Р. Ҷ. Методикаи татбиқи босамари технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар низоми омодагии иқтисодчиёни оянда дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ: автореф. дис. ... ном. илм. пед: 13.00.02. [Матн] / Р.Ҷ. Давлатов. – Бохтар. 2020. – 65 с.
6. Ёров, М. Р. Технологияи корбарӣ бо системаи барномавӣ-иттилоотии пойгоҳи додаҳои КОА [Матн] / М.Р. Ёров, Ф.С. Комилиён, М.М. Абдурахмонов // Паёми пажӯшишгоҳи рушди маориф. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 176-184. – ISSN. 2617-5320.
7. Комилиён, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: ҶДММ «Душанбе принт», 2016. – 480 с.
8. Комилиён, Ф. С. Информатика. Қисми I. Китоби дарси барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: «Донишвар», 2019. – 386 с.
9. Комилиён, Ф. С. Информатика. Қисми II. Китоби дарси барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён – Душанбе: «Донишвар», 2019. – 464 с.
10. Мирзоев, А. Р. Асосҳои дидактикии омодагии донишҷӯёни мактабҳои олии Тоҷикистон доир ба истифодаи технологияи иттилоотӣ- коммуникатсионӣ: дис. ... д-ри илм. пед: 13.00.01. [Матн] / А.Р. Мирзоев – Душанбе, 2016. – 300 с.
11. Рафиев, С. А. Комплексный подход к внедрению информационно – коммуникативных технологии обучения математики в вузах Таджикистана: [Текст] / С.А. Рафиев – Душанбе, 2017. – 170 с.
12. Филатова, Л. О. Новый взгляд на преемственность в обучении в школе и вузе в условиях введения профильного обучения в старших классах школы [Текст] / Л.О. Филатов // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Информатика и информатизация образования». – 2004. – №3. – С. 99-105. Филатова, Л. О. Развитие преемственности школьного и вузовского образования в условиях введения профильного обучения в старшем звене школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Л.О. Филатов – Москва: 2005. – 97 с.
13. Якунина, И.И. Развитие коммуникативных и организационных умений учащихся на уроках химии в условиях применения личностно-ориентированных технологий: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Якунина Ирина Ивановна. – М., 2011. – 23 с.

АҲАММИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА МУҲИММИЯТИ ОН

Истифодаи технология дар таълим таҷрибаи донишҷӯён ва омӯзгоронро бо истифода аз дастгоҳҳо ва барномаҳои электронӣ афзоиш дода, ба муоширати муосир мусоидат кардааст. Дар ин мақола муаллиф мафҳуми таълими технологияи иттилоотӣ ва аҳаммияти таълимӣ технологияи иттилоотиро дар раванди таълим пешниҳод намудааст. Технология ҳамеша дар замони муосир истифода мешавад, ҳатто агар истифодаи он на ҳама вақт истиқбол карда шавад. Аз ин рӯ, тавассути ин дастур, ки ба таърихи ин равобити муташанниҷ байни технология ва маориф назар афканд ва сипас дар бораи баъзе аз

иловаҳои охир ба синфхонаҳо, ки аз компютерҳо то смартфонҳои муосир иборатанд, маълумот гирад. Дар ниҳоят, метавон дар бораи афзалиятҳо ва нуқсонҳои таълими технологияи муосир маълумот гирифт. Бо вучуди ин, бартариҳои таълими технологияи иттилоотӣ аз нуқсонҳои дар натиҷаи он ба амаломада хеле зиёдтаранд, аз ин рӯ, инчунин як татбиқи оддӣ ва роҳнамоиро пешниҳод кард. Одамон аз замони ҷорӣ шудани усулҳои расмӣ омӯзиш аз китобҳо то компютерҳои планшетӣ ё тахтаҳои интерактивӣ аз воситаҳои зиёди омӯзиш истифода кардаанд.

Калидвожаҳо: электронӣ, стратегия, малака, ҷадвал, лабораторияи электронӣ, киберамният, сармоягузорӣ, фосилавӣ, моликият, экран, концепсия, коронавирус, хизматрасонии электронӣ.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Использование технологий в образовании расширили возможности учащихся и преподавателей использовать электронные устройства и приложения и облегчило современную коммуникацию. В данной статье автор представил концепцию информационно-технологического образования и образовательную значимость информационных технологий в образовательном процессе. В наше время технология используется всегда, даже если ее использование не всегда приветствуется. Поэтому с помощью этого руководства взгляните на историю этих сложных отношений между технологиями и образованием, а затем узнайте о некоторых последних дополнениях к классу — от компьютеров до современных смартфонов. Наконец, можно узнать о преимуществах и недостатках современного технологического образования. Однако преимущества образования в области информационных технологий намного перевешивают вызванные им недостатки, поэтому оно также предлагает простую реализацию и руководство. С момента появления формальных методов обучения люди использовали множество инструментов обучения: от книг до планшетных компьютеров и интерактивных досок.

Ключевые слова: электроника, стратегия, навыки, расписание, электронная лаборатория, кибербезопасность, инвестиции, расстояние, собственность, экран, концепция, коронавирус, электронная услуга.

THE IMPORTANCE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND THEIR SIGNIFICANCE

The use of technology in education has increased the ability of students and teachers to use electronic devices and applications and facilitated modern communication. In this article, the author presented the concept of information technology education and the educational significance of information technology in the educational process. Nowadays, technology is always used, even if its use is not always encouraged. So, take a look at the history of this complex relationship between technology and education with this guide, then learn about some of the latest additions to the classroom, from computers to modern smartphones. Finally, you can learn about the advantages and disadvantages of modern technology education. However, the benefits of IT education far outweigh the disadvantages it causes, so it also offers easy implementation and guidance. Since the advent of formal learning methods, people have used a variety of learning tools, from books to tablet computers and interactive whiteboards.

Keywords: electronics, strategy, skills, schedule, electronic laboratory, cybersecurity, investment, distance, property, screen, concept, coronavirus, electronic service.

Маълумот оиди муаллиф: Эргашева Дилфуза Бахромовна – ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни 67. **Тел:** (+992) 555-00-86-55; **E-mail:** dilyaamina12@gmail.com

Сведения об авторе: Эргашева Дилфуза Бахромовна – ассистент кафедры информационных технологий и методики обучения информатики государственного общеобразовательного учреждения «Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава». Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни 67. Тел: (+992) 555-00-86-55; *E-mail:* dilyaamina12@gmail.com

Information about the authors: Ergasheva Dilfuza Bakhromovna – assistant of the department of information technology and methods of teaching informatics of the state educational institution «Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav». Republic of Tajikistan, Bokhtar city, 67 Ainy Street. Tel: (+992) 555-00-86-55; *E-mail:* dilyaamina12@gmail.com

ТДУ: 355.233.231.1 + (37) (575.3)

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҒОЯИ ВАТАНДҶСТӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ИҶТИМОӢ-СИЁСӢ ВА МАЪНАВӢ

Зарифов Н.М., Амонзода А.А., Чалолов Ҷ.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар даҳсолаҳои охир масъалаи ватандӯстӣ дар доираи амнияти миллии баррасӣ мегардад ва ба эҳёи арзишҳои миллии ватандӯстӣ, афзоиши масъулиятшиносии иҷтимоии шаҳрвандон, баргараф намудани падидаҳои манфӣ дар ҷомеаи равона карда шудааст.

Ғояҳои ватандӯстӣ дар эҷодиёти аксарияти маорифпарварон, нависандагон, таҳқиқоти файласуфон, ғаёлоҳои ҷамъиятӣ, омӯзгорони машҳур мавқеи хоса пайдо намудаанд. Дар таҳқиқоти педагогӣ ватандӯстӣ дар шакли сифати ҳамгироии маънавий-ахлоқӣ дар сохтори шахсият баррасӣ мегардад, ки дар он чунин ҳиссиёти ахлоқӣ, ба монанди масъулиятшиносӣ дар назди ватан мавқеи аввалиндарачаро ишғол менамояд.

Дар фаҳми масъалаҳои мухталифи ғояҳои ватандӯстӣ адабиёти илмӣ-таҳқиқотии даҳсолаҳои охир аҳамияти бузург доранд. Ин марҳила ба оғоз ва рушди назарраси таҷдид дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Дигаргуниҳои назаррас на танҳо дар заминаҳои бевоситаи ҳастӣ, балки арзишҳои олий, ки дар қатори онҳо ватандӯстӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд, мушоҳида карда мешаванд. Маҳз ватандӯстӣ дар маркази ақидаҳои мухталиф, махсусан ақидаҳои муҳолиф, эътиқод, мавқеъ ва муҳокимарониҳо қарор гирифтааст.

Мазмуну мундариҷа ва самтнокии ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, бо фазои маънавий ва ахлоқии ҷомеа ва решаҳои таърихӣ он, ки ҳаёти ҷамъиятиро таъмин менамояд, муайян карда мешавад. Нақш ва аҳамияти ватандӯстӣ дар ҳолатҳои номуқаррарии таърих, вақте ки самтҳои объективии рушди ҷомеа бо афзоиши шиддатнокии нерӯҳо ва шаҳрвандони он ҳамроҳӣ карда мешаванд, баланд мегардад. Зухуроти ватандӯстӣ дар чунин марҳилаҳо сатҳи баланди авҷи нақӯкорӣ, қурбонии махсус барои халқу миллати худ ва ватани худро касб менамояд, ки дар асоси чунин ҳолат метавон оид ба ватандӯстӣ ҳамчун падидаи мураккаб ва бешубҳа мухталиф суҳан ронд.

Барои муайян намудани ташаккул ва инкишофи ғояҳои асосии ватандӯстӣ, зарур мешуморем, ки мафҳуми «ватандӯстӣ» мавриди таснифи илмӣ қарор дода шавад. Фаҳми муносири ватандӯстӣ бо гуногунҷанбагӣ, гуногунӣ ва номуайяни тасниф карда мешавад, ки аз бисёр ҷиҳат бо табиати мураккаби падидаи мазкур, бисёрсамта будани мазмуну мундариҷаи он, шаклҳои мухталифи зухурот шарҳ дода мешавад.

Дар Қобусномаи педагогӣ чунин таснифоти мафҳуми «ватандӯстӣ» пешниҳод карда шудааст: «Меҳру муҳаббат ба ватан, ба зодгоҳ, ба фарҳанги муҳити худ». Бо чунин заминаҳои табиӣ ватандӯстӣ ҳамчун ҳиссиёти табиӣ аҳамияти ахлоқии он, ба монанди уҳдадорӣ ва нақӯкорӣ пайваست мегардад. Фаҳми дақиқи уҳдадорӣҳои худ нисбат ба ватан ва иҷроии воқеии онҳо нақӯкорӣи ватандӯстиро ташаккул медиҳад, ки дар гузашта аҳамияти динӣ дошт.» [1, с. 144].

А.Н. Радишев моҳияти ватандӯстиро чунин муайян намудааст: «Ватандӯсти воқеӣ бо саъю кӯшиши беғараз дар хизмат ба гулгулшукуфоии ватан, ба роҳ мондани тартиботи демократии идоракунии, рушд ва санъат алоқаманд аст. Нафаре, ки ба таъриф ва шухратпарасӣ ҳаракат мекунад, на танҳо барои худ онҳоро ба даст намеоварад, балки аз даст медиҳад» [2, с. 38].

Н.М. Карамзин қайд менамояд, ки ҳар як нафар бояд дар ватани худ ба воя расад, зеро танҳо дар ватани худ бо азхудкунии арзиш ва анъанаҳои миллӣ метавон онҳоро қабул ва ҳифз намуд. Ӯ меҳру муҳаббати ҷисмонӣ, маънавӣ ва сиёсиро ба ватан баррасӣ намудааст. Меҳру муҳаббати ҷисмонӣ дилбастагии инсон ба зодгоҳи худ (ватани худ) ба ҳисоб меравад. Меҳру муҳаббати маънавӣ ба ватан меёрҳои муоширати миллӣ, арзиши ҳаётро дарбар мегирад, ки аз тарафи падар ва модар гузаштааст ва ба инсон талқин карда мешаванд ва имконият медиҳанд, ки инсон ҳамватанонро дӯст дорад, корҳои некро анҷом диҳад. Шакли олии меҳру муҳаббат – шакли сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки дар меҳру муҳаббат ба хайрият ва шаъну шарафи кишвар ва хоҳиши мусоидат намудан ба онҳо дар тамоми ҷанбаҳо зоҳир мегардад. [3, с. 52]

Ҳамин тариқ, ватандӯстӣ як навъ шакли самтгирии ҳаётии шахрвандон дар татбиқи стратегияи ҳаётии ба манфиатҳои воқеии иҷтимоӣ ва интизориҳои коллектив, ҷомеа ва давлат мувофиқ мебошад, ки дар зехни шахрванд, дар маъноии мавҷудияти ӯ ва тарзи ҳаёти ӯ таҷассум гардидааст.

Ҳамчун ҳиссиёти иҷтимоӣ - ватандӯстӣ аз давраҳои қадим ба инсон хос аст. Лекин, объекти ватандӯстӣ дар вобастагӣ аз муҳити иҷтимоии инсон ва сатҳи рушди ҷомеа тағйир ёфтааст. Дар доираи ташкили авлодӣ ба устувории ватандӯстӣ ҳисси алоқаҳои хунӣ байни аъзоёни авлод, яъне ҳиссиёти оила мусоидат менамуд. Дар доираи гузариши инсон ба тарзи ҳаёти муқимӣ, болоравии миқдори аҳоли ва ташаккули аввалин давлатҳо ғояи асосии ватандӯстӣ аз муносибатҳои оилавӣ ба муносибат ба ҳудуд, ки дар он инсон зиндагӣ мекард, иваз гардид.

Таъсиси шахрҳо ва ташаккули аҳолии шахрӣ боиси бунёди чунин объекти ватандӯстӣ - шахрвандият ё муҳимми умумии фарҳангӣ мегардад, ки аҳолии шахрҳоро дар асоси самтгирии ҷаҳонбинии умумӣ муттаҳид намуда, инсонро аз маҳлуқи табиӣ ба маҳлуқи иҷтимоӣ мубаддал мегардонад. Аввалин маротиба ба сифати падидаи иҷтимоии комил ватандӯстӣ дар марҳилаи классикии Юнони Қадим пайдо шудааст.

Дар саромади ватандӯстӣ мафҳуми «арете» мавриди истифода қарор гирифта буд, ки онро метавон ҳамчун «шучоат» ва «далерӣ» тасниф намуд. Лекин, қайд намудан зарур аст, ки чунин таснифот ба пуррагӣ маъноии мафҳуми «арете»-ро дода наметавонад. Арете решаи юнонӣ дошта, маъноии қобилият, бартарӣ, майлу рағбат ба маърифат, адолатнокӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун ягонагии шаъну шарафи дохилӣ ва зебогии зоҳирӣ баррасӣ карда мешавад [4, с. 134].

Умуман, мафҳуми «арете» сифати олии маънавӣ ба ҳисоб меравад. Он аз аввал ба қаҳрамонҳо ва намояндагони қишрҳои ашрофзода хос буд. Оҳиста-оҳиста зери таъсири софистон мафҳуми мазкур сиёсӣ гардонида мешавад. Дар таълимоти Афлотун мафҳуми «арете» ба кӯшиш ба адолатнокӣ ҳамчун нақўкории олий мубаддал мегардад, ки ба он бояд ҳам инсонии муқаррарӣ ва ҳам қонунгузoron чалб карда шаванд. Арасту мафҳуми «арете»-ро барои навбандии нақўкорӣ истифода намуда, аз ҷумла қайд намудааст, ки «арет»-и олий фаъолият ба хоҳири ҷомеаи шахрвандӣ ва ҳимояи шахрвандон мебошад [5, с. 50].

Чунин фаҳмиши ватандӯстӣ нуқтаи олии худро дар империяи Рим пайдо намуд, ки дар асоси ривоятҳо оид ба пайдоиши Рим тасаввурот оид ба интиҳобӣ будани халқи Рим ташаккул ёфт, ки нуруи он бо қобилияти шахрвандон дар хизмат ба шахр муайян карда мешуд. Дар як ҳолат тасаввурот оид ба шахрванди идеявӣ ташаккул ёфт, ки бояд дорои чунин сифатҳо, ба монанди мардонагӣ, устуворӣ, ростқавлӣ, вафодорӣ, шаъну шараф, муътадилӣ дар тарзи ҳаёт, қобилият дар тобеъшавӣ ба тартиботи ҷангӣ, қонунҳои муқарраргардида ва урфу одатҳои амалкунанда бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин давра ватандӯстӣ дорои ченаки динӣ низ буд. Барои инсонии давраи антиқа ватани ӯ инчунин ватани Худо низ доништа мешуд, ки ба сифати асосгузори шахр ва саромади ҷамоаи шахрӣ баррасӣ карда мешуд. Ҳамин тариқ, хизмат ба ватан инчунин ифодаи тақводорӣ буда, худӣ ватан тариқи амалинамоии парастии худӣ падарон бунёд карда мешуд.

Паҳншавии дини насрония ва тасдиқи он ба сифати дини расмӣ дар империяи Рим ба ватандӯстии римӣ таъсири бузург расонида, онро нобуд сохт. Ба хоҳиши императорони римӣ, ки империяро ба сифати ватани охирати тамоми насронийн пешниҳод менамуданд, нигоҳ накарда, муқаррароти идеологии насрония маҷбур менамуд, ки ҷаҳони заминӣ ҳамчун соя ва таҷассуми ҷаҳон баррасӣ карда шавад, ки ба он ҳар як насронӣ кӯшиш менамояд. Чунин тасаввурот ба тасдиқи ватандӯстии умумии империявӣ мусоидат намекард.

Ҳамчун ҳиссиёт, ки хоси инсон аст, ватандӯстӣ мавзуи баррасии иҷтимоиву сиёсии файласуфони давраи антиқа гардида буд. Лекин агар аз тарафи файласуфони юнонӣ таълимоти ватандӯстӣ ҳамчун мафҳум, ки шарҳи махсусро талаб менамояд, пешниҳод нагардида бошад, пас барои мутафаккирони Рим ватандӯстӣ ба категорияи марказӣ, ки алоқаи инсон ва давлатро муайян менамуд, мубаддал гардида буд. Чунин алоқамандӣ аз тарафи мутафаккири римӣ Ситсерон чунин ифода карда шудааст: «аз тамоми алоқаҳои ҷамъиятӣ барои ҳар як нафар алоқаҳои нисбатан муҳим алоқаи мо бо давлат мебошад. Волидон, фарзандон, хешу табор, наздикон, рафиқон ба мо азизанд, лекин ватан танҳо тамоми дилбастагии ҷамоаи одамонро фаро гирифтааст. Қадом одами бошарафу бовиҷдон барои қурбон намудани худ, агар он барои ватан нафъе орад, дудила мегардад?» [6, с. 65]

Илова бар ин, Ситсерон мафҳуми ватан аз рӯи таваллуд ва ватан аз рӯи шахрвандиро ҷудо намуда, қайд менамояд, ки асоси ватан аз рӯи таваллудро маҳал, ватан аз рӯи шахрвандиро ҳуқуқ ташкил менамояд. Бешубҳа, мутафаккир афзалиятро ба ватан аз рӯи шахрвандият медиҳад, зеро бо шаҳодати он номи «давлат» тамоми ҷомеаи шахрвандиро фароғир аст. Барои ватан моро зарур аст, ки худро қурбон намоем, худро ба пуррагӣ ба ватан бахшем, тамоми шаъну шарафи худро ба Ватан бахшем. [7, с. 37]

Дар фарқият аз ватандӯстии юнонӣ, ки он хусусияти маҳаллӣ дошта, бо ҷамоаи шахрвандӣ (полис) алоқаманд буд, ватандӯстии римӣ алоқаи органикии ҷамоаи шахрвандӣ ва давлатро пешниҳод менамуд. Чунин фаҳмиши ватандӯстӣ имконият дод, ки дарки римии мафҳуми «ватандӯстӣ» дар шароити давлатҳои бузурги худудии давраи Замони нав мавриди истифода қарор дода шавад.

Пароканда шудани империяи Рим ва оғози марҳилаи асримиёнагӣ бо тақсимшавии сиёсӣ ва ҳукмронии этикаи ҷанговарӣ тасниф карда мешавад, ба хоҳиши ҳисси ватандӯстӣ оварда расониданд. Дар давраҳои минбаъдаи асримиёнагӣ дар Аврупо ҳукуматдорон тасаввуротро оид ба салтанати анъанавӣ ҳамчун тасаввурот оид ба ватан пешбарӣ намуда, аз тобеон парастии сиёсиро талаб менамуданд, ки ҳиссиёти диниро ба миён меовард.

Дар давраи антиқа ватан ҳиссиёти гуногуни шахрвандон – ҳиссиёти динӣ, сиёсӣ, этикиро муттаҳид менамуд, лекин дар марҳилаҳои аввали давраи асримиёнагӣ чунин фаҳмиш аз байн рафт. Дар марҳилаҳои минбаъдаи давраи асримиёнагӣ гарчанде мафҳум дар ҳаёти муқаррарӣ истифода мегардид, лекин ҷанговарон ва вассалон омода буданд, ки барои ҳоким, на барои ватан ҷони худро қурбон намоянд. [8, с. 304]

Афкори педагогии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои миёна оид ба ғояҳои ватандӯстӣ ва ватанпарварӣ дар асрҳои миёна дар зерӣ таъсири шароитҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва махсусан динӣ ташаккул ёфтааст.

Яке аз мутафаккирони бузурги тоҷику форс, ки ба масъалаҳои ватандӯстиву ватанпарварӣ дахл намудааст, Абулқосим Фирдавсӣ ба ҳисоб меравад. Дар «Шоҳнома» ғояҳои ватандӯстиву ватанпарварии А.Фирдавсӣ таҷассум ёфтаанд, ки мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Зеро дар асри X дар давлати Сомониён самтҳои марказгурезӣ меафзояд, ки ба заифгардии давлат ва афзудани хавфи ҳучуми бодиянишинон оварда мерасонад. Аз ин хотир, Фирдавсӣ тамоми оммаи мардумро ба муттаҳидӣ ва ватанпарвариву ватандӯстӣ даъват менамояд. [9, с. 297]

Барои Фирдавсӣ мудофиаи ватан муқаддас аст. Ў аз таслим шудан, дар ҷанги зидди душман ҳалок шуданро бехтар медонад:

Нигоҳ кун ба ин лашкари номдор,

Ҷавонони шоистаи корзор.

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш

Зану кӯдаку хурду фарзанди хеш

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,

Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем. [10, с. 30]

Фирдавсӣ қайд менамояд, ки ҳар як шахси ватанпарвар ва ватандӯст барои мағлуб намудани душман бояд далер, фидокор ва дар айни замон хушёру эҳтиёткор бошад. Чунин ҷавонон шараф ва ифтихори ватан буда, сазовори эҳтиром ва ситоиши халқ мегарданд.

Саъди Шерозӣ дар «Гулистон» ба масъалаҳои ватандӯстӣ ва мубориза бо душман диққати махсус додааст. Аксари пандҳои Саъди Шерозӣ дар ташаккули эҳсоси нафрат ба душман ва муносибати оштинопазир мусоидат менамоянд. Илова бар ин ақидаҳои шоир ҳисси нанг шуморидан дар ақибгардӣ дар мубориза, ғалаба бар душманро таҷассум менамоянд. [11, с. 25]

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ғояҳои ватандӯстиву ватанпарварӣ аз тарафи мутафаккирони тоҷику форс низ бо назардошти вазъияти сиёсӣ иқтисодӣ ва маънавии ҷомеа инкишоф дода шудааст.

Дар давраи Эҳё, ки шавқу рағбат ба давраи антиқа ва нақӯкориҳои антиқавӣ қувват гирифт, ҳиссиёти ватандӯстӣ неруи тозаӣ рушдро касб намуд, ки ҳам дар таълимоти назариявии мутафаккирон ва ҳам дар ташаккули ҳиссиёти миллӣ зери таъсири ҳодисаҳои сиёсии аврупоӣ таҷассум мегардид. Ин ҳодисаҳои сиёсӣ ба заифгардии ҳиссиёти динӣ, ки ба сифати таъвиҷаи ҳиссиёти ватандӯстӣ баромад менамуд ва дар натиҷа, ба тасдиқи ватандӯстии дунявӣ ба сифати арзиши ҷомеаи ташаккулёбандаи буржуазӣ оварда расониданд. Тасдиқи ватандӯстӣ ба сифати арзиши мутлақ дар марҳилаи Инқилоби бузурги Фаронса ба миён меояд. Дар ин марҳила мафҳуми «ватандӯст» ба мазмуни таснифоти он дар давраи антиқа мавриди истифода қарор гирифт. Паҳн гардидани арзишҳои Инқилоби бузурги Фаронса ба паҳни ватандӯстӣ ҳамчун асоси ташаккули садоқат нисбат ба давлат оварда расонид.

Эҳёи мафҳуми «ватандӯстӣ» –ро бо номи мутафаккир Макиавелли алоқаманд менамоянд, ки ғояи антиқаи ватандӯстиро ба вазъияти давраи эҳё ва замони нав мувофиқ намудааст. Макиавелли ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсиро ҷудо намуда, ҳаёти шахсиро ба ҳаёти ҷамъиятӣ тобеъ намудааст. Инфирод, пеш аз ҳама, сарвари сиёсӣ бояд дар доираи манфиатҳои давлатӣ амал намуда, худро қисми ватани худ эҳсос намояд. Дар чунин ҳолат сохтори давлатии ватан муҳим нест. Барои Макиавелли ҳолати принципаӣ иштироки шахрвандон дар идоракунии давлат ба ҳисоб мерафт. Ва нуқтаи назари Макиавелли, ҳар як сохтори давлатӣ чунин имкониятро пешниҳод менамояд. Лекин, агар дар доираи монархия ё аристократия имконияти иштирок дар идоракунии давлат хусусияти бавоситаро дошта бошад, пас дар ҷумҳурӣ ин раванд бевосита амалӣ гардида, ба шахрвандон имкониятҳои васеи таъсиррасонӣ ба равандҳои мухталиф, ки дар давлат ба миён меоянд, пешниҳод карда мешавад. Лекин, ташаккули инсон ҳамчун шахрванд-ватандӯст раванди хеле мушкил аст. Асоси ин равандро идеологияи давлатӣ ташкил менамояд. Макиавелли аз рӯи таъсиррасонӣ идеологияи давлатиро бо дин муқоиса намуда, қайд менамояд, ки агар дин садоқат ба калисоро тарбия намояд, пас идеологияи давлатӣ бояд шахрванди давлатро тарбия намояд, ки арзишҳои асосии ӯ садоқат ба давлат ва хоҳиши ғайри овардан ба давлат бошад. [12, с. 236]

Ташаккули давлатҳои марказонидашуда дар Аврупои Ғарбӣ ба паҳн гардидани мафҳуми «ватан» оварда расонид. Ба ин мафҳум мавқеи арзиши асосӣ барои тамоми шахрвандони давлати монархистӣ новобаста аз мақоми иҷтимоӣ дода шуд. Дар чунин ҳолат тамоми аҳоли бояд барои ватан ҷони худро дарёғ надорад.

Ин тағйирот дар фаҳми мафҳуми «ватандӯстӣ» ва «давлат» дар ташаккули фалсафаи иҷтимоӣ-сиёсии Замони нав тачассум гардида, инчунин ба паҳн гардидани таълимоти файласуфи англис Т.Гоббс оид ба давлат ва шаҳрванд таъсири амиқ расонидаанд.

Аз нуқтаи назари Т.Гоббс, давлат ниҳоде ба ҳисоб меравад, ки табиати инсонро дигаргун менамояд. Танҳо давлат ба коллективи одамон тасаввурот оид ба «некӣ» ва «бадӣ», «адолатнокӣ», «беадолатӣ»-ро ворид менамояд. Аз ин хотир, аз давлат ташаккули инсон ба сифати махлуқи маънавӣ – шаҳрванд вобаста аст.

Лекин худи давлат маҳсули ризоияти тарафайни одамон, барои амалинамоии он садоқат ва ризоияти тарафайн талаб карда мешавад; шаҳрвандон бо ихтиёран додани қисме аз ҳуқуқҳои худ давлатро ташаккул медиҳанд. Маҳз садоқат ва ризоияти тарафайн имконияти мавҷудияти давлат ва тамаддунро таъмин менамоянд.

Агар барои Т.Гоббс шакли ягонаи имконпазири сиёсии мавҷудияти давлат, яъне ватан – монархия аст, дар чунин ҳолат мувофиқи анъанаҳои монархистии асри XVII шахсияти монарх бо суверн, яъне давлат монанд карда мешуд, пас мутафаккирони асри XVIII аллакай диққати худро дар таснифи мафҳуми «ватандӯстӣ» тағйир медиҳанд. Масалан, дар Қобусномаи Дидро Даламбера ба нодурустии монанд намудани ватан ва давлат, инчунин ба он, ки ватандӯстӣ танҳо дар демократия имконпазир аст, нишон дода шудааст. [13, с. 243]

Чунин нуқтаи назарро Ш.Монтеске низ пешниҳод намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки дар давлатҳои монархистӣ меҳру муҳаббат ба ватан дар ҷудой аз давлат мавҷуд аст. Аз ин хотир одамони муосир, дар фарқият аз юнониҳои қадим чолибияти сатҳи пастро нисбат ба ватан зоҳир менамоянд. [14, с. 105]

Ба демократия ҳамчун шарт зарурии тарбияи шаҳрвандон Ж.Ж. Руссо диққати махсус зоҳир намудааст. Ӯ чунин қайд намудааст: тарбия бояд тавре ақида ва завқу таъби шаҳрвандонро равона намояд, ки онҳо аз рӯи майлу рағбат ва зарурат ватандӯст бошанд. Онҳо, чашм кушода, бояд ватанро бинанд ва то охири умр ба ғайр аз ватан дигар чизеро набинанд. [15, с. 672]

Андозаи ватандӯстӣ ин фазои этникиву фарҳангӣ, геополитикӣ ва иқтисодии кишвар, нури бузурги рушди он ба ҳисоб меравад. Баробар намудани арзишҳои ватандӯстӣ дар зери ҳимояи тафаккури умумисайёравӣ ва «арзишҳои умумиинсонӣ» ба муҳимгардии масъала оид ба он, ки тафовути як халқро аз халқи дигар таъмин менамояд ва асоси хувияти халқу миллат ба ҳисоб меравад, оварда расонид.

Маҳз аз ҳамин хотир метавон тасдиқ намуд, ки ватандӯстӣ ин асоси самтгириҳои ҳаёти ба ҳисоб меравад, ки стратегияи рушди шахсият, ҷомеа ва давлатро муайян менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки дар чунин ҳолат ватандӯстӣ ба сифати «шиддатнокӣ» муҳимми дохилии гузашта, ҳозира баромад менамояд, ки ҳамчун алоқа ва пайваст намудани тамоми унсурҳои руҳияи ҷомеа баррасӣ карда мешавад. Илова бар ин, чунин пайвастнамоӣ ба ягонагӣ ва хувияти ҷомеаи муосир равона карда шудааст. Дар шароити имрӯза шаҳрвандони ҳар як давлат оид ба барқарор намудани кишвари худ, оид ба ҳимояи ватани худ, оид ба корҳои созандагӣ ва ояндаи кишвари худ андешаронӣ менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар таснифоти мухталифи ватандӯстӣ ҷанбаҳои мухталифи он ба инобат гирифта шудаанд:

-ҷанбаи императивӣ: Ватандӯстӣ ин мавқеи ихтиёран қабулгардидаи фард аст, ки дар он бартарияти давлатӣ на маҳдуднамоӣ, балки ангезаи озодии инфиродӣ ва шароити ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ баромад менамояд. Ин ватандӯстиро ҳамчун меъёри универсалӣ, ки муносибат, манфиат ва фаъолиятро танҳо дар як самт танзим менамояд, муайян мекунад: дар имкони ин ҳама бо асолате, ки ҳамчун эҳсос ва симои ватан эҳсос мешавад;

-ҷанбаи фаъолиятӣ: Ватандӯстӣ фаъолияти мувофиқи иҷтимоӣ-фарҳангиро дар коллектив, иштироки коллективро дар равандҳои ҷамъиятӣ, фаъолгардии нақши ҷомеаро дар қорҳои давлатӣ пешниҳод менамояд. Он ҳамеша ҳамчун мавқеъ ё муносибати шахс ба ҷомеа баромад менамояд, он мазмуну мундариҷаи озодии инсон, нури фаъолнокии ҳаётии

он мегардад ва ченаки дохилии ҳаёт ва ҷаҳолияти шахсият, коллектив, ҷомеа ва давлат ба ҳисоб меравад;

-чанбаи захиравӣ: Ватандӯстӣ ҳамчун мутобиқати заминавӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии манфиатҳои шахсият, коллектив, ҷомеа ва давлат ба шароити мавҷудияти худ баромад намуда, масъулият баланди тарафайнро барои устуворӣ ва амният пешниҳод менамояд. Ин захираи бузург барои худидоранамой, ташаккули стратегияи рушди давлат ба ҳисоб меравад. [16, с. 744]

Дар асоси таҳлили таснифоти мухталифи мафҳуми «ватандӯстӣ» метавон чунин чанбаҳои онро махсусан қайд намуд:

-ватандӯстӣ захираи сафарбарнамоӣ: ватандӯстӣ ин захираи муҳимми сафарбарнамоии ҷомеа (гурӯҳи иҷтимоӣ, этнос, шахсият) мебошад, ки ба ҳамгирии шароит, нуру ва воситаҳои барои проблемаҳои мавҷудаи стратегӣ, геополитикӣ, миллӣ ва фарҳангӣ равона карда шудаанд. Мувофиқан, ватандӯстӣ ин мавқеи стратегӣ аст, ки бояд рушд карда бошад ва дар афзалияҳои маъноӣ ҳаётии шахсият, дар муттаҳидии коллектив, дар барномаҳои тасаввуроти ҷомеа, дар манфиатҳои сиёсии давлат ба таври дақиқ ва саҳеҳ ифода гардида бошад;

-ватандӯстӣ падидаи маънавӣ: ватандӯстӣ ин падидаи маънавӣ аст, ки устувории бузургро дар ҳолати таназзул муддати тулонӣ дар халқ нигоҳ медорад, танҳо дар се чор насл ба пуррагӣ аз байн меравад. Дар асоси худ ватандӯстии воқеӣ ва маънавӣ хизмати беғаразона ва фидокоронаро ба ватан пешниҳод менамояд. Он принсипи маънавӣ ва сиёсӣ, эҳсосоти иҷтимоӣ буд ва боқӣ мондааст, ки мазмуну мундариҷаи он дар меҳру муҳаббат ба Ватани худ, садоқату вафодорӣ ба он, ифтихор аз гузашта ва вазъияти имрӯза, саъю кӯшиш ва омодагии ҳифзи он ифода мегардад. Ватандӯстӣ яке аз эҳсосоти дақиқ аст, ки дар тури асрҳо дар мубориза барои озодӣ ва соҳибистиклолии давлат мустаҳкам карда шудааст.

-ватандӯстӣ унсурҳои шуури ҷамъиятӣ: ватандӯстӣ унсурҳои шуури ҷамъиятӣ ва шуури инфиродӣ ба ҳисоб меравад. Дар сатҳи шуури ҷамъиятӣ зерҳои мафҳуми ватандӯстӣ ғояи давлатии ягонагӣ ва беназирии халқи мазкур дар назар дошта шудааст, ки дар асоси анъанаҳо, қолабҳо, ахлоқ, таърих ва фарҳанги ҳар як миллати мушаххас ташаккул ёфтааст. Дар сатҳи шуури инфиродӣ ватандӯстӣ ҳамчун меҳру муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз давлати худ, саъю кӯшиши доништан, фаҳмидан ва беҳтар намудани Ватани худ баррасӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, ватандӯстӣ яке аз унсурҳои таркибии сохтори шуури ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он муносибати шахс ба Ватан, ба халқ таҷассум гардидааст.

Адабиёт:

1. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Файзуллоев Ш. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим). – Душанбе, 2005. – 244 с.
2. Барномаи маърифати шахрвандӣ барои таълимгоҳҳои миёнаи касбии педагогӣ. [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 38 с.
3. Бахтин, Ю.К. Патриотическое воспитание как основа формирования нравственно здоровой личности / Ю. К. Бахтин // Молодой ученый. – 2014. – №10. – С.349 – 52.
4. Беляева Е.В., Мишаткина Т.В. Этика гражданственности / Е.В. Беляева, Т.В. Мишаткина. – Минск: РИВШ, 2006. 134 с.
5. Беспалова Т.В. Патриотизм как форма социокультурной идентификации в конфликтных условиях российского переходного общества: автореф. дис. ... д-ра филос. наук. СПб., 2011. 50 с.
6. Быковская Г.А., Иноземцев И.В., Злобин А.Н. Гражданско-патриотическое воспитание студентов как инструмент социального развития // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12.-2010.-№ 3. С. 65.
7. Вербицкий А.А. Контекстно-компетентный подход к модернизации образования / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2010. – № 5. – С. 32–37.

8. Викторов А.Ш. Духовная безопасность российской цивилизации / А.Ш. Викторов. -М.: МАКС Пресс, 2005. 304 с.
9. Военный энциклопедический словарь / В 2 томах. Том 1. - Редкол.: А.П. Горкин, В.А. Золотарев, В.М. Карев. - М.: Большая Российская энциклопедия, «РИ-ПОЛ КЛАССИК», 2001. 279.
10. Воспитание личности и современное общество // ВВШ, 3, 2006 - С.30.
11. Вырастим И.С. Национальное самосознание: проблемы определения и анализа // И.С. Вырастим / Философская и социологическая мысль. - 1989. -№7. - С.20-25.
12. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // Исследование мышления в советской психологии. -Изд. Директмедиа Паблишинг, 2008.-С. 236
13. Гражданское образование / Под ред. Н. Воскресенской, И. Фрумина. Совет Европы. [Текст]. -М., 2000. 243 с.
14. Даринская Л.А. V Международная конференция по образованию и психологии образования (22– 25 октября 2014 г., Кирения, Кипр): проблемы, решения, перспективы / Л. А. Даринская, Н.Л. Москвичева // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 16: Психология. Педагогика. – 2015. – № 1. – С. 98–105.
15. Зайцев М.В. Патриотизм / М.В. Зайцев // Советская военная энциклопедия: в 8-ми т. Т. 6. -М.: Воениздат, 1978. 672 с.
16. Канторович Э. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Пер. с англ. М.А. Бойцова и А.Ю. Серегинной. М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. 744 с.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҒОЯИ ВАТАНДЎСТӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ИҶТИМОӢ-СИЁСӢ ВА МАЪНАВӢ

Аксарияти одамон оид ба муҳити атроф ва мавқеи худ дар он муҳокимаронӣ намуда, ба таври ногузир ба доираи муқаддасоти решаҳои худ, мазмуну мундариҷаи ҳаёт ва мавҷудияти худ ворид мешаванд. Чунин муҳокимарониҳо, беихтиёр дар доираи мафҳумҳои оила, зодгоҳ, одамони муҳит, ватан муттаҳид мегарданд. Дарки амиқи онҳо бо муҳокимарониҳо оид ба ватандӯстӣ оварда мерасонанд.

Хусусияти ватан дар омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки дар марҳилаҳои ибтидоии ташаккули инсон ва ҷомеа ташаккул ёфтаанд, таҷассум мегардад. Дар чунин ҳолат дарки чунин масъалаҳо, ба монанди иҷтимоӣёт, тарзи пайдо гардидани одамият дар инсон, заминаҳои асосии раванди ташаккули ҳиссиёти инсон муҳим ва зарурӣ мегардад. Маҳз ин масъалаҳо заминаи ташаккули фарҳанг ҳамчун воситаи махсус, ки хувияти фардро дар шакли коллектив, ҷомеа ва давлат таъмин менамоянд, ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: муҳит, мавқеъ, мазмун, хусусият, масъала, муттаҳид, зарур, инсон, таҷассум, восита, ҷомеа, давлат, ватан, муҳокима.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИДЕИ ПАТРИОТИЗМА КАК ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО И ДУХОВНОГО ЯВЛЕНИЯ

Когда большинство людей обсуждают окружающую среду и свое место в ней, они неизбежно вступают в святость своих корней, содержания своей жизни и существования. Подобные дискуссии невольно объединяются в рамках понятий семья, родной город, окружающие люди, родина. Их глубокое понимание приводит к дискуссиям о патриотизме.

Природа родины воплощена в социокультурных факторах, сформировавшихся на начальных этапах формирования человека и общества. В таком случае важным и необходимым становится понимание таких вопросов, как социальная жизнь, проявление человечности в человеке, основные основы процесса формирования человеческих чувств. Именно эти вопросы считаются основой формирования культуры как особого инструмента, обеспечивающего идентичность личности в форме коллектива, общества и государства.

Ключевые слова: среда, позиция, содержание, особенность, проблема, целостный, необходимый, человек, воплощение, средство, общество, государство, обсуждение.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE IDEA OF PATRIOTISM AS A SOCIO-POLITICAL AND SPIRITUAL PHENOMENON

When most people discuss the environment and their place in it, they inevitably enter into the sanctity of their roots, the content of their lives and existence. Such discussions are involuntarily united within the framework of the concepts of family, hometown, surrounding people, and Motherland. Their deep understanding leads to discussions about patriotism.

The nature of the Motherland is embodied in sociocultural factors formed at the initial stages of the formation of man and society. In this case, it becomes important and necessary to understand such issues as social life, the manifestation of humanity in a person, the basic foundations of the process of formation of human feelings. It is these questions that are considered the basis for the formation of culture as a special tool that ensures the identity of the individual in the form of a collective, society and state.

Key words: environment, position, content, feature, problem, holistic, necessary, person, embodiment, means, society, state, discussion.

Маълумот дар бораи муаллифон: Зарифов Насрулло Махмадуллоевич - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 985709571;

Амонзода Абубакри Алихон - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 904139013;

Ҷалолов Ҷаъмаҳон Ҷаборович - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 985155114.

Сведения об авторах: Зарифов Насрулло Махмадуллоевич – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 985709571;

Амонзода Абубакри Алихон – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 904139013;

Джалолов Джамаҳон Джаборович – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 985155114.

Information about the authors: Zarifov Nasrullo Mahmaddullovich - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 985709571

Amonzoda Abubakri Alihon - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 904139013;

Jalolov Jamahon Jaborovich - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 985155114.

ТДУ:37+03+61(075.8)
ТКТ: 74+80/84 (2-тоҷ)
А-14

ФАЗОИ СОЛИМИ ТАҲСИЛОТӢ ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ТАШАККУЛИ ОН

Абдусамадзода Б.А., н.и.п., муаллими калон
МДТ «Коллеҷи тиббии ш.Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз»

Масъалаҳои рушди ғояҳои фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва тиббӣ дар бораи арзиши тандурустӣ ва роҳҳои ҳифзи он дар адабиёти илмӣ ба қадри кофӣ фаро гирифта нашудаанд. Равиши табиғотию ташвиқоти нисбати ташаккули тарзи ҳаёти солими гурӯҳҳои мухталифи аҳоли дар таълифоти муҳаққиқони ватанӣ Б. Ашурова, Б. Боев, Л.А. Губанова, А.К. Бобочонов, И. Бобоев, И.Х. Каримова, Б.Р. Қодиров, Д. Каримова, Ф. Қурбонов, Ф. Партово, Ш.А. Сафаров, М. Суяркулов ва дигарон мавҷуд аст, ки дар доираи барномаҳо дар заминаи лоиҳаи ташкилотҳои байналмилалӣ кор кардаанд.

Пажӯҳишҳои муҳаққиқон Д. Каримова [2] ва Ф. Партово [8] ба масъалаҳои ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои ҳамҷонибибаи ҷисмонӣ-истироҳатӣ дар мактаб-интернатҳо, ҳамчунин ташаккули асосҳои тарзи ҳаёти солим дахл доранд. Дар қори илмӣ муҳаққиқ С. Сафаров [9] мушкилоти ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагони хурдсол тавассути бозихҳои миллӣ тибқи талаботи педагогӣ таҳқиқ карда шудааст. Таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқ Т.Б. Намозов [6;7] ба асосҳои иҷтимоӣ-педагогии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Тоҷикистон бахшида шудааст. Бояд зикр кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти ҳамкориҳои оила ва мактаб дар ташаккули тарзи ҳаёти солим байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳаллу фасл нагаштааст. Имконоти курсҳои омӯзишии мактаби миёна дар ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ таҳқиқ нашудаанд. Мақсаднокии педагогӣ дар истифодаи технологияҳои ҳифзи тандурустӣ дар оила ва мактаб асоснок карда нашудааст.

Соли 2008 оид ба «Тарзи ҳаёти солим» дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-и мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодабарӣ маъқул доништа шуд. Ин дастур муҳтавои барномаи «Тарзи ҳаёти солим» ва маводҳо барои гузаронидани «Тарзи ҳаёти солим» ва маводҳо барои гузаронидани дарсҳои амалиро дар бар мегирад. [10, с. 192]

Дастури мазкур аз тарафи гурӯҳи қорӣ таҳия карда шуда, бо кумаки Хазинаяи қўдакони Созмони Милали Муттаҳид «ЮНИСЕФ» ва хазинаяи глобалӣ оид ба пешгирии касалиҳои сил, табларза ва ВИЧ-СПИД таҳия гардидааст. Бояд қайд кард, ки дар қисми 3-юми дастури мазкур усулҳои қор оид ба ташкил ва таълими тренинг, усулҳои интерактивии таълим (қор дар гурӯҳҳо, баромаду намоишҳои интерактивӣ, саволу ҷавоб ва ибрази ақидаҳо, ҳучуми тафаккур, иҷрои бозихҳои нақшофарӣ, таҳлили ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ, мубоҳиса ва ғайраҳо), маслиҳатҳо барои тренер ва машқҳо барои тренинг пешниҳод гардидаанд [10, с. 66-91], ки омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ низ метавонанд дар асоси баҳисобгирии талаботи барномавии таълимӣ, хусусиятҳои синну соли хонандагон ва сатҳи тандурустию ташаккули донишу маҳоратҳои онҳо оид ба тарзи ҳаёти солим, ҳаياتи волидон истифода баранд.

Раванди ташкилию педагогии ташаккули фазои солим талаб мекунад, ки иштироки роҳбарон ва мутахассисони ботачриба дар масъалаҳои солимии ҷамъиятӣ таъмин гардад. Барои ҳалли ин мушкилот низоми муташаккили омӯзишӣ барои тасмимгирандагон ва мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ зарур аст: омӯзгорон, равшиносон, қорандони соҳаи тиб ва иҷтимоӣ, ки дар таҳия ва татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимӣ солим дар сатҳи минтақавӣ, шаҳрӣ ва маҳаллӣ иштирок мекунанд.

Таҷрибаи қорӣ дар омода намудани мутахассисони соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ дар бисёр кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ қамъоварӣ ва

пахн карда шудааст. Манбаи паҳн намудани донишҳо дар бораи стратегияҳо, технологияҳо, шаклҳо ва усулҳои ташкили раванди ташаккули фазои таълимии солим, тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи ин донишҳо бо ҳуччатҳои Муассисаи Умумичаҳони Тандурустӣ «Тандурустӣ - 21», «Тандурустӣ - 2020», «Маҳоратҳои барои тандурустӣ зарурӣ» зикр гаштаанд.

Таълими тандурустӣ дар асоси имплантатсияи малакаҳои зиндагӣ ва дигарон. Сиёсат ва стратегияҳои ташкили низоми байнисоҳавии ҳифзи тандурустии кӯдакон, ки ин санадҳо муайян кардаанд, имкон доданд, ки бахшҳои асосии барномаи тайёр кардани мутахассисон барои фаъолияти солим муайян карда шаванд, ки қобилияти муваффақона ҳал намудани масъалаҳои ташаккули фазои таълимии солимро дар сатҳи маҳаллӣ, шаҳрӣ ва минтақавӣ дошта бошанд. Ин барнома бояд чунин бахшҳоро дар бар гирад:

- таҳияи сиёсат ва стратегияи ҳифз ва таҳкими тандурустии кӯдакон дар таҳсилот;
- асосҳои тарзи ҳаёти солим;
- тарҳрезии чорабиниҳои ҳифзи тандурустӣ дар соҳаи маориф дар асоси ташаккули фазои таълимии солим;
- технологияҳо, шаклҳо ва усулҳои ташаккули фазои таълимии солим;
- нақши салоҳияти омӯзгор дар масъалаҳои тандурустӣ ва ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаи таълимӣ;
- мониторинг ва арзёбии самаранокии ташаккули фазои таълимии солим.

Проблемаи тайёр кардани омӯзгорон ба фаъолияти ҳифзи тандурустӣ мавзӯи таълифоти муҳаққиқони рус И.П. Золотухина, А.С. Москалева, О.И. Матафонова, О.М. Панюкова, М.Н. Сентизова ва як қатор дигар олимони қарор гирифтааст.

Муҳаққиқи рус И.Р. Золотухина аҳамияти сифати омодагии омӯзгорро ба фаъолияти солим қайд намуда, таъкид менамояд, ки «самаранокии кӯшишҳо барои фароҳам овардани фазои солим аз касбият ва сатҳи салоҳияти омӯзгорон вобаста аст, зеро маҳз онҳо фазои солимро на танҳо барои кӯдак, балки барои ҳуди онҳо низ ташкил медиҳанд». [1, с. 29]

Вобастагии сифат ва самаранокии чорабиниҳои ҳифзи тандурустӣ аз салоҳияти омӯзгор дар масъалаҳои тандурустӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солими муҳассилин ва масъулият барои тандурустии худ шартӣ муайянкунандаи муваффақияти ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Муҳаққиқи рус О.И. Матафонова шароити ташкилию педагогии омодагӣ ба чорабиниҳои ҳифзи саломатиро дар низоми такмили ихтисоси омӯзгорон муайян кард. Вай ба онҳо ишора мекунад: самти муҳити таълимӣ дар минтақа, ҳавасманд кардани омӯзгорон ба амалҳои ҳифзи тандурустӣ; таҳияи амсилаи чорсатҳии минтақавӣ оид ба тайёр кардани омӯзгорон барои фаъолияти ҳифзи тандурустӣ (принсипҳои тамоюли амалӣ ва тағйирёбанда, муносибати шахс ба тариқи кори таҷрибавӣ, табодули таҷрибаи амалӣ, паҳн кардани таҷриба дар асоси таҷриба ва интихоби таҷрибаи оптималӣ); асосноккунии маҷмааи таълимию методӣ (барномаҳо, шаклҳо ва усулҳои таълим, дастурҳои методӣ ва дидактикӣ). [4, с. 12]

Чунин ба назар мерасад, ки пешниҳод кардани муҳите, ки субъектҳои раванди таълимро ба фаъолияти ҳифзи тандурустӣ ҳавасманд мекунад, пешниҳод кардан муҳим аст. Раванди тарҳрезӣ ва рушди фазои таълимии солим дар сатҳи минтақавӣ, шаҳрӣ метавонад омилҳои тавоноии ҳавасмандгардонии фаъолияти солими ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим дар соҳаи маориф, ҳамчунин омилҳои ҳавасмандкунандаи мақомоти иҷроия ва роҳбарияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои ташкили низоми оmodасозии мутахассисони соҳаи тандурустии ҷомеа гардад.

Таҳлили қорҳои илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ҳуччатҳои Созмони Умумичаҳони Тандурустӣ, ки проблемаҳои глобалии солимии аҳолии хурдсол ва стратегияҳои ҳалли онҳо, амалияи таҳия ва татбиқи барномаҳои оmodасозии мутахассисони соҳаҳои гуногунро барои фаъолияти ҳифзи тандурустӣ имкон доданд, ки шароити омӯзонидани омӯзгоронро барои фаъолияти солим, ки ба самаранокии ташаккули таълимоти ҳифзи тандурустӣ мусоидат мекунад, ҷойҳо дар муассисаҳои таълимӣ:

- сифат ва самаранокии чорабиниҳои ҳифзи тандурустӣ аз салоҳияти омӯзгор дар

масъалаҳои тандурустӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солим барои муҳассилин ва масъулият барои тандурустии худ вобаста аст;

-диққати низоми маориф ба таҳияи стратегияҳои ҳифзи тандурустӣ омӯзгоронро водор мекунад, ки малакаҳои худро дар ташаккули фазои таълимии ҳифзи тандурустӣ такмил диҳанд;

-таҳияи барномаҳои минтақавӣ, шаҳрӣ оид ба ташаккули фазои таълимии солим дар соҳаи маориф ҳавасмандии омӯзгоронро ба худомӯзӣ дар масъалаҳои тандурустӣ афзун менамояд ва фаъолияти онҳоро дар фаъолияти солим дар мактаб меафзояд;

-кори таҷрибавии омӯзгорон оид ба таҳия ва татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ дар давраи такмили ихтисос ҳавасмандии онҳоро барои фаъолияти ҳифзи тандурустӣ баланд мебардорад;

-омӯхтани таҷрибаи таҳияи барномаҳо барои ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимии минтақа, интихоби вариантҳои беҳтарини татбиқ ҳавасмандӣ ва эътимоди омӯзгоронро ба фаъолияти амалӣ дар ташаккули тарзи ҳаёти солим барои хонандагон дар мактаб;

-технологияҳои пешрафта, муосир, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои ташаккули фазои таълимии солим, ки ҳангоми омодагии омӯзгорон пешниҳод шудаанд, афзоиши сифати таҳсилоти онҳо ва ҳавасмандӣ ба фаъолияти солим;

-омодагии омӯзгорон барои ташаккули фазои таълимии солим бояд дар сатҳи муассисаи таълимӣ, шаҳрӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ сурат гирад ва дар ин раванд тамоми бахшҳои иҷтимоии масъули солимии насл ширкат варзанд.

Муҳаққиқи рус А.С. Москалева, моҳияти фаъолияти солими омӯзгори иҷтимоиро кушода, онро ҳамчун «қорҳои огоҳона анҷом додашуда оид ба ҳифз ва беҳтар намудани солимии иҷтимоӣ ва маънавӣ ва ахлоқии кӯдак, ҳамчунин тандурустии омӯзгори иҷтимоӣ» муайян мекунад. Вай ҳамчунин истидлол мекунад, ки «ташаккули омодагӣ ба фаъолияти солими омӯзгори ояндаи иҷтимоӣ раванди мураккаб ва тулонӣ аст, бинобар ин он бояд дар тамоми давраи таҳсил дар донишгоҳ амалӣ карда шавад». [5, с. 9]

Дарвоқеъ, дар ин ҷо як қатор талаботе, ки ба тайёр кардани мутахассисони оянда дар соҳаи иҷтимоии ҳамаи таҳассусҳо барои фаъолияти солим гузошта мешаванд, таъкид карда мешаванд: таълим додан ба ҳифз ва таҳкими тандурустии муҳассилин; тарзи ҳаёти солимро омӯзанд, тандурустии худро нигоҳ доранд ва мустаҳкам кунанд; дар давоми тамоми давраи таҳсил дар муассисаи таълимӣ ба ҳифзи тандурустии кӯдакон ва ҷавонон таълим диҳанд.

Дар асоси дидгоҳи илмӣ дар боло овардашуда ва таҷрибаи шахсии фаъолияти таълимӣ дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ, талаботи асосии тайёр кардани мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ, муассисаҳои ҷамъиятӣ, ҷамоатҳои тичоратӣ барои ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ метавонанд ба тариқи зерин тавсиф карда шаванд:

-омӯзиш бояд аз ҷониби ҳамаи субъектҳои амалишаванда, барномаҳо ва лоиҳаҳо оид ба ташаккули фазои таълимии солим ва тарзи ҳаёти солим дар соҳаи маориф ба итмом расад;

-омодагии муҳассилин ба фаъолияти солим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд тибқи барномаи махсус сурат гирад - дар тамоми давраи таҳсилашон ё дар муассисаҳои таҳсилоти баъдидипломӣ, ҳамчунин дар муассисаҳои махсуси барои ин фаъолияти таълимӣ аккредитатсияшуда;

-бо назардошти вижагиҳои қаламрави мушаххас дар ташаккули фазои таълимии солим раванди тайёр кардани омӯзгорон ва мутахассисони дигар соҳаҳоро барои фаъолияти солим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, аз ҷумла таҳсилоти баъдидипломӣ зарур аст; барои афзоиши самаранокии фаъолияти солим дар соҳаи маориф дар заминаи ҳамкориҳои байниидоравӣ зарур аст, ки тасмимгирандагон (роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, шубҳаҳои маъмурияти онҳо, муассисаҳое, ки ҳадафҳои ташаккули тарзи ҳаёти солимро барои субъектҳои раванди таълим) амалӣ мекунанд, татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим;

-мутобиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим дар соҳаи маориф низоми мониторинг оид ба таълим ва шуғли мутахассисони таҳсилкардаи муассисаҳои таҳсилоти

олии касбӣ, аз ҷумла таҳсилоти баъдидипломиро таъсис додан зарур аст.

Муваффақияти раванди ташаккули минтақавӣ фазои таълимии солим, ҳамчун вазифаи байниидоравӣ, бештар аз иштироки роҳбарони қарор дар ин раванд вобаста аст. Тачрибаи шахсии дарозмуддати муҳаққиқ дар таълими тасмимгирандагон оид ба фаъолияти солим дар шаҳрҳо нишон дод, ки конфронсҳои байниидоравии сатҳи маҳаллӣ шакли муассири таълими барномаҳои ташаккули фазои таълимии солими онҳо мебошанд.

Дар давраи аз соли 2018 то 2022 дар вилояти Хатлон барои тасмимгирандагон ва мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ 15 конфронси таълимии байниидоравӣ ташкил шудааст, ки дар масъалаҳои ташаккули фазои таълимии солим дар сатҳи маҳаллӣ, шаҳрӣ ва минтақавӣ гузаронида шуданд.

Таҳлили раванди оmodасозӣ ва баргузори ин конфронсҳо имкон дод, ки як қатор усулҳои маъмули омӯзиши роҳбарияти мақомоти иҷроия, муассисаҳо ва корхонаҳо оид ба ташаккули фазои таълимии солим муайян карда шаванд.

Омодагии конфронси омӯзишӣ барои тасмимгирандагон дар сатҳи шаҳрӣ оид ба ташаккули фазои таълимии солим, ҷун қоида, аз ҷониби раёсатҳои маориф ва тандурустӣ, ҳамоҳангсозии омодагӣ ба конфронс аз ҷониби Донишкадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ҳамкорӣ бо маркази пешгирии тиббӣ ба амал бароварда мешавад.

Барои иштирок дар конфронс ҳамчунин кафедраҳои дигар метавонанд даъват карда шаванд: тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, кор бо ҷавонон, фарҳанг, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра, ҳамчунин ҳаёти омӯзгорони муассисаҳои таълимии омӯзгории мактабҳои олий, ки проблемаҳои солимии кӯдаконро дар низомии мактаб таҳқиқ мекунанд. Дар сурате самаранокии баландтар ба даст овардан мумкин аст, агар таълими тасмимгирандагон ва мутахассисони иҷтимоӣ дар миқёси шаҳрдорӣ гузаронида шавад. Ин имкон медиҳад, ки ба раванди омода кардани конфронсҳои омӯзишӣ барои раиси шаҳр ва маъмурияти он ҳамроҳ шавем. Омӯзиш дар ду марҳила гузаронида мешавад. Дар бахши якуми назариявии конфронс:

-дар асоси омили расмӣ ва натиҷаҳои омӯзиши омилҳои хавфи рафтор ва тарзи ҳаёти насли наврас, мушкилоти мавҷудаи вазъи тандурустии кӯдакон ва ҷавонон таҳлил ва ошкор карда шуданд;

-роҳҳои самараноки бештар намудани тандурустии кӯдакон ва ҷавонон тавассути воситаҳои педагогӣ дар асоси ташаккули фазои таълимии солим муҳокима ва пешгӯӣ карда мешаванд;

-захираҳои мавҷудаи сохторӣ, педагогӣ, моддӣ, техникӣ ва молиявӣ барои татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим баҳогузурӣ карда мешаванд;

-амсилаҳои мавҷудаи мудирияти равандҳои ташаккули фазои таълимии солим таҳлил карда мешаванд, усулҳои оптималии байнисоҳавӣ оид ба ҳалли масъалаҳои солимии насли нав таҳия карда мешаванд.

Дуввум - бахши амалии конфронс - дар се макони намоишӣ дар шакли семинарҳои омӯзишӣ ташкил карда шудааст: барои шӯъбаҳои маъмурияти шаҳрдорӣ; сардорони ҷамоатҳои деҳот; роҳбарони муассисаҳои таълимӣ. Роҳбарони муассисаҳои тиббӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, кор бо ҷавонон, таъминоти иҷтимоӣ ва дигар шӯъбаҳо, ҳамчунин роҳбарони муассисаҳои ҷамъиятӣ ва корхонаҳо бо мақсади ташкили гурӯҳҳои байниидоравӣ ба ҷойҳои намоишӣ тақсим карда мешаванд. Қитъаи намоишӣ иншооти махсуси намунавӣ барои омӯзиши амалии тачрибаи педагогӣ дар тарҳрезии раванди ташаккули фазои таълимии солим дар шаҳрак, ҷамоати деҳот ва муассисаи таълимӣ аз ҷониби иштирокчиёни конфронс дар давоми дарс мебошад. Тайёр кардани сомонаҳои намоишӣ ба семинар аз ҷониби шӯъбаҳои маъмурияти маҳаллӣ, ки дар конфронс иштирок мекунанд, бо дастгирии методии Донишкадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф, Маркази пешгирии тиббӣ ва модераторҳо аз ҳисоби олимону муҳаққиқон ва тачрибаомӯзон бо дониш ва тачрибаи муайян дар таҳия ва татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим амалӣ карда мешаванд. Семинарҳо дар ҳама

сомонаҳои намоишӣ дар шакли чаласаҳои интерактивӣ аз ҷониби модераторҳои омӯзишдида дар сомонаҳои намоишӣ гузаронида мешаванд, ки дар он:

-намунаҳои (лоихаҳои) пешниҳодшуда шарҳ ва муҳокима карда мешаванд: технологияҳо, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои ташкили раванди ташаккули фазои таълимии солим дар гурӯҳҳо дар майдонҳои намоишӣ (дар сатҳи шахрак, ҷамоати деҳот ва муассисаи таълимӣ);

-иштирокчиёни семинар мустақилона дар гурӯҳҳо барномаҳои ташаккули фазои солиро дар шахрак, ҷамоати деҳот, муассисаи таълимӣ бо иштироки намоёндагони шуъбаҳо ва бахшҳои гуногуни ҷомеа таҳия мекунанд;

-проблемаҳо, ки дар давоми дарси интерактивии амалӣ ба миён омадаанд, муҳокима карда, роҳҳои самарабахши ҳалли онҳо муайян ва натиҷаҳо ҷамъбаст карда мешаванд.

Яке аз ҳадафҳои асосии педагогии дар семинар гузошташуда баланд бардоштани салоҳияти иштирокчиёни он дар кори муштарак оид ба таҳия ва татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим мебошад. Малакаҳои ҳамкориҳои иштирокчиёни семинар ҳангоми таҳияи ҳадафи умумӣ оид ба ҷорабиниҳои оянда дар синф дар гурӯҳҳои байниидоравӣ ташаккул меёбанд.

Технологияҳои ташаккули фазои таълимии солим дар шахрдорӣ ба таври муфассал омӯхта ва амалан санҷида мешаванд. Ҳамаи иштирокчиён сохтори пешакӣ таҳияшудаи барномаи ташаккули (шахрак, ҷамоати деҳот, муассисаи таълимӣ) соҳаи ҳифзи саломатиро мегиранд, ки алгоритми марҳилаи таҳияи барномаи сомонаи намоишии мувофиқро инъикос мекунанд. Дар муҳокимаи ҳар як марҳилаи таҳияи ин барнома, ба ҳамаи иштирокчиёни семинар имкон фароҳам оварда мешавад, ки «манфиатҳои худро қонеъ ва амалӣ намоянд, фикр баён кунанд, ҷаҳол бошанд», ин мавқеи мавзуии ҳамаи муҳассилиро таъмин мекунанд.

Ҳама пешниҳодҳо аз ҷониби модераторҳо баҳогузори карда мешаванд, дар ҳоле ки онҳо бо истифода аз заминаи ягонаи меъёри танзимкунандаи ҷаҳолияти солим дар соҳаи маориф ва таҷрибаи шахсии онҳо дар таҳияи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим роҳбарӣ карда мешаванд. Тақлифҳои ба барнома пешниҳодкардаи иштирокчиён ислоҳ карда мешаванд. Бо мақсади ташаккул додани ғояе, ки барои ҳамоҳангсозӣ ва рушди худмудирияти субъектҳои нави фазои таълимии солими синергетикӣ эҷод мекунанд, иштирокчиёни семинар даъват карда мешаванд, ки барои амалисозии сохтори меъёри (идеалии) тарзи ҳаёти солим, дар асоси идеяи муштарак барои ҳамаи субъектҳои фазои таълимӣ - тарбияи солим, шахси озод, хушбахт, ба қор нигаронидашуда. Ҳама иштирокчиёни семинар ғояро арзёбӣ мекунанд ва фикру ақидаи худро аз мавқеи дарки он ҳамчун воситаи педагогии ташаккули тарзи ҳаёти солим ва василаи педагогии амсиласозӣ аз ҷониби кӯдакон тарзи ҳаёти солими инфиродии онҳо баён мекунанд. Сохтори меъёри тарзи ҳаёти солим ҳамчунин ҳамчун ҷалбкунанда - ғояе ба ҳисоб меравад, ки ба ташаккули соҳаи ҳавасмандгардонӣ дар фазои таълимии солим мусоидат мекунанд, ки субъектҳои фазои таълимиро ба ҷаҳолияти солимгардонӣ ва субъектҳои раванди таълим ба тарзи ҳаёти солим ҳавасманд мекунанд. Ин равиш ба ҳамаи иштирокчиёни семинар имкон медиҳад, ки таъсири механизмҳои синергетикиро ба ташаккули фазои таълимии солим ва ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиёни ин раванд беҳтар дарк кунанд.

Донише, ки дар семинар ба даст омадааст, ба субъектҳои фазои таълимӣ тасаввуроте медиҳад, ки ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиён дар ташаккули фазои шахрии таълимии солим ҷӣ гуна ба роҳ монда шудааст.

Натиҷаҳои конференси омӯзишӣ бо қарори умумӣ дар шакли қатънома ба расмият дароварда мешаванд, ки он ба ҳамаи шахрдорӣҳо ва ҷамоатҳои деҳоти минтақа фиристода шуда, дар матбуоти маҳаллӣ нашр карда мешавад.

Натиҷаи барҷастаи конференсҳои омӯзишӣ афзоиши салоҳият ва дараҷаи масъулияти шахсони тасмимгиранда ва мутахассисони иҷтимоӣ дар ташаккули фазои таълимии солим дар сатҳи маҳаллӣ ва шахрӣ мебошад.

Дар баъзе муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ ва баъдидипломӣ, курсҳои тайёр

кардани мутахассисони соҳаи тандурустӣ (Душанбе, Хучанд, Бохтар, Кӯлоб) кушода шудаанд. Тайёр кардани мутахассисони соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ дар ин курсҳо на танҳо аз ҳисоби кормандони тиб, балки аз ҷониби омӯзгорон, равшиносон ва кормандони иҷтимоӣ низ гузаронида мешавад. Ин маънои онро дорад, ки мутахассисони соҳибхитоси соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ дар солҳои наздик дар раванди ташаккули ҷазои таълимии солим дар сатҳи маҳаллӣ, шаҳрӣ, минтақавӣ ва миллий ҷалб карда мешаванд.

Тайёр кардани мутахассисони шӯбаҳои гуногун барои иштирок дар ташаккули ҷазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ метавонад аз ҷониби марказҳои минтақавӣ ва шаҳрии пешгирии тиббӣ дар асоси барномаҳои махсуси таълимӣ барои фаъолияти солим дар соҳаи маориф амалӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Золотухина, И.П. Здоровьесберегающее образовательное пространство как феномен взаимодействия детского сада и начальной школы: дис. канд. пед. наук /И.П. Золотухина. - М., 2006.

2. Каримова, Д.М. Дидактические возможности профилактики вредных привычек дошкольников средствами коллективного гуманного воспитания: автореф. дисс. канд. пед.наук/Д.М.Каримова.-Душанбе,2019.-21с.

3. Каримова, И., Ниёзмухаммедова, Ю.Ашурова, Б.Девоншоева. Тарзи ҳаёти солим. Китоб барои дарсҳои тарбиявии хонандагони синфҳои 3-юми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе: «Маориф», 2017.-104 с.

4. Матафонов, О.И. Подготовка педагогов в системе повышения квалификации к осуществлению здоровьесберегающей деятельности в образовательных учреждениях : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О.И. Матафонов. - Чита, 2008. - 25 с.

5. Москалева, А.С.Формирование готовности к здоровьесберегающей деятельности у будущих социальных педагогов: автореф. канд. пед. наук/А.С. Москалева. - Екатеринбург, 2010.

6. Намозов, Т.Б.Социально-педагогические основы формирования здорового образа жизни у учащихся старших классов общеобразовательных школ Таджикистана: АКД/Т.Б. Намозов.-Душанбе,2012.-26с.

7. Намозов, Т.Б. Формирование здорового образа жизни у учащихся старших классов в условиях семьи и школы. Период д независимости/Т.Б. Намозов.-Душанбе: «Ирфон», 2019.- 100с.

8. Партово, Ф. Педагогические условия формирования основ здорового образа жизни у воспитанников интерната: дисс. на соискание учёной степени канд.пед.наук/Ф.Партово.-Д.,2010.-175с.

9. Сафаров, Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр: диссертация на соискание ученой степени канд.пед.наук/Ш.А. Сафаров.-Душанбе, 2008.-163с.

10. Тарзи ҳаёти солим. Дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе, 2008.-192с.

11. Тихомирова, Л.Ф. Теоретико-методические основы здоровьесберегающей педагогики: монография/ Л.Ф. Тихомирова; под ред. М.И. Рожкова. - Ярославль, 2004. - 240 с.

12. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. проф. Д. Ушакова. - М.:ТЕРРА, 1996. - Т 4. - 1500 с.

13. Тюмасева, З.И. Валеология и образование /З.И. Тюмасева, Б.Ф. Кваша.-СПб.: МАНЭБ, 2012.-380с.

14. Тюмасева, З.И. К вопросу об актуальности конвергенции валеологии и экологии/З.И. Тюмасева, А.А. Цыганков//Валеология. - 2012. -№1 .- С.7 - 13.

15. Уколова, О.Н. Интерпретация понятия «здоровье» применительно к людям с инвалидностью / О.Н. Уколова // Альманах современной науки и образования. - 2013. - № 5

(72). - С. 130-133.

16. Ушинский, К.Д. Избр. соч. в 2-х томах. Т. 1 /К.Д.Ушинский.-М.,1974.

17. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения, в 6-ти т./К.Д.Ушинский. - М.,1988.

ФАЗОИ СОЛИМИ ТАҲСИЛОТӢ ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ТАШАККУЛИ ОН

Мақола фарогири масъалаҳои вобаста ба роҳу усулҳои таълими ташаккули фазои таълими солим мебошад.

Ба андешаи муаллиф, масъалаҳои рушди ғояҳои фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва тиббӣ дар бораи арзиши тандурустӣ ва роҳҳои ҳифзи он дар адабиёти илмӣ ба қадри кофӣ фаро гирифта нашудаанд.

Раванди ташкилию педагогии ташаккули фазои солим талаб мекунад, ки штироки роҳбарон ва мутахассисони ботачриба дар масъалаҳои солимии ҷамъиятӣ таъмин гардад. Барои ҳалли ин мушкилот низоми муташаккили омӯзишӣ барои тасмимгирандагон ва мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ зарур аст: омӯзгорон, равшиносон, кормандони соҳаи тиб ва иҷтимоӣ, ки дар таҳия ва татбиқи барномаҳои ташаккули фазои таълимии солим иштирок мекунад.

Муаллиф зикр мекунад, ки вобастагии сифат ва самаранокии ҷорабиниҳои ҳифзи тандурустӣ аз салоҳияти омӯзгор дар масъалаҳои тандурустӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солими муҳассилин ва масъулият барои тандурустии худ шартӣ муайянкунандаи муваффақияти ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Муаллиф хулоса мекунад, ки тайёр кардани мутахассисони шӯъбаҳои гуногун барои иштирок дар ташаккули фазои таълимии солим дар муассисаҳои таълимӣ метавонад аз ҷониби марказҳои минтақавӣ ва шаҳрии пешгирии тиббӣ дар асоси барномаҳои махсуси таълимӣ барои фаъолияти солим дар соҳаи маориф амалӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: технология, фазои солими таҳсилотӣ, сатҳи шаҳрӣ ва маҳаллӣ, марказҳои таълимӣ, соҳаи маориф, шӯъбаҳо, шаҳрдориҳо, конфронсҳои омӯзишӣ, тандурустӣ, шахсони масъул.

ЗДОРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье освещены вопросы, связанные с путями и методами воспитания для создания здоровой образовательной среды.

По мнению автора, вопросы развития философских, психолого-педагогических и медицинских представлений о ценности здоровья и способах его охраны недостаточно освещены в научной литературе. Организационно-педагогический процесс создания здоровой среды требует участия руководителей и опытных специалистов по вопросам здравоохранения. Для решения этой задачи необходима организованная система обучения лиц, принимающих решения, и социальных специалистов: педагогов, психологов, медицинских и социальных работников, которые участвуют в разработке и реализации программ формирования здоровой образовательной среды.

Автор отмечает, что определяющим условием успешности формирования здоровой образовательной среды является зависимость качества и эффективности медико-санитарной деятельности от компетентности педагога в вопросах здоровья, формирования здорового образа жизни педагогов и ответственности за собственное здоровье в учебных заведениях.

Автор приходит к выводу, что подготовка специалистов разных ведомств к участию в формировании здоровой образовательной среды в образовательных организациях может осуществляться областными и городскими центрами медицинской профилактики на основе специальных образовательных программ оздоровительной деятельности в сфере образования.

Ключевые слова: технология, здоровая образовательная среда, городской и местный уровень, образовательные центры, сектор образования, ведомства, муниципалитеты, образовательные конференции, здравоохранение, ответственные лица.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY FOR CREATING A HEALTHY EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article highlights issues related to the ways and methods of education to create a healthy educational environment.

The author notes that the determining condition for the success of the formation of a healthy educational environment is the dependence of the quality and effectiveness of medical and sanitary activities on the competence of the teacher in matters of health, the formation of a healthy lifestyle for teachers and responsibility for their own health in educational institutions. The results of the research conference will be formalized as a general decision in the form of a resolution that will be sent to all municipalities and rural communities of the region and published in the local press. An excellent result of the training conferences is an increase in the competence and level of responsibility of decision makers and social specialists in the formation of a healthy educational environment at the local and city level.

The author comes to the conclusion that the training of specialists from different departments to participate in the formation of a healthy educational environment in educational organizations can be carried out by regional and city centers for medical prevention on the basis of special educational programs for health-improving activities in the field of education.

Key words: technology, healthy educational environment, city and local level, educational centers, education sector, departments, municipalities, educational conferences, healthcare, responsible persons.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдусамадзода Бахтулло Абдулманон - номзоди илмҳои педагогӣ, омӯзгори Муассисаи давлатии таълимии «Коллеҷи тиббии ш. Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз». Суроға: 735360, ҚТ, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел.: (+992) 918313434. Почтаи электронӣ: 918313434@mail.ru

Сведения об авторе: Абдусамадзода Бахтулло Абдулманон – кандидат педагогических наук, преподаватель государственного образовательного учреждения «Кулябский медицинский колледж имени Рахмонзода Рахматулло Азиз». Адрес: 735360, РТ, город Куляб, улица С. Сафарова-16. Телефон: (+992) 918313434. Электронная почта: 918313434@mail.ru.

Information about the author: Abdusamadzoda Bakhtullo Abdulmanon – candidate of pedagogical sciences, teacher of the State educational institution “Kulob medical college named after Rahmonzoda Rahmatullo Aziz.” Address: 735360, RT, Kulob city, S. Safarova street-16. Phone: (+992) 918313434. Email: 918313434@mail.ru.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

ТДУ: 342.2 (2-точ)

ТКТ:63.2 (2-точ)

X-57

ВАЗЪИ ИҚТИСОДИ ВА ТИЧОРАТИИ ТЕМУРИЁН БО КИШВАРҲОИ ХОРИҶИ

Хочаев М.П., н.и.т., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асри XV миёни давлати Темуриён бо давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Хитой, Ҳиндустон, Тибет, Эрон, Русия, Поволже ва Сибир робитаҳои доимии тичоратӣ барқарор гардиданд. Аз Хитой матоҳои абрешимӣ, чун атлас, чой, зарфҳои чинӣ, сангҳои қиматбаҳо ва ғайра, аз Ҳиндустон матоҳои сафед ва ранга, аз Эрон марворид, аз Русия, Тотористон ва Сибир чарму мум оварда мешуданд. Дар миёни молҳои, ки аз кишварҳои Аврупо ба Самарқанд оварда мешуданд, матоҳои фаронсавӣ, доқа, кордҳои черкесӣ буданд.

Аз Самарқанд матоҳои пахтагин, махмал, абрешим, инчунин қоғаз, меваи хушк, биринҷ, пахта ва ресмон ба мамлакатҳои хориҷ, асосан ба Русия, Тотористон ва Сибир фиристода мешуданд. Сафоратҳо дар густариши муносибатҳои тичоратӣ нақши калон бозиданд. Шоҳрух ва Улуғбек пайваста бо Хитой мубодилаи сафирҳо мекарданд. Соли 1418 сафорати Шоҳрух бо сардории Ардашер ба Хитой ва соли 1419 сафирон Ли Ди ва Чонг-Ку аз Хитой ба Самарқанду Ҷирот омаданд. Ба Шоҳрух ва Улуғбек паёмҳои ирсол гардида, барои густариши робитаҳои дӯстона тухфаҳои қиматбаҳо пешниҳод карда шуданд. Соли 1420 ба Хитой сафорати ҷавобӣ иборат аз 530 нафар фиристода шуд. Сафирони Темуриён зиёда аз ду сол дар Хитой истода, соли 1422 ба ватан баргаштанд [14, с. 102-105].

Дар замони Шоҳрух ва Улуғбек муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо Тибет ва Ҳиндустон барқарор гардиданд. Соли 1421 сафирони Тибет ба Самарқанду Бухоро ташриф оварданд. Шоҳрух солҳои 1441-1442 сафирони худро ба қасри Виҷаянагари Ҳинд бо сарвари муаррихи форсу-тоҷик Абдураззоқи Самарқандӣ мефиристад, ки муаррихи мазкур инро дар сафари хеш ба Ҳиндустон тавассути Кирмон, Ҳурмуз ва Халиҷи Форс дар рӯзномааш тасвир намудааст.

Дар аҳди Шоҳрух (1409-1447) ва ворисони ӯ шаҳри Ҷирот, ки чандсад ҳазор нафарро ташкил меод, ба шаҳри бузурги Шарқи Наздик ва пойтахти асосии давлати Темуриён табдил ёфт. Як қатор шароитҳо ба пешрафти иқтисодиёт ва болоравии сиёсии шаҳр мусоидат карданд. Асосан мавқеи ҷуғрофии он ниҳоят муфид буд, зеро шаҳр дар маркази давлати Темуриён ҷойгир ва аз ҳамлаҳои беруна эмин буд. Ин ба афзоиши босуръати шаҳр мусоидат кард. Илова бар ин, Ҷирот дар маркази муҳимтарин роҳҳои тичоратии байналмилалӣ ҷойгир буд, ки кишварҳои Осиё ва Аврупо ро мепайваст ва бинобар ҳамин сабаб ба рушди иқтисодии шаҳр таъсон шуд.

Юришҳои пайваста, васеъкунии ҳудудии мулк, забткориҳои хунин ва ғорати кишварҳои забтшуда ба қудрати иқтисодӣ ва низомии давлати Темур ва як зумра ҳокимони авлоди ӯ мусоидат намуда, боиси густариши нуфузи минтақаи Хуросон ва Мовароуннаҳр гашт. Ҳамаи ин омилҳо ба рушди муносибатҳои дипломатӣ ва ривочи тичорат бо дигар мамлакатҳо таъсири мусбат расонид. Дар охири қарни XIV – ибтидои қарни XV, ки Темур дар авҷи шуҳрат буд, муносибатҳои тичорӣ ва сафоратхонаи Мовароуннаҳру Хуросон бо баъзе кишварҳои дуру наздик эҳё шуданд. Соли 1393 барои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона ва осоишта аз Самарқанд ба Сурия ва Миср Савайро бо пайғоме фиристоданд [1, с. 689].

Дар аснои юриши Темур ба Ҳиндустон, 23 феввали соли 1399, вақте ки ӯ дар минтақаи Пайла, дар наздикии Чамму буд, ба наздаш сафири ҳокими Кашмир Искандаршоҳ омада, ба ӯ тухфаҳои гаронбаҳо, ҳамчунин се ҳазор асп тақдим намуда, хоҳиш дошт бо ӯ муносибати дӯстона барқарор созад.

Нақшаҳои Темур бо давлатҳои хориҷии дуру наздик аз барқарор ва таҳкими робитаҳои тичоратӣ иборат буданд. Ҷамчунин, 1 августи соли 1402 ба шоҳи Фаронса Карли VI паёме фиристод, ки дар он аз ҷумла гуфта мешуд: «Ва он гоҳ шумо бояд тоҷирони худро ба ин кишвар фиристанед ва мо ба онҳо иззату эҳтиром нишон медиҳем ва тоҷирони мо ба он тараф хоянд рафт ва онҳоро низ бояд иззату эҳтиром кард. Ва бигзор ҳеҷ кас ба онҳо зӯрварӣ ва аз онҳо бештар талаб накунад, зеро ҷаҳон ба шарофати тоҷирон обод мешавад» [11, с. 344].

Дар ин давра шаҳри Самарқанд, ки дар роҳи муҳимми тичорати ҷаҳонӣ аз Хитой ба мамлакатҳои ҳамсояи Баҳри Миёназамин ва Ҳиндустон воқеъ буд, дар барқарор намудани муносибатҳои тичоратӣ ва сафоратхонаҳо нақши махсус бозидоаст. Дар ёддоштҳои сафарномаи Руи Гонсалес де Клавихо, ки дар бораи сафари сафорати Испания ба Самарқанд солҳои 1403-1406 нақл мекунад, оид ба тичорати Темуриён бо кишварҳои хориҷӣ маълумоти арзишманд додааст. Аз ҷумла, муаллиф чунин хабар медиҳад: «Дар ин ҷо ... ҳар сол, махсусан дар моҳҳои июн, июл ва август ба Самарқанд қорвонҳои қалони шутур, ки молҳои зиёде доранд, меоянд. Ва қорвони онҳо мисли қорвони мо маъноӣ ҳайвоноти борбардорро дорад. Ин шаҳр ба шаҳри бозаргонон тағдил ёфта, ба подшоҳ даромади қалон меорад. Ҳар сол тоҷирон аз Ҳиндустони хурд ба ин ҷо омада, бисёр хушхӯрҳо меоваранд; навҳои бехтарини хурди онҳо, ки ба Сурия фиристанда нашудаанд, ба монанди дона, чормағз, дорчин, пӯсти чормағз ва бисёр маҳсулоти дигари хеле қиматбаҳое, ки ба Искандария бурда намешаванд ва дар он ҷо ёфтани мумкин нест. Ғайр аз ин, қисми зиёди абрешим дар Гелон, замини назди баҳри Боку (Ҳазар) истеҳсолшуда ба он ҷо оварда мешавад ва дар он ҷо ҳар сол ба микдори қифоя истеҳсол мешавад. Ва ин абрешими Гелон ба Димишқ, ба сарзамини Сурия, ба Туркия, ба Зафа (Кофу- ҷамоаи генузиягӣ дар Қрим) ва дигар ҷойҳо меравад. Ба ин ҷо абрешими дар сарзамини Хамаҳӣ (Шамаҳӣ) тайёршударо ҳам меоранд; дар ин ҷо абрешими бисёре истеҳсол карда мешавад ва тоҷирон, ҳатто венетсиягӣ ва генузиягӣ барои харидани он ба он ҷо меоянд» [9, с. 80].

Тичорат бо Хитой махсусан пуравҷ буд. Ба гуфтаи сафири Испания Руи Гонсалес де Клавихо, Темур аз омадани сафирони Хитой ба дарбори худ, ки густохона талаби хирочро ба Хитой доштанд, норозӣ буд. Дар маросими қабули сафорати Испания тахти сарварии Клавихо, ки 8 сентябри соли 1404 дар боғи Дилқушо баргузор шуда буд, ба гуфтаи Клавихо, «намояндагоне, ки онҳоро роҳбарӣ мекарданд, баъди сафири императори Хитой Чайскан, ки бо талаби хироч ба назди Темурбек омада буд, ҷой намуд. Вақте Темур дид, ки фиристандагони испания аз сафири Хитой поённишинанд, фармон дод, ки испаниҳо боло нишинанду ҷойи сафирони Хитой дар зер аст.

Бо ин фармон яке аз намояндагони шоҳ назди сафири Хитой омад ва ҷойи ўро муқаррар кард, инчунин суханони шоҳро расонид, ки ў, фиристандаи ғоратгар, одами беинсоф ва душман ҷояш аз ҷама пойин аст, агар Худо хоста бошад, ба зудӣ ўро (шоҳи Хитойро) ба дор меовезад, то дар оянда чунин ҷуръат накунад. Аз он вақт инҷониб дар ҷама ҷашну зиёфатҳое, ки ҳазрат (Темур) ташкил мекард, бо ҳамин тартиб нишаста буданд» [9, с. 111]. Темур дар ҳузури ҷамаи меҳмонон императори Хитойро ҳук номид [9, с. 110].

Ҳамин тариқ, Клавихо маълумоти манобеи хитойро дар бораи амалҳои ғайридӯстонаи Темур нисбат ба сафирони Хитой тасдиқ мекунад.

Темур барои юриши ҳарбӣ ба Хитой омодагӣ медид. Ў лашкар ҷамъ карда, моҳи январӣ соли 1405 ба шаҳри Утрор меояд ва 18 феврал дар он ҷо бемор шуда, вафот мекунад. Забти Хитой феврал манъ карда шуд. Пас аз марги Темур муносибатҳои Хитой Осӣи Марказӣ дубора барқарор шуданд. Масалан, 12 октябри соли 1405 дарбори Хитой ба дипломати хитой Чен-Чен, мансабдори бозғимоди Вазорати маросими назди императори Мин Чен-Тсун (1403-1424) ҳамроҳ бо хоҷа Ли Ла ва амалдор Ли Сян вазифадор намуд, ки ба Ҳирот ба дарбори Шохрух ташриф намоянд. Ба ин сафорат сафирони Шохрух, ки аз Чин ба ватан бармегаштанд, низ шомил буданд. Дар ин сафорат, ки замон ба Хитой омадани маълум нест, намояндагони Ҳирот, Самарқанд, Шероз, Андигон (Андичони ҳозира) буданд [8, с.101-116].

Точирони Хитой ба вусъат додани савдо бо Ғарб хеле манфиатдор буданд. Соли 1387 Темур сафорати худро бо сарвари Мавлоно Ҳофиз ба Хитой фиристод. Сафорат 15 аспу ду шутурро ба унвони «хироч» ҳадя кард. Пас аз он ҳар сол аспу шутур ба сифати хироч фиристода мешуд. Соли 1392 ба хирочи муқаррарӣ газвор низ илова карда шуд. Соли 1394 ба Хитой 200 сар асп фиристода шуд. Бо яке аз сафоратхонаҳо қариб 1000 сар асп ба Хитой фиристода шуд. Хитойҳо ба ивази ин ҳадяҳо сангҳои қиматбаҳо ва пулҳои қоғазӣ фиристоданд. Сафоратхонаи Хитой бо сардории Ан Чжи-дао ва Го Тези соли 1395 ба Самарқанд фиристода шуд. Ин сафорат каме ба таъхир афтод ва танҳо пас аз марги Темур ба Хитой баргашт [3, с. 67].

Дар байни давлатҳои алоқаҳои тичоратию дипломатӣ барқарор карда шуданд. Дар ду-се сол ба Самарқанду Ҳирот сафирони дарбори Хитой меомаданд ва аз Мовароуннаҳр ва Хуросон ба Хитой низ сафирон фиристонида мешуданд. Точирон аз Хитой молҳои худро ба Самарқанд меоварданд, ки дар он ҷо ба онҳо талабот зиёд буд. Ба маълумоти сафири испанӣ Руи Гонсалес де Клавихо аз Хитой қорвонҳо бо молҳои хитой ба воситаи уқёнуси Ҳинд ба Самарқанд омада, марворид, ёқут ва хушхӯри зиёде меоварданд. Баъд онҳоро аз ин ҷо ба дигар ҷойҳои интиқол меоданд [9, с. 81].

Мубодилаи мунтазами сафирҳо байни давлатҳои дар гузариши муносибатҳои тичоратию байналмилалии Мовароуннаҳр ва Хуросон бо Хитой нақши муҳим бозид. Соли 1409 аз Ҳирот ва Самарқанд ба Хитой сафир фиристода шуда, соли 1412 аз Хитой ба Ҳирот сафорати Хитой омаданд. Сафирон бо худ номаи императори Хитойро оварданд, ки дар он қайд карда шуд, ки ба инкишофи муносибатҳои дӯстонаи байни мамлакатҳои ҷеӣ расондан зарур аст [13, с. 158-159].

Пас аз ба даст овардани ҳамдигарфаҳмӣ сафирони Хитой ба ватан баргаштанд ва ҳамроҳи ӯ сафири Темуриён Шайх Муҳаммад Бахшӣ ба Хитой фиристода шуд ва ӯ ба ҳокими Хитой номае расонд ва дар он ҷо қайд карда шуд, ки ӯ дар бораи бехатарии роҳҳои, ки Хитойро бо Мовароуннаҳр ва Хуросон мепайваст мусоидат намояд, то савдогарон моли худро бе тарсу ҳарос мубодила намоянд [13, с. 463-468; 1, с. 161-164].

Солҳои 1413—1421 байни Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хитой алоқаҳои мустақами дипломатӣ барқарор гардид.

Ҳамин тариқ, ба яке аз сафоратҳои, ки аз моҳи декабри соли 1420 то майи соли 1421 дар Пекин қарор дошт, Хоча Ғиёсуддини Наққош низ дар ин ҳайат ворид буд, ки барои тартиб додани рӯзномаи сафорат супориш гирифт ва ин рӯзнома яке аз муфассалтарин ва машхуртарин асарҳои мусулмонӣ дар Хитой мебошад, ки муаррих Ҳофизи Абри аз он истифода кардааст. Императори Чин ҳангоми табодули сафир ҳамеша ҳокимони Темуриро насиҳат мекард, ки чанҷолҳои худро бас намоянд ва сулҳ кунанд [13, с. 817-818].

Дар чоряки дуҷуми асри XV мубодилаи сафоратҳои хеле кам мешаванд. Сабаби инро императори Хитой дар номае ба Шохруҳ аз нооромӣ ҳо, ки дар давлаташ ба амал омада буд, алоқаманд меоданд [15, с. 285].

Мувофиқи маълумоти маъхазҳои хаттӣ дар ин давра дар се самт: Хитой, Ҳиндустони Чанубӣ ва Миср тичорат хеле рушд менамуд. Ба он ҷо сафоратҳои қалон фиристода шуданд, ки дар онҳо ба ғайр аз намоёндагони ҳукумати Ҳирот, намоёндагони ҳокимияти маҳаллӣ низ дохил мешуданд. Дар мактубҳои, ки байни ҳокимон навишта мешуданд, ба мақсад мувофиқ будани инкишоф додани савдо ва ҳамкориҳои байни мамлакатҳои таъкид карда мешуд. Котибони махсуси сафоратҳои рӯзномаҳои худро доштанд, ки дар онҳо роҳҳои, истгоҳҳои, бандарҳои бахрӣ муфассал тавсиф карда мешудаанд. Солномаҳои таърихӣ ба пойтахти Темуриён омадани бисёре аз сафоратҳои ҷавобиро ҳамчун як ҳодисаи маъмулӣ қайд менамоянд [6, с. 344].

Соли 1439 султони Миср Зоҳир Сайфуддин Чакмакбек сафири худро бо номи Чичкабуқаро ба Ҳирот раво кард. Дар номае, ки ба Шохруҳ ирсол намудааст, ӯ хостгори таҳкими равобити дипломатӣ ва тичоратӣ миёни кишварҳои буд [1, с. 483-487].

Соли 1444 ба Миср сафорати чавобии Шохрух бо сарвари Сайид Шамсуддин Муҳаммади Замзамӣ фиристонида шуд, ки ӯро худи ҳокими Миср бо тантана истиқбол гирифт [1, с.531-532].

Пас аз як сол ду шахсияти маъруф ва муътабари он давра бо унвони сафир - Шайх Нуриддин Муҳаммад ал-Муршидӣ ва Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Абҳарӣ ба Миср фиристонида шуданд [1, с. 563].

Бо Ҳиндустон низ тичорати судманд ба роҳ монда шуда буд. Тоҷирони ҳиндӣ ба Мовароуннаҳр ва Хуросон маҳсулоти гуногун, аз қабилӣ чормағз, дона, занҷабил, дорчин, манна ва ғайра меоварданд [1, с. 140].

Солҳои 1441-1442 ба Ҳиндустон ба дарбори Бичингар сафир бо сарвари муаррих Абдурраззоқи Самарқандӣ фиристонида шуд. Ӯ дар асари таърихӣ худ бо номи «Матлаъ-у-саъдайн ва маҷмаъ-ул-бахрайн» («Мақони тулуи ду бурҷи хушбахт ва мақони баҳам пайвастанӣ ду баҳр») [1] сафари худро ба Ҳиндустон тавассути Қирмон, Ҳурмуз ва халиҷи Форс хеле қолиб тавсиф намудааст. Пас аз бозгашти сафорат Бичингар ба Ҳирот сафорати чавобиро фиристод. Мубодилаи чунин сафоратхонаҳо аҳаммияти бузурги тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дошт ва мутолиаи тавсифи ин гуна сафарномаҳо маърифати чуғрофӣ мардуми он замонаро васеъ намуда, ба эҳтироми баланди онҳо нисбат ба дигар халқҳо ва фарҳанги онҳо мусоидат мекард [7, с. 380].

Дар китоби «Таърихи Эрон» доир ба вазъи тичорат дар шаҳрҳои Султония ва Самарқанд ахбори зерин оварда шудааст: «Султония шаҳри пурҷамоате аст, вале аз ҳайси бузургӣ бапои Табрез намерасад. Аммо Султония муҳимтарин маркази мубодилаи коло барои тучҷор ва колои онҳост. Бахусус дар моҳҳои июн, июл ва август корвонҳои бузурге аз муштариён бо молуттиҷора ба ин шаҳр мерасанд. Ин шаҳр дар моҳҳои ёдшуда пурҷанҷол ва шулуғ аст ва маболиғи ҳангуфте (зиёде) воридаи хазона мекунад. Бинобар ин, ҳарсола гурӯҳи азиме аз бозаргонони Ҳинд меоянд ва ҳама гуна доруворӣ меоваранд. Бехтарин анвои адвияро, ки дар бозорҳои Сурия барои фурӯш арза мешавад, ба ин шаҳр меоваранд. Ин адвия иборатанд аз: мехак ва чавзи ҳиндӣ ва газонгабин ва пӯсти чавз ва ғайра. Ин адвия харғиз ба бозори Искандария намерасад, то битавон аз маҳозини он ҷо харид... Ҳар гуна абрешим аз Гелон..., ки дар он колоҳо ва маҳсулоти бисёре сохта ва таҳия мешавад, ба ин шаҳр ҳамл мегардад. Абрешими Гелон аз Султония ба Димишқ ва низ дигар манотиқи Сурия ва Туркия ва Кифо (дар Қрим) содир мешавад. Самарқанд бозори бузурге барои тавлиди колоҳо буд, чаро ки Темурланг ҳунармандонро аз ҳар синф маҷбур ба иқомат дар он сохта буд. Дар ин шаҳр бозаргонони зиёде аз туркон, аъроб, мароқашӣ аз анвои тираҳо, масеҳиёни чун Юнон ва арманиён, католикҳо ва настуриҳо дар қанори ҳиндуён тичорат мекарданд, чаро бозорҳои Самарқанд мамлу аз колоҳое буд, ки аз сарзаминҳои дурдасту бегона назари Русия, Тотористон, Чин ва Ҳинд воридаи он ҷо мешуд.

Ин колоҳо шомили чарм, қатон, парниён, раған, гиёҳони тиббӣ, адвия буд, ки харидорон бо таъкиди фаровон бар кайфияти болои маҳсулоти чинӣ буд, ки пешаваронаш ҳам монанди пешаварони хитой аз тарафи муҳиммот ва устодӣ дар ҷаҳон шинохта шуда буданд, толиби хариди онҳо буданд. Клавиҳо аз корвоне бо 800 шутур суҳбат медорад, ки аз Чин коло ва молуттиҷора ба Самарқанд меовардааст.. Яке аз муҳимтарин далоили арзиш ва аҳаммияти тичорӣ ва бозаргонии Самарқанд ва Султония дар ин буд, ки ин ду шаҳр иқоматгоҳ ва урдугӯҳи низомии Темурланг ва ҳокими ғарби Эрон - шохзода Мироншоҳ буд». [12, с. 196-197]

Бо Маскав ҳам алоқаи тичоратӣ ва дипломатӣ барқарор гардид. Ба гуфтаи Абдурраззоқи Самарқандӣ, соли 1464 сафири Ивани III аз Маскав ба Ҳирот меояд [10, с.30-31].

Сафирҳо аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла аз кишвари франкҳо ҳам ба Самарқанд омаданд. Ҳамин тариқ, тибқи гузоришҳои Абдурраззоқи Самарқандӣ, бо фармони Султон Абулқосим Бобур бар болои қабри «ҳомии Ҳирот» – Шайхи Ансорӣ «мучассамаҳои мусулмонӣ, хитой ва франкӣ қандакорӣ шудаанд» гузошта шудааст [2, с. 202].

Дар бозорҳои Осиёи Миёна ва Эрон молҳои гуногуни аз Хитой, Миср ва Аврупо овардашуда машҳур шуданд. Ҳар сол тоҷирон аз Туркия, Сурия, Ироқ, Феодозия, Трабезунд ва дигар кишварҳо барои харидории молу маҳсулот ба шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон меомаданд. Таваччуҳи тоҷирони хоричӣ ба гӯшвора, ангуштарин, чавоҳирот ва дигар гарданбандҳои марворид, ки дар шаҳри Султония ба фурӯш мерафтанд, афзуд [9, с. 80-81]. Савдои байналхалқӣ ба инкишофи намудҳои гуногуни хунармандӣ ва зиёд шудани истеҳсоли он мусоидат намуда, савдои дохилиро низ пурзӯр намуд.

Барои беҳбудии савдои шаҳрӣ ва рушди хунарҳо дар шаҳрҳои мухталифи Мовароуннаҳр ва Хуросон бозорҳои пӯшида ва биноҳои мухталифи тичоратӣ ва хунари сохта мешуданд, ки бахше аз ин шаҳрҳо ба манотиқи диданӣ табдил ёфтанд. Дар шаҳрҳои Самарқанд ва Ҳирот иншооти азими тичоратӣ сохта шуданд. Ба гуфтаи Гонсалес де Клавихо, дар замони зиндагии Темур дар шаҳри Самарқанд бозори пӯшида сохта шудааст. Муаллиф дар ин бора чунин менависад: «Дар шаҳри Самарқанд ҳар сол молҳои гуногунро фурӯхта мешаванд, ки аз Хитой, Ҳиндустон, Тартария ва бисёр дигар ҷойҳо ва аз худ Самарқанд, ки хеле бой аст, оварда мешаванд. Ва азбаски шаҳр майдони махсусе надошт, ки дар он тичорат кулай бошад, подшоҳ фармон дод, ки дар миёни шаҳр кӯчае сохта шавад, ки дар ду тарафи он мағозаҳо ва хаймаҳо барои фурӯши мол бошад. Ин кӯча аз як канори шаҳр оғоз ёфта, тамоми шаҳрро убур карда, дар канори дигар ба охир мерасад. Подшоҳ ин корро ба ду амири худ супорида, гуфтааст, ки агар шабу рӯз кӯшиш накунанд ва кор накунанд, бо сари худ музд медиҳанд... кӯчаро хеле васеъ карда, дар ду тараф хайма гузоштанд. Дар назди ҳар як хайма курсиҳои баланде гузошта шуда буданд, ки бо тахтаҳои сангини сафед пӯшонда шудаанд. Ҳамаи хаймаҳо ба ҳам пайваست карда шуда буданд ва аз боло тамоми кӯча бо ганборе пӯшонда шуда буд, ки аз тирезаҳои нур мегузашт. Хамин ки кор дар хаймаҳо тамошуд, феврал ба назди онҳо савдогарон фиристода шуданд, ки дар он ҷо молҳои гуногуни худро мефурӯхтанд. Дар баъзе ҷойҳо дар кӯчаҳо фаввораҳо низ буданд. Одамоне, ки дар ин ҷо кор мекарданд, музд мегирифтанд. Дар давоми камтар аз бист рӯз, чунон корҳои бузурге анҷом дода шуданд, ки хеле аҷиб буд» [9, с. 134-135].

Дар Самарқанд молҳои гуногуни аз мамлакатҳои дигар овардашуда фаровон буд. Аз Русия ва Тартария ба ин ҷо пӯсту мӯина ва молҳои катонӣ (зағир), аз Хитой матоъҳои абрешимӣ ва атлас меоварданд, ки дар ҷаҳон матоъҳои беҳтарин дониста мешуданд. Аз ҳама атласи пурқимат ҳамон навъи атлас буд, ки нақшу ниғор надошт. Аз Хитой ба Самарқанд, инчунин атри мушқдор, ёкути сурх, алмос, марворид, ревоҷ ва ҳар гуна доруворихо меоварданд. Молҳои Хитой дар муносибат бо молҳои, ки аз дигар мамлакатҳо ворид мешуданд, беҳтар ва гарантар буданд [15, с. 102-106].

Мувофиқи нақшаи бозори Самарқанд дар Ҳирот низ бозори калон сохта шуд. Ба маълумоти Ҳофизи Абрӯ, бозори дар Ҳирот сохташуда аз ду кӯчаи рости пӯшида иборат буд, ки шаҳрро аз як канори дигар ба ҳам ҳамвора мепайваст. Бомпӯши бозорҳо барои равшании рӯз кушода буданд [13, с. 345-346].

Дар байни шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон тичорат босуръат амал мекард. Аз Шероз ба Самарқанд бисёр матоъҳои абрешимию пахтагин ва дигар молҳои меоварданд. Аз Хуросон ба он ҷо бисёр матоъҳои ресида ва норесида, ки бо рангҳои гуногун оро дода шуда буданд, оварда мешуданд. Инчунин, аз шаҳри Ҳурмуз марвориду сангҳои қиматбаҳо меоварданд [13, с. 81].

Яке аз шаҳрҳои, ки дар он савдо пурҷӯшу хурӯш сураг мегирифт, ин шаҳри Табрез буд. Дар дохили биноҳои истиқоматӣ як қатор дӯконҳои махсуси савдо сохта шуда буданд, ки дар онҳо савдо хеле пуравҷ буд. Занҳо низ ба нуқтаҳои савдо бо рӯйпӯшҳои сафеду сиёҳи печонида давр мезаданд, то ки онҳоро нашиносанд [13, с. 77].

Шаҳри дигаре, ки дар он савдо ва табодули мол пуравҷ буд, шаҳри Султония буд. Ҳар сол ба ин ҷо қорвонҳои калони шутурҳо, махсусан, дар фасли тобистон молҳои зиёде меоварданд, ки аксари онҳо аз Шероз буданд. Тоҷирон ба Шероз аз шаҳрҳои гуногун ба монанди Самарқанд, Ҳирот ва ғайраҳо меомаданд. Қариб ҳама тоҷироне, ки ба Форс меомаданд, ба воситаи Шероз мегузаштанд. Ин ҷо чавоҳироту ашёи гаронбаҳо, абрешим ва

бинохову масҷидҳои бузургу зебо бисёр буданд, ки онҳо бо тарҳи хеле хуб кошинкорӣ ва оро дода шуда буданд. Шаҳри Султония аз шаҳри Табреш хурдтар, вале дар ин ҷо тичорат нисбат ба Табреш пурҷӯшу хурӯштар буд. Ҳар тобистон ба ин ҷо аз мамлакатҳои гуногун ва махсусан шаҳрҳои Эрон корвони шугурҳо бо молҳои гаронбаҳо меомаданд. Онҳо ба ин ҷо доруворӣ, гули мехак, чормағзи мушклак, абрешиме, ки дар Гелон ва дар замини Шемаха истехсол мешуд, меоварданд. Ба Султония барои харидории молҳо тоҷирони венетсиягӣ ва генуягӣ меомаданд. Ба Султония аз Шероз матоъҳои абрешимӣ ва ресмонҳо, аз Яман ва Хуросон нахи пахта, матоъҳои гуногунранги пахтагин, аз Хурмуз марворид ва сангҳои қиматбаҳо меоварданд. Аз Хитой киштиҳо муттасил бо марворид, сангҳои қиматбаҳо ва доруворӣ ба Султония меомаданд. Ин киштиҳо бо мехҳои ҷӯбин ва арғамчинҳо сохта шуда буданд, зеро агар онҳо аз оҳан сохта мешуданд, худӣ ҳамон лаҳза аз сангҳои магнитӣ, ки дар баҳри Хитой ҷой доштанд, хароб мегаштанд. Онҳо ин ҷо молҳои худро коркард намуда, баъдан ба қисматҳои мухталифи олам содир мекарданд. Дар Султония аз марворидҳои хитой гӯшвораҳо, ангуштарин ва маснуоти дигар тайёр мекарданд [13, с. 80-81].

Дар Самарқанд истехсоли матоъҳои абрешимӣ, атлас, сандал, матоъҳои пашмин ба миқдори кофӣ истехсол карда мешуд, инчунин дар ин ҷо матоъҳои абрешимӣ, ҳанут, газворҳои гуногун тайёр карда мешуданд, ки тоҷирон онҳоро ба шаҳрҳои дигари империя мебурданд [13, с. 138-139].

Дар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон аз сабаби машғул будани шумораи зиёди аҳоли ба тичорат раванди ривочи рушди шаҳр ба амал меомад. Тамоюли маҳдуди маҳсусгардонии касбҳо дар соҳаҳои муҳимтарини меҳнат, масалан, дар сохтмон, металлкоркунӣ, бофандагӣ, чармгарӣ ва дигар соҳаҳои истехсолоти ҳунармандӣ мушоҳида карда мешуд.

Бо сабаби аз дигар кишварҳо омадани ҳунармандони зиёд, давлат раванди таҳкими устохонаҳо ва муттаҳидсозии ташкилотҳои ҳунариро аз сар гузаронидааст. Дар асри XV ташкилотҳои касибӣ мустақкам гардида, нақши онҳо хеле афзуд. Одатан дар як маҳал ҳунармандони як касб маскан мегиританд. Ба қавли Бобур, дар Самарқанд барои ҳар як савдо бозори алоҳида ҷудо карда шуда буд ва онҳо бо ҳам омехта нашуданд. Дар он ҷо нонвойхонаю майхонаҳои хуб мавҷуд буданд. Бехтарин коғази ҷаҳон дар Самарқанд истехсол карда мешуд [5, с. 62].

Дар ташкили чашнҳои бошукӯҳе, ки аксар вақт аз ҷониби ҳокимон дар маркази пойтахт баргузор мешуданд, касибон ғаёлона иштирок мекарданд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дӯконҳои ҳунармандӣ дар ҳаёти шаҳрҳо нақши назаррас доранд. Ба қавли Ҳофизи Абрӯ дар соли 1379, «ҳар як устохона мувофиқи касбу ҳунари худ маҳсулоти дидани аҷоиб тайёр мекард: нонпазҳо дукони баландро аз нон омода мекарданд, пахтазокунакҳо аз пахта манора месохтанд» [4, с. 190].

Дар сарчашмаҳои хаттӣ чашнвораҳо хеле хуб инъикос гардидааст. Масалан, сафири испанӣ Гонсалес де Клавихо, шоҳиди яке аз ин чашнҳо, ки соли 1404 дар Самарқанд баргузор шуда буд, навиштааст: «Барои фароғати бештар шоҳ фармон дод, ки дар тамоми шаҳри Самарқанд хабар диҳанд, то тамоми тоҷирони шаҳр, онҳое, ки марворид мефурӯшанд, фурӯшандагони молу ашёи гуногун, ошпазҳо, қассобон, нонпазҳо, пойафзолдӯзон ва дигар ҳунармандоне, ки дар шаҳр ҳастанд ҷамъ шаванд ва назди ӯ чашн ораста кунанд. Илова бар ин, дар ҳар ҳунар бояд бозӣ ташкил карда, ӯрдари давр зананд, то мардумро шод кунанд...» [13, с. 121].

Бисёр тоҷирон аз Туркия, Ироқ, Феодосия, Сурия, Малайзия ва ғайра барои тичорат ба шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон меомаданд. Рушди тичорат бо мамолики хориҷӣ барои инкишофи соҳаҳои мухталифи касибиву ҳунармандӣ, зиёдшавии ҳаҷми истехсолот ва рушди савдои дохилӣ мусоидат менамуд.

Ҳамин тариқ, дар давраи таърихии мавриди баррасӣ дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон рушди босуръату таракқиёти шаҳрҳо ба амал омад, истехсолот дар соҳаҳои гуногун инкишоф ёфта, ҳаҷми истехсоли мол зиёд шуд, ғаёлолшавии табақаи миёнаи шаҳрҳо ва дигар омилҳои прогрессивӣ ба мушоҳида расиданд.

Адабиёт:

1. Абдураззак Самарканди. Матла' ас-са'дайн ва маджма' ал-бахрайн./Самарканди А. – Т. 1.Книга вторая. Подг. к изданию Абд ал-Хусайн Навои. – Тегеран, 1383 г.ш. –689 с.
2. Алишер Навои // Сборник. – Москва-Ленинград, 1946. – С. 202
3. Бартольд В.В. Улугбек и его время/ В.В. Бартольд // Сочинения. – Т. II, Ч. 2. – Москва: Наука, 1964. – С. 67.
4. Беленицкий А.М. Из истории участия ремесленников в городских празднествах в Средней Азии в XIV-XV вв./ А.М. Беленицкий // Труды отдела Востока Государственного Эрмитажа. – Т. 2. –190 с.
5. Захируддин Бабур. Бабур-наме. – Ташкент, 1958. – 534 с.
6. История таджикского народа. – Т. II, книга первая. – 580 с.
7. История народов Узбекистана. С древнейших времен до XVI века. – Т. I. – Ташкент, 1950. –380 с.
8. Панкратов Б.И. Описание иностранных государств на Западе/Б.И. Панкратов// Герат/Страны и народы Востока, Вып.26. Кн.1.- М. 1989.- С.101-116
9. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия Самарканд ко двору Тимура (1403- 1406). Перевод со староиспанского, предисл. и коммент. И.С. Мироковой. – Москва: Наука, 1990. – 420 с.
10. Тизенгаузен В. Первое русское посольство в Герате // Записки Восточного отделения Русского археологического общества. – Т. I, 1886. – С. 30-31
11. Умянков И.И. Международные отношения Средней Азии в начале XV в./ И.И.Умянков // Труды узбекского государственного университета. Новая серия, №61, 1956. – С. 143.
12. Таърихи Эрон. Давраи Темуриён. //Тарчумаи Яъқуб Ожанд.- Техрон, 1378.-С. 196 - 197.
13. Хафизии Абури. Зубдат ат-таварих. Подг. к изданию и комм. Сайид Камала Хаджа Сайида Джавади. – Т. 4. – Тегеран, 1380 г.х. – 940 с.
14. Ходжаев М.П. Дипломатические отношения Тимуридского двора с династии Мин/ М.П. Ходжаев, А. Умаров// Вестник Педагогического Университета. 2023.- №3 (104), С.102-106.
15. Bretschneider E. Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources/ E.Bretschneider// Fragments towards the know ledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century, vol. II, London, 1910. – P. 285.
16. Khojaev M. Diplomatic relations between the Timurid State and China/ M.Khojaev// Bulletin of the Tajik National University. 2023, No. 9.-С 5-11.

ВАЗЪИ ИҚТИСОДИ ВА ТИЧОРАТИИ ТЕМУРИЁН БО КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Дар ин мақола мавқеи тичоратии Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои XIV-XV, ки яке аз унсурҳои таркибии иқтисодиёти Темуриён ба шумор меравад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин мақола дар асоси маълумоти дар сарчашмаҳо мавҷудбуда ва бо истифода аз равиши тавсифӣ-таҳлилӣ мавқеи тичоратии минтақаро аз замони зуҳури Темур то охири подшоҳии Бойқаро баррасӣ мекунад. Дар мақола ба вазъи тичоратӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр дар замони Темуриён таваҷҷуҳ карда шудааст. Ин мақола нишон медиҳад, ки диққати асосӣ ба рушди тичорат аз нигоҳи шохзодаҳои Темуриён, мавқеи ҳоси ҷуғрофии ин ду минтақаи муҳим, омилҳои таъсирбахши рушди савдо дар Хуросону Мовароуннаҳр ва берун аз он, гуногунии мол ва афзоиши чанд шахрҳои калон дар ин минтақаҳо маҷмаи тичоратро ташкил медиҳад. Савдо дар минтақаҳои номбурда ба шарофати омилҳои гуногун, инчунин дар зери таъсири сиёсати иқтисодии шохзодаҳои темурӣ вусъат ёфтааст.

Ҳамин тариқ, мо бо шукуфоии нисбии ҷузъҳои тичорӣ дар ин минтақа дар замони Темуриён рӯбарӯ ҳастем.

Калидвожаҳо: Темуриён, савдо, омил, сиёсат, Хуросон, Мовароуннахр, марказҳои савдо, роҳҳои савдо, Самарқанд, Бухоро.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ТОРГОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТЕМУРИДОВ С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ

В настоящей статье рассматривается торговое положение Хорасана и Мавераннахра в XIV-XV вв., в эпоху Темуридов, которое является одним из составных элементов экономики Темуридов. В данной статье на основе имеющихся в источниках данных и с использованием описательно-аналитического подхода рассмотрено торговое положение региона от правления Тимура до конца правления Байкары. В статье уделяется внимание такому основному вопросу, какова была торговая ситуация в Хорасане и Мавераннахра в период Темуридов. В данной статье показано, что внимание к категории торговли с точки зрения Темуридских князей, особое географическое положение этих двух важных регионов, разнообразие товаров и рост нескольких крупных городов в этих регионах, представляют собой комплекс эффективных факторов для процветания торговли в Хорасане и за его пределами. Торговля в упомянутых областях стала динамичной благодаря вышеуказанным факторам, а также под воздействием экономической политики князей Темуридов. Таким образом, мы сталкиваемся с относительным процветанием компонентов торговли в регионе в период Темуридов.

Ключевые слова: Темуриды, торговля, фактор, политика, Хорасан, Мавераннахр, торговые центры, торговые пути, Самарқанд, Бухара.

ECONOMIC AND TRADE SITUATION OF TEMURIDS WITH FOREIGN COUNTRIES

This article examines the trade position of Khorasan and Maverannahr during the Temurid era, which is one of the constituent elements of the Temurid economy. This article, based on the data available in the sources and using a descriptive-analytical approach, examines the trade position of the region from the rise of Temur to the end of Bayqara's reign. The article pays attention to such a basic question: what was the trade situation in Khorasan and Maverannahr during the Temurid period. This article shows that the attention to the category of trade from the point of view of the Temurid princes, the special geographical location of these two important regions, the variety of goods and the growth of several large cities in these regions, constitute a complex of effective factors for the flourishing of trade in Khorasan and beyond. Trade in the mentioned areas became dynamic due to the above factors, as well as under the influence of the economic policies of the Temurid princes. Thus, we are faced with the relative prosperity of the trade components in the region during the Temurid period.

Key words: Temurids, trade, factor, politics, Khorasan, Maverannahr, shopping centers, trade routes, Samarkand, Bukhara.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Хочаев Мехровар Пардалиевич** – номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Сведения об авторе: **Ходжаев Мехровар Пардалиевич** – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

Information about the author: **Khojaev Mehrovar Pardalievich** – Candidate of Historical Sciences, docent of the Department of History of the ancient world, middle ages and archeology, Tajik National University. Phone: (+992)918471167, E-mail: Mehrovar_kh@mail.ru

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ МАДРАСАҲО ДАР ҚАЛАМРАВИ ВИЛОЯТҲОИ ХУРОСОН ВА МОВАРОУННАҲР ДАР АСРҲОИ XV-XIX

Сайдалиев Р., муаллими калон, Носиров Х.С., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мероси бойи нахустин марказҳои илмомӯзии тоҷикон дар мисоли мадрасаҳо то ҳол омӯхта нашуда, мавзуи баҳси донишмандон қарор нагирифтаанд. Дар ин чода ба ғайр аз баъзе мақолаҳо ва маълумоти кӯтоҳ дигар таҳқиқоти назаррас ба миён наомадааст. Мутолиаи маводҳои таърихӣ, забоншиносӣ, этнографӣ, осори сикка, хаттӣ ва чуғрофӣ нишон медиҳад, ки қаламрави Хуросон ва Мовароуннаҳр қисмати зиёди сарзамини Шарқро ташкил дода, дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ маданӣ ва фарҳангии минтақа нақши муассир доштанд. Дар ин сарзамин барзгарону пешаварони хунарманд, бозаргонони далеру кордон истиқомат доштанд. Барои ҳамин нишон додани вазъи инкишофи афкори фарҳангӣ дар мисоли мадрасаҳои ин давра аз як тараф ба аҳаммияти зиёди илмӣ молик буда, аз тарафи дигар, кори ниҳоят душвор аст. Бо сабаби душвории масъалаи мазкур мо дар кори худ ба таҳқиқоти шарқшиносон, забоншиносон, маълумоти сайёҳон, таърихшиносону этнографҳо таъя намудем, то ки муайян кардани шароитҳои таърихӣ фаъолият ва рафти илмашудкунии толибилмон дар мадрасаҳо осон гардад.

Тоҷикон аз даврҳои қадим соҳибилм буда, касе ба онҳо бунёди таълимгоҳҳо ва муассисаҳои илмиро наомӯхтааст. Олимони энциклопедисти тоҷик А.И. Сино, Ҷурҷонӣ, А. Берунӣ, А. Форобӣ, З. Розӣ бо мероси гаронбаҳояшон дар олами илм шухрати ҷаҳонӣ доранд. А. Берунӣ дар соҳаи география бар хилофи Птоломей исбот кардааст, ки қитъаи Африқо аз тарафи ғарб бо уқёнус мепайвандад. Ӯ дар Шарқ якумин шуда, кураи арзро сохта, онро барои муайян кардани масофаи байни маҳалҳо истифода бурдааст. Берунӣ як ҷасорати азиме дар шароити ҳокимияти мутлақӣ ислом нишон додааст. Системаи гелирцентрии замин, ки мувофиқи он дар маркази олами мо офтоб қарор гирифтаасту Замин як сайёраи муқаррарӣ буда, дар атрофи офтоб давр мезанад, космологияи динро барҳам медиҳад. [1, с. 40]

Қавме, ки дар таърихи маданияти бисёр халқҳо изи амиқе гузоштааст, мушқил аст, ки дар ватани худ, дар хоки Хуросону Мовароуннаҳр чизи ба назар намоёне наофарида бошад. Саҳеҳтараш осори ниҳонии тоҷикони ин ҳудуд ҳанӯз кашф нашудааст. Соли 1946 Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон бо роҳбарии А.Ю. Якубовский аз кӯҳи Муғ қариби чорсад олоти рӯзгору осори маданият ва 76 ҳуҷҷати дастнавис (74 тоаш бо забони суғдӣ, яктааш арабӣ ва яктааш туркии қадимӣ) ба даст овард, ки дар рӯи пӯст, қоғаз ва чӯб сабт шудааст. [2, с. 136]

Дар байни ин ганҷинаи гаронбаҳо бозёфтҳои сершумори намунаи матоъҳои абрешимии хитоию суғдӣ, бурқаи турӣ, маснуоти чӯбӣ: пораи дастгоҳи бофандагӣ, кафлес ва пораи пешгири ҷармии бо изи пулакчаҳои фулузӣ, ки дар он насб карда буданду бо мурури замон ғалтидааст; ғайбаҳои ҷавшан ва халқай камарбанд; тирҳои чӯбину найини хушрангубор ва қачқорди хӯрди тоқбурӣ; поре аз як зарфи сирдори хитойӣ, дегҳои дастии сохти сафолини дағал, қисми болои шишачаи зебоне ва дигарҳо буданд. Истилогарихҳои аҷнабиёни араб зарбаи саҳт ба ҳамаи паҳлуҳои зиндагонии мардуми ориётабор расонид. Бар асари ин ғоҷаи азим миллат аз бисёр дастовардҳои хеш маҳрум гардид. Баъди инкирози хилофати араб дар байни халқҳои ҳудуди Осиёи Миёна танҳо дини ислом бо қонуниятҳо ва ақидаҳои ирғичӣ пойдор монд. Маъхазҳо шаҳодат медиҳанд, ки акнун зарурияти таълими савод, омӯхтани забони арабӣ ва кушодани мадрасаҳо ба миён омад. Таърихи бавучудоии мадрасаҳо бо таърихи инкишоф ва паҳн гардидани ислом дар минтақаи мавриди омӯзиш алоқи зич дорад.

Дин дар ҷомеаи феодали мавқеи асосӣ ва ихтиёри мадрасаҳо ҳам дар дасти рухониёни ҷохилу мутаассиб қарор дошт. Мадрасаҳо ҳамчун муассисаҳои тайёр кардани ходимони динӣ ва тарғибкунандаи идеяҳои дини ислом ба шумор рафта, дар қаламрави Осиёи Миёна ибтидои асри X пайдо шудаанд. Аёну ашрофи сарватманд дар кушодани мадраса ва сохтмони он маблағҳои калон сарф карда, онҳоро бо моли вақф таъмин мекарданд: нафақа барои муллобачаҳо, таъмини бинои мадраса, музди хизмати мударрис, мутавалли ва ғайра. Синфи ҳукмрон сарватмандонро ташвиқ мекарданд, ки мадрасаҳо созанд. Онҳо мадрасаҳоро бунёд карда, дар баробари ин барои аз ҷиҳати моддӣ нигоҳ доштани онҳо як қисми сарвати худро аз ҷумлаи заминҳои зироатӣ, қорвонсаройҳо, дуконҳо ва ғ. ҳамчун моли вақф ба ихтиёри онҳо барои истифодаи доимӣ меоданд. Ба ин восита онҳо аз як тараф “Ояндаи худро” дар қиёмат ҳамчун шахси “саҳӣ ва савобкор” таъмин намоянд, аз тарафи дигар, қудрат шукуҳу шахомати давлатдорӣ худро дар сохти ҷамъиятии он давра акс мекарданд, ки ин мақсади асосӣ ба шумор мерафт. [3, с. 106]

Қорбурд ва назорати мадрасаҳо ба зиммаи шайхулисом ва қозиҳо гузошта шуда буд. Роҳбарӣ ба қори мадраса ба зиммаи сармутавалли қарор дошт. Бояд қайд намуд, ки ҳар як шахр ҳокими худро дошт ва сармутавалли барои назорат аз болои қори мутаваллиҳо таъйин карда мешуд ва маоши онҳоро аз ҳисоби маблағи вақф пардохт мекарданд. Интиҳоби ин мансаб дар назди хон ё ҳокими вилоят, қозӣ ва ду нафар сарқардағони дин ва қонундонҳо баргузор гардида, сармутаввалиро аз имтиҳон мегузaronиданд. Муллоҳо, хизматгорон вобаста ба садоқатшон ба дини ислом ба хизмат гирифта мешуданд. Барои он ки моли ба мадраса тааллуқдоштаро қасе тороч накунад, таъйинкунанда онро бо ҳуҷҷати давлатӣ “вақфнома”, ки аз тарафи қозӣ бо мӯҳр тасдиқ карда мешуд, қонунӣ мегардонид. Маблағи моли вақф дар байни бошандағони мадраса чунин тақсим карда мешуд: 10/1 ҳиссаи даромад ба ғойдаи мутавалли ё мутаваллиҳо, миқдори муайяни маблағ барои таъмини бинои мадраса муайян мегардид. Аз 10/3 ҳиссаи он барои мударрис ё мударрисон, аз 10/1 ҳиссаи он барои имом, муаззин, фаррош ва сартарош, аз 10/5 ҳиссаи он барои хонандағони мадраса.

Бо ифодаи муаррихи тоҷик академик Б. Ғафуров “мадрасаҳо ҳамчун мактабҳои миёна ва олии асримиёнагӣ таракқи мекарданд. Дар маъхазҳои хаттӣ оид ба сохтмони ин давра маълумоти зиёде мавҷуданд. Асосан қаср ва қалъа, қорвонсарой ва сохтмонҳои савдой, масҷид, мадраса ва мавзолейҳо бино меёфтанд”. [4, с. 257]

Дар баробари инкишофи шахрҳо, ривочи тичорат, истехсолоти молӣ, афзоиши қувваҳои истехсолӣ, болоравии иқтисодӣ ва инкишофи меъморӣ мавқеи мадрасаҳо дар ҷамъият тадриҷан устувор мегардид. Давраи ҳуҷуми ғоратгаронаи хонадони Чингизхон баъд аз аҷнабиёни араб ба сарзамини Осиёи Миёна талафоти зиёди ҷонӣ ва осори таърихӣ фарҳангӣ шинохта шудааст. Гуфтан мумкин аст, ки қомати ҳамидаи миллати тоҷик баъди истилои муғул пурра шикаст ва устухонҳояш реза реза гардид. Тавре забоншинос Қ. Рустамов қайд кардаанд: “Аз мавҷудияти муассисаҳои динӣ-мадраса ва масҷидҳо, осори санъати меъморӣ, китобҳои илмӣ, санъати тасвирӣ, ки ақлу хирад ва мероси бои гузаштағони ин сарзаминро акс мекарданд, оташ зада мешаванд”. [3, с. 14]

Устод С. Айнӣ ин замони харобкорӣҳои аҷнабиёро дар сарнавишти миллати тоҷик ба таври возеҳу равшан нишон дода менависад: “Маълум аст, ки дар натиҷаи тохтутоз ва истилои чингизиён Осиёи Миёна ва Эрон ранги як харобазорро гирифта буд: дар ҷои киштзорҳои ҳосилхез, боғҳои пурсамар ва ҷӯйҳои равоӣ, даштҳои хушки беғиёҳ ва биёбонҳои регзор пайдо шуда буд: аз шахру деҳаҳо, аз мадрасаҳо ва аз кутубхонаҳо танҳо тӯдаҳои ҳокистар монда буд. Осори маданиятеро ки дар Осиёи Миёна ва Эрон баъд аз истило ва торочи арабҳо бо кӯшиш ва меҳнати аҳолии маҳаллӣ дар муддати панҷсад-шашсад сол пайдо шуда буд, чингизиён чун балои ногаҳонӣ дар андак муддат тамоман несту нобуд карда буданд”. [5, с. 9].

Хуни сирф ориёӣ то андозае омезиши арабию муғулӣ гирифт, аммо аз забон, фарҳанг ва тамаддуни хеш даст нақашид. Шоир ва мутаффақири тоҷик А. Бедил гуфтааст:

**Зиндагӣ дар зери банду расму оин мурдан аст,
Даст, дасти туст, бишкан ин тилисми торро!**

Таҳқиқи ин масъала моро ба чунин хулоса овард, ки дар замони салтанати Темур, писараш-Шохрух ва наберааш Улуғбек нимаи дуюми асри XIV ва асри XV барои инкишофи пуравчи муносибатҳои тиҷоратӣ, санъати меъморӣ ва илмҳои гуногуни астрономия, геометрия, алгебра, тиб, таърих, филология дар ҳудуди Осиёи Миёна шароити нисбатан созгору мувофиқ ба амал омадааст. Акнун дар муқобили андешаи иртиҷоии кӯркӯрона ва кориёна аз худ кардани ояту ҳадис ба вучуд омадани марказҳои тараққикардаи илмӣ дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Ҳироту Машҳад тайёр кардани олимону мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм рӯи кор омада, таърихи тоҷиконро ба маҷрои дигар равона сохт. Ҳатто дар ин кор занҳо низ иштирок меварзиданд. Аз шумораи ин занҳо, ки дар сохтмони мадрасаҳо дар шаҳри Самарқанд саҳм гузоштааст, завҷаи амир Темур Сарой Мулк Хоним буд. Ӯ баъди сохтмони мадраса дар назди он масҷиди боҳашамат низ бино мекунад, ки номи Биби Хонимро дорад. [6, с. 561].

Мадрасаи дигари овозадор, ки дар регистони Самарқанд бино ёфта буд, мадрасаи Улуғбек (соли 1420) мебошад. Ин мадраса аз манзилҳои дуошӯна иборат буда, чор гӯшаи онро манораҳо ва даромадгоҳи асосиро пештоқи боҳашамате оро меод, ки аз залҳои барои дарсгӯӣ ва миқдори хучраҳои зиёде барои зисти муллобачаҳо иборат буд. Мадрасаи мазкур бо тарҳи хеле зебо, шаклҳои мутаносиб ва нақшу нигори дилнишин сохта шуда буд. Бо супориши Улуғбек мударриси аввалини ин мадраса Қозизодаи Румӣ таъйин карда шуда буд. [7, с. 44-46]

Дар қатори пешбурди қорҳои давлатдорӣ дар ин мадраса Улуғбек ҳам дарс мегуфт. Баъд аз қатли Улуғбек ин мадраса рӯ ба вайронӣ меорад. Омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала нишон дод, ки дар ин давра бо номи яке аз намояндагони иртиҷоъпарастии дарвешизм, феодалӣ калони заминдор Ҳоча Аҳрор (с. 1404- 1490) дар Самарқанд ва Тошканд якҷанд мадрасаҳо сохта шуданд. Калонтарини онҳо дар Самарқанд мадрасаи Сафед, дар Тошканд, мадрасаи Ҳоча Аҳрор ба шумор мераванд, ки бо моли вақф аз шумораи заминҳои зиёд, боғҳо, қорвонсаройҳо, ва дигар боигариҳои ӯ таъмин карда шуда буданд. Тибқи маълумоти Зайниддини Восифӣ дар шимолу шарқии шаҳри Ҳирот масҷиди Гавҳаршод ҷойгир буд, ки аз хишти пухта бино ёфтааст. Ин масҷид чор айвони бузург бо чор манораи баландиаш 25 м, панҷ дарвоза, 460 гунбаз ва чандин мадраса дорад. [8, с. 181].

Тибқи маълумоти Зайниддини Восифӣ дар шаҳри Ҳирот дар асри XVI чунин мадрасаҳо вучуд доштанд: мадрасаи Шайхулислам, мадрасаи Амирфирӯзшоҳ, Мадрасаи Султон Ҳусайн Мирзо, Қози Нуриддин, Амир Валибек, Мирзо Шохрух бини амир Темури Курагон, Гавҳаршодбегим, Султон Ҳусайн Бойқаро ва ғайраҳо. Дар ҳудуди Осиёи Миёна бошад аз рӯи маълумоти Восифӣ чунин мадрасаҳои машҳур қомат афрохта буданд: мадрасаи хони шаҳид Сайид Улуғбек Курагон (ш. Самарқанд), Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор (ш. Тошканд), хони шаҳид Муҳаммад Шайбонихон (ш. Самарқанд), Мавлоно Ҳочағӣ, Мири Араб (Бухоро), Абдуллоҳони II (Бухоро) ва дигарон.

Дар замони амири Бухоро Саид Ҳайдар (1818-1819) мадрасаи Улуғбек аз нав обод карда шуд. Охири асри XIX дар ин мадраса зиёда аз 60 муллобача таҳсил мекарданд, ки ду мударрис ба онҳо дарс мегуфтанд. Мадрасаи Шердор (1618-19) дар Самарқанд сохта шуда, дертар дар ин ҷо мадрасаи Тиллоқорӣ (1646) сохта мешавад. Ҳар дуи ин мадрасаҳо аз тарафи Ялангушт-бий ном феодалӣ калон бино ёфтааст. Мадрасаи Шердор як мударрис, 100 муллобача, ду дарсхона дошт. Дар мадрасаи Тиллоқорӣ ду мударрис, ду дарсхона, 54 хучра барои муллобачаҳо дошта, 80-85 нафар муллобачаро ба таҳсил фаро мегирифт. Охири асри XIX ибтидои асри XX дар Самарқанд зиёда аз 40 мадрасаҳо вучуд доштанд, ки дар онҳо 1000 нафар муллобачаҳо дарс мехонданд. Машҳуртарини онҳо мадрасаи Ҳоча Аҳрор, Шайбонихон, мадрасаи Нодир Муҳаммад девонбегӣ (1637), Мадрасаи Алӣ (1813) ба шумор мераванд. Шумораи мадрасаҳо дар ҳудуди Аморати Бухоро ва Хонигарии Хева дар асри XIX 200 то кам набудааст. Машҳуртарин мадрасаҳои Бухоро Мири Араб, мадрасаи Абдуллоҳони II, мадрасаи Лаби Ҳавз, Кӯкалтош, мадрасаи Нодир девонбегӣ, мадрасаи Абдулазизхон ба шумор мераванд. Қисми зиёди мадрасаҳо дар шаҳрҳои калон ва бекнишин ҷойгир буданд. Мадрасаи Рустамбек дар Уротеппа, мадрасаҳо дар Панҷакент, Исфара, бекии Ҳисор,

Балчувон, Кӯлоб (мадрасаи Хиштӣ), мадрасаи Лангар, Мадрасаи Ғеш, мадрасаи деҳаи Тебалай, мадрасаи маҳаллаи Чармгарон, мадрасаи деҳаи Офтоблиқо то солҳои 1920 арзи вучуд доштанд. Тибқи маълумоти муаррих М.С. Гулшанӣ дар шаҳр ва ҳудуди водии Кӯлоб 45 мадрасаҳо вучуд дошта, зиёда аз 30 ҳазор хонандаро ба таълиму тадрис фаро мегирифт [10, с. 135].

Дар шаҳри Кӯлоб яке аз мадрасаҳои машҳур Мадрасаи Хиштӣ ном дошта, аз тарафи Абдуллоҳони шайбонӣ аз хишти пухта сохта шудааст, ки аз 40 хучра, дарсхона, китобхона, ҳаммом ва нонпазхона иборат буд. Иморот аз як ошӯна иборат буда, даромадгоҳи он аз тарафи шарқ воқеъ буд. Ду мударрис ва 200 нафар хонанда дошт [9, с. 71].

А.П. Колпаков дар бораи деҳаи Тебалай чунин навиштааст: “Тебалай деҳаест ки дар шашкилометраи шарқи Кӯлоб воқеъ гаштаст. Пеш аз инқилоб он дар ҳаҷму бузурги бо Кӯлоб баробар буд. Дар Тебалай чор масҷиду як мадраса ғабӯлият мекард, ки дар он мадраса 200 толибилм таълим мегирифт. Тебалай се гузар дошт. Он дар соҳили дарёчаи Тебалай воқеъ гашта, шаҳри Кӯлоб низ аз ҳамин дарёча бо об таъмин карда мешавад. Дар асри XVI шаҳри Кӯлоб дар макони ҳозираи Тебалай воқеъ будааст. Мадрасаи Тебалай бо маблағи Домулло Набӣ ном шахсе сохта шуда, ба ҷуз дарсхона дорои 17 хучра барои толибилмон буд. Домулло Одина, Домулло Наим ва Домулло Нор мударрисони мадрасаи мазкур ба ҳисоб мерафтанд. Мадрасаи Тебалай то соли 1921 амал мекард [9, с. 3].

Дар маркази ноҳияи Муъминобод 7 мадраса амал мекард. Яке аз мадрасаҳои машҳури Муъминобод мадрасаи Ғеш ба шумор мерафт. Мадрасаи Ғеш дар зарфи ду сол – 1902-1903 аз моли Домулло Барот сохта шудааст. Иморот аз гили хом сохта шуда, аз 40-42 хучра, дарсхона ва масҷиди бузург иборат буд. Дар мадраса 150-170 нафар толибилмон таҳсил мекарданд. Дар хучраҳои мадраса 60-70 нафар хонандагон аз Ҳисор, Қаротегин, Дарвоз, Дашти Ҷум, Ховалинг ва Сари Хосор зиндагонӣ мекарданд. Деҳаи Ғеш яке аз деҳаҳои бузургтарини ноҳияи Муъминобод буд. Ҳангоми суҳбат бо калонсолони ҳамин деҳа мударриси мадрасаи Ғеш Домулло Барот буда, дар ихтиёри ҳеш 25-30 толибилм дошт. Аз рӯи гуфтаи модари калонсол - Абдурахмонова Сафаргул Шохевна (соли тав.1890 соли ваф. 1994) модари муаллим Носиров Х.С. (соли тав.1946) ҳангоми фасли баҳорон бо ҳамроҳии толибилмонашон, ба деҳаҳои Варамсинҷон ва Шохони Доҳоб сафар карда, баъди бозгашт, дар ҳавлиаш чормағзи калон доштааст ва дар зери он суфае барои истироҳат ва хӯрокхӯрӣ вучуд дошт. Ҳангоми бозгашт дар рӯи ин суфа нишаста бо толибилмон модарамон, ки миёнаумр будааст, ба Домулло Барот хӯроки дӯстдоштаашро-нашоиста, ки аз гандум тайёр карда мешуд, пухта ҳамроҳ меҳӯрдаанд. Аз рӯи гуфтаи ин шахс Домулло Бароти Ғешӣ одами баландқадӣ бо либосҳои сафед ва риши дарози сафед доштааст, ки ўро зеб меод.

Дар вилояти Фарғона ва пойтахти Хониғарии Қўқанд 36 мадраса амал менамуд ва 89 нафар мударрисон дар онҳо ба 2262 нафар муллобача дарс мегуфтанд. Умуман шумораи таҳминии мадрасаҳо дар охири асри XIX ибтидои асри XX дар Хониғарии Ҳева ва аморати Бухоро чамъ 530 адад буд. Мадрасаҳоро дар шакли иморатҳои калони чоркунҷа бо ҳавлии дохилӣ ва роҳи даромад аз тарафи кўча месохтанд. Дар дохили ҳавлии мадраса: хонақоҳ-масҷид, дарсхона-аудитория, хучраҳои истиқоматӣ барои хонандагон, ошхона ва таҳоратхона ҷойгир буд. Дар сохтмони мадрасаҳо ба рангу бори иморат, хучраҳо, хонаҳои ёрирасон ва умуман қисми асосии мадраса (фасадная часть) диққати калон дода мешуд. Қисми берунии мадраса бо манораҳо, гунбазҳо ва нақшу нигори кандакоришудаи ҳайратангез оро дода мешуд. Ҳар як мадраса як ё ду дарсхона дошта, дар дохили ҳавли масҷид ва хонаи махсус-таҳоратхона сохта мешуд. Саҳни ҳавлии мадраса бо хишт фарш карда шуда, аз мобайни ҳавли ҷўи об мегузашт. Саҳни ҳавлии мадраса бо гулзор зиннат дода мешуд. Тоқа – тоқа дарахтони дилкаш шинонида мешуданд. Қисми берунии мадраса хеле зебо сохта шуда, аз ду тараф бо манораҳо ва болои қисми асосӣ бо гунбаз оро дода мешуд. Дар ҳар кунҷи мадраса манораҳои хурд онро зиннат меоданд. Равшанӣ ба дохили мадраса кам мебаромад. Аксари мадрасаҳо тиреза надоштанд, фарши онҳо замини холӣ буд. Дар як тарафи он оташдон барои пухтани ғизо мавҷуд буд. Дар фасли зимистон бошандагон ба воситаи сандалӣ гарм мешуданд. Дин идеологияи ҳукмрони давраи асрҳои миёна буда, барои

пойдории сохти давлати феодалий ва сиёсати он амал мекард. Ҳокимияти динӣ бе майлон ба воситаи дин, манфиати синфи ҳукмронро дастгирӣ мекард. Дар мадраса ғайр аз мударрис ва мутаваллий имоми масҷид, азонгӯй-муаззин, сартарош ва фаррош буданд. Синну соли хонандагон гуногун буд. Дар мадраса ҷавонони 15-20 сола ва мардони дар синни 40 сола ва мӯйсафедонро дидан мумкин буд. Умуман ҳаёти моддӣ-маишии муллобачаҳо ва таъминоти онҳо бо ашӯҳои таълимӣ дар ҳолати бад қарор дошт. Соли хонишро аз моҳи сентябр оғоз карда, охирҳои моҳи май ва аввалҳои июн ба охир мерсид. Дар мобайни соли хониш-моҳи рамазон дарс намешуд. Рӯзҳои иди Рамазон ва Курбон ҳам муллоҳо аз дарсхонӣ озод буданд. Дар як ҳафта чор рӯз шанбе, якшанбе, душанбе ва сешанбе дарс мехонданд. Дарс аз пагоҳии барвақт (намози бомдод) сар шуда, ҳар ҷамоа аз 5 то 20 нафар ба назди мударрис омада, салом дода, нимдоира менишастанд. Дарс ду соат давом мекард, ҷамоаи дигар ба назди мударрис меомад. Хатмқунандагони мадраса вазифаҳои қозигӣ, мударрисӣ, муфтигӣ, аълам, мирзоӣ, котибӣ ва имомиро иҷро мекарданд. Дар истифодаи методҳои таълимии мадрасаҳо мо ҳукмрон будани ақидаҳои догматикиро мушоҳида мекунем. Ҳамин тариқ, мавҷудияти мадрасаҳо дар қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Натиҷагирҳои минбаъдаи омӯзиши мавҷудияти мадраса ва фаъолияти онҳо новобаста аз вазъи мураккаби сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба мушоҳида мерасид. Намудҳои ҷудогона ва хосаи санъати меъморӣ давраи асримиёнагии мардуми тоҷик дар мисоли биноҳои динӣ мадрасаҳо побарҷо буданд ва баҳри илмомӯзӣ дар хидмати аҳоли қарор доштанд.

2. Методи илмомӯзӣ, таълими саводу хат, мавқеи забони форсӣ дар мадрасаҳо фаъолияти саривақтӣ гардида, инсониятро ба сӯи маҷрои навоарӣ талқин менамуд. Бо забони форсии дарӣ тартиб дода шудани китобҳои дарсӣ – ҷӣ дар соҳаи дин ва ҷӣ дар соҳаи илмҳои дунявӣ ба роҳ монда шуда буданд.

3. Моҳияту мавҷудияти мадрасаҳо боиси бавучудоии андешаи иртиҷоъпарастӣ гардида, садди роҳи инкишофи илмҳои дунявӣ мегардид. Аммо тавре мебинем, илмҳои дунявӣ пас аз паҳн гардидани илмҳои динӣ бо суръати баланд рушду нумӯ қарда, китобҳои дарсӣ барои таҳассусҳои алоҳида рӯи қор омаданд.

4. Базаи моддии ташкилшавӣ ва сохти мадрасаҳо дар раванди ҳаёт ҷараён гирифта, сохтори маҳсуси худро дошт. Фаъолияти муассисаҳои динӣ пеш бурда шуда, низоми маҳсуси худро соҳиб гардида буд. Ҷараёни таълим, ҳолати фанҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ, вазъи омӯзиши забон, оғози таълим ва хотимаи таълим аз моҳи муайян оғоз ёфта, аввалҳои фасли тобистон ба анҷом мерасид. Дар раванди омӯзиши фанҳо аз методҳои гуногуни таълим дар мадрасаҳо истифода бурда мешуд.

5. Забони адабии тоҷикӣ – форсӣ дар асрҳои миёна дар минтақаи Осиёи Миёна ва Хуросон забони илму адабиёт ба шумор мерафт. Мавқеи забони тоҷикӣ дар раванди таълими мадрасаҳо нисбат ба забони арабӣ пурзӯртар буд. Мавқеи забони арабӣ ба он муайян қарда мешуд, ки вай забони расмиятҳои динӣ маънидод мешуд.

6. Дар мактаб ва мадрасаҳои Осиёи Миёна, ки дар асрҳои миёна то Инқилоби Октябр намояндагони халқҳои гуногун – ўзбекҳо, туркманҳо, қазоқҳо, қирғизҳо ва дигар умумиятҳои этникӣ таҳсил мекарданд, қорӣ будани забони тоҷикӣ – форсӣ маълум аст, ки дар қатори забони арабӣ барои онҳо бегона буд ва раванди таълими онҳоро мушқил мегардонд.

Адабиёт:

1. М. Осимӣ. Нобиғаи айём. Садои Шарқ. Қ. 9. 1971. С.122.
2. Б. Я Ставиский. Садои Шарқ, қисми 9, соли 1970. С. 136.
3. Қодир Рустамов. Таърихи методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. Душанбе 2001. 280 с.
4. Б.Ғ. Гафуров “Таджикӣ”, М., 1972.
5. С. Айнӣ. Восифӣ ва хулосаи “Бадоеъу-л-вақоъ”. НашрдашТоч. Сталинобод-1956. 314 с.
6. Б.Ғ. Гафуров. “Тоҷикон”. Душанбе “Нашриёти муосир” 2020. 975 с.

7. З. Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва феҳристҳо бо калами А.Н. Болдирев. М., 1961. Қ. 2 1351 с.
8. Энциклопедияи Адабиёт ва Санъати тоҷик. Душанбе 1989. Қ. 2. 560 с.
9. Маҷалаи Адабиёт ва санъат-Минбари эҷодкори Тоҷикистон №9 (1668), 28.02.2013
10. Гулшанӣ М.С. Таърихи Ҳумайнӣ. Душанбе- 2016. - 476 с.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ МАДРАСАҶО ДАР ҚАЛАМРАВИ ВИЛОЯТҶОИ ХУРОСОН ВА МОВАРОУННАҶР ДАР АСРҶОИ XV-XIX

Дар мақолаи мазкур дар асоси адабиёти таърихӣ, ба яке аз бахшҳои муҳими илми таърих, пайдоиши мадрасаҳои вилоятҳои Хуросону Мовароуннаҳр дар асри XV ва охири асри XIX мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Муайян карда шуд, ки пас аз паҳн гардидани дини ислом мадрасаҳо ҳамчун марказҳои илмомӯзӣ қариб дар ҳамаи шаҳрҳо ва маҳаллаҳои аҳолинишини қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр пайдо шуда амал мекарданд. Бисёре аз мадрасаҳо аз ҳисоби ҳокимон ва аёну ашрофи сарватманд сохта мешуд. Ҷамчунин маълумоти мушаххас дар бораи мавҷудияти мадрасаҳо дар водии Кӯлоб дода шуд. Маълумоти аниқу муайян оиди масъалаи тарҳи нақшаи меъмории, базаи иқтисодӣ, ташкили таълим ва идораи маъмурии мадрасаҳо низ дода шудааст. Оиди баъзе хусусиятҳои анъанавии системаи маорифи давраи асрҳои миёна маълумот дода шуд.

Калидвожаҳо: вилоятҳои Хуросону Мовароуннаҳр, мадрасаҳо, мударрис, муллобачаҳо, системаи таълим, илмомӯзӣ, дарсхона, ҳуҷра.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕДРЕСЕ НА ТЕРРИТОРИИ ПРОВИНЦИЙ ХОРАСАНА И МАВЕРАННАХРА В XV-XIX ВВ.

В данной статье на основе исторической литературы изучена одна из важных отраслей исторической науки - возникновение медресе в провинциях Хорасана и Мавераннахра в XV - конце XIX века. Установлено, что после распространения ислама медресе как образовательные центры появились практически во всех городах и населенных пунктах районов Хорасана и Мавераннахра. Многие медресе были построены на средства правителей и богатых дворян. Также были даны конкретные сведения о существовании медресе в Кулябской долине. Также представлена конкретная информация о разработке архитектурных планов, экономической базе, организации образования и административном управлении медресе. Дана информация о некоторых традиционных особенностях системы образования в средние века.

Ключевые слова: районы Хорасан и Моваруннахр, медресе, учителя, муллы, система образования, естественнонаучное образование, класс, помещение.

HISTORY OF THE EMERGENCE OF RELIGIOUS SCHOOLS IN THE TERRITORY OF THE PROVINCES OF KHORASAN AND MOVARUNNAHR IN THE XV-XIX CENTURIES.

This article, based on historical literature, studies one of the important branches of historical science - the emergence of madrassas in the regions of Khorasan and Movarunnahr in the 15th - late 19th centuries. It has been established that after the spread of Islam, madrassas as educational centers appeared in almost all cities and towns of the regions of Khorasan and Movarunnahr. Many madrassas were built at the expense of rulers and wealthy nobles. Specific information was also given about the existence of madrassas in the Kulob Valley. Specific information on the development of architectural plans, economic base, educational organization and administration of the madrasah is also provided. Information is given about some traditional features of the education system of the Middle Ages.

Key words: Khorasan and Movarunnahr districts, madrassas, teachers, mullahs, education system, science education, classroom, premises.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиев Рустам Абдуллоевич муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ 735360 ш. Кӯлоб кӯчаи С. Сафаров 16. Тел: 989-19-82-30
Email: Nsadi79@mail.ru

Носиров Хол Сафарович муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16

Сведения об авторах: Сайдалиев Рустам Абдуллоевич- старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ 735360 . г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: 989-19-82-30 Email: Nsadi79@mail.ru

Носиров Хол Сафарович, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Information about the authors: Saidaliev Rustam Abdulloevich senior student of the Department of History and Methods of Teaching History of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT 735360 Kulob street S. Safarov 16. Tel: 989-19-82-30 Email: Nsadi79@mail.ru

Nosirov Khol Safarovich, senior lecturer at the Department of History and Methods of Teaching History, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, highway. Kulob, S. Safarov street 16.

ТДУ: 517.9(07)
ТКБ:Я7 22.9(07)
Ҳ-23

ТАШКИЛЁБИИ КИТОБХОНАҲО ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР СОЛҲОИ ШУРАВӢ

Ҳайбуллоев А.А., унвонҷӯй

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш

Китобхонаҳои вилояти Хатлон дар замони шӯравӣ дар амалӣ намудани инқилоби фарҳангӣ ва ташкили чорабиниҳои фарҳангӣ-равшаннамоӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол мекарданд, ки ин вазифаҳо низ ба зиммаи дигар муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ гузошта шуда буданд. Умуман, механизмҳои сершумори фаъолияти бузурги идеологии китобхонаҳо дар давлат барои баланд бардоштани савияи иҷтимоӣ маънавии аҳоли қор мекарданд. Гузаронидани конференсияҳо, инъикоси ахбороти воридотӣ ва дигар шаклҳои хизматрасонӣ танҳо ба фаъолияти китобхонаҳои навҳои гуногун вобаста карда шудааст.

Арзишҳои асосии инсонӣ озодӣ, шуқӯфои устувор, рушди ҷомеа ва сифати шахсиятро дар бар мегиранд. Ба фикри мо, ҳамаи инро танҳо дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки агар шаҳрвандон бохабар бошанд, аз ҳуқуқҳои демократии худ истифода бурда, вазифаҳои худро дар ҷамъият муайян кунанд. Яке аз меъёрҳои ин иштироки ҳамаи табақаҳои аҳоли, аз ҷумла дар ҳаёти сиёсӣ, идеологӣ, тарбиявӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии ҷомеа мебошад. Ташаққул ва инкишоф додани шаклҳои гуногуни демократия ва демократикунонӣ танҳо дар ҳама вақте сурат мегирад, ки ба аҳоли дараҷаи баланди маълумот, озодӣ, дониш, ахбороти илмӣ ва албатта, дар соҳаи маданияту маърифат таъмин карда шавад. Барои аниқ кардани нақш ва мавқеи китобхонаҳои вилояти Хатлон дар татбиқи муассисаҳои маданияту маърифатӣ, таърихӣ ва илмӣ назариявии тараққиёт ва фаъолияти ин соҳаҳо тавсиф кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Таҷрибаи ташкил ва фаъолияти китобхонаҳо дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ду намуди китобхонаҳои оммавӣ, барои калонсолон ва китобхонаҳои тобеи Вазорати маданият мавҷуд буданд. Инчунин, дар вилояти Хатлон китобхонаҳои кишлоқ (деҳотӣ), районӣ (ноҳиявӣ), шаҳрӣ, вилоятӣ ва китобхонаҳои заводи фабрикаҳо ва китобхонаҳои совхозу

колхозҳо, китобхонаҳои иттифоқи касаба ва ҳам китобхонаҳои хизматчиёни ҳарбӣ фаъолият менамуданд.

Ба китобхонаҳои оммавии бачагона ва наврасони тобеи Вазорати маданият дохил мешуданд: а) китобхонаҳои районӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ, б) китобхонаҳои мактабӣ ва бачагона, ки ба ҳайати шуъбаҳои Вазорати маориф дохил мешаванд; в) дар заминаи китобхонаи калонсолон фаъолияти шуъбаҳои китобхонаҳои бачагона ва наврасон ва ғайраҳо.

Ба ҳайати китобхонаҳои илмӣ ва махсус асосан адабиёти таъйиноти илмӣ ва махсус дохил мешавад.

Таърихи китобдорӣ дар Тоҷикистон таърихи бой дорад. Баъди ба Россия дохил шудан, дар ҳаёти халқҳои Осиёи Миёна дигаргуниҳои куллии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба амал омаданд, ки яке аз онҳо дар сатҳи давлатӣ ташкил намудани кори маданият маърифатӣ буд, гарчанде шумораи одамоне, ки ба соҳаи маданият ҷалб карда мешуданд, ҳатто дар шаҳрҳои Осиёи Миёна ҳам ночиз буд. [1, с. 6]

Пас аз таъсиси генерал-губернатори Туркистон (1867) кори ташкили китобхонаҳо дар минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна оғоз гардид, дар Тошканд матбаа ташкил карда шуд ва баъдтар аввалин китобхонаи оммавӣ ташкил карда шуд, ки чамбоварии китоб дар он то соли 1905 идома ёфт. Дар ин китобхона бештар аз 40 ҳазор ҷилд китоб ва адабиёт мавҷуд буд. Соли 1895 дар Хучанд, Уротеппа ва ниҳоят, соли 1911 дар дигар шаҳру вилоятҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар Самарқанд низ китобхонаҳо ташкил карда шуданд. Барои таълими бачагон дар мактаби маҳаллии шаҳри Хучанд соли 1879 китобхона кушода шуд, ки он қариб 800 нусхара доро буд ва китобҳо оид ба соҳаҳои гуногуни илму маориф дар ин китобхона мавҷуд буд. Дар давраи пеш аз револютсия сензураи қатъии ҳукуматдорони подшоҳӣ аз болои адабиёти дар китобхонаҳо мавҷудабударо муқаррар намуда, китобхонаҳои паҳнкунандаи адабиёти ҳаракатҳои сиёсӣ, инчунин китобхонаҳои шахсии ходимони машхури ҷамъиятии ҳаракатиро бастанд. Хонандагон аксар вақт мавриди зуроварии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қарор мегирифтанд. Бо вучуди тадбирҳои андешидаи ҳукумат онҳо руҳияи револютсионӣ ва эҳтиёҷоти халқро ба китобхонаҳо, ки ба марказҳои маданияту маърифат табдил ёфта, дар ҳаёти ҷамъият нақши калон бозиданд.

Соли 1908 бо дастгирии археологи маъруф В.Л. Вяткин ва бо иштироки бевоситаи ашрофони маҳаллӣ дар Самарқанд китобхонаи «мусулмон» — толори хониш дар масҷиди ба номи Мирзо Улуғбек кушода шуд, ки дар он зиёда аз дусад китоб, рӯзномаю маҷаллаҳо ба забонҳои форсӣ, туркӣ, арабӣ ва русӣ мавҷуд буд. Дар заминаи фонди китоби китобхонаи шахсии ходими идораи Туркистон С.А. Идаров эҳёи китобхонаҳои кишваршиносӣ оғоз гардид. Идаров аввалин шуда, феҳристи китобу маҷаллаҳоро дар асоси маводҳои Осиёи Миёна тартиб дод, ки ба пайдо шудани теъдоди ками китобҳои дар китобхонаҳо нигоҳ дошташуда мусоидат намуд. Нахустин шахсони Ҳокимияти Шуравӣ дар давраи револютсия ба масъалаи дар сатҳи давлатӣ ташкил намудани соҳаи китобдорӣ аҳаммияти махсус медоданд.

Дар асарҳои В.И. Ленин «Дар бораи вазифаҳои китобхонаи оммавии Петроград» (ноябри соли 1917), дар Декрети Совети Комиссарони Халқ «Дар бораи тайёр кардани кадрҳои китобдорӣ» аз 7 июни соли 1918 декретҳо «Дар бораи муҳофизати китобхонаҳо ва хазинаҳои китоб» (аз 17 июли соли 1918), «Дар бораи марказонидани китобхонаҳо дар РСФСР» (аз 3 ноябри соли 1920) вазифа гузошта буд, ки сети китобхонаҳо васеъ карда, мунтазам ҷойгир карда шаванд, то ки китобхонаҳо дар байни аҳли ҷамъият пропагандаҳо гузаронида мутолиаи китобро пай дар пай паҳн намоянд. Аҳолиро бо адабиёти илмиву оммавӣ таъмин намуда ва талаботи рӯзафзуни маънавию маданият мехнаткашонро ба донишомӯзӣ қонеъ гардонем. Дар солҳои инқилоби Октябр дар байни мактабу китобхонаҳо, клубҳо ва муассисаҳои маданияту маърифатӣ алоқаи зич бо аҳолии ҷудонашаванда вучуд дошт. Дар соли 1923 дар Тоҷикистон шумораи ками муассисаҳои маданият-равшаннамоӣ қор мекард: 62 клуб, 95 китобхона, ки фонди умумии онҳо 46 ҳазор нусха китоб ва ҷамъ 99 нафар хонандагон буд. Ба гуфтаи З.М. Шевченко, ба зиммаи қисмҳои ҳарбии Тоҷикистон дар ташкили муассисаҳои фарҳангӣ ва пешбурди кори фарҳангӣ ва маърифатӣ дар байни аҳоли

вазифаҳои калон гузошта шуда буданд. Тибқи маълумот соли 1923 дар шаҳри Душанбе аввалин китобхона бо 300 китоб ва соли 1925 дар Душанбе китобхонаи шаҳрӣ кушода шудааст. 1- ноябри соли 1925 дар ҳисоботи Бюрои ташкилии Тоҷикистони ХК (б) ҚШС Узбекистон қайд гардид, ки кори муассисаҳои сиёсӣ маданӣ – маърифатӣ дар ҷумҳурӣ баъди ташкилҳои Комиссариати Халқии маорифи ҚШС Тоҷикистон оғоз ёфт. [2, с. 138]

Аммо бинобар набудани коркунони соҳаи фарҳангу маданият аз байни мардуми маҳаллӣ китобу дастурҳо бо забони тоҷикӣ ҷоп нагардида буданд, бинобар ин кори фарҳангу маданият хеле суст амалӣ мешуд. То Инқилоби Октябр дар байни мардуми навоҳии Хатлон корҳои оммавӣ фарҳангӣ ва маърифатӣ суст амалӣ гардида ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ гузаронида намешуданд. Бо вучуди ин шахсони фозилу донишманд ва соҳибмаърифат, хатмкардагони мактабҳои диниву мадрасаҳо, соҳибони китобхонаҳои шахсӣ зиёд буданд. Дар вилояти Хатлон солҳои 1925 – 1926 китобхонаҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ ташкил шуданд. Соли 1923 аз шаҳри Қаршӣ бо корвони шутурҳо ба шаҳри Душанбе 3 ҳазор нусха китоб оварда шуд, ки як миқдори онро ба шаҳри Кӯлоб фиристонданд. Солҳои 1927 – 1928 дар вилояти Хатлон як клуби занона ва 5 – ҷойхонаи Сурх мавҷуд буд, ки ҷиҳати нигоҳдории онҳо аз бучаи давлат ва бучаи маҳаллӣ 9106 сӯм ҷудо карда мешуд. [3, с. 132]

Бояд гуфт, ки сардорони ҳокимияти вилоятҳо, ки дар съезд ба сухан баромаданд, роҳбарияти Комиссариати халқии маорифро барои он танқид карданд, ки маълумоти нодуруст пешниҳод кардаанд, ки маълумот дар бораи кори китобхонаҳо ва дигар муассисаҳои маданият ва нишондодҳои аниқу мушаххас набуд. Дар ин съезд Беляков баромад карда, дар баромади худ чунин қайд кард: Ман илова кардан мехоҳам, ки дар вилояти Хатлон як қатор хонаҳои китобхонӣ ё ҷойхонаҳои сурх мавҷуданд чунин китобхонаҳо ва ҷойхонаҳои сурх ва клубҳо дар ноҳияи Ҷиликул ва Сарой-камар мавҷуд буд. Вай баъд аз он хоҳиш кард, ки «ба қадри имкон бо адабиёти дахлдор ин китобхонаҳоро таъмин кунед, зеро то ҳол дар шаҳри Қурғонтеппа аз Комиссариати халқии маориф ягон адабиёт нагирифтаанд. Адабиёти дар китобхонаҳо, клубҳо ва ҷойхонаҳои сурх мавҷудбуда аз ҳисоби маблағҳои шуъбаи дахлдори маорифи халқ ё ягон ташкилот харида гирифта, дар оянда роҳи бо адабиёт таъмин намудани мутамарказро пеш мегирад». [4, с. 41]

Дар Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон ба масъалаҳои маблағгузорӣ ва сохтмони сотсиалию маданӣ диққати ҷиддӣ дода шуда буд, дар соли 1926 бучети умумӣ қариб 53 ҳазор сӯм буд, дар соли 1930 бошад, 10 баробар афзуда 532 ҳазор сӯмро ташкил дод. Китобхонаи шаҳри Кӯлоб дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар кори тараққӣ додани дигар муассисаҳои маданӣ-сиёсӣ ва маърифатии шаҳру қишлоқҳо нақши калони амалӣ бозид. Дар барқарорсозӣ ва густариши фаъолияти муассисаҳои китобхонаҳо дар охири солҳои 1920 қабулшуда нақши муҳим бозиданд. Қарори Кумитаи Марказӣ «Дар бораи хизматрасонии китобхонаҳо барои оммаи васеи хонандагон». 30 ноябри соли 1929 Қарори Кумитаи Марказӣ «Дар бораи беҳтар намудани кори китобхонаҳо» қабул карда шуда буд, ки дар он кори ғайриқаноатбахши китобхонаҳои деҳот аз сабаби нарасидани китобдорони ихтисосманд қайд карда шуда буд. Барои ташкил ва ҳалли масъалаҳои таълиму тарбия, тайёр кардани мутахассисон курсҳои кутоҳмуддат ташкил карда шуда, барои татбиқи онҳо аз ҳисоби давлат маблағҳои калон ҷудо карда мешуданд. [5, с. 19]

Натиҷаи ҳамин ғамхорӣ давлат буд, ки сети китобхонаҳое, ки дар солҳои инқилоби маданӣ ба вучуд омада буданд, асоси ташкили муассисаҳои китобхонаҳои Тоҷикистон гардид. Дар соли 1929 дар РСС Тоҷикистон шумораи китобхонаҳо 11 адад буд, ки онҳо бо 12 ҳазор номгӯи китобу маҷаллаҳо пурра карда шуда буданд. Инкишофи васеи китобхонаҳо дар Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 30-юм оғоз ёфт.

Агар дар соли 1929 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 11 китобхона мавҷуд бошад, пас дар охири панҷсолаи якум шумораи онҳо ба 119 адад, фонди умумии китобҳои китобхонаҳо ба 107 ҳазор ҷилд расид ва дар охири соли 1940 бошад, ба 401 китобхона ва 495, 5 ҳазор нусха китоб баробар гардид. Рол ва аҳаммияти муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ дар солҳои 30-юм дар шароити бо суръати тез тараққӣ кардани сохтмони ҷамъияти нав дар Тоҷикистон хеле афзуд. Аз рӯи маълумоти статистикӣ танҳо дар соли 1931 19 клуб, 25 ҷойхонаи сурх, 11

китобхонаҳои сайёр, 30 радиоузел, 43 чойхонаҳои сурх, 161 барномаҳои таълимӣ ва ғайра мавҷуд буд. Соли 1932 Ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи дар маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи базаи Тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС ташкил кардани ду китобхона қарор қабул кард. [7, с. 9]

Дар солҳои панҷсолаи дуюм (солҳои 1933—1937) сети васеи муассисаҳои мадания-равшаннамоӣ, аз он ҷумла китобхонаҳои хизмати маишӣ чӣ дар шаҳрҳо ва чӣ дар вилоятҳо, ноҳияҳо ва дар байни аҳолии қишлоқ ба вучуд оварда шуданд. Соли 1933 Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, ки баъдан ба як хазинаи бузурги китоб ва маркази муҳимми илмӣ, фарҳангӣ ва маърифатии кишвар табдил ёфт. Бояд гуфт, ки китобҳои дар ғӯшаю канорҳои гуногуни ҷаҳон нашршуда ба фонди китобхона бепул супурда шуданд. Соли 1935 китобхона макоми давлатӣ гирифт ва ҳуқуқи гирифтани китобу рӯзнома ва маҷаллаҳо роӣгон доро гашт. Мувофиқи маълумоти статистикӣ фонди умумии китобҳои китобхонаи шаҳри Кӯлоб дар соли 1934 ба 705 нусха, китобҳои илмиву оммавӣ, 20 журнал ва 15 газета буд. Дар охири панҷсолаи дуюм дар Кӯлоб 20 китобхона ва 8 клуб мавҷуд буд.

Дар соли 1940 дар базаи китобхонаҳои вилояти Кӯлоб бо иштироки шоиру нависандагон, олимон ва коркунони партиявӣ 174 лексия, консултатсияҳо, конференсияҳо, шабҳои саволу ҷавоб, маъруза ва суҳбатҳо оид ба вазъияти байналхалқӣ гузаронда шуданд. 96 лексия дар мавзӯҳои хоҷагии қишлоқ, 10 шаби адабӣ, 52 шаби саволу ҷавоб, ки дар онҳо камаш 90 ҳазор нафар одамон иштирок доштанд, қариб 110 газаҳои деворӣ, 974 намоиши китобӣ, 70 концерт ва ғайра барпо гардиданд. Дар охири соли 1940 дар ҷумҳурӣ 401 китобхонаи оммавӣ мавҷуд буд, ки шумораи онҳо 495,5 ҳазор нусха буд. Маводҳои дорои характери таърихнигорӣ нишон медиҳанд, ки ташкил ва фаъолияти китобхонаҳои муосир дар шаҳрҳои гуногун ва маҳалҳои аҳолинишини вилояти Хатлони ҳозира дар миёнаи солҳои 20-ум ташкил гардида буд.

Дар ин солҳо баҳри ҳифзи манфиатҳои Ҳокимияти Советӣ сафарбар карда шудани аввалин қисмҳои ҳарбии Армияи Сурх, ки дар районҳои (ноҳияҳои) марказӣ ва ҷанубии ҷумҳурӣ чойгир буданд, алоқаманд буд. Ҳамин тавр, муаррихи машҳури шуравии тоҷик, профессори Университети давлатии Тоҷикистон А. Слонимский асоснок карда буд, ки «Дар қисмҳои ҳарбӣ китобхонаҳои хурд ба қор сар карданд» баъди ба районҳои (ноҳияҳои) кӯҳӣ ва баландкӯҳи Тоҷикистон кӯчондани бригадаи якуми савораи Туркистон фаъолияти китобхонаҳо боз ҳам беҳтар гардид. Бояд гуфт, ки ҳанӯз пеш аз ташкил ёфтани Республикаи Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон мувофиқи Съезди XIII РКП(б), ки дар моҳи майи соли 1924 шуда буд, дар назди органҳои партиявӣ ва шуравии дар маҳалҳо будаи худ вазифа гузошта шуда буд, ки дар назди худ қарорҳои съезди XIII РКП(б)-ро мустақкам намоянд қори сиёсӣ тарбиявиро дар байни аҳолии маҳаллӣ беҳтар намоянд. [8, с. 428]

Дар рафти иҷрои супориши партиявӣ дар қатори дигар муассисаҳои сиёсӣ маърифатӣ дар ҳама ҷо дар шаҳру қишлоқҳои (деҳоти) ҷануби Тоҷикистон аввалин марказҳои маданият барпо карда шуданд. Маҳз дар ҳамин давра, ба гуфтаи З.И. Шевченко, «дар шаҳри Қурғонтеппа китобхона кушода шуд, ки шумораи он аз 1,5 то 2 ҳазор нусха китобро ташкил медод». Эҳтимол, аввалин китобхонае, ки дар ноҳияи Балҷувон кушода шудааст, низ бо истиқрори қисмҳои низомӣ дар ин минтақа аз солҳои 1922-1923 алоқаманд бошад. Ин ноҳия яке аз марказҳои фаъолнаи маданияту фарҳанги ин диёр буд ва фаъолияти муассисаҳои маданияту маърифатӣ барои тағйир додани табиӣ оммаи васеи аҳоли ба манфиати ҳукумати нав ёрӣ расонда метавонист. Баъди ташкил ёфтани Республикаи Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон Ҳукумати ҷумҳурии ҷавон дар баробари ҳалли вазифаҳои ҷангӣ-сиёсӣ ва мустақкам намудани ҳокимияти маҳаллӣ ба масъалаи ташкили марказҳои маданияти замонавӣ диққати қалон дод. Ҳамин тавр, то ибтидои моҳи январӣ соли 1927 дар байни аҳолии шаҳру қишлоқҳо қори маданияту маърифатиро 7 китобхона ба роҳ монд, ки яқтоаш дар шаҳри Кӯлоб фаъолият мекард. Солҳои 20-30 ба таърихи халқи тоҷик на танҳо ҳамчун давраи дигаргунсозӣ кулӣ балки ибтидои он барои барпо намудани Ҳокимияти Шуравӣ буд, ки мақсад аз он баргараф намудани қафомонии иқтисодию маданияти

асримиёнагӣ ва барпо намудани чамъияти нави прогрессивӣ, балки инчунин бо роҳи васеъ азхуд кардани водихоӣ Вахшу Кӯлоб ибтидоӣ ба базаи калони хочагии кишлоқи мамлакат табдил додани онҳо гардид.

Аксари чойхонаҳои сурхи намунавӣ дар ҳудуди вилояти Хатлони ҳозира, ки солҳои 20-30-юм ба вучуд омада буданд, ташкил ёфтаанд. Дар вилоятҳои Хатлон ва Кӯлоб, аз ҷумла дар Қурғонтеппа, Фархор, Қаяумобод, Колхозобод, Чиликул Куйбышев ва дигар ноҳияҳо иборат буд. Ҳанӯз то қабули қарор дар бораи ташкил кардани чойхонаҳои сурхи намоишӣ чунин муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ дар ноҳияҳои гуногун, масалан, дар Балҷувон амал мекарданд, ки дар ташкили онҳо органҳои маҳаллии ҳокимият ва шӯъбаи маорифи халқ иштирок доштанд. Чунонки дар рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» навишта шудааст, моҳи октябри соли 1934 дар колхозии «Гулистон»-и шаҳри Қурғонтеппа чойхонаи сурхи саҳроӣ ташкил карда шуд, ки дар он ҷавонони ғаёл баъди корҳои саҳроӣ дар назди колхозчиён китобу рӯзномаю маҷаллаҳо мехонданд. Пас ҳамин тавр, дар мавсими корҳои хочагии кишлоқ, дар саҳро дар байни меҳнаткашон корҳои фаҳмондадиҳии васеъ бурда шуда, барои баланд шудани дараҷаи маданияти онҳо суҳбатҳо гузаронида мешуд. [9, с. 138]

Дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ бо як қатор сабабҳо, алаҳусус, нарасидани захираҳои моддӣ ва мутахассисони соҳибхисоси китобхонаҳо қариб аз ғаёлият боз монда буданд, бо сабаби ин ҳам баъзе чойхонаҳои сурх, китобхона, клуб, хонаҳои маданият ва кинотеатр дар як вақт ба аҳоли хизмат мекарданд.

Адабиёт:

1. Бендриков К.Е. Очерк по истории народного образования в Туркестане.– М.: Академия педагогических наук, 1960. – С. 161
2. Всесоюзная библиотечная перепись. 1 октября 1934 г. Основные итоги. - М.,1936.– С.138
3. Ленин В. И. О задачах публичной библиотеки в Петрограде. Полн. собр. соч., 5 изд., Т. 35. – С.132-133.
4. Декреты Советской власти. Т. III. М., 1964. С.41-42.
5. Шевченко З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1968. – С.19.
6. Материалы I Всетаджикского съезда Советов 8 декабря 1926 года// Центральный государственный архив Республики Таджикистан. Фонд 10.опись 1. дело 2а. л. 89.
7. Сафаралиев Б. Становление и развитие системы культурно-просветительной работы в Таджикистане (1924- 1941): Автореф. дис... канд. пед. наук. – М. 1991. С.9.
8. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг. В 2-х т. Т. I - Душанбе, 1966. С.426-429.
9. Всесоюзная библиотечная перепись. 1 октября 1934 г. Основные итоги. - М.,1936.– С.138.
10. Таърихи Ленинобод. Очерки илмӣ-оммавӣ. – Душанбе, 1986. – С.186.

ТАШКИЛЁБИИ КИТОБХОНАҲОИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР СОЛҲОИ ШУРАВӢ

Дар мақола оиди ташкил ёбии китобхонаҳои вилояти Хатлон ва ғаёлияти кори китобхонаҳо ва муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он муаллиф, бахусус нақши китобхонаҳо ва ғаёлияти кори китобу китобдориро дар тамоми маноқиқи китобхонаҳои вилояти Хатлон баррасӣ намуда, аз ҷумла қайд менамоянд, ки нақши китобхонаҳо баҳри баланд бардоштани савияи дониши хонандагон ва аз маҳви бесаводӣ баровардани аҳоли дар даврони шуравӣ солҳои 20-30-юм хеле арзишманд ва бузург буд.

Маҳз тавассути талошҳои пайгириҳои давлати Шуравӣ, ба хоҳири ба даст омадани илму дониш дар вилояти Хатлон корҳои назаррасе ба анҷом расид. Дар баробари ин дар вилояти Хатлон чойхонаҳои сурх ҳамчун муассисаи фарҳангӣ ба аҳоли хизмат мерасонданд.

Аксари чойхонаҳои сурхи намунавӣ дар ҳудуди вилояти Хатлони ҳозира, ки солҳои 20-30-юм ба вучуд омада буданд, ташкил ёфтаанд. Чунин чойхонаҳо дар вилоятҳои Хатлон ва Кӯлоб, аз ҷумла дар Қургонтеппа, Фархор, Қаюмобод, Колхозобод, Чиликул Куйбышев ва дигар ноҳияҳо мавҷуд буданд.

Дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ бо як қатор сабабҳо, камбудихои зиёде низ ба чашм мерасид алалхусус, нарасидани захираҳои моддӣ ва мутахассисони соҳибхтисоси соҳаи китобдорӣ ки дар он давра аз сабаби нарасидани ин мутахассисон қариб, ки китобхонаҳо аз фаъолият боз монда буданд, бо сабаби ин ҳам баъзе чойхонаҳои сурх, китобхонаҳо, клубҳо, хонаҳои маданият ва кинотеатрҳо дар як вақт ба аҳоли хизмат мекарданд.

Калидвожаҳо: ташкилҳои китобхонаҳои Хатлон, фаъолияти чойхонаҳои сурх, инқилоби фарҳангӣ, қарорҳо, чорабиниҳои фарҳангӣ, базаи қорҳои илмӣ амалӣ.

ОРГАНИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕК ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В СОВЕТСКИЕ ГОДЫ

В статье рассматривается организация библиотек Хатлонской области и деятельность библиотек и культурно-просветительских учреждений. В ней автор особенно рассматривает роль и деятельность библиотек и библиотекарей во всех районных библиотеках Хатлонской области, и отмечает, что была очень ценна и велика роль библиотек в повышении уровня знаний учащихся и в ликвидации неграмотности в советское время в 20-30-е годы.

Именно благодаря постоянным усилиям советского правительства в Хатлонской области были выполнены замечательные работы по развитию науки и знаний. В то же время в Хатлонской области красные чайханы служили населению культурным учреждением. Большинство образцовых красных чайхан на территории нынешней Хатлонской области созданы в 20-30-е годы. Такие чайханы существовали в Хатлонской и Кулябской областях, в том числе в Кургантюбинском, Фархорском, Каюмабадском, Колхозабадском, Джиликульском Куйбышевском и других районах.

В первые годы советской власти было много недостатков, обусловленных рядом причин, в частности, отсутствием материальной базы и квалифицированных специалистов в области библиотечного дела, которые из-за нехватки специалистов почти не действовали, а обслуживали население одновременно красные чайханы, библиотеки, клубы, дома культуры и кинотеатры.

Ключевые слова: организация хатлонских библиотек, деятельность красных чайхан, культурная революция, решения, культурно-массовые мероприятия, база практических научных работ.

ORGANIZATION OF LIBRARIES IN THE KHATLON REGION IN THE SOVIET YEARS

The article examines the organization of libraries in the Khatlon region and the activities of libraries and cultural and educational institutions. In it, the author discusses, in particular, the role of libraries and the activities of booksellers and librarians in all areas of activity of libraries in the Khatlon region, and notes, in particular, that the role of libraries is to increase the level of knowledge of students, and the elimination of illiteracy in Soviet times in the 20-30- e years was very valuable and great.

It was thanks to the constant efforts of the Soviet government that remarkable work on the development of science and knowledge was carried out in the Khatlon region. At the same time, red teahouses served the population as a cultural institution in the Khatlon region. Most of the exemplary red teahouses on the territory of the present Khatlon region were created in the 20-30s. Such teahouses existed in the Khatlon and Kulyab regions, including in the Kurgantyubinsky, Farkhor, Kayumabad, Kolkhozabad, Jilikul, Kuibyshev and other regions.

In the first years of Soviet power, there were many shortcomings due to a number of reasons, in particular, the lack of material resources and qualified specialists in the field of librarianship, served by red teahouses, libraries, clubs, cultural centers and cinemas. population at the same time.

Key words: organization of Khatlon libraries, activities of the red teahouses, cultural revolution, decisions, cultural events, base of practical scientific works.

Маълумот дар бораи муаллиф. Ҳайбуллоев Аҳлиддин Алиевич унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш. Суроға. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (992) 918118788

Сведения об авторе Хайбуллоев Ахлиддин Алиевич соискатель отдела древней, средневековой и новой истории, археологии и этнографии института им. А. Дониша НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан. Тел : (992) 918118788

Information about the author: Khaibullaev Akhliddin Alievich is a candidate of the Department of Ancient, Medieval and Modern History, Archeology and Ethnography of the Institute named after A. Donish NANT. Address: 734025, Republic of Tajikistan. Phone: (992) 918118788

ТДУ: 94.30.100

ТКТ: 94.100

И-94

ВАЗЪИ ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲОИ ОМУЪЗГОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Исмоилов З.И. ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Маориф муҳимтарин воситаи рушди ҷомеаи инсонӣ буда, баҳри баланд бардоштани дараҷаи ахлоқии ҷомеа саҳми беназир мегузорад. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд. Аз ҷумла, Президенти кишвар дар мулоқот бо аҳли зиё 20-уми марти соли 2013 чунин ишора намуд: «Низоми маориф яке аз муҳимтарин низомҳои замони мост, то даме ки дар сохтори таҳсилот тағироти кулӣ ба амал наояд, мо дар рушди фарҳанг ва маориф ба дараҷаи дилхоҳ расида наметавонем». [4, с. 3]

Маориф дар ҳама давру замон яке аз меъёрҳои асосии муайянкунандаи дараҷаи инкишофи мамлакат, некуаҳволии мардум ва дастовардҳои маданияти он буд ва ҳамин тавр боқӣ хоҳад монд. Аз ин лиҳоз, нишондодҳои инкишофи он аҳамияти бузург дорад, зеро ки маориф бо иқтисодиёт, фарҳанг, техника, истеҳсолот, сиёсат алоқаи мустақим ва ногусастанӣ дорад. Инкишоф ва пешравии мамлакат дар оянда аз сатҳи таълиму тарбияи насли наврас вобаста аст.

Ҳамин буд, ки бо Қарори Кумитаи революсионии ҶХСШ Тоҷикистон 7 декабри соли 1924 Комиссариати Халқии маорифи Ҷумҳурии Худмухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис дода шуд, аз қабули ин санади муҳим қариб як аср пур мешавад. Дар ин муддати тулонӣ дар соҳаи маорифи кишвар дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омад ва дар айни замон фурсате расидааст, ки тамоми аҳли ҷомеа ба омӯзиши маҷмуи масъалаҳои соҳаи маориф тавачҷуҳ зоҳир намоянд. Бояд таъкид кард, ки Тоҷикистон чун кишвари соҳибистиқдор, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ба марҳилаи нави пешрафти тараққӣ бо дилпурӣ ва эътимоди комил қадам мегузорад. Аз ин рӯ, бояд низоми тарбия ва мактабу маорифро дар заминаи сарватҳои бебаҳои маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, педагогикаи миллии халқамон бо назардошти тақозои замони муосир, ниёзҳои истиклоли давлат ва арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монем. [5, с. 5]

Мусаллам аст, ки баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар ҳама давру замон аз омилҳои муҳими самти маориф ба шумор меравад. Барои он, ки сифати таълим боло равад,

бояд ҳар як фарде, ки дар соҳаи маориф ба ҳайси омӯзгор, мураббӣ, устод ва ё корманд фаъолият мекунад, масъулияти баланди шахрвандӣ дошта бошад ва ояндаи насли наврасро яке аз муҳимтарин ҳадафҳои фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ хеш қарор диҳад. Чунки раванди таълим ҳамеша ба маорифу омӯзгор ниёз дорад ва он вақт самараи нек дода метавонад, ки бо кадрҳои соҳаи омӯзгорӣ пурра таъмин бошад.

Бо ҳамин мақсад Қарори Шурои Комиссариати халқии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 23.06.1940, зери рақами 724 «Дар бораи дар заминаи омӯзишгоҳи омӯзгории ш. Кӯлоб таъсис додани Донишкадаи давлатии муаллимтайёркунии дусола» ба таъб расид. Мутаассифона, бо сабаби таҳдиди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба Иттиҳоди Шуравӣ, нарасидани маблағ чамъ карда натавонистани абитуриентон ва ба низоми ҳарбӣ даровардани фаъолияти тамоми корхонаҳо имкон надоданд, ки ин қарор ҳамон сол амалӣ гардад. [10, с. 30]

Баробари ғалабаи музаффаронаи халқи Иттиҳоди Шуравӣ бар фашизми Германия ва оғози азнавбарқароркунӣ ва тараққиёти хоҷагии халқ Донишкадаи давлатии Кӯлоб бо номи Институти давлатии дусолаи муаллимтайёркунии Кӯлоб бо қарори Вазорати маданияти СССР аз 15 августи соли 1945 дар заминаи омӯзишгоҳи омӯзгории Кӯлоб, ки дар гузашта номҳои курси педагогӣ (1931-1934), техникуми педагогӣ (1934-1935), комбинати педагогӣ (1935-1938)-ро доштааст, таъсис ёфт. Институт дар ибтидо дорои факултаҳои таърих ва филология, физика-математика, табиатшиносӣ ва ҷуғрофия буд. [2, с. 57-58]

Соли аввали фаъолияти Институт дар факултаҳои мазкур ҳамагӣ 48-нафар абитуриентон қабул гардиданд, ки ба онҳо 9-нафар омӯзгорони таҳсилоти олидошта таълим медоданд. Нахустин директори он Раҳмон Каримов буда, тибқи фармони вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 августи соли 1945 ба ин вазифа таъйин мешавад. Дар соли аввали таҳсил нақшаи қабули донишҷӯён 80% таъмин карда шуд. Вале бо кумак ва дастгирии идораҳои марбутаи давлативу хизбии шаҳру вилояти Кӯлоб барои шогирдон ба миқдори зарурӣ синфхонаҳо, дафтариҳои корӣ, озмоишгоҳҳо ва хобгоҳ пайдо карда мешаванд. Раванди таълиму тарбия ба низом даромад. Омӯзгорони беҳтарин аз дуру наздик чамъ оварда шуданд.

Вазъи қабули ҷавонписарону духтарон ба Институт дар соли таҳсили 1947-1948 беҳтар гардид, 90 нафар ҷавонон сазовори номи пуршарафи донишҷӯ шуданд. Соли 1947 аввалин хатмкунандагон соҳиби диплом гаштанд: Хоркаш Қодиров, Худойдод Сангов, Шариф Ҳасанов, Шариф Зиёев, Ҳамроҳон Файзиев (аз факултаи физика-математика), Ғулом Бӯриев, Султон Бекматов, Қосим Исмоилов, Умаралӣ Комилов, Муъмин Мирзоев, Худойдод Мирзоев, Ғафур Муллоев, Сафаралӣ Наимов, Файзулло Пулодов, Талбак Раҳмонов, Сайдахмад Раҳимов, Зайнал Салимов, Шараф Шарифов (аз шуъбаи таърих), Баён Раҳимов ва дигарон (аз факултаи табиатшиносиву ҷуғрофия). Баъзе хатмкардагон ба корҳои комсомолӣ, партиявӣ ва роҳбарӣ дар ноҳияҳои вилояти Кӯлоб сафарбар карда шуданд: М. Аҳмадалиева, Санг Абдуллоев, Вазир Ҷалилов, Карим Қурбонов, Абдурахмон Маҳмудов, Кӯган Начмиддинов, Ғиёс Набиев, Наим Назаров, Рашид Одинаев, Болта Раҳимов, Э. Зардиев, Аюб Файзиев, Ҷаббор Шарифов, Пирӣ Шукуров, Ҳайит Шерхонов ва дигарон.

Соли таҳсили 1947-1948 дар ин маркази илму маърифат кафедраҳои асосҳои марксизм-ленинизм (мудир Хоҷабобо Ортиқов), забону адабиёт (мудир Шаҳидӣ Каримов), физика-математика (мудир Аъзам Акбаров), табиатшиносиву ҷуғрофия (мудир, худи директор Раҳмон Каримов), педагогика ва психология (мудир Абдулло Раҳимов) фаъолият мекарданд.

Соҳтори Институт сол то сол мукамал мегардид, теъдоди факултаҳо, шумораи донишҷӯён ва ҳайати омӯзгорон меафзуд. Акнун шумораи донишҷӯён дар соли таҳсили 1951-1952 ба 446-нафар расид. Миқдори омӯзгорон аз 9 то ба 39-нафар афзуд. Дар он солҳо русҳо, украинҳо, ўзбекҳо ба кор омаданд, ки миёни онҳо омӯзгорони ботачриба - И.В. Тарасов, В.С. Миснер, М.М. Шматко, Э.И. Радишева, Г. Лиситская, В.В. Жабан, В.М. Варнахин, Р. Усмонов, С. Хоҷаев, Х. Мамадназаров буданд. [2, с. 60]

Институт қадам ба қадам рушд менамояд ва таъминоти кафедраҳо бо омӯзгорон рӯ

ба беҳбудӣ меоварад. Шумораи онҳо дар соли таҳсили 1952-1953 ба 576-нафар ва теъдоди олимону омӯзгорон ба 100-нафар расид, мутахассисони лаёқатманд Салоҳиддин Атоев, Ё.А. Бобоев. М.Г. Кабина, Ҳ. Назаров, Моёншо Назаршоев, Мирзо Султонов, Парвиз Ирфон, Ҳомид Хочаев ва дигарон ба ҳайси омӯзгор қабул карда шуданд. Институти дуСОлаи муаллимтайёркунии Кӯлоб дар зарфи 8 соли фаъолияти худ (солҳои 1945-1953) дар тайёр кардани кадрҳои педагогӣ ва таъмин намудани мактабҳои чумхурӣ бо муаллимони таҳсилоти олии нопурра нақши бориз дорад. Дар ин муддат дар шуъбаҳои таълими рӯзона ва ғоибонаи он беш аз 900-нафар донишҷӯён таҳсил намуда, беш аз 750-нафарашон соҳиби дипломи таҳсилоти олии нопурра гардиданд.

Бо ҳамин марҳилаи аввали фаъолият ва рушди Институти муаллимии Кӯлоб хотима ёфта, аз соли таҳсили 1953-1954 марҳилаи дуюми он шуруъ мешавад. Бо вучуди натиҷаҳои чашмгир ошкор буд, ки Институт тақозои афзоиандаи соҳаи маорифро дар ҷануби Тоҷикистон қонеъ гардонида наметавонад. Роҳҳои нав бояд ҷуст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аллақай заминаҳои моддӣ-таълимӣ дар зарфи 8 соли мавҷудияти институт пайдо шуда буд. Қабл аз ҳама, ҳайати устодону омӯзгорони ботачриба ҷиҳати пешбурди кори таълиму тарбия дар мактаби олий - Институти 4-солаи педагогӣ омода буд. Роҳбарияти институт дар назди мақомоти шаҳру вилояти Кӯлоб ва Ҳукумати мамлакат оид ба таъсис додани Институти давлатии педагогии Кӯлоб батақрор дархостҳо пешниҳод мекард. Билоҳира, ин хоҳишу дархостҳои садорати институт аз тарафи Ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ пазируфта шуд ва фармони Вазорати маорифи СССР «Дар бораи барҳам дода шудани Институти дуСОлаи муаллимтайёркунии ва дар заминаи он кушодани Институти давлатии педагогии Кӯлоб дар соли таҳсили 1953-1954» аз 7 августи соли 1953, таҳти рақами 1373 ба тасвиб расид. Муҳлати таҳсил дар он ҷаҳор сол муқаррар гардида буд. [2, с. 61]

Дар асоси фармони мазкур Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон низ «Дар бораи дар заминаи Институти муаллимтайёркунии шаҳри Кӯлоб кушодани Институти давлатии омӯзгории Кӯлоб» аз 15 августи соли 1953 қарори махсус қабул кард. [1, с. 5]

Акнун марҳилаи дуюми фаъолият ва рушди Институти давлатии педагогии Кӯлоб шуруъ гардид. Директори институт Худоназар Мамадназаров аз 10 августи соли 1953 бо сабаби ба кори дигар гузаштан озод карда шуда, ба ҷои ӯ мудири кафедраи асосҳои марксизм-ленинизм Ашраф Сиддиқов муваққатан иҷрокунандаи вазифаи директори Институти давлатии педагогии Кӯлоб таъйин гардид.

Бо таъсисёбии Институти давлатии педагогии Кӯлоб дар сохтор ва роҳбарияти он, нақша ва барномаҳои таълимӣ, раванди таълиму тарбия дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд. Дар ду соли аввал теъдоди факултаҳои он: забону адабиёт, физика-математика, таърих, табиатшиносӣ, ҷуғрофия зиёд нашуда бошад ҳам, шумораи донишҷӯён нисбатан зиёд гардида, ҳамон сол ба курси якум 179 нафар абитуриентон дохил шуданд. Теъдоди донишҷӯён дар соли таҳсили 1953-1954 якҷо бо донишҷӯёни курси дуюми Институти муаллимӣ 311-нафарро ташкил дод. Дар ҳамин соли таҳсил 34-нафар шуъбаи таълими рӯзона ва 58 нафар шуъбаи таълими ғоибонаро хатм намуданд.

Ҳамин тавр, дар соли таҳсили 1953-1954 миқдори донишҷӯёни шуъбаҳои таълими рӯзона ва ғоибонаи институт ҳамагӣ 572-нафарро ташкил кард. Вобаста ба тавсеаи доираи ҳар як ихтисос афзоиши шумораи донишҷӯёну ҳайати омӯзгорон дар институт, кафедраҳо, озмоишгоҳҳо ва дафтариҳои кори нав таъсис дода мешаванд. Дар китобхона миқдори адабиёти илмӣ, методӣ, бадеӣ ва адабиву техникӣ афзуда, масъалаи баланд бардоштани сифати оморасозии кадрҳои баландихтисос низ ба миён гузошта шуд. 19 декабри соли 1953 номзади илмҳои таърих, дотсент Ҳ.К. Хочаев ректори Институти давлатии омӯзгории Кӯлоб таъйин карда шуд.

Дар соли таҳсили 1956-1957 институт аз таҳсили 4-сола ба таҳсили 5-солаи ҳамгиро гузашт, зеро мамлакат ба муаллимони гуногунихтисос эҳтиёҷ дошт. Дар факултаҳои ихтисосҳои ҳамгиро амал мекарданд. Масалан, дар факултаи таъриху филология муаллимони забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, адабиёт, таърих, дар факултаи физика-математика омӯзгорони фанҳои математика, физика, нақшакашӣ, астрономия ва ғайра тайёр карда

мешуданд. Гузаштан ба таълими ҳамгиро роҳбарияти институтро водор сохт, ки нақша ва барномаҳои таълимӣ, такмили қорҳои мустақилонаи донишҷӯён, ҳаҷму меъёри машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ таҷдиди назар карда шаванд. [2, с. 5]

Соли 1957 барои институт соли бобарор ва комёбиҳои бузург маҳсуб мешавад. Аз ҷумла, пояи моддӣ-техникии он пойдор ва устувор мегардад. Ду бинои таълимӣ ва толори варзишӣ ба қор даромаданд, ки дар натиҷа микдори дарсхонаҳо афзуд, қори кабинету озмоишгоҳҳо самаранок гардид.

Шумораи донишҷӯёни институт дар ҳамин давра ба 750-нафар расид. Онҳо дар ду факулта - физика-математика, таъриху филология (дар 30 гурӯҳи таълимӣ) таҳсил мекарданд. Чунин раванди босуръати тараққиёт дар бобати тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ тақозои замон буд. Соли 1957 институтро беш аз 100-нафар хатм намуда, ба соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ, ҳоса соҳаи маориф ва муассисаҳои давлатӣ фиристода шуданд. Миёни онҳо аз факултаи забон ва адабиёти тоҷик 41-нафар (Каромат Муродов, Машраб Муродов, Пӯлод Раҳматов, Бобо Эгамбердиев, Тӯраҳон Шамсов, Сония Аккалаева, Ғазал Зардов, Барот Мирзоев), аз факултаҳои физика ва математика 34-нафар (Аҳмад Ҳаётов, Иди Халифаев ва дигарон) буданд. Моҳи майи соли 1957 Х.К. Ҳочиев аз вазифаи ректори Институти давлатии педагогии Кӯлоб озод ва ба ҷои вай номзади илми таърих, дотсент Назришо Латипов таъйин карда шуд. Ин дигаргунӣҳо натиҷаи мусбат дод.

Марҳилаи сеуми фаъолият ва рушди Институти давлатии педагогии Кӯлоб ба соли 1960 садаи 20-ум рост меояд, ки онро марҳилаи рӯ ба таназзул овардани Донишгоҳ меноманд. Қобили зикр аст, ки дар он солҳо ташкилотҳои партиявии мактабҳои олии низ нисбат ба такмили сифати таълиму тарбияи донишҷӯён бетараф набуданд. Намояндагони КМ ПК Тоҷикистон зуд-зуд ба муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ ташриф оварда, дар ҷаласаҳои партиявӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва Шуроҳои олимони онҳо ширкат варзида, зарурати омода намудани муаллимони соҳибмаълумотро барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пайваста таъкид месохтанд. Масалан, моҳи октябри соли 1959 котиби дувуми КМ Партияи Коммунистии Тоҷикистон П.С. Обносоев, котиби якум ва нозири кумитаи партиявии шаҳри Кӯлоб З.М. Абдулин ва Раҳматов дар маҷлиси ҳисоботӣ-интиҳоботии бюрои ташкилоти партиявии Институти давлатии педагогии Кӯлоб иштирок менамоянд.

Соли таҳсили 1959-1960 дар Институт беш аз 750-800 нафар донишҷӯ таҳсил мекарда бошанд, дар соли таҳсили 1960-1961 320-нафар дар Институт боқӣ монда буданду бас.

Қаъби фаъолияти Институти давлатии педагогии Кӯлоб ба фарҳангу маънавиёти мардуми собиқ вилояти Кӯлоб ҳисороти ҷиддии маънавию фарҳангӣ ворид сохт; фонди китобхона хароб гашта, нусаҳои адабиёти нодиртарини он ба китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни интиқол ёфт. Адабиёти зарурии илмӣ, бадеӣ, оммавӣ, сиёсӣ аз истифода соқит карда шуданд.

Пас аз ба филиали Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ табдил ёфтани институт ҳайати он пароканда гардида, шумораи омӯзгорони он аз 100 ба 23-нафар расид. Дар соли таҳсили 1961-1962 боз ба факултаҳои асосии филиал теъдоди ками донишҷӯён қабул гардиданд.

Бо ҳамин марҳилаи сеуми таърихи душвори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (1960-1962) анҷом ёфта, марҳилаи нави таърихи Институти давлатии педагогии Кӯлоб (1962-1991) шуруъ мегардад.

Дар соли таҳсили 1962-1963 дар ду факулта: факултаи филология бо ду шуъба - тоҷикӣ ва русӣ, физика-математика 150-нафар абитуриентон ба институт қабул гашта, дар маҷмӯъ бо донишҷӯёни курсҳои дуюм ва чоруму панҷум 241-нафарро ташкил меод ва ҳамагӣ 19-нафар омӯзгорон ба таълиму тадрис машғул буданд. Пешорӯи ректор Т.Умаров дар роҳи эҳёи институт мушкilotи зиёде буданд, ки ҳаллу фасли онҳо часорат, қоршиносӣ, ташкилотчигӣ тақозо мекард. Институт боз аз нарасидани дарсхонаҳо, хобгоҳ, адабиёти таълимӣ ва илмӣ ва мутахассисони варзида танқисӣ мекашид.

Аз соли 1973 ректори Институти давлатии педагогии Кӯлоб номзади илмҳои

иктисодӣ, профессор И.Д. Хушвахтов таъйин гардид.

Соли таҳсили 1975-1976 дар Институт 198-нафар профессорону омӯзгорон, аз ҷумла 28 номзади илм, 13 дотсент, 162 омӯзгор, 7 ассистент фаъолият мекарданд. Шумораи кафедраҳои институт дар ҳамин соли таҳсил ба 19 адад расид.

Теъдоди олимону омӯзгорон дар давраи ректории дотсент Иқбол Давлатович Хушвахтов ба 227 нафар - 35 нафар номзадҳои илм ва дотсентон, 72 нафар муаллимони калон, 120 нафар омӯзгорону ассистентон расид. [2, с. 67]

Мавриди зикр аст, ки пас аз бозсозии солҳои 80-уми М.С. Горбачев ислохоти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва зухуроти давлати абаркудрати Иттиҳоди Шуравӣ пош хӯрда, ба ҷумҳуриҳои мустақил ҷудо шуд. Дар натиҷа Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қарори Иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) «Дар бораи эълон шудани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз рӯзи 9-уми сентябри соли 1991 Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон дошт ва 9-уми сентябри соли 1991 дар харитаи сиёсии ҷаҳон давлати нав Ҷумҳурии Тоҷикистон падида омад.

Аммо қувваҳои гуногуни сиёсӣ ҷиҳати ҳаллу ҷасли мушкилоти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ роҳи ғайриконститусиониро пеш гирифта, мардумро ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида, ҷумҳуриро ба вартаи ҳалокат оварданд.

Вазорати маорифи ҷумҳурӣ ислохоти соҳаро аз таҷдиди назар намудани асноди меърию ҳуқуқии соҳа оғоз намуд. Дар ин самт як чанд қонуну қарорҳо, ба мисли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 1993), қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба зинаи якуми мактабҳои олий дохил намудани мактабҳои миёнаи махсус» (№480 аз 17.09.1993), «Дар бораи тақмили сохтори таҳсилоти олий» (№519 аз 14.08.1995) ва беш аз 10 низомномаву Стандарти давлатии таҳсилот оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти мактаби олиро қабул намуд.

Дар солҳои аввали истиқлолият аксари донишқадаҳои ҷумҳурӣ, ба донишгоҳҳои давлатӣ таъдил дода шуданд. Аз ҷумла Донишқадаҳои омӯзгории Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Хучанд ва Хоруғ донишгоҳи давлатӣ эълон шуданд. Равшан аст, ки танҳо бо тағйир додани ном пойгоҳи моддию таълимӣ ва низоми таълиму тарбияро дар ин муассисаҳо беҳтар намудан мумкин набуд. Илова бар ин, донишгоҳҳои нав дар раванди қабули донишҷӯён ба ҳаҷми ҷиддӣ ва бенизомии зиёд роҳ доданд. Ҳатто донишгоҳҳои Кӯлобу Қӯрғонтеппа ва Хучанд новобаста аз мавҷуд будан ё набудани шароити зарурии таълимӣ аз рӯи ихтисосҳои тиббӣ донишҷӯёнро қабул намуданд. Бо даҳлати Ҳукумати ҷумҳурӣ донишҷӯёни ихтисоси тиббии донишгоҳҳои Кӯлобу Қӯрғонтеппа ба Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон интиқол гардиданд ва факултаи тиббии донишгоҳи Хучанд ба филиали Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино таъдил дода шуд. [12, с. 97-98]

Хушбахтона, Иҷлосияи тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 16-уми ноябр то 2-юми декабри соли 1992 дар Қасри фарҳанги Арбоби шаҳри Хучанд ҷамъ омад, Ҳукумати конститусионӣ дар кишвар аз нав барқарор ва эҳё гардид. Бо кӯшишу талошҳои фарзанди фарзонаи миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва дигар ҷонибдорони сулҳу ваҳдат ва бо миёнаравии сарони давлатҳои дӯст 27-уми июни соли 1997 «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон» ба имзо расид.

Дар давраи бисёр ҳассосу душвори ҳаёти ҷамъиятии кишвар Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор «Дар бораи ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб таъдил додани Институти давлатии педагогии Кӯлоб» аз 24-уми июли 1992 таҳти рақами 235 ба тасвиб расонд. Дар он рӯзҳои сангину ҳалокатбор Донишгоҳи ба истилоҳ «навташқил» таълиму тарбияро ягон рӯз ҳам қатъ накарда, раванди таълиму тарбияро пеш мебард. Зеро Кӯлоб ҳамеша тарафдори ягонагӣ ва суботи ҷомеа буд.

Соли таҳсили 1992-1993 дар факултаи математика 373-нафар донишҷӯ, физика 312-нафар, забон ва адабиёти тоҷик 549-нафар, забон ва адабиёти рус 556 нафар, дар факултаи методикаи таълими ибтидоӣ 388-нафар, шуъбаи равоншиносӣ (психология) 167-нафар, биология 45-нафар, шуъбаи муолиҷавӣ 127 нафар, табобати кӯдакон 77-нафар, таърих 37-

нафар, шуъбаи баҳисобгирии бухгалтерии хоҷагии кишоварзӣ 31-нафар, баҳисобгирии бухгалтерии саноатӣ 55-нафар, иқтисодиёти байналмилалӣ 30-нафар, иқтисодиёти иҷтимоию банақшагирӣ 35-нафар, шуъбаи англисӣ 28 нафар ва дар маҷмуъ 2800-нафар донишҷӯён дар шуъбаи рӯзонаи донишгоҳ таҳсил мекарданд. [3, с. 79]

Дар соли 1992 олимони донишгоҳ 35 дастури методӣ, 21 васоити таълимӣ, 11 китоби дарсӣ, 12 коркарди методӣ, 13 монография таълиф ва дастраси донишҷӯён намуданд.

Феълан дар 34 кафедраи донишгоҳ (29 кафедраи тахассусӣ ва 5 кафедраи умумидонишгоҳӣ), 439-нафар омӯзгорон, аз ҷумла 19 нафар докторони илму профессорон (10 нафар ҳамкор), 78-нафар номзадҳои илм ва дотсентон (18-нафар ҳамкор) барои пешбурди фаъолияти таълимӣ ҷалб гардидаанд, ки аз ин миқдор 391-нафар омӯзгорони доимӣ ва 48 омӯзгорони ҳамкор ва соатбайъ мебошанд. [11, с. 50-52]

Шумораи донишҷӯёни донишгоҳ дар соли таҳсили 2014-2015 8469-нафар, аз ҷумла дар таълими рӯзона 4687 ва дар таълими ғоибона 3782-ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли таҳсили 2013-2014 717 нафар донишҷӯ зиёд мебошад. Теъдоди донишҷӯдухтарон 3614 нафар аст. Донишгоҳ дорои 10 факулта буда, дар 6 бинои таълимӣ ва ду баст таълим ва тадрис сураат мегирад.

Дар таълими рӯзона 213 гурӯҳи таълимӣ аз рӯи 36 ихтисос ба таълим фаро гирифта шудаанд, ки 166 гурӯҳи он тибқи низоми кредитии таҳсилот таълим мегиранд. Инчунин дар шуъбаи ғоибона 3782 донишҷӯ ба тадрису таълим фаро гирифта шудаанд.

Айни ҳол, дар донишгоҳ факултаҳои филологияи тоҷик ва журналистика, филологияи рус, филологияи хориҷӣ, таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ, химия ва биология, физика ва математика, омӯзгорӣ ва фарҳанг, иқтисод ва идора, молиявию иқтисодӣ ва 34 кафедра амал менамоянд, ки кафедраҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ, педагогика, психология, забонҳои хориҷӣ, тарбияи ҷисмонӣ, забони русӣ ба кафедраҳои умумидонишгоҳӣ ва дигар кафедраҳо марбути факултаҳо мебошанд.

Пояи моддӣ-техникии донишгоҳ торафт пурқувват гашта, яке аз асосҳои баланд гардидани сатҳу сифати таълим маҳсуб меёбад. Донишгоҳ ба шабакаи Интернет пайваस्त буда, омӯзгорону донишҷӯён пайваста аз он истифода мебаранд. Китобхонаҳо ва толорҳои хониши донишгоҳ ҳамеша дар хизмати донишҷӯёну омӯзгорон буда, дорои беш аз 224535 адад адабиёти илмӣ, таълимӣ, сиёсӣ, бадеӣ аст.

Бо мақсади мустаҳкам намудани заминаи моддӣ-техникии донишгоҳ танҳо дар солҳои таҳсили 2013-2014 ва 2014-2015 воситаҳои техникӣ ва таълимӣ, аз ҷумла 15 адад тахтаи электронӣ, 15 адад видеопроектор ва дигар таҷҳизоти муосири технологӣ харидорӣ ва насб карда шуда, ҳамаи 7 лабораторияи компютерӣ дар ҳолати хуби корӣ қарор доранд. Ҳамзамон, дар ин самт корҳои зиёди бунёду барқарорсозии иншооти таъйиноти гуногун: ба истифода додани толори фарҳангӣ, толори хурди маҷлисӣ дар шафати толори фарҳангӣ, таъмири дафтариҳои кории шуъбаҳо, таъмири пурраи толори варзишии клуби «Ҷасорат», ба истифода дода шудани ошхонаи замонавии дуошёна, барқарорсозии боғи фароғатии «Дониш» ва бунёди фаввораҳо, таъвизи тирезаҳои биноҳои таълимӣ бо тирезаҳои нави ҳозиразамон, барқарорсозӣ ва таҷҳизонидани майдончаи варзишии тобистона, таъмири пурраи толори шурои олимон, таъсиси Маркази омӯзиши забонҳо (англисӣ ва арабӣ) бо синфхонаи компютерӣ, ифтитоҳи 8 синфхона дар бинои таълимии №2, таъсиси синфхонаи нави компютерӣ дар факултаи филологияи хориҷӣ, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани толори маҷлиси бо 120 ҷои нишаст дар факултаи таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ, ба фаъолият пардохтани осоишгоҳи табобатии донишгоҳ, баъд аз таваққуфи 20-сола таъмиру барқарор гардидан ва бунёди коттеҷҳои нав дар лагери истироҳати-фароғатии «Истиқлол» воқеъ дар ноҳияи Муъминобод, ифтитоҳи коргоҳҳои дӯзандагӣ, харротӣ, коркарди ҷӯб, оҳан ва шағал дар «Парки технологӣ», таъмири хобгоҳи умумии донишҷӯён, таъмини хобгоҳ бо оби ошомиданӣ, таҷҳизоти муосири обу ташноб ва пайваस्त гардидани он бо хатти озоди барқ бо сифати баланд анҷом дода шудаанд.

Дар соли сипаришуда 6 нафар омӯзгори донишгоҳ муваффақона рисолаҳои номзодии худро дифоъ намуданд, инчунин 7 нафар олимони рисолаҳои докторӣ ва 15 нафар

рисолаҳои номзадиашонро барои ҳимоя омода намудаанд.

Китобхонаи электронии донишгоҳ дорои беш аз 87000 феҳрасти адабиёти илмӣ ва таълимӣ бо 11 ҷои нишаст таъмин мебошад. Ҳамчунин, дафтари кории шӯбаи рӯзноманигории факултаи филологияи тоҷик ва журналистика бо воситаҳои техникаи ҳозиразамон ҷиҳозонида шуда, донишҷӯён аз онҳо ба таври васеъ истифода мебаранд. Барои баланд бардоштани дараҷаи таҳассусии омӯзгорон аксари онҳо аз курсҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос гузашта, маҳорати касбии худро сайқал медиҳанд.

Дар таълими фанҳои дақиқ ва табиатшиносӣ воситаҳои нави техникӣ васеъ истифода мешаванд. Озмоишгоҳҳои оптика ва радиоэлектроника, биология, химия, лингвонӣ, кабинетҳои воситаҳои техникӣ, маркази омӯзиш, 4 синфхонаи компютерӣ фаъолият намуда, ба кадрӣ зарурӣ таҷҳизонида шуданд. Донишгоҳ ба шабакаи интернет пайваست мебошад. Китобхонаи электронӣ дорои беш аз 87000 нусха адабиёти илмӣ, илмӣ-методӣ, таълимӣ ва китобҳои бадеӣ мебошад.

Дар давоми солҳои 2010-2014 донишгоҳ ба 7 лоиҳаи байналмилалӣ шомил гашт, ки дар доираи онҳо беш аз 100 нафар устодон ва донишҷӯён ба кишварҳои хориҷи дуру наздик барои ширкат дар барномаҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати омӯзишӣ равон карда шудаанд. Соли 2013 аввалин маротиба дар таърихи донишгоҳ як нафар устод ва ду нафар донишҷӯ соҳиби бурсҳои донишгоҳҳои кишварҳои Испания ва Италия барои таҳсил дар докторантура, магистратура ва бакалаврият гардиданд. Айни ҳол, донишгоҳ дар 5 барномаи ТЕМПУС ва ЭРАСМУС МУНДУС ва 1 барномаи Институти Чамбияти Кушода (Фонди Сорос) аъзо буда, бо муваффақият қор карда истодааст. [6, с. 86-87]

Дар муддати 77 соли мавҷудияти хеш ин боргоҳи илму маърифат тавонист, ки теъдоди донишҷӯёнро аз 48 нафар то ба зиёда аз 11 ҳазор нафар, шумораи устодону муаллимонро аз 9 ба 588 нафар, миқдори кадрҳои дараҷа ва унвони илмидорро аз 5 номзади илм ба 130 нафар ва докторони илму профессоронро аз сифр ба 29 расонад.

Ҳоло Донишгоҳ дорои беш аз 11 ҳазор нафар донишҷӯ, 10 факулта, 37 кафедра буда, аз рӯи 55 ихтисос барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқӣ ҷумҳурий мутахассисони дорои таҳсилоти олиро тайр менамояд.

Дар соли таҳсили 2020-2021 ҳаёти профессорону омӯзгорони донишгоҳ 11 китоби дарсӣ, 16 монография, 20 васоити таълимӣ-методӣ ва зиёда аз 715 мақолаҳои илмӣ ва дигар маводи илмиро рӯи нашр овардаанд. Айни замон, дар Донишгоҳ 285 нафар устодону омӯзгорон ба фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ машғул мебошанд.

Аз ҷумла: доктори илм 11, профессорон 11, номзадҳои илм, дотсентон 96, муаллимони калон 102, ассистентон 367 нафар фаъолият менамоянд. 1 нафар академики Академияи Мухандисии Федератсияи Россия профессор Каримов С.К. Арбоби илму техникаи Тоҷикистон қору фаъолият намуда истодаанд [7].

Донишгоҳ на танҳо ҳамчун маркази асосии тарбияи мутахассисони соҳаи маориф ва риштаҳои дигари хоҷагии халқ маъруф гардид, балки як зумра дастпарварони он ҳамчун арбобони намоёни давлату сиёсат, олимону донишмандони маъруф, ҳунармандону адибон ва журналистони варзида симои ҳақиқии донишгоҳро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он дар бехтарин вазъ муаррифӣ менамоянд, ки дар оғӯши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ парвариш ёфтаанд.

Басо рамзист, ки сароғоз ва аввалин маркази илму маърифат дар ин водии зарҳез Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа буд. Арзи вучуд намудани донишгоҳ дар Қӯрғонтеппашаҳр як навъ пайванди гузашта ва имрӯзаи илму фарҳанги Вахшонзамин ва тақозои давру замон буд.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Қӯрғонтеппа ба номи Носири Ҳусрав аввал ҳамчун филиали Донишқадаи давлатии омӯзгории Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко соли 1978 ташкил шудааст. Сипас соли 1991 ба Донишқадаи давлатии педагогӣ ва аз соли 1992 ба Донишгоҳи давлатии ш.Қӯрғонтеппа ба номи Н.Ҳусрав табдил ёфт, ки дар вилояти Хатлон дуҷумин боргои илму маърифат доништа мешуд [8, с. 1].

Аз 1 апрели соли 1991 тибқи Қарори девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 10 аз 11-уми марти соли 1991 ва фармоиши Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон № 16 аз 13-уми марти соли 1991 шӯба (филиал) ба Донишкадаи мустақили омӯзгории шаҳри Қўрғонтеппа таъдид ёфт.

Соли 1992 дар асоси Қарори девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 236 аз 24 июли соли 1992 ва фармоиши Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо № 76 аз 1 сентябри 1992 донишкада ба Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа бадал гардид.

Дар соли аввали ифтитоҳ донишгоҳ дорои 4 факулта буд: факултаҳои физика, математика, забон ва адабиёти рус ва таҳсилоти ибтидоӣ. Дар соли 1993 дар Донишгоҳ тағироти сифатию миқдорӣ дар кори илмӣ, илмӣ-методӣ ба амал омаданд. Дар Донишгоҳ 17 кафедра фаъолият мекард, ки 143-нафар омӯзгорон фаъолият мекарданд. Аз онҳо 2-нафар доктори илм профессор, 17-нафар номзади илм, 20-нафар дотсентон ва ассистентон кор мекарданд. Коргарҳои ёрирасони таълимӣ 42 нафар буда, аз онҳо 9 лаборанти калон, 19 лаборант, 3 мудири кабинет, 2 инженер, 2 котибаи кафедра, 5 диспетчер машғули кор буданд.

Дар нимсолаи якуми соли 1993 дар Донишгоҳ дар 84 гурӯҳ 1760/595 донишҷӯ, аз он ҷумла 366/164 дар факултаи филология, 471/67 дар факултаи математика, 388/25 дар факултаи физика, 435/210 дар факултаи омӯзгорӣ, 100/38 дар факултаи тиббӣ таълим мегирифтанд.

Дар солҳои аввали фаъолият кормандони донишгоҳ аз 17 кафедраи мавҷудбуда, 1 монография, 8/12 дастури таълимӣ, 8/1 мақолаҳои илмӣ методӣ, 11/7 мақолаи илмӣ, 16/0 тезис, 63 мақолаи илмӣ омави рӯи ҷоп оварданд. [9, с. 2-24]

Имрӯзҳо бо гузашти вақт донишгоҳ ба маркази илму фарҳанг мубаддал гашта, дар он аз тариқи рӯзона ва ғоибона донишҷӯён ба таҳсили илм фаро гирифта шудаанд. Дар донишгоҳ 13 факултет, 45 кафедра ва 71 ихтисос амал менамояд, ки 37-тои он ихтисосҳои омӯзгорӣ ва 34-тояшон ихтисосҳои ғайриомӯзгорӣ мебошанд. Коллеҷи омӯзгорӣ ва литсей низ ба сохтори донишгоҳ шомиланд. Дар тули беш аз 45 соли фаъолият донишгоҳро бештар аз 50 ҳазор нафар донишҷӯён хатм кардаанд, ки айни ҳол дар риштаҳои мухталифи хоҷагии халқи кишвар қору фаъолият карда истодаанд. Донишгоҳ дорои 9 бинои таълимӣ бо теъдоди умумии 416 адад хучра, ки аз он: 162 адад синфхона, 41 адад кабинети таълимӣ, 22 адад озмоишгоҳҳои таълимӣ, 3785 адад миз, 7570 адад курсӣ, 2 кабинети лингофонӣ мебошад. Ҳамчунин, дар ихтиёри донишҷӯён ду адад майдонча, 2 толори варзишӣ, як мачмааи варзишӣ ба ҳама шароити замонавӣ ва хобгоҳ қарор дорад. Ҳайати омӯзгорони донишгоҳ 762-нафарро ташкил медиҳад, ки аз ин шумора 20-нафари онҳо доктори илм, профессор, 165-нафар номзади илм, дотсент, 29-нафар саромӯзгор, 355-нафар омӯзгор ва 213-нафар ассистентон мебошанд.

Айни замон, дар донишгоҳ беш аз 649 адад компютер, 105 тахтаи электронӣ, 134 адад принтер, 70 адад экран, аз ҷумла 6 адад дастгоҳи бузургҳаҷм барои формати А-3, 4 адад сервер ва 3 адад сканери махсус барои коркард ва санҷиши тестҳо мавҷуд мебошад.

Донишгоҳ ба воситаи кабели нурӣ бо шабакаи байналмилалӣ интернет васл шудааст. Инчунин, дар китобхонаи электронии донишгоҳ, ки бо компютерҳои навтарин таъмин карда шудааст, технологияи WiFi (интернети бесим) мавриди истифодаи васеъ қарор дорад.

Ҳайати профессорону устодони донишгоҳ дар 45 кафедра муттаҳид шуда, ба корҳои илмию таҳқиқотӣ ва илмию методӣ машғул мебошанд. Имсол корҳои илмию таҳқиқотӣ дар донишгоҳ аз рӯи 45 равия сурат гирифт, ки зиёда аз 70 мавзӯро дар бар мегирад. Олимон устодони донишгоҳ натиҷаи фаъолияти илмӣшонро дар 1316 номгӯи кор, аз ҷумла 422 монография, 61 китоби дарсӣ, дастури методӣю васоити таълимӣ ва барнома, 182 мақолаҳо дар маҷаллаҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ФР, 66 гузориш дар конференсияҳои симпозиумҳои байналмилалӣ, 305 гузориш дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ 643 гузориш дар конференсияҳои вилоятию донишгоҳӣ ва 3 нахустпатент нашр намуданд. Соли 2021 барои иҷрои се мавзуи фармоишӣ 9 нафар докторони илму

профессорон ва 5 нафар номзадҳои илм, 1 нафар саромӯзгор чамъ 16 нафар машғул буданд. Соли 2021 дар донишгоҳ 51 маҳфил амал менамояд, ки ба онҳо зиёда аз 1268 нафар донишҷӯён аъзо мебошанд. Ба ин маҳфилҳо номзадҳои илм, саромӯзгорон ва омӯзгорони пуртаҷриба роҳбарӣ мекунанд. Кори хуби маҳфилҳо аст, ки пайваста донишҷӯён дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ сазовори ҷойҳои ифтихорӣ мегарданд [13].

Яке аз донишгоҳҳои дигаре, ки дар тайёр кардани кадрҳои педагогӣ дорои маълумоти олии дар солҳои соҳибистиклолӣ саҳми сазовор гузошта истодааст ин Донишгоҳи давлатии Данғара мебошад. Донишгоҳи давлатии Данғара бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми майи соли 2013, № 205 дар заминаи филиали Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур дар ноҳияи Данғара бо мақсади таъмин намудани талаботи муассисаю корхонаҳои минтақа бо кадрҳои дорои дараҷаи таҳассусӣ таъсис ёфтааст. Донишгоҳ дорои тамоми шароити муосири кору таҳсил буда, барои таҳсили донишҷӯён синфхонаҳои барҳаво ва мучаҳҳаз бо воситаҳои замонавии таълим, хобгоҳҳои замонавӣ барои истиқомат сохта шудаанд [15].

Шумораи умумии ҳайати омӯзгорони донишгоҳ ба 260 нафар мерасад, ки аз онҳо омӯзгорони доимӣ (ҳамкор ва штатӣ) 225 нафар мебошанд. Шумораи омӯзгорони штатӣ ба 172 нафар баробар аст, ки аз онҳо 2 нафар доктори илмҳо, 28 нафар номзади илмҳо мебошанд. Шумораи омӯзгорони то 35 сола ба 128 нафар мерасад, ки аз онҳо 4 нафар дорои унвони илмӣ мебошанд.

Фаъолияти таълимӣ, тарбиявӣ ва илмию фарҳангӣ дар Донишгоҳи давлатии Данғара ҳамчун муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Барномаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фармоиши вазирӣ маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.03.2013, № 497), Оинномаи Муассисаи давлатии Донишгоҳи давлатии Данғара (фармоиши вазирӣ маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.12.2017, № 6608) ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба роҳ монда шудааст. [14, с. 3-4]

Бо мақсади баланд бардоштани сифати таҳсилот ва маърифатнокии донишҷӯён Стандартҳои давлатии таълимии ихтисосҳо (соли 2018) ва нақшаҳои таълимии амалкунанда мувофиқи талаботи низомии таҳсилоти кредитӣ ва ҷараёни Болон таҳия ва аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд. Сохтори идоракунандаи раванди таълим дар донишгоҳ аз департаменти таълим ва идораи сифати таҳсилот ва дар заминаи он маркази бақайдгирӣ ва идораи барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ ва ғоибона, шуъбаи таълим ва идораи сифати таҳсилот, маркази идораи донишҳо ва корҳои таълими-методи инноватсионӣ, сектори мониторинги сифати таҳсилот иборат аст.

Дар асоси Иҷозатнома оид ба ҳуқуқи пешбурди фаъолияти таълимӣ АУ 0001865 (фармоиши вазирӣ маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.07.2015, № 2024) ва замима ба иҷозатномаи мазкур аз 31.07.2017 қабули донишҷӯён дар зинаи бакалавриат аз рӯи 64 ихтисос, магистратура 17 ихтисос, аспирантура 20 ихтисос ва қабули шунавандагон ба курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзишӣ аз рӯи 33 самт ба нақша гирифта шудааст [15].

Дар айни замон, теъдоди умумии донишҷӯёни донишгоҳ ба **5661** нафар мерасад, ки аз ин 4722 нафар дар таҳсилоти рӯзона ва 939 нафар дар шуъбаи фосилавӣ ғоибона таҳсил менамоянд. Шумораи донишҷӯёни тариқи шартномавӣ таҳсилкунанда ба 3822 нафар, аз ҷумла дар шуъбаи рӯзона ба 3018 нафар мерасад. Шумораи донишҷӯёни гурӯҳҳои бучавӣ ба 1839 нафар мерасад, ки аз онҳо 108 нафар тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил менамоянд. Соли таҳсили 2017-2018 донишгоҳро 562 нафар донишҷӯён, аз ҷумла 280 нафар бо дараҷаи мутахассис донишгоҳро хатм карданд.

Дар асоси Иҷозатнома оид ба пешбурди фаъолияти таълимӣ ва замимаи ҳуҷҷати мазкур соли таҳсили 2018-2019 дар Донишгоҳи давлатии Данғара донишҷӯён аз рӯи 82 ихтисос дар зинаи бакалавриат, аз ҷумла 8 ихтисос дар зинаи мутахассис (марҳилаи ниҳой) таҳсил менамоянд. Дар зинаи магистратура аз рӯи 8 ихтисос 87 нафар магистрантон, аз ҷумла 51 нафар дар курси 1-ум ва 36 нафар дар курси 2-юм таҳсил менамоянд.

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот раёсати донишгоҳ дар ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои таҳсилоти олий ва илмӣ соли 2020 35 нафар омӯзгорони соҳибқасбро ҳамчун ҳамкор ба фаъолияти педагогӣ ҷалб намудааст, ки аз онҳо 13 нафар профессорон ва 10 нафар дотсентон мебошанд. Аз ҷониби раёсати донишгоҳ бо мақсади дастгирии омӯзгороне, ки рисолаҳои илмиро барои Ҷимоя омода месозанд, грантҳои пулӣ муқаррар карда шудаанд, ки дар ин самт басо назаррас мебошад.

Таъминоти раванди таълим бо технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар донишгоҳ дар сатҳи баланд ба роҳ монда шудааст. Миқдори умумии компютерҳо –344 адад буда, пурра коршоям мебошанд. Синфхонаҳои компютерӣ – 11 то, синфхонаҳои лингофонӣ – 2 то, озмоишгоҳҳои таҳассусӣ 15 то мебошанд. Дар 38 синфхонаҳои таълимию озмоишгоҳҳо тахтаҳои электронӣ ва видеопроекторҳо насб карда шудаанд, ки ба таври самаранок истифода бурда мешаванд. Миқдори компютерҳои пайваста бо шабакаи Интернет –179 адад мебошанд, ки аз онҳо 136 адад дар синфхонаҳои компютерӣ мебошанд.

Донишгоҳ дар шакли маҷмааи таълимӣ (кампус) бунёд ёфта, аз бинои асосӣ, инчунин 2 хобгоҳи 9 ошёна бо беш аз 1000 ҷойи хоб барои донишҷӯён, 3 бинои истиқоматии 5 ошёна бо 60 хуҷра барои омӯзгорон, толори варзишӣ бо 450 ҷойи нишаст, толори мунаққашӣ фарҳангӣ бо 530 ҷойи нишаст, ошхона бо 300 ҷойи нишаст, китобхона барои ниғадории 650 ҳазор адад китоб ва дигар иншооти ёрирасон иборат аст, ки барои 4 ҳазор нафар донишҷӯ дар як баст пешбинӣ шудааст. Раёсати донишгоҳ барои беҳтар намудани шароити таҳсил ва ташкили фаъолонаи раванди таълим чораҳои зарурӣ андешида, шумораи синфхонаҳои таълимӣ ба 115 адад бо фарогирии 6146 ҷойи нишаст барои донишҷӯён расонида шудааст [15].

Мусаллам аст, ки баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳама давраи замон аз омилҳои муҳими самти маориф ба шумор меравад. Барои он, ки сифати таълим боло равад, бояд ҳар як фарде, ки дар соҳаи маориф ба ҳайси омӯзгор, мураббӣ, устод ва ё корманд фаъолият мекунад, масъулияти баланди шахрвандӣ дошта бошад ва ояндаи насли наврасро яке аз муҳимтарин ҳадафҳои фаъолияти таълимӣ ва тарбиявии хеш қарор диҳад. Чунки раванди таълим ҳамеша ба маорифу омӯзгор ниёз дорад ва он вақт самараро нек дода метавонад, ки бо кадрҳои соҳаи омӯзгорӣ пурра таъмин бошад. Албатта имрӯзҳо бо ташаббус ва ибтикороти Сарвари маорифпарвари кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯзҳо дар пойтахти азизамон шаҳри Душанбе ва марказҳои вилоятҳои ҷумҳурӣ муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар фаъолият доранд, ки дар аксари онҳо мутахассисони соҳаи маориф омода карда мешаванд, ки дар рушди ин соҳаи калидии кишвар саҳми босазое мегузоранд [16].

Имрӯзҳо дар фазои истиқлолият коллективи беш аз даҳҳазорнафараи Донишгоҳҳои вилоят самимона ва дилпуруна сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҷиҳати беҳбуд гардонидани сатҳу сифати зиндагии аҳли зиё, беш аз пеш рушду камол ёфтани муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ, бахусус, донишгоҳҳои вилоят ҳамасола эҳсос менамоянд.

Адабиёт:

1. Абдулло Ҳабибулло. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб-ифтихори илму маориф. Паёми. ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (мачалаи илмӣ) 2 (13) 2015. Саҳ 5
2. Абдулло Ҳабибулло. Рушди Омӯзгорӣ аз баракати Истиқлолияти давлатӣ: Монография / Куганов И., Сайвалӣ Г., Шарофат Х.-Кӯлоб.: 2016.-280 с.
3. Абдуллоев М.Х. Нақши истиқлолият дар рушди Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ/ Исмоилов З.И//Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Навгониҳо дар таҳсилоти олии касбии муосир».(ш.Кӯлоб, 19-марти соли 2021). Кӯлоб:2021,с.-79
4. Абдуллоев М.Х., Ҷураев Б.Ҷ. Аз таърихи мактаб-интернати ба номи «Коммунизм»-и деҳаи Саричашмаи ноҳияи Шурообод, Душанбе-2015.-164с 3

5. Абдуллоев М.Х., Аъзамов Х.С. Мақоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол. Душанбе-2011.-124 с5
6. Абдуллоев М.Х., Аъзамов Х.С., Аллоева Ҳ.Ҳ. «Ислоҳот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ» Душанбе. -2016. 100 с.86-87
7. Анвори дониш №5 (329), 25-уми апрели соли 2022
8. Бойгонии давлатии назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3. 360, рӯйхати 21, д. 1140, в.1.
9. Бойгонии давлатии назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3. 360, рӯйхати 21, д.254, в.2/24.
10. Достӣ Шариф. Боргоҳи илму маърифат. Душанбе, «Деваштич», 2006,-286 с.-30
11. Кӯлоб: Энциклопедия. – Душанбе, 2006. – С.50-52.
12. Раҳимов Ф. Мактаби оӣ: мушкилот ва зарурати ислоҳот. // Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. – с.97-98.
13. Фуруғ. 1 март соли 2022. № 7 (472)
14. Ҳисоботи солонаи ректори Донишгоҳи давлатии Данғара дар соли 2013 [Матн] // Бойгонии ДДД. – С.3-4.
15. <http://dsu.tj/home/category/3> (санаи истифодабарӣ: 27.12.2020)
16. <http://hhdtkhatlon.tj/node/26206> (Маориф – пояи асосии рушди давлат ва миллат аст) 05.04.2022.

ВАЗЪИ ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲОИ ОМУЪЗГОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур дар бораи вазъи тайёр кардани кадрҳои омуъзгорӣ дар вилояти Хатлон солҳои соҳибистиклолӣ маълумоти мухтасар додааст.

Муҳаққиқ дар таҳқиқоти худ оид ба таърихи таъсиси Донишгоҳҳои олии омуъзгорӣ дар вилояти Хатлон ва нақши онҳо дар тайёр намудани кадрҳои омуъзгорӣ, ҳамчунин, зинаҳои ташаккули ин даргоҳҳои илму маърифат дар замони шуравӣ ва даврони истиқлолият маълумот додааст.

Инчунин, зикр наудааст, ки баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳама давраи замон аз омилҳои муҳими самти маориф маҳсуб меёбад. Барои он ки сифати таълим боло равад, зарур аст, ки ҳар як омуъзгор, мураббӣ ё устод масъулияти баланди педагогӣ дошта бошад ва ояндаи насли наврасро яке аз муҳимтарин ҳадафҳои фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ ҳеш қарор диҳад, зеро раванди таълим ҳамеша ба маорифу омуъзгор ниёз дорад ва он вақт самараро нек дода метавонад, ки бо кадрҳои соҳаи омуъзгорӣ пурра таъмин бошад.

Аз рӯзҳои нахустини ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ халқи тоҷик аз пирӯзҳои он сарфарозу ифтихорманд гашта, ҳар як дастовардҳои онро эҳтиёткорона ҳифз менамояд.

Вазъи нобасомони сиёсии ҷумҳурӣ дар ибтидои солҳои 90-ум ба мактабу маориф, алалхусус, муассисаҳои олии ҷумҳурӣ низ таъсири амиқи худро гузошт. Аз ҷиҳати маънавӣ зарари расида ба пойгоҳи моддию таълимии донишгоҳҳои вилояти Хатлон таъсири калон расонидааст.

Хусусан, тадбирҳои пешгирифтаи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Донишгоҳҳои вилояти Хатлон ба таъсир намонда, пояи моддию техникийи ин муассисаҳои оӣ торафт пурқувват мегардад ва ин тадбирҳо асоси баланд гардонидани сатҳу сифати таълим маҳсуб меёбад ва ташаккули ҳамачонибаи ҷомеа, умуман, ояндаи кишвар аз вазъи ин муассисаҳои оӣ низ вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: Истиқлолият, Тоҷикистон, ваҳдат, маориф, мактаб, донишгоҳ, донишқада, муаллимон, донишҷӯён, таълим, тарбия.

СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье автор дал краткую информацию о состоянии подготовки педагогических кадров в Хатлонской области за годы независимости.

В своем исследовании исследователь предоставил информацию об истории создания высших учебных заведений Хатлонской области и их роли в подготовке педагогических кадров, а также об этапах становления этих центров науки и образования в советское время и в период независимости.

Автор также напоминает, что повышение уровня и качества образования во все времена является одним из важных направлений образования. Для повышения качества образования необходимо, чтобы каждый учитель, воспитатель или педагог нес высокую педагогическую ответственность и ставили будущее подрастающего поколения одной из важнейших своих целей в обучении и воспитании, ведь образовательный процесс всегда нуждается в образовании и педагоге, и может дать хорошие результаты, если оно будет полностью обеспечено кадрами в области образования.

С первых дней обретения государственной независимости таджикский народ чтит и гордится своими победами и бережно оберегает каждое свое достижение.

Нестабильная политическая ситуация в республике в начале 1990-х годов оказала глубокое влияние на школу и образование, особенно на высшие учебные заведения республики. С моральной точки зрения большой ущерб нанесен материально-образовательной базе вузам Хатлонской области.

В частности, меры, принимаемые правительством Республики Таджикистан в отношении вузов Хатлонской области, остаются в силе, укрепляется материально-техническая база этих высших учебных заведений и эти меры являются основой для повышения уровня и качества образования и от состояния этих высших учреждений зависит и развитие всех сторон общества, в целом будущее страны.

Ключевые слова: Независимость, Таджикистан, единство, образование, школа, университет, институт, преподаватели, студенты, образование, воспитание.

STATE OF TRAINING OF PEDAGOGICAL STAFF IN KHATLON REGION IN FINANCIAL YEARS

In this article, the author gave brief information about the state of training of teaching staff in the Khatlon region over the years of independence.

In his study, the researcher provided information about the history of the creation of higher educational institutions in the Khatlon region and their role in the training of teaching staff, as well as the stages of formation of these centers of science and education in the Soviet era. and the era of independence.

It is also not mentioned that raising the level and quality of education is one of the important factors in the direction of education at all times. To improve the quality of education, it is necessary that every teacher, coach or educator bear a high pedagogical responsibility and set the future of the younger generation as one of the most important goals of their educational and upbringing activities, because the educational process always needs education and a teacher, that time can give good results if it will be fully staffed in the field of teaching.

From the first days of gaining state independence, the Tajik people have honored and been proud of their victories and carefully guarded each of their achievements.

The unstable political situation in the republic in the early 1990s had a profound effect on schools and education, especially on higher educational institutions in the republic. From a moral point of view, a big blow dealt damage to the material and educational base of universities in the Khatlon region.

In particular, the measures taken by the government of the Republic of Tajikistan in relation to the universities of the Khatlon region remain in force, the material and technical base of these higher educational institutions is being strengthened and these measures are the basis for

improving the level and quality of education, and the development of all parties depends on the state of these higher institutions. society, the future of the country as a whole.

Key words: Independence, Tajikistan, unity, education, school, university, institute, teachers, students, education, upbringing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилов Зафар Иброҳимович ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға 735360 ҚТ. ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. E-mail: zafar-0807@mail.ru Телефон +992918107207.

Сведения об авторе: Исмаилов Зафар Ибрагимович, ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360 РТ. г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. E-mail: zafar-0807@mail.ru Телефон +992918107207.

Information about the author: Ismoilov Zafar Ibrohimovich, assistant at the Department of History of the Tajik People, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360 RT. Kulob, st. S. Safarova, 16. E-mail: zafar-0807@mail.ru Phone +992918107207.

ТДУ: 93\94
И-96

СОҲАИ ПАХТАКОРИИ ВИЛОЯТИ КҶЛОБИ ҚШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҚАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Исуфов Ш.В., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ғалаба бар Олмони фашистӣ дар солҳои Қанги Бузурги Ватанӣ асосан ба шарофати ҷғонагии устувори фронт ва ақибгоҳ ба даст омад. Коргарони соҳаи кишоварзии ҚШС Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Кӯлоб, дар давоми чор сол артиш, аҳоли ва марказҳои саноатиро бо озукаворӣ, намудҳои гуногуни ашёи хоми кишоварзӣ ва дигар маводҳои зарурӣ таъмин карданд.

Бо вучуди харочоти зиёд дар рушди системаи колхозӣ-совхозӣ, меҳнаткашон тавонистанд ба танишҳои замони қанг тоб оварда, вазифаҳои дар назди худ гузошташударо иҷро намоянд. Ин муваффақият тавассути кӯшиш ва аз ҳад зиёди қувваҳои тамоми кормандони соҳаи кишоварзӣ ба даст оварда шуд, ки аксар вақт меҳнаткашон дар шароити ним гуруснагӣ кор карда, миллионҳо тонна ғӯшт, раған ва дигар маҳсулоти хӯроквориро саривақт ба фонди мудофияи давлат интиқол медоданд. Аз ин рӯ, омӯзиши таҷрибаи таърихии фаъолияти меҳнаткашони минтақаҳои алоҳидаи ақибгоҳ дар шароити азнавсозии тамоми соҳаи хоҷагии халқ барои кор дар тартиботи нав, ки аз як тараф бо норасоии шадиди воситаҳои моддию техникӣ ва аз тарафи дигар зарурати зиёд кардани миқдори маҳсулоти кишоварзӣ хос буд, муайян карда мешавад.

Зеро, бо оғози Қанги Бузурги Ватанӣ дар низоми фаъолияти ҳамаи сохторҳои давлатии Иттиҳоди Шуравӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Ҳанӯз аз оғози амалиёти қангӣ, яъне 26 июни соли 1941 бо назардошти вазъи сиёсӣ ва ҳамзамон, бо мақсади баланд бардоштани иқтидори мудофиявии давлат, бо қарори Ҳукумати ИҚШС ҳамаи соҳаҳои хоҷагии мамлакат ба рӯзи кории ҳаштсоата гузашта, рухсатиҳои меҳнатии коргарону хизматчиён бекор карда шуданд. Тартиби фаъолияти меҳнатӣ дар ҳамаи корхонаҳои саноатӣ ва соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла, дар ҚШС Тоҷикистон мутобиқи шароити қанг ташкил карда шуд [23, с. 79].

Бо саршавии қанг кишоварзони ҷумҳурӣ бо маҳсулоти зарурӣ, аз ҷумла пахта, пилла ва дигар ашёи стратегӣ таъмин намудани корхонаҳои саноатӣ, зиёд намудани истехсоли маҳсулоти хӯроквориро вазифаи бузургу пурмасъулияти худ дониста, новобаста аз

нарасидани кувваи корӣ ва кам будани техникаи кишоварзӣ, барои кумак ба чанговарон содиконо меҳнат мекарданд.

Дар шароите, ки мардон ба чанг даъват шуда буданд, кувваи асосии кориро дар корхонаҳои саноатӣ ва соҳаи кишоварзӣ асосан мӯйсафедон ва занону кӯдакон ташкил медоданд. Нарасидани кувваи корӣ ва техникаи зарурӣ, корношоям гардидани иншооти обтаъминкунӣ кори кишоварзонро то андозае душвор гардонид, ба паст шудани ҳосилнокии меҳнат оварда мерасонд.

Дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи пахтакорӣ бо сабабҳои объективии замони чанг ба вазъияти ниҳоят вазнине дучор гардид. Меҳнаткашони хоҷагии қишлоқи вилоят ба муқобили хавфи марговаре, ки ба сари ИҶШС омада буд, на танҳо барои зиёд кардани истеҳсоли нону маҳсулоти чорво, инчунин рӯёндани ҳосили баланди пахта фидокорона мубориза мебуданд.

Масалан, ноҳияи Кӯлоб аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 18,9 сентнер пахта ҳосил гирифта [7, с. 1], нақшаи ба давлат супурдани пахтаро 126,5% иҷро карданд [3, с. 95]. Пахтакорони ноҳияи мазкур, ба давлат аз нақша зиёда 1281,7 тонна пахта супорида, ба ивази пахтаҳои аз нақша зиёд супоридашуда ба миқдори 2187431 сӯм мукофоти пулии иловагӣ гирифтанд [7, с. 1]. Умуман дар соли 1941 вилоят нақшаи ба давлат супоридани пахтаро 106,2 % иҷро кард, ки аз он 68,7% пахтаи навъи аъло буд [22, с. 1].

Лозим ба зикр аст, ки яке аз муваффақиятҳои пахтакорони вилояти Кӯлоб дар он буд, ки дар ҳамаи майдони пахта 5 маротиба каландкунии босифат, 8 маротиба култиватсия (бо трактор) ва дар вақтҳои муайяншуда чеканкаи пахтаро мегузaronиданд [4, с. 4].

Нақшаи истеҳсоли пахта дар соли 1942 бе ба инобат гирифтани шароити вазнини солҳои чангӣ қабул гардид. Аммо, новобаста аз монеаҳои давраи чанг пахтакорони вилояти Кӯлоб ноумед нашуда, ба ҳамаи мушкилиҳо тоб оварда, пайваста масоҳати кишти пахтаро васеъ мекарданд. Масалан, мувофиқи гузоришҳои рӯзномаи вилоятии “Ҳақиқати Кӯлоб” то 15-уми апрели соли 1942 колхозҳои пахтакори ноҳияи Фархор нақшаи кишти пахтаро 71,6%, ноҳияи Шӯрообод 100% ва умуман нақшаи кишти пахта дар вилоят то 15 апрел 53,5 % иҷро карда буданд [10, с. 2]. Дар натиҷаи фаъолияти баланди меҳнаткашони вилоят кишти пахта дар соли 1942 100% иҷро карда шуд [21, с. 2]. Мувофиқи гузориши рӯзномаи вилоятии “Ҳақиқати Кӯлоб” аз 27-уми майи соли 1942, № 55 (649), то 20-уми майи соли 1942 дар вилоят каландкунии якуми байни қаторҳои пахта 59,6%, каланди дуюм 8 %, ягонакунии аввал 69% ва дуюм 5,8 % иҷро шуда буд [5, с. 1].

Аммо, мувофиқи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, дар соли 1942 нақшаи кишти пахта дар вилояти Кӯлоб 11000 гектар муайян гардида буд, ки бештари кишти пахтаи соли 1942 ба ноҳияҳои Фархор 3700 гектар, Колхозобод 2750 гектар ва Кӯлоб 3380 гектар ва боқимонда масоҳати замини пахта ба ноҳияҳои дигар рост меомад [13, с. 117]. Лозим ба зикр аст, ки кишти пахта дар заминҳои чудагардида ба пахтакорӣ то 10-уми майи соли 1942 пурра ба охир расид, ки нисбат ба соли 1941, 5 рӯз пеш (15 майи соли 1941) ба анҷом расонида шуд.

Коркарди якуми пахта дар соли 1942 аз 2-юм то 25-уми июн, коркарди дуюми пахта то 20-уми июл ва коркарди сеюм бошад, то 10-уми август пурра ба охир расид. Обмонии аввал то 10-уми июн, дуюм то 5 август ва обмонии сеюм 20-уми август гузаронида шуд [13, с. 118].

Аммо бар замми ин муваффақиятҳои пахтакорони вилоят, қайд кардан ба маврид аст, ки дар мавсими парвариши ниҳолҳои пахта 9581 гектари он ба касалиҳои гуногун гирифтдор шуданд, ки пахтакорони вилоят тавонистанд дар натиҷаи истифодаи коркард ва нигоҳубини дурусти пахта масоҳати 9511 гектари пахтаро аз нестшавӣ наҷот диҳанд [13, с. 118].

6-уми ноябри соли 1942 ШКХ ҶШС Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҷамъоварии ҳосили пахта дар ҷумҳурӣ” қарор қабул кард. Дар он қарор нишон дода шуда буд, ки ба қафомонӣ нигоҳ накарда дар баъзе ноҳияҳои ҷумҳурӣ барои пурра ҷалб намудани колхозчиён ва аҳолии қобили меҳнат барои ҷамъоварии пахта ягон чорабиниҳо гузаронида намешавад. Ҳосилнокии пахта дар ин сол аз як гектар ба ҳисоби миёна 11,1 сентнер паст

фаромад. Чамъоварии умумии пахта дар соли 1942 121,7 ҳазор тонна ё худ ҳамаги 70%-и нақша иҷро шуда буд [14, с. 181]. Бинобар ин бригадаҳои алоҳида, колхозҳо ва ҳатто ноҳияҳо нақшаи пахтасупорино иҷро карда наметавонишанд.

Вале, дар натиҷаи меҳнати софдилонаи пахтакорони вилояти Кӯлоб нақшаи ба давлат супоридани пахта дар соли 1942 94% иҷро намуданд, ё ин ки 1132 тонна пахта дар соли 1942 ба давлат супорида нашуд. Дар иҷро нагардидани нақшаи ба давлат супоридани пахта ноҳияҳои Фархор, Колхозобод, Қизилмазор ва Муъминобод монеа эҷод намуданд, ки дар натиҷа нақшаи ба давлат супоридани пахта дар соли 1942 аз ҳисоби вилоят пурра иҷро нагардид [13, с. 118].

Чуноне, ки дар боло ишора рафт, аз соли 1942 сар карда пахтакорони ҷумҳурӣ бо сабабҳои мушкилиҳои замони ҷанг нақшаҳои давлатии пахтасупорино пурра иҷро карда наметавонишанд. Зеро дар майдонҳои пахта танҳо занон, муйсафедон ва наврасон кор мекарданд. Онҳо ба таври дастӣ, ҳамаи корхоро барои коркарди майдонҳои пахта ва сари вақт чамъоварии ҳосил равона мекарданд.

Дар соли 1943, дар қори колхозҳои вилояти Кӯлоб қисми зиёдашро занон ташкил мекарданд, ки дар саҳро ба ҷои мардон ба ҷанграфта кор мекарданд. Дар колхозҳои вилояти Кӯлоб занон дар қори чамъоварии ғалладона, коркард ва обёрии байни қаторҳои пахта бо меҳнати софдилонаи худ ёрии худро мерасониданд. Масалан, дар колхозии “Якуми май” (н. Кӯлоб) Абдуллоева Райҳон, Солеҳова Давлатбӣ, Асоева Одинагул, Иброҳимова Моҳгул аз 102 то 162 рӯзӣ, дар саҳроҳои пахта кор кардаанд. Аз ноҳияи Муъминобод А. Назарова, Ибодова Тобон, Кулматова Сайлон (аз колхозии Сотсиализм), Никифорова, Гулбӣ Рашидова (аз колхозии ба номи Андреев), Одинаева Маърифат (аз колхозии Коммунисти Тоҷикистон). Дар ноҳияи Ховалинг Алиева Турагул ва Ойса Ғаюрова (аз колхозии ба номи Сталин) дар қорҳои хочагии кишлоқ намунаҳои хуби меҳнатиро нишон дода тавонишанд [11, с. 2].

29 августи соли 1943 қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон “Дар бораи омодагӣ ба гузаронидани ғунучин ва тайёр кардани ҳосили пахтаи соли 1943” дар тамоми рӯзномаҳои даврӣ ба нашр расид [9, с. 2]. Мувофиқи қарори мазкур тамоми ташкилотҳои ҳизбӣ, комсомолӣ, советӣ, колхозҳо, заводҳо ва нуктаҳои пахтақабулкунӣ вазифадор карда шуданд, ки ба ғунучини пахта омодагии хуб дида, барои қабули ҳосили пахтаи нав ҷой омода созанд.

Аммо, қабули қарори мазкур ва вазифагузорӣ намудан ба масъулони ҳизбию ҳукумати натиҷа надод. Зеро, дар вилояти Кӯлоб бисёр колхозҳо ва нуктаҳои пахтақабулкунӣ ба ғунучини ҳосили нави пахта омода нашуданд. Масалан, колхозҳои «МТС», «Коминтерн» (н. Кӯлоб), колхозии ба номи “Фрунзе”, “Димитров” ва ба номи “Жданов” (н. Колхозобод) сари вақт ба чидани пахта сар накардаанд [15, с. 1]. Бо сабаби ин хунукназарӣ нақшаи супоридани пахта ба давлат дар соли 1943 пурра иҷро нагардид. Масалан, то 12-уми декабри соли 1943 пахтакорони ноҳияҳои Кӯлоб пақшаи пахтасупорино 40,5 %, Колхозобод 41,4%, Қизилмазор 43,3%, Муъминобод 12,4% иҷро намуданд [17, с. 2]. Дар маҷмуъ вилоят то 25-уми декабри соли 1943 нақшаи пахтасупорино 49,3% иҷро намуд [18, с. 2]. Умуман дар ин сол дар ҷумҳури нақшаи пахтасупорӣ пурра иҷро нагардид. Масалан, соли 1943 ҳамагӣ 58,3 ҳазор тонна ё худ 51%-и нақшаи пахта истехсол карда шуд [20, с. 228].

Дар мубориза барои гирифтани ҳосили баланди пахта риоя кардани қоидаҳои агротехникӣ ҷойи махсусро ишғол мекард. Ин, махсусан дар қарори ШКХ ИҶШС ва КМ ҲК(б) ИҶШС “Дар бораи тараққиёти хочагии кишлоқ дар соли 1944” қайд карда шуда буд [14, с. 182]. Дар ин қарор ба гузаронидани ҳатмии ду маротиба шудгори баҳорӣ, ягонаи босифат ва коркарди байни қаторҳои пахта супориш дода шуда буд.

Дар натиҷаи ташкили ҷорабиниҳо оид ба кишт ва ғунучини пахта дар соли 1944 меҳнатқашони вилояти Кӯлоб нисбат ба соли 1943 аз иҷрои нақшаи кишт ва истехсоли пахта баромаданд. Дар ин сол як қатор колхозҳои вилоят қаҳрамонона барои ба даст овардани ҳосили пахтаи соли 1944 меҳнат намуданд. Аз ҷумла, колхозии ба номи “Ворошилов” (н.Колхозобод) 121%, колхозии ба номи “Каганович” (н. Кӯлоб) 117% нақшаи пахтасупорино

ичро намуданд, дар маҷмуъ то 11 октябри соли 1942 нақшаи пахтасупорӣ дар вилоят 37,6% иҷро карда шуда буд [19, с. 1].

Афзоиши пахтасупорӣ дар вилоят рӯз то рӯз авҷ мегирифт. Меҳнаткашони вилоят пайваста меҳнат намуда, барои саривақ ва бе талаф чидани пахта мубориза мебуданд. Дар натиҷаи иҷрои ин масъулият то 21 октябри соли 1944 нақшаи истеҳсоли пахтаи давлатӣ дар вилоят 46,9%, аз ҷумла дар ноҳияҳо Колхозобод 61,4%, Муъминобод 54%, Кӯлоб 58,2%, Фархор 33,7% ва Қизилмазор 22,9% иҷро гардида буд [6, с. 1].

Дар иҷрои нақшаи пахтаи соли 1945 саҳми пахтакорони вилояти Кӯлоб низ назаррас буд. Масалан, то 11-уми октябри соли 1945 як қатор ноҳияҳои вилоят, ба монанди Кангурт 100%, Фархор 37,1%, Колхозобод 37,6%, Кӯлоб 27,72%, Қизилмазор 42,7%, Шӯрообод 23,1% ва дар умум вилоят 37,1% нақшаи ба давлат супоридани пахтаро иҷро намуданд [2, с. 2].

Хулоса, аз омӯзиши соҳаи пахтакории вилояти Кӯлоб дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ маълум гардид, ки ҷанг ба пахтакорон санҷишҳои вазнинеро пеш овард, аммо ба душвориҳои замони ҷанг нигоҳ накарда меҳнаткашон барои истеҳсоли пахта ва сифатнокии он қаҳрамонона меҳнат менамуданд.

Соҳаи пахтакорӣ дар иқтисодиёти замони ҷангӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ нақши муҳим бозид. Пахтакорон ва кормандони соҳаи хоҷагии қишлоқ дарҳол баъди саршудани ҷанг ба душвориҳо, аз лиҳози нарасидани техника, тухмӣ, нурӣ ва қувваи корӣ дучор шуданд. Ба ин нигоҳ накарда, пахтакорони шуравӣ усулҳои навоари парвариши пахтаро ба қор бурда, ҳосилро зиёд ва ҳосилнокии меҳнатро баланд бардоштанд. Лозим ба зикр аст, ки дар замони муосир таърихи иштирок ва саҳми меҳнаткашонро дар ғалабаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва меҳнати шарафмандонаи онҳо дар шароити вазнин, сазовори эҳтиром ва эътирофи амиқ бояд донист.

Ҷамзамон, омӯзиши таърихи соҳаи пахтакорӣ дар солҳои ҷанг аҳаммияти басо муҳим дорад. Зеро, дар замони муосир нигоҳ доштан ва тараққӣ додани соҳаҳои миллии хоҷагии қишлоқро бори дигар хотиррасон мекунад. Чунки, пахтакорӣ дар иқтисодиёт ва эҳтиёҷоти аҳоли нақши калон дорад ва таърихи онро бояд ҳамеша мавриди омӯзиш қарор дода, ба наслҳои имрӯзу оянда ҳамеша ёдоварӣ кард.

Адабиёт:

1. Абдуллоев Р. Тоҷикистон ба фронт. / Р. Абдуллоев. - Душанбе:Матбуот, 2001. 168с.
2. Аз таҷрибаи бехтаринҳо омӯзем // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1945. - 12 октябр. - №41 (889).
3. Алимов Д. Боевые и трудовые подвиги хатлонцев в годы Великой отечественной войны (1941-1945). /Д. Алимов. - Душанбе, 2014. С.95.
4. Ба ҳамаи колхозчиёни райони Кӯлоб-Мурочиатномаи слёти колхозчиён-стахановчиёни райони Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1942. - 9 феврал. -№12 (606).
5. Барои ҳосилоти баланди ҳарбӣ мубориза барем // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1942. - 27 май. - № 55 (649).
6. Дар пахтачинӣ меҳнатро намунавор ташкил карда, суръатро боз ҳам тезонем! // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1944. - 22 октябр. - №50 (851).
7. Даромади колхозҳо туғрӣ тақсим карда шавад // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1942. - 9 феврал. -№12 (606).
8. Исуфов Ш.В. Ҳаёт ва фаъолияти меҳнаткашони вилояти Кӯлоб дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. - Душанбе, 2019. - №4 (008). - С.27.
9. Қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК(б) Тоҷикистон “Дар бораи омодагӣ ба гузаронидани ғунучин ва тайёр кардани ҳосили пахтаи соли 1943” аз 29 августи соли 1943// Ҳақиқати Кӯлоб. - 1943. - 8 сентябр. - №61 (776).
10. Кишти пахтаро большевикона иҷро кунем // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1942. - 21 апрел. - № 38 (632).

11. Курбонова О. Ба қувваи занҳо диққати махсус дода шавад / О. Курбонова // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1943. 24 август. - №65 (770).
12. Ҳақиқати Кӯлоб. – 1940. – 6 феврал. - №1 (402).
13. Отчет Сельхоз отделов ОК КП (б) Таджикистана за 1942 год / Отчет Сельхоз отделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана// БТНТ. Ф. 3.,Р. 126., П. 185., ВВ.117, 118.
14. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). - Душанбе, 1968. - С. 181.
15. Пахтаи боқимондаро зудтар чида ба давлат супорем! // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1943. – 18 декабр. - №82 (797).
16. Сафҳои садсентнерчиёро вусъат диҳем! // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1942. – 10 март. - №22(616).
17. Соҳибов. Пахтаҳо аз зарари ҳайвонот муҳофизат карда шавад // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1943. – 21 ноябр. - №76 (791).
18. Соҳибов. Пленуми XII-уми обкоми партияи Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1944. – 10 январ. - №1 (802).
19. Суръати чидан ва ба давлат супурдани пахтаро тезонем // Ҳақиқати Кӯлоб. - 1944. – 12 октябр. - №49 (850).
20. Хотамов Н.Б. Сельское хозяйство Таджикистана в годы Великой Отечественной войны // Труд во имя Победы: трудовые ресурсы и экономика Урала и Центральной Азии в годы Великой Отечественной войны : сб. науч. ст. / редкол.: Н. А. Антипин, И. В. Сибиряков. - Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2021. - С.226-232.
21. Чолбобоев М. Корҳои сахрогии колхозиро боз ҳам нағзтар ба роҳ монем / М. Чолбобоев // Ҳақиқати Кӯлоб. – 1942. – 6 июл. - №70 (664).
22. Чолбобоев М. Корҳои хочағӣ- политикии органҳои советҳои маҳаллӣ дар рӯзҳои Ҷанги Ватанӣ / М. Чолбобоев // Ҳақиқати Кӯлоб. -1942. – 11 июн. - №61(655).
23. Баҳодурова Ф.Ю. Саҳми меҳнаткашони хочагии деҳоти Шимоли Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) / Ф.Ю. Баҳодурова // Муаррих – 2023. - №3 (35). - С. 79-84.

СОҲАИ ПАХТАКОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ КӢЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛӢОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)

Муаллиф дар мақола таърихи тараққиёти соҳаи пахтакории вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистонро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) таҳлил кардааст. Таҳқиқот ба таҳлили сарчашмаҳои бойгонӣ, маводи ВАО, маълумоти оморӣ ва адабиёт асос ёфтааст.

Муаллиф дигаргуниҳои ташкили истеҳсолот, муносибатҳои меҳнатӣ, ба давлат супоридани пахта, инчунин тадбирҳои, ки ҳукумат барои нигоҳ доштан ва зиёд кардани истеҳсоли он чораҷӯӣ менамуд, дақиқкорона таҳлил ва инъикос намудааст.

Дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи масъалаи мазкур, муаллиф имкон пайдо намуд, ки дар асоси сарчашмаҳои дастрасшуда динамикаи тараққиёти соҳаи пахтакории вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистонро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, омилҳои асосии муваффақият ё ноқомии ин равандро нишон диҳад. Таҳлили тамоюли асосӣ ва натиҷаҳои аз таҳқиқот ба даст овардашуда имкон дод, ки саҳми меҳнаткашони вилояти Кӯлоб дар қоркарди пахта ва таъмин намудани мамлакат, бо маҳсулоти пахтагӣ дар солҳои ҷанг басо назаррас буд.

Калидвожаҳо: таърих, рушд, пахтакорӣ, Кӯлоб, ҶШС Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, истеҳсолот, меҳнат, муносибатҳо, сафарбаркунӣ, ҳаёт.

ОТРАСЛЬ ХЛОПКОВОДСТВО КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)

В статье автор проанализировал историю отрасли хлопководство Кулябской области Таджикский ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Исследование

основано на анализе архивных источников, материалов СМИ, статистических данных и литературы.

Автор тщательно проанализировал и отразил изменения в организации производства, трудовых отношениях, передаче хлопка государству, а также меры, принимаемые правительством для сохранения и увеличения его производства.

В результате изучения и исследования данного вопроса автор имел возможность определить динамику развития хлопковой промышленности Кулябской области Таджикской ССР в годы Великой Отечественной Войны, а также показать основные факторы успеха или провала этого процесса, исходя из имеющихся источников. Анализ основных тенденций и результаты, полученные при исследовании, позволили определить вклад тружеников Кулябской области в работу по снабжению хлопком страны и армии в годы войны.

Ключевые слова: история, развитие, хлопководство, Куляб, Таджикской ССР, Великая Отечественная война, производство, труд, отношения, мобилизация, жизнь.

INDUSTRY COTTON PRODUCTION OF THE KULOB REGION, TAJIK SSR DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

In the article, the author analyzed the history of the development of the cotton industry in the Kulob region of the Tajik SSR during the Great Patriotic War (1941-1945). The research is based on the analysis of archival sources, media materials, statistical data and literature.

The author carefully analyzed and reflected changes in the organization of production, labor relations, transfer of cotton to the state, as well as measures taken by the government to maintain and increase its production.

As a result of studying and researching this issue, the author was able to determine the dynamics of the development of the cotton industry in the Kulob region of the Tajik SSR during the Great Patriotic War, as well as show the main factors of success or failure of this process, based on available sources. An analysis of the main trends and the results obtained from the study made it possible to determine the contribution of the workers of the Kulob region to the work of supplying the country and army with cotton during the war years.

Key words: history, development, cotton growing, Kulob, Tajik SSR, Great Patriotic War, production, labor, relations, mobilization, life.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исуфов Шердил Ватанович - муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

Сведения об автор: Исуфов Шердил Ватанович - старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, Кулябский государственный университет имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Телефон: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru.

Information about the author: Isufov Sherdil Vtanovich - Senior Lecturer, Department of the History of the Tajik People, Kulob State University. A. Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Phone: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. Нурматова З.Ш. Способы выражения русских сложноподчиненных предложений на таджикский язык.....	5
2. Асоева К.А., Сайдамирвова К.Дж. Проявление полисемии в современном русском языке.....	11
3. Холикзода А. Подлежащее в таджикском и английском языках.....	16
4. Зарипова Ш.Т., Самадова Д.Х. Вижагиҳои жанрии осори бадеию публитсистию Ҳилолиён Аскар.....	21
5. Шамшоди Ҷ. Хусусиятҳои лирикии ҳикояҳои Аминҷон Шукуҳӣ.....	28
6. Искандарова М.Н. Периоды заимствования исконно - иранских слов на русский язык с точки зрения Макса Фасмера.....	34
7. Чалилова А.Н. Луғатҳои омиёнаи ифодакунандаи мафҳумҳои предметии ашъори Ашӯр Сафар.....	39
8. Авғонова Н. Таркибу ибораҳои рехтаи феълии забони англисӣ ва ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ.....	45
9. Хакимов Н.Д. Некоторые особенности фразеологических единиц, относящиеся к сфере образования в таджикском и английском языках.....	50
10. Носиров И.Н. Таҳлили мундариҷавӣ ва мавзую жанрии ток-шоуи «Қавитан» дар телевизиони «Варзиш».....	57
11. Якубова С.Қ. Баъзе вижагиҳои пайдо шудани неологизмҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ.....	67
12. Гиёева Т.И. Васфи тоҷику Тоҷикистон дар ашъори Хайрандеш.....	75
13. Лайлумо Ш.Я. Муқоисаи мухтасари фонемҳои занҷирии лаҳҷаи дарию Кобул ва форсии Техрон.....	80
14. Саъдуллоев Д.Д. Фаъолияти тарҷумонии Пӯлод Толис.....	88
15. Искандари О. Вазъи забон ва муҳити адабии замони зиндагии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ.....	94
16. Сафарзода М.Н. Муҳиммияти суҳбати сиёсӣ дар барномаҳои телевизион: инъикос, таъсир ва нақш.....	100
17. Сафаров А.Ш., Чаматов С.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти «сайёҳӣ»-и забонҳои тоҷикиву англисӣ бар пояи усули калимасозии сарфӣ.....	107

ПЕДАГОГИКА

1. Устоев М.Б., Зарифзода Ф.А. Тавсифи ҷанбаҳои илмӣ, назариявӣ ва методологии хусусиятҳои типологӣ ва синусолию физиологии донишҷӯён.....	116
2. Ҷ. Алимӣ, Табаров Ш.Н. Ҷаҳонишавии забони англисӣ ва ташаккули дузабонии русӣ-англисӣ.....	121
3. Иззагова М.И., Ёрматов А.Ҷ., Оқилова Қ.С. Омилҳои ташаккули худшиносии миллии хонандагон дар ҷараёни таълим ва корҳои беруназсинфӣ.....	128
4. Файзуллоева Ф.М. Текст по специальности как элемент содержания обучения русскому языку студентов национальных групп неязыковых факультетов.....	135
5. Сайдахмадзода Д.Л. Талошҳои Пешвои миллат ҷиҳати ҳифзи муҳити зист ва тарбияи экологии аҳоли.....	142
6. Шаҳлои А.Т., Курбонзода Ҳ.Н. Оид ба таълими як қолаби калимасозӣ дар дарсҳои забони тоҷикии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ.....	148
7. Уроқов М.Д., Бобоев Б.Ҷ., Холназаров С. Таҷрибаи химиявӣ - ҳамчун муҳимтарин омилҳои манбаи дониш.....	153
8. Бобоев Б.Ҷ., Уроқов М.Д., Назаров З.Ҷ. Ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён дар раванди таълими фанни химия.....	161

9. Исмоилова М.К. Нақши технологияи муосир дар ташаккул ва рушди қобилияти донишҷӯён дар раванди таълими химия.....	168
10. Хочаев Қ.Т., Табаров Н.С. Истифодаи усулҳои гуногуни педагогӣ дар раванди тарбияи маънавий-ахлоқии ҷавонон.....	174
11. Давлатова Н.Ҳ. Касби педагогӣ ва шахсияти омӯзгор дар илм ва амалияи педагогӣ.....	181
12. Азизбеков Р.Р., Роҳбалад (ментор) ва роҳбаладӣ (менторинг)- амалкард дар асоси таҷриба.....	189
13. Сангимадов Ф.Х. Ташкил кардани маҳорати омӯзишӣ ва ҳамкорӣ дар таълими самараноки малакаҳои ҳамкориҳои таълими забони англисӣ.....	195
14. Алиева Б.А., Баъзе масъалаҳои рушди нутқи хонандагон.....	200
15. Атоев Н.Б. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ ва ҷанбаҳои ташаккули он дар тайёрии касбии омӯзгорони оянда.....	207
16. Боронов А.Д. Хусусиятҳои технологияи рушди малакаҳои иттилоотӣ ва иртиботии сарпарастони гурӯҳҳо.....	214
17. Қосимов П. мафҳуми «арзиш» дар фалсафа, психология ва аксиологияи педагогӣ.....	222
18. Рачабов Д.А. Тамоюлҳои муосири рушди таҳсилоти олии педагогӣ дар шароити нави иҷтимоӣ.....	227
19. Фаризаи Д. Шароити педагогии ҳамгироии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаи таҳсилоти умумӣ дар омодагии духтарон ба ҳунарҳои анъанавии тоҷикии занона.....	235
20. Ҳақназарзода Н. Ҳамгироӣ ва татбиқи он дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	243
21. Шарифова Б.Н. Нақш ва мақоми методҳои таълими анъанавӣ дар ташаккули ҷанбаҳои салоҳиятҳои касбии омӯзгорони ояндаи биология.....	249
22. Эргашева Д.Б. Аҳамияти технологияи таълимӣ дар раванди таълим ва муҳимияти он.....	253
23. Зарифов Н.М., Амонзода А.А., Чалолов Ч.Ч. Ташаккул ва рушди ғояи ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва маънавий.....	260
24. Абдусамадзода Б.А. Ҷазои соҳибони таҳсилотӣ ва технологияи таълими ташаккули он.....	268

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. Хочаев М.П. Вазъи иқтисодӣ ва тичорати Темуриён бо кишварҳои хориҷӣ.....	276
2. Сайдалиев Р., Носиров Х.С. Таърихи пайдоиши мадрасаҳо дар қаламрави вилоятҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои XV-XIX.....	284
3. Ҳайбуллоев А.А. Ташкилҳои китобхонаҳо дар вилояти Хатлон дар солҳои шуравӣ.....	290
4. Исмоилов З.И. Вазъи тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ дар вилояти Хатлон солҳои соҳибистиклолӣ.....	296
5. Исуфов Ш.В. Соҳаи пахтакорӣ вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941 - 1945).....	308

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант, докторанти PhD, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МҚ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных. Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
1 (34) 2024**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 60 экз. Уч. изд. л. 317, усл. п.л. 19,81.
Подписано в печать 25.03.2024. Заказ №2024/12-17